

NAZ. CENTR.
204
11 F
21
R. BIBLIOTECA
VITT. EMAN. II
ROMA

IVVENALIS

SATIRAE

D. IVNII
IVVENALIS
SATIRAE

EX RECENSIONE

A. RVPERTI

ITEM

A. PERSII FLACCI

EX RECENSIONE

L. KOENIG.

TOMVS SECVNDVS.

AVGVSTAE TAVRINORVM
EX TYPIS IOSEPHI POMBA
ANNO MDCCCXXXI.

TYPOGRAPHVS TAVRINENSIS

L. S.

Romanorum Satyra post Ennium et Lucilium tres praecipue habuit auctores, Horatium, Persium et Iuvenalem, quorum quisque in eodem scribendi genere diversam admodum naturam expressit. Et Horatius quidem, quod elegantiore

esset ingenio, illud ridiculum adhibuit, cuius exemplar in Margite suo proposuerat Homerus, unde veterem Atticorum comoediam profluxisse scribit Aristoteles. Nam, quum Ionius poëta Iliadem et Odysseam hexametro carmine pro argumenti dignitate composuisset, ita postea in Margite iambicis, at innocuis versibus lusit, ut nunquam ridentis speciem deponeret. Cui sane ridiculo tractando mirifice erat Horatius a natura comparatus, vir aulicae urbanitatis nec ulli sectae addictus, quique potius animi causa hos vel illos philosophos adiret, quam aliquem eorum sequeretur. Ac vix dici potest quantum venustatis haec opinionum inconstantia Horatianae satyrae indiderit. Qui enim sine partium studio cum

philosophis versatur, non iam ut nomen profiteatur suum, sed ut principia doctrinarum penitus habeat perspecta, is eorum repugnantias melius persenserit, si vero argutus a natura sit, festivius etiam expresserit. Idem prorsus dicendum de mortalium vitiis et erroribus, quos qui tanquam in scena, non secus ac Cebes in tabula spectaverit, non iracunde insectabitur, sed memor humanae cognationis, vellicatim et urbanorum more perstringet. Atque id quidem in Venusino conspicitur, non minus quam studium in Socraticorum libris, et Atticis Comicis ab eo positum, a quorum aliis pleniorem animorum scientiam, ab aliis aculeatas dictiones accepit. Nec aliter sane Augusto suo placuisset, acer-

rimo aequalium aestimatori, quique acumen in ingeniis maxime probaret. Et magnam inter utrumque similitudinem opinor fuisse, quum ille, qui per summam versutiam dominatum erat adeptus, non tam, uti credibile est, vitae praecepta a philosophis quaereret, quam in eorum sententiis cavillandi materiam inveniret.

Inde tamen quispiam falso colligeret, poëtam inter oppositas sectas persaepe ancipitem, quemque hominum vitia minus commoverent, maledicum carmen, quod Satyram dicimus, minore etiam cum virtute scripsisse. Vulgaris ingenii est prae nimio aestu fines transilire, vel infra segniter subsistere; praestantis contra, viribus sic moderari, ut aequabili cursu institutum semel iter ab-

solvat. Qui Horatii quasi character in eius Satyris praesertim elucet. Vt apte iocatur! Vt commode narrat! Vt in orbem redit, quum a proposito longissime videtur abesse! Ac nescio, an adstrictior vel ipse Atticorum sermo sit, cum tamen brevitas nihil perspicuitati officiat. Adde iam dialogi vim, adde verissimos rerum colores et Aristophaneam dicacitatem, cui identidem indulget. Quae praeclarae dotes scribentis sunt, maior vero docta illa et plane Socratica ingenii moderatio, quam ubique ostendit; qua de re sic egit Daniel Heinsius in eo libello, quem postea Antonius Vulpius suum fecit, ut nihil sit disertius. Inde voluptas, quam ex ipsius lectione haurimus, praesertim si rerum usus accesserit, cum videamus tam vere et ingeniose

sapientiae praecepta ab eo esse conscripta. Scio poëticam pulchritudinem in Satyris perpaucos animadvertere; sed hoc summae artis fuit fulgorem extinguere, venustatem relinquere, quod adeo nemo, nisi peritissimus, recte queat aestimare.

Quae tamen laus non ita Horatii propria est, ut nullam eius partem sibi vindicet seculum, quo vixit. Nam cum multa ea aetas habuit praeclara, tum illud praecipue, quod scriptores veterem iudicii sanitatem cum seriore artificio coniungerent. Nec enim, immutato civitatis statu, servitus omnia corruperat. Cum recenti memoria prioris virtutis, supererant artes, lingua et studia rerum optimarum. Et populum quidem Augustus, tanquam ferocientem equum

manu demulcebat, nec nisi pudenter se laudari patiebatur. Sed aliud profecto fuit quum libertina assentatio et effrenis licentia cuncta coepit miscere. Tunc enimvero nemini verecundia in oculis esse, tunc flagitiis urbs impleri, et fortis illa Quiritium indoles, quae in bellis olim enituerat, in civilem immanitatem converti. Quid tam foedum fuit, quod degeneres Romuli nepotes non admiserint, quid tam sanctum, quod non violaverint? nonne in Petronio, in Tacito, in Svetonio haec legimus? Vnde iam intelligitur quemadmodum occalescente pulchri sensu, luxus, sermo et cetera omnia quae ab ingenio pendent, a primaeva simplicitate deflexerint. Incredibile quippe dictu est, quantum bonae artes ex moribus profi-

ciant, ut vero ex publica contagione tanquam veneno infectae in deterius ruant. Quid enim, si fastidientibus animis iam novi sapores sint quaerendi, et inauditae ad eam diem libidines aliis atque aliis verbis exprimendae? Quod Satyricos poëtas propius attingit, quorum scripta post certa temporum intervalla adeo inter se, uti fabulae Comicorum, debent differre. Quis credat Horatium multis se probaturum fuisse, quum Persius et Iuvenalis scriberent? At teretes et religiosae erant Augusti aures, et una aut altera voce offendebantur; Romani contra sub Nerone et Domitiano, non tam nativum et sincerum, quam acuminatum etiam cum quadam peregrinitate quaerebant. Quin et placebat in versibus

ipse nitentis vultus, et poësis in Sophistarum umbraculis diu innutrita, nescio quid vehemens et canorum ab eisdem sumserat. Adiungebantur studia philosophorum vulgo celebrari coepta, unde tam crebrae in versibus sententiae, et se inculcantium poëtarum supercilium, quod Venusinus studiose devitaverat. Sed quod magis est, ingravescentia in dies civitatis mala multo uberiorem materiam Satyricis praebebant. Et erat cur indignanter scriberent, cum stupra, adulteria, turpes famosarum quaestus, turpiores sumtus, et inter nefarias superstitiones venenata pocula illustribus viris per fraudem parata, ubique occurrerent.

Atque hic velim animadverti, quemadmodum idem seculum duos

tulerit poëtas inter se plane dissimiles. Et Persius quidem, qui sub Nerone viveret, quaesita obscuritate sententias involvit, qua si posset, suspiciosissimum tyrannum eluderet; cum autem sanctissimis Stoicorum dogmatis se mature imbuisset, ipse virtutis sectator, cum vitiis aetatis suae, uti fert iuvenum natura, pugnaciter decertavit. Hinc illi mucrones verborum et Laconici morsus, ac tetricus demum stili color, quo ferme Thucydidem refert. At Iuvenalis Lucano propior, et facundus magis quam poëta, omnia in illustri ponit, descriptiones et fabulas graecorum admiscet, neque argutiis parcit, quum maxime invehi in aequales videtur. An vero incorruptum latinitatis sanguinem, et priscum illum leporem,

qui etiam nunc in Lucilianis reliquiis apparet, in duobus poëtis invenias? Frustra id quispiam requireret; multae namque virtutes post Augustum scriptores defecerant. Itaque nihil iam fere scenam exhilarat; non inaffectatus candor, non comis sermocinatio, non Terentianae dicendi formae. Ille densior quam plenior, hic turget; uterque nimis intentus nunquam se sibi amat relinquere. Quae si vera sunt, magnus tamen fructus ex eisdem percipitur, cum notam referant aevi sui, cum res et homines vividissime depingant. Historicorum est imperiorum fortunas persequi; Satyricorum ex adverso intima aedium et tunicatos, paene dixerim, viros ostendere, ut qui reapse fuerint nos doceant: quod ut peragant, nihil iam

intentatum relinquunt, et quidquid ad domesticam vitam pertinet, id uti Davus aut Mysis Plautina, oculis subiiciunt. Hinc studium in Persio et Iuvenale a doctis viris positum, ex quorum investigationibus vetus orbis romanus novam prorsus lucem accepit. Horum agmen ut olim duxit Isaacus Casaubonus, vir cum paucis memorandus, sic in Germania nunc claudunt A. Rupertius et Koenigius, quorum commentarios summa diligentia descriptos, una cum utriusque poëtae contextu, nunc tibi exhibeo, candide Lector. Tu interea his laboribus utere et vale.

Dabam Taurini prid. id. iun. an. MDCCCXXXI.

COMMENTARIVS

IN

IVVENALIS SATIRAS

IN

SATIRAM I.

1 seq. ROMAE olim poëtae, historici et oratores, quaecumque scripserant, ante quam ea in vulgus ederent, amicis recitare solebant. Quod institutum initio praeclarum fuit et excolendis ingeniis librisque emendandis utilissimum: pauci enim iique subacti iudicii viri invitabantur, ut libere, quid sentirent quaeque sibi parum probanda viderentur, expromerent. Verum consuetudo ista mox ita immutabatur, ut recitatores non precibus tantum vel gratia et auctoritate sua, sed praemiis quoque propositis, pretio vestis, coenae, sportularum cet. clientes vel aliorum hominum magnam et imperitam turbam ad audiendum elicerent et quasi emerent eo consilio, ut singula ab iis ore pleniore laudarentur, (unde non inurbane hi Σοφοκλεῖς vocabantur et *Laudicoeni*) vel inconditio exciperentur clamore ac plausu (vid. inpr. Plin. Ep. II, 14.): ex quo inani laudis studio mox insana scribendi et in primis poetandi manavit libido, quae ingentem hominum multitudinem tamquam pestilenti sidere afflavit et mirum in modum aucta est cum astutia Imperatorum, qui cives ad otium a militari studio publicisque negotiis traducebant, tum exemplis Neronis et Domitiani, qui famam poetarum ipsi affectabant. Sapientiores, qui aderant, et doctiores ne animum quidem et aures ad eiusmodi recitationes vel praelectiones et ἐπιδείξεις advertebant, vel audiendi fastidio conficiebantur; unde h. l. *vexatus toties.* Quum itaque illis temporibus non modo, ut nostris, tot ieiuni libelli quotidie lumbricorum vermiculorumve

instar pullularent, sed omnia quoque fora, ambulacra et auditoria eorum recitationibus personarent: poëtae animum tacita et indignatio subit et miratio, cur tam diu patienter nec sine summa molestia aliorum scripta legerit et audiverit, nec iam ipse aliquid et scripserit et recitaverit, ut certe *reponeret*, h. e. aliis idem legendi audiendique fastidium crearet, quod ipse ex illorum libris et recitationibus perceperit, ne patientiam suam hi *impune* insultasse videri possent; nam *reponere* est rependere, par pari referre, reddere beneficium vel debitum. (1) Primis verbis et in his maxime illo *reponere* non lepidae tantum, quas poëta arripuit, scribendi causae, summa scilicet indignatio, ex audiendi taedio concepta, et vindictae cupido, sed modestum quoque eius de scriptis suis iudicium continentur. Abrupta autem oratio convenit affectui, quem poëtae satirici in ipsis carminum principiis sequi et exprimere solent. Cf. Sat. IV, 1. — 2 seq. Annotatio Heinr. est haec: " Triplex in his commemoratur recitationum genus: epica, tum tragoediae et elegi. Tragoedias omninoque fabulas ad agendum compositas recitari seu praelegi, Athenis Atticis florente re scenica inauditum fuit, nisi quum poeta διδάσκαλος singulas dramatis partes discentibus histrionibus docta vocis modulatione praeibat, vel Antiphanes aliquis comoediam ad aures Alexandri regis intra domesticos parietes recitabat; quam rem tradit Athen. lib. XIII. pr. Contra Romae poetarum tragicorum studia in ἐπιδείξεσι continebantur plerumque, inprimis sub Caesaribus; rarius tragoediae, apud auditores recitatae a poëtis, in scenam producebantur agebanturque gestu histrionum: quae res pertinet ad decantatam illam scenae tragicae neglectionem apud Romanos. v. Boettigeri Prolus. a. 1798. de quatuor aetatibus rei scenicae apud veteres p. 19. not. Serioris aetatis quid istbac in re proprium fuerit, quando ne posteris quidem seculis tragoedias comoediasque per ludorum solemnitatem in scena edere plane cessatum est, singulari diligentia osten-

(1) Conf. Turnebi Adv. XX, 8. et Parrhas. Epist. XXIII. p. 40. qui metaphoram desumtam putabat a conviviis, non a creditoribus. Barthus (Adversar. 1, 21.) notat, verbum hoc ex schola declamatoria τεχνικὸν dici de eo, qui respondeat themati et ad clepsydram pari attentione, quam praestiterit congregi suo, audiendus vicissim orationem *reponat*. Nota Hein. est: " *Reponere* esse id. qd. *rependere*, clarum fiet ex Sen. de ira I, 3. *Aristotelis finitio non a nostra abest; ait enim: iram esse cupiditatem doloris reponendi*; et ex Lactant. de ira dei c. 17. ubi eadem verba affert, sed *rependendi* habet pro *reponendi*. "

dit vir doctiss. Petr. Er. Müllerus, Prof. Hafniensis, comment. de aevo Theodos. P. II. p. 134 seq. Qui post tragoedias porro commemorantur *elegi*, hos nota Plinii epistola VII, 17. omittit in recensu operum, quorum recitatio tum usu recepta fuit, etsi hi quoque, non minus quam lyrica quae profert, causam, in qua tuenda istic versatur, quodammodo iuvare poterant. Sed *elegidia*, ut lectitata, expresse nominat Persius Sat. I, 51.„ — *Codri* huius non alibi fit mentio, nisi forte inf. III, 203 seq. (ubi tamen non de malo poëta, ut h. l., sed de paupere homine, ut forsan ap. Martial. II, 57, 4. V, 24. 8. V, 27. agi videtur) et ap. Martial. IV, 29, 8. ubi a Scaligero (in Scaligeran. p. 77.) pro *Marso*, qui egregius poëta fuit et ipsi Martiali passim laudatur, *Codrus* substituitur, prob. Henninio ad h. l. ubi *Theseidem* dicit et *Amazonidem* unum forte idemque opus fuisse, et rationem, cur Amazonidis nomen Theseidi potuerit convenire, ex ipsa Thesei historia liquere. *rauci* recitando et clamando, ut VI, 515. Martial. IV, 8, 2. X, 5, 4. Carminis longitudo significari videtur; sed iudice Hein. tumor carminis, qui effecerit, ut vocem valde intenderet; quo sensu dixerit Martialis VIII, 3, 15. *Praelegat ut tumidus rauca te voce magister*, et Pers. I, 14. *Scribimus grande aliquid, quod pulmo animae praelargus anhelet*, ad quae verba v. Casaub. *Theseide*, recitatione Theseidis, tragoediae vel carminis epici de rebus a Theseo gestis, qualia olim plures poetae scripsere, de quo v. Heyne Not. ad Apollod. II, 5, 12. et III, 16, 1. *Impune*, sine poena, non, ut alii exponunt, sine effectu. *togatas* fabulas, in quibus Romanorum facta et mores exhibebantur, ut Graecorum in *palliatis*: nam toga Romanis fuit propria, ut pallium Graecis. Fabulae Rom. argumenti, in quibus magistratus inducebantur, *praetextatae* dicebantur, vel *praetextae*. — 4. *Telephus*, tragoedia de Telepho et haec pro recitatione eius, ut mox *Orestes*. Fabulae Telephi et Orestis a multis olim poëtis tractatae. Epitheton *ingens* spectat tum ad longitudinem carminis orationisque prolixitatem, tum ad ampullas et sesquipedalia verba. Tragoediam de *Oreste* poëta tam prolixam fuisse dicit, ut non in interiore tantum et adversa parte, more veterum, membrana fuerit perscripta, sed etiam *in tergo*, in aversa vel inversa charta, ὀπισθόγραφος. Huc spectant verba Sidonii Apoll. VIII, 16. a Grang. et Heinr. laudata: „ *Iam venitur ad margines umbilicorum, iam tempus est, ut Satiricus ait, Orestem nostrum vel super terga finiri.* „ Idem Sidon. Epist. II, 9. extr. dixit *epistolae tergum madidis sordidare calamis*.

Poëtae autem illius aevi inopiam et ingenii et rerum prodebant argumentis iam notissimis tractatis et ad fastidium dilatatis.

7—14. Tam diu iam et tot poëtis recitantibus operam dedi, tamque vulgaria sunt tum argumenta, quae ab iis tantum non omnibus pertractantur, tum descriptiones atque imagines ex antiquis poëtis desumtae, quae carminibus ubivis ab illis intexuntur et a quibus potissimum petere solent colores artis, tamquam huius summa et cardo in iis vertatur; (quod etiam notat Horat. A. P. 15 seq. et Lessing. Laocoon p. 174.) ut illa mihi non minus *nota* inde facta sint, quam *ulli domus sua.* Fuere qui inpr. taxari putarent Valerium Flaccum, Iuvenalis imitatorem. Similiter Martial. IV, 37, 7. *teneo melius ista, quam meum nomen.* *Lucus,* quales a poëtis adumbrari solent, et *lucus Martis,* (qualis non modo Romae, sed in Ponto quoque, ubi aureum vellus servabatur, et Albae aliisque locis fuit) ut *lucus Dianae* ap. Horat. l. l. — 8. Poëta Hieram, Vulcani sedem, iuxta Aeoliam Liparen, et locum Virg. Aen. VIII, 416. in animo habuisse videri potest. Sed quoniam Hiera quoque una ex septem insulis *Aeoliis*, quae et Vulcaniae et Liparææ dicuntur, non vero iis *vicina* est, *antrum Vulcani et Cyclopum* h. l. Aetna potius vocatur, quae illis insulis imminet et de qua poëtae multa fabulantur. *rupibus Aeol.* ut *Aeolium saxum* dixit Lucan. V, 609. *quid agant* terra marique *venti*, nubes, tempestates et proelia inter se cientes, vel homines, ut Boreas Orithyiam et Chloridem, rapientes, vel mergentes naves e. s. p. *quas umbras torqueat*, examinet et torquendas iudicet, *Aeacus*, iudex apud inferos, h. e. nota mihi sunt, quae de inferis eorumque poenis poetae fabulentur (1). — 10. Nota mihi sunt Argonautica, ut e

(1) Alii non male ad id potissimum respici putant, quod Plato in extremo Gorgia et Minoe tradit, ab Aeaco Europaeo umbras Europaeas, a Minoe et Radamantho Asiaticis iudicari Asiaticas: *quas*, scil. Europaeas. In toto autem h. l. vulgaria carminum argumenta, a multis poëtis, tam summis quam minimis (v. 14.), petraetata et quotidie recitata (v. 12. 13.), recensentur. Hinc quoque sententiam unam mihi non persuasit Wernsdorf, qui in Poët. Lat. Min. T. IV. p. 23. ita disputavit: „Iuvenalis videtur omnino vs. 7. 8. duo poëtas aut duorum poëmatum argumenta tangere, unum, quod de expeditione Argonautica, alterum, et quidem Lucilii Iunioris, quod de Aetna monte agit. Ea vs. 9. 10. propius notare pergit: nam verbis, *unde alius furtivae — pelliculae*, redit ad alterum poëtam, quem ante dixerat *lucum Martis* descripsisse; verba autem *quid agant venti* omoino videntur Aetnam amplius signare et de ventis, Aetneum incendium excitan-

Colchis Iason furtim, inscio Aeeta et dolis Medeae, aureum vellus Phryxi, τὸ χρυσόμαλλον δέρας, subripuerit. — 11. Novi pugnam Centaurorum cum Lapithis in Thessalia, et robur *Monychi* Centauri, quem arbores cum radicibus evulsisse et torsisse fabulantur poëtae.

12. 13. Aedes nobilium et ditiorum quotidie resonant recitationibus repetitionibusque earumdem vulgarium rerum ac fabularum, quas varii poëtae tractarunt quaeque adeo cuivis ita innotescunt vel iam innotuere. Romae enim vel domi paucis amicis convocatis, vel in aedibus et quidem in atriis porticibusve earum laxis magnisque, quae tenuioribus, quibus ea non erant, a divite aliquo et nobili viro, ut h. l. a *Frontone*, (a Stella Mart. IV, 6, 5.) commodabantur, vel denique publicis locis, in quanta maxima fieri poterat hominum corona, recitabatur. *Frontonis* nomine vel quilibet designatur vir nobilis doctorumque hominum fautor, vel M. Fronto ille, qui ter et cum Traiano consul fuit, de quo v. Dio LXVIII, 1. Martial. I, 56, 2. (*Clarum militiae Fronto togaeque decus*) et Plin. Paneg. c. 60. Eum Plutarchi nepotem fuisse tradit Ioh. Salisbur. in Policratico VIII, 13. *platani*, porticus, quas platani obumbrant. Nota Heinr. est haec: " *Platanus*, ut omnino iucunda et dilecta antiquis arbor fuit, ita perraro abest, ubi dulcis et opacae sedis amoenitas adumbratur. Facile hic succurrit ex Phaedro Platonis platanus Socratica, magis etiam illustrata mentione Tulliana. Atque huc spectat elegiacum fragm. Philetae Coi ap. Athen. V. p. 192. E. quod olim sic emendavimus: Θρήσασθαι πλατάνῳ λασίῃ ὕπο. Quis inter plures

tibus, intelligenda esse. His quum statim subiungatur *quas torqueat umbras Aeacus*, non videtur hoc ad ventos ante memoratos ullo modo pertinere, nisi mutatis paulum verbis legamus, *quas torqueat undas*, vel *quos torqueat aestus Aeolus*. Ita vero clarius respicit Aetnam Lucilii, qui in praecipuis causis Aetnaei incendii ventos subterraneos, partim etiam undas maris, antra Aetnae subeuntes, ponit et in principio carminis verbis fere a Iuvenale repetitis utitur: *quae tam fortes volvant incendia causae, Quod fremat imperium, quid raucos torqueat aestus.* " A vs. 7. et totu h. l. consilioque poëtae aliena est haec ratio, qua ad duorum modo carminum argumenta referuntur omnia; et sic non modo verbis, *quas torqueat umbras Aeacus*, sed et illis, *quantas iaculetur Monychus ornos*, alia substituenda sunt. Nota Hein. est: " Fortasse perstringuntur versificatores, qui se ad imitationem Aen. Virg. composuerant, ubi sermo est de tumultibus ventorum et de Aeaco inferorum iudice. " Eadem in aliorum quoque poëtarum carminibus memorantur, in Aeneide autem Virg. neque *lucus Martis*, neque *Iason, Argonautae* et *Monychus*.

Frontones intelligi debeat, est sterilis quaestiuncula. Is igitur *Fronto*, seu Consul fere obscurus, sive princeps ista aetate advocatus, privatam domum et porticus *platanis* umbrosas recitantibus liberaliter praebebat; quod tum quidem necessarium fuit, quum neque in theatro fierent Romae recitationes, necdum Athenaea publice exstructa essent, quorum postea satis est frequens memoria, inpr. ap. Scriptt. Hist. Aug. „ — *marmora*, parietes crustis marmoreis obtecti; aut *convulsa marmora* non differunt a *ruptis columnis* marmoreis porticus. Verbis *convulsa*, *clamant et ruptae* δεινῶς et ὑπερβολικῶς exprimuntur et recitatorum clamores, et auditorum frequentia, plausus ac putidae illae acclamationes (*clamor vagus et voces inanes* ap. Tac. de orat. c. 9.) ὀρθῶς, καλῶς, σοφῶς, θείως, εὖ, εὖγε, ὑπέρευ, *Euge*, *Bene*, *Pulchre*, *Belle*, *Recte!* (de quibus v. Ramir. ad Martial. I, 4. et Böttigeri Sabina p. 325. ed. pr.) Res enim *rumpi* vel *convelli* et *frangi* dicuntur, quae magno strepitu et clamore impelluntur ac resonant. (1) *clamant*, resonant, ut *latrare*, *plangere*, *anhelare*, βοᾷν, βρέμειν, ἰάχειν de ventis, fluctibus cet. *assiduo lectore*, continua atque frequentissima recitatione hominis, clara voce legentis.

14—18. *Exspectes eadem a summo minimoque poeta*, scil. ut carmina et scribant et recitent! (quale est illud Horat. Epist. II, 1, 117. *Scribimus indocti doctique poemata passim!*) Ergo ut eadem a me exspectes, ut carmina aliquando scribere possem atque recitare, et quia *insanabile scribendi* carmina, poetandi, nunc tenet tot homines (v. VII, 36 seq. 50 seq. et sup. ad v. 1.), etiam ego (*et nos*, quae verba δεινῶς repetuntur) tam Grammaticorum quam Rhetorum scholas frequentavi adspirans ad facultatem laudemque poeticam. Neque est, quod huius consilii conatusque me poeniteat, quod *chartae* parcam vel aliquis ei parcendum dicat, quum illa, quamvis ipse non scribam, *peritura* sit manibus aliorum poetarum, quorum tantus est numerus, ut ubivis in eos incidas; quare nihil refert, utrum horum, an mea manu pereat. Sic omnia bene cohaerent et non minus modestae, quam lepidae rationes a Iuvenale memorantur, qui-

(1) Sic forte *concha frangit aquas* Claudian. X, 133. *fregit subsellia versu Statius* inf. VII, 86. *perorantem et rhetorica sedilia plausibili oratione frangentem* Sidon. Apollin. Epist. V, 10. *dignus, quo recitante crepitantis Athenaei subsellia curvata* (al. *cuneata*) *quaterentur* ibid. IX, 16. κατεῤῥήγνυτο πᾶς ὁ τόπος ὑπὸ τοῦ κρότου καὶ τῆς κραυγῆς Polib. XV, 32. τηλικοῦτος κατεῤῥάγη κρότος ibid. XVIII, 29, 9. ἄγνυτο ὄλυμπος et ἠχώ Hesiod. Scut. Herc. v. 203. 279. 348.

bus impellatur ad carmina scribenda. Neque rectius mentem poëtae cepisse videtur Heinecke, cuius interpretatio est: Quae quum ita sint, *(ergo, hanc ob causam)* i. e. quum saepissime vexatus et cruciatus sim a poetis carmina sua recitantibus, *et ego* Grammaticorum scholas frequentavi, *et ego* declamavi, scileo consilio, ut aliquando scribere illosque, qui mihi tantum fastidium creaverunt, vicissim vexare possem. Vt alia taceam, haec et languent, quoniam eadem poeta iam v. 1—3. dixerat, et haud conveniunt verbis proximis v. 14. non enim a *summo poeta* exspectes, ut carminum recitatione te vexet et cruciet, sed eo, quo dixi, sensu *eadem* exspectes a summo minimoque poeta. *Manum ferulae*, qua pueri percutiuntur, *subducere*, locutio proverbialis, ut multi putant, de iis, qui scholae valedixerunt et Grammaticorum disciplina ac potestate exemti sunt. Sed praestat cum Wernsdorf ita h. l. interpretari: et nos in disciplina ludimagistri fuimus et, manum ferulae praebere coacti, illam metuentes saepe subduximus. Id facete dictum pro: scholas frequentavi. Hanc interpretandi rationem unice veram esse, Hein. et Heinr. probarunt. — 16. Artem quoque oratoriam edoctus sum, et in scholis Rhetorum vel *suasorias* (sc. orationes) vel *controversias* fictas tractare et declamare didici. (cf. Auctor Dial. de Orator. c. 35). Eiusmodi olim suasoria vel exercitatione aliqua et declamatione (μελέτῃ, ἐπιδείξει) Sullae suasi, ut, perpetua dictatura omnique reipubl. cura deposita, reliquum vitae tempus in otio transigeret; h. e. thema illud tractavi, et ostendi, Sullam ita prudenter egisse. Sic ap. Quintil. Inst. Or. III, 8, 46. *Ciceroni dabimus consilium, ut Antonium roget vel Philippicas exurat.* — *ut altum* somnum *dormiret*, non interruptum curis ac vigiliis, quas summa secum trahit potestas, Gall. *dormir d'un profond sommeil;* Ach. (1).

19—150. His versibus poeta docet, quare, consilio carminum componendorum capto, satiras scribere in animum induxerit: tot scilicet et tam varia nunc vigere vitia, ut *difficile sit satiram non scribere*, et, *si natura neget, faciat indignatio versum*. *hoc decurrere campo et per eum equos flectere*, h. e. hoc car-

(1) Verba *ut altum dormiret* quidam referunt ad Sullae morbum (phthiriasin), quem somno dissimulaverit, coll. Plin. VII, 43. et Sereno Sammon. c. 6. p. 128. Sed in illo loco leg. *supremo somnio*, non *somno*; in hoc *languor* est morbus ille. Rigaltius turpem ignaviam putabat exprobrari Romanis, per quos licuerit Sullae a dictatura se abdicare et in Vrbe privato vivere ac felici.

minum genus tractare: nota metaphora, a circo et stadio petita, ut ap. Ovid. Fast. II, 360. IV, 10. VI, 586. et al. " Petita praesertim a ludi genere, quod *ludus Troianus*, vel ab exercitio, quod *decursio* dicebatur; „ Ach. " *Flectere* praecipue usitatum est de ludis Circeusibus; „ Hein. *Auruncae alumnus*, Lucilius, qui primus Romanorum Satiras et quidem triginta earum libros scripsit et Suessae natus est, quae urbs *Suessa Aurunca* dicebatur ab Auruncis, qui, bello inter ipsos et Sidicinos orto, profugi cum coniugibus et liberis Suessam commigrabant. Veteris Schol. nota h. l. est: " *Turnum* dicit, Scaevae Memoris, Tragici poëtae, fratrem, qui libertini generis ad honores ambitione provectus est, potens in aula Vespasianorum Titi et Domitiani; vel *Lenium* dicit, qui et ipse Satiras scripsit; vel *Silium*, et ipsum sui temporis Satiricum, qui omnes ex Aurunca fuerunt. „ — *placidi*, benigue.

22 seq. Quum omnia contra naturam, et viri fiant mulieres, mulieres autem viri. *spado*, castratus, eunuchus, *tener*, mollis et effeminatus, *ducat uxorem*, ut ap. Martial. VI, 45, 3. *Nubit Lectoria Ligdo* cet. (1) *Maevia* pro quaecunque muliere impudica. — 23. Mulieres et puellas inde a Domitiani temporibus descendisse in arenam amphitheatri ibique partes gladiatorum egisse, vel inter venatores s. bestiarios cum feris pugnasse, donec a Severo id vetitum, nota res est. *Aper Tuscus*, epith. ornans, ut *a. Marsus* Horat. Od. I, 1, 28. *nuda mamma*, habitu mulieris, non tam irritantis spectatorum libidinem, quam ritum imitantis *Amazonum*, (quibus laeva papilla fuit nudata, et quibus Romanas mulieres comparat Statius Silv. I, 6, 53 seq.) vel potius more venatricum, quarum humerus pectusque dextrum in numis et statuis nudatum conspicitur; nisi malis cum Britan. habitu procumbentis in vulnera ferae, quo mammae e sinu exseruntur. — 24. 25. Alii intelligunt *Licinium*, Augusti libertum et tonsorem, alii *Cinnamum* tonsorem, qui mulieris cuiusdam muneribus ad equestrem dignitatem pervenit et postremo in Sicilia exsulavit, de quo v. Martial. VII, 63. Ad eumdem certe refer eadem verba X, 225. 226. Cf. ad VI, 105. Perperam autem Crispinum innui putabat Dodwell. in Annal. Quintil. p. 180. Ad eum sequentia spectant. *provocet*, cum iis certet. *Provocare*

(1) Brit. et Ach. putant, libidinem simul mulierum notari, quae, lege Iulia in adulteros a Domitiano revocata, moechis suis, inter quos fuerint et spadones, nupserint, ne supplicio afficerentur. Conf. Martial. V. 76 VI, 2. 7. et 22.

est potius certare cum certissima vincendi spe; Hein. *Barba gravis*, epith. orn., qualia poëtis solennia sunt, pro magna et horrida; unde *sonabat*, quod verbum gravius est, quam *tondenti barba cadebat* ap. Virg. Ecl. I, 29 (1). *Sonabat* non barba, sed culter tonsorius; H. Vales.

26—29. *Crispinus*, a servo forte cuiusdam ex infima faece plebis *Niliacae* h. e. Aegyptiae genitus, saltem humili loco natus an Aegypto, sed Domitiano gratissimus et ex servili conditione id dignitatem censumque equestrem provectus. Si scholiis vett. fides habenda, Aegyptiacum habuit patrem matremque Arabicam, et fuit Aegyptius Alexandrinus, chartapola et unus de Liciniae consulibus, h. e. comitibus vel consiliariis. Crispinus cartapola (forte χαρτοπώλης) fuit et Aegyptius ex Alexandria, ea praepositura, quam papyri venditores habitabant; Schol. in cod. Schurzfl. *Canopus*, opp. Aegypti, ad Canopicum Nili ostium, non longe ab Alexandria situm, et libidinibus olim luxuque tam feminarum, quam virorum infame (2). *Tiryas*, purpureas,

(1) *barba gravis*, molesta et minime grata, qualis solet esse iuvenibus; *Brit.* fastidiosa, eo quod imberbes magno in pretio Romae; *Grang.* qui et verbo *sonabat* alludi credebat ad τρίχας Graecorum παρὰ τὸ τρίζειν dictas, quod inter tondendum stridorem quemdam edant. Grangaeo adstipulatur Hein. qui tamen in verbo *sonabat* non argutandum putat.

(2) Ad verba haec notavit Plathnerus: »Indignatur poëta, Crispinum, Aegyptiacum mancipium, turpibus officiis e Virgarum colonia ad equestrem evolasse dignitatem, cuius peculiare ornamentum *annulus aureus*. Servis enim ferreus, plebi argenteus. v. Budaeus ad L. fin. ff. de senator. Rosin. Antt. Rom. I, 17. Lips. Elect. III, 8. Cuiac. Obss. VII, 14. Illud tamen notes, Libertos, qualis hic Crispinus, impetrato iure aureorum annulorum, non statim equitès factos, sed quasi equites, ut loquitur Tac. Ann. XV. Dabatur enim ius annuli aurei *libertis*, ut inquit Godrof. in Rubr. ff. de iure aur. ann., *ditioribus*, i. e. habentibus XL millia in censu. Sed, ut dixi, nec erant perfecti equites, nec ingenui. Liberti enim imaginem tantum ingenuitatis, non vero statum isto capiebant privilegio; quod patet ex L. unica C. ad L. Vissell. et L. II. C. de iure aur. ann. ubi sic: *Diocl. et Maxim. aureorum usus annulorum, principali beneficio tributus libertis, quoad vivunt, imaginem, non statum ingenuitatis praestat.* Cum. Impp. sentit Mart. ICtus, qui et ipse l. 33. § 11. de cond. et demonstr. istud beneficium non mutationem induxisse status, sed augmentum honoris saltem attulisse contestatur. Totam autem rem paucis complectitur Vlpianus de Bon. Lib. III., quando aemulatos huiusmodi vixisse ut ingenuos, mortuos esse ut libertos adserit.« —Ex emendatione Graevii et Scriver. in Crenii Anim. p. 14. *ventilet* (lacernas et assidue sublevet, ut annulos et sardonychatam manum ostendat) *aestivo digitis su-*

humero revocante lacernas docte dictum videri potest de Crispino, humeris delapsas iterum colligente lacernas, more hominis novi, qui his vestibus uti nescit: nisi exponere malis cum Gron. Obss. II, 19. humero lacernas adstrictas et religatas fibulis habente 14. Id arridere potest coll. Sidon. II. 399. (*Fibula mordaci refugas a pectore vestes Dente capit*) et inpr. Claudian. in Rufin. II, 79. (*revocat fulvas in pectore pelles*), ubi Koenig haec adnotavit: " Imaginem euntis potest exprimere, cui pellis, quae in pectore fibula seu nodo continetur, circum humeros et a tergo pendet: is enim, dum progreditur, pellem quasi *revocat*, trahit post se, praecipue autem, quum equo vehitur. cf. Iuven. I, 27.,, Similiter Claudian. In Eutrop. II, 183. *Post terga reductas Vberibus propior mordebat fibula vestes*, et Prudent. Psychom. 186 seq. *Carbasea ex humeris summo collecta coibat Palla sinu, teretem nectens a pectore nodum* cet. Sed propter seqq. praeferenda forte explicatio Ferrarii, qui de Re Vest. IV, 13. monuit, vernulae obiectari *lacernas* sive paenulas *Tyrias*, forte dibaphas, easque leviores et tenuiores, quae per aestatem delicatulis gestarentur, et quod praeterea plures eiusmodi lacernas *revocaverit*, h. e. saepius mutaverit, ut Zoilus et ipse Crispinus ap. Martial. V, 80, 2. et VIII, 48, 2. *Revocare* tamen hoc sensu dici posse vix crediderim, ceterisque veriora et h. l. aptiora videntur, quae adnotavit Heinecke: " Mollis humerus, qui lacernas tenuiores levioresque iam proxima aestate et saepius gestaverat, sed incipiente hyeme deposuerat, nunc, quum rursus aestas est, *revocat* i. e. resumit aestivas. *Revocari* enim dicitur, quod aliquamdiu intermissum ad pristinum morem et usum reducitur.,, De *lacernis* v. ad IX. 28 seq. — *Ventilet aurum*, annulos aureos (Equitum insigne) de digito detractos in sublime iactet et ita quasi refrigeret. Ita Brit. et alii. Sed *ventilare* forsan h. l. est ultro citroque movere, iactare et ostentare in digitis, quibuscum ita luditur, ut cernantur annuli. *aurum aestivum*, annulos leviores tenuisque bracteae, quos vir mollis et delicatus sibi faciendos curavit, per aestatem gestandos (quo sensu *leves annulos* dixit Martial. V, 62, 5.), quoniam ei tum nimis gravia et molesta *maioris pondera gemmae*, h. e. annuli (ut inf. v. 68.), cui gemma praegrandis inserta, unde a delicatulis per hyemem gestabatur. Sic *annulus ingens* VII, 140. et contra *levitas*

dantibus auro sensum utique aptiorem ad mollitiem Crispini increpandam prodire censet Gurlitt. in Animadv. ad Auct. vett. Spec. II.

aestiva vestium sericarum dicitur Plinio XXI, 3. vel *aestive viaticatus* Plaut. Men. II, 1, 30. Vix est quod moneam, singulis fere verbis novum inauditae mollitiei genus vividisque coloribus adumbrari.

30. *Iniquae*, flagitiosae. *ferreus*, sine sensu et affectibus, χαλκεοκάρδιος, σιδηρόφρων, cui est ἦτορ χάλκειον et σιδήρειον vel ψυχὴ λιθίνη. — *teneat se*, temperet sibi, quo minus satiras scribat. — 32. *Matho* s. *Mathon*, *causidicus*, et quidem tam ventosus, quam ventriosus. Olim pauper et mediocris, propter plurima vitia amicus Neroni factus, si fides habenda Schol. vet. ap. Barth. Advers. XIII, 13. Illum ex causidico delatorem et hinc divitem factum esse monent Intpp. quod unde habeant, neque ipsi dicunt, neque ego reperire potui. Infra VII, 129. pauperibus causidicis adnumeratur, et quidem iis, qui, ut se plebi, hominum ingenia ac doctrinam ex cultu eorum et magnificentia aestimanti, commendent, simulant se divites esse, et vana opum luxusque ostentatione in magnum aes alienum incidunt. Hinc potius *novam* h. l. *lecticam* stultamque ostentationem talis hominis et imitationem ditiorum non sine bile notari crediderim. *lectica nova*, nuper comparata, cum sale, ut qui antea pedes ambularet, Grang. simpl. *nova*, namque et hinc splendor, Farnab. coll. Mart. *Recens sella linteisque lorisque.* 33. *Plena ipso*, propter obesitatem corporis. *delator magni amici*, Imperatoris, ad quem multos, more illorum temporum satis noto, deferebat (ut *magnae amicitiae* IV, 74. et *magnus civis* VI, 559.), nisi malis, qui magnum aliquem amicum sive Caesaris sive suum, dignitate conspicuum, detulit. Conf. ad VI, 313. Quis vero fuerit delator hic famosus, ignoramus. Quidem designari putant *Heliodorum*, philosophum Stoicum, a quo delati L. Iunius Silanus, Massa et Carus, si vet. Schol. fides habenda; alii *Egnatium Celerem* philosophum, qui Baream Soranum, discipulum suum *magnumque amicum*, falso testimonio oppressit, sed ipse postea Vespasiani temporibus, accusante Musonio Rufo, damnatus est; alii rectius *M. Regulum*, qui tum temporis omnium bipedum fuit nequissimus, multosque nobiles sub Nerone ac Domitiano accusavit. Forte tamen poëta non ad unum aliquem respexit delatorem, sed ad plures, quorum numerus tum in dies fere crescebat, quique non modo ab aliis, sed alter quoque ab altero, timebantur; unde v. 35. *quem Massa timet* cet. et Sidonius Epist. V, 7. *Hi sunt*, *quos timent etiam qui timentur.* — *nobilitate comesa*, bonis suis spoliata. *rapturus*, in gratiam Impe-

ratorum, et sui quoque commodi causa: nam delatores in partem praedae veniebant. *Massa* Bebius vel Baebius, delator, notissimus. *Carus*, Metius s. Mettius Carus, eorumdem temporum delator. *quem munere palpat*, delinire conatur, cui blanditur muneribus missis; locutio desumta ab equis, qui *palpari*, *plaudi* et *mulceri* manibus amant. Hinc et Horat. Serm. II, 1, 20. dixit: *Cui* (Augusto) *male si palpere, recalcitret undique tutus.* 36. *Latinus*, mimus, gratissimus Domitiano, et *Thymele*, spectatissima mima et saltatrix. Mulieri nomen ab arte scenica inditum putant: nam θυμέλη dicitur pulpitum s. ara theatri, vel huius pars ad scenam, ubi forte cani et saltari solebat, unde *thymelicum* id. qd. scenicum, *submissa*, missa, ut alii putant, ad coitum, ut alii, ut muneribus eum placaret vel facundia vel blanditiis. — Ex docta autem Heinrichii commentatione excerpimus ea, quibus et hic et alii poëtae loci ad mimos scenamque spectantes illustrantur: " Peracuta est Turnebi Advers. XX, 8. observatio. (*Thymele* mima, quae cum *Latino* saepe gestum agebat. Mimi igitur argumentum egit cum ea Latinus, in quo cum ea, ut aliena uxore, moechus paene deprehendebatur, vel marito de adulterio aliquorum delatione suspectus erat; sed dolosam et astutam moecham ad maritum allegavit, quae ei os sublineret et periculo Latinum et crimine eximeret. Id igitur facete Iuvenalis ad extremum iacit ex argumento notissimi illa tempestate mimi: quemadmodum Latinus deprecatrice moecha est usus, sic pro se quosdam ad delatorem placandum deprecatore mittere). Haec ille optima cum ratione nec sine elegantia. Sed, quod eius aciem effugit et necessarium est ad perfectionem sententiae, h. l. legendum: *ut a trepido Thymele submissa Latino*. Dicit delatorem potentem ac saevum, qui ab aliis delatoribus timetur, quemque ipsum muneribus palpat alius, peraeque humiliter et abiecte, quam facit in mimo notissimo adultera, missa ab adultero, fortasse ad maritum zelotypum. Hunc ipsum vero appellare et adeo enuntiare, ad quem *submitteretur* Mima, non opus erat apud auditores vel lectores, quibus vix verbo commonefactis in re nemini non obvia et praesente nihil ultra dicendum erat. Zelotypum suppono maritum ex re ipsoque mimo et ex variis Satirarum locis. Scilicet lascivia mimorum, quasi legitimo more, in exprimendis adulterorum flagitiis versabatur inprimis. Prodibat ab altera parte *cultus adulter* cum *callida nupta*, ab altera *stultus vir*, qui ludibrio esset adulterae uxori et quavis eius astutia deceptus populo cachinnos moveret. v. loc. class. Ovid. Trist. II, 497

seq. Personam moechi Latinus sustinuit imperatore Domitiano. Quo pertinet altera mentio *Latini* apud Nostrum Sat. VI, 41 —44. *Quid fieri non posse putes — moechorum notissimus — Quem toties texit perituri cista Latini?* Constat, in his item ad mimum alludi. Addo, ad mimicam eandem actionem, tam maxime conspicuam, quando Latinum, partes adulteri agentem, Thymele sub persona uxoris, marito zelotypo superveniente, in arca inclusum abscondebat. At cista Latini *perituri*, etsi ad sensum apte explicari scio, sic tamen minus grammatice dictum videri debet. Lego itaque: *Quem toties texit periuri cista Latini.* Scilicet poëta, pro eo more, quo Satiras Virgilianis verbis ac dictionibus, parodiae instar inversis, saepe condire solet, Maronianam versus clausulam Aen. II, 195. et V, 811. (*periurique arte Sinonis* et *periurae maenia Troiae*) suam fecit. Conf. inf. ad v. 169. Iam igitur ut *moechum periurum* egit Latinus, sic aliquando Roscius *improbissimum et periurissimum lenonem* repraesentaverat in scena teste Cic. pro Rosc. Com. c. 7. Quod genus hominum, turpitudinis vinculo inter se iunctum, recte etiam iungitur eadem nota epitheti; et ibidem orator *periuro castum* opponit, ut appareat, qua illum significatione dictum voluerit intelligi. Quemadmodum autem h. l. Iuvenali ludus scenicus obversabatur, ita Horatius idem ludibrium mimi respexit Serm. II, 7. 59—61. Nimirum hoc ipse quoque spectaverat in theatro; et non minus spectatum Romanis sic velut alludendo poterat commemorare. — Adultera, secunda persona, callida mulier atque in technis ac dolis struendis artifex: quae quum timeret, ne maritus, certior factus, flagitiosam perfidiam acerbe ulcisceretur, illum aggrediebatur blandiendo, ut placaret; aut, si mavis, missa ab adultero ad delatorem, servum vel alium quemcunque, quem blanditiis, donis, gratia, commitigaret. Ceterum ea omnibus modis verba dat miserando capiti, *quumque fefellit amans aliqua novitate maritum, Plauditur.* Sic Ovid. l. c. — Tertia persona, ridicula praeter omnes, zelotypi mariti. Is a Iuvenale significatur Sat. VIII, 197. *Zelotypus Thymeles, stupidi collega Corinthi.* Ex quo versu *Corinthum* Mimum, nescio quem, arripiunt interpretes omnes. Imo vero scribendum *Corinthi.* Nam id duntaxat credas, fuisse histrionem haud ignobilem *Corinthium*, gentili nomine. Istis enim ludionibus, ut servis, saepe nomina a gente indebantur. Sic *Latinus* fuit, sic *Corinthius*, alii. Iam quoniam stupiditatem, fere ut colorem, inducere solebant zelotypiae, hinc factum, ut in mimo maritus a stupore tanquam

proprio nomioe appellaretur *stupidus*, Ovidio l. l. *stultus*. Cuius personae proprium erat *caput rasum*, calvities morionum solemnis. Alia multa hanc in rem docta manu collegit Müllerus de aevo Theodos. P. II. c. 9. Hinc et originem traxit antiquum verbum *calvere* et *calvi*, docente Nonio Marc. p. 6. Verbum e vita communi in Ius assumtum. v. Menag. io Iuris civ. amoenitatt. p. 264. Duker. de latinit. ICtorum p. 163. et Vales. ad Ammian: XXX, 4. extr. Sed *calvus* morio, μωρὸς φαλακρὸς, quum tantopere in deliciis fuerit (nam leoo quoque in scena φαλακρὸς producebatur et servus; v. Pollux IV, 145. et 150.) scire interest ratiooem inveoti et originem, quam praetermisit Salmas. ad Scriptt. hist. Aug. p. 385. Nimirum res ducta ex fabulis Satyricis Graecorum ac translata a Silenis, quorum in istis conspicua calvities (v. vel Xenoph. Sympos. IV, 19. ibique Schneid.). ad quoscunque moriones seoes et ridicula capita. Stultus ne simul κερασφόρος prodire in conspectum deberet, et ipsi Sileni effecerunt, utpote plane expertes talis vel oneris vel ornatus: quanquam in vita communi istius generis κέρατα iam apud veteres vigebant. Colaphorum alaparumque iniuriis nihil frequentius iu mimo, atque istarum omnioo valde consuetus in ludis mimicis abusus fuit. Hac scurrilitate multis variisque modis otebantur planipedes ad populi spectantis delectationem. Nonnulla ad rem apte notavit Müller. l. c. p. 92. Discernenda autem huius ignominiae duplex ratio, una κονδύλους ἐντρίψαι, altera κατὰ κόῤῥης πατάξαι. Genus utrumque in scena frequentatum effusissimos in subselliis risus ciebat, quando aut stultus alapis os praebebat, aut ipsa Mima colaphis indigne pertundebatur. Recens exemplum rei vetustae ap. Procop. Anecdot. Alemann. p. 42. de Theodora, ista famosa Imperatrice, antea ioter Mimos turpissima prostibula, neque tamen minus egregie in scena faceta: καὶ τοιαύτη τις ἦν, οἷα ῥαπιζομένη μέν τε καὶ κατὰ κόῤῥης πατασσομένη χαριεντίζειν τε καὶ μέγιστα ἀνακαγχάζειν. Notanda Mimae festivitas, alapas salse incando, interdum et fuse ridendo, excipientis. — Sed mimicae actionis, qualem mente informamus, restat quarta deoique persona, servus, flagitiorum, puto, conscius ac promtum sese domioae mioistrum praebeos. Colligere id licet ex Capitol. in M. Anton. sub fin. p. 34. D. Salmas.,, Haec Heinr. probabiliora, quam quae h. l. disputarunt interpretes. (1) Vir

(1) Vulgo putant, poëtam ostendere, ne homines quidem gratos Imperatori, qualis Latinus fuerit mimus, tutos fuisse a delationibus, et ab eo

autem doctus in Ien. Allg. Lit. Zeit. a. 1810. N· 285. p. 480. suspicatur, *Thymelen* fuisse nomen usitatum in familiis artificum theatralium, vel curatorum apum fictorumve cerariorum, a θύμον, odora apum herba, et ἑλεῖν, *capere*, deducendum, quum certe *Frutina Tymele* (qu. *fruens thymo* vel *in thymo delicians*) in Inscr. ap. Gruter. T. II. p. 1010. n. 2. ed. Graev. aram dicasse dicatur *M. D. M.* (forsan *Mellonae Divae Matri*) *Cerariae*, quam Augustinus de civ. Dei apum deam fuisse tradat.

37. *submoveant* iusta hereditatae. Cf. Lucian. in Timone c. 22. *noctibus*, nocturno coitu, concubitu; unde *noctem orare*, *promittere*, *negare*, *pacisci*. *evehit in coelum*, ad summam opulentiam, dignitatem et felicitatem. *optima summi nunc via processus*, nunc optima vel facillima, brevissima et tutissima via ad summam felicitatem, nisi malis, ad consulatum, summum honorem, *vesica vetulae beatae*, amor anus vel viduarum divitum; quas lucri causa sectabantur multi. Cf. ad IV, 4. *Processus*, felix eventus, fortuna: sed *procedere* etiam propric dicitur solennis Consulum pompa, qua primo initi magistratus die ex aedibus suis in Capitolium deducebantur. Census autem, ut Ovidii verbis utar, dat honores. *vesica*, pudenda mulierum, cunnus, ut κύστις et κύστη, v. c. ap. Aristoph. Lysistr. 956. *beatae*, divitis, ut εὐδαίμων, μακάριος, μάκαρ. — 40—44. Cf. Var. Lect. Assis partes sunt *uncia*, *sextans*, *quadrans*, *triens*, *quincunx*, *semis*, *septunx*, *bessis*, *dodrans*, *dextans*, *deunx*, et, quum percommoda esset in computationibus totius in XII partes distributio, etiam aliae res, inpr. hereditates, ad assis modum dividebantur, unde *heres ex asse*, cui tota hereditas, *ex uncia*, cui duodecima eius pars, *ex unciola*, cui ne haec quidem tota, *ex deunce*, cui undecim eius partes obveniebant. *Proculeius* male et *Gillo* bene mentulatus; adulteri, sed ignoti. Proculeius certe non est idem, cuius VII, 94. mentio fit, neque etiam, quod Almelov. putabat, ille, ad quem exstant Cic. Epist. ad Div. XIII, 30 seq. *mercedem sanguinis*, pretium delationis capitalis *accipiat* a Domitiano; H. Vales. Immo *mercedem sanguinis*, coitu exhausti, vel seminis, quod ex digestione sanguinis gignitur, profusi et amissi, roborisque adeo corporis debilitati. 43. *Palleat*, debilitatus intemperato coitu et decoloratus, *ut nudis — anguem*, pallet

clam fuisse missam mulierem aut uxorem ad delatorem placandum vel muneribus, vel facundia (unde *Thymele*) vel stupro. Ita quoque Zeigler de mimis Rom. p. 73.

metu ictus, et *rhetor L. d. ad aram* metu ignominiae et poenae, si displicuisset Caligulae; de quo v. mox ad v. 44. *ut nudis pressit qui calcibus anguem*, imitatio Virg. Aen. II, 379 seq. et Ovid. Fast. II, 341. vel potius Homeri Il. III, 33 seq. — 44. Commentarii instar sunt verba Suet. Calig. c. 20 *Caligula instituit in Gallia, Lugduni, certamen Graecae Latinaeque facundiae, quo ferunt victoribus praemia victos contulisse, eorumdem et laudes componere coactos: eos autem, qui maxime displicuissent, scripta sua spongia linguave delere jussos, nisi ferulis obiurgari aut flumine proximo mergi maluissent.* Lugduni etiam *ara* fuit, ad confluentem Araris et Rhodani (ubi nunc est abbatia Asnay), Augusto dedicata. *rhetor* h. l. orator, ut passim.

45 seq. Quis non indignatione ad satiras scribendas excitetur, quum tot improbos grassari, tot vitia et scelera vigere videat? Ex illis memorantur primum expilatores et singulorum hominum et oppidorum provinciarumque. *Iecur ira* vel *bile ardere*, *fervere*, *uri*, *tumere*, dicitur: nam gravi ira acerrimus excitatur motus ebullientis sanguinis et potissimum oleosarum eius partium, a quibus bilis in iecinore secernitur, quo fit, ut iecur extendatur et bilis largius ex eo effluat. Hinc et ortae loquendi formulae: *rabie corda tument*, *iram coquere*, *esse in fermento*, οἰδάνεται κραδίη χόλῳ, πέπτειν s. πέσσειν χόλον et κήδεα, φλεγμαίνειν ὑπὸ χολῆς. Cuivis vero affectui propria fere sedes adsignabatur, iracundiae in felle aut corde et pectore, gaudio in splene, amori in hepate, libidini in lumbis, omnibus, at praecipue libidini et irae, in *iecinore*, sanguinis officina. — 46. Tutor *pupillum* aut *potius pupillam* (cf. Var. Lect.) omnibus exuit bonis, quo fit, ut haec *prostet*, corpore quaestum facere paupertate cogatur, ille vero, alienis pecuniis locupletatus, tanta per urbem pompa incedat totque clientibus vel servis stipatus lectica gestetur, ut populum *premat* et urgeat. *gregibus comitum*, ut *grex togatus* ap. Martial. II, 57. 5. *Comites* h. l. non tam servi, quam, ut inf. v. 119., clientes, qui officium patronis praestabant non tantum salutando et occurrendo, sed etiam deducendo et comitando, unde et praecedere et lateri haerere et subsequi solebant.

47—50. *Marius* Priscus, Proconsul Africae, provinciam expilaverat et ob innocentes tam condemnandos, quam interficiendos, a solo Martiano septigenta millia acceperat. Quum itaque ab Afris, quorum causam agebat Plinius iunior, a V. c. 853. repetundarum accusaretur; Cornutus Tertullus Cos. designatus, in cuius sententiam plerique senatores discedebant, hanc pecu-

niam aerario inferendam et Mario Vrbe Italiaque intercidendum censebat. *Iudicium* igitur hoc non modo iniquum fuit, sed etiam *inane*, quod neque provincialibus quidquam profuit, quoniam pecunia repetita ipsis non reddita est, sed in aerarium delata (unde mox *victrix provincia ploras*); neque Mario multum nocuit poenamque, quam meruerat, irrogavit: is enim *infamiam*, damnatione et exsilio sibi adspersam, nihil curabat, quia non omnem, qua spoliaverat provinciales, pecuniam iis restituere coactus erat, sed tantam eius retinuerat summam, ut nunc lautius in exsilio, quam olim Romae, vivere posset. 49. *ab octava* bora *bibit*: nam Romae beluones, non homines frugi et laboriosi iam ante nonam horam coenare solebant. *fruitur diis iratis*, gaudet ira deorum, h. e. damnatione, quam scilicet a rebus gerendis negotiisque publicis remotus, et tantum otii nactus est, ut genio suo magis quam antea indulgere possit. Bene comparant verba Iunonis de Hercule ap. Senec. in Herc. Fur. 34. *Superat et crescit malis iraque nostra fruitur, in laudes suas mea vertit odia*. Similiter Persius II, 68. dixit: *peccato: vitio tamen utitur*. Irae autem deorum tribui et ab ea repeti, quidquid mali atque adversi contingat hominibus, ut bona a *diis propitiis*, vix est quod moneam. (1) *victrix*, verbum forense, ut *victor*, *vincere iudicio*, *vincere causam*; Graug. — 51. *lucerna Venusina*, satira, quales Horatius composuit, vel satiris Horatianis, studio et lucubrationibus Horatii, qui satiras scripsit cuiusque patria fuit *Venusia* s. *Venusium*, opp. in confinio Lucaniae et Apuliae situm. 52. *agitem*, insecter, perstringam, notem; vel simpl. persequar, pertractem. *Sed quid*, cur (ut τί pro διατί) scil. agitem, *magis Heracleas*, Ἡρακλείας fabulas, *aut Diomedeas* cet., quomodo magis conveniat scribere fabulas de Hercule, Diomede cet., quae satis notae sunt, et a poëtis, tam optimis quam pessimis, pertractari solent? Nonne multo utilius est, satiras scribere, quam haec fabulosa persequi et repetere? Cf. sup. v. 7—14. *mugitum Labyrinthi*, fabulam de Theseo et Minotauro, in labyrintho incluso et mugiente. *mare percussum puero*, fabulam de Icaro, Daedali filio, altius volante et in mare Icarium decidente, quae vel tironibus nota est ex Ovid. Met. ubi et de *fabro volante*,

(1) Grangaeus comma post *bibit* delendum putabat iungebatque: *bibit et fruitur*, h. e. edit, *diis iratis*, non sine deorum indignatione. Donatus, ab eo laudatus, ad Terent. Eunuch. IV, 7. extr. *Frui*, ait, *proprie est vesci, a frumine, quae est summa pars gulae*.

h. e. Daedalo, summo artifice, agitur, qui proprie non alarum, sed velorum usu, quem primus invenit, per mediam Minois classem incolumis aufugit. De eius artibus operibusque v. Heyne ad Apollodor. III, 15, 9.

55—57. En summam morum turpitudinem! *Leno* est ipse maritus, qui cupidus pecuniae pudicitiam uxoris suae vendit et, moecho cum ea concumbente, vel sursum spectat, vel vigilans stertit, velut ebrius *ad calicem*, h. e. altum somnum simulat, ut Cipius vel Cepius ille παραρέγχων: de quo v. Erasm. et Fest. in proverbio, *non omnibus dormio*. *Doctus spectare lacunar*, ut fere *tectum intuentes* ap. Quintil. II, 11, 4. ubi Spalding haec notavit: „Nihil aliud significari puto, quam desidem nihil agentis, neque in certam rem animum intendentis, gestum, qualis solet esse eorum, qui, quum acriter videntur aliquid intueri, ne cogitant quidem de eo, quod cummaxime spectant. Eodem redeunt Iuvenalis verba. Simulat enim iucundus iste maritus et uxori commodus, se, nescio quid nugarum agitantem totumque in illis, quae fiant, non adtendere; quamquam id quoque, quod *sursum* spectat, magis eum avertit ab iis, quae *humi* peraguntur.„ *Leno accipit moechi bona*: si uxor eius iure impediatur adultero succedere, ipse maritus leno succedit adultero heres, ut per fideicommissum res adulteri ad adulteram veniant; Schol. Ita fraudem legi factam putant, quia Domitianus, teste Sueton. c. 8., *probrosis feminis lecticae usum ademerit iusque capiendi legata hereditatesque*; quo referunt h. l. verba *moechi bona capiendi ius nullum uxori*. Sed hac interpretatione Ius ipsum et sententiam poëtae vanis erroribus implicari, docet Heinrich, qui, adiutus commoda admonitione Crameri, ICti eruditissimi, ita disputat: „Probrosa igitur haec uxor, indeque illi *capiendi ius nullum*. Quasi vero omnis femina statim de iure legitimo probrosa esset, quae probrum meruit turpitudine! Quin potius, quum de occultis rebus Praetor iudicet non magis, quam ecclesia, uxor legitime probrosa non est, quae peccat clam iudice, conscio marito, et adeo istud turpe uxorum vulgus, quod hic Satirae aculeis poëta insectatur, edicto Imperatoris haudquaquam esse poterat obnoxium. Neque omnino verius isto est alterum, quod Scholiastes narrat de fideicommisso, per quod nempe bona adulteri hereditate venissent ad adulteram. Nam posteaquam Augustus primus in fideicommissis iusserat, Consules auctoritatem suam interponere, conversumque id paulatim erat in assiduam iurisdictionem, ut Praetor etiam proprius crearetur, qui

de fideicommissis ius diceret, fideicommissarius appellatus (v. Institutt. l. II. tit. 23. § 1.): nec fideicommisso uxor heres poterat institui, nisi quam directe licebat instituere. Si talis uxor fuit, quae non iure hereditatem posset capere, frustra plane fuisset, quae de fideicommisso voluisset postulare maritum, si forsan, facto posthac divortio, negaret, redditurum se hereditatem. Contra ea longe est alia Iuris ratio atque diversa mens Satirici. *Bona accipere* est, heredem ex asse fieri: neque sine vi singulari et delectu positum videtur *accipere*, quod mox *capere*, ea aliqua differentia, ut qualicunque modo *accipiamus*, quod honeste *capere* non possumus. v. Gesner. ad Plin. Pan. LXI, 5. Iam vero, quae ex lege testamentaria Voconia ab omni hereditate exclusae erant, mulieres non magis scribi ex asse secundum Papiam Poppaeam poterant, nisi ius liberorum haberent; sed mariti scribi poterant, vel solitarii. v. Heinecc. ad leg. Pap. Popp. p. 291. 293. Maritus igitur leno, solidae avidus hereditatis, nunc lubens indulget adulterio, ut, quum uxor bona moechi capiendi ius non habeat eaque heres scribi non possit, scribatur ipse, quippe concessa adultero licentia, qui ipsum solitarium faceret. Propter rem conf. Schulting. in Iurisprud. Ante-Iustin. p. 606. ad Vulpiani Tit. XIII. Quin optime Iuvenalis suum ipse sensum illustrat Sat. IX, 82 seq., inpr. verbis moechi ad virum, cuius uxorem fecerat gravidam, v. 87. 88. Nihil autem refert in omni hoc negotio, ut per fideicommissum ad solam uxorem veniat hereditas; quandoquidem id tantum agit nobile par coniugum, ut parta communiter praeda communiter etiam perfruatur.,, 56. *Lacunar*, tectum triclinii caelatum aut pictum, e tabulis ligneis; de quo v. Ernesti clav. Cicer.

58 seq. *curam*, praefecturam, *cohortis*, cohortium praetorianarum; munus praefecti praetorio. Scholiastes vetus accipiebat de tribunatu militum, de quo v. Lips. de Mil. Rom. II, 9. ubi non male suspicatur, post Polybium, sociis iam admissis in legiones, numerum Tribunorum militarium auctum esse, et decem legionis cohortibus totidem praefuisse tribunos. *bona donavit*, insumsit, impendit, *praesepibus*, equis alendis (lupanaribus, iudice Plathnero). *caret omni maiorum censu*, quia eum dilapidavit. Alii Tigellinum, alii vero Cornelium Fuscum intelligi, et alterutrum quoque ficto *Damasippi* nomine VIII, 185. designari suspicantur. In gratiam Neronis multos nobilium aurigandi studio captos fuisse, haud ignoro: sed Fuscum puerum

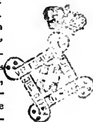
ei aurigae officium praestitisse (*lora tenuisse* v. 61.), quod Britann. et alii monent, nullibi legere memini. (1) 60. Nota Hein. est: " Verba *dum pervolat axe c. F.* refert Brit. ad proxime antecedentia, ut hoc dicatur: consumpsit bona sua, dum in gratiam Neronis aurigat. Sed vix puto, Tigellinum, aut quisquis intelligendus est, si Neroni officium aurigae praestitit, id suo aere fecisse. Suspicor potius, sensum h. l. esse: Quum is, *qui bona censu*, i. e. qui bona omnia dilapidavit, praefecturam Praetorianorum speret, *dum pervolat* cet., quia Imperatoris auriga est. Talem constructionem non inauditam esse, docent intpp. ad Tac. Ann. I, 7.„ *pervolat axe*, curru, *citato*, ut fere ap. Virg. Ge. III, 107. *Flaminiam* viam, omnium antiquissimam et celeberrimam, Roma per Etruriam Arimino tenus a C. Flaminio Censore A. V. DXXXIII. perductam, et ab Augusto munitam: a qua diversa est alia, quam C. Flaminius Consul a Bononia ad Arretium stravit, teste Liv. XXXIX, 2. *puer Automedon*, Fuscus, vel alius (nescio quis) auriga Neronis, aut Automedon ἡνίοχος Achillis. Pro quovis etiam auriga *Automedontis* nomine utitur Cic. pro Rosc. Amer. c. 35. 62. *Ipse* Nero: nam *ipse*, ut *ille* v. 97. et αὐτὸς et ἐκεῖνος, saepe auctoritatis, honoris et reverentiae significationem habet, et hinc exquisite ita *magister* dicitur, quum discipulus (unde illud Pythagoreorum αὐτὸς ἔφα), *dominus*, quum servus, *imperator*, quum miles loquitur, *patronus*, si de clientibus, *animus*, si de corpore agitur, *Imperator* e. s. p. ubi ex oppositione intelligi potest, ad quod referatur. *Iactare se amicae*, quod iam Casaub. ad Pers. IV, 15. monuit, est fere Graecorum ὡραΐζεσθαι et καλλωπίζεσθαι, vel translatum a pavonibus, qui, quum picta pandunt spectacula cauda collumque incurvant, creduntur iactare se feminis easque voce sua ad Venerem tum illicere. et alii *iactare se alicui* dici putant pro, se ipsum illi dare, ingerere, insinuare, adeoque h. l. per multa lasciviae blandimenta comitari amicam et saepe osculari vel amplecti. *Lacerna*, habitus virilis, non muliebris; unde *amica lacernata* per ludibrium dicitur puer vel vir, qui amicae loco habetur, ac si quis *amicam masculam* sive

(1) Plathnerus putabat, poëtam h. l. in ambiguo ludere, et *praesepia* esse lupanaria, ut ap. Cic. in Pis. 18. et Claud. in Eutrop. I, 68. Sic etiam φάτνη ap. Aelian. et *stabula* ap. Claud. l. c. v. 61. Cic. Phil. II, 28. et Plaut. Poen. I, 2, 56. Eodem referebat Plathner. *bipedem asellum* inf. IX, 92. Idem arrisit Dousae (in Praecid. ad Petron. III, 8.) et Hein.

bracatam vocaret; ut fere *sponsae turpes* inf. v. 78. Significatur enim Sporus, quem puerum Nero, teste Suet. c. 28., *exsectis testibus, etiam in muliebrem naturam transfigurare conatus est, atque cum dote et flameo, nuptiarum celeberrimo officio, deductum ad se, pro uxore habuit: quemque, Augustarum ornamentis excultum lecticaque vectum, et circa conventus mercatusque Graeciae ac mox Romae circa Sigillaria comitatus est identidem exosculans.* Cf. ad v. 78.

63. *Nonne libet*, impetus mihi sit scribendi et prurigo, nonne cupiam, *ceras*, tabulas ceratas, *capaces*, quae multa capiant, h. e. amplas, *implere* versibus, carmine satirico, in *medio quadrivio*, in ipsa via, ubi huius carminis materia occurrit, et quidem in quadrivio, ubi quatuor viae concurrunt adeoque plura eo carmine digna, et ab omni parte, sub adspectum veniunt. Ibi itaque summus etiam scribendi impetus oboritur summaque ira et indignatio, quae defervescunt domi, ubi memoria repetimus, quae oculi viderunt, et ex tam multis iam quaedam animo effluxerunt. Grangaeus verba *in quadrivio* exponit: palam, sine ullo timore edicti Domitiani, quo scripta famosa abolevit. Rectissima haec videntur Heineckio, illa vero aliena. Iudicent acutiores!

64. 65. Lecticam et sellam, et quidem laxiorem, ditiorum ac potentiorum, ferebant servi (lecticarii) plerumque *sex*, nonnumquam octo: unde illa *hexaphoros*, haec *octophoros* dicebatur. Minutam et arctam, tenniorum, vel duo servi portabant; de quo v. IX, 142 sq. *Hinc atque inde patens signator*, proprie sella vel lectica, quoniam aperta est, non tecta. Britannicus hominem, qui ab utraque parte conspici possit, quum solus sit in lectica, designari, idque delicati esse et luxuriosi, putabat. *Cathedra*, ut καθέδρα, h. l. simpl. sella, et delicatorum; nam proprie sella erat mulierum, et quidem sublimior (species θρόνου quae δίφραξ dicitur Theocr. XIV, 41. ubi v. scholia), in qua sedebant et nonnumquam gestabantur, dorsum acclinantes fulcris affabre factis et brachia cubitosve reponentes in aliis fulcris, quae etiam scribentibus pulpitorum instar erant. Lecticis sellisque vehebantur nobiliores Romani, pilentis et carpentis solae Vestales et Augustae. *Lecticas* et *sellas* earumque *pluteos*, quibus capita acclinabantur, quatuor *pedes* et *cervicalia* (non *asseres* immissos, quibus gestabantur) expressa vide in Böttigeri Sabina Sc. VIII. Tab. XII. Sellam a lectica ita diversam fuisse suspicabatur Lipsius l. l., ut illa ad sedendum, haec ad iacen-

dnm aptior, et in illa *cervical* tantum, ad caput reclinandom (v. ad VI, 353.), in hac vero lectus fuerit. Idem monet, ante Claodium Imp. semper lecticae, et post eum plerumqne sellae mentionem fieri. *nuda*, non tecta, sed aperta; quod h. l. non civilitatis (ut ap. Sueton. Ang. c. 53. et al.), sed superbiae et impodentiae indiciom est. *Clausa sella* memoratur inf. v. 124. Sellae vel lecticae apertae forma (ut verbis Lipsii l. l. utar) simplex, asseres aliquot compacti, qui capere pulvinnm oblongnm possent, in quo homo porrectos iaceret (cf. ad III, 245. et VII, 132. ubi *asser* pro ipsa lectica), et pedes quidam breviores, qnibos lectica deposita insisteret: eadem omnia in lectica tecta, nisi quod haec maiorum deliciarnm fuit contraque adspectnm hominnm sive iniorias aëris clausa undique ac mnnita, et quidem pellibus atque velis (s. plagulis, quae dimoveri poterant), ad finestras oppansis. — 66. *multum referens*, exprimens, imitans, *de Maecenate*, h. e. ei simillimus; nt fere ap. Virg. Aen. IV, 329. X, 766. Tac. Germ. 43. et al. *Supinus* et *resupinus* dicitnr, qui vel supine iacet aut in lecto iacere amat, adeoque tum socors, otiosns et negligens (ot ap. Quinctil. V, 12, 10. X, 2, 17. XI, 3. al.), tum delicatos et mollis, vel qui supinus incedit, erecto corpore et oculis coelom intnentibus, adeoque superbus. *Supina cathedra* Plin. XVI, 37. *deliciae supiniores* Martial. II, 6, 13. *Supinus Maecenas* h. l. dicitur, ut XII, 39. *tener M.* et ap. Vellei. I, 88. *Maecenas otio et mollitiis paene ultra feminam fluens.* De mollitie eios in habitu, oratione et tota vita v. Senec. Ep. XIX. CI. CXIV. et CXX. Qointil. X, 4. Plin. XIV, 6. (1) *Signatores* testamentis aut causis signacula imponebant, aut subscribebant; et illos septem esse opor-

(1) *Supini* et *resupini*, quod Casaub. ad Pers. I, 129. observavit, vocantur arrogantes, qui superbia inflati ingrediuntur adeo erecto corpore atque ὑψαύχενες, ut in coelo oculi eorum ferantur non multo secus ac resupinatorum, quod Gr. σοβεῖν, ὑψαυχεῖν et ἐξυπτιάζειν dicitur. Cf. Martial. V, 8, 10. et Sen. de Ben. II, 13. Ovid. Met. VI, 275. Sen. Ep. 80. Henninius monet, forte et hoc vitium, seu naturale, seu adscititium, Maecenati fuisse. Sed mollities eius et minus dubia, et huic loco aptior est. Gurlitt (v. not. p. 10) haec adnotavit: *Supinus iacere* solet ignavus, negligens, *supinus incedere* amat vel mollis et delicatus, vel superbus. Hinc factum, ut illud vocabulum ad tres notiones per se diversas, *ignaviae* dico, *mollitiei delicatulae* et *superbiae*, exprimendas adhiberetur. Catull. XVII, 25. *animus supinus* est ignavus et negligens. Recte quoque Casaub. ad Suet. Aug. 46. Antonium Octavio *ignaviam* exprobrasse monuit, quum diceret *supinum*, coelum intuentem, stupidum cubuisse.

tebat, qui tamen omnes, ut tradit Iustinianus, poterant uno annulo signare testamentum; Brit. *falso* h. l. non est adverb. sed *falsum* in iure Rom. dicebatur corruptio, inpr. testamenti, et notissima lex Cornelia de *falsis*, adversus *falsarios* lata. *Lautus*, qui laute, delicate et magnifice vivit. *Beatus*, dives. v. ad v. 39. *Exiguis tabulis*, compendiosa et brevi opera falsas testamentorum tabulas condendi; vel potius, paucis verbis scriptis, quum falsarius se heredem ex asse scripserit; Farnab. Sic inf. XII, 125. *omnia soli Forsan Pacuvio breviter dabit.* *gemma uda*, annulo signatorio, cui gemma est inserta, et qui saliva humectatus imprimitur cerae, ne eam ad se trahat. Nota H. Valesii est: Ex Festo Paullus docet, adulterina signa dici alienis annulis facta; ergo *gemmâ udâ*, ut obliterato huius signo alterius annuli gemma tabulae suppositivae obsignarentur. — 69. *Calenum* vinum Campanum, a *Caleno* s. *Calibus*, Campaniae oppido, sic dictum, pro quovis generoso. Ei tamen, ut et Caecubo, sua aetate nullum amplius honorem fuisse dicit Plin. XIV, 6. *molle*, scil. vetustate, vetustum, vel quod vini novitii acritudinem exuit, mite, lene, ut *durum* vinum dicitur acre vel austerum. Sic et οἶνος μαλακὸς et contra σκληρός ap. Athen. et Theophr. *rubetam*, ranam, a rubis et vepribus, in quibus degit, ita dictam et venenatam; unde h. l. et inf. VI, 659. pro veneno ponitur. et de veneno rubetarum tam sumto, quam afflatu iudito, vid. Aelian. hist. anim. XVII, 12 et Plin. VIII, 31. XXV, 10. XXXII, 5. 6. *matrona*, venefica quaecumque; sed, quia *potens* dicitur, Agrippina potius, Neronis mater et Claudii Imp. uxor, cui tam a marito, quam a filio, summa rerum permissa, quaeque Claudium veneno necavit, quod notum ex Tac. Ann. XII, 67. Suet. Claud. 44. et al. Verba autem h. l. sic iungenda: *matrona potens, quae viro sitiente miscet rubetam, porrectura ei molle Calenum.* — 71. *et Locusta melior*, veneficii peritior, *instituit*, docet, *propinquas rudes*, imperitiores veneficii, *efferre* cet. nisi malis: *matrona, quae miscet rubetam et propinquas instituit* tamquam *Locusta melior* h. e. venefica peritior, ut ἀμείνων et κρείττων. *efferre* domo mortuos, et quidem h. l. veneno necatos, sepelire, ut VI, 175. 167. et XIV, 220. Hinc h. l. conseq. pro anteced. et *efferre* pro necare veneno. *nigros*, veneno sublatos, ab effectu et colore lurido lividoque, quem venenum efficit iisque inducit; quo sensu *pocula nigra* dixit Prop. II, 27, 10. Meursius de Fun. c. 1. *nigros* referebat ad efferendi ritum in toga nigra, ut contra Graeci in

albis vestibus elati sint, teste Artemid. II, 2. *Per famam*, ne clam quidem, sed palam, fama rei vulgata. *per famam et populum*, per confertam multitudinem populi, de hoc scelere ac funere confabulantis. (1)

73. 74. Poëta animo commotus et indignatione incensus civibus suis consilium dat, accommodatum moribus illius aevi ac civitatis. Cf. Plin. Ep. II, 20. extr. et inf. VI, 557—564. *Gyaros*, Gyarus s. Gyara et Gyari, *brevis* insula, h. e. parva, quae et fuit admodum sterilis, immitis, sine cultu hominum, egena aquae asperrimaque fere insularum Cycladum in mari Aegaeo (hod. *Calairo* s. *Caloiera*, vel potius *Iura*, inter Andrum et Ceam ins. de qua v. Tournefort Voy. au Levant Lettre VIII), in quam damnati Imperatorum temporibus relegari ac deportari solebant; ut alii in *Seriphum*, Amorgum, Donusam, Pandatariam, Oasin, Planasiam aliasque steriles et saxosas insulas, ubi fame enecabantur. *Gyari* itaque h. l. pro quavis eiusmodi insula et pro poena relegationis atque deportationis. *Si vis esse aliquis*, h. e. in honore et pretio, ut ap. Cic. ad Att. III, 15. et Pers. I, 129. Nam *aliquis* est *magnus*, *eximius*, *insignis quis*, qui ceteris praestat et eximiae est dignitatis, ut τὶς id. qd. μέγας; v. c. δοκῶν μέν τις εἶναι, ὢν δ' οὐδείς ap. Arrian. Epict. II, 24. *Probitas*, virtus, *laudatur* ab omnibus, etiam a malis, quia tam pulcra est, sed nihilo secius *alget*, frigore, h. e. fame urgetur, eget, non magnum fructum affert, nec meritis afficitur praemiis.

75. 76. Per scelera vero divitiae parantur, ea nunc opes afferunt et honores. *debent*, accepta referunt nunc homines, qui ea possident. *hortos* amplissimos et magnificos, in quibus sunt villae aliaque aedificia, ambulationes, piscinae, lacus, fontes salientes, nymphaea, statuae cet. Nam hi proprie *horti* dicebantur, ut minores *viridaria* et *nemora*. *Praetoria* sunt villae, vel quaevis aedificia magnifica, palatia, ut X, 161. *mensas* marmoreas, eburneas et inpr. citreas (e ligno odorato citri, arboris in Africa nascentis), quas Romani insano pretio emebant. —76. *Argentum vetus*, vasa argentea, a vetere quodam artifice

(1) *Per famam et populum*, per famam populi; Grang. susque deque habens *famae popularis* susurros, qua vulgo iactentur veneno *nigri* mariti esse elati; Henoin. ut carpantur iudiciorum et legum neglectus atque despectus scelerumque impunitas, nec non pompa et ostentatio exsequiarum: nam cadavera mortuorum olim elata mane et ante lucem, minore sumtu et strepitu, ad faces et cereos.

elaborata. *stantem extra pocula*, exstantem, in caelatura prominentem, *caprum*, eius signum, h. e. pocula, in quibus sunt *emblemata*. sigilla περιφανῆ s. eminentia, statuis similia et extrinsecus alligata, ut in aliis *crustae*, πρόστυπα, quae non, ut illa, totam ex omni parte rem, sed unum modo eius latus ostendunt, neque admodum eminent; de quibus v. Ernesti clav. Cic. v. *crusta* et *emblema*, inpr. vero Salmas. ad Solin. p. 735. seq. Mart. *Stat caper Aeolio* (al. *in phiala*) *Thebani vellere Phrixi Cultus*; Ovid. Met. V, 81. *altis exstantem signis cratera*, et eiusd. Met. XII, 235. *Forte fuit iuxta signis exstantibus asper Antiquus crater.* — 77. *dormire*, silere, neque ad satiram scribendam impelli. *corruptor*, stuprator *nurus*, ipse socer. *avarae*, quae pecuniae cupida se corrumpi et pudicitiam suam muneribus expugnari ab adultero (qui inde propr. *corruptor* dicitur) passa est. Sunt qui haec referant ad Silanum et Iuniam Calvinam: sed ille frater, non socer Iuniae fuit, neque eam vitiavit. — 78. *sponsae turpes*, viri viris nubentes. *praetextatus adulter*, vel puer nobilis, qui nondum egressus annum XV. et in praetexta adhuc, didicit adulterum agere ac paedicatur; vel magistratu sive sacerdotio praeditus, quem omnium maxime haec flagitia vitare oportebat; Gronov. *Praetextati* vocabantur, quicumque *praetexta*, toga alba, cui *praetextus* limbus purpureus, utebantur, inpr. magistratus, sacerdotes et pueri ingenui ac nobiles, qui quidem pueri eam forte gestabant; ut generis nobilitas manifesta esset, sed, si Macrobio Sat. I, 6. et Quintil. declam. 340. fides habenda, ut ab omni iniuria essent tuti, quique eam ineunte anno vitae XV. cum toga virili permutabant; de quo v. ad Tac. Ann. 12, 41 pr.

79. *Si natura negat* versuum faciendorum facultatem: nam, ut verba Cic. pro Arch. c. 8. mea faciam, *ceterarum rerum studia et doctrina et praeceptis et arte constant; poëta natura ipsa valet et mentis viribus excitatur et quasi divino quodam spiritu inflatur. indignatio*, quam tot tamque varia flagitia, ubi vis visa, vel comperta et vulgata, movent. *versus*, *quales ego*, *vel Cluvienus* facit: illud modeste dictum, hoc σκωπτικῶς. *Cluvienus* vel fictum vel verum nomen mali poëtae, cuius non alibi fit mentio; nisi forsan ap. Ennod. Ep. V, 8. et in praef. carm. ad Faustum pro *Glovidenus* et *Glubidenus* leg. *Cluvienus*, quae coniecturae Gron. in Obss. II, 22. maxime probantur Heineckio. " Satirice h. l. Iuvenalis meritum suum extenuat, ut licentius Cluvienum carpat: solent autem poëtae satirici breviter

et urbaniter per transitum homines notare, et in medio discursu obliquo aliquem dissecare ictu; „ Brit. et Grang.

81—86. His versibus, prooemii loco scriptis, continetur argumentum et summa omnium, quae poëta in carminibus suis dicere atque pertractare constituit. Cf. Casaub. ad Pers. I, 1. *Quidquid agunt* et egerunt *homines*, *ex quo* tempore *Deucalion* cet. h. e. inde ab ultima hominum memoria, a verae et certioris historiae initiis usque ad haec tempora. Sic inf. XV, 30. *a Pyrrha*. 81—84. *nimbis*, imbribus, *aequor tollentibus*, augentibus aquarum copiam. *Navigio* rudi, quod auctores Graeci κιβωτὸν et λάρνακα, Ovidius *parvam ratem* adpellat, qualis in Apameosium nummis conspicitur, de quo vid. Falconerius; Heinin. *montem*, Lycoream Parnassi. *sortes*, responsa oraculi Delphici, quod, ut alia, olim etiam edebatur per *sortes* h. e. per fabas nigras et candidas, vel glebulas, vel pumices, sed inpr. per tesseras s. talos et calculos (κλήρους, ψήφους, κύβους, ἀστραγάλους, πεσσούς), vel tabellas, versibus aliisve notis inscriptas, quae in urnam s. situlam coniiciebantur, ex qua sortes ducebat vates; de qua κληρομαντεία s. ψηφομαντεία v. Potter. Archaeol. II, 16. et Spanhem. ad Callim. H. in Apoll. 45. *Oracula verius dicuntur, quae vaticinatione funduntur, sed et sortes, quae ducuntur*, Cic. de div. II, 33. Romani *sortes* appellabant quaevis oracula eorumque responsa, tam per sortes, quam ore edita, quoniam illa oraculorum genera iis sola fere nota et vicina erant, v. c. sortes Praenestinae, Antiatinae et al. Sed h. l. *sortes* etiam proprio sensu accipere licet. *poposcit sortes*, ut *poscere oracula* ap. Virg. Aen. III, 456. et Sil. I, 121. Ceterum alii Apollinem, alii Themideoi (quae post Tellurem et ante Apollinem responsa Delphis dedisse traditur), alii ipsum Iovem a Deucalione consultum memorant. *anima*, cuius naturam multi olim philosophi igneam esse putabant, *caluerunt mollia saxa*; quae fabula, ut aliae, ex inepta etymologia orta, quum vetus quidam poëta λαοὺς ex λᾶας duxisset. — 84. Rigaltius in diss. de Sat. Iuven. notat, his verbis subtiliter inoui, futile esse ac perabsurdum, quod poëtae fabuleotur de sanctitate morum, ob quam Deucalion et Pyrrha servati sint tamquam exempla reparandae posteritati, neque castam fuisse Pyrrham, sed potius magam et lenam, quae proiectis post terga sua saxis nudas puellas ediderit, quas maribus conciliaret. At Hein. "Vereor, inquit, ne hoc Rigaltii commentum venerit per portam eburneam: nam ut vel maxime Iuvenalis obscure notet homines sui temporis, tamen in caecis

illis hoc perabsurdum esset.„ — 86. Vocem *discursus* Brit. non ad corpus refert, sed ad animum, ut significet affectus et perturbationes eius, quibus quasi quibusdam furiis meus hominis nunc huc, nunc illuc agitur; vel ad quotidianum salutandi officium, ut ap. Martial. VII, 38, 1. *Discursus varios vagumque mane Et fastus et Ave potentiorum* cet. Potest etiam proprie accipi de discursu et studiis hominum, qui ad divitias vel honores et gloriam nituntur, multisque propterea et variis occupationibus distinentur. *farrago*, argumentum varium et mixtum; proprie pabulum quadrupedum, e tritici genere.

89. Grangaeus comparat verba Senecae in Octavia: *Collecta vitia post tot aetates diu In nos redundant, saeculo premimur gravi.* Non falsus vates fuerat Horatius Od. III, 6, 17 seq. et 45 seq. Cf. inf. v. 147 seq. Henninius observat, uberiorem semper esse vitiorum copiam, quando saecula sint crudita cum longa pace et rebus prosperis coniuncta, quum adversa et calamitates homines reddant paulo magis pios; inde poëtam VI, 292. queri, Romanos *pati longae pacis mala. Quando maior avaritiae patuit sinus*, metaphorica dictio, quam alii putant desumtam esse a sinu togae, in quo pecunia sive marsupium e collo pendens aliaeque res condebantur et in quem, quo laxior erat toga maiorque sinus, eo plura demitti poterant; alii vero a navigantibus, quorum vela, quo maiorem explicant sinum, eo maiorem ventorum vim excipiunt. *quando alea hos*, tot, *animos* sc. cepit, occupavit? Abrupta oratio affectui consentanea est. *neque enim*, neque etiam, vel neque vero *loculis comitantibus* cet. Ita his verbis magnitudo iacturae et insania ludentium, illis vero horum multitudo adumbraretur: utrumque autem poëta designare voluisse videtur. Heinecke haec adnotavit: „ *Alea* tam nude, ubi requiritur comparativus, me semper offendit. Britannicus subaudiendum esse ait *magis vexavit* vel aliud quid Ellipsis verbi satis usitata, non vero cum *magis*. Vel ex anteced. *maior* assume comparativum, qui huc conveniat, et *hos* δεικτικῶς accipe, hos Romanos; vel potius corrige; *alea quando Haec animos*, quando alea *haec* i. e. talis, ut nunc est, talis aleae cupiditas *animos*, homines, sc. cepit. Corruptus est locus ab imperitis librariis, qui putarent, *haec* referendum esse ad *animos*.„ Quae si ego adnotassem, ille dixisset fortasse, inutilem esse hanc coniecturam, ineptam vero interpretationem illam. *Alea* (quo voc. omnis designatur ludus, qui fortuna magis quam arte regitur) Romae et turpis erat et legibus vetita:

sed ipsi quoque Imperatores nullo lusus genere magis, quam hoc, oblectabantur exemplumque dabant. *Loculi*, capsula vel crumena, quae aliquam pecuniae summam continet. 90. *Ad casum*, fortuitum ludum, fortunam, *tabulae*, aleae, in quo lusu tali vel tesserae in abacum seu *tabulam* lusoriam mittuntur. *posita*, apposita in ludo, *arca*, theca numaria, in qua, quidquid pecuniae numeratae aliquis habet, reconditur. 91. *Dispensator* et curator rei familiaris, οἰκονόμος, post actorem princeps servorum, qui domino est a rationibus accepti et expensi, pecuniamque *dispensat*. *dispensatore armigero*, domino ludenti *arma*, non tam talos (ut XIV, 5.), ludi instrumenta, quam potius pecuniam, subministrante (nam sunt ablat. absol.): metaphora a bello petita; unde et *proelia*, quae dicta putant pro rixis, iurgiis, et quidem vel collusorum, vel dominorum cum dispensatoribus. Ita H. Vales. "*quanta proelia*, quantas rixas pugnasque, *videbis dispensatore*, qui dominum secutus est et arcam attulit, *armigero*, arma, arcam, gerente et clamante, quoties de arca domini promendum est.„ Sed praeferenda forte interpretatio Grangaei: " Quantas nummorum summas ludere videbis? Ludus enim aleae quodammodo *proeliis* comparatur: hinc iocus Romanorum in Caesarem Augustum aleatorum permaximum ap. Suet. Aug. c. 70.„ Optime haec ita explicari dicit Hein. qui multa perperam adversus me disputavit. 92. *Simplexne furor* est, num parva tantum vel una insania est? Sic *simplices* cogitationes *magnis* opponit Tac. Germ. c. 22. Haec autem non verba dispensatoris, dominum perdentem obiurgantis, ut quidam putant (v. Hennin. ed. p. 762.), sed ipsius poëtae, ut reliqua, esse crediderim. *horrenti* frigore, ut ap. Ovid. Art. Am. II, 213. ubi v. Heins. *reddere*, h. l. simpl. dare, ut quidam putant, restituere, quasi aliquis servorum tunicam suam commodaverit domino, qui suam perdiderit alea et nunc servilem reddere non possit.

94. *Quis avus*, quis e maioribus nostris. *totidem villas*, quot nunc multi exstruxerunt. *secreto*, privatim, solus, sine hospitibus, *fercula septem coenavit*: nam, quod Servius ad Virg. Aen. I, 637. e Catone notavit, *in atrio et duobus ferculis epulabantur antiqui*. *Ferculum*, vel quodvis ciborum genus et quaevis patina; vel patinae, quae simul apponuntur in mensa, missus ciborum carniumve, quam propriam vocis vim esse docet Nonius. *Coenare fercula* dicitur, ut e. *patinas* ap. Horat. Epist. I, 15, 34. Nota Ramiresii ad Martial. de spect. Ep. 6. est haec: " In-

venalis non notat sui temporis luxuriam eo nomine, quod *septem fercula secreto coenarent*: id enim, si eius temporis mores inspicias, sobrium esset; sed acutum est argumentum a maiori, ut aiunt. Avi nostri, quando secreto coenabant, quo hominum oculos vitarent, ne luxuriosi audirent, numquam ita splendidi fuerunt, ut septem coenarent: vos non secreto, sed publice innumera fercula coenatis. „ Haec ingeniose disputata esse putat Hein., sed fortasse vulgarem interpretandi rationem praestare propter v. 136.

95 seq. Nobiles Romani non aliquando, ut olim, pauperiores clientes ad iustam s. rectam coenam invitabant, sed propter quotidiana salutationum officia *sportulam* dabant s. sportellam, h. e. corbulam, quae vel cibaria, vel centum quadrantes continebat. Dabatur etiam publica sportula et coena recta. *primo limine*, in prima eius parte, ante fores aedium et atrium, in vestibulo. *parva*, nam sportula in dies imminuebatur. *sedet*; stat, apponitur. *rapienda* a famelicis, qui eam non distribui patiuntur, sed alter alteri praeripiunt. *Turbam togatam* eo sensu accipere possis, quo Virgilius Aen. I, 282. *Romanos rerum dominos gentemque togatam* dixit, ut res Romano cive indigna significetur. Sed h. l. contemtim potius poëta loquutus videtur. Nam Caesarum temporibus toga non amplius vulgo in usu erat, neque fere gestabatur nisi a pauperibus et plebeii vel tenuioris ordinis hominibus, clientibus, servis, causidicis et meretricibus, qui inde passim *togati* et *togatuli* vel poëtis *toga* vocantur. — 97. *Ille*, non servus, opinor, qui sportulam distribuit (*balneator* ap. Martial. III, 7.), sed dominus patronusque sordidus, ad quem etiam *trepidat*, certe *iubet* v. 99. referendum est. Cf. ad v. 62. Nomenclatorem designari putabat Plathnerus, qui et mox v. 99. *praeco* dicatur, et cuius officium fuerit, nominibus ciere salutatores, illos ordinare in vestibulis sportulamque dividere. Sed durior est huius quam illius subiecti ellipsis, quippe quae latet in v. 94. 95. Illo tamen sensu *praeconem* accipio. *Suppositus*, qui inter clientes non receptus, in eorum numerum irrepere conatur. 99. *Agnosci* dicitur, qui olim notus fuit, *cognosci* ignotus. 100. *Troiugenas*, ut *Troiades* ap. Pers. I, 4., nobilissimos viros, qui a Troianis adeoque omnium antiquissimis familiis originem ducunt, vel potius se ducere gloriantur: usim homines veteris prosapiae multarumque imaginum, ut a novis hominibus et a faece civium, qui, lege a L. Iulio Caesare, de civitate cum sociis et Latinis communicanda, bello Sociali A. V. DCLXIII. lata, civitatem

et tribum acceperant, discernerentur, Troianam originem affectabant. Posteriores quoque gentes patriciae (Patres minorum gentium) contemnebantur ab antiquissimis, quae a Troianis oriundae vel ex Albanis certe principibus in Patres lectae vulgo credebantur, ut v. c. Aemilia, Antonia, Attia, Cloelia, Cluentia, Fabia, Gegania, Iulia, Iunia, Nautia, Quinctia, Sergia, Servilia. *Limen vexare*, δινῶ; pro frequentare, ut *l. terere* ap. Martial. X, 10, 2. *nobiscum* pauperibus clientibus et plebeiis. *et ipsi*, nobilissimi, quos huius rei pudere debebat: sed multi eorum ad incitas erant redacti. *da* primam sportulam *Praetori*, *da deinde* alteram *Tribuno*: verba non dispensatoris, sed quae ei vel dominus dicit et patronus, vel Praetor et Tribunus, manum porrigentes: *da* scil. mihi. 102. *Sed libertinus prior est*, vobis praeferendus est: verba dispensatoris. *adsum*, adfui, ad limen veni. *inquit* libertinus, cuius verba sunt v. 102—109. Ceterum tirones caveant, ne *libertinos* putent esse libertorum filios, quum potius iidem sint qui liberti et adiecto patroni nomine *liberti* dicantur. *Natus ad Euphraten*, in Oriente, in Armenia vel Cappadocia vel Mesopotamia vel Syria, ex quibus regionibus multi servi Romam ducebantur. *quamvis natus ad E.* etsi olim servus fui. *Fenestra* propr. dicitur quodvis foramen, apertura, fissura. *Fenestras* h. l. putant esse inaures vel annulos aureos, quos in Oriente non solum mulieres, sed etiam viri, vel ornamenti causa, vel amuletorum instar, ad mala averruncanda, gestare solebant. Sed recte notavit vet. Schol. h. l. *argui homines, qui, quum propter libidinem libertatem meruissent* (unde *molles*), *et in libertinorum corpus et tribus relati essent, pertusis auribus signa libertinorum celare non potuerint.* Aurium enim perforatio servitutis signum fuit apud multos Orientis populos, v. c. apud Israëlitas, Arabas, Indos, Persas, Turcas et Tartaros, qui pueris etiam, Deorum cultui et ministerio, ut tamquam illorum mancipia essent, consecrandis, aures perforabant. *molles fenestrae* pro molli aure, qua nihil mollius (unde proverbium *auricula mollior*), vel quod hominem mollem ostendunt; Grang. *Aurem foratu effeminatus* dixit Tertull. de Pal. 4. (1) *arguerint*, probent, indicent. 105. *Tabernae quinque* mihi sunt, quae a me locantur et quotannis mihi *parant*, reddunt, fenerant, ut statum reditum praestant (ut v. 118. *referat et rationibus addat*)

(1) Henninius: » forte ideo *molles*, quod ex iis dependerent iam inaures, divitiarum argumentum. « Cf. Sen. de Ben. XII, 9.

quadringenta sestertia, censum equestrem, de quo v. inf. ad XIV, 323 seq. *Tabernae* aedificia vilia, inpr. circa forum, in quibus *tabernarii*, opifices aliique de infima plebe homines vel faciebant venalesque exponebant merces, vel artes exercebant; unde *tabernae librariae, unguentariae, tonsoriae, cauponiae, argentariae, medicae, sutrinae, literariae, novae ac veteres* argentariae in foro Rom., *lanienae*. *Quinque* argentariae *tabernae*, pars fori, argentariis et feneratoribus reservata, *quadringenta*, reditum annuum, *parant* ex fenere et negotiis, in *quinque tabernis* (à la bourse) inter argentarios peragendis; *purpura maior*, consulatus, ut *toga maior* ap. Claud. in IV. Consul. Honor. v. 656. vel tunica laticlavia, h. e. dignitas senatoria, ut *purpura latior* dicitur Plinio, *p. felix* Martiali VIII, 4. *latus clavus* Plin. Ep. II, 9. *maior clavus* Stat. Silv. III, 2, 124. et contra *pauper* et *angustus clavus* pro ordine equestri Stat. Silv. V, 2, 18. et Vellei. II, 88. Latus enim clavus insigne erat senatorum, etsi sub Caesaribus Equites etiam illustres, immo tribunos et praecones eum gestasse legimus. — 107. *custodit*, pascit, *oves conductas*, alienas, vel potius in agro, quem conduxit. *Corvinus* pro quovis nobilissimo ad inopiam redacto. Britann. tamen suspicabatur, poëtam respexisse ad M. Valerium Corvinum, qui exacta iam aetate agros coluerit. 109. *Pallas*, Claudii libertus, cuius potentia et divitiae satis notae. In gente *Licinia* familiae erant ditissimae, inpr. Licinii s. Licini Calvi Stolones, pater ac filius, et Crassi, cognomine etiam *Divites* dicti. Sed praedives etiam fuit *Licinius*, Augusti libertus. Hunc potissimum h. l. intelligendum putant intpp. nec male, quoniam libertinus loquitur et cum Pallante eum coniungit.

109 seq. Verba poëtae indignantis impudentem arrogantiam hominis, qui servus quondam fuerit, et temporum suorum conditionem, quibus divitiae dent honorem et plus meritis valeant. 110. *sacro honori*, tribuno homini sacrosancto, quod vel tironibus notum. 111. *pedibus albis*, h. e. cretatis vel gypsatis, quod signum erat et indicium servorum trans mare ex barbaris terris advectorum, qui vilissimo pretio vendebantur. — 113 seq. *Pecunia* a Romanis quidem in Deos relata, sed neque ara, neque templum ei exstructum; non culta, ut *Pax, Fides, Victoria, Virtus* et *Concordia. funesta*, exitiabilis. *salutato nido*, σκωπτικῶς pro inviso; nam proprie *templum, Dii, numen, augurium salutari* dicuntur, ut ap. Cic. Rosc. Am. 20. Ovid. Pont. II, 8, 15. Virg. Aen. XII, 257. *Concordia quae crepitat*,

satirice pro Concordia, in cuius templi fastigio ciconia nidum posuit et, ubi pullos revisit, rostro crepitat. *Crepitare* propr. voc. de ciconia, ut ap. Ovid. Met. VI, 97. ad quem locum poëtam respexisse suspicabatur Farnab.

117 seq. Si vel *summus honor*, h. e. summi magistratus (cf. sup. v. 101.) tam sordide et sine omni pudore sportulam petunt, quia id non minus quaestuosum quam commodum est; *quid facient comites*, h. e. cur sportulam petere erubescant pauperes clientes, *quibus hinc est*, paratur, emitur, *toga* cet., i. e. quibus sola sportula et cultum et victum suppeditat? *rationibus* accepti. 119. *comites*, clientes. 120. *fumus domi*, ligna, et quidem, qualia pauperibus emenda sunt, non ea, quae Martiali XIII, 15. *acapna* et ICtis *recocta* vocantur, sed viridia, quibus magna vis fumi excitatur; Grang. et Brit. Alii intelligunt domum fumo fuscam. *densissima lectica*, plurimi nobiles et summi magistratus, lecticis vecti. *centum quadrantes*, sportulam. v. ad v. 95 seq. *languida*, aegrota. *praegnans*, gravida. 123. *absenti* uxori, quam in sella iacere dicit. *arte*, quae nunc iam satis nota est. Ea festive h. l. adumbratur. 124. *sellam*, *clausam*, v. ad v. 65. *vacuam*, ut contra *plena* v. 33. *Galla* fictum uxoris nomen, ut passim ap. Martial. *inquit*, maritus dicit servo, qui sportulas distribuit. 126. *Profer* e sella *caput*, verba dispensatoris, et *noli v. q.* mariti. *quiescit*, dormit.

127. De vulgari negotiorum diurnorum ordine ac serie v. Martial. IV, 8. *pulchro*, εἰρωνικῶς. *Sportula* petitur prima et secunda hora, qua clientes salutant patronos. *Deinde forum* petitur, causarum ibi agendarum patronorumque illuc deducendorum causa, et potissimum quidem Augusti, in quo statua eburnea *Apollinis*, et *triumphales* statuae summorum ducum, quas Augustus in utraque fori sui porticu dedicaverat, teste Suet. Octav. 31. Ita Grang. qui etiam recte vidit, Apollinem facete *iuris peritum* vocari, ut *Marsyan causidicum* Martial. II, 64, 8. quod utriusque statuae in foro fuerint et quotidie illi lites quasi audiverint. Facetius dixit Horat. Sat. I, 6, 119 seq. *non sollicitus, mihi quod cras Surgendum sit mane, obeundus Marsya, qui se Vultum ferre negat Noviorum posse minoris.* — 130. *Nescio quis*, contemtim de vilissimo homine. *titulos*, imagines cum titulis. *cuius ad effigiem*, statuam, *fas est non tantum meiere*, (quod tamen insignis contumeliae loco ant rei illatae indicium est, ut VI, 309 seq. et Pers. I, 113. *pueri, sacer est locus: extra meiite*, qualia etiam in titulis tumulorum leguntur,

adiectis saepe diris); sed etiam alvum exonerare. Ita Brit. et alii (1).— 132 *Vestibulis*, ad quae deduxerant ex foro patronos, non ulterius admissi; Grang. Ibidem potius sportula iis apponebatur, *primo limine* sup. v. 95. 96. *lassi*, et quidem non tantum salutando, occurrendo, deducendo, sectando, sed etiam *longissima coenae* rectae *spe*, quam per maximam diei partem frustra aluerant. *veteres clientes*; etiam hoc ad indignitatem rei augendam valet. 133. *Vota deponunt*, spem coenae rectae abiiciunt, *quamquam longissima coenae spes homini*, hominibus, clientibus est, haec coenae spes diutissime ab hominibus clientibusque ali solet. Heinecke haec adnotavit: "Ego sic construo: *votaque deponunt* (*coenae*), *quamquam longissima coenae spes homini*. Ad verba priora vox *coenae* assumenda est ex *coenae* sequenti. Iam sensus verborum hic: Clientes omnem coenae spem abiiciunt, quamvis homines, ubi comedendi spes adest et aliquid cibi accipiendum, quia hoc vita sustentatur, longissimum tempus exspectando trahere, maxime animum durare possint ad longissimam exspectationem, id quod in aliis rebus non ita est.„ Eodem sensu ego semper cepi haec verba; illa tamen constructio eorum mihi non in mentem venit: quae enim *vota* h. l. intelligenda essent, per se patere arbitrabar. Comparanda autem h. l. verba Luciani περὶ τῶν ἐπὶ μισθῷ συνόντων § 7. et 8. ubi clientes dicit δι' ἡδονῆς ἐλπίδα μόνον πολλὰς ἀηδίας ὑπομένειν et πέπρακται αὐ-

(1) Grangaeus ita contra mentem poëtae explicari credebat, qui tam sanctam potius Aegyptii huius statuam a Romanis dicat habitam, ut ne quidem ad eam, tamquam si fuisset Principis statua, meiere auderent. Cf. Casaub. ad Pers. I, 113. ubi monet, simulacris statuisque Principum non minorem reverentiam fuisse exhibitam, quam locis sacris, in quibus urinam facere summae impietati tribuerint veteres, etsi per lasciviam a multis id fieri solitum legamus apud Iuvenalem, (Inf. VI, 309 seq.) Aristoph. et alios. Enimvero h. l. omnino de homine, loco humili nato (*nescio quis*) agi videtur, et quis unquam *non tantum* pro *ne quidem* dixit? Praestiterit *non tantum* dictum accipere pro vulg. *tantum non*, vel, quia hoc sensu non occurrit, ita legere, ut dictum sit pro paene, propemodum, hoc tantum excepto, ut Gr. μόνον οὐ s. οὐχ. Exempla laudata vide a Drak. ad Liv. IV, 2. et Schellero in Lex. Vulgarem interpretationem firmat Hein. laudato loco Plin. Ep. III, 14. *rem atrocem*, *nec tantum epistola dignam*, h. e. non modo dignam, quae epistola narretur, sed quae vel carmine lugubri, tragoedia tractetur. (Conf. ibi Gesner. et Gierig.) Ipse etiam hanc explicandi rationem secutus sum et aliam dixi praeferendam saltem esse ei, quam Grang. ingressus sit. Aliena itaque sunt, quae Hein. adversus me, falsa autem, quae de dictione *tantum non* disputavit.

τοῖς οὐδὲν ἐν ἅπαντι τῷ βίῳ πέρα τῆς ἐλπίδος. *Caulis* s. *caulos* pro quovis vilioris cibi genere. — 135. *interea*, dum illi caulem emunt et coenant. *vorabit* δεινῶς, tamquam beluo, qualis mox describitur v. 137. 138. *Reges*, βασιλεῖς (ut passim ap. Lucian. περὶ τῶν ἐπὶ μισθῷ συνόντων), ut et *domini*, patroni, amici divites ac potentes, eorumque patrocinia *regna* appellabantur, potissimum a parasitis, qui saepe ab iis convivio excipiebantur: poëtae etiam specialem notionem generali substituere solent. — 136. *ipse tantum*, solus, *iacebit* in *vacuis toris*, lectis. In conviviis viri *iacebant* in lectis, uxores in sellis sedebant.

137. 138. *Orbes* dicuntur vel patinae, vel, ut h. l. et XI, 122. 173., mensae, quae primum quadratae erant, postea rotundae, teste Varr. L. L. IV, 25. *una mensa*, unica coena, vel adeo lance (ut τράπεζα, de quo v. Polluc. Onomast. VI, 12.), *comedunt patrimonia* vel sua, vel ampla, exemplo Aesopi, Cleopatrae aliorumque. De prima mensa, qua carnes piscesque appositi, accipiebat Graev. coll. Virg. Aen. I, 216. ubi v. Heyne. Digna omnino est, quae h. l. legatur, docta Henninii nota: "Servius ad Virg. Aen. I, 740. nutat, apud maiores ipsas mensas appositas fuisse cum lancibus, non vero lances in mensam; habuisse autem illos duas tantum mensas, unam carnis, alteram pomorum, unde *prima* et *secunda mensa*. (Sic et πρώτη, δευτέρα τράπεζα, quod tamen ad missus etiam ciborum referri potest.) Scilicet postquam prima mensa saturati essent, illa removebatur, et secunda mensa admovebatur, non, ut hodie et Servii aetate, novus missus eidem mensae inferebatur, sed una cum missu mensa mutabatur. Mensae autem illae, quamdiu triclinia durarunt, in longum quadratae ad lectorum mensuram erant: postea rotundae mensae invectae sunt seu *orbes*, quum *stibadia* sive *accubita* (*sigmata* Martial. X, 48, 6. XIV, 87. *semirotunda* Apul. Met. V. p. 160.) in usum inducerentur, quae quum semirotunda essent, necesse erat mensas rotundari. Invalescente demum luxu non duabus, sed pluribus utebantur mensis, et aliquando ad singulos missus singulas mensas variabant; et vel loco eodem recumbentes novos missus mensasque exspectabant, vel locum mutantes aliis mensis accumbebant, unde *ambulans coena* festive dicitur Martial. VI. ubi Annii luxum taxat, qui ducentis fere mensis epulabatur. Mensae autem seu *orbes* illi apud delicatos erant citrei, quorum adeo immane pretium, ut aurum vincerent. Iam h. l. *de tot*, notanter, quum luxuriarent copia citrearum mensarum; *latis*, quo enim

latiores, eo pretiosiores erant, quandoquidem tanta solum erat earum amplitudo, quantum arbor ipsa pateretur: *et pulcris*; pulcriores censebantur orbes citrei, quo plures nodos et maculas haberent. Petronius ideo queritur in bello civ. *citrearum mensarum Africa erutarum maculas mutari auro viliori, et censum ita turbari.* Cur eos *orbes* vocet Iuven., patet ex superioribus. *et tam antiquis*, h. e. per multas elegantium dominorum successiones civitati notis, ut loquitur Seneca (*a Cethegis descendens* Plin. l. c. ubi v. Hard.) *Vna mensa* i. e. ne variatis quidem orbibus, ne tota quidem coena, ne una quidem missu, sed vel una lance. Speciatim videtur tangi patina Clodii Aesopi histrionis, eiusque filii, de qua v. Plin. IX, 35. X, 51. Horat. Sat. II, 3, 239 seq. Ita Henninius. Alia prodigiosae luxuriae exempla, ad quae poëta respicere potuit, alii memorant. — 139. *Nullus iam parasitus erit*, qui oblectationis causa convivio adhibeatur, si divites porro soli coenaverint. 140. *Sordes*, sordidam avaritiam *luxuriae*, cum luxuria coniunctam: nam divites pauperibus amicis et clientibus nihil dant, sed soli saginantur et genio suo indulgent. *gula*, ut alibi *gurges*, et II, 114. *guttur*, voracitas, et hinc homo gulosus et edax, heluo et polyphagus. *O quanta est gula, centies comesse!* Martial. V, 71, 5. *sibi ponit*, apponit, et hoc pro apponi iubet. 141. *Totos* integros, *apros* in conviviis, et quidem in magnis quadratisque lancibus, apponere solebant Romani; idque caput caenae nonnumquam erat. Solidum aprum primus in epulis Servilius Rullus, octo apros Antonius, singulis singulis convivis Caranus quidam, binos ternosque in ipso coenae principio alii apposuerunt. *propter convivia*, ut pluribus in convivio, non uni, apponeretur et sufficeret. Id sumtum putant ex Varr. R. R. II, 4, 10. *Suillum pecus donatum ab natura dicunt ad epulandum.* Clemens Alex. Strom. II. memorat, philosophum quemdam existimasse, τὴν ὗν θῦν εἶναι, suem Graecis ὗν tamquam θῦν dictum esse, ὡς εἰς θύσιν καὶ σφαγὴν μόνον ἐπιτήδειον, quod epulis tantum aptus esset.

142—144. Poena luxuriae atque voracitatis morbi et mors saepe repentina. *Poena* heluonis *praesens*, praesentanea ac subita est, confestim sequitur, ut ap. Cic. de Nat. D. II, 59. Britannicus bene comparabat similem locum Plin. XIV, 22. de ebrietate: *hinc pallor et genae pendulae, oculorum ulcera, tremulae manus, effundentes plena vasa; et quam sit poena praesens, furiales somni et inquies nocturna ostendunt.* Grangaeus poëtam respexisse putabat ad illud Horatii Od. IV, 5, 24. *Culpam*

poena premit comes. deponis amictus in balneo, et quidem in apodyterio, obi capsariis tradebaotur. *Amictus* prop. genus vestimenti, quod superiniiciebatur (*amiciebatur*), ut *indumentum*, quod induebatur. *Turgidus*, nt ap. Hurat. Epist. I, 6, 61. *crudi tumidique lavemur*, et ap. Pers. III, 98. *Turgidus hic epulis atque albo* (disteoto) *ventre lavatur*. Causam tradit Columella Praef. § 16. *ut apti veniamus ad ganeas, quotidianam cruditatem Laconicis excoquimus. crudum*, indigestum, nun cuococtum. *Pavonem* Rumanis in deliciis habitum, sed omnium difficillimae digestionis esse, cuius mortui caru nomquam putrescat, monuit Ascens. Pavonem Romae primus apposuit Horteosius orator, et sagioavit M. Aufidius Lucro. 144. *Hinc*, ex nimia eiborum copia et indigestione. *intestata senectus*, mors repentina senis, qui ideirco intestato moritur. 145. *fabula*, fama et rumor de morte talis senis, *it*, divulgatur, *per cunctas coenas*, ubi scil. de novis rebus sermones seruntur. *nec tristis fabula*: quoniam enim clientibus amieisque nec bene fecit vivus, nec quidquam legavit, ab iotestato mortuus, oemo quoque eius murtem luget; unde *plaudendum funus et iratis amicis. Fabula* etiam h. l. diei potest ipse seoex, quateous multi de eo loquuotur.

147—149. *Nil* vitii flagitiique. *minores* scil. natu, posteri, ut inf. II, 146. VIII, 234. XIV, 189. ubi *veteribus* oppununtur, ut *maioribus* ap. Ovid. Trist. IV, 10, 55. 149. *Omne vitium* iam *stetit in praecipiti*, in summo qoasi fastigio, ultra quod adseendere nequeat. — Verbis, *utere* igitur *velis*; *totos pande sinus*, poëta se ipsum ad scribeodum exhortatur, quom tam larga ad id suppetat materies. Metaphora passim obvia et petita a oavigantibus, qoi secundum nacti ventum, sinus velorum pandunt, vento inflandus.

150. *unde priorum*, veterum poëtarum, iisque fuerit *ingenium par materiae*, et *illa simplicitas scribendi*, vel potius: uode mihi sit vis et facultas ingenii, argumento tam difficili et copioso, operi periculosae pleno aleae, pro digoitate pertractandu par atque idonea? Huic tamen obiectioni h. l. nun respondet poëta: diluerat eam iam v. 15 seq. 30. 79. 80. *Ingenium* itaque *par materiae*, ni fallor, cst libertas iudicii, qualem talis materies eiusque tractatio requirit, *illa priorum*, veterum poëtarum, Lucilii, Catonis Censorini, Terentii Varronis, Horatii aliorumque, *scribendi simplicitas* h. e. libertas, παῤῥησία, quae simpliciter et aperte, sine dissimulatione vel ambagibus, sine respectu perieuli vel potentiae ac gratiae hominum, expromit quod sentit.

Ea non modo legibus restricta erat, sed et penitus oppressa metu delatorum, iudiciisque maiestatis a Tiberio institutis et reductis a Domitiano. Illa tamen sublata atque denegata ipsum quoque *ingenium* hebetatur, poëtarum inprimis satiricorum, qui hinc fictis nominibus ac sermone obscuro verbisque tecto uti solebant. 151. *priorum* sc. poëtarum satiricorum. Iuvenalis tamen, quod vel ex v. 154. intelligitur, h. l. potissimum Lucilli παῤῥησίαν respexit, de qua v. Horat. Sat. II, 1. 62 seq. et Pers. I, 114. (*Secuti Lucilius urbem, Te, Lupe, te, Muci, et genuinum fregit in illis.*) 152. *animo flagrante*, irato, propter scelera cuiuscuiusque generis et ubivis obvia. Conf. v. 79. 153. *Simplicitas, cuius non audeo dicere nomen*: ita libertas scribendi (nec non cogitandi et loquendi) periit, ut ne audeam quidem eam nominare, quasi nefas sit; nam ea non audemus nominare, quae foeda abominandaque sunt; Brit. Sed et periculosa. — 154. Verba haec Bahrdt Lucilio tribuit et Grangaeus poëtae, qui monitori respondeat. Sed bene, opinor, monuit Brit., et haec et omnia illa a v. 150—157. esse occupationem vel praesumtionem, πρόληψιν poëtae occupantis, quae obiici possint. Similiter Heinecke: " Poëta inducit aliquem sibi obiicientem: An tu eadem libertate, qua priores Satirici, homines vituperare poteris? Minime profecto. Vix audere possumus libertatem nominare, de ea loqui, timentes, ne poenas demus. Apud avos nostros aliter res se habebat, et Lucilius non curabat Mucium, si vel maxime succenseret, sed nunc magna rerum mutatio, et gravissimas poenas dabis, si Tigellinum laeseris. „ *Refert* et *ignoscat* dixit recte et ἐμφατικῶς, quamvis in re praeterita atque erepta, pro: aliquando sane, dum Lucilius viveret, impune licebat castigare Mucios ac Muciorum similes; Heinr.

155. *Pone* loco Mucii *Tigellinum*, propter similitudinem morum vitiorumque Neroni et Galbae amicissimum. Possis etiam *ponere* docte positum accipere pro effingere, describere; propr. fingere, formare, de pictoribus et statuariis, ut τιθέναι et *ponere* ap. Pers. I, 70. Hor. A. P. 34. al. — 157. 158. *Taeda lucebis in illa* scil. tunicae molestae (de qua v. ad VIII, 235.), *qua ardent stantes*, ad palum deligati, *qui fumant fixo gutture*, stipite per guttur adacto, *et latum sulcum in media arena diducis*, proprie *diduces*, defossus et igne circumdatus mediam arenam sulco divides, diffindes. Plura harum crudelitatum exempla memorarunt intpp. ad Sen. ll. ll. et Gell. III, 14. Diversa autem verborum tempora, ut h. l. *lucebis* et *didu-*

cis, saepissime iungi monent Hein. et, quos laudavit, Ruhnken. ad Rutil. Lup. 1, 13. et Gron. ad Sen. de ira III, 3. Cf. Excurs. ad h. l.

158. 159. Responsio poëtae: patienterne ferendum est, sceleratissimos homines superbos et sublimes ferri in lecticis et nos despicere? — 158. Haec verba proprie ad Tigellinum spectant, si fides habenda Probo Grammatico (nam aliud testimonium desideratur): *Tigellinus, homo omnium nequissimus, tres patruos habuit, quos omnes, ut eorum hereditatibus potiretur, veneno absumsit, subtractisque annulis et falso tabulis signatis hereditates summo scelere consecutus est.* *Aconita*, venenum; prop. herbae genus. *plumis*, in lectica, in qua lectus est s. pulvinus, plumis fartus adeoque mollissimus, qui *pluma mollis* dicitur Pentadio de vita beata v. 5. *Pensilibus*, in lectica, quae sublimis s. sublime fertur a servis.

160—170. Verba et consilium admonitoris. *Quum veniet* Tigellinus vel eiusmodi homo *contra*, obviam, *compesce labellum*, coërce linguam, *digito* indice s. salutari, vel digitis, manu, h. c. tace, ut ne suspicio quidem ullius verbi prolati in te cadere possit. (1) — 161. *Accusator* enim erit, ut accusator eius gravissimas poenas luet, *qui verbum* hoc tantum *dixerit*: *hic est!* scil. nefarius ille; H. Vales. Sed recte sensum h. l. cepisse videtur Hein. qui haec adnotavit: Responderat poëta monitori, se vix sibi temperare posse, quin eum, qui patruos tres veneno necasset et tamen summa pompa per urbem veheretur, acriter carminibus perstringeret. Huic monitor: cave facias; non modo satiram in eum ne scribas, sed si tibi forte occurrat, ne verbum quidem proferas, quod eum offendere possit, nam etiam accusator erit scil. *eius* vel *ei* (quae ante *qui* saepissime subintelligenda esse, docent Gron. Cort.), i. e. accusabit eum, qui tantummodo haec paucula dixerit; *hic est* sc. ille sceleratus homo. Sententia itaque est: Non solum, si satiram scripseris, maximas poenas dabis, sed si vel, ubi ille tibi occurrit, alteri dicas: *hic est* ille sceleratus. Verba autem *hic est* cum contemptu pronuncianda sunt." Similiter iam Beckius: "Acclamatio *hic est* malo

(1) *Compesce labellum*, comprime, coërce linguam, *digito* indice, qui alio nomine *salutaris* dicitur, quod eo protenso veteres salutarent, quodque silentium, quae res maxime salutaris est, (!) eo indiceretur; unde et Martianus Capella *digito salutari silentium commovere* dixit: nec aliam ob causam Aegyptii Harpocratem, aut Romani Angeronam, Deos silentii, digito ora comprimere finxerunt; Grang.

quodam praetercunte si audiatur, reus mox calumniae cris et iniuriae illatae: quam calamitatem ut subterfugias, melius est tacere, quam dicendo supplicium mereri." Grangaeus: "*Hic est* fit per demonstrationem, quae aut laudi aut vitio vertitur pro ratione digiti, quo facta fuit demonstratio: indici enim laus, medio vituperium: unde proverbium *medium ostendere digitum*, de quo v. inf. ad X, 53." In laudem passim *hic est* et Gr. οὗτος ἐκεῖνος dicitur de homine celebri, qui digitis praetereuntium monstratur.

162—164. Tutius ac sine periculo tragicum vel epicum scribes carmen mortuorumque vitam ac facta expones. Suspicor poëtae h. l. ante oculos fuisse Horat. Sat. II, 1, 10 seq. ubi Trebatius idem consilium dat Horatio. *licet — committas*, carmen scribere licet, quale Virgilius scripsit, de proeliis certaminibusque *Aeneae* et *Rutuli ferocis*, fortis, h. e. Turni. *Committere* ut *comparare* et *componere* par pari, vocab. propr. de gladiatoribus, athletis, histrionibus, pantomimis et certaminibus vel oratoriis vel poëticis. *nulli gravis est*, timendus et periculosus; quia neminem offendit, *Achilles*, historia de Achille, (ut mox *Hylas*) *percussus*, a Paride per insidias sagittis transfixus, quare non amplius nocere potest. Grangaeus putabat, Iuvenalem legisse et in animo habuisse locum Ovid. Trist. II, 411. 412. — *Hylas*, *multum*, diu, *quaesitus* ab Hercule *urnamque secutus*, non cum urna delapsus in Ascanium flumen et raptus a Nymphis: quae fabula, a multis poëtis (nam *cui non dictus Hylas puer?* Virg. Ge. III, 6.) variis modis est tractata. 165—9. Si vero poëta satiricus, qualis fuit Lucilius, hominum, praecipue vivorum, vitia notat, hi *criminibus*, criminum conscientia (ut mox *tacita culpa*) *frigidi*, exagitati, anxii (quibus *formidine turpi frigida corda tremunt*, ut utar verbis Sil. II, 338, et *tacita sudant praecordia culpa*), *rubent*, rubore suffunduntur. et *inde irae* sunt, ad vindictam inflammantur, in ultionem excandescunt. Verbis *ardens infremuit* sc. indignabundus, et *ense velut stricto* vis et acrimonia Lucilianae satirae exprimitur, de qua v. Pers. I, 114. 5. Horat. Sat. I, 4, 1—6. II, 1, 62 seq. Venuste autem h. l. verba a rebus corporeis ad animum transferuntur et simul opposita illa *frigere* et *sudare* de eadem fere adhibentur re. Grangaeus suspicabatur, poëtam memorem fuisse dicti Caligulae, qui peroraturus, *stricturum se lucubrationis suae telum*, minatus sit, teste Suet. Calig. 53. Possunt etiam iungi verba *ense velut stricto rubet auditor* et ad auditorem referri,

qui sceleris conscientia et metu cruciatur, velut *destrictus ensis cui super impia cervice pendet*, ut poëta respexerit ad locum Horat. Od. III, 1, 17 seq. et ad historiam de Dionysio tyranno et Damocle, notissimam vel ex Cic. Tusc. V, 21. — *auditor rubet* non tam pudore suffusus, quam ira in poëtam; et *tacita sudant praecordia* prae animi anxietate et labore, ob conscientiam scelus ubiicientem, et timore, ne satira tacitam detegat culpam; Ach.

166. 7. Mira metus sceleratorum et malae conscientiae descriptio, qua rei ac conscii modo frigore, modo calore alternis vicibus torquentur, illud fit propter metum, hoc ob pudorem; nam utrumque malae conscientiae inest; Lubin. 168. *Inde irae* in te *et lacrimae*, non poenitentiae, sed quales effundit rabies et ultionis ardens sitis; Ach. Poëta respexit locum Terent. Andr. I, 1, 99. *Hinc illae lacrumae.* — *Ergo tecum haec*, quae dixi et monui, ut caveres, pericula satiricis imminentia, invidiam, odium et poenas, *voluta prius animo* (ut ap. Virg. Aen. IV, 533. VI, 158. 185.), solertius perpende, *ante tubas*, antequam tuba classicum canatur et in hostem impetum facias, ante initium pugnae, h. e. antequam scribas et satiris aliquem, inpr. potentiorem, laedas et perstringas. Poenas illas minabantur etiam leges XII tabularum, si mala condidisset in quem quis carmina; quod facete interpretatur Horat. Sat. II, 1, 80 seq. *galeatum* militem, armatum, qui iam *galeam* armaque induit et proelium iniit, unde pedem referre non possit, *duelli*, pugnae, *poenitet sero*, postquam victus et vulneratus est. Ita te consilii sero poenitebit, si aliquem lacessiveris carmine et ad vindictam provocaveris. Adnotatio Heinr. est haec: "Illud *ante tubas* suppeditavit Virgilius Aen. XI, 424. (unde et petiit Claudian. laud. Stilich. I, 192.) nisi vero, propter hunc ipsum, archetypa scriptura h. l. videatur *tubam*. Convenientissimum est loco ingenioque Iuvenalis, qui saepissime sumtas a Virgilio loquendi formas, bono cum effectu, in suam rem convertit. Nimirum Aeneidi Virgilianae plurimum ista aetas tribuit: cuius quum singuli paene versus Romanis lectoribus promti essent, id commodum accidit Iuvenali et aliis scriptoribus, unde sibimet ipsi auditorum plausus colligerent. — *Galeatus* non est simpl. miles, ut fere VIII, 238. sed est, ut *mulier galeata* VI, 252., galea indutus, sive, qui capiti galeam imposuit, proelium ingressus. Id enim fiebat ex more, ut milites, quemadmodum res oculis subiicitur in Columna Traiana, galeam ante pugnam ad humerum de-

xtrum appensam gerentem eaque caput obtegerent tum demum, quum proelium inciperet.

170. 171. Poëta respondet monitori: Si vivos sine periculo carpere non possum, mortuorum vitia vocis libertate perstringam. Huic quidem promisso non satisfecit, et passim vitia sui aevi et hominum tunc temporis viventium notavit, sed numquam fere aliorum, quam ignobilium et qui minus gratia Imperatorum valebant adeoque minus ei nocere poterant; de potentibus autem vel ipsis adeo Caesaribus mutatis tantum et fictis nominibus egit, vel ita, ut, quae diceret, ad alios etiam referri possent. 171. Ad vias, praecipue *Flaminiam Latinam*, et Appiam, Romani exstruere solebant sepulcra, quorum latebris saepe latrones se occultasse notum est; unde multa exstant epigrammata in *viatores*, et in inscriptt. passim fit mentio viatorum. *Latina* via teste Strab. V. inter Appiam et Valeriam sita et lapidibus strata ab Vrbe ad Sinuessam, opp. extremum Latii, per Algidum et Tusculanos colles ad Ferentum, Frusinonem aliasque civitates nobiles tendens: ad quam exstructa sepulchra, quoniam lege XII tab. sancitum erat, ne quis in Vrbe sepeliretur; Ach.

IN

SATIRAM II.

1. *VLTRA Sauromatas*, ad extremum terrae terminum, ad barbaras et remotissimas orbis terrarum gentes, *fugere*. *Sauromatae* s. Sarmatae, populus septentr. in Sarmatia, quae et Europaea et Asiatica est, ac dirimitur Tanai fluvio, qui terminus Europae atque Asiae a veteribus habebatur. *Oceanum glacialem*, septemtrionalem, borealem. *audent* sc. disputare s. praecipere. — 3. *Simulant Curios* se esse, vel imitantur, scil. externo habitu, specie et vitae ratione. Sic *simulare Catonem* dixit Horat., s. *nimbos* Virg. M'. *Curius* Dentatus, perfectissimum virtutis ac frugalitatis vel continentiae exemplum. *Bacchanalia* sc. sacra, in quibus sub praetextu religionis omnia scelerum genera exercebantur. *vivunt Bacchanalia*, h. e. Bacchice, ritu eorum, qui haec sacra celebrabant, vel Bacchanalium modo, ita ut ea vivendo exprimant.

4 seq. Haec est descriptio horum hominum. *Primum* sunt *indocti*; deinde (v. 8 seq.) *fronti nulla fides* est; praeterea (v. 11 seq.) *hispida membra quidem* cet., denique (v. 14 seq.) *rarus sermo illis* cet. — *omnia* eorum musea s. bibliothecae (quas virorum doctorum imaginibus plerumque ornatas fuisse, docet Grang.), vel omnes aedium partes, inpr. atrium eiusque parietes. *gypso*, statua s. imagine gypsea, ex gypso. *Chrysippi* Stoici. — 5. *perfectissimus horum est*, ipsorum scil. sententia, vel iis videtur. 6. *Si quis*, pro simpl. *qui*. *Aristotelem similem*, h. e. statuam s. imaginem Aristotelis, ei similem, quae eum ad vivum referat; ut fere ap. Hesiod. Ἐργ. 71. Παρθένῳ αἰδοίῃ ἴκελον, scil. εἴδωλον, s. ἄγαλμα, ποίημα, πλάσμα. *Pittacus*, Mitylenaeus, unus ex septem Graeciae sapientibus. 7. *Et iubet*, *pluteum* (v. Excurs. ad h. l.) *servare*, in eo reponit, recondit, *Cleanthas*, Cleanthis Stoici imagines. *archetypos* adiect. ut ap. Graecos et Martial. VII, 10. XII, 70. Ἀρχέτυπον, exemplar primum, ad quod alia effinguntur (Germ. *original*), quodque maximi putatur. Sermo

est de hominibus, quales etiam nunc reperiuntur, qui, quamvis sint indocti, ut fucum faciant imperitis utque docti doctorumque virorum et bonarum artium cultores videantur, ostentationis causa musea ornant magna picturarum copia et librorum, quos neque legunt neque intelligunt. Conf. Senec. de tranquill. an. c. 9.

8. *Fronti nulla fides* sc. est, vel habenda est. Sic *nolito fronti credere* ap. Martial. I, 25, 4. et *verissima frons* opponitur *mentienti* a Cic. ad Qu. Fr. I, 1, 11. et Rabir. Post. 2. *Frons* sedes pudoris, severitatis et tristitiae. Sed h. l. est potius omnis externa species et forma; ut ap. Pers. V, 116. *fronte politus Astutam vapido servat sub pectore vulpem* simulator, qui probus homo esse videtur. 9. *Tristibus*, hominibus fronte severis ac gravibus, iisdemque *obscoenis*, vita moribusque turpissimis. Talis fuit *Sextus* inf. v. 21 seq. et ille, qui notatur a Lucillio Epigr. VI. in Brunck. Anal. T. II, p. 318. *Philosophos vultum et tristitiam et dissentientem a ceteris habitum pessimis moribus praetendere* dicit Quintil. lib. I. Proem. § 15. ubi Spalding: " *Tristitia*, inquit, propr. vocab. de affectata morum severitate, unde et Quintil. II, 1, 34. *barbam* et *tristitiam* iungit, agens iterum de ostentantibus ex professo philosophiam. „ —9. 10. *Fossa*, cunnus, βόθρος, *scrobs* ap. Arnob. adv. Gent. IV. *caverna* ap. Auson. et *vesica* I, 39. (unde et *fodere* sensu obscoeno dicitur, de quo v. ad IX, 45. hinc h. l. ὁ λακκόπρωκτος, qui Ausonio *fossor* vocatur); *Cinaedus* (κινῶν αἰδοῖα) id. qd. *pathicus* inf. v. 99. vel *draucus*, qui muliebria patitur. *Socraticos cinaedos*, qui, quum turpissime vivant, de moribus tamen more Socratis disputant eiusque disciplinam et philosophiam profitentur.

11—13. Exterior quidem, quam prae se ferunt, species horrida est et vere mascula videtur, sed clam muliebria patiuntur et foedis libidinibus indulgent. — 12. *Promittere*, ut *spondere* VII, 134. προσδοκίαν παρασχεῖν, excitare exspectationem, vel ἐπαγγέλλεσθαι et στεῦσθαι ap. Hom. Il. ε, 832. al. quod iam monuit Casaub. ad Theophr. Char. XXIII pr. Sic et *promittere* ap. Valer. Fl. I, 272. et Claudian. VIII, 252. *animum atrocem*, gravem et masculum. *podice levi* λείῳ, levigato, depilato; nam homines et elegantes delicatique et molles solebant olim aut cutem pumice levigare, κατακισσηρίζειν, aut barbam pilosque, pudendis, pedibus et aliis corporis partibus a natura obductos radere et tondere, vel forcipe evellere, vel resina, pice (πίσσῃ) dropace,

(δρώπακι, emplastro piceo) et psilothro (ψιλώθρῳ, unguento, Rusma Turcorum) oblinere, ut exciderent: cuius ξυρήσεως, παρατιλμοῦ, πισσώσεως, πισσοκοπίης, δρωπακισμοῦ frequens fit mentio. Vid. Athen. XII, 3. (14.) p. 518. ubi Theopompus de Etruscorum pueris iuvenibusque haec tradit: Γίνονται παρ' αὐτοῖς πάνυ καλοὶ τὰς ὄψεις ἅτε τρυφερῶς διαιτώμενοι καὶ λεαινόμενοι τὰ σώματα. Πάντες δὲ οἱ πρὸς ἑσπέραν οἰκοῦντες βάρβαροι πιττοῦνται καὶ ξυροῦνται τὰ σώματα· καὶ παρά γε τοῖς Τυῤῥηνοῖς ἐργαστήρια κατεσκεύασται πολλὰ καὶ τεχνῖται τούτου τοῦ πράγματός εἰσιν, ὥσπερ παρ' ἡμῖν οἱ κουρεῖς· παρ' οὓς ὅταν εἰσέλθωσι, παρέχουσιν ἑαυτοὺς πάντα τρόπον, οὐδὲν αἰσχυνόμενοι τοὺς ὁρῶντας, οὐδὲ τοὺς παριόντας. *Caeduntur*, ut eamdem turpitudinem repetere possint. *Marisca*, genus ficorum, h. l. pustulae podicis, ulcus, quod et *ficus* ac *fungus* Graecisque σύκωσις dicitur. *medico ridente*, quoniam nota ei est causa turpis. — 14. proprium esse hominibus, gravitatis opinionem inepte affectantibus, ut sint ἀπροσήγοροι, iam monuit Casaub. ad Theophr. Char. XV. pr. Graugaeus: ut Pythagoricae sectae germani appareant imitatores, cuius auctor nihil prius discipulos suos docuit, quam *tacere*, vel linguam coërcere ac meditari. Quae tamen de Pythagora traduntur, quidam referunt ad discipulos eius, qui aliquamdiu tacentes audire iussi sint, rectius vero alii ad arcanam illius disciplinam, vel per symbola docentem nonnulla, vel potius non divulgandam, alios celandam. Conf. Luciani verba in Hermotimo c. 18. Εώρων γὰρ αὐτοὺς κοσμίως βαδίζοντας, ἀναβεβλημένους εὐσταλῶς, φροντίζοντας ἀεὶ (meditabundos semper), ἀῤῥενωποὺς, ἐν χρῷ κουρίας τοὺς πλείστους, οὐδὲν ἁβρὸν οὐδ' αὖ πάνυ ἐς τὸ ἀδιάφορον ὑπερεκπίπτον, ὡς ἔκπληκτον εἶναι καὶ κυνικὸν ἀτεχνῶς, ἀλλ' ἐπὶ τοῦ μέσου καταστήματος, ὃ δὴ ἄριστον ἅπαντες εἶναι φασίν. — ἢ τούτων ὀλίγον σοι μέλει, ἄχρις ἂν εὐσταλὴς ἡ ἀναβολὴ καὶ ὁ πώγων βαθὺς καὶ ἐν χρῷ ἡ κουρά; — καὶ χρὴ ἀπὸ σχημάτων καὶ βαδισμάτων καὶ κουρᾶς διαγιγνώσκειν τοὺς ἀρίστους· ὃς δ' ἂν μὴ ἔχῃ ταῦτα μηδὲ σκυθρωπὸς ἢ καὶ φροντιστικὸς τὸ πρόσωπον, ἀποδοκιμαστέος καὶ ἀποβλητέος; — 15. *Coma* iis est *brevior supercilio*, ut Stoici videantur, quorum secta ac disciplina omnium rigidissima erat ac severissima. Ita vulgo haec verba et bene exponunt: nam Stoici non crinem barbamque promittere solebant, ut reliqui philosophi, sed comam strictim ad cutem tondere, ἐν χρῷ κείρειν, qui mos fuit frugi hominibus et elegantiarum incuriosis; quod ex Phocylidis sententia, ἄρσεσιν οὐκ ἐπέοικε κόμη, factum monet Grang. Hinc Stoici Luciano l. l. ἐν χρῷ κουρίαι dicuntur eorumque discipuli *detonsa iuventus* Pers. III, 55. ubi v. Casaub. Quoniam vero *superciliorum* fit mentio, suspicari possis, salse perstringi simul philosophorum illius aevi singularem superbiam arrogautiamque, quam inpr. supercilio adducto et alte sublato

(Sen. de Const. Sap. 3.) prodebant; unde dicebantur ἀνατείνειν, ἀνάγειν, ἐπαίρειν, ἀνασπᾶν, ὑπεραίρειν τὰς ὀφρῦς; Conf. Luciani Timon § 54 pr. et Dial. Mort. X, 6. et 9. Re itaque festive et σκωπτικῶς in maius aucta *coma* eorum dicitur *brevior* fuisse *supercilio* per fastum quasi extento et alte sublato. Hinc et *supercilium*, ut ὀφρύς, simpl. de fastu adhibetur. Haec prorsus aliena esse contendit Hein., quoniam in omnibus, quae poëta disputaverit, non sermo sit de superbia, sed de simulatione. Nonne vero haec est *simulatio*, si homines, de quibus agitur, illo modo superbiam produnt, ut philosophi esse videantur? Nonne eamdem ob causam plura facere possunt? *Verius*, apertius et simplicius sc. facit, agit, qui vitia sua non dissimulat, sed palam profitetur. Sic *vere agere*, h. e. sine dissimulatione, dixit Cic. Or. II, 86. *Peribomius*, homo impudicus.

16 seq. Eiusmodi homines non malitiose et repugnante intus ratione, vel scientes prudentesque peccant, sed vel inviti et tam coeco ad voluptates et flagitia rapiuntur *furore* h. e. impetu, vel motu furentis animi et affectuum, ut de virtute ne quidem cogitent, neque sciant se male agere, quasi penitus sit in iis exstincta ratio, unde poëta h. l. eorum *morbum* atque intemperantiam *fatis imputat*, quemadmodum Aristoteles eos Nicomach. II. natura sive naturae vitio peccare, et Philo Iudaeus (in libro de herede rerum divinarum) ζῆν κατὰ γένεσιν dicit: *horum*, Peribomii et qui ei similes sunt, *simplicitas*, ignorantia virtutis et vitiorum, vel potius ingenua confessio morbi ac vitii, quod scil. facie et incessu produnt (ut *vera*, non simulata, *simplicitate bonus* dicitur Mart. I, 40, 4.), *miserabilis*, commiseratione digna (τούτους ἐλεεῖσθαι προσήκει Galen. de usu partium XI.), *et furor veniam* meretur, nam ὁ μηδὲν εἰδὼς μηδὲν ἐξαμαρτάνει, et οὐδεὶς ἑκὼν πονηρὸς, οὐδ' ἄκων μάκαρ. Conf. Pers. III, 31—34. (ubi v. Casaub.) et Luciani Ἀπολογία περὶ τῶν ἐπὶ μισθῷ συνόντων cap. 9. ἄρα μοι κράτιστον, ἐθελοκακήσαντα καὶ τὰ νῶτα ἐπιστρέψαντα καὶ ἀδικεῖν οὐκ ἀρνούμενον ἐπὶ τὴν κοινὴν ἐκείνην ἀπολογίαν καταφυγεῖν (λέγω δὲ τὴν τύχην καὶ μοῖραν καὶ εἱμαρμένην) καὶ παραιτεῖσθαι συγγνώμην ἔχειν μοι τοὺς ἐπιτιμῶντας, εἰδότας, ὡς οὐδενὸς ἡμεῖς κύριοι, ἀλλ' ὑπό τινος κρείττονος, μᾶλλον δὲ μιᾶς τῶν προειρημένων ἀγόμεθα, οὐχ ἑκόντες, ἀλλ' ἀναίτιοι παντάπασιν ὄντες, ἃ ἂν λέγωμεν, ἢ ποιῶμεν. *hunc ego fatis imputo, qui* cet. vid. Var. Lect. Grangaeus *fata* h. l. accipiebat de influxu astrorum ac nativitate, coll. Manil. V, 105 seq. quem locum a Iuvenali expressum censebat. *incessu fatetur*, indicat, manifestat, ostendit, prodit (ut X, 172. et XV, 132.), *morbum*, v. ad IX, 49.

19—21. *Peiores* his simplicibus sunt illi, qui *talia* vitia quibus et ipsi contaminati sunt atque obruti, dissimulant et *verbis invadunt*, castigant, insectantur, increpant, reprehendunt; *verbis Herculis*, grandibus ac magnificis, qualibus Hercules uteretur; vel gravissimis ac severissimis, qualibus Hercules ille Prodicius Voluptatem increpuit et a se repulit, quod vel tironibus notum e Xenoph. Memor. Socr. II, 1. Conf. omnino verba Hermeae Curiensis, iam a Grang. laudata ad v. 64., quae leguntur ap. Athen. XIII, 15. Ἀκούσατ', ὦ Στώακες, (al. Στόακες) ἔμποροι λήρου, λόγων ὑποκριτῆρες, οἱ μόνοι πάντα τἀν τοῖς πίναξι, πρὶν ἢ τῷ σοφῷ δοῦναι, αὐτοὶ κατεβροχθίζετε. κἆθ' ἁλίσκεσθε ἐναντία πράσσοντες οἷς τραγῳδεῖτε (deprehendimini contraria his facere, quae pompose, tragico sermone dicitis, ut h. l. *verbis Herculis*), Παιδοπῖπαι ὄντες (puerorum cupidi speculatores),— καὶ τοῦτο μόνον ἐζηλωκότες τὸν ἀρχηγὸν ὑμῶν τῆς σοφίας Ζήνωνα, ὃς οὐδέποτε γυναικὶ ἐχρήσατο, παιδικοῖς δ' ἀεί. θρυλλεῖτε γὰρ, ὅτι δεῖ μὴ τῶν σωμάτων, ἀλλὰ τῆς ψυχῆς ἐρᾷν. οἵτινες μέχρι ὀκτὼ καὶ εἴκοσι ἐτῶν δεῖν λέγοντες συνέχειν τοὺς ἐρωμένους. *Clunem agitare* id. qd. *cevere*, quod proprie significat σαίνειν κέρκῳ, de canibus hero adulantibus, deinde τὸν πρωκτὸν αἰσχρῶς κινεῖν, more lascivorum et libidine in coitu inflammatorum. Graeci explicant τὸν πρωκτὸν αἰσχρῶς κινεῖν vel uno verbo σαλακωνίζειν, a Salacone Autocli patre molliculo et deliciis diffluente; Grang. *Ego te ceventem*, mollem et effeminatum, cinaedum, *verebor*, reverear et colam? *Sextus* non Stoici pathici nomen, sed, quod vel. Schol. monet, Senatoris. *Infamis* stupro, libidine, flagitiis. *quo*, quanam re, quo modo, quam ob rem, *te deterior* sum? Quicumque alteri exprobrat naturae vitia, iis ipse careat necesse est. *Loripes*, ἱμαντόπους s. βλαισόπους, valgus, cui *pedes* vel crura distorta sunt in modum *lori*, ἱμάντος. *Rectus* opponitur *curvo*. 24. *Quis tulerit* patienter. *Gracchos*, Tiberium et Caium, tribunos pl. ac fratres, agrariis aliisque legibus rogatis multisque motis turbis trucidatos. 25. Similiter *coelum ac terras miscere* dixit Liv. IV, 3. ut Lucian. in Prometh. c. 9. τῇ γῇ τὸν οὐρανὸν ἀναμεμίχθαι, ac nos: *himmel und erde bewegen*, h. e. magnos motus turbasque concitare, de homine, qui indignatione et iracundia furit, vel qui monstra vidit atque audivit, et tum clamando elementa ciere solet. Sententia δεινῶς expressa! 26. *Verri*, cuius furta in Gallia, Cilicia et praecipue Sicilia nota e Cic. Verr. I, 17 seq. 26. et Act. in Verr. Lib. III. IV. V. *Miloni*, qui Clodium interfecit. *Clodius* infamis incestu sororis suae et adulterio Pompeiae, uxoris Caesaris. *C. Cethegus* socius *Catilinae* in coniuratione. *tres discipuli*, imitatores, *Sullae*,

qui idem, quod Sulla, fecerunt eiusque exemplum imitati sunt, Octavius, Antonius et Lepidus, triumviri (quorum proscriptio propterea *Sullana* dicitur Floro V, 4.) non, quod alii putant, Caesar, Pompeius et Crassus. *tabulam* proscriptionis. *Dicere in*, contra, *aliquid*, de iudice, sententiam dicente, vel de accusatore.

29—33. v. Annotata ad Argum. *Qualis* rigidus aliorum censor fuit Domitianus, qui *Iuliam*, Titi fratris filiam, adhuc virginem, oblatam in matrimonium sibi, quum, devinctus Domitiae nuptiis, pertinacissime recusasset, non multo post alii collocatam ultro corrupit, et quidem vivo etiam tum Tito; mox patre ac viro orbatam ardentissime palamque dilexit, ut etiam causa mortis exstiterit, coactae conceptum a se abigere. *tragico*, horrendo, nefando. *Tragicum* proprie vocatur, quod a Tragicis describi solet, vel dignum, quod a tragico quodam poëta tractetur. Sed quis hanc rem tragici argumenti esse dixerit? Heinecke haec adnotavit: "Sed *tragicum* non per se habet significationem *horrendi*, *nefandi*, sed haec notio translata est a *tragoediis*, quia in iis eiusmodi res tractatae sunt. Ita concubitus *tragicus* h. l. qualis fuit Oedipi et Iocastae, eorumque historia tamen saepissime tractata est a Tragicis." Haec ergo cum illa plane congruit? *Leges* de adulteriis, Iuliam scil. et Scatiniam, *revocabat amaras omnibus* adulteris. Idem Domitianus mares castrari vetuit; de qua eius lege v. ad VI, 368 seq. 31. *Veneri Martique* facete, diis adulteris et a Vulcano etiam in concubitu deprehensis: nec minus salse *omnibus*, quo ingens adulterorum copia innuitur. *abortivis* scil. medicamentis. *Fecunda vulva* et pluralivum *offas* ad partum tergeminum quadrigeminuumve referri possunt, nec tamen opus est. *offas*, massas deformes, fetus immaturos s. embryones, *patruo similes*, quia Domitianus, Iuliae patruus, eam incestaverat, gravidam fecerat; Brit. Grangaeus et alii hac similitudine non modo incestum Domitiani, auctoris et patris, significari putant, sed etiam deformitatem eius, quoniam Domitianus deformis calvitie, obesitate ventris et crurum gracilitate fuerit, et *offa* proprie sit massa carnis aliarumve rerum *deformis atque in tumorem crescens*.— Dodwellus in Annal. Quintil. p. 127. ex verbis *tot abortivis* colligit, Iuliam plures uno fecisse *abortus*. Sed unus tantum a Suet. et aliis, nedum permulti (*tot*) memorantur abortus Iuliae, a Lexicographis vero vix unicus laudatur locus, ubi *abortivum* omnino pro *abortu* dictum: aptior etiam

videtur h. l. poëtae nostri vulgaris huius vocis significatus probabiliusque, Iuliam periisse sumtis *tot* abortivis, quum unum alterumve non suffecisset (*abortivis erat opus*, non *abortivo*, ut VI, 368.) et ipsa, Suet. teste, conceptum abigere *coacta* esset, quam *tot* fecisse abortus. (1) 34. *ultima*, extrema, summa, maxima, *vitia*, h. e. vitiosissimi, flagitiosissimi homines, ut *labes ac coenum* ap. Cic. *scelus*, *scelus viri*, *scelus hominis*, *stabulum nequitiae* vel *flagitii* cet. passim ap. Plaut. vel *stabula* de equis stabulantibus ap. Sil. III, 383. ubi v. not. Conf. Var. Lect. inf. ad v. 120. *fictos Scauros*, h. e. homines improbos et simulatores, qui vitia sua dissimulant et occultant, similes M. Aemilio Scauro, qui teste Sallust. Iug. 15. (al. 18.) *nobilis homo fuit*, *impiger*, *factiosus*, *avidus potentiae*, *honoris*, *divitiarum*, *ceterum callide vitia occultans*. Possunt tamen ita quoque dici homines, qui, quum flagitiosi sint, veris moribus dissimulatis, speciem *Scaurorum*, h. e. honorum graviumque hominum, vel morum sanctitatem gravitatemque prae se ferunt. — *vitia castigata remordent*, h. e. improbi verbis castigati, similes canibus remordentibus, vicissim castigant et mordacibus verbis vel dente iocoque mordente lacessunt improbos censores suos, qui iisdem vel aliis vitiis dediti sunt.

36. *ex illis* simulatoribus. *Lauronia*, mulier impudica et dicax. *quemdam torvum*, severum, qui semper temperantiam crepabat et virtutem: nisi malis iungere *clamantem torvum*, ut ap. Virg. Aen. VII, 399 et Sil. XI, 99. *lex Iulia de* adulteriis s. pudicitia, ab Augusto, non a Iulio Caesare, lata, quod hodie satis notum est. *dormis*, nonne vim amplius habes et exerces? num impunita dimittis tot scelera? Similiter *ferulae* et *pessuli dormiunt* ap. Martial. X, 62, 11. Plaut. Curc. I, 2, 66. et quae propius huc spectant, laudata a Rigaltio, verba Appiani in Pun. c. 112. Οἱ Λακεδαιμόνιοι, λύοντες ἐν χρείᾳ τὴν ἀτιμίαν τῶν ἁλόντων περὶ Πύλον· ἔφασαν· Κοιμᾶσθων οἱ νόμοι τήμερον. 38. *Ad quem subridens* Lauronia dixit, non irata vel indignabunda, sed cavillans et ludibrio eum habens. Quaecumque enim respondet, εἰρωνικῶς dixit. *te* tamquam exemplar virtutis *opponunt moribus* pravis. *habeat iam Roma pudorem*, pudeat iam Ro-

(1) Dodwello suffragatur Heinrich, neque eius sententiam in dubium putat vocari posse a quoquam, qui oculos habeat et cernere queat expressa *tot abortiva* et *patruo similes offas*, quique ex Lexicis didicerit, minime inauditam esse Latinis *abortivi* significationem, qua ponatur pro *abortu*.

manos peccasse, aut nunc peccare te praesente, vel quum tale probitatis exemplum habeant. 40. *Tertius e coelo cecidit Cato* paulo liberius dictum, tanquam Vrbs duo habuisset *Censorios*; Heinr. Nonne vero poëta, qui contrarium ignorare non poterat, si ad solum respexisset Censorium, pro *tertius* dixisset *alter* aut *secundus*? Malim itaque interpretari: tu *tertius* quasi *Cato* es, post Censorium illum et Vticensem, viros summa gravitate ac severitate conspicuos. Ita *Sappho Musarum decima* et *Stertinius sapientum octavus* ap. Horat. Sat. II, 3, 296. Similiter Euphron, comicus poëta, dixit ap. Athen. IV. 6. (24.) p. 379; Οὗτοι μετ' ἐκείνους τοὺς σοφιστὰς τοὺς πάλαι Γεγόνασιν ἡμῶν ἑπτά, δεύτεροι σοφοί. Seneca Epist. 120. *Quidam alternis Vatinii, alternis Catones sunt;* et alio loco, *Omne aevum Clodios fert, sed non omne tempus Catones producit.* — *e coelo cecidit*, singulari deorum beneficio ac favore nobis datus est. *De coelo venisse* vel *demissum* dicebatur ac putabatur olim, quodcunque vel repente ac praeter omnium opinionem conspiciebatur ac potissimum hominibus insperantibus et in summo periculo versantibus saluti erat, vel tam eximium, singulare et admirabile videbatur, ut prorsus divinum et a vi aliqua superiore profectum existimaretur: populi enim, in rerum causis indagandis rudes, omnia insolita et quae praeter naturam fieri putant, vel bona vel mala, ab immediata deorum vi, ope et influxu repetere solent.

40 seq. Facile sentis vim interrogationis et sarcasmum, quo hypocryta mollitiei convincitur. *opobalsama*, unguenta. De balsamo, opobalsamo, xylobalsamo et carpobalsamo v. Plin. XII, 25. *hirsuto collo*, cf. v. 11 seq. *tabernae* unguentariae, ubi opobalsama emisti. 43. *si leges vexantur*, vexandae quasi in somno, ex eo excitandae sunt, h. e. citandae et in memoriam hominibus revocandae, ut tu semper crepas legem Iuliam: nam eas *dormire* v. 37. dixerat simulator. Alii: si negotium est legibus exhibendum et si advocandae sunt contra vitia; qui enim vocantur, ut veniant, iis labor iniungitur et *vexari* videntur. *Scatinia* vel *Scantinia* lex (v. Var. Lect.) in molles et effeminatos, qui nefanda Venere uterentur, h. e. aut ipsi muliebria paterentur aut vim pueris facerent, quibus poenam decem millium nummorum statuit, lata a P. Scantinio Pont. vel a Scantinio trib. pl.; nam a Scantinio, qui ea damnatus sit, illam nomen accepisse, e Valer. Max. VI, 1, 7. iudicio parum probabili colligitur. — 45. *plura* reprehensione et poenis digna. 46. Peccan-

tium multitudo et consuetudioem et liceotiam peccandi parit. Se iovicem iunctis viribus tuentur a legibus iudicibusque, ot milites se ab hoste tutantur facta et densata *phalange*, (μάχῃ αὐτοσχεδίῃ, συνασπισμῷ, testudioe) qua impetus vel hostis excipitur vel in eum fit; et viris atqoc *umbonibus*, h. e. scutis, *iunctis*. — 47. Grang. coof. proverb. *Simile simili gaudet*, Catull. Epig. LVIII. *Pulcre convenit improbis cinaedis*, Martial. VIII, 35. et al. — *molles*, pathicos, cinaedos. 49. *lambit*, v. ad IX, 4. *Cluvia*, *Flora* et *Catulla* nomina ficta mulierum impudicarum, ut *Hispo* (al. *Hippo*) viri cuiusdam infamis. *Catulla* forte eadem memoratur X, 322. et Martial. VIII, 53. *subit*, paedicat. *morbo utroque*, lambendo et patiendo, vel fellando et paedicando, vel quia cum utroque sexu rem habet. De voce *morbus* v. ad IX, 49.

51 seq. Nos non virilia agimus, ut vos muliebria. 52. *fora*, iudicia, *non movemus*, turbamus, causas agimus. *Luctantur paucae*, v. ad I, 22. 23. — 53. *Coliphia* dici aridam validamque carnem in coxis bonm, alibilem athletarum cibum, docet Schneider ad Script. rei rust. T. IV. p. 104. Κωλῆ, κωλὴν et diminut. κωλήριον s. κωλήπιον, femur, perna. *Lanam trahere*, ducere e filo, vel potius carere, carminare. *peracta vellera*, lanam et stamina in filum deducta. *Calathus*, κάλαθος, καλάθιον, καλαθίσκος, corbis vimineus, eleganter flexus, (*arbeits-blumenund fachelkörbchen*) cui ancillae, lanam facientes, pensa diurna *referebant*, h. e. in quo ea reponebant, τάλαρος εἰροχαρὴς s. εἰροκόμος. — 55. *fusum tenui stamine praegnantem*, plenum, repletum, *levius*, velocius, *torquetis*, ut *levi teretem versabat pollice fusum* Arachne ap. Ovid. Met. VI, 22. et Penelope λέπτ' ἠλάκατα στρωφῶσα ap. Hom. Od. ρ, 97. Ars *Penelopes* nota ex Hom. Od. τ, 137 seq. et *Arachnes* ex Ovid. Met. VI, 5—145. — 57. *Codex*, ligneus stipes, quem alligati servi, qui deliquerant, trahebant, cuique *insidebant* vincti. *quale* stamen *facit horrida*, inculta, *pellex*, ancilla, cui haec poena infligitur ab uxore viri, cuius pellex fuerat ante nuptias vel post eas adhuc est aut esse putatur.

58. *Hister* Pacuvius, homo infamis et captatione testamentorum ditatus. *cur liberto* eodemque drauco s. pathico *solo tabulas* testamenti *impleverit*, h. e. eum heredem ex asse testamento reliquerit vel scripserit. — 59. *cur vivus multa* dona *dederit puellae*, uxori, ut scil. pateretur draucum in eodem lecto secum *dormire*, cubare (v. vs. seq.), et ut eius maritique turpitudinem celaret; unde *arcana* cet. v. 61. *Puellae* et *vir-*

gines poëtis Rom., ut παρθένος et νύμφη Graecis dicuntur etiam uxores iuvenes, recens nuptae et dilectae; quae in flore aetatis sunt, etiam eae, quae iam alicui nuptae sunt vel adeo pepererunt. 60. *Dives erit*, multis donis a marito acceptis, *quae tertia*, cum marito et pathico, *dormit*, cubat, ut ap. Martial. III, 73, 1. *magno* in *lecto*, qui tres capere potest. Aliis lectus divitis vel maritalis esse videtur. 61. *arcana*, silentium. *Cylindri* lapilli pretiosi, teretes, oblongi instarque cylindri, quo in areis aequandis utimur, volubiles; Grang.

62. *De nobis* miseris mulieribus, scil. si in aliquam, etsi falsam, impudicitiae suspicionem inciderimus, vel ex infirmitate et simplicitate forsan peccaverimus. *post haec* flagitia vestra; h. e. quum vos contra impune feratis scelera. *tristis*, severa ac dura, *sententia fertur*, a maritis, aedilibus, senatu vel Imperatoribus. Impudicitia matronarum severis utique legibus (inpr. Iulia, cuius poena fuit relegatio in insulam cum publicatione dimidiae partis dotis et tertiae bonorum) ac poenis coërcebatur. — 63. Simili apophthegmate Democrates, Zaleucus et Anacharsis leges comparasse dicuntur aranearum telis, retinentibus infirmiora animalia, validiora transmittentibus. *censura*, cognitio et iudicium. *corvis*, h. e. iis, qui multa ac magna commiserunt delicta, h. l. viris malis et improbis. *vexat*, exagitat, castigat, punit. *columbas*, eos, qui minus vel nihil deliquerunt, innocentes; h. l. mulieres.

64. 65. *Stoicidae* contemtim dicuntur homines libidinosi flagitiosique, sed Stoicorum speciem prae se ferentes eorumque more de virtute disputantes; ut Στώακες vel Στόακες diminutive et per contemtum pro Στωϊκοὶ in loco Athenaei sup. ad v. 19. adscripto. Vetus Schol. et alii putabant, voc. *Stoicidae* femineum esse et contumeliose dici, ut *Phrygiae* ap. Virg. Aen. IX, 617. et *Troiades* ap. Pers. I, 4. *canentem vera* Laroniam, quae pudorem iis incusserat. *Canere* significat clare dicere et indicare (ut *cantare* passim ap. Plaut.), vel simpl. loqui aut docere, quoniam antiquissimis temporibus omnia et dicta et praecepta versibus continebantur. *quid falsi* dixerat?

65 seq. Quid non facient alii, quum iudices et cognitores vitiorum ipsi iis dediti ac molles sint? *Multicia* scil. vestimenta, ut v. 76. et XI, 186. vel *multicia synthesis* ap. Tertull. de Pall. 4. et *m. tunica* ap. Flav. Vopisc. in Aurel. 12. vestes subsericae s. bombycinae et Coae, tenuissimae et perlucidae (unde v. 78. *perluces*; de quo v. Heyne ad Tibull. IV, 6, 13. et Iacobs ad

Anthol. Gr. T. II. P. II. p. 279.), quibus tunc temporis etiam viros uti non pudebat, quamvis ne feminas quidem decerent. Dicta autem *multicia* Salmasius putat a *multum* et *icio*, bene densata et radio percussa, ideoque tenuia et levia. Minus probabiles sunt aliorum coniecturae. *sumas*, induas, ut contra *ponere* et *deponere vestem* pro exuere; Grang. — 67. *Creticus* nomen cuiuslibet nobilis, ut VIII, 38. *in Proculas et Pollitas*, contra adulteras et meretrices, lege Iulia damnandas. *Procula*, nomen Rom. ut III, 203. et ap. Gruter. passim. *Pollitas*, v. Var. Lect. — 70. *togam talem*, multicia. Interpretes h. l. monent, matronis stupri *damnatis* deponendas fuisse stolam, institam, vittam, *sumendamque togam* meretriciam. Eo tamen non respexisse videtur poëta. (1) — *Sed Iulius ardet, aestuo*, verba Cretici, causantis, se tam tenui veste uti propter nimium Iulii mensis aestum. *Iulius ardet*, ut *Tostam fervens Iulius coquit messem* ap. Martial. X, 62. 7.

71—76. Locus difficillimus, cuius sententia nunc, re solertius perpensa, sic mihi expedienda videtur: Respondet poëta v. 71. *agas* causam (ut *perores* v. 67.) *nudus*; sola vestitus tunica (ut γυμνός et passim *nudus*; v. ad Liv. III, 19, 9.). *minus est insania turpis*, minus turpe est, insanum haberi, quam tam mollem et effeminatum. Quibus haec reponit Creticus ridens v. 72—74. *En habitum, quo te* (nisi malis *me*) *leges* cet., habitus hic, quem sumere mihi suades, sane tam ridiculus est, ut, si sola indutus tunica *leges et iura ferres*, in tribunali sederes, vel *populus modo victor*, qui modo vix rediit victor *vulneribus crudis*, recentibus, nondum sanatis, *et montanum vulgus positis aratris*, relicto opere rustico, *te audiret*, te videndi audiendique cupiditate accurreret. His poëta regerit ista v. 75. 76. Vere et recte; at *quid non proclames*, quanto magis stupeas necesse est, *si in corpore iudicis videas ista* multicia, vestimenta eiusmodi perlucida, quae ne *testes* quidem *decent*, nedum iudices? Sic oratio magis nitebit, quam si omnia haec tribueris poëtae, et *habitum* v. 72. ad multicia spectare credideris; quam rationem et ipse olim sequutus sum, quaque admissa languent saltem vs. 75. et 76.— Editores, quotquot consului, vss. 72—74. hoc sensu ceperunt: O quam dignus habitus et iudex, quem spectent prisci illi Romani militiae et agriculturae adsueti! Quae interpretatio

(1) Plathnerus haec verba eo referenda putabat, quod toga fuerit vestis mulierum in luctu, et damnati veste incesserint lugubri.

neqne his, neque proximis verbis v. 75. 76. satis convenit, quamvis huc referantur, quae de voc. *modo* notavi inf. ad v. 160. Displicuit etiam Heiueckio, cui tamen mea (antiquior illa, quae omnia quidem tribuebat poëtae, non vero ad priscos referebat Romanos), videtur multo peior. Audiatur itaque octavus sapientum, cuius verba suot haec: "Mecum sic interpunge et explica:

> Nudus agas. Minus est insania turpis?
> En habitum, quo te leges—aratris.
> Quid? non proclames, in corpore ocl.

i. e. tu potius nudus age causam tuam. His respondet Creticus: Ergo me insanum esse vis, atque hoc minus turpe putas. Profecto tali habitu me nemo hac tempestate audire sustineret; si coram priscis illis agerem, qui saepius in forum ad causas audiendas ibant *modo victores* i. e. redeuntes ex pugna ubi victores fuerant (notissimum enim est, initio Romani imperii bella saepius uno paucisve diebus finita esse, populusque igitur in forum ibat, ubi paulo ante, *modo victor* exstitit *vulneribus* adhuc *crudis*), si coram illis et praesente illo montano populo (Sabinis tetrica sua disciplina) qui ab aratro ad negotia civilia vocabantur, Cic. de sen. 16., *nudus in Proculas et Pollitas perorarem*, non pro insano haberer, quod nostris temporibus secus est. Poëta Cretico respondet: *Quid?* ergo tali habitu te nunc insani speciem non evitaturum putas, at *non proclames*, nonne terram et caelum moveas, si ea, quibus tu indutus es, *ista*, in corpore iudicis videas? Significationem vocis *nudus* non urgendam esse puto, siquidem *nudus* saepius dicitur, qui modo tunica indutus est. Tunica vero ad dicendum procedere, nefas habebatur, et vel in toga rite componenda accurati erant dicturi." Ergo hoc est sapere! Mihi quidem et haec, paene omnia, et ea, quae contra me disputavit vir doctus, multas ob causas, quas memorare nihil attinet, non minus absona videntur, quam illi mea, licebitque ei reponere idem, quod mihi dixit: Si Iuvenalis haec et dixisset et ita expressisset, quovis tirone peius bulbutiret. Iudicent nobis acutiores! 72. *En habitum*, amara irrisio, ut ap. Virg. Aen. IV, 597. XII, 359 seq. et al. Similiter *Ecce iterum Crispinus* inf. IV, 1. *Montani s. pagani* dicebantur cives Romani, rури et in locis montanis habitantes. v. Ernesti clav. Cic. v. *montani* et *pagani*. 74. *positis*, depositis, relictis, *aratris*. — 75. *Quid*

non proclames? Proclames forte, ut Tullius, *O tempora*, *O mores!* vel, ut Plautus, *Mare, terra, coelum, Dii vostram fidem!* Grang.

77. *Creticus*, vir nobilis, etiam *Stoicida* (v. 65.) fuisse videtur, et tum sane aptissima haec verba, quae olim a me ad intemperantiam libidinum immoderatamque vivendi licentiam relata sunt, sed rectius a Grangaeo ad philosophum Stoicum et quidem tam ad paradoxum Stoicorum, qui sapientem ἀπαθῆ et vel in tormentis beatum praedicabant, quam ad dogma ipsorum, ὅτι μόνος ὁ σοφὸς ἐλεύθερος καὶ πᾶς ἄφρων δοῦλος. *Acer*, nam Stoicorum disciplina omnium erat rigidissima; *indomitus*, ἀπαθής, immunis et ab affectibus animi et a corporis doloribus; *magister libertatis*, ἐλευθερίας, quam Stoici dicebant esse ἐξουσίαν αὐτοπραγίας, et Cicero *libertatem vivendi*, *ut velis*. 78. *perluces*, h. e. veste perlucida indutus es. Sic *perlucidus homo* dicitur Sen. de constant. 18. et *perlucidus ostro* Martial. XII, 38, 3. — *hanc labem*, animi maculas et morbos, vitia, impr. mollitiem, *dedit* tibi et aliis, vel potius vulgavit, diffudit (ut mox *dabit*) *contagio*, commercium, consuetudo hominum malorum ac mollium.

79. 80. *Scabiem* describit Cels. V, 28. sect. 16. et *porriginem* hominum pecorumque idem VI, 2. et Seren. Sammon. de Medic. III, 34. 35. Plin. XXVI, 6. 8. — 81. Hoc ex vulgi opinione dictum, censentis, ubi livere et nigrescere coeperit unus uvae acinus, protenus propinquum eo conspecto, velut invidia quadam, similem ab eo trahere vel *ducere* colorem. Quae opinio abiit in proverbium, quale ap. Suid. Βότρυς πρὸς βότρυν πεπαίνεται, et *Vva uvam videndo varia* (h. e. vario colore conspicua, dum maturescit, ut contra *unicolor*, quae iam matura est) *fit*; Grang. *livorem*, nigrum colorem, quem *ducunt* uvae maturescentes, βότρυες μέλανες s. μελανόχροτες. *conspecta*, etiam ab inanimatis, quae prope adstant, et propinqua vel opposita sunt.

82 seq. Aliquando etiam, quod turpius est, vestes feminarum indues, earumque sacra, vitam, vultum, incessum ac mores imitaberis; ita paulatim, velut per gradus, ad maiora turpioraque scelera progredieris. *amictu*, v. ad I, 142. — 83. *venit*, v. ad VII, 29. — *accipient*, recipient *te* in consortium. 84 seq. Quinam sint ii, de quibus h. l. agatur, non liquet. Interpretes tantum non omnes haec referunt ad Albanos vel Flaviales sacerdotes, quorum collegium Domitianus Minervae (quidam intpp. perperam dicunt Cereri, et alii Dianae) in Albano praedio insti-

tucrit, et a quibus Quinquatria non minore turpitndine celebrata sint, quam saera Bonae Deae (*Bonam* v. 86. pro Miuervam, eo ritu, quo matronae, *redimiculis monilibusque* ornatae, Bonam Deam *placant*, boc tantum discrimine, ut non mares, sed feminas excludant et arceant a saeris) et Orgia Graecorum vel potius Bacchanalia Romanorum. Sed de his illorum sacerdotum ritibus nihil alieubi legere memini. Videntnr potins Romae illis temporibus alii bomines effeminati fuisse, qui claudestina sacra peragerent, imitati matronas Bonam Deam colentes, viri nubentes, qui mulieres vel matronas illas, habitu, vultn, incessu moribusque, quin etiam prostibula obscoenitate factorum verborumqne referrent. (1) *Redimicula* fimbriae s. fasciae pendulae, quae subligabantur mento et vel pendebant de pectore, vel *frontem* ornabant.

86 seq. Cf. VI, 314 seq. *abdomine porcae et magno cratere*, obvoluta vini amphora, vel mellario vase. *more sinistro*, perverso, contrario: nam ad sacra Bonae Deae feminae tantum admittebantur. — 89 Nota est formula initiorum, qua *profani*, non initiati, βέβηλοι, ἀτέλεστοι, ἀμύητοι, voce praeconis vel sacerdotis a sacris submovebantur: ἑκὰς ἑκὰς, ὅστις ἀλιτρός, vel ἑκὰς, ἑκὰς ἐστὶ βέβηλοι, *procul*, *O procul este profani*. — 90. Sententia h. l. est, ab illo turpissimo coetu semivirorum, saera Bonae Deae celebrantium, feminas omnes, tamquam profanas, submotas fuisse, ita ut nulla ibi tibicina cornu inflaverit, ut in veris sacris Deae illius aliorumque Deorum factum, sed omnia semivirorum ministerio sint peracta; Ferrar. Elect. II, 14. A *tibicina* non tibiam, sed *cornu* inflari, non est quod nos offendat: non enim omnes tibiae rectae, sed quaedam incurvae vel obliquae erant, πλαγίαυλοι et γίγγροι s. γίγγραι dictae, inpr. Phrygia, cuius frequens in sacris usus, et quae inde *cornu* passim vocatur. (2) *Gemere* de quovis sono et strepitn. — 91. 92. *Talia*,

(1) De quibus vide, quos Grangaeus laudavit, Dionys. Gothofr. ad l. *cum vir nubit*. ff. ad L. Iuliam de Adult., et Salvian. de Gubernat. Dei Lib. VII. cuius haec sunt verba: *Quum muliebrem habitum viri sumerent, et magis, quam mulieres, gradum fingerent, quum indicia quaedam monstrosae impuritatis sibi innecterent et femineis tegminum illigamentis* (ut v. 84. *longa redimicula*) *capita velarent, atque hoc publice in civitate Romana, urbe summa ac celeberrima: quid aliud quam Rom. imperii dedecus erat, ut in medio reip. sinu exsecrandissimum nefas palam liceret admitti?*

(2) v. c. ap. Horat. Od. I, 18, 14. Ovid. Met. III, 533. XI, 16. et Fast. IV, 181. ubi Neapolis observat, eam propterea *cornu* dici, quod, si fides

non minus nefaria et obscoena, *Orgia*, sacra nocturna et enthusiastica, *coluerunt*, egerunt, *Baptae*, Βάπται, molles effeminatique sacerdotes Cotyttus, quo titulo Eupolis comoediam, quam alii Cratino tribuunt (nisi haec alia est), scripsit, in qua, teste vet. Schol., Athenienses induxit ad imitationem feminarum saltantes, et praecipue perstrinxit Alcibiadem, quare ab hoc, vel ab illis necatus est. Dicti forte Baptae ἀπὸ τοῦ βάπτειν, *inficere*, *fucare*; non, quod sacris initiandi aqua calida *lavarentur*, vel quod omni vitiorum genere *tincti* essent, aut post illas nefandas pollutiones sola aquae *tinctione* sese purgatos arbitrarentur, quae Britan. et Grangaei coniecturae mihi certe minus probabiles videntur. *Cotytto*, δαίμων φορτικός ap. Hesych. h. v. Dea nefandae libidinis, cuius sacra Κοτύττια s. Κοτυττίς ab Edouibus in Thracia primum culta et deinde in Phrygiam: inde vero Athenas translata; unde h. l. dea *Cecropia*, h. e. Atheniensis, vocatur. Ab ea forte non diversa, certe ei similis *Cotys*, Κότυς, a. Cotyto et *Cotytto*, libidinum Dea, a Corinthiis et Chiis culta; unde homo mollis et effeminatus Κότυος θιασώτης, *Cotyos sodalis*, dictus putatur: nisi forte et proverbium hoc et ipsa Dea originem debet Cotyi, libidinosissimo Thraciae regi, de quo v. Athen. Deipnos. XII, 8. *taeda secreta*, nocturna s. mystica, qualem gestabant δᾳδοῦχοι in Eleusiniis. *soliti lassare* ipsam *Cotytto*, cuius tamen libido insatiabilis est. Poëta, opinor, fingit, homines istos in foedas libidines adeo se mergere, ut ipsa Cotytto eorum adspectum velut refugiat, vel prius, quam ipsi, delassaretur atque satiaretur, si iisdem voluptatibus se dederet.

93–95. Similiter Pollux V, 16. τὰς ὀφρῦς μελαίνει, τοὺς ὀφθαλμοὺς ὑπογράφει. Alii ex illis, more mulierum, decoris studiosi, supercilia fuco illinunt, et *fuligine* denigrant: nam nigra supercilia olim et delicatis pulchra videbantur. De toto hoc *fuliginis* apparatu, quem Varro ap. Non. p. 607. et Plin. XXXIII, 6. *Calliblepharon* appellant, de *obliqua acu*, et de acu discriminali docte, ut solet, disputat Ill. Böttiger in Sabina p. 22 seq. 49.

habenda Polluci et Hesychio, κώδωνα habuerit s. amplius orificium, ex cornu adnexum, eiusque inferior pars incurvata fuerit. Cf. iaf. ad III, 63. 64. et VI, 315. inpr. vero Spanhem. ad Callim. H. in Del. v. 253. et Gronov. Obss. I, 17. ubi et insulsissimi erroris arguitur Rigaltius, qui in Diss. de Sat. Iuven. putabat, haec verba ad Clodium spectare, qui vestitu cultuque psaltriae seu tibicinae sacris Bonae Deae affuerit et intulerit *cornu*, nempe virum patrando stupri flagitio paratissimum.

50. et 148 seq. *Fuligo* pulvis fucusque subniger, similis *fuligini*, aqua infectus (unde h. l. *madida*) et superciliis ulcerive infricatus, Gr. στίβι (unde *stibium*) s. στίμμι et στίμμις, vel galena fossulata et plumbago (Gall. *galene de plomb*), vel antimonium nigrum (Gall. *oxide noir d'antimoine*). *Ille*, hic, alter. *Tangere* docte dicitur pro tingere, imbuere, adspergere. *Supercilium producit*, ut s. *proferre de pyxide* ap. Petron. c. 110, et Martial. IX, 38, 6. vel *medicumenta ex fuco, quibus lanae* (leg. *malae*) *colorantur, illum nigrum pulverem, quo oculorum exordia producuntur* cet. ap. Tertull. de hab. mul. c. 2. Grang. Conf. loca class. Plin. XXXIII, 6. *Vis eius* (stibii) *adstringere ac refrigerare, principalis autem circa oculos; namque ideo etiam plerique Platyophthalmon id appellavere, quoniam in calliblepharis mulierum dilatat* (ut h. l. *producit*) *oculos; et fluxiones inhibet oculorum exulcerationesque*; et Mémoires d'Arvieux T. III. p. 297. *Elles noircissent légèrement les bords de leurs paupières avec une poudre composée de tutie qu'on appelle kohel, kehel, et tirent une ligne de la même couleur au coin de l'oeil, pour les faire paroître plus grands et plus fendus; car la grande beauté des dames Arabes et de toutes les femmes de l'Orient est d'avoir de grands yeux noirs bien fendus et à fleur de tête.* — *Obliqua acu*, quae Galeno dicitur μήλη, specillum. Eadem vel duobus potius graphiis, quorum superior pars aliquantum inflexa est, (unde h. l. *obliqua acus*) etiam nunc ita utuntur Turcarum feminae. *pingit*, fucat. *oculos trementes*, paetos, palpitantes, tremulos, ut solent esse scortatorum: *oculos udos ac tremulos ac prona libidine marcidos, iam iamque semiadopertulos*, Apul. Met. III. p. 135. ed. Elmenh. *Putres* dixit Horat. Od. I, 36, 17. *ille bibit* e *vitreo Priapo* h. e. pene; drillopota, vet. Schol. Designatur poculum, formam membri virilis vel ipsius Priapi referens; quemadmodum similis formae penis Martiali XIV, 69. *Priapus siligineus* dicitur. — 96. *Reticulum*, muliebre capitis tegmen, κεκρύφαλος. *auratum*, ut *aureum* ap. Petron 67. Henninius non male *auratum* putabat dictum, vel quod auro intextum esset, vel quod *comae* illae *ingentes*, quae signum sint animi plane effeminati, auri pulvere essent respersi, quales in Othone delicias, nec non in Elagabalo notarunt auctores. — 97. Color *caeruleus* et *galbinus* sive *galbanus* mulierum est, non virorum, unde *galbini mores* et *galbinati* pro mollibus Martial. I, 97, 9. III, 82, 5. et forte *Tetricus tunica galbina ornatus*, ut ignaviae

symbolo, ap. Vopisc. in Aurel. c. 34. Lips. Turneb. Ferrar. docent, *galbum* in Glossis exponi χλωρὸν, h. e. herbaceum, viride, pallidum, flavum; et hinc quoque *galbeum*, *galbinum* et *galbineum* dici hunc colorem. Alii *galbanum* rectius scribi putant et galbani colorem designari. *Galbanus* s. *galbanum* gummi s. resina male olens et succus viscidus ferulae, νάρθηκος, in Syria nascentis. Color galbani exterior flavus est, et ipsa ferula, quae initio albet, vetus flavescit, albicantibus tamen maculis distincta. *rasa* vestimenta, ξυστὰς ἐσθῆτας, sine villis vel pilis, ut *toga rasa* ap. Martial. II, 85, 4. et Plin. VIII, 48. s. 74. cui opponitur toga s. vestis *pexa*, ἡ μαλλωτὴ ἐσθῆς, eminentioribus villis. Ad illustrandum h. l. plurimum facit Plin. VIII, 48. s. 73. *Lana Istriae Liburniaeque pilo propior quam lanae, pexis aliena vestibus, et quam Salacia scutulato textu commendat in Lusitania.* — 98. Mulieres Romae *per Iunonem* vel aliam Deam, et servae per Iunonem ac Genium herae, viri autem per Iovem, Herculem, Genium suum et Principis, ac servi per Genium heri iurare solebant. En itaque novum mollitiei indicium! Virorum effeminatorum Genius est Iuno, per quam iurant more mulierum, et quam maxime colunt: hinc et *ministri* h. e. servi, qui per Genium heri iurare solent, *per Iunonem domini* iurant.

99—101. Aliud muliebris mollitiae argumentum frequens speculi usus et vesanum tam formae ad id explorandae, quam comae ad illud ornandae studium; quod ne moratas quidem virgines ac matronas, nedum militem ac ducem decet. Quae vero maior insania fingi potest, quam quod Imperator eo ipso temporis momento, quo ancipiti proelio de salute, vita et imperio contendendum est, formam suam in speculo contemplatur eiusque elegantiam curat? *Speculum* tale h. l. innui, quale describit Seneca Nat. Quaest. I, 16, suspicabatur Hennin. (1) *Speculum*, *gestamen Othonis*, non, quod Otho olim gestarat, quodque *ille*, de quo h. l. agitur, ei occiso abstulerat, sed potius, quale Otho gestare solebat; etsi illi explicationi favent loca Virgilii, e quibus haec et sqq. verba facete huc translata sunt, Aen. III, 268. (*clipeus*, *magni gestamen Abantis*) et Aen. XII, 94. *Actoris Aurunci spolium*, h. e. quod speculum Otho non minori in pretio habebat, aut quo non minus gloriari solebat, quam Turnus hasta, qua Actora Auruncum spoliaverat:

(1) Specula veterum non ex vitro erant facta, ut nostra, sed ex aere, stanno, argentoque polito, nonnumquam et auro.

nam ita heroum arma ornantur a poëtis et commendautur. *pathici*, παθικοῦ, cf. ad v. 10. De *Othonis* Imp. voluptatibus muliebribusque munditiis v. Suet. Oth. c. 2. et 12. Tac. Hist. I, 71. et al. — 100. *ille*, Otho. 101. In his verbis obscoeni quid latere putabant Grang. et Turneb. Adv. IV. *Vexillum* tunica russa sive velum purpureum, signum futurae pugnae, quod a duce proponi, et in praetorii fastigio extendi in hasta ac *tolli* solebat, ut eo conspectu milites se et arma pararent dispersique convenirent. — 102. Speculum inter sarcinas militum esse, tam stolidum est et inauditum, ut singulari historia dignum sit. Haec δεινῶς magis, quam εἰρωνικῶς dicta. *belli civilis*, inter Othonem et Vitellium, proelio apud Bebriacum, vicum inter Veronam Cremonamque situm, confecti, quo Othoniani a Vitellianis victi.

104—107. Suetonius in Oth. c. 9. et 12. memorat, multos, nec frustra, credidisse, Othonem, nuntio accepto de infelici pugnae Bebriacensis eventu, magis pudore, ne tanto rerum hominumque periculo dominationem sibi asserere perseveraret, quam desperatione ulla aut diffidentia copiarum, necem sibi ipsum conscivisse, et magnam partem hominum, incolumem gravissime detestatam, mortuum laudibus tulisse, multos etiam militum *fortissimum virum*, *unicum Imperatorem* praedicasse. Hinc Henninius ad h. l. recte ita commentatur: "Hoc iniquum vulgi iudicium Iuvenalis nequibat concoquere, atque hine σκωπτικῶς satirica antithesi exclamat: scilicet id vero *summi ducis* fuit, *occidere Galbam*, virum nihil minus, quam id, de se meritum (senem praeterea, manibus pedibusque articulari morbo distortissimis; Suet. Galb. 21. 23.); et ea fuit Othonis in asserenda libertate Romana *constantia*, *ut cutem curaret!* Monstrum potius fuit hominis, qui *Bebriaci in campo* de imperio decertare ausus vir muliere corruptior insano formae studio marcescebat. Coecus vero sit oportet, qui hic non advertit reconditum, quo Romanorum inertiam pungit, aculeum; qui sibi patiebantur ita ab hoc semiviro illudi.,, *Nimirum* εἰρωνικῶς et amare dicitur, ut *scilicet* v. 122. V, 76. VI, 239. VII, 159. XIV, 156. Sic illa negant eum et sine interrogatione. *Curare cutem*, ut *pinguem et nitidum bene curata cute* ap. Horat. Epist. I, 4, 15. nam pinguium cutis nitet. Sic et *curare pelliculam*, *genium*, *corpus*. *Cutis* quoque pro toto corpore ponitur, ut Gr. χρὼς passim, de quo v. Spanhem. ad Callim. H. in Iov. v. 17. Sed haec verba referenda potius ad mollitiem, levorem nitoremque cutis

vel corporis, inpr. faciei, quam Otho in speculo assidue contemplabatur. Molles homines amabant *cutem lotam* lacte asinino aquisque suaviter olentibus, mollem, nitidam et levigatam smegmate, σμήγματι s. σμήματι *summi civis*, Imperatoris. — 106. Cf. ad v. 103. *Bebriacum* aliis *Bedriacum*, Plut. in Othone p. 1070. Βητριακόν, et Iosepho B. Iud. IV, 23. Φρηγδιακὸν dicitur. (1) —*spolium affectare Palatii*, ad summum imperium adspirare: nam imperium quidem Otho iam susceperat, sed eodem tempore Germaniciani exercitus iurarant in Vitellii verba, et pugna Bebriacensi decernendum erat, quisnam ex illis regnaret, adeoque *Palatium*, domum sedemque Augustam, obtineret. *Spolium Palatii* δεινῶς de imperio, quod illis temporibus vi rapiebatur. — 107. *Otho fuisse traditur munditiarum poene mulicbrium; vulso corpore: quin et faciem quotidie rasitare, ac pane madido linere consuetum: idque instituisse a prima lanugine, ne barbatus umquam esset*; Suet. Oth. c. 12. —*pressum panem*, madidum lacte asinino, quod psilothri loco erat, cuius illitu splendor genis conciliabatur, facie siliginco hoc tectorio inducta, vel cute hoc smegmate attrita: nam molles Romani *cutem in faciem erogari* (vel extendi) *et tenerescere, et candorem custodiri lacte asinino putabant; unde Poppaea uxor Neronis, quocumque ire contigisset, secum sexcentas asellas ducebat*, si fides habenda Plinio XXVIII, 12. · Apud eumdem lib. XI. c. 41. s. 96. haec leguntur: *Lac crassissimum asinae, quod conferre aliquid et candori in mulierum cute existimatur. Poppaea certe quingentas secum per omnia trahens fetas, balnearum etiam solio totum corpus illo lacte macerabat, extendi quoque cutem credens.* Idem de Poppaea memorat Dio Cass. LXII. p. 714. ubi v. Reimar. T. II. p. 1024. 146. Cf. inf. ad VI, 461—473. ex quo loco recte, opinor, Casaubonus (ad hist. Aug. pag. 22.) collegit, *panem* istum non modo ex oryza et fabis, ut apud Medicos in compositione psilothrorum legimus, sed etiam ex farina siliginea factum esse. 108. 109. Tantum formae explorandae ornandaeque studium in ipsis castris et acie nc impudicissimis quidem luxuriosissimisque mulieribus fuit. *Quod nec fecit* scil. in castris et acie. *Semiramis*, *Assyriae* regina, non magis animi magnitudine ac rebus gestis, quam mollitie et libidinibus famosa, unde et A. Gabinius Cic. Prov. Cons. 4.

(1) Cf. Lips. et Broter. ad Tac. Hist. II, 23. Intpp. Suet. Oth. c. 9. et Plin. X, 49. Cluver. Ital. ant. lib. I. p. 261.

Semiramis appellatur. *Orbis Assyrius*, ut *orbis Romanus*. Epitheton *pharetrata* ad virtutem spectat. Eam ex monimentis Aegyptiis Kircherus in *Turre Babel* cum arcu et sagitta ut iaculatricem exhibet; Hennin. *Cleopatra*, regina Aegypti, cuius mollities notissima. *Moesta*, victa navali proelio ad *Actium* prom. Ipsa vehebatur aurea navi cum velis purpureis. — 110. *Hic*, in consortio conventibusque turpissimorum horum hominum, de quibus inde a v. 83. agitur, inter eos vel iis est. Romae; Grang. — *reverentia mensae*, quae veteribus sacra erat: τράπεζα μὲν ἱερὸν χρῆμα, δι' ἧς ὁ θεὸς τιμᾶται φίλιός τε καὶ ξένιος, Synes. Epist. LVII. — 111. *Hic est turpis libertas Cybeles*, h. e. quali in Megalesiis aliisque enthusiasticis Cybeles sacris utebantur eius sacerdotes, Corybantes vel Curetes, Idaei et Galli, semiviri obscoeni et furentibus similes. *fracta*, delicata, molli et feminea: nam *frangere* significat vigore et vi sua aliquid privare, imminuere, mollire, effeminare; unde et Gr. θρύψις ac κεκλασμένοι.

112 seq. Quod indignationem auget, inter hos nuptos, qui ritu et more sinistro *sacra* Bonae Deae celebrant (v. ad v. 84 seq.), reperiuntur decrepiti, quos aetas et experientia sapientes et continentes reddere debuerat, immo *antistes* eorum *senex* est et gulosus: tangit autem poëta aliquem sui temporis, nobis incognitum; Grang. Plathnerus putabat, toto h. l. non Cybelicos revera tangi, sed cinaedicos illius saeculi homines, imitantes in omnibus fanaticos Cybeles sacerdotes, luxuriosissimum genus hominum, a sola autem absistentes eviratione. *crine albo*, cano. *senex fanaticus*, numine afflatus et ab eo in furorem actus, θεοφορούμενος, ἔνθεος, ἐνθουσιάζων. 114. *Gutturis*, ut *gula* I, 140. ubi v. not. *conducendus magister* ad erudiendos et instituendos gulosos; Grang. 115. 116. Quum tamen molles isti et effeminati homines habitu et moribus mulieres sacerdotesque Cybeles imitentur ac muliebria quoque patiantur, *quid*, τί, h. e. διὰ τί, cur *expectant*, cessant ac dubitant (ut ap. Ovid. Ep. Her. III, 83.), *more Phrygio* h. e. sacerdotum Cybeles, Deae Phrygiae, *abrumpere cultris carnem supervacuam*, genitalia, quibus non opus est iis (pondus inutile pathicis), ut per omnia Gallis mulieribusque similes sint, nec ullum virorum argumentum relinquatur? Sic fere *vilia membra* a Gallis caedi vel secari dixere Ovid. Fast. IV, 243. et Tibull. I, 4, 70. *Inguinis et reliquum Phrygiis abscindere cultris* Claudian. in Eutrop. I, 280.

117 s. De aliis exemplis virorum viris nuptorum v. ad I, 62. et 78. *Gracchus* fictum nomen viri nobilis ac divitis,

quem poëta notat. *dedit dotem*, pro dote, dotis nomine, *quadringenta sestertia*, h. e. ingentem vel maximam dotem, *Cornicini*, *sive hic recto cantaverat aere*, h. e. aut tubicini. *Tuba directi*, *aeris cornua flexi* Ovid. Met. I, 98. — *tabulae* dotales s. dotis, s. nuptiales, de quibus v. Lips. ad Tac. Ann. XI, 30. *Feliciter!* vel *felix hoc sit!* fausta et boni ominis acclamatio, praecipue in conditione nuptiarum aliisque pactis conventis. 120. *Ingens coena sedet*, h. e. ingens convivarum multitudo, multi coenantes sive convivae accumbunt. *Coena* pro coenantibus, ut *convivia* pro *convivis* V, 82. Alii *sedet* dictum putant pro ponitur, apposita est, ut I, 95. et ap. Ovid. Trist. II, 481. *nova nupta*, Gracchus, *iacuit gremio*, in sinu, *mariti*, cornicinis, more nuptiali, de quo v. Lips. ad Tac. Ann. XI, 27. Idem Lipsius ad Tac. Ann. XI, 2. monet, mulieres olim cubantibus viris sedisse, postea etiam accubuisse, et quidem ita, ut uxores in virorum, amicae puerique meritorii in amatorum sinu recubuerint, quod vocaverint *infra aliquem accubare*, vel *interiorem* (forte *inferiorem*) *iacere*. (1) — 121. Exclamatio cum indignatione ad primores civitatis, quod ii eiusmodi vitiis magna parte infecti; Grang. *Censore*, qui mores turpissimos corrigat et talem furorem poenis legum comprimat. *haruspice*, qui inspectis extis futura praedicat et sacrificio portenta haec iramque deorum expiet. *an*, v. Heins. ad Ovid. Fast. II, 394. — 122. 123. Quasi maius monstrum esset, si bos agnum vel mulier vitulum pareret, quam videre virum viro nubentem et mulieri habitu moribusque similem. *Monstra* appellantur omnes res insolitae et portentosae, vel quae praeter naturam fiunt, v. c. monstrosa scelera, phaenomena, ostenta, prodigia, ut v. 143. IV, 2. 45. 115. VI, 286. 645. al. *Scilicet*, v. sup. ad v. 104.

123. Eiusmodi monstra ac prodigia (quorum vanitatem occulte poëta ridere videtur) ut et procuratio eorum vel tironibus e Livio nota. — 124. *Segmenta*, qs. *secamenta*, a *secando* sic dicta, erant *laminae*, quae priscis temporibus, quibus nostra ars textoria picturaque auraria ignota erat, percuti, dissecari et tunicae s. stolae matronarum, et quidem eius institae aliisve

(1) Sic ἀνακεῖσθαι et εἶναι ἐν τῷ κόλπῳ τινος Ioh. XIII, 23. Luc. XVI, 22. 23. Sed illae loquendi formulae etiam ad proximum in lecto locum referri possunt: nam veteres in tricliniis ita accumbebant, ut capite alterius sinus quasi pectusque alterius sibi proximi tangeretur et expleretur. Cf. ad V, 17.

rebus adsui solebant. *habitus longos*, muliebres, stolas et Syrmata. *Flammeum* aut *flameum* velum, pannus bombycinus vel rica, tegmen capitis rutilum, lutei vel ignei coloris (unde *flammeum* non *flamcum* scribendum videtur), quo nupta, velata sponsa tradebatur sponso, unde orta loquendi formula *nubere alicui.* Sed ap. Plin. XXI, 8. flameo *luteus color* tribuitur, ut ap. Lucan. II, 361. et haec laudantur Verrii Flacci verba: *Flameum nuptae amiculum vocabant, non quidem a flammae colore, sed quia Flaminica, cui divortium facere non licebat, eo perpetuo utebatur.* Eadem dicit Festus, et ex his verbis simul intelligitur, signate et acerbo cum aculeo dici VI, 225. *flamea* priora *conterit*, lacerat, vel quasi conculcat, quod contemtus signum est, h. e. priora connubia adspernatur et saepius nubit. — 125. 126. Gracchus, qui et nobilissimus nunc ditissimusque est, et olim Salius, sacerdos Martis, Dei bellicosi et animi maxime virilis, fuerat, nunc habitum sponsae induit ac nubit. *sacra* scuta, *ancilia*, *nutantia*, huc illuc vergentia ac sursum deorsum iacta motu saltantis, *ferens* laeva manu, *loro arcano*, occulto, quippe quod interius adnexum erat. (1) *clipeis ancilibus*, ut *arma ancilia* dixit Valer. Max. I, 1, 9. Nam *ancile* adiect. est, ita dictum, non *quod ab omni parte ancisum vel recisum esset et omnis abesset angulus*, quae Ovidii, Varronis, Festi aliorumque sententia est, sed quod περιφέρειαν sinuosam, passim incurvatam et in apices excurrentem (non circuli vel peltae formam), haberet, teste Plut. in Numa p. 69. unde ἀγκύλιον ab ἀγκύλος, *curvus*, appellatum, et *ancyle*, non *ancile*, scribendum est. *Sudavit* ferendo ancilia et saltando: nam Salii ὄρχησιν ὑπορχοῦνται διαπορευόμενοι τὴν πόλιν· κινοῦνται δὲ ἐπιτερπῶς, ἑλιγμούς τινας καὶ μεταβολὰς ἐν ῥυθμῷ τάχος ἔχοντι καὶ πυκνότητα μετὰ ῥώμης καὶ κουφότητος ἀποδιδόντες, Plut. l. c.

126—132. Summa vis indignationis in hac expostulatione et compellatione Martis, inpr. in vss. 131. 132. *Pater Vrbis* h. l. non Romulus, sed Mars; et exquisite pro eius nomine. Poëta Deum quasi admonet paternorum officiorum, quae negligat. 127. *Latiis pastoribus*, Romanis, oriundis a pastoribus, quorum maiores fuere homines rudes et agrestes, omnium voluptatum ignari. 128. *urtica*, quaevis cupido, inpr. pruritus libidinis, eiusve sti-

(1) Alii epith. *arcano* ad *sacra* referunt, vel ad caeleste ancile, pluribus eiusdem formae immixtum, et Bahrdt ad balteum, cui ancile sub pallio annexum fuisse perperam tradit. Quod nulli, praeter Salium liceret ferre: Britan.

mulos, ut inf. XI, 166. ubi est synon. τοῦ *irritamentum Veneris.* Sic et κνίδη, κνίδωσις et κνισμός. *nepotes*, posteros, ἀπογόνους. *Traditur viro vir*, tamquam res emta, ritu nuptiali: vir viro nubit. *vir*, amator, paedico. — 130. Haec δεινῶς dicta pro: nec irasceris, nec ira ardes? Mars iratus *quassat galeam* (ut ap. Virg. Aen. VII, 292. Valer. Fl. I, 528. VII, 577. al.) et caput, ut Ἐνοσίχθων κινήσας κάρη ap. Hom. Od. ε, 285. — 131. *Nec quereris Patri* tuo, Iovi, mollitiem ac scelera Romanorum, vel de iis apud patrem tuum? Martem sine patre fuisse, non nisi Romanorum poëtarum commentum est. Summa vero vis indignationis in his et reliquis verbis; quasi Mars ipse talem ignominiam morumque pravitatem ulcisci et avertere nequeat. 131. 132. Curam gentis, cuius auctor es, et quam tu *negligere* videris, alii Deorum permitte! *cede*, discede a *iugeribus campi*, a campo, eum relinque. Omnia summum indignationis affectum spirant. *Campum* Martium exquisite poëta pro tota Vrbe eiusque imperio posuit, quod is locus Marti potissimum consecratus erat et in eo comitia magistratibus creandis, ferendis legibus et iudiciis quoque publicis extra ordinem exercendis habebantur; unde h. l. *severus* dicitur, quod epith. Grangaeus ad ipsum Martem referebat.

132 seq. Satiricorum more aliquos repente colloquentes inducit poëta. *Officium* Romanis dicebatur, quidquid honoris aut studii et operae, humanitatis ac benevolentiae, vel patronis a clientibus, salutando, deducendo, sectando, occurrendo cet., vel amicis et cognatis, solenni aliqua occasione, significabatur et praestabatur, τὰ καθήκοντα, v. c. si quis, ut Plinii verbis Epist. I, 9. utar, officio togae virilis interest, sponsalia aut nuptias frequentat, ad signandum testamentum, in advocationem, in consilium rogatus. 133. *primo sole*, p. solis ortu. *in valle Quirini*, collis Quirinalis. Sic Horat. Epist. II, 2, 68. de simili re dixit: *cubat hic in colle Quirini, Hic extremo in Aventino; visendus uterque.* 134. *quid quaeris?* quasi id non facile divinare possis, quum his temporibus non raro eveniat. *nubit amicus*, cf. ad v. 117. et I, 62. 78. *Nec multos adhibet* testes, vel ad nuptiarum solennia et coenam.

135. 136. Si modo paululum vixero, haec, quae Scatinia aliisque legibus vetita sunt, palam fieri videbo. Verbum *fient* δεινῶς repetitur. *Cupient* liberos habere eorumque nomina et *ista* matrimonia *et in acta* publica s. populi *referri*, quibus res rationesque populi, iudicia publica, supplicia, comitia, aedificia,

nativitates, illustres mortes, matrimonia, divortia continebantur, de quo v. Lips. Excurs. ad Tac. Ann. V, 4. ubi etiam monuit, matrimonia divortiaque, propter praemia poenasque legum, iam ante Iuliam Papiamque, in Acta fuisse relata. 137. *tormentum* animi, dolor, aegritudo, *nubentibus* viris *haeret*, eos perpetuo angit. 138. *partu retinere maritos*, maritorum amorem firmare: nam liberi amoris coniugiique vincula sunt ac pignera, steriles autem uxores saepe minus amantur, nec raro etiam repudiabantur a Romanis. Claudian. XVIII, 72 seq. *Femina senuit, retinet connubiaquum partu* cet.

139. 140. Bene consuluit hominibus natura, quae probibuit, mares concipere, etsi maxime id cupiant. *Lyde* nomen unguentariae, promittentis ac venditantis medicamina, sterilitatem amoventia, qualia a medicis commendantur, et quibus *pyxis* eius *condita* h. e. referta est. *Pyxis*, Gr. πυξίς, primum ex buxo, (πύξῳ) ligno facile poliendo, deinde ex auro argentove confecta. — *turgida*, epitheton anui conveniens; Beroald. turgentes et gravidas reddens matronas; Grang. 142. *Luperci*, Panis sacerdotes, nudi per urbem discurrebant (unde h. l. *agili L.*), et scuticis vel ferulis, e caprino corio factis, terga vel humeros (li. l. *palmas* s. manus, ut ap. Plut. in Caes.) caedebant obviorum, praecipue mulierum, quas inde fecundas reddi putabant: quod notum ex Ovid. Fast. II, 425 seq. et V, 102. ubi v. Heins.

143—148. Viros nubere turpissimum quidem est, sed turpius, quod nostris temporibus vidimus, viros nobilissimos arenae operam edere et ad artes inhonestas gladiatorum, qui omnes infames habiti (v. Leg. I. § 2. ss. de testibus) descendere. *Vicit*, superavit rei turpitudine, *hoc monstrum*, hanc rem inauditam ac foedam, scil. quae de viris nubentibus dixi. *Tunica* et galerus habitus Retiarii, ut arma eius *fuscina* et rete. *Lustravit*, percucurrit, *arenam fuga*, ut *fugit* VIII, 208. 145. *Generosior*, antiquiori ac nobiliori genere natus, Manliis *Capitolinis*, *Marcellis*, *Catulis* et Aemilii *Paulli minoribus*, h. e. posteris, ut I, 148. ubi v. not. *Generosior*, nobilior, ut VI, 124. VII, 191. (ubi tamen hae voces vario sensu capiendae) VIII, 30. 224. — 147. *Omnibus ad podium spectantibus*, h. e. nobilissimis aliis. *Podium* in circo et amphitheatro dicebatur proiectura seu pars proiectior et promioentior muri, arenam proxime cingentis, inter arenam et imum orchestrae gradum, in quo gradu primi e Patribus sedebant. v. Lips. de Amphith. c. XI. qui tamen non male suspicabatur, inter ipsum podium

imumque orchestrae gradum planum aliquod et vacuum latioris spatii fuisse, et in eo spectasse magistratus curules, Praetores vel Editores munerum, in sellis curulibus ac tribunalibus, ipsosque deinde Principes in suggestu vel cubiculo (*loge*), idque proprie dictum esse, *ad podium spectare;* in hoc enim plano commodissime sellas curules potuisse poni, non in ipsis gradibus. — 147. 148. *His* nobilissimis viris *licet* ut *admoveas*, h. e. addere poteris, etiam *ipsum*, qui *tunc* munus edidit, in quo Gracchus *retia misit*, Retiarii partes egit, h. e. Praetorem, munerarium, vel potius Imperatorem, Neronem aut Domitianum. Tum sensus est: ipsi quoque Imperatori antiquitate ac nobilitate generis antecellit Gracchus, quem non puduit, infames gladiatorum artes exercere.

149 seq. Quomodo haec verba intelligenda sint, non perspexisse videntur interpretes, qui tantûm non omnes hunc eorum esse sensum putarunt: haec scelera inde oriuntur, quod inferos fabulas esse aniles credant omnes, nec quisquam ullo futurorum metu poenarum vel religionis pietatisque sensu a peccando absterreatur; tu vero, qui virtuti convenienter vivere cupis, cave iis adsentiaris et puta inferos esse. Sed ipse poëta noster Manes et inferos tamquam vana nomina ac nugas irridet v. 150. exemplo Aristophanis in Ranis Act. I. Sc. 4. Petronii Sat. 121. extr. aliorumque, inpr. Stoicorum et Epicureorum. (1) Non magis probanda Bahrdtii explicatio: Manes et inferos esse, nemo quidem hodie credit praeter perpusillos pueros; at tu certe id tibi persuasum habere debebas, quum tibi potissimum opus sit hac ratione, qua deterrearis a peccando. Planissima vero sunt omnia, si hoc sensu ea ceperis: Nemo quidem hodie, praeter parvulos pueros, sibi persuadet, Manes et inferos *esse aliquid*: quis enim non rideat certe, si in poëtis legerit, in Styge *nigras esse ranas*, et a Charonte *cymbam conto* propelli, vel *tot millia* umbrarum *una cymba vadum*, h. e. fluvium vel aquam Stygis, *transire? sed tu* (Gracche, et vos, turpes mollesque homines) *puta*, fac, pone, *vera* esse, quae tibi falsa et vana videntur (ut V, 7. *hoc ipsum defecisse puta*); *quid* tum censes sensuros esse Curium aliosque viros praeclaros fortissimosque, qui patriam

(1) Cf. inf. XIII, 51 seq. Prop. III, 5. Plin. VII, 55. Eurip. Alcest. 787 seq. Lucret. III. Ovid. Met. XV, 153. 154. (ubi Pythagoras loquitur) Cic. Tuscul. Qu. I, 3. 4 et 5. Senec. Epist. 24. et 81. Consol. ad Marc. c. 19. de Ira II, 35. et Troad. v. 369 seq Lucian. dial. de luctu, al.

olim defenderunt ab hostibus et nunc in inferis sunt, perfectissima illa piae simplicitatis, continentiae, fortitudinis aliarumque virtutum exempla, *quoties talis umbra hinc ad illos veniret*, tam spurci effeminatique homines ex superis locis ad inferos descenderent? *pueri*, impuberes, nondum quadrimi, *qui nondum lavantur* in balneis vel thermis publicis *aere*: nam, qui lavabantur, quadrantem solvebant; unde *quadrantaria res* dicitur Senec. Epist. 86 med. *Scipiadae*, Scipiones, ut *Memmiades* pro Memmius dicitur Lucret. I, 27. ubi v. Lambin. *ambo* Scipiones sunt vel duo fratres, pater et patruus Africani maioris, ut ap. Sil. VII, 107. vel potius Africanus maior et minor, ut *geminі Scipiades* ap. Virg. Aen. VI, 843. qui κατ' ἐξοχὴν ita appellantur. 155. *Cremerae legio*, Fabii, ad Cremeram fl. a Veientibus caesi, sex et trecenti milites, omnes patricii et unius gentis, qua non alia *legio*, h. e. exercitus, vel minor numero vel fama clarior fuit. *Cannis*, ad Cannas, *consumta iuventus*, ab Hannibale caesa ac deleta. 156. *Tot animae bellorum*, virorum, qui in bellis perierunt; vel *animae bellorum* sunt n. bellatorum, et hinc simpl. bellatores, viri fortes, quo sensu Hom. Il. I, 3. πολλὰς ἰφθίμους ψυχὰς ἡρώων, et Tac. Hist. IV, 32. servilia ingenia dixit *animas servientium*. 157. *Cuperent lustrari*, tamquam polluti talium umbrarum vian et contagione, *si qua darentur*, essent, scil. in inferis, *sulphura*, et *si laurus foret* ibi. Lustratio fiebat circumlatis circa aliquem *sulphure* vel *taedis*. (1) *Laurus humida*, laurea virga immersa in aquam, qua adspergi solebant, qui lustrabantur. Sic *uda laurus* ap. Ovid. Fast. V, 677.

159. *Illuc heu! miseri traducimur*, eo turpitudinis flagitiorumque venimus, prolabimur et iam prolapsi redactique sumus: *arma quidem* cet. h. e. armis expugnavimus notum orbem terrarum: *sed quae* turpia, foeda, scelera, monstra, *nunc populi fiunt* cet. Vulgo verba *illuc traducimur* exponuut: ad inferos post mortem venimus; quod languet et minus aptum est. Illam interpretationem, quam nova mihi meditatio suggesserat, a Cl. Achaintre iam propositam fuisse, nunc demum vidi. Ille tamen distinctionem lectionemque mutandas censet. v. Var. Lect. *Iu-*

(1) Servius ad Virg. Aen. VI, 226. » *Circumtulit*, purgavit: antiquum verbum est, ut ap. Plaut. (Amph. II, 2, 134.) nam *lustratio* a *circumlatione* dicta est vel taedae vel sulphuris. » Huius ritus graphica descriptio est ap. Claud. VI. Conf. Honor. v. 324 sq.

vernae aut *Iubernae*, Hiberniae, quae Romanis parum nota erat ante et post Agricolae tempora, qui eius occupandae consilium propter aliarum gentium motus exsequi non poterat. Quomodo itaque poëta dicere potuit, *arma* a Romanis vel *ultra Hiberniae litora* fuisse *promota*? Non ob ignorantiam, opinor, veritatis, sed ut magniloquentiam Romanorum, illo aevo viventium, vel nonnullorum, talia credentium, derideret, et sic verbis suis maius daret pondus. *Orcadas* insulas, supra Scotiam sitas, quae nunc *Orkneys* dicuntur, et in quarum numero definiendo non consentiunt veteres geographi. *modo captas Orcadas*, nam Agricola has *incognitas ad id tempus insulas invenit domuitque*, quod refert Tac. in eius vita c. 10. Eusebius tamen in Chronico tradit, Claudium Imp. iam de Britannis triumphasse et Orcadas insulas Rom. adiecisse imperio. Tum voc. *modo* de longiori tempore accipiendum, ut passim *modo* et *nuper*. *Britannia* Romana Caesaris et Claudii adhuc temporibus exiguis finibus continebatur, qui prolati sunt sub Nerone ac Flaviis, virtute Suetonii Paullini et Agricolae, ac deinde sub Hadriano et Antoninis.

163—166. Qui tamen Romam veniunt, mox nostros induunt mores et in patriam suam referunt. Sed malim hunc locum διαλογικῶς explicare, ita ut verba adversarii sint *et tamen—Tribuno*, ad quae poëta v. 166. respondeat. Sic pictura personis animatur, et in v. 166. maior est sarcasmi vis. 164. 165. Caligula quosdam obsides dilexisse ferebatur commercio mutui stupri, teste Suet. c. 36. Eo respexisse h. l. poëtam et Imperatorem ab eo *Tribunum* esse dictum, suspicari licet cum Ach. *Zalates* nomen proprium obsidis. *Armenius* cum dilectu dicitur: nam ab Armeniis poëtae temporibus obsides Romanis fuisse traditos, memorat Tac. Ann. XIII. 9. et XV, 1 seq. *mollior cunctis ephebis*, quippe qui ad libidinem proniores sunt. *sese indulsisse*, tradidisse, exhibuisse, ad foedum scil. obsequium. *ardenti* amore acri ac libidinoso. *Adspice*, vide ea. v. ad V, 67. *commercia* populorum, vel conversatio cum malis. Φθείρουσιν ἤθη χρηστὰ ὁμιλίαι κακαί D. Pauli dictum 1 Cor. XV, 33. verissimum; Ach.

167. *Hic*, Romae, *homines fiunt*, praeclare formantur, instituuntur; quod σκωπτικῶς dicitur. *Si mora longior Vrbem Indulsit*, commorationem, praesentiam in urbe nostra concesserit *pueris* illis exterorum, qui vel inter obsides Romam missi sunt, vel alia occasione ad nos venerunt, h. e. si diutius Romae com-

morati fuerint; *non umquam deerit amator* vel cinaedus, qui eos corrumpat.

169. 170. *Mittentur* pueris ab amatore *bracae*, *cultelli*, *frena*, *flagellum*, munera, quibus solent delectari etiam in patria sua et facilius, quam pecunia, capi; Brit. Sed aptior est aliorum interpretatio: *mittentur*, omittentur, abiicientur, *bracae*, vestimenta, quibus in patria utebantur, et *cultelli* venaturii (*cultelli*, quia de *pueris* agitur) *frena*, *flagellum*, arma patria et studia venationum exercendorumque equorum; et pro virilibus institutis patriisque moribus, simplicibus atque honestis, *mores praetextatos*, Romanos, qui perditissimi sunt ac profligatissimi, *Artaxata*, domum vel in patriam, *referent*. *Braccae* s. *Bracae* non modo Gallis Narbonensibus, qui inde *Bracati* VIII, 234. dicuntur, in usu erant, sed et Dacis, Getis aliisque Ponti populis, Phrygibus, Lydis, Persis, Indis, Medis. Laxa autem erant feminalia s. femoralia, ἀναξυρίδες; sed *Scythae totum bracati corpus et*, *nisi qua vident*, *etiam ora vestiti*, teste Mela II, 1. D. Hieron. ad Fabiolam *bracas* ait *fuisse ab umbilico ad genua usque porrectas*, *quibus verenda celantur*. *Artaxata*, caput Armeniae, ad Araxem fl. *Praetextati mores*, ut *verba praetextata* (quae *puris honestisque* opponuntur iunguntur que *impudicis* et *dicacitati sordidae scurrilique* ap. Gell. IX, 10. Macrob. Sat. I, 1. med. et Suet. Vesp. 22.) dicuntur vel mores praetextatorum, nobilium ac primorum civitatis et, qui iis sunt, filiorum, qui praetexta utuntur et perditis nunc moribus sunt; vel potius, quod alii putant, turpes, qui solent praetexi ac velari vel praetendi. Olim in usu fuisse videtur verbum *praetextare*, synon. vel frequentat. τοῦ *praetexere*, h. e. speciosa nomina vel verba et causas alicui rei praetendere, specioso verborum praetextu in ea exprimenda uti.

IN

SATIRAM III.

1. *QVAMVIS confusus*, perturbatus, commotus, tristis sum. — *amici*, Vmbricii. *veteris*, quod iacturam doloremque auget. *Cumae*, urbs Campaniae, unde *Sibylla Cumaea*, cuius ibi antrum fuit s. μαντεῖον. *vacuis*, infrequentibus et quietis vel otiosis, respectu Romae, urbis celeberrimae ac turbulentae. — *unum civem donare*, addere, *Sibyllae*, Cumis.

4. Laudatur consilium amici, quod amoenissimum petiit locum. Cumae sunt quasi *ianua Baiarum*, quae Baias euntes excipiat atque emittat; h. e. Baias proficiscentibus Roma per Cumas iter est. *Baias* autem Romani aestivo tempore, tam voluptatis, quam valetudinis, aquis calidis firmandae, causa petebant. *gratum litus amoeni secessus*, nam et Cumae et Baiae sitae in ora maritima et amoenissima regione Campaniae, ubi ditiores Romani passim non in continenti tantum, sed in ipso quoque mari, prospectus ac frigoris gratia, villas exstruxerant. 5. Quodsi vero amicus meus vel ad locum minus amoenum migrasset, non damnarem eius consilium: ego certe in deserta insula mallem, quam Romae commorari. Pro Roma exquisite ponitur *Subura*, vicus regionis secundae, ad radices Coelii montis, frequentissimus atque infamis, ubi fures et scorta habitare et cibaria aliaeque res vendi solebant, unde *clamosa Subura* dicitur Martiali XII, 18, 2. *Prochyte* (hod. Procita) insula, in sinu Cumano s. Baiano, Cumis et Miseno prom. obiecta. Eam *asperam* vocavit Sat. Silv. II. 2, 76. ut *sterili locatas colle Pithecusas* Ovid. Met. XIV, 89. ubi tamen Inarime s. potius Aenaria (hod. Ischia) et Prochyte a Pithecusis distinguuntur (si lectio sana est), quas geographi vulgo confundunt.

6—9. Quis enim locus est tam *miser*, inamoenus ac tristis, vel *solus*, h. e. solitarius ac desertus ab incolis, ut non Romae eum praeferas, vel ibi malis esse, quam in hac urbe, ubi *adsidue* varia pericula *horreas*, metuas necesse est, quod multo *deterius*

ccusendum, quam quod in locis desertis habites. Frequcotissima fuisse Romae et *incendia* et *ruinas* aedificiorum, quaeque utriusque rei causae fuerint, doceot Seo. cootrov. IX, 2. Lips. ad Tac. Ann. XV, 43. et Heubach in Comm. de politia Romao. § 17. et 45. — 8. *Vrbis saevae*, in qua tot suot, quae nos terrent, pericula; Grang. 9. Facete iuter summa Vrbis pericula atque incommoda receosetur importuna malorum poëtarum recitatio, quasi ea noo minus misera sit ac metuenda, praecipue *mense Augusto*, quo eueccaotur auditores et flagraotissimo aestu et recitatione poëtarum, quorum et oumerus et studium scribendi recitandique est tautom, ut eo qooque anoi tempore, quo plerique a negotiis se subtrahuot, miseros bomines vel precibus, vel auctoritate ac praemiis ad audiendum alliciant. Conf. ad I, 1 seq.

10. *tota domus*, familia et supellex Vmbricii. *una reda*, quo teouitas supellectilis denotatur. *Reda* vehiculum, quo utebantur itinera facientes, et quod quatuor habebat rotas, ut *cisium* (*cabriolet*) duas. Vox Celtica et Saxoo. ut *carruca* matronarum; unde *reda* scribendum, non *rheda*. *Substitit*, Umbricius, cum poëta, pedibus redam praegressus, moratur, exspectans currum et extremum contemplaturus varias ac saepius a se visitatas partes urbis, quam nunc relinquit, ut soleot, qui aliquo emigrant. *Veteres arcus* forte aquaeductuum. Ita et Hein. qui conferri iubet Burm. ad Petroo. c. 44. Quidam intelligunt *arcus* tergeminorum Horatiorum, quibus tameo non arcus, sed pila, γωνιαία στυλίς, exstructa; alii *arcus* Romuli, qui lateritii primum et postea marmorei fueroot, quam sententiam propter epith. *veteres* ceteris praeferrem, modo constaret, hoc arcus ad portam Capenam fuisse. *Capenam* portam, per quam Capuam itur, ad viam Appiam, unde etiam *Appia* dicebatur, hod. *porta di S. Sebastiano*. *madidam*, quia supra eam aquaeductus est, quem ounc appellant *Arcum stillantem*; vet. Schol. Alii portam rectius ita dictam putant a fontibus, qui ibi erant, unde et *Fontinalis* vocabatur.

12 seq. Lucus erat in valle Aricina, Dianae sacer, et *Camenis* a *Numa* sacratus, quem medium ex opaco specu *fons* pereoni rigabat aqua, et ubi rex ille simulabat sibi cum Dea *Egeria* (v. 17.) congressus *nocturnos* esse; oode h. l. *nocturnae amicae*. — *Hic, ubi* cet. v. Var. Lect. *constituebat amicae* horam tempusque congressus concubitusque: haud dubie eoim poëta his verbis sigoificat, Egeriam oon Nympham vel Musam, sed

amicam h. e. pellicem Numae fuisse, quod etiam illis temporibus fama vulgaverat. *Constituere* dicuntur, qui de aliqua re paciscuntur, inter quos de ea convenit. Venuste h. l. de *nocturna amica*. Similiter *ad constitutum* (scil. locum vel tempus) *venire* dixerunt Varro R. R. II, 5. et Hygin. fab. 148. — 13. *nemus*, lucus Camenarum, in quo *fons* et *delubra*, a Numa iis sacrata. De aede v. Plut. in Numa; de *fonte* Camenarum idem et Liv. I, 21. Ovid. Fast. III, 253 seq. et Lips. Synt. de Vesta c. 10. *sacri*, ut omnes fontes, fluvii, aquae, propter *numen aquae* inf. v. 19. Numa lucum praeterea campumque, quem fons irrigat, Camenis consecraverat, et ὕδωρ ἱερὸν ἀπέδειξε ταῖς Ἑστιάσι παρθένοις, ὅπως λαμβάνουσαι καθημέραν ἁγνίζωσι καὶ ῥαίνωσι τὸ ἀνάκτορον, teste Plut. in Numa p. 68.

14—16. Iudaeis primum Claudii, deinde Domitiani temporibus Roma pulsis (quae tamen urbs paulo post iis abundabat), locatus erat lucus, Camenis olim sacer (unde hae δεινῶς *eiectae* dicuntur), ita ut quotannis *mercedem*, pretium locationis s. tributum, *penderent*, quod acerbissime exactum a Domitiano dicit Suet. Dom. 12. Hinc poëta perstringit avaritiam Imperatorum, qui cum loca religiosa profanarent et ex iis facerent lucrum, tum tributa a pauperrimis quoque hominibus exigerent, qui nihil haberent praeter *cophinum foenumque* et mane ex luco in Vrbem *mendicatum* vaticinatumque venirent, similes hodiernis Aegyptiis et Bohemis s. Zigeunis. *Ordinis res est, ut Aegyptius Pharao incedat cum diademate, Israëlita cum cophino*, Sidon. Epist. VII, 6. Cf. inf. ad v. 296. VI, 542 seq. et Burm. de vectig. pop. Rom. c. 2. p. 15. ubi non male ab aliis haec referri dicit ad Iudaeos sacra et προσευχὰς in sylvis et sub arboribus peragentes, adeoque ad opima templorum vectigalia, quibus sacrificia sacerdotesque aluerint; unde VI, 544. *magna sacerdos arboris*. — *Cophinus*, κόφινος, canistrum, corbis omneque vas vimineum. Iudaei, itinera facientes per gentilium aut Samaritanorum terras, quod iam alii notarunt, cophinis secum ferebant et quisquilias suas, et edulia, ne gentilium cibis pollüerentur. *Foenum*, quo iumenta sua alebant Iudaei, vel potius durum cubile, quo in sylvis pernoctantes utebantur: unde VI, 542. *foeno relicto* Romam venire dicuntur mendicandi vaticinandique causa. — 16. *Omnis arbor* id. qd. *sylva*, h. e. omnes Iudaei in sylva vel luco Camenarum habitantes. Malim tamen versum 15. referre ad verbum *locantur*, et v. 16. ad illa: *quorum cophinus foenumque supellex*. * Tum sensus est: Populus

Rom. vel Imperatores tam avari sunt, ut quaevis loca, etiam sacra, locent, vel ex *omni arbore*, ex omnibus, etiam levissimis rebus, lucrum capiant, et tributa exigant *a sylva*, h. e. a Iudaeis, in sylva s. luco Camenarum habitantibus; Iudaei autem, quibus lucus est locatus, tam pauperes sunt, ut mendicare cogantur.

17. *descendimus* Vmbricius et ego. *spelucas*, antra, *dissimiles veris*, naturalibus ac simplicibus, ut mox *ingenuum tophum*. 18 seq. *Quanto praestantius esset numen aquae*, h. e. fons sacer, ut sup. v. 13. *viridi*, gramineo, *margine*, ut olim, non, ut nunc, muro marmoreo. *nec ingenuum*, naturalem, αὐτοφυῆ, non opere aut arte factum atque expolitum, *tophum* (qui lapis ex aquis calci mixtis ac destillantibus oritur, mirasque saepe figuras effingit) *marmora*, arte posita, *violarent*, dedecorarent: nam ars naturam et adscititius color nativum φθείρει, corrumpit; unde μιαίνειν ἐλέφαντα φοίνικι dixit Hom. Il. IV, 141. et hinc *ebur ostro violare* Virg. Aen. XII, 67. *Aretinae violant crystallina testae* Mart. I, 54, 6. *nullo violatus Iupiter auro* inf. XI, 116. — 21. *Hic tunc Vmbricius* haec mihi dixit. *Vmbricius haruspicum in nostro aevo peritissimus*. Plin. X, 6.

21—25. Imitat. Plaut. Mercat. V, I, 7 seq. Grang. *Res familiaris proborum hominum hodie minor est*, *here quam fuit*: nam artes laboresque honesti Romae neque in honore ac pretio sunt, neque commoda ac praemia consequuntur. *here* ἀρχαϊκῶς et metri causa pro *heri*. *Detrret*, minuet, imminuet. Proprie res familiaris deteritur, non deterit. 25. *Ire illuc, ubi Daedalus exuit alas*, h. e. Cumas. *Nova canities* est eius, cui capillus canescere incipit. *Donec virenti canities abes Morosa*, Horat. Od. I, 9, 17. *Recta senectus* est eius, qui erectus adhuc vadere potest necdum incurvus est, qui *pedibus se portat suis*, *nullo* cet. 27. Quamdiu vitae quid mihi superest et per fata licet. *Dum res et aetas et Sororum Fila trium patiuntur atra*, Horat. Od. II, 3, 15. 16. (1) *superest* scil. filum, et quidem h. l. vitae. *Torquere*, ut et *versare*, de fuso et de ipso stamine ac filo pro nere. 29. *Cedamus*, excedam, discedam, ut sup. II, 131. *Artorius et Catulus*, ignobiles et sordidi ac malis artibus viventes homines, qui ex sordidis rebus divi-

(1) Notus est versus, *Clotho fert fusum*, *Lachesis rotat*, *Atropos occat*, vel *Clotho colum gestat, Lachesis net et Atropos occat*. Conf. loc. praeclarus Catull. LXI. Epithal. Pel. et Thet. v. 312 seq.

tes sunt facti; vet. Schol. Tales homines nunc Romae gratiosi sunt et felices. *nigra in candida*, falsa in vera, vitia in virtutes *vertunt*.

31 seq. Designantur homines sordidae olim conditionis, qui redemturis auxerunt patrimonia, vel alia quacumque via ad tantas opes provecti sunt, ut nunc publicani aut certe redemtores esse possint. *conducere* h. l. id. qd. redimere, cui *locare* opponitur. Romae non modo pleraque, quae publico, sed et multa, quae privato sumtu perficiebantur, opera et aedificia vel exstruenda vel resarcienda *locari* h. e. redemtori minimum poscenti addici solebant, et quidem illa fere a Censoribus Aedilibusque, haec a privatis hominibus; *conduci* vero vel *redimi* ab iis, qui ea curanda suscipiebant, et *redemtores*, *conductores*, *mancipes* (*entrepreneurs*) vocabantur. Publicani, homines ditissimi, qui plerumque Equites erant, vectigalia, scripturam, decimas et portorium, redimebant, unde scripturarii s. pecuarii et decumani dicebantur: sed iidem quoque saepe redemtores erant aedificii alicuius aut operis publici. *Quis*, quibus, *facile est* propter divitias, astutiam, blanditias et dona. *conducere aedem* vel sacram, vel publicam, vel etiam privatam, scil. faciendam, exstruendam, vel reficiendam, ut *portus* et *flumina* sc. purganda. Censores sarta exigebant tecta et opera locata probabant. *flumina*, alveos fluminum, inpr. Tiberis, purgandos: nisi haec vox spectat ad piscationem vel aes piscatorium, de quo v. Fest. Sic et lacus a Censoribus locari solebant propter piscationem, qui fructus eorum est. v. Burm. de vectig. pop. Rom. c. 1. p. 10. *portus* faciendos vel reficiendos vel purgandos: nisi capere malis de *portorio*, vectigali, quod ex portubus Italiae et provinciarum exigebatur pro invehendis atque evehendis mercibus; quodque proprie *vectigal* appellabatur. —32. *Siccandam eluviem conducere*, h. e. cloacas, quarum cura olim ad Censores, et postea sub Imperatoribus ad Curatores pertinebat, purgandas et reficiendas redimere. — Verba *portandum ad busta cadaver* recte referuntur ad redemtores funerum (*designatores libitinarios*), qui in templo Libitinae apparatum exsequiarum vendebant. — 33. Hunc versum multi referunt ad *capita* servorum, quae venalia exposuerint Artorius et Catulus: quae negotiatio venalitiaria admodum quaestuosa erat. Quum vero de hominibus ditioribus, qui vectigalia redemerint, h. l. sermo sit; crediderim his verbis non ipsos mangones s. venalitiarios designari, sed redemtores *vectigalis rerum venalium*,

quod exigebatur pro rebus, quae in foro (non quae alibi) vel sub *hasta*, publice posita, venales erant, quo praecipue pertinebant mancipia s. servi, qui proprie *venales* s. *venalitii* vocabantur et coëmebantur a venalitiariis, ut iterum eos venderent. Augustus quum pecunia egeret ad bella et nocturnos vigiles alendos, vectigal *quinquagesimae mancipiorum venalium* instituit, teste Dione Cass. LV. extr. Quinta et vicesima mancipiorum venalium, cuius Tac. Ann. XIII, 31. mentionem facit, postea, Caligulae forte temporibus, exacta videtur. *caput* h. l. vel proprie dicitur, vel, ut passim, de hominis statu, libertatis ac civitatis iure, atque adeo vita. *Hasta*, in foro posita, signum auctionis publicae (forte etiam privatae, de quo v. Duker. ad Flor. p. 346.); unde *sub hasta vendere* ac *venire*, *ad hastam locare*, *subhastare* cet. *Praebere caput venale sub hasta* ut, quod Hein. monet, *Principum sub civili hasta capita venalia* ap. Sen. de ira I, 2. *Hasta domina*, v. Heins. ad Ovid. Ep. Her. III, 100. 5. ubi haec leguntur: " Auctio semper erat venditio publica, quae hasta posita per praeconem fiebat, ita ut res ei subiectae plurimum licitantibus a magistratu addicerentur. Haec addictio quum non nisi *imperii*, quo magistratus ille ornatus erat, vi fieret, Tibullus II, 4, 54. dixit: *ite sub imperium sub titulumque, Lares*, bona paterna, auctionis lege vendenda. Hasta autem quum in auctionibus poneretur eique venumdanda subiicerentur, propterea quod ipsa, quoties Romae pars aliqua imperii aut iurisdictionis, adeo et potestatis summae, exerceretur, signi adhiberetur loco, a Iuvenale *domina* appellatur. Conf. Sigon. de ant. iur. pop. Rom. T. I. l. 1. c. 11. p. 149. (Ius auctionis earum rerum fuit, quae publice per praeconem sub hasta praesente et addicente magistratu venderentur: in auctionibus enim ei, qui plurimum auget, res addicitur; et quoniam ex auctione illa *dominium* sibi iustum in eam rem comparant, hinc etiam *auctoritas* ius auctione quaesitum dicitur, et *auctor* is appellatur, a quo quis auctoritatem i. e. ius dominii in quampiam rem accepit.) et T. II. l. 1. c. 7. p. 419. *Wagner.* "

34—36. Homines illi, qui *quondam* fuerant *cornicines* in ludis scenicis vel theatris (non in muneribus gladiatoriis vel amphitheatris), et *perpetui comites municipalis arenae*, operam locantes gladiatoribus et ne Romae quidem, sed in municipiis, *notaeque per oppida buccae*, phonasci citharoedorum, vel municipales vilesque causidici (ut XI, 34.), vel potius praecones, qui buccas inflare solent, — hi itaque sordidi homines et pere-

grini malis artibus nunc Romae tantas collegerunt opes, ut etiam munera edant. 36. *Munera* magnis sumtibus olim a magistratibus, postea a Principibus et denique ab omnibus, etiam privatis et vilissimis, qui tum utebantur insignibus magistratuum (ut a sutore et fullone ap. Martial. III, 16. et 59.) *edebantur*, ut ita gratiam populi captarent et viam sibi munirent ad honores. Insania variis sensim SCtis legibusque coërcebatur. *Munera edunt* vocabula propria de spectaculis gladiatoriis (ut *ludos facere* s. *dare* de scenicis), unde *munerator*, *munerarius*, *editor*, *editio*. — Populus si victum gladiatorem occidi vellet, *pollicem vertebat* s. *convertebat* (ut h. l. et ap. Prudent. adv. Symm. II, 1097.), si servari, *pollicem premebat*. Versus pollex etiam *infestus* dicitur Quinctil. XI, 3, 119. et Apul. Met. II. p. 124, 3. ed. Elmenh. nam *infestus* est in aliquem vel aliquid directus, id petens, et *pollex vertebatur* h. e. dirigebatur in pectus, quo indicabatur, ni fallor, illud gladio transfigendum esse; non, ut alii putant, in altum tollebatur, quod non bene *verti* dicitur, vel sub veste recondebatur, quae Heinsii ad Sil. VIII. sententia est, vel denique comprimebatur, reliquis digitis erectis, quod contendebat Plathnerus. *verso pollice vulgi*, eo postulante, *quemlibet occidunt*, occidi patiuntur et iubent, vel occidendos curant (v. inf. ad v. 116.): nisi invidiose tribuitur munerariis, quod spectatoribus proprium, vel qui muneris effectus et cuiusque rei auctores illi sunt. *populariter*, studio gratiae populi captandae: nam *popularis* dicitur studiosus populi, qui eius gratiam affectat. Alii exponunt, cum applausu populi eoque favente; alii, eius delectandi causa. Vox proprie spectat ad editionem muneris, qua populi favor captabatur; sed h. l. invidiose etiam ad effectum eius, caedes scil. hominum transfertur. Similis locus est ap. Prudent. adv. Symm. II, 1095. seq. de virgine Vestali, munus edente: *Et quoties victor ferrum iugulo inserit, illa Delicias ait esse suas pectusque iacentis Virgo modesta iubet converso pollice rumpi.* 37. 38. Vulgo haec ita exponunt: *inde*, a muneribus et amphitheatro, *reversi* domum et immensis spectaculorum sumtibus exhausti non amplius honesta ac maiora vectigalia *conducunt*, redimunt (v. ad VI, 597.), sed sordida ac minora, ut *foricarum* aliaque his similia, quae avari Imperatores commenti sunt (v. c. quae fimo equino et urinae imposuit Vespasianus; de quo v. intpp. Suet. Vesp. c. 23.): ex munerariis fiunt foricarii. Sed aptior est Achaintrii interpretatio: "Eo (!) sordidi et viles et avidi lucri istiusmodi

homines, ut *reversi* a spectaculis magno sumtu a se editis, de latrinis etiam curandis cum Aedilibus tractare non erubescant, nihil vile ac sordidum respuentes, dummodo lucrum inde proveniat.,, Non enim sermo est de hominibus, qui propter impensas in munera factas ad inopiam rediguntur, sed qui ea edunt, ut viam ita sibi ad gratiam populi summosque honores muniant, et qui *omnia* soli conducere possint, *quum sint*, *quales* cet., h. e. quum ditissimi sint. *Foricae* sunt latrinae publicae, in quibus praetereuntes alvum exonerare poterant, et quae vilibus locabantur hominibus, qui inde *foricarii* dicebantur et vectigal exigebant ab his, qui subita necessitudine deprehensi ventris ibi onus deponere cogebantur. — 40. Fortuna (ut et dii) si indignos *ex humili* loco s. fastigio *extollit* et dignos deprimit, deinde vero hos extollit et illos iterum deprimit (unde *improba* VI, 605.), dicitur *ludibrium casus edere* (Liv. XXX, 30.), vel *iocari* ac *ludere*, h. e. pro ludibrio habere homines, eos quasi ludum iocumque facere.

42. Nescio ita adulari, ut, qui nunc mos hominum est, malum librum, qui recitatur, *laudem*, et *poscam* legendum aut transscribendum. Haec enim olim edendorum divulgandorumque librorum ratio erat, ut recitarentur amicis et ab his describerentur. 43. 44. Ignoro astrologiam s. mathesin, quae ars hodie in tanto pretio est, cuique et viri et mulieres deditae sunt. *Promittere* voc. propr. de sortilegis, qui omnia promittunt, nil praestant, ut ap. Virg. Aen. IV, 487. Grang. Sic et *spondere* VI, 548. ubi v. not. *promittere funus*, mortem (ut VI, 565. et al.), *patris* vivacis, qui diutius vivit, quam filius perditus ac dissolutus optat. Lucian. in Hermot. c. 6. ὑπὲρ τῶν εἴκοσιν ἐτῶν, ὅτι βιώσῃ τοσαῦτα, πότερον ὁ διδάσκαλός σου καθυπέσχετο, οὐ μόνον σοφός, ἀλλὰ καὶ μαντικὸς ὢν ἢ χρησμολόγος τις, ἢ ὅσοι τὰς Χαλδαίων μεθόδους ἐπίστανται; φασὶ γοῦν εἰδέναι τὰ τοιαῦτα. *ranarum*, rubetarum, *viscera numquam inspexi*, ut scil. venenum ex iis pararem; h. e. veneficas artes non polleo, ut hodie multi. Cf. ad I, 70. Verba *viscera inspexi* non ad vaticinationem spectant, sed facete iis usus est poëta; nam loquitur h. l. Vmbricius haruspex, qui propr. *viscera* s. exta *inspicere* dicitur. — 45. *quae mittit*, literas et dona. *quae mandat* nuptae dicenda, occulta consilia cet. — 47. *Fur* vel proprie h. l. dicitur, vel in genere pro homine nequam ac scelesto. Adulterum s. alienae uxoris corruptorem intelligebant Grang. et Brit. quia *furtum* ac *res furtivae* eo sensu dicantur. — *ideo*, quoniam nefariae artes, quae

nunc vigent, mihi et ignotae sunt et displicent, *nulli comes exeo*, nemo me sibi comitem sociumque iungit. — 48. Homines scelesti me repudiant et spernunt, tamquam eum, qui sibi inutilis ad operam praestandam et nullus vel pretii sit vel ingenii ad artes, quas tractant. *corpus*, truncus. *exstinctae*, emortuae. 49. *conscius* scelerum occultorum. *Conscius* etiam absolute dicitur socius alicuius et adiutor in rebus gerendis. *Vis fieri dives, Bithynice, conscius esto*, Martial. VI, 50. — *cui aestuat animus*, agitatur, torquetur *occulto* metu et anxia haesitatione, quia dubius est, taceatne secreta consilia, an proferat. Praeclare de curis ac sollicitudine hominis scelerum sibi alienorum conscii. *semper tacendis*, flagitiis, quae numquam divulganda, quaeque omni tempore probro sunt ac dedecori. Nam honesta etiam possunt esse arcana, quae aliquamdiu tacenda sunt.

51. 52. Comparant Martial. VI, 50. *nil conferet* scil. praemii tibi, ut contra ii, quorum scelera tibi nota sunt, ne commissa enuncies. 53. Carus et acceptus erit scelerato viro, qualis *Verres* fuit, qui nefaria eius consilia ac facinora noverit, quique adeo quovis tempore, quo vult, eum accusare potest: quin munera ab eo accipiet, ut taceat.

54—57. Sapiens ne amplissimorum quidem *praemiorum* summique lucri spem sibi oblatam *tanti* faciet, ut scelestorum alicuius consiliorum secretorumque particeps fiat et idcirco semper *tristis* sit, h. e. sollicitudine et curis angatur, quibus ne per *somnum* quidem vacuus sit animus, quoniam perpetuo verendum est, ne arcana divulgentur et ipse quoque supplicium solvat, vel adeo *ab amico magno*, potente vel divite, qui conscios *timet*, occidatur. — 55. *Tagus* (hod. *Taio* s. *Teio*) fluvius Hispaniae χρυσοῤῥόας, qui *in mare* Atlanticum influit adeoque *aurum volvit*, et in quo etiam nunc non *arenae* quidem, sed numi tamen et globuli *aurei* aliorumque metallorum partes reperiuntur. *opaci*, umbrosi, umbris arborum obscuri. 56. *praemia ponenda*, quae ab amico proponenda, constituenda (ut Gr. τιθέναι ἆθλα), promittenda sunt, ut ad societatem sceleris cum eo coeundam te perliciat (ut ap. Virg. Aen. V, 292. et 486. *Invitat pretiis animos et praemia ponit*); nisi malis exponere cum aliis deponenda, h. e. abiicienda, spernenda, recusanda, non sumenda; nam cum *sumere* iungitur eique opponitur. Quae postea cogaris ei reddere; Brit. Quae serius ociusve, certe cum vita, relinquere cogaris; Ach. Heinecke haec adnotavit:

"Quocumque modo verba accipias, ridicula hercle sententia prodit: maxima praemia ne te commoveant, ut praemia accipias. Haec tam absurda evitabis, si *praemia ponenda* mecum explices: praemia, quae magnus amicus conscio dat, ut aliis proponat ad scelus aliquod perficiendum." Quae si excidissent mihi, iterum dixisset: cave tibi ab hac interpretatione contorta. Neque absurda sunt, quae alii his verbis exprimi putant.

58. *acceptissima*, gratissima. *gens*, scil. Graeca. 60. *Nec pudor obstabit*, etsi ne sine pudore quidem de hoc hominum genere loqui et quale sit dicere possim. *Quirites*, cives Romani, quo nomine poëta non tam usus est more eorum, qui in orationibus ad populum habendis eum ita alloquuntur, quam quia *Graecis* h. l. vel potius Romanis, Graecorum ritu viventibus, opponuntur. *Graecam urbem*, Romam, quae Graecorum nunc lingua, moribus, gestu, luxuria, cultu, deliciis, ludis vitiisque corrupta est et a prisca virtute degeneravit, cuius cives sunt molles et effeminati. Sic *Graeca* et *Graecula* passim per contemtum dici et *Romanis* opponi solent, ut forte *Graia Saguntos* Sil. III, 178. certe *Graia munimina*, vel *tecta, quae Graia manus defendit*, et *Graiae urbes* Sil. XII, 41. 49. 69. Cf. Lucian. περὶ τῶν ἐπὶ μισθῷ συνόντων § 17. at Koenig ad Pers. VI, 38. ubi haec eius nota est: "Communis querela erat omnium Romanorum, apud quos antiqua simplicitas adhuc in pretio erat, iam ab iis temporibus, quae Ciceronis aetatem praecesserant, disciplinam Romanam Graecarum doctrinarum subtilitate morumque pravitate et mollitia fuisse corruptam. Ex hoc quasi fonte manavit etiam odium in istam gentem, quae devicta iam victoris superbiae despectui erat. Quo odio nonnulli ita inflammati erant, ut literas quoque et sapientiae studium, quippe a Graecis ortum, respuerent et contemnerent. v. Iuvenal. III, 60 seq. VI, 16. 185 seq. 291 seq. XV, 110 seq. ex quibus locis apparebit etiam, quantopere omnia Romae composita fuerint ad Graecorum instituta." Cum descriptione vero morum ingeniique Graecorum v. 58—125 conf. Cic. orat. pro Flacco, cuius maior fere pars ad perfidiam eorum levitatemque probandam spectat.

61—85. Neque tamen id satis est vel maxime dolendum, quod *Achaei*, Graeci, Romam migraverint; haec enim est minima *portio*, pars, *faecis*, vilissimorum turpissimorumque hominum: *iam pridem* huc ex Asia *confluxere* etiam Syri aliique exteri et nullius frugis homines, qui novis artibus deliciisque opes

nanciscuntur. *Syrus in Tiberim defluxit Orontes*, praeclare pro, Syri, Orontem fluvium Syriae accolentes, cum vitiis suis Romam, ad Tiberim sitam, confluxerunt. Conf. Böttigeri Sabina p. 446. qui huc refert verba Athenaei I, 17. ὅλα τὰ ἔθνη ἀθρόως αὐτόθι (Romae) συνῴκισται, ὡς τὸ Καππαδοκῶν καὶ Σύρων (ita legit pro Σκυθῶν) καὶ Ποντικῶν καὶ ἄλλων πλείονων. Similis imago in sacris literis reperitur Esai. VII, 6. 7. (ubi v. Lowth.) et ap. Claudian. in Eutrop. I, 434. (Scribat sc. nomen Eutropii consulis in fastis *Halys*, *famae scribat contemtor Orontes* cet.) ubi fluvii etiam, ut h. l., memorati pro regionibus suis, Phrygia et Syria, earumque incolis. Cf. ad XV, 110. Ad delicias potissimum Antiochenas h. l. respici, quam urbem *Orontes* alluat cuiusque luxum incredibilem eleganter perstringat Iulianus Imp. in Misopog. (ut et Herodian. II, 7, 15.) non male suspicabatur Henninius. Potest tamen et universe ad luxuriam peregrinam, ex Asia primum in Vrbem a Cn. Manlio invectam, referri, de quo v. loc. class. Liv. XXXIX, 6. quem Iuvenalis etiam in seq. verss. expressit. Syri aliique orientis populi luxu et lascivia infames erant. Cf. VIII, 158. 159. — 63. *cum tibicine*, cum tibiis, tam obliquis (πλαγιαύλοις), quam rectis, *chordas obliquas*, sambuca, lyras, citharas cet. Verbis *cum tibicine chordas obliquas* πλαγίαυλον s. obliquam tibiam, quae, si eam inflent tibicines, efficiat, ut ipsis quoque *obliquum* sit caput, manifeste designari, et *chordas* seu *fides* non de cithara semper aut lyra aliisque id genus ἐγχόρδοις vel ἐντατοῖς instrumentis, sed de *tibiis* etiam dici, viceque versa *citharas* accipi pro *tibiis* et αὔλισμὸν pro κιθαρῳδίᾳ ap. Lucret. IV, 587. 8. Platonem et alios, contendebat Voss. Obss. ad Catull. p. m. 166. et 167. Copiose atque erudite contra eum disputavit Spanhem. ad Callim. H. in Del. v. 253. ubi praeter alia haec reperies verba: "Notae abunde *obliquae* veterum *tibiae* s. plagiauli, ac praeterea Phoenicum s. Syrorum, qui confundi a Romanis et Graecis etiam scriptoribus solent, tibiae, γίγγροι aut γίγγραι, ac *Sarranae* vel *Serranae*, h. e. Tyriae, dictae. Sed utrumque musici instrumenti genus, tam ἔγχορδον quam ἐμπνευστόν, tamquam a voluptariis Syris in Vrbem illatum, h. l. tangi, ut ab Horat. Epod. IX. 5., ubi de utriusque concentu agitur, probabile fit ex eo, quod *obliqua tibia* s. *plagiaulus*, haud aliter ac recta etiam tibia, Phrygum inventum olim habitum ac inde tibicinae vulgo *Phrygiae* et *Berecyntiae* appellatae; quodque pleraque illa ἔγχορδα vel ἐντατὰ veterum organa peregrina fuere, ex illo tractu, Syriae nempe ac Phoeniciae,

unde et barbara iis indita nomina, v. c. *nabla*, *barbitos*, *magadis*, *psalterium*, *sambuca*, *cithara*. Insigniter huc facit Livii locus XXXIX, 6. ubi, *luxuriae*, ait, *peregrinae origo ab exercitu Asiatico invecta in Vrbem est;* omissaque ibi omni tibiarum aut tibicinum mentione, *tum psaltriae sambucistriaeque et convivialia ludionum oblectamenta addita epulis.* Sambucum vero trigonale fuit et cum inaequalibus nervis s. chordis; obliqua etiam ipsa lyrae seu citharae aliorumque id genus ἐγχόρδων instrumentorum latera et cornua, πηχεῖς, κέρατα Polluc. p. 187.,, — *Tympanum*, τύμπανον s. τύμπανος, lignum excavatum corioque obductum, quod manibus, a virginibus plerumque, pulsabatur, et nonnunquam in laterum incisuris hinc illinc crepitacula aenea habebat, quae in axiculo inter se collisa tinnitu suo suaviter temperabant complosae membranae boatum; instrumentum musicum, in Oriente frequentissimum (unde h. l. *gentilia*), et inde in Hispaniam translatum, quod in festis potissimum vel laetis diebus ac tripudiis, non vero in bellis, adhibebatur, variique generis ac formae erat: v. c. illud, quo in sacris Cybeles et Bacchi utebantur, ad cribri similitudinem effictum, de quo v. Isidor. Orig. III, 21. et monumm. antt. Inde intelligitur, hacc tympana non plane respondisse iis instrumentis, quae nobis hodie *pauken* et *trommeln*, Gallis *tambourins* et *tambours* dicuntur. — 65. Quidam h. l. interpretantur de prostibulis scenicis, quae theatrum, immo scenam et proscenium obsidebant (v. Lips. Elect. I, 11.); Plathnerus vero non male de ambubaiis Syriis, peregrinis scortis (v. Suet. Ner. 27. et Horat. Sat. I, 2, 1.), sed rectius alii de meretricibus Submoenianis, ad Moenianum (al. Maenianum) aedificium in *Circo prostantibus*. *prostare*, v. ad V, 123. — 66. *Ite* in malam rem! Conf. ad VI, 306. *barbara lupa*, Syra meretrix, cum *mitra* Phrygia, fascia capitis et redimiculis, *picta* acu.

67. Magna vis in apostropho ad *Quirinum*, Romulum, et sup. II, 128. ad Martem. *Rusticus ille tuus* populus, civis, rustico antea operi intentus. *Trechedipna* vulgo exponunt vestimenta parasitica, quibus indutus ad salutandum aliquis coenam vel sportulam promeriturus, vel ad ipsam *coenam cucurrerit*, a τρέχω et δεῖπνον: nam poëta, de Graecis loquutus, graeca affectat verba, ut mox plura. Vetus Schol. est: " *Trechedipna* vestimenta parasitica, ut caligulas graias currentium ad coenam: vel *Rechedipna* est ipse, qui coenam facit. ,, Parasitus quidem τρεχέδειπνος dicitur (quam vocem haud incommode *coenipetam* reddi posse monet Reines. var. lect. lib. III. p. 366.), v. c. apud

Athen. I, 4. VI, 9. Plut. Sympos. VIII, 6. et Alciphr. epist. III, 4. (ubi inde factum nomen propr. parasiti famelici) quoniam festinanter ad coenam accurrere solet: neque obstat, quod va. aeq. palaestrae mentio fit aliudque mollitiei genus notatur. Vestes tamen vel calceos parasiticos τρεχέδειπνα usquam appellari haud memini, et de cultu peregrino h. l. agitur. Vestes innui peculiaribus familiarum coloribus distinctas, Ital. et Gall. livréas, (*thoraca viridem* inf. V, 133.) quo signo cogniti convivae ad coenas cucurrerint, suspicabatur Rutgers. var. lect. VI, 13. Vossius autem in Lex. et de vit. serm. I, 33. Scalig. de Emendat. Temp. lib. V, et Rigalt. ad h. l., hieronicas, de publico coenantes ἐν τῷ παρασιτίῳ et ad eas epulas currentes, ut hora coenae alius alium praeterverteret in occupando loco κατακλίσεως, proprie τρεχεδείπνους vocatos esse, τρεχέδειπνα vero vel τροχάδας *niceteria* eorum, i. e. victoriae praemia, quae *collo* gestaverint, ut hoc symbolo agniti admitterentur ad σίτησιν δημοτικὴν ἐν τῷ πρυτανείῳ, quae hieronicis in omni agone sacro communis fuerit. Non minus argutae sunt explicationes Ferrarii R. Vest. III, 12. et Turnebi Adv. III, 17. Henninius existimabat, *trechedipna* in scholiis vett. ad *gallicula*s (ita enim leg. pro *caligulas*) *Graias*, h. e. calceamenta pastorum (nam ita in Gloss. MS. ap. Carol. du Fresne, teste Scriverio, exponuntur, ut τροχάδες in gloss. vulg.), et quidem rectissime trahi, ut adeo indignetur Satiricus, etiam rusticos Graio more iam calceari, fastidito patrio. 68. Poëta perstringit insanum artium gymnasticarum studium, ex Graecia Romam translatum, ut Horatius Epist. II, 1, 32. 33. et Plin. XXXV, 12. Vile autem et infame apud Romanos veteres et adhuc rusticos certamen agonicum et gladiatorium exercitium; Ach. v. ad II, 143. *Niceteria* victoriae signum, quod pro magnae laudis insigni parasito gestabatur alios edacitate superanti; Omnibonus ab Ach. laudatus, qui etiam pro *trechedipna* legendum putabat *richidimna*, sudarium, quo parasiti sudantes in coenaculo, quum vino ciboque replentur, absterguntur, sic dictum a Gr. *rictis*, sudarium. *Niceteria*, νικητήρια, praemia victoriae et insignia pugilum. *Collum ceromaticum*, ceromate unctum. *Ceroma*, κήρωμα, unguentum athletarum, ex oleo, cera certisque terrae partibus confectum.

69—74. Graeci (nam ad hos oratio redit) ex omnibus Graeciae partibus ac locis Romam confluunt et alienis pecuniis locupletantur. *Sicyon*, urbs Achaiae antiquissima in Peloponneso,

ἐπὶ λόφον ἐρυμνὸν, teste Strab. VIII. p. 587. unde h. l. *alta*. (1) —*Amydon*, opp. Paeoniae, partis Macedoniae, notum etiam ex Hom. Il. β. 849. *Andros* ins. in mari Aegaeo e Cycladibus. — *Samos* ins. in mari Icario. *Tralles* oppidum Ioniae (sec. Strab. p. 678.), vel Cariae (sec. Plin. V, 29. et Ptol.) vel Lydiae, de quo v. Wesseling. ad Hierocl. p. 659. *Alabanda*, urbs Cariae ditissima, cuius cives luxuria diffluebant. — 71. *Esquiliae* mons et *Viminalis collis* pro tota Vrbe ponuntur, et quintam eius regionem complectebantur, quae omnium erat amplissima et latissime patebat. *collem a vimine dictum*, a sylva viminum vel viminetis, ubi et ara Iovi Viminio consecrata. — *Viscera magnarum domuum*, Graeci *ingenio* et artibus suis in secreta intimamque familiarum ditissimarum familiaritatem se insinuantes, et ita *domini futuri* in aedibus alienis, dum omnia vivis dominis legitimis arbitrio eorum permittuntur, vel adeo, his mortuis, iure hereditario iis obveniunt. *Viscera*, ut *venae* ac *medullae*, interior alicuius rei pars. *Viscera* etiam sensu bono de amicissimo ap. Marium Victorem in Wernsd. poët. Lat. min. T. III, p. 104. adhiberi dicit Hein. *Ingenium* eorum est *velox*, acutum, solers et promptum ad omnia, quae opus sunt, celeriter inveniendа; ut contra *ingenium tardum* dicitur. —*audacia perdita*, ἀπόνοια in Theophr. Char. VI. — 74. Duo exstiterunt *Isaei*, praestantissimi rhetores, unus Demosthenis praeceptor, qui Chalcide Athenas migraverat, alter Assyrius, quem Suidas Romae sub Hadriano viguisse et plurima scripsisse tradit, cuiusque facultatem, copiam atque ubertatem pleniore ore laudat Plin. Ep. II, 3. Vox *Isaeo* h. l. adiect. ponitur. — *torrentior*, concitatior, uberior, *sermo*, ut X, 9. 128. Quintil. III, 8. § 60. Plin. XXVI, 3. et alibi *flumen* ac *torrens dicendi copia* dicitur ubertas ac vis ingenii vel orationis, quae torrenti vel rapido amni comparatur. Τοῦ ἀπὸ γλώσσης μέλιτος γλυκίων ῥέεν αὐδή Hom. Il. α. 249. *Largus et exundans ingenii fons* X, 119.

74. *Ede*, dic (ut inf. v. 296. et passim) *quid illum*, Graeculum, Graecos Romae nunc viventes, *esse putes*? quales censeas eos esse homines? *hominem, quem vis, secum attulit ad nos*, Graeci, qui huc confluxere, tam astuti sunt atque versuti

(1) Id nemo intpp. notavit, et plerique Sicyonem h. l. dicunt esse insulam in mari Aegaeo contra Epidaurum, quam *altam* esse et eminentem doceat Plinius, nescio quo loco. Equidem de tali insula nusquam legere aliquid memini.

ad omnia, ut nulla sit ars, quam non profiteantur: sunt enim Grammatici, Rhetores cet. et erunt, quidquid velis. *Aliptes*, ἀλείπτης, seu *unctor*, vel servus dicitur, qui dominum, et minister balnearius, qui lavantes, postquam sudarunt, in balneo, et quidem in elaeothesio s. ἀλειπτηρίῳ (ut VI, 422.), vel, ut h. l., is, qui athletas in gymnasiis ungebat, quique praeterea eos in arte gymnastica instituere (ut Melesias ap. Pind. Olymp. VIII), diaetae vel victus eorum curam agere unguentisque et perfrictionibus corporis morbos sanare solebat, unde et ἰατραλείπτης vocabatur. Possis etiam intelligere medicum ocularium, qui lippos ungebat et oculis illinebat collyria. *Schoenobates*, σχοινοβάτης, funambulus. — 78. Praeclare de hominibus, qui omnia se posse profitentur, impr. si *esuriunt*, si fame premuntur, quae ingenia studiaque excitat et omnes reddit dociles ad omnia; unde Persius Prol. v. 8 seq. dixit: *Quis expedivit psittaco suum χαῖρε Picasque docuit verba nostra conari? Magister artis ingenique largitor Venter, negatas artifex sequi voces*, et Chrysost. in orat. IV. ad Antioch. Ἡ πενία εἰς σπουδὴν ἐπανάγει καὶ πεπλανημένην ἔξω καὶ περὶ πολλὰ τὴν διάνοιαν κεχηνυῖαν πρὸς ἑαυτὴν ἐπιστρέφει. *Graeculus* (per contemtum) *esuriens*, ut ap. Gall. Epigr. II, 9. *Hoc coelo iubeas ut petat, inde petet.* — *in coelum*, si *iusseris*, *ibit*, volabit, h. e. se iturum profitebitur (actus pro conatu, ut passim), Daedali exemplo, qui Graecus fuit, *mediis*, ipsis, *Athenis natus*, filius vel nepos Metionis, qui Erechthei, regis Atheniens. filius fuit. Sed viderunt iam alii, poëtam h. l. ludere in ambiguo, nec tam Daedalum volatumque eius fabulosum tangere, quam Graeculum (modo constaret, hunc Graecum et Atheniensem fuisse), qui Daedalum imitaturus Neronis tempore *pennas sumsit*, sed, ut Icarus, primo statim conatu decidit. —*Ad summam* (ut *in summa* et *in universum*), breviter, ut paucis multa dicam, artifices, qualis Daedalus fuit, non nisi Atheuis, in Graecia, nascuntur. 81. Nonne ego Roma profugiam, ubi non sine indignatione videre possum Graeculos illos tam divites factos ac superbos vel nobiles, ut *conchyliatis* h. e. purpureis vestibus, conchyliorum liquore infectis, utantur?

82. 83. Haec summa cum indignatione dicta. Huic Graeculo principatum concedam? Ille primarium obtinebit locum, et *me prior*, prius, *signabit* tabulas nuptiales, testamenti cet.? —*fultus* capite, vel potius cubito, ut ἐρείδειν ἀγκῶνι. *recumbet toro*, in lecto tricliniari. *meliore*, aulaeis ditioribus strato, aut pluma delicatiore farto, aut potius digniore, scil. in medio lecto,

qui locus honestior erat; Grang. — 83. Graeculus ille vel Syrus, qui Romam venit e Syria eo *vento* eaque navi, qua *pruna* et *cottana* sunt advecta, ut rerum vilium mercator, vel potius ipse venalis, ut *mistus Phariis venalis mercibus infans* ap. Stat. Silv. II, 1, 73. *pruna* Damascena, quae cum *cottanis* etiam iunxere Plin. XIII, 5. s. 10. XV, 13. s. 12. et Martial. VII, 52, 7. *Cottana* parvarum ficuum genus e Syria. Hesych. Κόττανα, εἶδος σύκων μικρῶν.

84. 85. Loquitur Romanus et generosae indignationis plenus. Tam parum itaque nobis prodest, neque ullum dignitatis principatum nobis dat, quod *coelum Aventinum*, aërem Romanum, *hausimus*, h. e. Romae et nati sumus et nutriti? *hausit coelum*, ut ap. Virg. Aen. X, 899. *bacca Sabina*, fructibus patriis italicisque, ut contra *pruna* et *cottana* Syra. *Bacca* h. l. pro olivis, quibus abundabat ager Sabinus.

86 seq. Iuvenes comparent de adulatoribus Horat. A. P. 428 seq. Terent. Eun. II, 2. III, 1. Plaut. Amphitr. III, 3, 4 seq. Teophr. Char. V, περὶ κολακείας. Athen. VI, 5—18. (26—80.) Plut. de discrimine amici et adulatoris, et Lucian. passim. 88. *Collum longum* infirmitatis et *invaliditatis* signum, ut *breve* roboris. In palaestrita procerius collum (*pectorosa cervicis repandae ostentatio* Plin. XIV, 22.) desiderabatur maxime; Grang. Athletis mos erat in gymnasiis cervicem dilatare; Brit. Hercules μορφὰν βραχύς, ψυχὰν δ' ἄκαμπτος cet. Pind. Isthm. IV, 83—89. *Herculis, Antaeum procul a tellure*, matre sua, cuius tactu novas vires colligebat, *tenentis* et elidentis brachiorum lacertorumque vi; de qua lucta v. Lucan. IV, 590—655. Apollod. II, 5, 11. ibique Heyne. — *vocem angustam*, ut *vocis acutae mollities* ap. Claudian. XVIII, 340. — 92. *illis*, Graecis tantum, non nobis *creditur*, fides habetur.

93 seq. Neque mirum est, illis fidem haberi, quum omnes quasi formas induere et quascumque velis partes agere exacte possint. Non tantum egregii adulatores sunt, sed et histriones. Num quisquam Graecis *melior* est *comoedus*, quum alienam personam et partes, vel mulierum, *sustinent? Thaida*, meretricem. Nomen in Terentii aliorumque comoediis passim obvium. 94. *Vxorem*, matronam. *Dorida nullo cultam palliolo*, scortum nudum; non Dea marina, Oceani filia, Nympharum more nuda. Doricae et Spartanae puellae φαινομηρίδες, et veste pellucida utebantur, in primis quum saltarent vel exercerentur, unde et Δωριάζειν pro παραφαίνειν καὶ παραγυμνεῖν πολὺ τοῦ σώματος τὰς

γυναῖκας σημαίνει. *Palliolo* caput obuubebant meretrices, molles et aegroti: atqui Graeculus in scena, ne palliolo qnidem tectus, coram tot spectatoribus meretricem podore prostituto scientissime agit. *Persona*, πρόσωπον, larva, facies ficta histrionis; vel vir personatus, histrio, qui personas fert, gerit, tuetur. 96. 97. Iurares, omnia, etiam pudenda, illis muliebria, non virilia, esse; tam beoe mulierum partes agunt. *rima* cuoni. σχίσμα Polluc. lib. II. p. 126.

98 seq. *Nec tamen mirabiles* tantum *erunt* praestantissimi histriones, e Graecia oriundi, *illic*; in arte fallendi et decipiendi; Ach. Haec utiqne est sententia poëtae: sed ita omnino legendum videtur *illinc*, hinc, ob haoc artem histrionum. Minus aptnm est *illic*, sive exponas: in Graecia, patria sua; sive: Romae. Illud *tamen* neque mutandum videtur, neque dictum pro *tandem*, qnod contendit Hein. qui conferri iubet Ruhoken. ad Rutil. Lup. I, 14. Passerat. et Broukh. ad Prop. II, 1, 76. — *natio* cnim tota Graecorum *est comoeda*, a oatura ad artem histrionicam aptissima est, eo ingenio nata. *Demetrius* et *Stratocles* clarissimi histriones, notissimi ex Quiotil. Inst. XI, 3.

100—103. Festiva imago adulatoris, qui se totum fingit ad arbitrium ingeniumque amici eique placere studet. Vt indicet, quantopere magni amici iocos salesque probet, non contentus ridenti arridere, in effusiorem risum solvitur. Cf. ad v. 86 seq. Terent. Eun. II, 2, 18. Plut. de discr. amici et adulat. (Σὺ μὲν ἐγέλας, ἐγὼ δ' ἐξέθνησκον γέλωτι) et Theophr. Char. II. σκώψαντι πικρῶς (vel ψυχρῶς) ἐπιγελάσαι, τό τε ἱμάτιον ὦσαι εἰς τὸ στόμα, ὡς δὴ οὐ δυνάμενος κατασχεῖν τὸν γέλωτα, ad quae v. Casaub. *cachinno concutitur*, v. Wakef. ad Lucret. I, 918. et V, 706. — *Nec dolet* revera, sed dolorem fingit, ut omnia. 102. *brumae*, hyemis. 103. *Endromis*, vestis Gallica, crassior et villosa, qua potissimum utebantur in gymnasiis post cursum aliasque corporis exercitationes, ne calefacti frigescereot. Ἐνδρομίδες tamen Graecis non vestimeota dicebantur, sed calceamenta, quibus cursores utebantur in certamine.

104. *pares* Graeco moribus venustis, artibus et iogenio, vel potius h. l. gratia divitum; unde et *melior*, qui magis placet hominibus, magis amatur et colitor. 106. *Manus a facie*, ab ore, quo eas osculatus est, *iactare* et porrigere, h. e. iacere oscula, quod adulationis venerationisque signum est, ut *pariter geminas tendere in ora manus* ap. Mart. X, 10, 10. Interpretes haec male exponunt. *laudare*, ad laudaudum, *paratus*, vel lau-

dare solitus. εὐθὺς, ut VI, 16. 207. IX, 7. 49. XII, 106. XIII, 108. et passim alibi: nam haec loquendi formula poëtae nostro familiaris est. — 108. Si *trullam*, pateram profundiorem, ebibit, ita ut *fundum inverterit* et epoto toto vino labris sugens crepuerit strepitumque dederit. Ita Turneb. Adv. X, 26. Cf. Alciati Parerg. Iur. VI, 3. ubi monet, his verbis bibacitatem divitis exprimi trullam exhaurientis et labellorum erepitu id testantis. Alii h. l. agi putant de ludicro cottaborum (κοττάβῳ), quo id, quod a potu reliquum erat in poculo (ἀγκύλῃ), ita in altum iaciebatur, ut in aereas caderet phialas et strepitus (λάταξ) ederetur. *Trullam auream* quidam de calice, e manu divitis cadente sonumque dante, explicabant, teste Schol. vet.: rectius vero hic et alii de lasano s. sella familiarica, in quam *fundus invertatur*, sordes alvi cum *crepitu* ventris immittantur, vel de ipso divitum ventre *crepitum* edente, *fundo inverso*, h. e. ore eius s. ano ima spectante; metaphora petita a vase, quod fundum inversum habeat, quum os spectet ima, sed ad fundum sublimia. Omnia saltem bene ita cohaerent: Graecus quavis occasione laudat amicum, si vel bene ructavit, minxit, pepedit. Firmatur etiam haec interpretatio verbis simillimis Diodori Sinopensis ap. Athen. VI, 9. (36.) p. 239. Εἶθ' ὕστερον τὸν Ἡρακλέα μιμούμενοι Τῶν εὐπόρων τινὲς, παρασίτους ἑλόμενοι Τρέφειν, παρεκάλουν οὐχὶ τοὺς χαριεστάτους Εκλεγόμενοι, τοὺς δὲ κολακεύειν δυναμένους Καὶ πάντ' ἐπαινεῖν. οἷς ἐπειδὴ προσερύγοι, Ραφανῖδα καὶ σαπρὸν σίλουρον καταφαγὼν, Ια καὶ ῥόδ' ἔφασαν αὐτὸν ἠριστηκέναι. Εὰν δ' ἀποπάρδῃ μετά τινος κατακείμενος, Τούτῳ προσάγων τὴν ῥῖνα δεῖτ' αὐτῷ φράσαι, Πόθεν τὸ θυμίαμα τοῦτο λαμβάνεις; De parasitis autem et adulatoribus prolixe agit Athen. VI, 5—18. (26—80.)

109. *nihil sanctum* et venerabile *est* Graecis ac Romanis. *inguine*, libidine. *laris*, domus, *matrona*, materfamilias. *Levis*, λεῖος, proprie politus, non asper tactu; hinc tener, mollis, imberbis. 112. Si tales non adsunt homines in domo amici ditioris, nec quisquam alius reperitur, cui stuprum inferre possit, *avias* seu vetulas *resupinat*, h. e. cum iis concumbit. — 113. Cum mulieribus, quae in domo sunt, etiam vetulis, rem habent Graeci et quocumque modo in earum familiaritatem se insinuant, ut ita resciscant secreta domini et propterea ab eo timeantur.

114. 115. *Transi* silentio res inhonestas minoris momenti, omitte nunc vulgus Graecorum et *gymnasia*, artes exercitationesque eorum, de quibus supra dixi; nisi malis cum aliis interpretari, *transi* cogitationibus quasi tuis a plebe ad *gymnasia*

h. e. ad philosophos Graecorum, in gymnasiis disputare solitos. — *atque audi facinus*, scelus, *abollae*, philosophi Graeci, Egnatii. *Abolla* sagum militum, vel lacerna ac toga aliorum, inpr. philosophorum, *maioris*, quia philosophica erat fusior, longior, amplior, maior instar pallii; vel *abolla maior* dicitur pro philosophia sanctiorem vitam professis, pro Stoicis, quorum secta erat rigidissima. *Egnatius*, teste Tac. Ann. XVI, 32, *auctoritatem Stoicae sectae praeferebat, habitu et ore ad exprimendam imaginem honesti exercitus, ceterum animo perfidiosus, subdolus, avaritiam ac libidinem occultans.*

116 seq. Designatur non Heliodorus Stoicus, qui Licinium Silanum, non Baream, detulit, sed P. Egnatius Celer, Stoicus, qui *Baream* Soranum, exemplar virtutis (v. Tac. Ann. XVI, 21.) et praeterea *amicum* suum ac *discipulum* (utrumque ad augendam rei indignitatem valet), falso testimonio circumventum (ut filiam eius delatione; v. ad VI, 552.) *occidit*, h. e. perfecit, ut damnaretur occideretur que, quo sensu etiam *damnare* et *condemnare* passim dicitur causa et auctor damnationis, inpr. accusator. Ita etiam *pignerat* VII, 73. *vendit* VII, 135. *punire* XVI, 13. et al. Historia ipsa notissima ex Tac. Ann. XVI, 32 seq. et Hist. IV, 10. 40.

117. 118. Nonnulli et in his vetus Schol. haec referunt ad Tarson, Ciliciae urbem, ad Cydnum fl. sitam, cuius conditor fuerit Perseus, qui nomen ei indiderit ἀπὸ τοῦ ταρσοῦ, quia ipsi sive Pegaso ibi una ex talaribus pinnis exciderit, aut Pegasus ibi plantam pedis, ταρσόν, fregerit, aut Bellerophon ex eo delapsus sit, quum coelum adscenderet; alii ad Cretam; alii ad Thebas Boeotiae et Heliconem, in quo Pegasus terram scalpendo fontem eduxerit Hippocrenen; alii denique ad Corinthum, cuius urbis insigne fuerit Pegasus et ubi primum Bellerophon eum prehenderit. Possis etiam de alio, nescio quo, loco cogitare, ubi *penna caballi Gorgonei delapsa sit*, h. e. Pegasus, equus alatus, devolaverit. Quod liqueat, non habemus, quia ignoramus, quae Egnatii fuerit patria. Dio Nicaeus eum Berytium facit. Quod si verum est, poëta forte ad mythum nobis ignotum respexit. *caballi Gorgonei*, Pegasi, equi alati, e sanguine Medusae Gorgonis, e Neptuno gravidae, nati, quum Perseus vel Minerva caput eius recidisset. Mythum de Pegaso docte illustrarunt Heyne ad Apollod. II, 3, 2. 4, 2. et Herrmann. Mythol. T. I. et III. *Caballus*, καβάλλης, propr. quidem iumentum dossuarium aut pistrinense (quare poëtam vocabulo inhone-

stiori usum esse suspicantur nonnulli, ut fabulam derideret, vel quia Graecos oderit, nominatim Corinthios), sed deinde quodvis equorum genus. — 120. Nomina adulatorum Graecorum, ut vulgo putant, ficta. *Protogenes* tamen temporibus Caligulae crudelissimus delator fuit.

121. 122. Graeci artibus suis alios omnes a gratia excludunt patronorum, et soli in ea esse volunt, ut soli fructum inde percipiant. *habet*, possidet; amantium verbum, ut ap. Virg. Ecl. I, 31. (III, 107.) et ἔχω Λαΐδα, οὐκ ἔχομαι, ap. Laër. quae verba vertit Cic. ad Div. IX, 16. *habeo*, *non habeor a Laide*; Grang. — 122. *stillavit in aurem*, ut ap. Horat. Epist. I, 8, 16. vel insusurravit in aures. *in aurem facilem*, amici et patroni, qui facile credit mala, quae calumniator Graecus de aliis refert. — *Venenum*, calumnia. *Venenum naturae patriaeque*, calumnia, vitium Graecia naturaliter quasi insitum atque innatum: nisi Erimarchus forte Afer fuit et haec eo sensu dicta sunt, quo *Massylae fraudes*, *bilingues insidiae et verba soli* (quasi venenati Africae) *spirantia virus* ap. Claudian. XV, 285. — 124. *Limine*, domo patroni, vel ut I, 96. *Servitii*, propter multa ac molesta clientum officia. Cliens vetus fidusque cedit novo. — *nusquam*, quam Romae. *minor est*, minus curatur et aestimatur, levior ducitur.

126—130. Cf. ad I, 95 seq. 100 seq. *Quod officium*, quale et quam onerosum, salutandi, deducendi, occurrendi cet. *meritum*, praemium. *ne nobis blandiar*, ut verum dicam. *curat togatus*, pauper cliens, *nocte currere*, summo mane salutatum ire ac sportulas petere; quod et *Praetor* facit. *Currere* cogitur, ne Praetor sportulam ei praeripiat. Possit etiam h. l. *togatus* esse amicus, qui non ipse patronum salutat, sed salutaturum *Praetorem* comitatur vel sectatur, anteambulo, *togatus ante pedes* VII, 142. *Togatus*, quia civis est Romanus: nam sine toga foras ire indecorum videbatur; Ach. *Albina* et *Modia* matronae *orbae* ac divites, quas et *Praetor* salutat, ut sportulas petat et simul forte hereditatem captet. *collega*, alius Praetor, sportularum competitor. 131. *Hic*, Romae, *filius ingenuorum*, ingenuus, *claudit latus servi*, libertini (qui nuper servus fuerat et serviles nondum mores exuit: unde etiam nunc *servus* salse dicitur), *divitis*, ad eius est latus, eum comitatur (qualis comes hinc *latus* dicitur Mart. II, 46, 8. et VI, 68, 4.); vel potius, ad sinistram, laevus, loco inhonestiore incedit, quo

sensu *latus alicuius claudere* vel *tegere*, *latus alicui dare* et *exteriorem esse* passim dicitur.

132 seq. *alter*, non filius ingenui luxuriosus, sed *servus dives*. Sententia h. l. et ratio, a poëta allata, haec est: nam ille servus dives est, ingenuus vero pauper. Hanc notionem, more suo et poëtarum, non generaliter, sed specialiter expressit. *Tribunorum* militum salaria proverbii velut loco pro magna pecuniae summa ponuntur etiam ap. Plin. XXXIV, 3. Eorum stipendium a temporibus Domitiani, qui novem aureis, quos gregarius miles habebat, tres addidit et sic omnia auxit stipendia, XLVIII aurei erant: nam quod pedes accipiebat (XII aurei), id duplex centurioni, triplex equiti, quadruplex tribuno dabatur. — *Calvina* et *Catiena* nobiles meretrices. Illius forte mentio fit ap. Tac. Ann. XII, 4, 8. 134. *palpitet* h. l. sensu obsoeno dicitur. *at tu*, ingenue, qui pauper es. 135. *Scortum vestitum* sc. bene, nitide, venuste; nisi malis togatum, more meretricum, nam *toga* proprie *vestis* dicitur. Ita Ferrar. Elect. II, 8. ubi et recte, ut in Scholiis vett. versus 136. ita explicatur: Meretrices in *alta sella* sedebant, ut accedentes scortatores venalem mercem adtentius considerarent, ac membra omnia curiosius perlustrarent, sicut servi etiam venales in catasta prostabant; nam licet togatae essent, pellucebant nihilominus, Cois indutae: et tale tamen scortum diobolare non sudebat pauper ex *alta sella* deducere, quod paucis obolis careret. Idem Ferrarius et vet. Schol. ab illa meretricum *sella* denominatos putabant *sellarios*, *sellularios*, *sellariolas popinas* et *sellarias*, de quibus v. Tac. Ann. VI, 1. Martial V, 71, 3. et Suet. Tib. c. 43. — *Sella* servorum cervicibus elata ab h. l. aliena est.

137 seq. De contemtu pauperum queritur, quibus, vel sanctissimis, nulla fides Romae haberetur; Acb. *Dare* verbum forense, ut *dare testes*, *iudices*, *cognitorem*, *litem*, *iudicium*, *cognitionem* cet. *Hospes numinis Idaei*, P. Cornelius Scipio Nasica, qui, a senatu vir optimus de toto populo Rom. iudicatus, simulacrum et sacra Matris Deûm, e Phrygia advecta, hospitio excepit (ut olim Abinadab et Obed Edom arcam foederis, oraculum signumque praesentiae divinae, 1 Sam. VII, 1. 2 Sam. VI, 10 seq.) et deinde templum Deae conditum consecravit. *Numa* rex, vir iustissimus idemque religiosissimus, instructus disciplina tetrica ac tristi veterum Sabinorum; quod vel tironibus notum e Liv. I, 18. — 139. Intell. L. Caelius Metellus Cos. A. V. DII. et DVI, Dictator, Mag. Eq. et Pon-

tifex Max., qui, quum Palladium ex incendio aedis Vestae raperet, oculos amisit, unde VI, 265. *coecus* dicitur. *Trepida* fingitur Minerva templo ardente, propter periculum et suum, et Rom. imperii, cuius pignus erat *Palladium.*

140. *Protenus ad censum* oratio flectitur, confestim quaeritur, quantas possideat opes? *de moribus ultima fiet quaestio*, cf. Hor. de Epist. I, 1, 53 seq. — 141. Primae quaestiones sunt, *quot pascit servos* cet. Divitiae etiam ex numero servorum aestimabantur. *pascit*, alit, ut VII, 76. 93. IX, 67. 136. XII, 28. *Paropsis*, παροψίς, vas in quo opsonia apponuntur, patina, lanx.

143. 144. Comparant Horat. Sat. I, 1, 62. Ovid. Fast. I, 217. 8. et al. Lucilius, a vet. Schol. laudatus: *Aurum atque ambitio specimen virtutis utrique est*, *Tantum habeas*, *tantum ipse sies tantique habearis;* quae verba Horatius l. c. ante oculos habuisse videtur. 144 seq. Pauperi etiam iuranti, nulla fides habetur. — *iures aras* h. e. per aras, quas iurantes tangebant, et hoc pro: per Deos, *Samothracum et nostrorum*, h. e. deos et peregrinos et Romanos; ut ὄμνυμι τοὺς θεούς. *Samothracum aras* h. e. per eorum *deos Cabiros* seu *magnos.* — 145. 146. Pauper, quem fames urget cuiusque praesens malum futuri metum vincit, ad periuria pronior esse et hinc deos eorumque iram ac poenas minus timere creditur divitibus: Dii quoque ipsi facilius ignoscere putantur, quod necessitate magis quam improbitate peccaverit. Bahrdt hanc poëtae mentem fuisse putabat: Dii non curant iniuriam, a mendicis ultimaeque sortis hominibus sibi illatam; sed divite peierante, ambitio eorum et ira movetur: hinc pauperes peierare creduntur nec deos timere.

148 seq. Casaub. ad Theophr. Char. XIX, 3, Veteribus, inquit, in foro honeste vestiri moris erat, domi quod satis esset: aliud enim homini, aliud humanitati satis esse censebant, ut ait Varro. Qui igitur foede vestiti in publicum prodirent, odio erant et irrisui. *hic idem* pauper. *si foeda — pelle patet:* comparant Martial. I, 104, 5. 6. et Horat. Sat. I, 3, 31. 32. — *calceus*, v. ad VII, 192. *vulnere*, ruptura, rima, fissura, ut ap. Valer. Fl. I, 480. *cicatrix*, sartura. — 152. 153. Comparant XI, 2. 3. Plaut. Stich. I. 3, 20 seq. Horat. Od. III, 24, 42. 43. et quae Crates comicus ap. Stob. tit. πενίας ψόγος dixit: Οὐκ ἔστι πενίας οὐδὲν ἀθλιώτερον Ἐν τῷ βίῳ σύμπτωμα· καὶ γὰρ ἂν φύσει Σπουδαῖος ᾖς, πένης δέ, καταγέλως ἔσῃ. — 153 seq. Cf. Martial. V, 26. al. 25. de Chaerestrato. Homines ad inopiam redacti etiam

publice irrisui sunt, et de loco honestiore, quem olim occupaverant, nunc deiiciuntur. *inquit* sc. designator, qui in ludis spectaculisque ordinis curam agit et cuivis suum designat locum. Sed dura est ellipsis talis subiecti, et vel leg. *inquis*, vel *inquit* positum pro *inquis*, *inquitis*, *inquiunt*, quo tamen sensu non fere adhibetur, nisi quum aliquid ex adverso nobis obiici fingimus. *exeat* e quatuordecim. *pulvino equestri*: Caligula primus Senatoribus, ne nudis asseribus insiderent, pulvillos substerni iussit; idque postea Equitibus etiam concessum videtur. *cuius res* familiaris *non sufficit legi*, non tanta est, quanta debet esse Equitum, secundum legem theatralem Roscii *Othonis*, de qua v. ad XIV, 323 seq. *lenonum pueri*, *praeconis filius* et *iuvenes lanistae hic* in quatuordecim *sedeant*, quia censum habent equestrem, vel artibus suis, quae quaestuosae erant, vel alio quocumque modo, v. c. connubiis malisque artibus, paratum. *Praeconum* itaque filii eodem iure, quo lenonum et gladiatorum, censentur. *Fornices* cellae fornicatae s. concameratae ac subterraneae, quas scorta inhabitare solebant. — 157. *nitidi*, unguentis delibuti vel lauti, et id. qd. mox *culti*: nam dives est. *plaudat*, exquisite pro sedeat. Applaudi solebat et histrionibus, et imperatoribus aliisque viris apud populum gratiosis, quum theatra ingrediebantur. *Pinnirapus*, gladiator, qui, cum Samnite compositus, eius *pinnas* h. e. cristas *rapit*. Varro: *Pinnas insigniti milites in galeis habere solent et in gladiatoribus Samnites.* — 159. *vano* cum vi et indignatione dictum; qui in hac lege ferenda non mores virtutesque hominum, sed opes tantum et divitias (res vanas atque inutiles) respexit.

160. Rectius Themistocles: *Malo virum sine pecunia*, *quam pecunia sine viro*; Ach. — 161. *Sarcinulae*, supellex, vel id. qd. *census*, bona, quae quis possidet, opes, facultates. Doti, vet. Schol. At melius, quod Galli dicunt *le trousseau*, quod aeque nuptae et sponsae convenit; Ach.

162. *In consilio esse* vel *adesse* dicuntur, et inde *consilium* quoque vocantur iudices, assessores magistratus, qui privato vel publico iudicio praeest eosque in consilium advocat, adhibet. — *Aedilibus*, vel infimis iudicibus magistratibusque. *Aediles* fuisse praeter Cereales, a Iul. Caesare institutos, curules et plebeios, vel tironibus notum est: sed quae his illisque propria fuerint munera, minus constat. — 163. Gravis sententia: *tenues Quirites*, pauperes Romani, *olim*, quum aere alieno obruti et

a patriciis vexati in Sacrum montem secessissent, *debuerant agmine facto*, omnes simul, *migrasse*, prorsus deseruisse Urbem, neque umquam rediisse, quia exinde semper contemtu laborarunt atque oppressi sunt. — 164. *Haud facile* ullibi *emergunt* quasi ex fluctibus, quibus obruuntur, vel ex luto vilitatis (ut ἐξαναδῦναι), h. e. ex inopia et humilitate, atque ad honores adscendunt pauperes, *quorum virtutibus obstat res* familiaris *angusta*, exigua, tenuis; ut ap. Lucret. II, 13. *ad summas emergere opes*, et ap. Sil. XIII, 773. *Pigra extulit arctis haud umquam sese virtus.* 165. 166. *Romae durior*, difficilior, quam alibi, *conatus* emergendi, ubi omnia *magno* pretio constant.

167—196. Similis sententia orationisque color est inf. XIII, 162—173. qui locus est conferendus. — 168. *Fictilibus* vasis *caenare pudet* hodie Romanos, qui ad Macedonica usque tempora iis usi erant; de quo v. Athen. VI, 3. (15.) p. 229. *quod turpe* esse *negavit*, h. e. negare solet (ἀορίστως), scil. videns, haec ingenio horum hominum morumque simplicitati consentanea esse. Nonnulli verba haec ad P. Cornelium Scipionem, plerique vero ad Curium Dentatum referunt: sed praestat ea universe dicta accipere. 169. Conf. ad XIV, 180. — 170. Vulgo legitur: *Veneto* vel *veneto* (caerulei coloris) *duroque* (crassioris vili, denso, vili, villoso) *cucullo*, h. e. humerorum capitisque tegmine, (*capuchon*) quo imber frigusque arcebatur et quo non viri tantum sed mulieres quoque, neque servi solum, sed, quod vel ex h. l. intelligitur, ingenui etiam utebantur, inpr. noctu, vagantes per tabernas et lupanaria, ne cognoscerentur. Cf. VI, 118. 330. VIII, 145. XVI, 13. not. 6. Ferrar. R. V. III, 23. IV, 20. et 21. intpp. Martial. V, 14, 6. X, 76, 8. et XIV, 139. ubi vocantur *cuculli Liburnici* et *lacernae callainae*, caerulei coloris, ut *callais* gemma, de qua v. Plin. XXXVII, 10, 56. Sed *cucullus* h. l. parum aptus, ubi de coenis et *fictilibus* poculis agitur; aptissimus autem *culullus*, quod iam monuit H. Valesius, qui ingeniose emendavit *Veneto duroque culullo*. Enimvero *culullos*, quod ille putabat, *Venetos* dici, quoniam in Venetia provincia fieri et inde in ceteras Italiae regiones importari consueverint, vix crediderim. Pocula quidem fictilia a regione, ubi parari solebant, passim denominantur, v. c. *Aretina*, *Surrentina*, *Saguntina*, *Cumana* aliaque, at nusquam, quantum memini, *Veneta*. Hinc substitui *veneto duroque culullo*, h. e. luteo et fictili poculo ansato. *Culullus* (forte *culeolus*, culeus parvus) grandius poculum ansatum, initio fictile, postea et

aureum. *veneto*, ex luto s. argilla facto; unde *veneto*, caeruleo, (al. *Veneto*) *luto* dixit Martial III, 72, (al. 74.) 4. *Saguntino cymbia* et *pocula ficta luto* idem VIII, 6, 2. XIV, 108, 2. *Fictilia antiquus primum sibi fecit agrestis Pocula, de facili compositque luto* Tibull. I, 1, 40.

171 seq. In *parte magna Italiae* non *ultra vires nitor habitus*, ut Romae, v. 180 seq. Nova Romae deserendae causa. In municipiis vix togam, nedum pictam vel purpuream, induebant, contenti tunica. — 172. In Italia *mortui* toga, ut in Graecia pallio, operiebantur, et quidem censores purpurea, magistratus summi praetexta, cives honestiores candida, viliores alba eaque vili et trita. (1) — 173. *theatro herboso*, non ligneo vel lapideo, sed e viridi cespite, servata simplicitate antiqua. Ferrarius monet Elect. II, 9. nihil vetare, quin et accipere possimus de vero *theatro*, sed propter infrequentiam ludorum *herbescente*: dici enim *si quando* h. e. raro. *tandem*, anno vertente, quia ludi anniversarii; Grang. 174. *ad pulpita*, in scenam. *Exodia*, ἐξόδια, carmina risum moventia, quae fine fabulae, Atellanae potissimum, ut εἰσόδια initio et ἔμβολα medio, cani solebant. Exodiarius apud veteres in fine ludorum intrabat, quod ridiculus foret, ut, quidquid lacrimarum atque tristitiae coëgissent ex tragicis affectibus, huius spectaculi risus detergeret: cuius et Lucilius meminit, *Principio exitus dignus exodiumque sequetur;* vet. Schol. *notum*, non novum, sed saepius recantatum; quod non minus priscae undique simplicitati convenit. *Exodium* etiam de exodiario accipi potest.

175. 6. Poëta adunco naso suspendit speciem non minus ridiculam, quam horribilem *personarum* s. larvarum (nam *persona*, πρόσωπον, ficta facies, qua histriones olim utebantur), inter quas in fabulis, praesertim Atellanis, circumferebantur etiam manduci s. μορμολυκεῖα, magnis malis lateque *hiantia*, s. ore immodice patente deformia et clare crepitantia dentibus. Στόμα κεχηνὸς πάμμεγα ὡς καταπιόμενος τοὺς θεατάς, Lucian. περὶ ὀρχήσ. c. 27. *pallentis* forte, quia *peruncti faecibus ora*, ut utar verbis Ho-

(1) Casaub. ad Athen. X. p. 414. et Pers. VI, 33. haec eo spectare dicit, quod et Graecis et Latinis, utpote χλῶν ἐνταφίων studiosissimis, id moris fuerit, ut mortui in quam honestissima veste et comtiores efferrentur quam vixissent, ideoque a Iuvenale aeque ac Persio tangi dementiam avarorum, qui, quum sordide vixerint, efferri splendide et toga, quam vivi nunquam induerint, in funere demum ornari cupiant, adeoque ambitionem suam extendant ultra mortem. Cf. Horat. Epist. I, 5, 13 seq.

ratii A. P. v. 277. qui est locus class. de veteri comoedia. 177. *illic*, in multis Italiae oppidis. *similem* habitu *Orchestram*, h. e. decuriones s. senatores, et *populum*, h. e. plebem. 178. *clari velamen honoris*, Aedilium habitus, *tunicae albae*, quales vulgo omnibus erant, sed eo forte discrimine, ut Aedilium tunicae essent candidae vel recens lotae. *Aedilis* magistratus municipalis et in quibusdam municipiis coloniisque vel unicus, vel *summus*. 180 seq. Conf. ad VII, 138. *Hic* Romae *ultra vires*, opes, facultates. 181. *sumitur* habitus, vestitus *aliena arca*, aere alieno, mutuato; vel ex cista aliena, h. e. vestis ipsa mutuata, conducta, ut VI, 352. — 182. *Ambitiosa paupertas* est eius, qui, quum pauper sit, dives vult videri, et maiores facit impensas, quam facultates patiuntur: qualis paupertas describitur VI, 352 seq. Casaub. ad Theophr. Char. XXI. pr. hanc esse ait μικροφιλοτιμίαν eorum, qui cupiant quidem laudem posse mereri alia ratione, sed, quia inopes sint et iis praesidiis destituantur, quae ad consequendos honores veros desiderentur, qua possint ratione tentent innotescere cet. — 183. *Omnia Romae cum pretio*, magna impensa fiunt, magno constant et comparantur. 184. 185. Qui ad nobiles viros admitti cupit, ab eo domesticis illorum ac servis munera sunt danda. Cf. Horat. Sat. I, 9, 57. et Lucian. περὶ τῶν ἐπὶ μισθῷ συνόντων cap. 10. (ὑπὸ θυρωρῷ κακῶς συρίζοντι καὶ ὀνομακλήτορι Λιβυκῷ ταττόμενον καὶ μισθὸν τελοῦντα τῆς μνήμης τοῦ ὀνόματος). — 184. *Quid das*, quantum servis dare cogeris? *Vt te respiciat clauso labello*, ut te nutu tantum, non sermone s. colloquio dignetur; quo superbia hominis significatur. — 186. Si *ille*, patronus, dives, *amati* servi sui et catamiti *barbam metit*, metendam curat, *hic*, alius, *crinem* eius *deponit*, capillum tondendum curat; Hein. et Ach. *Ille* et *hic* sc. cliens; Lubin. et Prat. quos per incuriam sequutus eram. 187. Festua erat dies apud Romanos, quo prima filiifamilias *barba* s. lanugo, ut apud Graecos, quo *crinis*, (cirrus, μαλλὸς σκόλλυς), tonderi et tonsa deo alicui tamquam ἀνάθημα consecrari solebat: (1) unde quidam eo sensu verbum *deponere* (sc. in tem-

(1) De *barba* v. intpp. Petron. c. 29. 101. et 107. Martial. I, 32. IX, 47. et 18. Suet. Ner. 12. Lips. not. et excurs. ad Tac. Ann. XIV, 15. de *coma*, quam ἔφηβοι, saltem Graecorum, a parentibus ad tribules adducti tondere et deo alicui, plerumque Herculi Apollinive Pythio consecrare solebant, et de hoc festo (τὰ οἰνιστήρια), v. Casaub. ad Theophr. Char. XXI. pr. (ubi conf. Fischer in ind. v. ἀποκεῖραι) Pollux III, 52. Schweigh. ad Athen. XI, 88. pr. Salmas. de coma p. 532.

plo, ἀνατιθέναι) h. l. accipiunt. Eodem die a clientibus *liba* aliaque munera dabantur. Ceterum ex h. l. constat, tum, quod de *crine* modo dixi, etiam Romae in usu fuisse, tum honorem filiisfamilias praestitum, servis quoque, qui dominis fuerint in deliciis, habitum et ab his, et a clientibus, patronorum gratiam demerituris. Hinc et Martialis IX, 17, 1 seq. dixit: *Consilium formae speculum dulcesque capillos Pergameo posuit dona sacrata deo Ille puer tota domino gratissimus aula.* — *libis*) placentis, (πλακοῦς ἐκ γάλακτος, ἰτρίων τε καὶ μέλιτος, ὃν Ῥωμαῖοι λίβον καλοῦσι, Athen. III, 36. s. 100. p. 126.) quae priscis hominibus pro panibus, et (ut *puls* XIV, 171. et XVI, 39.) tum cibi, tum munera sacrificiaque simplicissima erant, adeoque diis libari in omnibus sacris, et mitti afferrique solebant diebus festis laetisque, inpr. die natali. 187. *Accipe*, audi, disce, *et istud fermentum*, hanc irae causam, *tibi habe: praestare* cet. — *Fermentum* farinam fervefacit, attollit tandemque rumpit, et tam acorem, quam tumorem habet; unde vox illa transfertur ad animi affectus, praecipue iram, quae et tumorem, et acerrimum motum ebullientis sanguinis excitat. 189. *Peculium*, pecunia ac bona, quae servus colligit permissu domini. *cultis*, ut v. 186. *amati.*

190 — 222. Nova Vrbis relinquendae causa, a frequenti aedium ruina et incendiis petita. *Hic nimium casus in Vrbe frequens*, Martial. III, 52, 2. Causas memoravit Heubach de politia Rom. Gott. 1791. § 46 seq. *Praeneste* urbs Latii, celebris Fortunae templo, oraculo ac sortibus, haud procul Roma, in monte amoeno sita, teste Strab. V. p. 365. (unde h. l. *gelida*, ut *frigidum* Hor. Od. III, 4, 22. et *altum* Virg. Aen. VII, 682.) hodie *Palestrina*, in vallem deducta. *Volsinii* s. Vulsinii (nunc *Bolsena*), Etruriae opp. in summo lacu Volsiniensi situm, quod totum fulmine concrematum est, v. Plin. II, 52 53. *Gabii* urbs Latii, inter Romam et Praeneste, Sex. Tarquinii dolo capta, unde h. l. *simplicibus;* etsi vet. Schol. explicat: non ornatis. *Tibur.* (hod. *Tivoli*) opp. Latii, in acclivi *arcis*, h. e. montis s. collis, (nam *arx*, ut Gr. ἄκρα et ἄκρον poëtis proprie quidquid altum est, adeoque mons et collis, vel eius vertex, deinde quod in colle et editis locis positum est, impr. ἀκρόπολις, et hinc simpl. urbs dicitur) latere conditum, unde h. l. *proni*, et *supinum* ap. Hor. Od. III, 4, 23. — 193. *Tibicen*, fulcra, adminicula aedificiorum. Festus: *dici ita existimantur tibicines a similitudine tibiis canentium*,

qui ut canentes sustinent, *ita illi aedificia*, *h. e. eorum tecta.* Vet. Schol. explicat: tibicinatam, tamquam tibicina i. e. gracili materia. 194. *sic*, fulciens aedes tenui tibicine, oppositis tibicinibus levissimis, exilibus fulcris atque columellis, *labentibus*, ruentibus, aut certe mox lapsuris, casuris, ruinam minantibus aedificiis, *obstat*, subvenit, lapsum et ruinam aedium prohibet, *Villicus* cet. *Villicus* proprie dicitur, qui villae, et deinde, qui aliis ququque rebus est praefectus, v. c. *villicus aerarii*, *hortorum*, *aquae*: sed h. l. *villicus* est vel dominus, eo modo aedes reparans, quo villicus rustica aedificia, contentus obducere vel obstruere rimas parietumque vitia, ut sumtibus parcat; vel Praefectus Vrbi, qui et inf. IV, 77. satirice ita dicitur, et forte sub Imperatoribus aliquam aedium privatarum curam gessit; vel Aediles, qui certe hanc curam rei publicae et Papiniani temporibus habuere: nam qui ante Papinianum et post Augustum eam habuerit, non satis constat. Nota Ach. est: « Ego malim intelligi subrusticum murorum structorem (*un maçon de village*) cui dominus resarciendae domus labentis curam mandat, ne nimios sumtus faciat. » *Sic* h. l. ut οὕτως, pro *negligenter*, *languide* dictum putat Hein. Cf. Passerat. et Broukh. ad Prop. I, 3, 34. Schol. ad Sophocl. Ai. 1198 (οὕτως ἀντὶ τοῦ ὡς ἔτυχε) intpp. Hor. Od. II, 11, 14. et Evang. Ioh. IV, 6. Sed vulgaris quoque vocis significatio h. l. convenit. 196. *iubet dormire securos*, eos, qui in aedibus habitant, vel inquilinos aedium privatarum insularumque, quasi sarta tecta sint, *ruina pendente*, impendente. 197. *Vivendum est illic*, Gabiis, Volsiniis, Praeneste, Tibure aliisve oppidulis. — 198. *poscit aquam*, quia domus ardet. Grangaeus, coll. Quinctil. Declam. XII, haec verba refert ad ritum antiquum, quo aqua incendio inclamari publice solebat. *iam frivola*, res, sarcinas et vasa viliora, *transfert*, postquam res maioris pretii iam servavit. 199. *Vcalegon*, is, cuius aedes ardent. Poëta hoc nomen petiit e Virg. Aen. II, 312. ubi v. Heyne.

199—201. Si domus ardet, dominus vel frivola quaevis prius exinde transfert, quam de periculo imminente inquilinos pauperes, quibus summa aedium tabulata locavit, certiores faciat, vel iis subveniat. *tabulata tertia*, coenaculum, ὑπερῷον, summa pars aedium, in qua pauperes habitant. *tibi*, in perniciem tuam. 200. *ab imis gradibus*, tabulatis. *trepidatur* vox praecipitem eorum actionem, qui restinguendo vel evitando student incendio, apprime depingens; Ach. 201. *Vltimus ardebit*, po-

stremo ardebit coenaculum summum, quod pauper conduxit sub tegulis. — 202. Poëta forte respexit ad originem ac vim voc. ὑπερῷον, quod quidam compositum putant ex ὑπὲρ et ᾠόν, ut sit quasi locus, in quo columbae *ova* sua ponant. *columbae molles*, quae et tenerae sunt et lascivae.

203—222. Pauperi bonis suis exuto nemo est qui subveniat; sed divitem, eadem calamitate afflictum, omnes fere iuvant. — *Codro*, pauperi cuidam. *lectus Procula minor*, uxore brevior. Grangaeus suspicabatur, poëtam respexisse ad proverbium Gr. Κλεομένης τῆς κοίτης ὑπερέχει, *Cleomenes cubile superat*, h. e. tam pauper est, ut ne lectum quidem sibi aequalem comparare possit: quem verborum sensum non perspexit Erasm. Prov. LII. Chil. V. Cent. VII. —204. *Abacus* mensa marmorea, quae et *Delphica*, *ministerium* ac *repositorium* vocabatur, et in qua tam ad usum, quam magnificentiam exponebantur vasa aurea et argentea, inpr. potoria, h. l. *sex urceoli* s. vasa potoria, quae non pretiosiora, quam ipse *abacus*, quem ornant, censenda sunt. *Cantharus*, poculum capax et ansatum, ex quo vinum in *urceolos*, minora pocula, diffundebatur. *sub eodem marmore*, sub mensa marmorea et ex eadem materia, *Chiron*, trapezophorus, statua s. columna vel pes mensam sustinens et effigiem Chironis Centauri referens. *marmore* vulgo ironice dictum et de argilla capiendum putant, quia Codrus pauperrimus fuerit. Marmoreos tamen abacos Romae vulgares, et ditioribus mensas potius citreas cum eburneis fulcris fuisse, observat Ferrar. Elect. II, 9. 207. *divina carmina* εἰρωνικῶς dici existimant de Theseide Codri, de qua v. ad I, 2. Sed possunt etiam proprie carmina praeclara *Graecorum* poëtarum significari. Sic *dia poëmata* dixit Pers. I, 31. *Opici* vel *Opsci* et *Osci* prisca Ausonum gens, quae cis et ultra Lirim, in Latio et Campania, habitabat. „Eam postea inter Romanos receptam barbara sua lingua dissonisque moribus multa de prisca illa et praeclara rei publicae disciplina in peius innovasse, verisimile putat Dionys. Hal. I, 89.„ Manso. Hinc facete mures *Opicos* dici, quasi barbaros et Graecae linguae ignaros, rudes, imperitos ac simplices, recte monent viri docti. (1) — 212. *Asturii*, divitis ac nobilis viri: no-

(1) Schol. vet. „qui foedam vocem habent, vel qui imperite loquuntur, ὀπίζονται.„ Alii ut Lips. Epist. Quaest. V, 6. Opicos existimant turpes dici ac foedos a lingendo vel liguriendo, quoniam Oscis frequens rerum turpium usus (v. Festus v. *Oscum*) unde *Eunus Syriscus inguinum liguritor*

men fictum. *horrida*, inornata, inculta, *mater* est, h. e. tum matronae sordidae sunt ac squalidae, ut in publico luctu. 213. *Pullati proceres*, Patres Equitesque vestes mutant, et togas *pullas*, fuscas s. nigricantes squalore, induunt, quod in publico luctu et calamitate fit. Color *pullus* est ferrugineus, nec purpureus nec ater, sed inter utrumque medius, violaceus aut pavonaceus, cuius coloris vestibus honoratiores olim, ut nunc reges quidam, in luctu utebantur, etsi atris quoque induti erant; Voss. ad Catull. p. 168 169. 218. *differt vadimonia Praetor*, iustitium edicitur, ut in luctu publico. — 214. *Tunc gemimus casus Vrbis*, quasi hac calamitate tota urbs, non unus homo affligeretur. *tunc odimus ignem*, exsecramur: nam odium iramque in causas malorum, etiam inanimas sensuque vacuas, evomere solemus. Lugentes, ut notat Schol. vetus, focum in domo sua fieri non patiebantur: quare Grangaeus non *ignem* incendii, sed cuiuslibet foci intelligebat.

215 — 222. Vividis imaginibus coloribusque adumbratur summum studium, quo amici divitibus opitulantur. *Collatum est decies* Mart. III, 52, 3. *Ardet adhuc* domus ditioris nobilisque viri. *donet marmora et conferat impensas* ad novas aedes exstruendas. 216. *Signa nuda*, v. c. Achillea, quae opponuntur velatis, palliatis, togatis, paludatis, loricatis, chlamydatis. *Signa candida*, e candido marmore. 217. *aliquid praeclarum*, aliquam imaginem vel statuam, mira arte effictam. *Euphranor*, statuarius et pictor celeberrimus Olymp. CIV. 219. *forulos*, capsulas, armaria, in quibus libri aliaeque res reponuntur. *Minerva* sapientiae symbolum artiumque praeses, cuius statuae vel imagines in bibliothecis reponi solebant. *Minervam mediam*, h. e. statuam Minervae, non in medio reponendam, sed diuturnitate temporis iam imminutam ac mutilatam (ut *dimidius* VIII, 4. 5. XV, 5.) vel potius dimidiatam, a vertice ad umbilicum seu humeros usque effictam, quales statuae proprie *imagines*, nonnumquam et *thoraces*, Graecis προτομαί, nobis *büsten* et *brustbilder*, ut contra integrae *statuae iconicae* vel *similares*, Gr. ἀγάλματα εἰκονικά. ἰσομέτρητα, nobis *statuen in lebensgrösse* dicuntur. 220. *reponit*, in locum eorum, quae incendio periere, substituit. 221. *Persicus*, divitis, cuius aedes conflagrarunt, nomen fictum, eo quod Persae divites; vet. Schol. Reliqui intpp. desi-

Opicus magister ap. Auson. Epigr. CXX. (CXXVIII) 2. Idem Auson. dixit *excsas tineis opicasque evolvere chartas* de Profess. XXIII, 3.

gnari putant Fabium Persicum, de quo v. ad VIII, 14. "Enimvero est noster *Persicus* duus idemque cum *Asturio* v. 212. desumto agnomine a gente, unde ipse aut maiores eius originem duxerant: quod nisi quemque rei ratio totiusque orationis nexus doceret, docere debuissent, saltem potuissent *Asianorum ornamenta Deorum*, quae homini *Asiatico* gnavi strenuique amici, sed lucri cupidi et orbitatis bene memores, sd incendii damna reparanda ultro v. 218 offerunt.„ Manso. Persicus plura recipit, quia et *orbus* est, sine liberis, et *ditissimus*: duae rationes cur ei plus adulentur heredipetae; Ach.

223. *Si potes avelli*, carere, *Circensibus* ludis. *Avelli*, δεινῶς, quasi vi, violentia. Praeclare et σαρκαστικῶς de insano ludorum studio, de summis voluptatibus ac deliciis Vrbis: nam Romani his ludis maxime delectabantur. *Sora*, *Fabrateria* et *Frusino* urbes Latii, quas etiam coniunxit Sil. VIII, 394—8. *tenebras*, domum tenebrosam, ut ap. Martial. II, 14, 12. *Hortulus hic*, in his oppidis tibi est, vel potius una cum aedibus *paratur* eodem pretio. *puteus brevis*, non altus vel profundus, *nec reste movendus*, unde aqua non fune, sed manu potest hauriri. 227. *In tenues* et hinc rigandas *plantas diffunditur*, aqua eius late et ubivis dispergitur. 228. *Vive*, sis ibi, *amans bidentis*, ovium, vel potius rastri, h. e. rei rusticae, agriculturae intentus. 229. Cuius horti fructibus centum alere possis homines. *Pythagorei* oleribus, herbis leguminibusque plerisque vescebantur et quibusdam leguminibus (fabis, lathyro, erebintho) animaliumque carne abstinebant, ob frugalitatem et μετεμψύχωσιν. (1)

230. *Est aliquid* h. e. magnum, eximium quid, ut ap. Ovid. Trist. I, 2, 53. 55. Gr. ἐστί τι.

232. *hic*, Romae. 233. *Languorem*, morbum. *cibus imperfectus*, haud concoctus, vel potius non satis ac bene coctus, crudus, adeoque non facilis ad concoquendum. 234—248. Conf. Martial. XII, 57. *Meritoria* dicuntur, quaecumque mercede locantur, h. l. forte non deversoria, ξενοδοχεῖα, ut putant,

(1) Cf. inf. ad XV, 173. 174. Gell. IV, 11. (ubi v. intpp.) Athenaeus IV, 47. VII, 16. X, 5. Plin. XVIII, 12. XXIII, 7. Plut. Sympos. VIII, 8. Laërt. lib. VIII. vir doctus in Miscell. Obss. crit. Vol. VI. T. II. p. 417—451 (ubi de Pythagorae symbolo, κυάμων ἀπέχεσθαι, disputat putatque, κυάμους non fabas fuisse, sed ova, quasi κύησιν, feturam conceptumque animalium, propter verba Plut. Sympos. lib II. Quaest. 3. διαφέρειν μηδὲν τὸ ἐσθίειν ὠὰ τοῦ χρῆσθαι τοῖς τίκτουσι τὰ ὠὰ ζώοις.) Creuzers Symbolik T. I. p. 126. T. IV. p. 291.

sed cubicula (ut ap. Papin. Dig. XXXII, *1*. 91. et Vlpian Dig. VII, 1, 13.) vel *tertia* illa *tabulata*, a pauperibus conducta, de quibus v. ad v. 199. Nam de pauperibus h. l. agi, qui Romae dormire nequeant, probabile fit ex Martial. I. l. et verbis, quae sequuntur: *magnis opibus dormitur in Vrbe*, h. e. Romae magni paratur domus, quae cubicula habeat remota a strepitu, qui in vicis est. Loquitur etiam h. l. Vmbricius, pauper et Vrbe discedens, ubi aliquamdiu habitaverat et ubi non tot fuere deversoria, ut pauci habitare ibi potuerint, quorum somnum non interruperit illorum strepitus. Hinc etiam haud innui crediderim lupanaria aut, quod alii suspicantur, tabernas vel officinas aerariorum, nummulariorum, pistorum, malleatorum cet., qui eas mercede conduxerint aut in illis diurna nocturnaque opera meriti sint victum et continuo strepitu somnum vicinorum interruperint. Manso haec adnotavit: " *Meritoria* omnino (!) sunt ξενοδοχεῖα, quae recte *somnum non admittere* et *vigilandos aegros occidere* dicuntur, quum omnis generis homines, qui hospite et hospitii beneficio in urbe carerent, ad ea deverterent et confluerent; eoque sensu Valerius Max. I, 7. ext. 10. dixit *in tabernam meritoriam devertere* et Vlpianus Dig. VII, 1, 13. *meritoria facere*.„ 236. *caput*, origo, prima ac praecipua causa. *Redarum transitus*, fragor et strepitus curruum, clamor aurigarum, concurrentium hominum simul ac redarum confusio, *arcto vicorum in flexu*; nam erant certe veteris Romae vici angusti et parum directi, quod ex Liv. extr. patet; Ach. *Redarum* (v. ad III, 10.) quoque *transitus* et occursus difficilis, quia *mandrae*, h. e. iumenta vel plaustra, in unum coacta, vias, inpr. *in flexibus* earum, occupant et claudunt, ut *transiri* non possit; unde *convicia stantis mandrae*, h. e. quae mulio vel redarius dicit aliis redariis et mandrae suae stanti nec ulterius progredienti, quoniam aliae mandrae in arctis obliquisque vicis obviam veniunt. *Mandra*, μάνδρα, spelunca, stabulum, caula, ovile, sed h. l. et simili Martial. V, 23, 7. iumenta vel carri, et hinc quoque aurigae s. equisones. 238. Vid. Excurs. ad h l. — 239. *officium*, negotium, vel honos, qui alicui habetur salutando, deducendo, occurrendo cet. *vocat*, aliquo ire iubet divitem, ut nos dicimus, *ein geschäft ruft mich*. *vehetur* lectica vel sella. 240. *Liburno*, servo e Liburnia, ut IV, 75. et VI, 477. h. e. humeris eius cervicibusque; vel lectica, ab eo gestata. *ingenti Liburno*, ut *longorum cervice Syrorum* VI, 351. nam ut subliniores ferrentur Romani, servos eligebant

tum grandes et erectos, tum robustos, quales erant Liburni; unde *horridus Liburnus* ap. Martial. I, 50, 33. Cf. Lips. Elect. *curret super ora*, quo sensu Plinius dixit Paneg. c. 24. *illos humeri cervicesque servorum super ora nostra vehunt*, et Seneca, *quos supra capita hominum supraque turbam delicatos lectica suspendit.*— 241. *obiter* h. l. propr. ob iter, h. e. in itinere, dum vehitur; vel παρέργως, ἐν παρέργῳ, ἐν παρόδῳ (Gall. *en passant*), ut VI, 481. *intus*, in lectica. — 242. Fenestrae, quae in lectica undique clausa ad prospectum erant, velo sive linteo tegebantur, quod et dimoveri et adduci poterat. 243. *Ante*, prius quam nos pauperes, *tamen*, etiamsi legit ac dormit, *veniet*, quo volet. 244. *Vnda*, multitudo populi, ut ap. Virg. Ge. II, 462 et Sil. IV, 159. ubi v. Drak. et nos. *Vnda prior*, multitudo clientum, qui officii causa patronum deducunt et lecticam praecedunt, quibus opponitur *populus*, *qui sequitur* lecticam. 245. *assere*, ligno, pertica, amite oblongo ac prominente, quo lectica sustinetur. — 246. *Metreta*, ὁ μετρητής, mensura liquidorum Attica, cadus vel amphora. — 247. *Pinguia* sunt, fiunt, opplentur *luto crura* mea. *planta magna*, ut XVI, 14. *grandes surae* militis. 248. *clavus*, caligis infixus et inde *caligaris* dictus. *in digito* pedis.

249 seq. Alia hominum multitudo describitur, qua pauperes in vicis premuntur et conculcantur. *Nonne vides* δεικτικῶς dicitur. *sportula* h. l. non centum quadrantes, sed coena, cibaria, δεῖπνον ἐν σπυρίδι. *quanto fumo celebretur sportula*, quanto hominum confluxu et studio petatur sportula, quod ex fumo intelligitur, quem vides. 250. *convivae*, qui acceperunt sportulam et domum redeunt: hos *sequitur sua quemque culina*, h. e. servus capite ferens sportulam s. cibaria, foculo vel calefactorio imposita, ne in reditu intepescant aut frigescant. Hinc Mart. XII, 32, 14. *Focum ferentis suberat amphorae cervix*, et Sen. Epist. 79. al. 78. *Tumultus est coquorum*, *ipsos cum opsoniis focos transferentium*: *hoc enim iam luxuria commenta est*, *ne quis intepescat cibus*, *ne quid palato iam guloso* (al. *calloso*) *parum ferveat*, *coenam culina prosequitur*. 251. *Corbulo*, h. e. vir tam robustus ac validus, quam Corbulo fuit. Schol. vetus: " Alii dicunt athletam illius temporis fortem Corbulonem fuisse; alii genus navis. „ Alii Domitium Curbulonem, ducem Claudii ac Neronis fortissimum et corpore ingentem. — 253. *ventilat in cursu ignem* illum opsoniis subiectum (de quo v. ad v. 250.) ne exstinguatur. *Scinduntur* in turba ho-

minum *tunicae sartae*, quales servis ac pauperibus esse solent.

254 seq. Aliud impedimenti periculique genus *a longo vehiculorum ordine*, quo, ut verbis Sen. Ep. 90. utar, *pinus aut abies defertur vicis intrementibus*. Heubach in Comm. de politia Roman. Goett. 1791. § 16. "Quodsi hominum, inquit, multitudinem, civitatem, in qua turba per latissima itinera sine intermissione defluens elidebatur, et pericula cogites, quae inde a vehiculis et plaustris, quibus non facile cedere posses, praetereuntibus imminerent, nullus miraberis, etiam huic malo esse provisum. Huc quidem spectat legis antiquae fragmentum (a Mettario in lucem emissum 1738. post biennium vero a Conrado in Parergis egregie illustratum et a Mazocchio inde ad Tabb. Heracl. repetitum) qua cautum, ne quis plostrum interdiu post solem ortum neve ante horam X diei duceret, nisi aedium sacrarum aedificandarum operisve publici faciundi, vel sacrorum publicorum, ludorum triumphorumque causa. Hora diei decima plaustra in urbe duci lex ideo permisit, quia, quum a negotiis iam cessarent Romani et post lavationem coenam sumerent, parcius tum per vias commeantibus a plaustris obviis non adeo timendum erat. Legem vero istam Iuvenalis tempore fuisse obliteratam, ex his Vmbricii querelis licet colligere. Quare Hadrianus teste Spartiano c. 22. denuo prohibuit, vehicula cum ingentibus sarcinis Vrbem ingredi, quod iam Traianum fecisse ex Plin. Paneg. c. 51. discimus." — Grangaeus h. l. imitationem Horat. Epist. II, 2, 72 seq. et Sat. I, 6, 42. 43. deprehendisse sibi videbatur. *coruscat*, ultro citroque movetur, tremit, nutat. 255. *Sarraco*, plaustro. Vtrumque coniunxit etiam Vitruv. X, 1. *nutant altae populoque minantur* verba Virg. Aen. II, 628. 629. — 257. *Saxa Ligustica*, marmor, quo omnis Alpium maritimarum tractus totumque litus Ligusticum, praecipue vero Luna, urbs Etruriae, eiusque portus, litori Ligustico adiacens, abundabat. *agmina*, hominum turbam. *Montem* pro ingenti saxo, e montibus exciso, dixit poëta, augendi phantasmatis gratia, ut Virg. Aen. XII, 687. et Stat. Theb. I, 145. ubi marmor, ut h. l., *mons* vocatur. 260. 1. Corpora tam minutatim concisa *obteruntur*, ut non magis fere conspiciantur, quam *anima*, et prorsus evanescant vel oculorum aciem fugiant.

261 seq. Lepido commento rem imaginemque exornat poëta, fingens, servum, qui sportulam petierit, tali plaustro vel saxo obtritum periisse, et conservos, huius calamitatis ignaros eiusque adventum exspectantes, coenam balneumque parasse do-

mino, sportulam cum servo petenti. *secura*, non sollicita de morte servi, ignorans eum plaustri casu periisse. *domus*, ut *familia*, servi. 262. *bucca*, buccarum halitu, *foculum excitat*, ignem accendit. — 263. Balneum paratur, quo ante coenam utebantur veteres. *Strigilis*, ξύστρα, ξυστρίς, instrumentum balneare et unctorium, quo corpus radi vel defricari et oleum sudorque *destringi* seu detergi solebat post unctionem et balnei usum. (1) *unctis*, unguento delibutis, ut minus laederent suavemque spargerent odorem. *sonat*, apposite: erant enim strigiles aureae, argenteae, aeneae, licet ditiores spongiis purpureis uterentur strigilum loco; Grang. *lintea*, vela, quibus corpus madidum siccabatur. *Guttus*, vas unguentarium, *guttatim*, oleum fundens, λήκυθος, ampulla, μυροθήκιον, ἐλαιοφόρον. Oleo odorifero vel unguentis non lintea illa, ut quidam putant, sed corpora lota linteisque iam siccata perfundebantur in unctuario s. elaeothesio, ἀλειπτηρίῳ. — 264. *pueros*, servos. *ille* servus, plaustro saxove obtritus. 265. *sedet in ripa* Stygis, cupiens transmitti a Charonte et cymbam eius exspectans, vel tristis quia non transmittitur: nam inhumatus est, de quo v. Virg. l. l. v. 325 seq. Hanc tamen causam, etsi praecipua est, praetermittit poëta satiricus (nisi latet in verbis, *horret porthmea*, *nec sperat c. g. a. 1.*), utque fabulas poëtarum ὡς ἐν παρόδῳ rideat, affert aliam et quidem lepidam, quia *ore non habet trientem*, *quem porrigat*, det Charonti, tamquam naulum (ναῦλον s. ναῦλος): nam hunc in finem triens vel quadrans vel obolus in os inseri solebat mortuis; os autem infelicis servi ita obtritum erat plaustri ruina, ut triens vel quadrans vel obolus ei non posset inseri, et hinc Charon fingitur recusare, quo minus eum traiiciat. *novicius*, imperitus, rudis inferni moris, vel qui nunc demum Charontem vidit et novissime in inferos venit locos. *Porthmea*, πορθμέα, portitorem, vectorem, Charontem, qui umbras rate traiicit. *tetrum*, qualis exhibetur a Virgil. Aen. VI, 298 seq. Sen. Herc. Fur. 764 seq. et aliis. στυγνὸν ἀεὶ πορθμῆα καμόντων dixit Theocrit. XVII, 49. *coenosi gurgitis*, fluvii, Stygis. *alnum*, Charontis cymbam, navem, ex alno factam, ut ap. Virg. Ge. I, 136. II, 451.

(1) v. intpp. Petron. 91. et Eschenbach Diss. de unctionibus c. 3 p. 478 seq. Figuras strigilis exhibent idem p. 483. Pignorius de servis, Mercurialis art. gymn. I, 36. aliique, graphicam vero descriptionem Apul. Flor. II. p. 316, 27. ed. Elm.

269 seq. Reputa, quaeso, quam altae sint aedes Romae. Quae quo altiores sunt, eo maius est periculum a testis, quae ex iis decidunt vel deiiciuntur, potissimum noctu. *Quod spatium* sit a *tectis sublimibus* ad terram: nam, ut scribit Vitruvius, *quum areae complanatae recipere non possent tantam multitudinem ad habitandum in Vrbe, ad auxilium coacti sunt Romani ad altitudinem aedium devenire;* Ach. *curta*, mutilata aut fracta; quam vocem multis exemplis illustravit Heios. ad Ovid. Fast. II, 645. — 272. *ignavus*, socors, tui negligens, incautus, imprudens. 274. *tot fata*, tot mortis pericula tibi imminent. 275. *Fenestrae vigiles*, h. e. conclavium, in quibus homines adhuc vigilant; ut fere *vigiles lucernae* ap. Hor. Od. III, 8, 14. *feras tecum*, ut ap. Quinctil. Decl. III, p. 38. — 277. *Vt sint contentae* fenestrae, h. e. homines, qui e fenestris aliqoid *defundunt*, deorsum fundunt, deiiciunt. *pelves*, h. e. lotium et stercus vel sordes, quae in matulis sunt. — *Optes*, ut haec potius defundantur, quam ipsa vasa vel durae gravesque testae; ut urina potius et excrementis inquineris, quam ipsis vasis testisque deiectis occidaris.

278—301. Aliud describitur periculum pauperibus impendens a iuvenibus ebriis ac petulantibus, qui comissari (κωμάζειν), h. e. post compotationem nocturnam per Vrbis vicos vagari et non modo cum taedis et symphonia vel ad amici cuiusdam, vel ad puellarum domos ire ianuamque pulsare aut effringere, sed etiam invalidum quemque obviorum vexare et corripere, redeuntes a coena verberare ac repugnantibus vulnera infligere solebant; quod de Nerone et Othone, quos poëta forte respexit, referunt Suet. Tac. Plin. Dio et Xiphilin. *Dat poenas*, adeo discruciatur indignaturque, si nemo ei obviam veniat, quem caedere possit, ut ne somnum qoidem capiat. Summa iuventutis protervia morumque corruptela graviter describitur. — 279. 280. Non magis dormire potest, quam *Pelides*, h. e. Achilles, *amici*, Patrocli, mortem *lugens*, Ἀλλοτ' ἐπὶ πλευρὰς κατακείμενος, ἄλλοτε δ' αὖτε ὕπτιος, ἄλλοτε δὲ πρηνής, τότε δ' ὀρθὸς ἀναστὰς, Hom. Il. ω, 10. 11. quem locum poëta noster expressit. — 281. *Ergo non aliter poterit dormire?* verba poëtae, interrumpentis sermonem Vmbricii, qui respondet: *Quibusdam somnum rixa facit* cet. Iudice Achaintre haec sunt verba Vmbricii ipsius se interrogantis et respondentis. Sed Hein. non male suspicatur, versum 281. a Iovenalis manu non esse profectum, quoniam et absurda sit h. l. talis iuterrogatio poëtae, qui in tota satirá á

v. 20. ne verbum quidem proferat, nec nisi Vmbricium docentem querentemque audiat, et Noster, si fortasse *dormiverit* ipse inter sermonem Vmbricii et subito excitatus somno haec dixisse censeatur, tam insulse saepius interrogare potuerit, et *potest* scribendum fuisse pro *poterit*. 282. *improbus*, audax, *annis*, propter robur iuvenile. — 283. *cavet hunc* cet., cavet, ne laedat eum, *quem* cet., parcit ditiori, potenti ac valido, nec nisi inopem atque infirmum ludibrio habet et vexat. *Coccina* s. coccinea, h. e. purpurea, ut *endromis Tyria* VI, 246. *Laena*, pallium apertum ac breve, ut Gr. χλαῖνα, chlamydi aut lacernae simile, idque villosum, crassum et arcendo frigori adhibitum togaeque superiniectum: in ipsis conviviis usitatum, et quidem hyeme, ut aestate syntheses, quum depositis togis sola vestis coenatoria non sufficeret; Ferrar. Hinc satiram hanc hyeme scriptam esse, aut Vmbricium hyeme Roma migrasse suspicabatur Hennin., sed Hein. dicit: « Nihil vidi insulsius. Si *laena* cum vi quadam dictum putas, nil significat, nisi haec flagitia praecipue hieme facta esse, ubi noctes longae et tenebrae huiusmodi scelerum copiam fecere. Neque tamen hoc pro certo affirmare ausim. De hac petulantia iuvenum v. Pedo Albin. in obit. Maecen. 29. ibique Wernsdorf. — 284. 285. *comitum longissimus ordo*, ut ap. Lucian. περὶ τῶν ἐπὶ μισθῷ συνόντων cap. 10. φιλοπόνως ἕπεσθαι, μᾶλλον δὲ ἡγεῖσθαι, ὑπὸ τῶν οἰκετῶν προωθούμενον καὶ ὥσπερ τινὰ πομπὴν ἀναπληροῦντα. *multum flammarum et lampadum*, multitudo servorum, faces et candelabra praeferentium. *aënea lampas*, ut *a. candelabra* ap. Cic. Verr. IV, 26. ex aere Corinthio, de quo v. Plin. XXXIV, 2. ex quo loco quidam collegisse videntur, eam Tribunis praeferri solitam. 287. Mos pauperum et parcorum apte notatus et graphice expressus. *Candelae*, cuius papyrum (vel funiculum) temporibus partior, ut duret; *dispenso*, dispono, tempero, ne aut citius ardeat, aut exstinguatur; vet. Schol. Bene poëta expressit ridiculam pauperis industriam in parsimonia rerum: solent enim pauperes digitis extendere candelam, quasi non plus sit arsurum, quam ipsi digitis extenderint; Britan.

288 seq. Audi nunc, quaenam sint *prooemia*, h. e. quodnam sit initium *rixae*, *si rixa* vocanda *est*, ubi alius caedit, *et ego tantum vapulo*, caedor (nam *rixa* propr. est inter altercantes atque utrimque pugnantes): principium eius est, *stat ille contra* me in gradu (ut pugnantes solent et gladiatores) meque stare iubet cet. Conf. huic loco V, 26 seq. XV, 51 seq. et iupr.

verba similia Alexidis de ebriis ap. Athen. X, 5. (17.) p. 421. Τοῦ κακῶς λέγειν γὰρ ἀρχὴ γίνετ'. ἂν δ' εἴπῃς ἅπαξ, Εὐθὺς ἀντήκουσας. ἤδη λοιδορεῖσθαι λείπεται. Εἶτα τύπτεσθαι δέδεικται καὶ παροινεῖν. ταῦτα γὰρ Κατὰ φύσιν πέφυκεν οὕτως, καὶ τί μάντεως ἔδει; *Prooemium* propr. praeludium citharoedorum (a πρό, ante, et οἴμη s. οἶμος, moduli canticorum) deinde exordium oratorum, et hinc principium, initium cuiusque rei. 291. Ad hoc recte monet Hesiod. Ἐργ. 210. 211. Ἄφρων δ' ὅσ γ' ἐθέλοι πρὸς κρείσσονας ἀντιφερίζειν· Νίκης τε στέρεται, πρὸς τ' αἴσχεσιν ἄλγεα πάσχει; Ach. 292 seq. Insultat pauperi, quasi vilissimis alicubi cibis onusto atque referto. *aceto*, vino acido ac vapido. *Conchis*, fabae genus, cibus vilis et pauperum. *tumes* apposite dictum, quia conches ventrem inflant. *Sutor* pro quovis homine sordido et infimo, ut *cerdo* IV, 153. et VIII, 182. *sectile porrum*; cf. ad XIV, 133. — *vervecis labra*, caput vervecinum, quod in Apophoretis inter cetera munera mittebatur pauperibus; Britan. — 295. *accipe calcem*, ictum calcis. Calceis aliquem caedere, summam iniuriam fuisse, monet Barth. Adv. XLII, 3. Idem non tantum turpe, quod immundi, sed grave etiam et molestum, quod clavis confixi erant calcei; Grang. 296. *Ede*, die, ut sup. v. 74. *ubi consistas*, quo loco mendicandi causa et mendicorum more stare soleas. *Consistere* ap. Plaut. Curc. IV, 1. et al. dici eos, qui multum morentur in aliquo loco, in quo *quaeri* possint et facile inveniri ab omnibus, quibus iis conventis opus sit, docet Duker. ad Liv. Epit. LXV. *Proseucha*, προσευχή, propr. preces, metonym. locus, conventibus sacris precibusque ad Deum fundendis destinatus, spec. aedificium seu delubrum, quod a Iudaeis extra oppida illa, in quibus synagoga non erat, ad fluvium vel mare vel in lucis montibusve exstrui et, ut legis in eo interpretationes audirent, vel sacra ac preces status bene loti ter singulis diebus facerent, frequentari solebat, *oratorium*, προσευκτήριον. Manso haec adnotavit: " Consentiunt omnes, *proseucham* locum esse religiosis Iudaeorum precibus et conventibus destinatum; quid vero hic poëta intelligat quove sensu vocem acceperit, dubitatur. Lubinus et Prat. putant, improprie significari locum aliquem, sive pontem, sive crepidinem, sive tabernam, quo confluere solebant mendici stipem προσευχόμενοι, orantes; Turnebus, mendicos, quod domicilia non haberent, interdum occupasse proseuchas iu iisque cubuisse ideoque *proseuches* nomen in contemtum abiisse; Henninius, sensum verborum esse: an tu e vilibus Iudaeis es, qui,

relictis suis proseuchis, mendicatum in Vrbem veniant? Sed nodum, ni fallor, solvunt vss. 13 seq. et vetus Schol. ad IV, 117. unde discimus, vixisse et proseuchas seu delubra sua habuisse Iudaeos extra Vrbem, in primis in Egeriae valle, ante portam Capenam, ibique et in contermina via Appia iter facientibus mendicando molestos fuisse. Quae si quis tenet, statim vel me non monente videbit, interrogare petulantissimum iuvenem, an forte inciderit in mendicum, qui inter Iudaeorum proseuchas circumvagetur et quasi societatem cum abiectissima gente ineat; satis contumeliose, si quis civem natalibus splendidum meritisque conspicuum cogitet.,, 298. *pariter*, non minus si respondeas, quam si taceas. *Vadimonia irati faciunt*, clamant adeo, se a te caesos iniuriaque affectos esse, et litem tibi intendunt; proprie, iubent te datis vadibus s. sponsoribus polliceri, te ad diem certam ad agendum de ea re causamque dicendam in ius aditurum. — 299. *Libertas* h. l. εἰρωνικῶς dicitur. 300. *adorat*, supplex rogat. 301. Beneficii loco habent pauperes, quod non omnes iis excutiuntur dentes. 304. *catenatae*, catenis firmatae adversus fures et expilatores, vel petulantes, qui tabernas noctu effringere solebant, ut ipse Nero; Farn. *clausis domibus, postquam siluit tabernae compago*, h. e. taberna; nocte intempesta, qua opifices iam *silent*, quiescunt, a labore cessant.

305. *Grassatorum* multitudo et in Italia, et Romae erat. 306—308. Grassatores ex locis latrocinio aptis, custodiis ibi dispositis, pulsi Romam confluunt. 307. Campi et *paludes Pomtinae* (hod. *Paludi Pontine*) inter Nymphaeum et Vfentem fl. ab Astura ad Terracinam, quae, si Festo in *Pontina tribu* fides habenda, a Pontia urbe (unde h. l. legendum esset *Pontina*, ut τὰ Πόντινα ἕλη ap. Dion. Cass.), vel potius, ut alii putant, ab agro Pometino aut Suessa Pometia, vicino Volscorum opp. (Gr. Πωμέτια s. Πωμέντια, et τὸ Πωμέντιον s. Πομεντίνων πεδίον, unde contr. *Pomtia*, et propter euphoniam, quae tamen nulla est, a quibusdam *Pomptia*, vel *Pomptina palus* scribitur) nomen accepere, olimque obtinuere locum XXIII oppidorum (Plin. III, 5), sed postea crevere in dies ex aquis, quae ex montibus in planitiem confluunt, aëremque pestiferis inficiunt vaporibus, qui vel Romae sentiuntur. Ingentes sumtus, a Corn. Cethego Cos. a. V. DXC. a Iul. Caesare, Augusto, Traiano, Theodorico, nostroque aevo a Papis Sixto V. (ducta fossa *fiume Sixto*) et Pio VI. in paludes siccandas impensi, non-

dum operi perficiendo suffecere. *Gallinaria pinus* non illa *villa ad Gallinas* vel nemus Caesarum, quod loco iuxta Tiberim celebri grassatoribus parum apto, ad nonum ab Vrbe lapidem, erat, sed Gallinaria silva, inter Vulturni ac Literni ostia, in Campania et sinu Cumano, adeoque in eodem tractu, quo *Pomtina palus*, ὕλη ἄνυδρος καὶ ἀμμώδης, ἣν Γαλλιναρίαν ὕλην καλοῦσι, Strab. V. p. 168. al. 243. 308. *Vivarium*, receptaculum ferarum, avium pisciumque, qui in eo aluntur et saginantur; unde tam parata, quam opima praeda designari videtur.

309 seq. In omni *fornace graves catenae* conficiuntur, quibus grassatores constringantur; sed horum tanta est multitudo, ut illae omnibus constringendis non sufficiant. *Maximus modus*, maxima copia *ferri in vinculis* fabricandis consumitur, *ut timeas*, ne desit mox ferrum, unde rustica fiant instrumenta. *Marra*, genus ligonis; quae vox Gallis etiam, Italis et Hispanis hodie in usu est. Μαῤῥόν, ἐργαλεῖον σιδηροῦν, Hesych.

312 seq. Poëta praeclare seculi sui infelicitatem et corruptelam morum comparatione priscorum temporum declarat, ut XIII, 34 seq. et al. Verbis *proavorum atavos* remotissima designantur tempora. 313. *Sub Tribunis*, temporibus liberae rei publicae, quibus summa fuit Tribunorum plebis potestas; unde et Augustus ceterique Imperatores tribunitiam receperunt potestatem, quae summi imperii vim significationemque habebat, quod vel ex eo intelligitur, quod in numis aliisque monimentis publicis anni tribunitiae potestatis, tamquam anni imperii, numerantur. 314. *contentam*, quia pauci erant malefici, *uno carcere* publico, ab Anco Marcio ad terrorem increscentis audaciae in media urbe ad forum aedificato, cuius firmissima pars, a Servio Tullio adiecta, ab eo *Tullianum* dicebatur. Sed iam alius carcer ab App. Claudio decemviro in IX. Reg. Vrbis prope theatrum Marcelli, aliique postea ab aliis exstructi carceres et lautumiae. — 315. *causas*, cur Roma discedam. Inde a v. 21. Vmbricius varias poëtae adtulerat causas. 316. *Iumenta vocant* me, muli, iam longius progressi, me monent, ut sequar. 317. *commota mulio virga adnuit*, cf. ad VIII, 153. — 319 seq. Quoties Vrbis taedio Aquinum secesseris, *properans refici*, recreari cupiens, *a Cumis*, quo nunc migro, *me converte*, illuc, quo secessisti, arcesse. *Aquino tuo*, patriae tuae, Latii novi oppido. *Cererem* et *Dianam*, deas Aquini prae ceteris cultas, et h. l. pro ipsa urbe positas. *Helvinam* s. *Elvinam* putant *Cererem* dictam vel ab *eluendo* h. e. lavando, quod

sacris huius deae initiandi lavarentur; vel ab *helvino* s. helvo et helvolo, h. e. flavo spicarum colore; vel ab *Helvino* s. *Elvino* fonte prope Aquinum, quem adhuc ab incolis ita appellari, et iuxta quem etiam nunc quaedam templorum vestigia conspici, nescio qua fide, docet Britan. Vetus Schol. hanc epitheti causam originemque tradit: " Namque apud Aquinum colunt numina earum Dearum, quas colunt in Galliis. „ Videtur itaque eam deduxisse ab *Helviis* s. *Helvis*, populo Gallico, de quo v. Caes. B. G. VII, 7. 75. et B. C. I, 35. Plin. III, 4. XIV, 3. 321. 322. Hennin. ita ad h. l. commentatur: " Minatur Vmbricius, gravissimi supercilii homo, et se satiras scripturum, et alludit ad originem earumdem, Sibylla relicta ad Helvinae Cereris *saturam lancem* et *saltantes Satyros*, dicteria salsa per iocum et seria iactantes ea libatione, se comitem Iuvenali additurus. „ *ni pudet illas* aut potius te ipsum mei s. auxilii mei. *in agros* Aquini *gelidos*, propter flumina, sylvas et colles. Cumis contra thermae salubres et, ut in tota Campania, tepida aëris temperatio. *caligatus*, ut vulgo putant, velut audax miles et acer vitiorum hostis. Bahrdt: multis symbolis instructus et quasi armatus.

IN

SATIRAM IV.

1. *Ecce* et *en* de re tum mira, tum subita et improvisa. Cf. Ernesti clav. Cic. Abruptum exordium, ut Sat. I, 1. *Ecce Crispinus* scil. adest, vel *Crispinus iterum et saepe mihi vocandus est in partes.* *iterum C.* quoniam eius mentio facta sup. Sat. I, 26 seq. *est mihi*, a me, *saepe vocandus ad partes* operis mei et in scenam quasi producendus, sumta metaphora, quod alii iam monuere, a comoediis et scena, ubi histriones primas, secundas, tertias partes agunt. Sic et *Hernicos ad partes paratos* dixit Livius III, 10. 2. *redemtum* captivi aut servi instar *a vitiis*, ab eorum potestate, *nulla virtute*, tamquam pretio: nisi malis, qui ne ulla quidem virtute vitia redimit, h. e. compensat, ut ap. Senec. excerpt. controv. 4. extr. 3. *aeger*, infirmus, enervatus, debilis et animo et corpore. — *sola libidine fortis*, ut ap. Senec. Controv. I. *isti vulsi atque expoliti et nusquam, nisi in libidine, viri* — 4. *Delicias viduae*, amorem viduarum, *adspernatur tantum*, solas sectatur nuptas; H. Vales. forte et Grang., qui monet, viduas universe dici, quae sint sine marito, adeoque et quae numquam nupserint. Plerique, quibus Hein. adstipulatur, exponunt ita: voluptatis gratia moechatur, non lucri. *Tantum adulter* est, non etiam scortatur: maioris autem licentiae viduae. Nihil horum satisfacit.

5 seq. Quid refert, quam dives sit, quum nemo malus sit felix. *quantis iumenta fatiget porticibus*, exquisite pro, quam amplas habeat porticus. Romani aut voluptatis aut valetudinis causa gestari amabant et in immensis *porticibus* gestationibusve aestivo pluvioque tempore vel gestabantur a servis, vel iumentis essedo iunctis vehebantur. *iumenta fatiget* ex Virg. Aen. I, 316. sumtum putabat Grang. 6. *nemorum*, h. e. viridarii in impluvio consiti et hortorum: nam Romani *hortorum nomine in ipsa Urbe delicias, agros* (*iugera* v. 7) *villasque pos-*

sident, Plin. XXIX, 4. — 7. *Iugera*, hortos aut spatia in suburbio; vet. Schol. Sic *forum* pro urbe dictum; quod paucis arridebit. Heinecke haec adnotavit: " Tu oiecum distingue in hunc modum: *Iugera quot vicina, foro quas emerit aedes.* — *Iugera vicina* sunt agri aut horti in vicinia Romae, *aedes* vero in *foro*, i. e. foro imminentes, magni aestimatas esse ex Tac. Ann. III, 9. et Hist. III, 70. colligi potest." Sed hoc Taciti verbis innui et poëtam *aedes foro* pro *aedibus in foro*, has vero pro *aedibus foro imminentibus* dixisse, non facile erit, cui persuadeatur. 8. *Nemo malus felix*, scelerum sibi conscios minime felix est *corruptor*, stuprator, vel qui alios ad nequitiam perlicit. *Incestus*, qui stuprum nefarium, legibus moribusque contrarium et a diis iratis puniendum, infert cognatis, Vestalibus et ingenuis. *vittata sacerdos*, virgo Vestalis, cuius caput vittis redimitum. *nuper*, vid. ad v. 12. — 10. Virgo Vestalis, incesti convicta, ex instituto Numae vel potius Tarquinii Prisci, Pontificum indicio damnata, in campo scelerato viva defodiebatur.

11. *Sed nunc* scil. loquimur s. querimur *de factis levioribus* Crispini, cuius alia sunt scelera multo graviora ac turpiora. 12. *caderet*, litem perderet, damnaretur. Sic *fabula* et *causa* vel homo *in iudicio cadere* et contra *stare* dicuntur. *sub iudice cadere*, ut *sub iudice dicere* VII, 13. *sub quo crimine cecidit* X, 69. *nullo sub teste hoc canebat* XV, 26. *sub indice morum*, censore, vel, quo titulo Caesares utebantur, praefecto morum. Poëta respexit ad acerbam Domitiani censuram et damnationem Corneliae, de qua v. Suet. Dom. 8. et Plin. Ep. IV, 11. Simul iniqua eius correctio morum taxatur, cui vel pulcrum in Crispino, homine ipsi gratissimo, visum sit, quod in aliis gravissimo dignum supplicio. Praeterea Domitianus ipse fratris filiam incesto polluerat, de quo v. ad II, 29 seq. Qui vero Vestalem vitiaverat, virgis in comitio ad necem caedebatur.

13. 14. Notatur stultitia hominum, qui vulgo e censu ac dignitate mores metiuntur, et honesta vel laudabilia esse putant in divitibus, quae turpia ipsis videntur per se et in pauperibus. — *Titio Seioque*; nomina ex officina ICtorum petita, ut videre est in *l. Titius et Seius D. de heredibus* et passim in Iure Civili; Grang. 14. Haec verba, ni fallor, pendent a v. 11. *Nunc de factis levioribus* sc. agimus: *quid* vero *agas*, facias vel dicas, cet. 15. *Mullus* genus piscis (Gall. *surmulet*), quod

Romanis in deliciis et tanto pretiosius, quanto maius fuit: gratiores etiam mulli barbati.

15. 16. Pretium huius mulli fuere *sex millia* numorum sive sex sestertia, et totidem, h. e. sex, libras pependit. *Sane* eleganter et εἰρωνικῶς adhibetur, ut Gr. δὴ vel δήπου. Poëta loquitur de re dubia ac fabulosa; quo etiam spectant verba *ut perhibent* cet. 17. *qui de magnis maiora loquuntur*, qui rem verbis adaugent. Notantur fabulatores et rumigeruli.

18–21. Faceta et illis temporibus accommodata observatio: Non reprehenderem Crispini luxuriam, si *artifex*, callido consilio, mullum tanti emtum dono misisset *seni orbo* aut *magnae* h. e. illustri locupletique *amicae*, ut hereditatem, certe gratiam eorum, captaret. 19. *Praecipuam ceram*, p. partem hereditatis, *in tabulis* ceratis testamenti consignatae: vel *praecipua cera* est prima tabula, in qua primi heredes et quidem in secundo eius versu scribuntur, ut in secunda secundi, et s. p. *ulterior*, alia. 21. *Antrum clausum*, sella vel lectica *clausa* s. tecta. — *Specularia* fenestrae e lapide speculari. (1) — 22. *Multa vidٍemus* Crispinum fecisse. — 23. De tribus *Apiciis*, hominibus opulentis, prodigis gulaeque magistris (unde *Apicius* de quovis guloso inf. XI, 3. et *Apicia* s. *Apiciana condimenta*, *coctura*, *uva*, *placentae cet.*), quorum primus a. V. c. DCXLIX. alter sub Tiberio, tertius sub Traiano vixit, quibus tamen longe posterior fuisse creditur auctor libelli de *opsoniis et condimentis* s. *de arte coquinaria*, multi passim egerunt. *miser et frugi* homo εἰρωνικῶς, et si Crispino comparetur.

23 seq. *Hoc tu, Crispine*, sc. fecisti? tu, qui olim servus fuisti? 24. *Crispinus* Aegyptius et servus quondam. *Papyrus* (ἡ πάπυρος) *patria*, Aegyptia, ex qua Aegyptii *chartas praeparant et navigia texunt*, *ut e libro vela tegetesque*, *nec non et vestem*, *etiam stragulam ac funes*, Plin. XIII, 11. s. 22. 23. — *Succinctus papyro*, πλέγματι papyraceo, loco fibulae: nam servi Pelusiaco linteo s. tunica linea induti alteque ad genua *succincti* ministrabant et tunicae eorum non fibula, sed nodo quodam supra collum vel humeros religari solebant. Similis

(1) *Specular* (ut verba Wernsdorf. in Poët. Lat. min. T. VI. p. 542. mea faciam) est quadra lapidis specularis in tenues crustas secti, quam fenestris insertam coenationibus, cubiculis, lecticis et pomariis hortorum, tum luce et calore solis perfundendis, tum ab aëre et hieme defendendis adhibebant.

est locus Anacr. IV, 4 seq. qui forte Iuvenalis oculis vel menti obversabatur, Ὁ δ' Ἔρως, χιτῶνα δήσας Ὑπὲρ αὐχένος παπύρῳ, Μέθυ μοι διακονείτω. *Succinctus*: nam piscatores iuncis cingnntur, quibus etiam suspendunt pisces; Omnibon.

25–27. Cf. Excurs. ad h. l. Similiter Plin. IX, 17. s. 31. *Asinius Celer e Consularibus, hoc pisce* (mullo) *prodigus, Caio principe unum mercatus octo millibus nummum: quae reputatio aufert transversum animum ad contemplationem eorum, qui in conquestione luxus, coquos emi singulos pluris quam equos, quiritabant: at nunc coci triumphorum pretiis parantur et coquorum pisces.* 28–33. Quam lautas fuisse putemus epulas Domitiani, *quum scurra* eius ac parasitus deglutiverit *tot sestertia* h. e. mullum sex millibus sestertiorum emtum? *glutisse* et mox *ructarit* egregie de hominibus gulosis, qui ita se cibis ingurgitant, ut ructent. *Endoperatorem* ἀρχαϊκῶς et facete pro *Imperatorem*, ex Ennii Lucretiique imitatione, et quoniam epica poësis recentiorem scripturam respuit. 29. *tot sestertia*, ferculum tot sestertiis emtum, et tamen non nisi *exiguam coenae partem*, *si* cum coena Caesarea conferatur, vel potius *coenae*, qualis Crispini esse solet, ac tum fuit. *sumtam de margine coenae*, ferculum minus, in margine, non maius, in media mensa convivis appositum.

31–33. Cf. ad I, 26–29. *scurra* aulicus per contemtum vocatur Crispinus. *magni palatii*, v. Var. Lect. 32. 33. Crispinus ex ἰχθυοπώλη Eques factus. *princeps Equitum*, non Magister Eq., ut vet. Schol. et alii interpretantur, neque princeps iuventutis, h. e. Caesar (πρόκριτος τῆς ἱππάδος ap. Dion. in Exc. p. 104.), ut Spanhem putabat (nam de Crispino, non Domitiano, h. l. sermo est), sed qui inter Equites praecipuum obtinuit locum propter divitias et gratiam Domitiani, vel relatus inter *equites illustres*, de quibus v. ad VII, 89. X, 95. *magna voce*, more eorum, qui merces venum dandas per vicos eunctes exclamant. *Siluri* pisces Nili, nullius pretii, quos inopes in Aegypto venditant; Vet. Schol. *municipes*, eiusdem municipii et patriae, Aegyptios. Alii intelligunt pisces, qui propter vilitatem non Romae, sed in *municipiis* venduntur. *fricta de merce* edidi ex emend. cl. Manso, cuius nota est: "*Pisces fricti*, Apicius inquit I, 11, *ut diu durent, eodem momento, quo friguntur et levantur, aceto calido perfunduntur*, et Listerus ad h. l. „ Pisces, scribit, ex frictione multo citius et firmius densantur, quam carnes, ob summam illorum sanguinis teneritu-

dinem. Si itaque huic eorum coitioni naturali accedat etiam aceti calidi superfusi vis, ex duplici constrictione diutius conservari possint. Haec autem piscium friotorum condictura etiam apud nos in usu est et *ad maritimum modum* (Italis *marinare*), appellatur.,, Intelliguntur itaque nostro versu omnis generis pisces, quos mercatores, modo ab Apicio commemorato in ipsa Aegypto condiendos et inter Nilotica illa salsamenta, quae Diodorus I, 36. Lucianus T. III. p. 249. ed. Reitzii aliique laudant, Romam navibus transvehendos curarent. Quorum in numero *siluros* hic prae omnibus dictos videmus. Fuere enim siluri non solum frequentissimi in Nilo, sed etiam pretii tam vilis, ut non nisi ab inopibus, qualem Crispinum servum fuisse e v. 24. scimus, et venderentur et emerentur. Et noster silurus Scheilan Niloticus, pinna dorsali secunda adiposa, piscis longitudine XII, ad summum XV digitorum. „

34—36. Faceta Musarum invocatio in re ridicula et vili, tamquam gravi, seria ac difficili, ut ap. Homer. Batrach. v. I seq. et Horat. Sat. I, 5, 51 seq. quos recentiores poëtae imitati sunt. Ita omnes poëtas, qui carminum suorum exordiis Musas invocent easque canere iubeant, vanitatis argui monet Rigalt. — *Calliope* pro omnibus Musis, quia princeps earum est, προφερεστάτη ἁπασέων, Hesiod. Θ. 79. *licet et considere*, instar iudicum aut eorum, qui vel de re magni momenti deliberant, vel immorantur in re gravi, quae moram postulat et attentionem. *non est cantandum*, ut in re ludicra, aut ficta et fabulosa, quae a poëtis decantari solet. Sic *cantare* pro fingere, ficta canere iuf. X, 178. *res vera agitur*; cuius tamen veritas non aliunde constat. *Pierides*, notiss. Musarum nomen, a monte Macedoniae iis sacro. *prosit* mihi, h. e. propitiae mihi sitis vel propterea, quod vos dixerim *puellas*, quod vos honori habebitis, quum tam rara nunc sit castae virginitatis exempla, quumque iam vetulae sitis et a poëtis ab antiquissimis inde temporibus amatae, vel quum adeo non defuerint, qui vos vitiatas esse affirmaverint et liberos peperisse. Ratio lepidissima.

37. 38. Accurate tempus designatur, ut ab historicis, res magnas dignasque memoria narraturis; et magnificum est exordium, tamquam res memorabiles et grandiori dicendi genere memoraturi. *semianimum orbem*, imperium Rom. saevitia inertiaque Imperatorum afflictum atque exhaustum. *Flavius ultimus*, Domitianus, postremus e gente Flavia et simul ultimus Caesarum. *serviret* cum delectu dicitur et respectu nominis

Domini. *Neroni* alteri (ut *Paris* ap. Virg. Aen. IV, 215.) et quidem *calvo*; acerbissimus morsus, propter quem in exilium Aegyptiacum a Claudio (s. Calvo) Nerone missum esse Iuvenalem, perperam tradit vetus Schol. ad h. l. et ad VII, 92. nam ex fine huius Sat. intelligitur, eam post caedem Domitiani fuisse scriptam. Comparant nota Ausonii verba, *Et Titus imperii felix brevitate: sequutus Frater, quem Calvum dixit sua Roma Neronem.* Nam Domitianum primo quidem pulchrum, postea vero deformem fuisse calvitio eoque maxime offensum, tradit Suet. Dom. 18. Sarcasmus ex famosis fortè libellis carminibusve petitus. Calvities vero risui olim iocisque obnoxia esse, et hinc in comoediis parasiti, lenones thrasonesque calvi solebant induci. — 39. *Incidit implevitque sinus* retis, h. e. rete, ut ap. Martial. XIII, 100, 2. Grat. Cyneg. 29. et al. *spatium admirabile rhombi*, h. e. immensus, permagnus rhombus, ut IV, 81. *Crispi senectus*, v. 107. *Montani venter*, XIII, 214. *Albani vini senectus*, XIV, 9. *cana gula*, XIII, 184. *mite Thaletis ingenium*, Hor. Od. I, 3, 36. et III, 21, 11. *Herculeus labor* et *virtus Catonis*, Hor. Sat. II, 1, 72. *virtus Scipiadae et mitis sapientia Laeli*, ap. Hom. βίη Ελένοιο vel Ηρακληείη, ἱερὸν μένος Ἀτρείδαο, ἱερὴ ἴς Τηλεμάχοιο, σθένος Ὠρίωνος, et alia passim obvia, quae laudavi ad Sil. II, 246. et IV, 599. *Rhombus* ignotum genus piscis plani (Plin. IX, 20. s. 36.), quem vulgo putant esse Gal. *turbot*, cui tamen *sudes*, pinnas, in lateribus tantum, non *in tergo* esse, iam monuit Bredencamp. Prae ceteris laudabantur rhombi *Adriatici*, inpr. ad Ravennam capti, ut ostrea Lucrina et Tarentina, lupus Tiberinus, muraena Sicula, elops Rhodius. — 40. *Ante domum*, templum, ut ap. Virg. et Prop. *Ancon*, Ἀγκών, urbs, vulgo, ut etiam nunc, *Ancona* dicta (quia *in angusto duorum promontt. ex diverso coëuntium inflexu cubiti* (ἀγκῶνος) *imagine sedet*, ut Melae II, 4. vel ut Plinii III, 13. verbis utar, *quia apposita est prom. Cumero*, hod. il Monte Guasco, *in ipso flectentis se orae cubito*, et in agro Piceno ad oram maris Adriatici condita a Siculis, et quidem, si Straboni fides habenda, a Syracusanis, Dionysii tyrannidem fugientibus, qui a Graecis originem ducebant, unde h. l. *Dorica*, h. e. Graeca, ut ap. Valer. Fl. II, 573. et Virg. Aen. II, 27. Ibi *templum Veneris* et portus, a Traiano refectus, in cuius honorem arcus triumphalis e pulcro marmore exstructus, qui a temporis iniuria integer fere mansit. — 41 seq. *neque enim* hic rhombus, qui nunc *haeserat*, adhaeserat retibus, h. e. captus

erat, *minor* fuit *illis*, qui in *Maeotide* palude (hod. Mar delle Zabacche), quamdiu constricta gelu est, detinentur et verno tempore, *glacie solibus*, solis ardore et radiis, *rupta*, inde enatant in *Pontum* Euxinum (hod. mare nigrum), qui septemtrionem versus per Bosporum Cimmerium (Bocca di S. Giovanni s. Stretto di Caffa), cum Maeotica palude coniungitur: *quos Maeotica* palus, *glacie* adstricta, *operit et effundit*, emittit, et quidem ingenti multitudine (proprie pisces effundunt se s. effunduntur, ἐκχύονται, ἐκχέονται, ἐπιχύονται, ut copiae, quae catervatim instarque fluvii s. torrentis cum impetu proruunt. *ad ostia Ponti* Euxini *torpentis* gelu, ad exitum paludis Maeot. in Pontum per Bosporum Cimm. *desidia tardos et longo frigore pingues*: nam copia piscium innumera, inpr. pelamydum, in paludibus Maeotis pinguefacta et adulta, sed adspectu saxorum miri candoris in Euripo juxta Chalcedonem exterrita, per Propontidem in Pontum Euxinum violento impetu profluit ibique (potissimum iuxta Byzantium) capitur. Henninius adscripsit verba Hipparchi in scripto inedito περὶ τῶν δώδεκα Ζωδίων ap. Voss. ad Melam p. m. 7. Τὸν Πόντον, ἔνθα ἐστιν ἡ Μαιῶτις λίμνη, ἐν ᾗ πᾶς ἰχθὺς ἀπομαιοῦται, ὅθεν καὶ αὕτη Μαιῶτις ὀνομάζεται. — 45. *Magister*, rector *cymbae et lini*, retis, h. e. piscator. Similiter *magister*, gubernator, *navis* Sil. IV, 717. ἄνακτις κώπης et ναῶν, παιδῶναξ et alia. 46. *Pontifici summo*, Domitiano, cuius Pontificatus Maximus ex aereis ipsius nummis notus. Eumdem Imperatores ab Augusto usque ad Gratianum sibi vindicabant soli, et quidem sapientissimo consilio, ut sacris quoque praeessent et religione, efficacissima ad animos plebis movendos imperiumque continendum re, rationibus consiliisque suis convenienter possent uti. Vulgo putant, poëtam respexisse h. l. ad sacerdotes Albanos quorum quasi Pontifex M. fuerit Domitianus. Rectius mentem eius cepit Graug. qui monet, signanter illum *Pontifici* dixisse, ut tangeret *Pontificum coenas*, ex quarum luxu vel proverbia nata, de quibus v. Erasm. 46. *Quis enim talem*, tantum piscem, *proponere* venalem, vendere, scil. alii, quam Imperatori, *aut emere*, scil. alius, praeter eumdem, *auderet*, propter leges sumptuarias aut gulam Caesaris et metum delationis, *quum et litora*, ipsa etiam litora, non fora tantum omnesque Vrbis partes, *plena forent delatoribus?* 48. *Dispersi*, per omnia litora eorumque loca passim huc illuc volitantes, *inquisitores algae*, delatores, ipsam quoque algam explorantes, ne piscator in ea lateret, *protenus agerent* precibus, argumentis ac

minis, *cum remige nudo*, piscatore paupere ac misero (ut VII, 35.), vel solo, vel inermi, vel praesidii experte; nisi malis, *agerent* causam suam s. lege *cum remige* apud iudices ipsumque Imperatorem: *non dubitaturi* cet. Graphica imago delatorum et gulosi tyranni, singulaque verba ei aptissima, si hoc modo ea exposueris et distinxeris. Vulgo autem *alga* vel de toto mari ac litore, vel de rebus etiam levissimis (ut ap. Virg. Ecl. VII, 42. et Horat. Sat. II, 5, 8.) accipitur; et *agerent* dictum putatur pro, agerent reum, accusarent et in ius raperent. Non ignoro quidem, verba *agere*, *actionem* et *actorem* sensu forensi adhiberi de accusatore vel petitore: is vero non *cum aliquo*, sed *in aliquem* ex lege quadam agere dicitur accusando vel petendo. Pessima vero est ratio Grangaei, qui iungit *dispersi algae*, pro: per algam s. litus. Cf. Var. Lect. et de multitudine delatorum ac *fisco* Imperatoris mox v. 54 seq. et Suet. Dom. c. 9. et 12. — 51. *Vivaria* propr. quorumvis animalium vivorum receptacula, inpr. immanes piscinae, quas delicatiores ditioresque Romani, ut numquam piscibus marinis carerent, vel in ipso mari vel in continenti exstruebant. *Depastum vivaria*, in iis saginatum. — 53. In Scholiis vett. haec leguntur: "*Palfurius* Sura, Consularis viri filius, in agone cum virgine Lacedaemonia sub Nerone luctatus est. Post inde a Vespasiano Senatu motus transivit ad Stoicam sectam, in qua quum praevaleret et eloquentia et artis poëticae gloria, abusus familiaritate Domitiani, acerbissime partes delationis exercuit: quo interfecto Senatu accusante damnatus est; quum fuissent inter delatores potentes apud Domitianum et hi *Armillatus*, Demosthenes et Latinus archimimus, sicut Marius Maximus scripsit." — 55. *Donabitur ergo* piscis Imperatori, *ne pereat* fisco, quod iam distrahi non potest, ut vet. Schol. exponebat, vel ut alii, fisco per delatores, vel denique, ne corrumpatur et computrescat. Ita vulgo haec interpretantur et a piscatore dici putant. Eidem ea adsignat Ach. hoc sensu: donabitur cito et libenter Caesari, quod retineri non potest, ne vi abripiatur et sic meae *pereat* obedientiae praemium. Sed poëtae potius verba sunt, notantis iniquam illam legum iurisque fiscalis cum rationem tum interpretationem, et suadentis, ut piscis captus non vendatur, sed donetur Caesari, qui etiam ea, quae iure naturali communia sint, sibi vindicet. Poëtae etiam haec verba tribuunt Brit. et Hein. Ille vero exponit: *ne pereat* scil. piscator; hic bene monet, sensum totius loci esse: *quidquid* egregii in mari capitur, *do-*

nandum est Imperatori, *ne pereat*, ne nobis vi eripiatur et ita ne gratiam quidem ineamus.

56—58. Oratio insurgit, more poëtarum satiricorum, quoties res, de qua agitur, poëticam tractationem admittit. *Auctumni* aestus in terris australibus, potissimum in Italia, intolerabilis esse et, *austro* per mare mediterr, flante humidisque particulis gravato, morbos gignere solet, unde h. l. *letifer* dicitur. *Auctumno cedente pruinis*, hyemi (ut apud Virgil. Georgic. I, 230.) eum excipienti, auctumnum, qui iam praeterit, sequenti, ut apud Sophocl. Aiacem 675. νιφοστιβεῖς χειμῶνες ἐκχωροῦσιν εὐκάρπῳ θέρει. 57. *iam quartanam* febrim, h. e. morbos, *aegris sperantibus*, metuentibus. Ita vulgo, nec male, haec interpretantur. Neque tamen necesse est, ὑστερολογίαν per contrarium vel ἀκυρολογίαν propterea poëtae obtrudere: nam ἐλπίζειν, ἐλπὶς et *sperare* saepissime significant exspectare, suspicari, cogitatione praecipere futurum aliquid, sive sit bonum sive malum, et hinc metuere. Flavius, Rigalt., Grang. et alii propr. verbi *sperare* vim h. l. tuentur, coll. prov. Ital. *Febre quartana non fa sonare campana*, et impr. Celso, qui lib. III, 15. extr. monet, quartanam neminem iugulare, et aegrotantes plerumque cupere febrim, quam quotidie sentiant, in quartanam commutari. Neque etiam diffitendum est, auctumno potissimum exeunte phthisin, tabidas aliasque febres acutas se inclinare sensimque decedere, vel earum vim in quartanam saepius converti. — 58. *Stridebat hyems*, proprie venti, turbines, procellae strident, strepunt, sonant. *hyems deformis*, turpis et ingrata adspectu, h. e. tristis, praecipue propter deformitatem tristemque faciem naturae, ut contra *ver gratum*. *praedam*, captum piscem, *recentem servabat*, a corruptione ac putredine defendebat. 59. *properat hic* piscator ad Imperatorem. *Auster*, quo flante gravissimus oritur aestus, qui carnes et opsonia corrumpit.

60 seq. Intell. *Albanum* s. *villa* Domitiani *Albana*, sub collibus Albae sita, quo secessu adeo delectabatur, ut eam quasi domum et regiam vel *arcem* (ὥσπερ τινὰ ἀκρόπολιν Dion.), immo et curiam haberet, quo saepissime vel *Patres* vel Pontifices evocabat in consilium. Ibidem centenas saepe feras conficiebat collegiumque sacerdotum Minervae instituerat. Situs et magnificentia villae describitur a Stat. Silv. IV, 2, 18 seq. 62 seq. Certaminum varii generis ibi habitorum mentionem faciunt Suet. Dom. 4 et 19, et Stat. l. l. — 60. *Vtque lacus* Albani *suberant*, prope, non longe remoti erant. *Lacus* Albanus (hod. *Lago di*

Castel Gandolfo), ad Albam Loogam et radices montis. *Alba* Longa urbs Latii condita ab Ascanio et *diruta* a Tullo Hostilio. —61. *Vestam* cum *igni* aeterno Troia in Italiam ab Aenea, deinde Lavinio Albam Longam ab Ascanio, et denique Alba Romam a Tullo Hostilio translatam. *Alba diruta servat ignem Troianum et Vestam colit;* urbs eversa praeter templum Vestae, κατεσκάφη πλὴν τοῦ ἱεροῦ, teste Strab. V, p. 160. Vetus Schol. h. l. notavit haec: « Romani quum Alba vellent sacra transferre Romam, tanta repente grando cecidit, ut intelligerent suis locis sacra non esse movenda. Inde ibi perseverant. » Quae narratio orta forsan et conflata ex perversa interpretatione Liv. I, 31. *Vestam minorem* poëta dixit respectu maioris templi, Romae conditi a Numa, qui in eius atrio aliquandiu habitabat, et maioris religionis, qua Romae colebatur, quam in urbe deserta, ubi inhonorata quasi remanebat. Cf. Ferrar. de lucern. sepulcr. p. 23. *Vestam minorem*, immo eamdem et antiquiori cultu: sed *minorem* ad urbem spectat; C. Vales. Sacra Vestae Symmachi nondum aevo Albae desiisse, patet ex eius Epist. IX, 120. et 121. — 62. *Obstitit parumper intranti* piscatori *turba miratrix*; sed *ut cessit* ei haec turba, stupore remisso, facilis illi patuit aditus. *turba miratrix*, ut *t. salutatrix* inf. V, 21. — 63. *facili cardine*, qui facile movebatur, mobili, volubili, ut contra *difficilem forem* (ob ianitorem) dixit Ovid. Amor. I, 6, 2. *Facilis* autem aditus erat homini, et munus et rem valde mirabilem afferenti. *valvae* villae, Albani.

64. *Exclusi* Vrbe et arcessiti ab Imperatore, qui in Albano commorabatur. Sed rectius alii interpretantur: *exclusi* ab adspectu Imperatoris et ad fores exspectantes, ut servi, dum vocarentur. Designare voluit poëta superbiam Domitiani, qui ne Senatoribus quidem liberum aditum concederet; Hein. Idem monet, se non assequi, quomodo ex h. l. extorqueri possit haec, quam ei inesse dixerit Iacobs, sententia: Senatores, in Domitiani limine exspectantes et ab eius adspectu *exclusi*, piscem vident ad dominum intrantem, dum ipsi sibi eundem honorem frustra exoptant. *Spectare*, ut βλέπειν, adspicere cum admiratione vel voluptate. *opsonia*, opsonium, ὄψον, piscem, rhombum. loc. class. Athen. VII, 1. p. 276. 277. ibique Casaub. qui praeter alia docent, ὄψον et προσόψημα antiquioribus Graecis dictum fuisse omne προσφάγιον (*quidquid ad panem adhibetur*, Cic. Tusc. Qu. V. 34.) omnemque cibum coctum vel assum, serioribus vero piscem, cibum iis familiarem. *Atridem*, Do-

mitianum, principem Romanorum, ut Agamemnon fuit Graecorum, et huic parem arrogantia, quod vel ex Hom. Il. α. coll. Suet. Dom. c. 13. intelligitur. 65. *Picens*, piscator ex Piceno, prope mare Hadriaticum, oriundus. 66. *privatis maiora focis*, piscem maiorem, quam ut ab hominibus *privatis* (v. ad VI, 114.) tenuiorisque conditionis in foco coqui et consumi possit ac debeat. Rhombus quoque in genere est cibus exquisitior ditiorumque, non pauperum, mensis accommodatus. *genialis dies*, laetus, festus, ut passim: nam qui laetitiae voluptatique se dat, *Genio indulgere* et *obsequi*, vel *illum curare* ac *placare*, et contra *defraudare*, dicitur. 67. *Stomachum laxare*, exonerare, evacuare, ut plus cibi capere possit, vel potius h. l. extendere, ampliare; quod fit πολυφαγίᾳ. Nota Ach. est: « *Stomachum laxare*, solvere, evacuare, ut has delicias capiat; nam helluônibus mos erat, ut post primam aut secundam mensam provocarent vomitum, quo venter laxatus facilius novas *saginas*, escas, caperet atque devoraret. » *Sagina* proprie fartura, et deinde cibus, quo animalia redduntur pinguia, h. l. cibus exquisitior et copiose sumtus, aut potius, quod Hein. monet, rhombus pinguis. Verba v. 68. 69. adulatorie dicta. « *In saecula tua* est: in tempora regni tui. *Saeculum* pro tempore regni alicuius Imperatoris frequentatur huius aetatis scriptoribus, maxime Plinio iuniori. » Hein. — 69. 70. Haec perperam plerique ita interpretantur, ut verbis piscatoris, *ipse rhombus capi voluit*, iudicium suum interponat poëta: *quid apertius*, manifestius, scil. hac adulatione; *et tamen illi*, Domitiano, *surgebant cristae*, ille animo efferebatur, adulatione intumescebat, metaphora desumpta ab avibus cristatis, quarum cristae erectiores alacritatis ac superbiae indicia sunt, quo sensu Gallis dicitur *lever la crête* et contra *baisser la crête*. Praestat aliorum sententia, qua verba etiam *quid apertius?* piscatoris sunt, dicentis, quid manifestius esse potest, quam piscem *capi voluisse*, ut a te comederetur; quam adulationem poëta sic refutat: *et tamen illi* sc. rhombo *cristae* (spinae, pinnae, ut *sudes* v. 128.) *insurgebant*, (ut *erectas in tergo sudes* v. 128.) quo prodebat indignationem et iram, quod captus esset, et significabat, se capi noluisse et a tanto tyranno ac monstro consumi, adeoque illa a piscatore non nisi per adulationem dicta esse? quod tamen non sensit Domitianus; nam *nihil est, quod credere* cet. Hanc interpretandi rationem probat Bredenkamp, sed putat, maiorem forte huic loco vim inesse, si verba

quoque *quid apertius?* poëtae tribuantur, isque piscatori ironice respondeat et suffragetur: *quid apertius?* quis de eo dubitet? *et tamen illi* pisci *cristae surgebant*: ex quo intelligitur, quam verum sit quod dicis.

70. 71. Sententia communis et epiphonema, quo poëta narrationem suam interrumpere solet; multi hominum, praecipue ii, qui divinam sibi potestatem maiestatemque vindicant, etiam iis credunt, qui sine pudore adulantur. Domitianus quoque, ut Caligula, Aurelianus, Carus, Diocletianus, Antiochus, Alexander M. et inpr. reges Orientis, non salutari, sed adorari, nec nisi *Dominus ac Deus* appellari volebat. *Diis aequa potestas*, Reges et Imperatores θεοείκελοι, ἐναλίγκιοι ἀθανάτοισιν, (κατὰ) δέμας ἀθανάτοισιν ἐοικότες —72. *patinae mensura*, patina satis magna, ut integrum caperet piscem, *deerat*: quod in Caesaris irrisionem fingitur, ut reliqua, quae narrantur. 73. *vocantur in consilium*, ut de rhombo et patina, tamquam de publicis iisque gravissimis rebus, sententiam dicant, *proceres*, Patres, amplissimus ordo, (*concilium augustum* Sil. I, 609. *senatus Rom. tamquam regum consessus* Liv. IX, 17.) et *quos oderat Ille* Domitianus, more tyrannorum. 74. 75. Recte depinguntur aureae illae compedes aulicorum, vita aulica et amicitia regum magna quidem, sed misera et periculi plena: unde non absurde a quopiam dictum, *malle se in caula, quam in aula vivere;* Ach. *pallor amicitiae*, metus, quem ipsis incutiebat *amicitia magna*, Imperatoris, et *misera*, cum miseria periculisque quotidianis coniuncta, quum a *magni amici* nutu et arbitrio omnium salus penderet. Hunc metum non vanum fuisse patet vel ex Suet. Domit. c. 11. *Pallor in facie sedebat*, conspicuus erat, metus ipsa facie prodebatur. 75. *Liburno*, praecone, e Liburnia oriundo, ne Romano quidem; vel servo, praeconis vicem sustinente. Schol. vet. qui admissionibus praeerat. Senatus edici et convocari solebat vel per edictum, vel per praeconem, ut Liv. III, 38. IV, 32. *Liburno* servo nomenclatore, qui in senatum Patres vocaret: nam ex Liburnia servi procerae staturae mittebantur, qui quidem essent quoque sonora et valida voce atque ad id officium apti; Ach. *Currite, iam sedit*, verba praeconis, et quidem pauca, more clamantium trepidantiumque, qui graphice adumbratur, ut et mox festinatio senatorum, verentium, ne longiore mora iram tyranni concitent. *sedit* Imperator, in consilio de piscis coquendi ratione deliberaturus. —76. *Abolla*, lacerna, quam Pegasus, deposita toga, Albam iturus

induerat, vel pallium Stoicorum et Cynicorum, quo habitu forte incessit, quia et Stoicus fuit. Cf. ad III, 115. et Ferrar. ibi laud. qui recte monet, a Salmasio et Rubenio perperam colligi ex Nonio p. 538, abollam semper militarem fuisse vestem, et ex h. l. praefectos Vrbi, quo honore functus sit Pegasus, in Vrbe, Praesidesque in provinciis, habitu militari esse usos. Henninius bene haec notavit: «ICtos fuisse fere Stoicos ea aetate, docuit Ger. Noodt Probabil III, 1. Subtilissime igitur ridet Noster Stoicissantem Pegasum, qui nihil minus, quam liber, aut rex, ut se iactabant Stoici, vocatus ad Domitianum et tyranni iram veritus, quum tamen mentem Stoicam nec vultus instantis tyranni quatere debeat, serviliter *properabat*, et quidem vix circumiecta, quam festinantissime *rapuerat*, *abolla* Stoica.» *Primus* quoque properasse idem dicitur. «*Pegasus*, trierarchi filius, ex cuius liburnae parasia (παρασήμῳ) nomen accepit, iuris studio gloriam memoriae meruit, ut *Liber* vulgo, non *homo* diceretur; hic functus omni honore, quum provinciis plurimis praefuisset, Vrbis curam administravit: hinc est *Pegasianum* scilicet *ius*, quod iuris peritus fuerat.» Ita vet. Schol. ex cuius ultimis verbis multi collegerunt, ab eo *Proculianos* nomen tulisse *Pegasianorum*. Sed Pith. ad h. l., Grot. Flor. Spars. ad Ius Iustin. ad § 5. Inst. de fid. her., Bach. hist. iurispr. Rom. p. 410. et alii bene iam monuere, verba ista ad libros potius ICti pertinere, eodem modo, quo *Ius Aelianum*, *Flavianum* cet. vel pro *ius* legendum esse *SC*. Nam Pegasus sub Vespasiano non modo Praefectus Vrbi fuit, sed et antea Consul suffectus cum Pusione, quo tempore factum est *SCtum Pegasianum de fideicommissis hereditatibus*, ab eo appellatum. *attonitae* metu tyrannorum, gravius quam trepidae, et amarius dictum in ignaviam Romanorum, iugum servitutis patienter ferentium. C. Valesius in notis ab Achaintre editis et in Hist. de l'Acad. des Inscr. T. I. p. 140 seq. hoc epitheton ad tempus, quo L. Antonius, Germaniae superiori praefectus, a Domitiano desciverit, refert coll. Plut. in vita Aemilii Pauli Opp. T. I. p. 268. ut *attonitae* sit stupentis, ob Domitiani desidiam et segnitiem, qui tali tempore super re tam ridicula Patres convocaverit, et consternatae ob terrorem ab Antonio incussum. *positus*, praepositus, praefectus, *Vrbi modo*, non nisi, tantum, *villicus*; quum Vrbs non amplius suis iuribus utatur suaque libertate, sed iam *villa* quasi Imperatorum sit. Ita Ach. et alii. *Villicus* propr. dicitur servus, qui *villae* ibique po-

tissimum rei familiari et reliquis servis, ut *villica* (XI, 69.) muliebribus negotiis atque ancillis, praeest, deinde quilibet praefectus, procurator, dispensator, ut *villicus aquae Claudiae*, *vill. a plumbo*, *ab alimentis* cet. *tunc*, temporibus Vespasiani, cuius summa his verbis taxatur avaritia, quae nota est vel ex Suet. Vesp. 16. ubi praeter alia narratur, procuratorum rapacissimum quemque ab eo ad ampliora officia, ex industria, promotum esse, quo locupletiores mox condemnaret. Praefectura Vrbis maxima olim potestas, quae tamen, ut reliquorum magistratuum, sub malis Imperatoribus sensim est imminuta. Enimvero sensum h. l. rectius forsan cepit Manso, cuius nota est: «Neque hoc *tunc* unice ad patris Vespasiani tempora, sub quo Pegasus ad praefecturam urbanam accesserat, referam, neque illud *modo* v. 77. subtilius, quam par est, explicem *non nisi*, *tantum*. Latius sane patet particula *tunc* et non magis spectat ad regnum patris avari, quam immitis filii, quem etiam obiisse diem suum, antequam nostra satira scriberetur, e fine carminis patet; *modo* vero, ut *nuper*, recte de longiori annorum serie dicitur) v. sup. ad II, 160.). Ceterum v. 78. satis declarat, poëtam, qui Pegasum dicit *villicum*, non aperte et vere, sed cum indignatione quadam et irrisione loqui, nec dubitare licet, quid velit h. l. *villicus*, modo memores simus, villicos numquam fere non e servis lectos fuisse et uti colonis severe saepe et crudeliter imperasse, ita ipsos turpiter trepideque agrorum dominis paruisse. Ne miremur igitur Romam *attonitam*, quum *praefectum* nomine quidem acciperet, re vera autem servilem *villicum*, qui, ut verbis poëtae v. 80. utar, *omnia tractanda putaret inermi iustitia*, h. e. qui virum se praestare et officio suo satisfacere non auderet, sed, scelestis tyrannorum consiliis cedens et obtemperans, urbem haud secus ac villulam aliquam regeret imperiumque in cives, tamquam in mancipia vilia, iubente Caesare, exerceret.» 78. *quorum* tamen *optimus* fuit Pegasus. 80. *putabat* metu tyrannorum. *Iustitia inermi*, debili, inefficaci, sine vi vel severitate. Probra non severitate poenarum coërcenda, sed omnia mitius agenda putabat; vet. Schol. et Grang. Poëta respexisse videtur ad imaginem *Iustitiae*, quae in quibusdam nummis ac monimentis vett. altera manu gladium vel hastam, altera libram tenet, ut Themis vel Astraea, Dice et Aequitas, quae Deae passim confunduntur. In plerisque tamen Romanorum nummis Iustitia pateram sceptrumque manibus tenet. — 81. *Crispi senectus*, h. e Crispus senex, ut VII, 35. et X,

75.—83. *maria ac terras populosque regenti*, Imperatori. 84. *clade et peste sub illa*, sub Domitiano, homine pernicioso et multarum cladium malorumque auctore, quo sensu etiam *pernicies*, *labes*, *lues*, ὄλεθρος, πῆμα et al. dicuntur.

85—88. Quam vere haec dicta sint, intelligitur vel ex Suet. Domit. c. 10—12. *Fatum pendebat*, incertum, dubium erat; nisi malis: calamitas ac mors impendebat *amici locuturi de pluviis aut aestibus* cet. h. e. de rebus levissimis, nam Domitianus levissima quemque de causa interficere et ex omnibus, etiam frivolis ac vulgaribus, dictis factisve occasionem nocendi sumere solebat. 87. *Ver nimbosum*, ut *madidum* inf. IX, 51. et *imbriferum* ap. Virg. Ge. I, 313. In Italio coelo *ver* imbribus et nimbis plerumque infestum esse, monet Bentl. ad Horat. Od. IV, 4, 7.

89—91. Vtebatur prudentia, quam tempora suadebant, quam tamen nemo admirabitur, ut contra animi constantiam et παῤῥησίαν Thraseae Paeti, Helvidii Prisci, Herennii Senecionis, Aruleni Rustici aliorumque paucorum, his similium. " Eadem prudentia tyrannidem erigit atque nutrit;" Ach. *Dirigere brachia contra torrentem* proverbio dicitur pro, maiori potestati repugnare tyrannique voluntati refragari, ut Gr. ἀντιπνεῖν ἀνέμοισι, Gall. *s'opposer au torrent.* 91. *Vitam impendere vero*, veritatem constanter, etiam cum mortis periculo, profiteri ac defendere. Ach. — 92. *Sic*, hac agendi vivendique ratione, *multas hyemes et solstitia*, multos annos, *vidit*, diu vixit Crispus, *tutus his armis*, his artibus, quibus se vitamque suam tuebatur, scil. dissimulatione, taciturnitate, adulatione et obsequio, *illa quoque in aula*, in tali s. tam saeva aula, in qua nemo tutus erat, h. e. sub imperio Domitiani, tam crudelis tyranni, regnante tali Principe. *Solstitium* semper fere aestivum dicitur, ut hibernum *bruma*, et hinc vel brumae, vel a poëtis, et synon. aestatis, hyemi opponitur. — 93. 94. *Acilius*, qui *eiusdem*, cuius Crispus, erat *aevi*, aetatis (LXXX annorum) *proximus*, proxime post Crispum, *properabat* ad Domitianum (ut v. 76.), *cum iuvene*, filio suo Domitio, ut vulgo putant. (1) Hic *Acilius*, ni fallor, est pater Acilii Glabrionis,

(1) "Huius quum filium iuvenem Nero occideret, ipsum Acilium servavit, qui poenas sentiret orbitatis," vet. Schol. Alii *iuvenem* existimant esse *Helvidii* Prisci filium, de cuius morte v. Suet. Dom. 10. Et quot non alii ita intelligi possunt, quum Domitianus tot viros iuvenesque interemit?

iuvenis clarissimi et virtutibus ornatissimi, qui sub Domitiano collega Traiani in consulatu fuit et, ut tyranni saevitiam effugeret, *Bruti* exemplo, stoliditatem simulasse et hanc quoque ob causam vel iussu tyranni cum leone pugnasse traditur, sed ita potius mortem suam maturavit et quinto post consulatum anno iussu Domitiani, propter invisas ei corporis animique vires, in exilio occisus est. Hic itaque Acilius Glabrio est *iuvenis*, *indignus*, *quem mors tam saeva* in exsilio *maneret*, *et tam festinata*, maturata, in flore aetatis, *gladiis Domini*, Domitiani, tyranni, qui *Dominus* et *Deus* appellari solebat volebatque, de quo v. ad v. 71. Vixere etiam illis temporibus plures Acilii, v. c. Acilius Rufus Consularis, Acilius Ariola et alii. Sed de illo, de quo dixi, sermo esse videtur, et in gente Acilia clarissimi fuere Glabriones inde a temporibus M'. Acilii Glabrionis, qui Praetor fuit a. V. C. DLVI. et Consul a. LXII. — 96. *olim*, iam diu, iam dudum, ut VI, 346. et al. — 97. Perraro nobiles senectutem adipiscuntur regnantibus tyrannis, qui eos bonis exuere et interimere solent. 98. *fraterculus gigantum*, ignobilis, obscurus, ut γηγενής, *terrae filius*, *progenies terrae* et *terra ortus*. Ita dici solebant, quorum genus ignorabatur: cuius dictionis ratio vulgo repetitur a veteribus philosophis, Empedocle et aliis, qui primos homines e terra natos credebant.

99 seq. Cf. ad v. 94 seq. *misero* iuveni, Acilio Glabrioni, qui in *arena Albana*, h. e. amphitheatri, in Albano (v. ad v. 60.) exstructi, cum feris pugnabat, ut ita se insinuaret in gratiam Domitiani, qui in Albano secessu eximias saepe venationes edebat, et ipse summa arte conficiebat feras. — 99. *Vrsorum Libycorum*, vel *Numidicorum* mentionem faciunt Virg. Martial. Solin. c. 29. Herodot. et ipse Strabo, ubi de Mauris agit. Sed *ursos*, frigidiore plaga gaudentes, in Africa gigni et inveniri negat Plin. VIII, 36. extr. et 58. extr. Hinc varia coniecere viri docti, v. c. Dalecam. in Plin. *uros* legendum esse; Harduinus, errorem illum ex commutatione vocis Αἰγυπτοί in Λιβυκοί natum, ursosque Ligycos s. Ligusticos intelligendos esse; Lipsius vero, qui copiose de hac re Elector. lib. II. c. 4. disserit, Romanos veteres, advectis feris peregrinis, stupuisse nomenque iis non suum, sed obvium aliquod et e vicino suo rure dedisse, adeoque *leones* non externo insignivisse nomine, sed noto et domestico *ursos*, quemadmodum elephantos vocaverint *boves Lucas*, struthionem *passerem*, camelopardalim

ovem feram et pantheras *mures Africanos.* Enimvero Libya Romanis parum nota erat, et ferae in multis repertae terris ac locis, in quibus postea deletae sunt; nec tam quaerendum videtur, fuerintne in hac orbis terrarum parte ursi, quam quid veteres crediderint? Poëta quoque ad physicorum rationes non exigendus est. *Numidae ursi* ut *N. leones* ap. Ovid. A. A. II, 183. pro *Numidicis.* 100. *venator nudus*, sine vestibus, saltem toga, ut expeditior esset, vel amentiam simularet. Alii, sine armis: nec ignoro, ita bestiarios quosdam pugnasse et potissimum eos, qui capitis damnati essent. Sed *ursos fixisse* dicitur. Ceterum viros olim nobilissimos, vel gratificantes tyrannis, vel ab iis coactos, immo sponte etiam, in venationes et arenam, ad *artes* scenicas, gladiatorias aliasque parum honestas, quae inde mox σαρκαστικῶς *patriciae* appellantur, descendisse, monui ad II, 143 seq. et ad VIII, 192 seq. 198 seq. In eamdem insaniam ipsas quoque mulieres puellasque incidisse, vidimus I, 22 seq. ubi cf. not. — 101 seq. Profuit nihil Acilio Glabrioni, quod cum feris pugnavit, ut gratiam tyranni captaret, quodque, exemplo Bruti, stoliditatem simulavit, ut mortem saevitiamque Domitiani effugeret: quis enim nunc non intelligit, haec et similia *arte* ac dolo fieri? praeterea artes istae tam vulgares sunt, ut nemo eas amplius admiretur; neque Domitianus et Romani nunc tam facile decipiuntur, ut Tarquinius Superbus et homines *priscis* temporibus viventes (unde *priscum acumen*), qui rudes ac simplices erant. Ita planus est sensus, et omnia melius cohaerere videntur, quam si v. 101. *intelligere artes* dictum acceperis pro, eas callere, quod suadet Bredencamp. — 103. *Imponere alicui* aliquid pro vero, est eum seducere, fallere (ut Gall. *en imposer à quelqu'un*), unde *impostores* vocantur homines fraudulenti. *regi barbato*, Tarquinio Superbo, prisca ac rudi aetate viventi, qua Romani tum barbati adhuc erant et intonsi, tum simplices et severi; nondum, ut nunc, astuti et fallaces, neque imberbes aut delicatula barba capilloque pexo et unguentis delibuto nitidi.

104. *Nec melior*, laetior, hilarior; non minus tristis ac pallidus metu, ne Domitiani iam sedentis exspectationem diutius, quam par esset, moraretur et ita tyrannum offenderet. Praeterea *reus* erat *veteris offensae* cet. *Quamvis ignobilis* esset, adeoque tutior ab insidiis tyranni videri posset; tamen non minus eum metuebat, quoniam Domitianus in infimos saeviebat

aeque ac in summos. *Rubrius* Gallus, ut vulgo putant, de quo tamen nihil legere memini, praeter ea, quae memorat Tac. Hist. II, 51. et 99. Ex eodem noti *Rubrius Eques* et *R. Fabatus*. Quaenam *vetus* eius *offensa atque tacenda* fuerit, non constat. Nonnulli male putant, quod Caecinae proditionis minister fuerit; rectius, opinor, vet. Schol. *quod aliquando Tibiam* (non *Liviam*, nescio quam, ut Pith. suspicabatur, sed forte *Iuliam*, de qua v. sup. ad II, 29 seq. vel *Titi filiam*; nam *filiam* pro *Tibiam* in cod. Schurzfl.) *in pueritia corruperat;* vel, si Gloss. et vet. Comment. Lubini fides habenda, quod cum Domitiani coniuge concubuerat. Caldarinus non dubitabat, hoc nomine alludi ad *veterem* Rubrium, qui, deprehensus in coniuratione Neroniana, magno animo dixerit Neroni, se illum odisse, et quamvis ita audax, *tamen improbior* fuerit ipso Nerone. Sed is *Subrius* vocabatur (v. Tac. Ann. XV, 49.) et, quamquam hoc nomen substitueris, ipsa tamen explicatio vereor ut multis probetur. Manso haec adnotavit: " Frustra in his divinamus, ubi historia silet et scholia nil certi definiunt. *Rubrius* non contra omnes modestae criticae regulas transformandus in *Claudium* sive *Clodium*; nec magis audiendi sunt, qui *offensam* ad stupri aliquod aut adulterii crimen referunt, et v. 106. ad Neronem, qui ipse *cinaedus* fuerit et tamen Afranium Quinctianum, mollitia corporis infamem, probroso carmine diffamaverit, de quo v. Tac. Ann. XV, 49. Nam ut taceam, *offensam* dictum potius aut factum Rubrii sive in patrem Vespasianum, sive in filium Domitianum, innuere, obscurius etiam sic notatus esset Nero, quam ut intellectum iri poëta sperare posset. Quorsum pertineat *cinaedus satiras scribens*, vidisse puto Gesnerum, qui in Thesauro L. L., versu nostro laudato, *proverbii*, inquit, *formam habet*. Acute et vere! Plura de *cinaedis* proverbialiter dicta legimus, v. c. *molliorem esse cinaedo* (Plaut.), *cinaeda fronte se prodere* (Mart.), et apud ipsum nostrum poëtam XIV, 30. *ceras ad moechos cinaedis ferendas dare*. Quid igitur? si Rubrium unum e turpissimo publicorum accusatorum et delatorum grege fuisse dicimus versibusque Iuvenalis hunc sensum tribuimus: Aderat etiam ignobilis Rubrius, ipse quidem laesae maiestatis reus, sed tanta improbitate, ut eiusdem criminis alios reos faceret peccatumque suum, vetus illud maximaque cum cura celandum, stulte in memoriam hominum revocaret, prorsus similis cinaedorum, qui in cinaedos satiras scribunt. "

Enimvero propter *cinaedi* mentionem *offensam* ad stuprum adulteriumve referre malim, quo etiam illa proverbialiter dicta spectant, quam ad crimen maiestatis.

107. *Montanus* pinguis et ventrosus erat, et acerbe *ventrem* potius, quam ipsum venire dicit; vet. Schol. Intelligitur h. l. a plerisque *Curtius Montanus*, de quo v. Tac. Ann. XVI, et Hist. IV; a Calderino autem *Montanus Atticinus*, quem meminit Plin. Ep. VI, 22. Fuere et plures *Montani*, Iulius M., Traulus M., Votienus M., Alpinus M. Trevir, Hipso M. declamator, Titius M. et alii, omnes ex Tacito noti. 108. De *Crispino* eiusque mollitie cf. v. 1 seq. et I, 26 seq. *Amomum* fruticis Indici, non satis noti, genus et unguentum inde paratum. *matutino*, non orientali, vel quod sub sole matutino nascitur, sed potius, quo iam tempore matutino et singulo mane, quod summae luxuriae indicium est, non, ut vulgo fit, ante coenam dumtaxat, ungitur. 109. Magna aromatum odorumque vis in lectum feralem, in bustum, in urnam, qua cineres continebantur, in ossa mortuorum ab amicis collecta, et quotannis in sepulcrum spargi solebat; quae nota res est. v. Kirchman. de fun. Rom. III, 5.

110. *Pompeius*, nescio quis? Vulgo intell. *Pompeius Rufus*, de quo v. Plin. Ep. III, 9, 33. IV, 9, 3. vel *Pompeius Falco*, ad quem idem Plinius scripsit Epist. 23. lib. I. Sed illi potius *Pomponio* nomen erat, et ambo viri probi fuisse videntur, non flagitiosi vel delatores. *saevior aperire* cet. Graece dicitur, ut loco simili Horat. Epist. I, 15, 30: *Quaelibet in quemvis opprobria fingere saevus.* — *Tenui iugulos aperire susurro*, iugulare homines, h. e. supplicium iis parare ac necem, occulta obtrectatione, calumnia ac delatione fictorum vel levium criminum, quae *insusurrantur* quasi in aures tyranni. Vet. Schol. „ levi susurro alios deferre necique tradere, aut per leves suspiciones iugulare. „ *Insidiantes susurros* dixit Plin. Paneg. 62.

111. 112. Cornelius *Fuscus*, praefectus praetorio, qui a Domitiano adversus *Cattos* missus, magna accepta clade periit. — *vulturibus servabat viscera*, cf. Plin. X, 6. *servabat*, reservabat: nam a publicis se negotiis aliquamdiu subtraxerat, ne citius quasi periret. Hinc et *meditatus proelia in villa*, quod ἀστρατεύτως dicitur de homine ignaro militiae ac luxuria diffluente, qui non in campo vel castris, sed in secessu otioque artem belli gerendi discit, tractat et exercet, ad bellum administrandum se praeparat. Fuscus autem non tam ignavus fuit, quam

imperitus belli. *Meditari proelia*, exercere, vel in animo habere et ad ea se comparare, ut VII, 128. et al. passim. 113. A. Fabricius *Veiento*, senator, adulator ac delator; *prudens*, qui adulatione ac prudentia, qua tempori serviebat, Domitiani offensionem crudelitatemque effugiebat. *mortifero*, exitioso delatore, *Catullo* Messallino, qui, ut verbis Plinii Ep. IV, 22. (ubi iidem delatores, qui h. l. coniunguntur) utar, *luminibus captus, ingenio saevo mala caecitatis addiderat; non verebatur, non erubescebat, non miserebatur: quo* (h. e. propter quod, quam ob causam) *a Domitiano non secus ac tela, quae et ipsa caeca et improvida feruntur, in optimum quemque contorquebatur*, cet. — 114. Conf. Martial. VIII, 49. *numquam visae*, quia caecus erat. 115. *nostro quoque tempore*, δεινὸς, quo multa sunt monstra. 116. Catullum caecutientem, non omnino *caecum* fuisse, vitiumque corporis a Plinio et Iuven. in maius elatum relatumque esse ad animum, suspicabatur Catan. ad Plin. Ep. IV, 22. Non male; nam si omnino caecus, non ea fuisset impudentia, ut sciente Principe et praesente laudaret, quod non vidisset: alioquin Imperatorem deridere, nec ei adulari visus esset; Ach. Idem sic exponit verba *dirus a ponte satelles*; dignus magis, qui stet *a ponte satelles* i. e. custos pontis et mendicans, ut solent caeci pauperes, quam qui sit Principis *satelles* et assecla *dirus*, assiduus, importunus. Non facilius fere concoquenda est vulgari interpretandi ratio: *a ponte* vel potius *e ponte*, ex homine infimi generis et mendico, qui olim in ponte sublicio stipem a transeuntibus petebat, factus *satelles*, amicus principis et minister aulicus. Pro eo contemtim *satellitem* dici putabant Bahrdt et alii. Ego potius ministrum crudelitatis Domitiani designari crediderim; unde et *dirus* vocatur. Sic *satelles audaciae, potestatis, scelerum* ap. Cic. 117. 118. *Dignus, qui mendicaret ad axes*, currus, *Aricinos*, h. e. ab iis, qui Ariciam vehuntur, et *basia iactaret redae devexae*, h. e. e clivo Aricino descendenti, vel, ut Ach. exponit, declivi, deflexae, inclinatae in descensu. *Aricia*, oppidum Latii, in via Appia, post Albanum montem et in colle situm, ubi lucus Dianae et in eo fons Egeriae fuit, a quo nemore et nunc *Nemi* dicitur. Mendici autem iis locis, ad quae multitudo hominum confluit, in clivo, vel ad nemus, vel ad vias celebres, qualis Appia fuit, sedere solent. Hinc ortum vetus proverb. *Multi Manii Ariciae*, de quo v. intpp. Pers. VI, 56. Vet. Schol. "Dignus, qui ad portam Aricinam, sive ad clivum

mendicaret inter Iudaeos, qui ad Ariciam transierant ex Vrbe missi; et qui caecus amator rhedae ferenti mulieres oscula iactaret.„ Verba *iactare basia* spectant ad veterem, Orientis praecipue, ritum nutumque venerationis signum, quo quis manui suae (*priore* i. e. indice *digito in pollicem residente*, Apul. Met. IV, p. 83. φιλήματα διὰ δακτύλων πέμπων Dio XLIV, 8. p. 1055.) oscula infigit, et tum ea quasi porrigit iacitque ad eos, quibus honorem habet, etiam deos; unde et *adoratio* dicta. (1) Mendicantes cavam quoque manum porrigere solent. v. Casaub. ad Athenaei X, 4. pr.

119. *Nemo magis* quam caecus Catullus, qui ne rhombum quidem videre poterat, quod festive verbis seqq. exprimitur. — *stupuit rhombum*, ut VIII, 16. 164. — 121. *Sic* alia laudavit, quae non vidit. *Cilicis*, gladiatoris e Cilicia oriundi. 122. *Pegmata*, πήγματα, in theatris machinae ligneae vel tabulata, tanta arte confecta (ἀπὸ τοῦ πήγνυμι, figo, compingo) ut paulatim et occulte in sublime crescerent et plerumque summa celeritate vel dissolverentur ac dehiscerent, vel decrescerent et subsiderent: quibus nonnumquam *pueri*, h. e. servi s. gladiatores pegmarea, et latrones vel malefici, capitis damnati, imponebantur, ut, compagibus pegmatis tempestive ac subito solutis, vel in caveas ferarum praecipitati aut repentina contriti ruina, oblectamento essent spectatoribus: nam plicatiles hae et confixiles machinae, similes turribus plurium tabulatorum, quae in obsidionibus muro admoveri solebant, in scena demum Rom. adhiberi coeperunt iis temporibus, quibus omnis spectaculorum voluptas ab auribus ad oculos migraverat. (2) *pueros inde*, ex hoc pegmate et e scena, subito alia et occulta quadam machina, quae γέρανος s. *grus* et *demolitor corvus* dicebatur (v. Pollux

(1) Cf. ad III, 106. et VI, 584. Lucian. de saltat. cap. 17. Ἰνδοί, ἐπειδὰν ἕωθεν ἀναστάντες προσεύχωνται τὸν Ἥλιον, οὐχ, ὥσπερ ἡμεῖς, τὴν χεῖρα κύσαντες, ἡγούμεθα ἐντελῆ ἡμῶν εἶναι τὴν εὐχὴν, ἀλλ' ἐκεῖνοι, πρὸς τὴν ἀνατολὴν στάντες, ὀρχήσει τὸν Ἥλιον ἀσπάζονται.

(2) Konig ad Claudian. XVII, 325. « *Pegmata*, quorum usus erat in theatris, videntur contignationes fuisse seu contabulationes diversissima ratione, sed certo semper consilio compositae, ut similitudinem alicuius rei referrent, vel montis, vel aedificii, vel turris cet., machinis quibusdam instructae, quarum ope sponte in sublime crescerent aut subito desiderent aut in aliam formam ex inopinato mutarentur. Equidem arbitror, illa aut eadem fuisse aut saltem similia nostris machinationibus in canticis theatralibus, vulgo *Opern*. »

IV, 130. et Vitruv. X, 19.), in sublime *raptos ad velaria*, ad vela, super theatrum et amphitheatrum, quibus tectum haud impendebat, non vero super scenam, funibus ducta, ut spectatores, sub divo sedentes, adversus ardorem solis defenderentur: et sub umbraculo velorum acutius discernerent omnia, quae in scena aperta claraque luce perfusa agerentur: quae tota machinatio proprie *velarium* vocabatur. — 123. Fabricius *Veiento non cedit* Catullo in admiratione rhombi et adulatione Principis. Vtraque res festive adumbratur v. 123—129. et subtilissime simul exploduntur peregrinae superstitiones, a Romanis adscitae, fanaticorum hominum, quorum magnus tum numerus Romae erat, furor s. ἐνθουσιασμός, et fides his vaticinatoribus eorumque praestigiis a plebe habita. Conf. loca class. de Bellonae sacris VI, 511 seq. et impr. Tibull. I, 6, 43 seq. *fanaticus*, ἔνθεος, κάτοχος ἐν τῆς θεοῦ. *aestro*, furore sacro eiusque quasi stimulo, a Dea incusso. *Oestrus*, οἶστρος, s. *tabanus*, *asilus* et μύωψ, proprie est insectum, e vesparum genere, quod aculeo, qui ei in cauda acutissimum est, cuti armentorum ova immittit eaque non ictu tantum, sed vel bombo quoque suo, procul audito, ad insaniam adigere perhibetur; unde ad quemvis furorem, etiam vaticinantium, a numine immissum, transfertur.

125 seq. His verbis Veiento Domitianum alloquitur. — 126. *Britanni* cum insigni adulatione et delectu nominantur e gentibus bellicosis, quas Domitianus olim in ditionem redacturus esset. Romani maximam Britanniae partem (*barbaram*) frustra expugnare conati sunt, nec nisi meridionalem (Romanam) in formam provinciae redegerunt. Haec quoque ipsa sensim amplificata est, eiusque populi saepius rebellarunt. Veiento itaque auguratur, Domitianum id perfecturum, quod fortissimi olim duces et inter hos ipse eius pater exsequi non potuerint: quae spes etiam non vana forte fuisset, nisi Agricola virtute sua prosperoque rerum successu in odium invidiamque tyranni venisset. v. Tac. vit. Agric. c. 13—40. *de temone Britanno excidet*, curru excutietur bellico, h. e. vincetur et capietur. Nota sunt *esseda Britanna* ac *Belgica*, vehicula levia et agilia, quae facile flecti poterant; unde et Romani, delicatiores potissimum, nec tamen in bello, ut Britanni, iis utebantur. *Arviragus*, rex Britanniae, qui, si Polydoro Virgilio fides habenda, a Iosepho Arimathaeo ad Christianam religionem amplectendam adductus est, vel ei certe eiusque co-

mitibus sedem aliquam in regno suo (Glasconem) adtribuit et evangelii praedicandi potestatem concessit. Lucius, pronepos eius, temporibus Eleutberi Pont. Rom. baptizatus dicitur. *peregrina est bellua*, in mari Hadriatico capta; ergo *regem capies* peregrinum. *sudes*, pinnae, spinae, ut *cristae* sup. v. 70. ubi v. not. His spinis praeacutis et telorum instar horrentibus vel erectis tela, tergis hostium infigenda, significari monet adulator. 128. 129. Εἰρωνικῶς de adulatore, tam scite interpretante singula et tot praeclara ominante. *Fabricio* Veientoni.

130. *Quidnam igitur censes? conciditur?* verba Domitiani quaerentis, non integer, an in partes concisus coquatur piscis? 131. *Testa alta*, vas fictile et profundum, patina capax, qualis fuit illa Vitellii, de qua v. Suet. *muro*, margine, qui patinam ambit, ut *murus* oppidum. *tenui:* eo enim praestantior, quo tennior; Grang. Laus est figulorum, ut tenuem cretam in conficiendis patinis ducant, Plin. l. l. *colligat*, circuitu comprehendat, ambiat, includat, *orbem*, patinam vel interiorem eius partem. — 133. Cf. Mart. XIII, 81. *Debetur*, requiritur, opus est. *Prometheus*, peritus figulus, qualis fuit Prometheus. Is tamen proprie non historica fuit persona, sed notio philosophica, qua adumbrata est προμήθεια s. prudentia solertiaque animi, qua et procuduntur doli (quas fraudes ipsi Iovi nectere ausus est) et artes inveniuntur, in quarum magna parte praecipuus est ignis usus, et quarum inventione mox luxus, ut hoc deinde miseria hominum gignitur. Hinc Prometheus ope Minervae, cui artium inventio tribuitur, in coelum sublatus, in ferula cava (νάρθηκι), furtim ad Solis rotas admota, *ignem summa coeli de parte raptum*, mala fraude subreptum, *terris donasse* (inf. XV, 85.), vel, qui serior mythus est, mentem sinceram igneamque ad homines detulisse, et non modo artes, inpr. metallorum vasorumque fictilium ignis usu parandorum invenisse (ut h. l.), sed primum quoque hominem, πρωτόπλαστον, ex aqua vel *luto*, limo, argilla, terra (in quam scil. morte resolvimor) formasse fingitur, ut VI, 13. et XIV, 35. *subitus*, qui subito vel veniat, vel patinam fingat ex *argilla* et luto. 134. Et haec Montani verba sunt, non Domitiani. *rotam* figularem, *properate*, propere arcessite. *figuli tua castra sequantur*, cum reliquis fabris, ut semper apud te et in promtu sint, neque opus habeas eos arcessere. Sarcasmi vis per se satis manifesta est, et ex v. 137 seq. perspicua.

136. *Vicit sententia*, solennis formula, ut ap. Liv. *digna vivo* tali, Montano; acerbe dictum. 137. *imperii*, aulae, Imperatorum. *Noctes Neronis iam mediae*, sunt tum *epulae Neronis a medio die ad mediam noctem protractae*, tum noctes, in quibus Veneri indulgebat. Henninius *noctes medias*, quales inf. VI, 302. 303. memorentur, designari credebat, coll. Tac. Ann. XIII, 20. et XVI, 20. sensu parum diverso. Nonnulli *Neronem* h. l. Domitianum vocari existimant, ut sup. v. 38. *aliam famem* vulgo interpretantur irritamenta gulae, stomachum reficientia appetitumque excitantia; sed rectius Henn. famem Veneris, quae Cererem Liberumque sequi soleat, excitata potissimum largiore usu *Falerni*, quod Varro scite *suscitabulum Veneris* appellet. *pulmo Falerno arderet;* etsi enim nullatenus potus ab ore in pulmonem descendit, tamen magna inter pulmonem et potum cognatio est, quam Marsilius Cognatus Varr. Obss. I, 22. multis argumentis demonstrat; Grang. — *Pulmo arderet* quidem cuiusvis vini immoderato usu, sed inpr. *Falerno*, quod nobilissimum Campaniae vinum austerum erat vel amarum et *ardens*, (unde passim *severum*, *ferox*, Pers. III, 3. et Lucan. X, 165. *indomitum*, inf. XIII, 216. *acre*, vocatur, *ardens* vero Martial. IX, 75, 5. et XIV, 113.), eamque ob causam Chio, dulciori vino, aut aqua temperari solebat. — 139. *Nulli*, quam Montano. Quidam ad Neronem referunt, alii ad Domitianum. *usus edendi*, peritia in delectu et apparatu ciborum.

140—143. Similiter delicatorum hominum subtile palatum gulaque luxuriosa notatur ab Horat. Sat. II, 2, 31 seq. et 4, 31 seq. Pers. VI, 24. Plin. IX, 18. s. 32. et 54. s. 79. (ubi v. Harduin.), Macrob. Sat. II, 11. III, 16. Gell. VII, 16. (qui locus class. est), Athenaeo III, 13. Val. Max. IX, 1. Colum. VIII, 16. Varr. R. R. III, 3. et 17. Sen. de Consol. ad Helv. c. 10. et Epist. 79. quibus locis, inpr. Plin., etiam de praestantioribus *ostreorum* generibus agitur. *Circaea* ostrea nota ex Plin. XXXII, 6. Horat. Sat. II, 4, 33. et al. Sic dicta a *Circeiis*, opp. Latii et colonia Rom. in promont. *Circaeo* (hod. *Monte Circello*), quod Circe olim insedisse ferebatur. *Ostrea Lucrina* in lacu Lucrino, prope Baias, in Campania, capiebantur. *Rutupiae* (nunc *Richborough*) opp. Cantiorum in Britannia cum portu. Ostreas orae Britannicae dulcissimas laudat Plin. IX, 54. s. 79. et XXXII, 6. s. 21. *fundo* maris, s. in mari, *edita*, ut *nata* v. 140.

—*Echini*, concharum genus in cibis Romanorum exquisitioribus passim referuntur a Plauto et aliis.

144. *Consilio misso*, dimisso. Qui senatum habebat sive coëgerat, eum dimittebat etiam his verbis, *Nil vos moramur*, *P. C.* vel, *Nil vos tenet.*—145 seq. Conf. ad v. 60 seq. *dux magnus*, Domitianus, Imperator. 146. *adtonitos*, cf. v. 74 seq.—147. Domitianus cum *Dacis* (non *Getis*; v. Var. Lect.), *Sarmatis*, *Cattis* aliisque *Germaniae* populis bella gessit. *Sygambri*, bellicosa Germaniae gens, a Rheno usque ad Lupiam fines imperii sui propagaverant et Romanis magnas nonnunquam intulerant clades. *Torvi* vocantur et aliis, ut *feroces* et *caede gaudentes*. Sic et *truces oculi* Germanorum, quales bellatoribus esse solent hominibusque, quibus natura robur ingens et magna dedit corpora: quam vultus truculentiam auget tum metus, tum ars. *Dicturus*, relaturus. 149. *Epistola anxia*, anxietatis, periculi ac metus plena, s. index et causa. — *praecipiti pinna* forte simpl. pro *celeriter* dixit poëta, quoniam pennae sunt velocitatis symbolum, vel pro pinnatis tabellariis. (1)

150 seq. Praeclarum epiphonema poëtae, mortem tot tantorumque virorum, Domitiani iussu interemtorum, lugentis. *his*, talibus, *nugis*, qualis fuit consultatio de rhombo. 152. *animas*, homines, *claras illustresque*, ut ψυχὰς ἰφθίμους ap. Hom. Il. α, 3. et al. passim. *impune et vindice nullo*, quibus verbis ignavia nobilium, tyranni temporibus viventium, notatur. 153.

(1) Nonnulli referunt ad columbas vel hirundines aliasve aves, quae literas, pedibus suis alligatas, gestaverint, de quibus v. Plin. X, 37. ibique Harduin., Huet. ad Manil. V, 381, Demst. ad Rosin. p. 775. Non magis probanda vet. Schol. nota: „*Si victoriae nunciabantur, laurus in epistola figebatur* (literae ad senatum mittebantur lauro implicatae, de quo v. Plin. H. N. XXXV. extr. et Schwarz ad Plin. Pan. 8.) *si autem aliquid adversi, pinna figebatur.*" (Forte leg. *fingebatur* vel *pingebatur.*) Rectius alii, praeeunte Casaub. ad Suet. Aug. c. 37., ad pinnatos cursores s. tabellarios veredariosve respici putant, qui, teste Dione, pennas, festinationis velocitatisque indicium, in capite gestaverint, unde Hesych. *πτεροφόροι* et Plut. in Galb. πτηνοφόροι dicuntur. Nota Plathneri h. l. est: „Nuncii alati erant vel pinnati ipsorumque arma, idque, ut opinor, ad exemplum eorum praestitis Mercurii. Nuncii tristis rei nigras, laetae albas habebant pennas. Hoc liquet ex Martial. X, 3, 10. illud ex Stat. Silv. V, 1, 92. 93. ubi lego *Nullaque fumosa* cet. ut sensus sit, a remotis mundi partibus militares nuncios laureatis pilis venire, nec ullam *fumosam* i. e. nigram in lancea cursorum cerni pennam."

154. Ex h. l. manifestum est, poëtam Domitiano superstitem fuisse. Cf. sup. de vita Iuven. *Cerdonibus*, hominibus infimis ac sordidis. v. ad VIII, 182, ubi *Volesis Brutisque*, ut h. l. *Lamiis*, h. e. nobilibus, opponuntur. Intell. Clodianus, Maximus et Saturius, qui tyrannum trucidarunt. — 154. Tunc periit, quum eum plebs timere coepisset, nec iam essent nobiles, qui timerent, omni nobilitate et Senatu iam exstincto; vet. Schol. *Lamiarum*, nobilium, a Domitiano occisorum, inter quos etiam Aelius *Lamia* fuit, qui cum delectu et acerba imperatoriae crudelitatis nota memoratur, quum ob levem mortis causam, tum ob cognationem, quae cum Principe ei erat, tum ob antiquitatem nobilitatemque generis, de qua v. Horat Od. III, 17, 1 seq. ibique intpp.

IN

SATIRAM V.

Vs. 1—5. Sententia horum verborum, quibus ipsum Satirae argumentum continentur, est haec: Parasiti a divitibus tam ignominiose tractantur, ut fieri non possit, quin homines ingenuos parasiticae pudeat vitae: tantum abest, ut quis iniurias illas patienter ferat, vel adeo hanc vitam putet *summum bonum* esse. Nihilo tamen secius non deerant tunc temporis eiusmodi homines. Hinc poëta summa vi et indignatione ipsum alloquitur parasitum: Si alienum panem comedere et *propositum*, h. e. vitae tuae rationem et institutum persequi, *nondum*, quum iam diu ita vixeris, *te pudet* ac taedet, et si aequo potes animo pati indigna illa, quae parasito ferenda sunt, vel adeo hanc vitam putare beatam; *metuam* (praes. coni.) *tibi credere testi quamvis iurato*, quamvis iures: nam ita verendum est, ne periuria vel quamcumque inhonestatem nulli habeas religioni. (1) 2. *vivere aliena quadra*, h. e. mensa escaria, quae initio quadrata erat et postea rotunda, vel alienis impensis, propr. pane, qui olim in quadras vel quatuor partes, quadrifariam dissecari solebat et praecipua victus pars est. Henninius haec notavit: *quadrae* erant fragmenta ex orbe seu placentis triticeis seu paniceis in orbem deductis, quibus epulae

(1) Interpretes tantum non omnes sensum h. l. silentio praetermittunt, vel non recte cepisse videntur. Fuere qui ita exponerent: Quod te nondum propositi pudet — id *metuam tibi credere*, h. e. credere non possum, iurato, licet iures. Haec ratio mihi quoque in mentem venit, et ita *si* occurrit ap. Liv. VII, 31. et passim Gr. εἰ pro ὅτι, ita ut non dubiam, sed certam significet rem. Sed *iuratus testis* dici non potest, qui de se aliquid iure iurando interposito affirmat. Praestiterit: *Si te nondum pudet*, h. e. si dicis, te nondum pudere propositi cet.; *metuam tibi* quidquam *credere*, *quamvis iurato*, si vel ea, quae dicis, iuramento confirmaveris. Affectus indignationis hanc orationis negligentiam peperisse videre potest. Sed cur eam poëta obtrudemus, ubi opus non est?

imponebantur, ut hodie patinis et laucibus (unde *quadrae* pro patinis ipsisque mensis, v. c. ap. Virg. Aen. VII, 115. coll. III, 257.), quae *quadrae* dicebantur, quando post epulas quadrifida divisione in partes quatuor sectae erant, non vero, quod essent quadratae: unde scomma Iuvenalis *aliena vivere quadra*, in fragmento pauiceo alienae mensae summum bonum ponere. 3. *Si potes illa pati* (ut ap. Mart. XI, 24, 15.) cet. ut ap. Lucian. l. l. cap. 13. μυρία ἔστιν ἀφόρητα ἐλευθέρῳ ἀνδρὶ ἐν αὐταῖς ἤδη ταῖς συνουσίαις γιγνόμενα cet. et c. 16. πολλὰ πονεῖν καὶ ὑπομένειν ὑπὲρ τῆς τοσαύτης εὐδαιμονίας cet. *Sarmentus*, ὁ δὲ Σάρμεντος τῶν Καίσαρος (*Caesaris*, Augusti) παιγνίων παιδάριον, ἃ δηλικίας (*delicias*) Ῥωμαῖοι καλοῦσιν, Plut. vit. Anton. Notus quoque est ex Horat. De eodem in vett. Scholiis h. l. ex emendat. Pithoei, Rutgers, ad Horat. p. m. 35—39. Casaub. ad Suet. pag. 106. et Rubeu. Elect. II, 28. leguntur haec: " *Sarmentus* natione Thuscus, e domo M. Favonii, incertum libertus, an servus (haud dubie libertus, quod patet ex Horat. l. l. et ex iis, quae mox de Maecenate traduntur), plurimis forma et urbanitate promeritis, eo fiduciae venit, ut pro equite Rom. algeret (f. *ut liber equitem Rom. ageret*); decuriam quoque quaestoriam compararet. Quare per ludos, quibus primum (f. *quia libertinus*) XIV ordinibus sedit, haec a populo in eum dicta sunt: *Aliud scriptum habet Sarmentus, aliud Populus voluerat. Digna dignis. sic Sarmentus habeat crassas compedes; Rustici, ne nihil agatis, aliquis Sarmentum alliget.* Dum autem causam usurpatae dignitatis agit (forte *Dicturus causam u. d.*, *Maecenatis*) precibus et gratia submoto accusatore dimissus est, quum apud iudices nihil aliud docere tentaret, quam concessam sibi libertatem a Maecenate, ad quem sectio (s. rectio) bonorum Favonii pertinuerat. Iam autem senex in maximis necessitatibus, ad quas libidine luxurieque deciderat, coactus auctionare, quum interrogaretur, cur scriptum quoque Censorium venderet, non infacete, *bonae se memoriae esse* perdita (s. *praedicavit*, vel *praeditum*). „ — *mensas iniquas*, convivia, in quibus vel convivae inique, iniuste, indigne tractantur; vel non eodem honore habentur; vel inaequales sunt, nec eiusdem dignitatis; vel potius, in quibus alii cibi aliaque vina domino, alia convivis praebentur. *quae* ne *ad mensas* quidem *Caesaris* Augusti *viles* scurrae *tulissent* patienter. Magna vis inest in verbis *Caesaris* et *vilis*. De *Galba* scurra v. Quintil. VI, 3. et Martial. I, 42, 16. et X, 101. si modo idem est et recte ibi ita legitur. At non

male monuit Schurzfl., Iuvenalem non de scurris sui temporis et felicibus Caesare suo loqui, ut Martial., sed de *vilibus* et priscis Augusti parasitis. — 5. *iurato* a verbo depon. *iurari*, ut passim. Sic *iurato mihi crede* Cic. ad Att. XIII, 28. — 6. *Ventre nihil frugalius*, si non delectari vult, sed tantum impleri: nam natura paucis est contenta.

7—11. At finge, panem etiam et pauca haec, quae natura desiderat quaeque *inani* ventri implendo et fami propulsandae sufficiunt, tibi deesse: satius tamen est mendicare, quam parasitari. — Verba illa vs. 6. et 7. parasito quoque tribui possunt, et iustam vitae talis excusationem continere. Sed ita poëtae responsio v. 8 seq. nimis abrupta videtur, et verba *ventre nihil frugalius novi* parasito parum apta. — 8. *Crepido* et *pons* loca, ubi mendici stipem a praetereuntibus petunt. *Crepido* locus eminentior in ripa, in portubus interioribus, ad quem naves appellunt, in muro, vel vico, vel ponte. Talem locum, ab equorum et curruum via separatum, Lutetiae in ponte novo videre est; Grang. *Teges*, gausape s. matta ex iuncto s. cannabo, scripo cet. *tegumentum* ac cubile mendicorum, ut VI, 117. lupanaris. *tegetis pars dimidia* parte *brevior*, quae adeo non totum tegit corpus.

12. *Primo loco*, primum, *fige*, ut *fige intra te* IX, 94. h. e. fige, infige animo (ut ap. Virg. Aen. III, 250.), hoc fixum in mente tua tene, expende sollerter. 12—15. Invitatio ad coenam divitum est *merces solida*, plenum integrumque praemium omnino, quae ipsis praestitisti, officiorum; eam tibi divites quasi in solutum *imputant*, pro beneficio venditant, vel tanti habent, ut ea tibi abunde officia tua compensasse gratiamque retulisse sibi videantur. 14. *amicitiae magnae*, quae tibi cum *magno* h. e. nobili ac potente viro est. *Imputare* proprie dicuntur, qui, quod alicui datum vel ab eo acceptum est, in rationes suas inferunt, ἐλλογοῦσι; deinde qui beneficia quasi adnotant et loco remunerationis officiorum putant. *Rex*; v. ad I, 136. 16. *adhibere* scil. convivio s. ad convivium. *post duos menses* cet. qualis merces veterum officiorum salutationumque quotidianarum? Et tamen ea multis quoque satis magna videtur nostro aevo, cui et reliqua conveniunt, quae poëta dixit. — *clientem*, te.

17. Salse poëta dicit, clientes non aliam ob causam a divitibus nobilibusque ad coenam vocari, quam ut iustum convivarum expleant numerum, neque vacuus sit locus in lecto, de-

stinatus forte alii, qui venire non potuit. Ἀλλ᾽ ἤν τις ἄλλος ἐπεισέλθῃ νεαλέστερος, ἐς τοὐπίσω σὺ, καὶ οὕτως ἐς τὴν ἀτιμοτάτην γωνίαν ἐξωσθεὶς κατάκεισαι μάρτυς μόνον τῶν παραφερομένων cet. Lucian. l. l. cap. 26. Veteres autem Romanos in *tribus* plerumque lectis, circa mensam stratis, et ternos in quovis lecto, discubuisse (unde *triclinii* nomen, et unde sordidum plebeiumque habebatur, unum lectum a pluribus occupari), vel tironibus nota res est. — *Culcita*, pulvinar, cervical, προσκεφάλαιον, quod singulo convivae substernebatur, adeoque locus in lecto, convivae *tertio* destinatus. Romani, ut verbis Lipsii l. l. utar, accumbebant reclinata supera parte corporis in cubitum sinistrum, infera in longum porrecta ac iacente, capite leviter erecto, dorso a pulvillis modice suffulto. *Tertia* vero *culcita* h. l. etiam per contemtum dici potest infimus in imo lecto locus, pauperi clienti aut scurrae et balatroni destinatus, ut Porcio ap. Horat. Sat. II, 8, 23. Veteres enim ita accumbebant, ut primus iaceret ad caput lecti, eiusque pedes porrigerentur iuxta secundi dorsum; secundus vero, pulvillo interiecto, decumberet ad umbilicum sinumve primi, pedibus extentis ad dorsum tertii, et sic porro: unde locus *summus*, *medius* et *imus*. Medius erat dignior reliquis et dignissimus quidem in medio lecto; post hunc honoratissimus locus summus; vilissimus autem imus. — 18. *Una esse* et *apud aliquem esse* h. e. coenare, formulae solennes de conviviis, ut ap. Terent. Heautont. I, 1, 110. — *votorum* tuorum haec *summa* est: *quid* enim *ultra quaeris*, optas? Ita ad summam, quam in votis habebas, felicitatem pervenisse tibi videris, et digito quasi coelum attingere. Ridet poëta stultitiam parasitorum, qui tanti ducunt, a divitibus nobilibusque nonnumquam ad coenam vocari. Sic et ea, quae sequuntur v. 19—23., εἰρωνικῶς intelligenda: Hoc sane satis amplum est praemium tot officiorum! haec satis iusta causa, quare summo mane et hiberno quoque tempore patronum salutes et deducas! *Trebius* fictum clientis et parasiti, ut alibi, *Virro* patroni divitisve hospitis nomen. 20. *ligulas*, corrigias calceorum, *dimittere*, calceamenta non ligare, prae nimia festinatione. 21. *Turba salutatrix*, cf. ad IV, 62. *orbem peregerit*, omnes patronos ex ordine salutaverit (ut forte *discursus* I, 86. et πολλὴ διαδρομὴ ap. Lucian. περὶ τῶν ἐπὶ μισθῷ συνόντων § 10. et τῆς πικρᾶς ταύτης περιόδου in ei. Nigrino c. 22. et Gall. *faire le tour*) nisi malis, circa patronum orbem collegerit, in orbem constiterit; ut vereatur Trebius, ne exclu-

datur, quia tardius venerit. 22. *Sideribus dubiis*, quorum fulgor die iam illucescente hebetatur; luce adhuc dubia, nondum satis certa ac clara, primo diluculo. Sic *dies*, *lux*, *ignes dubii*. *Sidera dubia* etiam nimbosum tempus dici posse monet Grang. Bahrdt ea ad aestatem, qua summo mane sidera noctem ita luce sua illustrent, ut saepe diem iam illuxisse credas, *illud* vero *tempus*, *quo se frigida c. p. s. Bootae*, ad hyemem refert. Enimvero his verbis neque hyems, neque, quod vet. Schol. Lubinus et alii putabant, media nox designatur, sed extrema noctis pars, quam mox diluculum excipit; nam hoc est *illud tempus*, *quo* solae *se circumagunt* s. flectunt adhuc vel superstites sunt et conspiciuntur Vrsae et *Bootes*, postquam reliquae stellae iam occiderunt. Vrsas etiam, quae in polo septemtrionali, supra finitorem nostrum elevato, semper sub adspectum nostrum veniunt, solas numquam occidere vel Oceani aequore tingui, fingunt Graeci et hinc Romani poëtae. Poëta itaque dicit, clientes, ne quis prior veniret, iam ante diei ortum patronos ex ordine salutasse; quo et summum in officiis praestandis studium, et molestia eorum declaratur. Sic et ap. Lucian. l. l. cap. 24. ἕωθέν τε ὑπὸ κώδωνι ἐξαναστὰς, ἀποσεισάμενος τοῦ ὕπνου τὸ ἥδιστον, συμπεριθεὶς ἄνω καὶ κάτω, ἔτι τὸν χθιζὸν πηλὸν ἔχων ἐπὶ τοῖν σκελοῖν, et cap. 26. Σὺ δ' ἄθλιος, τὰ μὲν παραδραμὼν, τὰ δὲ βάδην ἄναντα πολλὰ καὶ κάταντα (τοιαύτη γὰρ, ὡς οἶσθα, ἡ Πόλις) περιελθὼν ἱδρωκάς τε καὶ πνευστιᾷς. et in Nigrino cap. 22. Πολὺ δὲ τούτων οἱ προσιόντες αὐτοὶ καὶ θεραπεύοντες γελοιότεροι· νυκτὸς μὲν ἐξανιστάμενοι μέσης, περιθέοντες δὲ ἐν κύκλῳ τὴν πόλιν καὶ πρὸς τῶν οἰκετῶν ἀποκλειόμενοι, κύνες καὶ κόλακες καὶ τὰ τοιαῦτα ἀκούειν ὑπομένοντες· γέρας δὲ τῆς πικρᾶς ταύτης αὐτοῖς περιόδου τὸ φορτικὸν ἐκεῖνο δεῖπνον (coena recta eiusque spes, de qua conf. v. 166, et I, 133. 134.) καὶ πολλῶν αἴτιον συμφορῶν cet. 23. Quatuordecim versus polum arcticum stellae primum dicebantur *triones*, vel proprie *teriones*, h. e. boves (a terendo), et ἅμαξαι, *sarraca* s. plaustra, quoniam eas olim sub plaustri boumque, iugo iunctorum, specie sibi animo informabant homines; postea vero Ἑλίκη et Κυνοσουρὰ, Vrsa maior et minor, Ἄρκτος μεγάλη et μικρὰ, quae nomina forte inventa ab Arcadibus, quia ἄρκτος et ursam et septemtrionem significat; unde efficta videtur fabula Arcadis, filii Callistus, in ursam transmutati et cum matre translati in coelum; ad quam simul hominum ingenia duxisse videtur similitudo nominum *Arcas et* Ἄρκτος. Hinc et sidus, quod Vrsas pone sequi et quasi regere videtur, *Bootes* primum (Βοώτης. bubulcus), et deinde *Arctophylax* (Ἀρκτοφύλαξ) appellabatur. *se circumagunt*, ut al. *se*

flectunt, vel στρέφονται. *sarraca*, v. ad III, 255. *Frigida*, ob frigus diluculi vel quoniam septemtrionale est sidus. *pigri Bootae*, et *tardus B.* ut ap. Ovid. quia polo arctico propior est et tarde modicoque circa eum flectitur gyro. Praeterea frigus quoque poëtis, v. c. Tibull. I, 2, 29., *pigrum* dicitur ab effectu; et bubulci Virg. Ecl. X, 19. *tardi* a lento boum incessu.

24—37. Clientibus et parasitis non idem, quod patronis hospitibusque ditioribus, vinum ac cibus propinatur. Quae itaque dementia illorum est, si tanto sibi honori ducant, ab his ad coenam vocari, ubi tam indigna patiuntur? Τῶν ἄλλων ἥδιστόν τε καὶ παλαιότατον οἶνον πινόντων, μόνος σὺ πονηρόν τινα καὶ παχὺν πίνεις, Lucian. l. l. cap. 26. *Vinum* datur, porrigitur tibi vili et faeculentum, quod *sucida nolit lana pati*, imbibere. Bene comparant Varr. R. R. II, 11, 6: *Tonsurae tempus inter aequinoctium vernum et solstitium, quum sudare inceperunt oves; a quo sudore recens lana tonsa* sucida (al. *succida*) *appellata est. Tonsas recentes eodem die perungunt vino et oleo: non nemo admixta cera alba et adipe suillo.* Alii *sucidam* putant appellari lanam, quae *succi* plena et pinguis, nec dum lota sit: quae sententia non abhorret a Varroniana, si *sudor* ille est *succus* s. *sucus*, h. e. squalor, quo sordida est lana modo tonsa, et qui sudore potissimum gignitur. — 25. *Videbis* te factum vino novitio vel corrupto *Corybanta*, temulentum ac mente turbatum, similem Corybantibus, qui armatam saltationem cum clamore, tumultu et cymbalorum tympanorumque strepitu instituere, capita quassare et furorem non ipsi tantum concipere, sed aliis quoque immittere solebant. — 26. *Iurgia proludunt*, sunt quasi prolusio pugnae. *Prolusio* autem proprie gladiatorum est, qui ante certamen arma ventilabant. — 26 seq. Conf. Prop. III, 8. Hor. Od. I, 27, 1 seq. *Saucius*, non vino tantum, sed et poculo; Farn. *rubra* cruore pugnantium. 28. *Inter vos* (clientes et parasitos) *libertosque*, qui aeque ac clientes nonnumquam a patronis convivio excipiebantur infimumque in eo obtinebant locum. *Cohors*, multitudo, *libertorum* spectat ad dignitatem opesque patroni. *Iurgia* et *pugna* eorum cum clientibus sunt effectus vini vilioris et faeculenti, qui etiam ingenio talium hominum et hac occasione genio indulgentium apprime conveniunt. 29. *lagena Saguntina* epith. orn. dicuntur pocula fictilia et parasitis apposita, non domino. *Saguntum*, urbs Hispaniae, cuius gleba et argilla

adeoque vasa terrena, a quibus ipsa nomen accepisse credebatur, prae ceteris laudantur. — 30. *Ipse*, patronus, vel dives ille ac nobilis hospes, *rex* v. 14. Nam *ipse* poëtis dicitur, de quo potissimum sermo est. *diffusum* vinum, quod e torculari vel lacu vel doliis in amphoras et cados *diffundebatur* in multos annos. Vetus simul designari putabat Grang. cui opponatur *doliare*, novum et asperum, de dolio haustum. Notio quidem vetustatis magis exprimitur adiectis verbis *capillato Consule*; nec tamen negandum, veteres eam ob causam *diffudisse* vinum et in cadis *condidisse* (haec enim sunt propria in hac re vocabula), corticibus cadorum pice, vel gypso et cera illitis, ut veterasceret et multos demum post annos promeretur. — *Consule*: nam cadis inscribebantur nomina Consulum, quibus vinum condebatur, qui eorum *titulus* est et *nota*, qua patria aetasque vini designari solebat. *capillato*, intonso (adeoque iam ante a. V. C. 454. *diffusum*), vel simpl. vetusto, prisco, ut *barbatus* IV, 103. ubi v. not. — 31. *tenet*, tamquam sibi proprium retinet, solus bibit. *uvam*, vinum, *calcatam*, ut *prelo domitam Caleno uvam* ap. Horat. Od. I, 20, 9. *Calcatam bellis socialibus*, tempore belli socialis s. Marsici et Italici, quod ab a. V. C. DCLX usque ad DCLXII in Italia gestum est. Sic *cadum Marsi memorem duelli* dixit Horat. Od. III, 14, 18. His tamen verbis simpl. vinum et nobilissimum et ob vetustatem rarissimum designatur, neque in iis argutandum videtur, quasi veteres vina, in primis dulcia, non tam diu conservare potuerint et ne grata quidem illis fuerit nimia vetustas: nam h. l. vinum ducentorum fere annorum memoratur, et quadrima iam in vetustis referuntur. Nonnulli intelligunt vinum Opimianum, dictum ab Opimio, quo consule (a. V. DCXXXIII) propter coeli temperiem copiosus fuit generosorum vinorum proventus, quae vel in ducentesimum annum servata sunt. Sed belli socialis temporibus similis vini proventus esse potuit, et Opimius XXX fere annis ante consulatum gessit: nisi forte dixeris, poëtam non ad eam subtilitatem esse exigendum et ab eodem Opimio oppressum certe C. Gracchum, a quo tribuno lex lata, ut sociis Italicis ius suffragii in legibus ferendis esset, quae a M. Livio Druso deinde repetita praecipuaque belli illius causa fuit. 32. Ne paululum quidem vini generosi iis daret, quibus vinum est medicina, et quidem amicis. *Cardiaci*, καρδιακοί, qui non tam cordis, quam stomachi doloribus laborant, quibus angustiae gignuntur pectoris et

immodicus sudor. Stomachum enim s. os ventriculi veteres Graeci καρδίαν dixere. Cardiacorum vero morbo unicam spem in vino esse, monet Plin. XXIII, 1. s. 25. *Cyathus* pars duodecima sextarii. — 33. *aliquid* vini. *Albanum* vinum, in agro et monte Albano proveniens, cuius duae sunt species: alterum est acerbum, alterum lene ac dulce, cui Dionys. Hal. I, 12. solum Falernum, sed Plin. XIV, 6. etiam Setinum praefert. *Setinum* vinum, sic dictum a *Setia* (nunc *Sezze*) colonia Rom. haud procul a paludibus Pomtinis sita, praestantissimum. — 34. Vinum designatur tam vetus, ut, nota *tituloque* vetustate deleto, aetas eius et annus, quo sit conditum, non amplius cognosci queat. *testae*, cadi, amphorae. *fuligine*, mucore et situ, vetustate inducto.

36. 37. Dulcissimi versus, qui summum libertatis desiderium odiumque tyrannidis spirant, quo ipsum poëtam imbutum fuisse haud obscure intelligitur. Ita passim, quod iam Rigalt. in Diss. de Sat. Iuven. observavit, occulta erectioris animi indicia prodit, quae, quo magis improvisa sunt, eo fortius feriunt lectores; v. c. I, 17. IV, 150 seq. VIII, 260. XIV, 41 seq. 254 seq. *Quale* vinum, scil. praestantissimum, accommodatum laetitiae, qua memoriam Brutorum et Cassii, τυραννοκτόνων, celebrabant. *Thrasea* Paetus et gener eius, *Helvidius* Priscus, veneranda illis temporibus virtutis, gravitatis, constantiae liberiorisque animi exempla, notissima ex Tacito, Suetonio, Arriano, Dione, Plut. et Plinii Epist. *Brutorum*, L. Iunii Bruti, qui Romam regio dominatu liberavit, D. Bruti, qui in Caesarem coniuravit, et inpr. M. Bruti, qui cum C. *Cassio* interfecit Caesarem, ut patriae libertatem restitueret, cuius postremi vindices fuere Cassius et Brutus. *coronati*, more veterum, qui in epulis bilarioribus lautioribusque capillos non ungere tantum, sed et coronare, collaque sertis cingere solebant. *bibebant B. et C. natalibus*, quem annorum parentalium morem illustravit Meurs. de Fun. c. 36. et imitati sunt Christiani in memoriis martyrum, nisi quod emortualem eorum diem dixerint natalem; Hennin. — 37. *capaces*, grandes: quod tam ad bibendi cupiditatem, quam ad luxum et magnificentiam spectat. 38. *Crustae Heliadum*, phialae ex electro; *vasa potoria crustata* ap. Fest. in *tabernae crustariae*. *Crustae* proprie dicuntur ea, quibus res aliqua inducitur, deinde ornamenta vasorum argentorum, signa quasi et simulacra, extrinsecus alligata, πρόστυπα; de quibus v. sup. ad I, 76. *Heliadas*, Phaethontis sorores, nimio fletu

in populos, seu alnos, seu larices, electrum stillantes, earumque lacrimas ad ripas Eridani solis vi in electrum transformatas fingunt poëtae. Hinc *Heliadum lacrimae* et *gemmae* pro electro ap. Ovid. et Martial. Patria et origo *electri* sive *sucini*, de quo mira commenti sunt veteres, ne hodie quidem satis nota est; etsi naturam eius ab initio liquidam esse probabile fit ex eo, quod animalcula plerumque inclusa tenet. Alio autem sensu *electrum* dicitur pro poculis et vasis ex electro conflatis XIV, 307. ubi *electrum* proprie non sucinum est, quod nobis *bernstein* s. *agtstein* dicitur, sed exquisitius metalli genus, aurum, cui quinta argenti portio admixta est. Phialas ex tali electro conflatas etiam h. l. intelligendas esse, non male monuerunt Britan. et Grang. Verum poëta sic improprie loquutus est: nam electrum, quod veteres Romani ex Heliadum lacrimis ortum et arboris succum esse crediderunt ideoque *succinum* appellarunt, est potius nostrum *bernstein*. — *Berylli* lapides caerulei, ut *smaragdi* virides. *Phialae* cur *inaequales beryllo* dicantur, intelligitur forte ex Plin. XXXVII, 5. *Poliuntur* berylli *figura sexangula quoniam, hebescunt, nisi color surdus repercussu angulorum excitetur; aliter enim politi non habent fulgorem eumdem*: nisi praestat sententia Grangaei, qui pocula, in quibus inserti berylli *inaequali* numero, vel spatio, vel magnitudine; aut aliorum, qui aureos calices, insertis lapillis aspersos, intelligunt. «Quia viridis, inquit, color optime cum auro convenit, gemmas viridantes in ornandis poculis ut plurimum adhibebant veteres, inter quas smaragdus tenet primatum. *Beryllus* quoque quia viridis, ad hunc usum translatus. Hoc ergo loco poëta dicit *phialas beryllo* textas et per hoc *inaequales*, asperitate et exuberantia gemmarum.»

39. *Virro* fictum non servi, sed patroni vel hospitis divitis nomen. v. ad v. 19. *non aurum*, aureum poculum et vas, (ut X, 27.) sed fictile, in quo *custode* non opus est. *custos*, servus, qui te manusque tuas observet, *affixus* tibi et lateri tuo, qui semper tibi praesens sit. *gemmas*, aureis poculis insertas. Pocula etiam ditiorum ipsa saepe gemmea erant. *qui numeret*, veritus, ne clanculum aliquas subripias et suppiles. *ungues observet acutos*, ne furtim gemmas vel aurum abradas. 42. Neque hoc aegre ferendum est tibi: nam gemma saepe magni pretii phialae inserta est. *illic*, in poculo. 43 seq. Romani eo luxuriae pervenerant, ut onustos annulis digitos, quum biberent, denudarent per luxum; nimirum pocula habebant, quae

in margine fissuris et cavitatibus erant praedita, in quas ex tempore inserebant gemmas et uniones ex digitis, ut magnificentius biberent, et hoc proprie erat ἔμβλημα: quae *gemmata pocula* Noster intelligit; Hennin. 44. 45. Gemmae armorum olim, nunc poculorum ornamenta. Poëta respexit verba Virg. Aen. IV, 261. 262. *iuvenis*, Aeneas, *praelatus Zelotypo Iarbae* a Didone, quod notum e Virg. Aen. IV, 36. et 196—218. (1)

46 seq. Tibi dautur *calices* vitrei et deformes, quales erant Vatinii s. Vatiniani, sic dicti a Vatinio *Beneventano*, *sutore* et vitreario artifice, qui gratia Neronis et optimi cuiusque criminatione valebat. Poëta autem in contemtum Vatinii, foedissimi hominis, calices eius nominat magis, quam alterius opificis; Brit. *Sicabis calicem*, bibes e calice; vel proprio sensu: ebibes, exhauries calicem, forte exiguum. Hinc et *exsiccare vina culullis* pro bibere aut haurire vina e culullis, poculis grandioribus, dixit Horat. Od. I, 31, 11. et forte poëta noster *siccato nectare* inf. XIII, 44. *quatuor nasorum*, rostrorum. Vatinius grandem nasum habuit; vet. Schol. Hinc calices, qui nasos s. rostra habent, *Vatinianos* quidam dictus putant. Sed v. Lips. ad Tac. Ann. XV, 34. ubi recte, opinor, monet, Vatinio longiorem nasum tribui a Martiale XIV, 96. quia acer et sagax fuerit inquisitor criminatorque. — 48. Solent sulphure (ita legendum pro *in urbe*) calices fractos s. caldariolas componere, vitrum solidare i. e. malthare; vet. Schol. Notus est mos veteris nostrique aevi, vitra fracta conglutinandi sulphure et maltha vel permutandi sulphuratis ramentisve sulphureis.

50. *decocta* aqua. Nam aqua, quia post decoctionem frigidior est, decoqui vitroque demissa in nives refrigerari solebat, ut frigoris voluptas sine vitiis nivis perciperetur.

51. *vobis*, clientibus, parasitis. *poni*, apponi in mensa. 52 seq. Alii quoque iique viliores servi pauperibus convivis, clientibus ac parasitis ministrant, quam dominis, his pueri pulcri ac nitidi, illis deformes et nigri. *Cursor* servus a pedibus, ministrans et proprie ante redas currens: nam et viris et feminis lautioribus ditioribusque tam equites quam cursores, in primis Afri aut Numidae (unde h. l. *cursor Gaetulus*), erant ad iter, qui equis praevehebantur aut praecurrebant cur-

(1) Plathnerus suspicabatur, amare h. l. tangi nobiles Romanos, qui nobilitatem et genus quidem ab Aenea deduxerint, sed non virtutem; illum enim arma habuisse pretiosa, ipsos vero pocula.

rum lecticamve et quidem succincti lino Aegyptio, phalerati et armillati. Afri et inpr. Mazyces velocitate pedum excellebant. Praeterea τρυφηταῖς et delicatis viris mulieribusque olim pueri *Gaetuli* ac *Mauri*, h. e. Afri (*fuscus Hydaspes* Hor. Sat. II, 8, 14.) παῖδες Αἰθίοπες, θεράποντες Ἰνδοὶ et θεράπαιναι Ἰνδαί, ministerium praestabant, ut et hodie in aula Principum, et μικροφιλοτίμου indicium est ap. Theophr. Char. XXI. ἐπιμεληθῆναι, ὅπως αὐτῷ ὁ ἀκόλουθος Αἰθίοψ ἔσται. Athen. λαμπτηροφόρους παῖδας Αἰθίοπας. Videtur itaque poëta ex nigro tantum colore ridendi occasionem captasse et deformem puerum opposuisse formosissimo, ut XIII, 42–45. Vulcanum, claudum nigrumque deorum pocillatorem, Ganymedi et Hebae, formosissimis eorum pincernis. Servi quoque, ex barbaris regionibus a venalitiariis vel mangonibus Romam ducti, vilissimi erant omnium et minimo vendebantur pretio. *manus ossea Mauri*, Maurus exilis, macilentus, et *niger*, cuius species verbis seq. festive adumbratur. Sic et *graciles Indi*, dicuntur inf. VI, 466. nam nimius gestus maciem gignit, ut humor frigusque pinguedinem. — 54. *cui* ob nigredinem maciemque *nolis occurrere*, ne terrorem tibi incutiat, tamquam μορμώ s. μορμολύκη, osseum spectrum, phantasma et umbra mortui, quae et ossea et nigra esse fingitur. Sic ex occursu Aethiopis et Mauri M. Brutus cladem, et Hadrianus mortem sibi imminentem augurabatur, si fides habenda Plut. et Spart. — 55. *monimenta*, sepulcra, *Latinae* viae. *Flos*, decus, *Asiae*, formosissimus puerorum servorumque Asiaticorum; ut ap. Cic. Phil. II, 15.III, 5. (1) Ad lautioris convivii apparatum pertinebant etiam servi formosi et bene vestiti, nec non eleganter comti unguentisque delibuti, μειράκια ὡραῖα διακονούμενα ap. Lucian. l. l. cap. 16. Maximi autem aestimabantur servi, ex Phrygia, Lycia aliisque Asiae minoris regionibus petiti. *ante ipsum* patronum sc. stat, paratus ad ministerium. Sic στῆναι, παραστῆναι τινὶ seu ἐνώπιόν τινος, οἱ ἑστῶτες et παρεστῶτες, de famulis s. ministris.—56. 57. Quam immenso saepe pretio Romani servos, Graecos potissi-

(1) Conf. Heyne ad Virg. Aen. VIII, 500. Similiter ἄνθος τῶν Ἀθηναίων dixit Thucyd. IV, 133. ἡρώων ἄωτοι et ναυτῶν ἄωτος Pind. Nem. VIII, 15. et Pyth. IV, 335. *flos iuvenum pubescentium* et *iuventutis* Liv. VIII, 8. et 28. XXVII, 35. XXXVII, 12. ad quae loca v. Drakenb. Conf. Hemsterh. ad Lucian. Tim. c. 55. et Abresch. Diluc. Thucyd. p. 489. Poëta forte etiam ad *florem aetatis*, τῆς ἥβης ἀγλαὸν ἄνθος, respexit, de quo v. ad Sil. I, 61. III, 81. VII, 691. et Klotz. ad Tyrt. p. 68. 69.

mum et formosos, emerint, docent Plin. VII, 12. Suet. Caes. 47. Liv. XXXIX, 44. Martial. III, 62. et al. Poëta itaque taxat insanum luxum saeculi sui, quo pretia servorum superent facultates *Tulli* Hostilii et *Anci* Martii, regum Rom., qui tamen olim dltissimi civium fuerint. Ancus recte quidem *pauper* dicitur Claud. bell. Gild. v. 109. respectu divitiarum et magnificentiae serioris aevi, sed idem quoque et Tullus *dives*, priscorum scil. temporum ratione habita, Horat. Od. IV, 7, 15. — *Tulli pugnacis*, quod notum ex Liv. — 58. *ne te teneam*, ne longior sim, vel te multis verborum ambagibus morer, ut paucis dicam. *Frivola* substant. ut III, 198. nisi malis: *omnia* sc. bona regum priscorum sunt *frivola*, exilia, nullius pretii, nihili aestimanda, si comparentur cum summa pecuniae, qua Asiaticus ille puer emptus est. 59. Satirice poëta iungit contraria, *Gaetulum*, fuscum ac deformem, *Ganymeden*, pocillatorem, nam Ganymedes proprie formosissimus puer fuit et hinc raptus a Iove eiusque pincerna factus. Notandum tamen, beatulos etiam illos servis abusos illis, qui ad cyathos erant; Grang. Ceterum multi homines formosi a diis rapti finguntur in fabulis. 60. *Respice* pone adstantem, h. e. eum sine tibi ministrare, et iube, *quum sities*, *miscere* h. e. infundere vinum (ut ap. Mart. IX, 37, 12, et χέειν): nam veteres vinum admixta aqua, nec nisi nepotes merum bibebant. De hac vini cum aqua miscendi ratione v. Mitscherl. ad Horat. Od. III, 19, 12. et Potteri Archaeol. Gr. L. IV. c. 18. extr. Nota Ach. est: « Interpretes plerique volunt, ab antiquis temperantiae et frugalitatis causa vinum aqua dilui. Id ego minime puto: necesse enim erat, vinum vetus et temporis lapsu, et ipsa sua compositione, et materia, qua servabatur, coagulatum ac prope solidum factum aqua calida dilui atque cum ea misceri, ut ad primitivam fluiditatem rediret; unde Plin. XIV, 4. *Adhuc vina ducentis fere annis iam in speciem redacta mellis asperi; atque haec natura vini in vetustate est.* » *sed forma*, *sed aetas digna supercilio*, fastu; pulcritudo et iuventus faciunt, ut et superbiat, et superbire possit; excusant quodammodo fastum eius. *Supercilia* non modo gravitatem, sed etiam fastum produnt. Plin. XI, 37. s. 51. *Supercilia homini et pariter et alterne mobilia, et in iis pars animi. Negamus, annuimus. Haec maxime indicant fastum. Superbia aliubi conceptaculum, sed hic sedem habet. In corde nascitur, huc subit, hic pendet. Nihil altius simul abruptiusque invenit in corpore, ubi solitaria esset.* Hinc *supercilium* fastus

(ut h. l. et VI, 169.) et gravitas: *supercilium attollere* et *ponere*, ut αἴρειν, et contra μεθιέναι, συνάγειν, καταβάλλειν τὰς ὀφρῦς. — 63. De usu *calidae* aquae, ad potum (nam vino miscebatur) ad delicias et ad vomitum movendum, si stomachus cibis esset obrutus, et de thermopoliis copiose multi disseruere. De usu *gelidae* aquae v. sup. ad v. 50. 64. *clienti* quamvis iam *veteri* adeoque honore digniori. — 66. Servi enim mores dominorum imitari solent.

67—75. Cf. Plin. XIX, 4. et inf. ad v. 167. *Ecce*, de re mira ac nova, ut *adspice* (v. 80. et Martial XIII, 58, 1.) *en* et al. *murmure* δεινῶς pro indignatione. *alius* servus, diribitor. *panem vix fractum*, quem vix fregit et frangere, nedum secare, potuit ob duritiem. 68. *solidae*, durae, ut contra v. 70. *tener* et *mollis*. 69. *agitent*, vexent, plurimum ei facessant negotii. *genuinum* dentem, qui tamen ad duras res mordendas aptior est reliquis, adeoque h. l. cum delectu ponitur. *Genuini* dentes sunt posteriores s. novissimi in extrema gena s. gingiva, κραντῆρες, σωφρονιστῆρες. — 70. *Siligo* candidissimum tritici genus, et sine pondere (unde h. l. *molli*), ex quo lautissimus conficiebatur panis, *siligineus*, quem *plebeio* opponit Seneca Ep. 119. *memento*, μέμνησο, *cohibere* pro cohibe (sed maiore cum vi) *dextram*, manum, a tali pane, cave eum tangas aut sumas. — 72. *artocopi* alii, alii *artoptae* legunt et has voces varie interpretantur. Vetus Schol. intelligebat vel, ut multi, pistorem (qui Gr. tum ἀρτοκόπος dicitur ab ἄρτος et κόπτω, scindo s. tundo, vel a κόπῳ, labore, quem pani faciendo impendit, tum ἀρτόπτης ab ἄρτος et ὀπτάω, torreo, coquo), vel vas, in quo panis coquatur (ὀπτᾶται); Lubinus dispensatorem vel observatorem et custodem panis, ut ἀρτόπτης dictus sit ab ὄπτομαι, ut λινόπτης et οἰνόπτης; alii servum, qui panem secuerit, ἀρτοκόπον, κόπτοντα τὸν ἄρτον, quae explicatio ceteris simplicior videtur; Britann. panem siligineum, multo labore (κόπῳ) confectum; Ferrar. panem assatum s. escharitidem, non male, iudice etiam Henoinio, cuius nota est; «Panis nonnihil assatus intelligatur, i. e. panes triticeos rasos in crustis exterioribus, qui beatioribus in deliciis sunt; ut poëta parasitum, mirifice indignitatem rei exaggerans, moneat, *reverentiam* deberi, i. e. abstinendum esse, tamquam re sacra, pane regis, tenero, niveo et molli siligine facto, ut potius *mucida solidae farinae frusta*, i. e. panem atrum et secundarium ex *canistris consuetis* comedat, quum audaciam eius servus panis herilis custos facile prostituere

possit, si *improbulum* raptorem furta reddere cogat. » *Salva sit*, non violetur. *finge*, fac, pone, *te improbulum*, satis audacem esse, ut panem siligineum sumas, vel rapias. 74. 75. Verba sunt servuli dispensatoris ad clientem, huius temeritatem increpantis. *Canistris*, pro pane, qui in iis affertur et circumfertur. Formam loquendi *vis tu* non interrogantis modo esse, sed et iubentis, egregieque illustrari a Gron. ad Sen. de ira III, 38. et Bentl. ad Hor. Sat. II, 6, 92. monet Hein.

76—79. Verba seu cogitata clientis, indignantis et conquerentis, se pro tot officiis patrono praestitis tam indigne tractari. — *Scilicet*, v. ad II, 104. *hoc* praemium tot incommodorum laborumque, haec inhonesta tractatio. *relicta coniuge* in lecto, ut mane salutarem patronum procul habitantem. *adversum*, arduum; Ach. *montem et Esquilias*, montem s. collem Esquilinum. *gelidas*, vento obnoxias, vel gelida s. frigida tempestate. 79. *Iupiter*, aër. *vernus*: nam toto veris tempore aër mutabilis ac saepe pluvius est. Tempestates quoque in Italia frequentius ingruunt sub auctumni initium et veris exitum. — 79. *Paenula*, φαιλόνης, φαιλώνης, φελώνης, φελόνης, φαινόλης, pallium vestimentumque itinerarium, quod tamen Caesarum temporibus frigoris et pluviae causa etiam in Vrbe et in foro vel iudiciis gestabatur. 80. *Adspice*, v. ad v. 67. *distendat lancem* docte pro distendatur, porrigatur in lance, vel repleat, expleat lancem. Designatur magnitudo et squillae et lancis, cui *exigua patella* v. 85. opponitur. *domino*, v. ad I, 136. *Squilla* concharum vel cancrorum genus, nec tamen parvus, ni fallor, ille piscis, qui Graecis πιννοτήρης vel πιννοθήρης, πιννοφύλαξ, καρκίνιον et καρίδιον dicitur, sed maior eius species: nam pisciculus illo ab h. l. alienus esse videtur. Apicius in Libyam et Galatiam navigavit, quum ibi longe maiores squillas, quam alibi, capi audivisset, easque comedens multa sestertiorum millia consumsit. — *Squillas*, καρίδας, astacos et carabos confundi docet Athen. III, 23. (64.) — 82. *Asparagi* altiles in summis olim habiti deliciis, qui cumino addito inflationes stomachi discutiunt; Mancin. — *convivia*, convivas, clientes. v. ad II, 120. in Var. Lect. *cauda*, quae in squilla, ut in locusta, aptiani olim habebatur saporis; Brit. *despiciat*, deorsum adspiciat quasi contemtim, (ut I, 159.) alte ac superbe gestata *manibus excelsi ministri*: nam divites Romani, omnia maiora, sublimiora augustioraque videri cupientes, proceros etiam ferculorum ministros, ut lecticarios, amabant. — 84. *Cammarus*, κάμμαρος, cancri aut squil-

lae species, h. l. pro pisce vilis saporis, qui nobis, ut putant, *hummer* dicitur et Gr. ἀσταχός, quem male a cammaro distinguit Apicius art. cuqu. II, 1. si lectio sana est: et cuius sapore, non minus quam squillae, captum Apicium tradit Suidas. *constrictus*, tenuis, macer, cum *ovo dimidio tibi ponitur*, apponitur. Sed ellipsis praep. *cum* dura est, et probabilior explicatio Grang., cammarus, cuius condimentum media parte ovi constrictum, *lié d'un jaune d'oeufs*. Malim tamen intelligere *cammarum constrictum*, circumdatum in patina *ovo dimidio*, ovis sectis. Sic Martialis dixit V, 79, 5. *divisi cybium latebit ovis*, et X, 48, 11. *secta coronabunt rutatos ova lacertos*. — 85. *feralis coena*: nam ova, quia adhiberi ad lustrationem solita, propria fuisse videntur sepulcrali epulo vel silicernio, ut lens, sal et libum; Lips. Ova olim in sepulcris posita, tamquam sacrificia piacularia pro mortuis oblata. Diis quoque inferis maenae aliique pisciculi et vilia quaeque consecrari solita; *patellae* vero usus plurimus in libationibus. Vtrumque fusius docet Heins. ad Ovid. Fast. II, 578. 634 et 651. Epith. *exigua* auget diminutionem, ut inf. XI, 144. *Coena* autem *feralis* seu funebris duplex erat, altera *diis manibus* in rogo, altera proximis et amicis parata, et illa proprie dicebatur *silicernium*, haec *epulum funebre*: quod iam docuere Koenig ad Pers. VI, 33. et quos ibi laudavit, Kirchm. de fun. VI, 5 seq. Lips. ad Tac. Ann. VI, 5. Doering ad Catull. LIX, 3. Hemsterh. ad Lucian. de contemp. c. 22.

86 seq. Conf. Horat. Sat. II, 2, 59 seq. 3, 125, 4, 50. *Ipse* patronus. *Venafrano* oleo, quod optimum erat, ex agro Venafri, opp. Campaniae. — 87. *Ne tibi pallentes moveant fastidia caules, Nitrata viridis brassica fiat aqua* Martial. XIII, 17. *Pallidus caulis*, flaccescens, marcidus quique pallido colore fastidium pariat: Ach. *olebit lanternam*, oleum, quale lucernis infundi solet. Σαπρὸν ἔλαιον, h. e. oleum vetustate corruptum et rancidum, locis simil. dixit Theophr. Char. XI, 4. et XIX, 3. Farnabius suspicabatur, poëtam respexisse illud in Demosthenem iactatum, τὸν λύχνον ὄζει. 88 seq. Designatur oleum Numidicum vel Afrum, aut sesaminum, quod adeo foetat, ut nemo cum *Bocchare* h. est Afris eo iuunctis sustineat lavare, neque his noceant serpentes, qui eius graveolentiam ferre non possint. — *Alveoli* vasa concava, lances, aut catini, Gall. *saucières*. — *illud* sc. oleum, *quod canna Micipsarum subvexit*, h. e. quod ex Numidia advectum est Romam. *Canna* cymba, lembus,

ex arundine aut canna confectus. — *Micipsarum*, Numidarum: nam *Micipsa* rex Numidiae, Masinissae filius, qui moriens regnum reliquit Adherbali et Hiempsali, filiis suis, et Iugurthae fratris filio. *Bocchar* rex Numidiae. Alius fuit dux Syphacis.

92—98. Patronis optimi maximique pisces apponuntur, et quidem ex provinciis et mari Siculo vel longinquo petiti, quoniam *Tyrrhenum* mare, Italiae proximum, a gulosis Romanis iam iis exhaustum est. *Corsica* et *Taurom. rupes* pro mari Siculo. *Tauromenium* s. *Taurominium*, hod. *Taormina*, opp. in orientali ora Siciliae, ad Euripum (*Golfo di Taormina*, Plin. II, 97.) et in Tauro monte (unde eius nomen et h. l. *rupes*) conditum, quod viuo ac marmore inclaruit et, Naso excisa, eius incolis auctum est. *Mare est peractum*, consumtum, exhaustum piscibus, propr. quod in eo fuit, pisces, (ut ap. Pers. VI, 22. *dona grandia dente peragit*, absumit) vel ubivis peragratum, lustratum, penetratum remis, retibus, navibus, ut *peragere* (pervagari) *freta remo* et *carinis* dixere Ovid. Her. XV, 65. et Petron. de mutat. reip. Rom. v. 4. (1) *iam defecit*, deficitur, defectum est, h. e. caret piscibus. *gula*, gulositas et luxuria, *saevit*, immensa est ac perdita. — 95. *penitus scrutante proxima* maria ac flumina, praeclare, omnia loca, angulos, recessus maris diligenter pervestigante, ut nihil relinquatur piscium. Sic et *omne perscrutari profundum* dixit Sen. de Consol. ad Helv. c. 10. *macello*, macellario, cetario, vel piscatore: nam in *macello* edulia ac cibaria cuiuslibet generis, etiam pisces, vendebantur, unde et *macellum cetariorum* memoratur Varr. R. R. III, 17, 7. *Instruit* piscibus. — 98. *Captator* hereditatis, heredipeta, qualis describitur inf. XII, 93—131. Eiusmodi homines viris matronisque divitibus et orbis pisces aliosque cibos delicatiores muneri mittere solebant, ut eos ita *captarent* vel *venarentur*, quae sunt vocabula propria in hac re. *Aurelia*, mulier, quae distrahebat pisces; Schol. et Lubin. Cetaria ipsa, etsi nomen illustre nimis videtur, quam ut cetariae conveniat; Ach. Alii intelligunt divitem orbamque matronam vel viduam, quae ab heredipetis tot pisces cibosque delicatos dono acceperit, ut partem eorum *vendere* coacta sit, ne corrumperetur. Sic *Gallita* et *Paccius* inf. XII, 99. — 99. *Vir-*

(1) Similiter Pers. VI, 75. dixit *excute sollers omne latus mundi*, et Lucian. Toxar. T. II. p. 511. ed Reitz. ἅπασαν γὰρ οὗτοι (mercatores) ἀκτὴν καὶ πάντα αἰγιαλὸν, ὡς εἰπεῖν, διερευνησάμενοι καθ' ἕκαστον ἔτος.

roni, ut sup. v. 39. *Muraena*, μύραινα s. μύραινος et σμύραινα, genus piscium, quod in summa aqua nare amat (unde et πλωτή) et rapto vivit (Gall. *mourène* s. *murène*, Linn. *helena*). Quanto in pretio quantisque in deliciis fuerit Romanis, docent Plinius et alii. In freto autem *Siculo muraenae maximae* et optimae capiebantur.

100—102. *Austro*, vento imbrifero, non flante, *temeraria lina*, temerarii linorum domini, piscatores (ut *macellum* v. 95.), quos lucrum audaces facit, in periculoso mari Siculo inter Charybdes et Scyllas piscantur. De *Charybdi* et Scylla v. ad XV, 17 seq. *Auster continet se*, in carcere Aeolio, vel vim suam. *sedet*, quiescit, ut ἧσθαι et καθῆσθαι, vel residet, quo sensu ventus etiam *cadere*, et contra *surgere* dicitur. 101. *in carcere* Aeolio, ut X, 181. in quo Aeolus ventos tenet inclusos; quae fabula vel pueris nota est ex Virg. ut et do *alis* ventorum. *siccat alas madidas* a pluvia: unde *humidus Auster* dicitur Claudiano XXII, 395. Iuvenalis iocatur et ridet mythos poëtarum.

103. *Vos* clientes ac pauperes *manet*, vobis destinatur, servatur et apponitur. *anguilla colubrae cognata*, similis; Schol. Grangaeus putabat, ad etymologiam alludi (*anguillae*, ut ait Isidorus, *similitudo anguis dedit nomen*) Britan. vero et alii, poëtam sequi vulgarem opinionem de coitu *anguillae* cum *colubris* h. e. serpentibus s. anguibus. De *muraenis* quidem id tradit Plin. IX, 23. s. 39. ubi v. intpp. De *anguillis* hoc legere haud memini: ad idem tamen piscium genus pertinent. — 104. *Tiberinus* sc. lupus, piscis, *adspersus maculis*, qui minoris pretii est (*Lupi sine macula, nam sunt et varii, maxime probantur*, Colum. VIII, 16, 8.) et praeterea in *cloacis* Vrbis immunda esca pastus. Alioquin enim lupus Tiberinus non vilis, ut h. l. et ut omnino lupi fluviales, sed delicatior cibus erat. *Eum* temporibus Iuvenalis non amplius in pretio fuisse suspicabatur Britan. *glacie*, v. Var. Lect. *et ipse* lupus, vel alius piscis Tiberinus, *vernula*, vernaculus et quasi indigena *riparum*, qui circa ripas haerere solet. Hinc etiam vilior forte est, ut contra delicatior, qui intra pontes Tiberis commoratur. *torrente cloaca*, confluvio sordium eius, quae in Tiberim deferuntur. Vis epith. *torrente* intelligitur vel ex loco class. de cloacis Plin. XXXVI, 15. *Cloacae operum omnium maximum, subfossis montibus atque urbe pensili subterque navigata. Fecit id Agrippa in Aedilitate, per meatus corrivatis*

VII amnibus (cloacis praecipuis, sub terram ductis, quot fuere montes s. arces ac colles Rom.) *cursuque praecipiti, torrentium modo, rapere omnia atque auferre coactis. Qui insuper mole imbrium concitati vada ac latera quatiunt, aliquando Tiberis retro infusi recipiunt fluctus, pugnantque diversi aquarum intus; et tamen obnoxia firmitas resistit.* — 106. *Crypta*, occulta (κρυπτή) ac subterranea caverna fornicata, h. e. cloaca.

107—113. Conf. Var. Lect. *Ipsi* Virroni, et qui ei similes sunt, *pauca velim* dicere. *facilem si praebeat aurem*, si benigne ac libenter audiat. 108—113. Verba poëtae, quibus Virronem alloquitur. *Nemo petit* a te larga munera, *quae* cet. *amicis modicis*, ut *a. vilibus* inf. v. 146. pauperibus, quos *modicos pecuniae et originis* appellat Tac. Ann. III, 72. VI, 39. — 109. *Seneca* similiter cum *Pisone* inter exempla liberalitatis laudatur a Martiali XII, 36, 8. *Piso* forte C. Piso, auctor coniurationis in Neronem, de cuius liberalitate aliisque laudibus v. Tac. Ann. XV, 48. et Paneg. ad Pison. Diversi ab eo *Piso* Frugi Lucinianus, a Galba Imp. adoptatus et cum eo occisus, et L. Calpurnius *Piso*, Consul a V. 810. quem cum C. Pisone confundere videtur Lips. ad Tac. Ann. XIV, 14. Nota vet. Schol. h. l. est: „ Piso Calpurnius, antiqua familia, scenico habitu tragoedias actitavit: in latrunculorum lusu tam perfectus et callidus, ut ad eum latenter curreretur. Ob haec insinuatus C. Caesari, repente etiam relegatus est, quod consuetudinem pristinae uxoris abductae sibi ab ipso, deinde remissae, repetisse existimabatur. Mox sub Claudio restitutus, et post consulatum materna hereditate ditatus, magnificentissimus vixit, meritis sublevare inopes ex utroque ordine solitus, de plebe autem certos quotannis ad equestrem censum dignitatemque provehere. „ *bonus*, ut putant, vel liberalis, vel dives, lautus, splendidus, Gr. ἐσθλός. Rigaltius cognomen *Frugi*, Pisonibus familiare, respici putabat. — *Cotta* ex gente Aurelia, forte is, cuius mentionem facit Tac. Ann. XIII, 34. — 110. Gloriosius olim putabatur, liberalitatem exercere, quam *titulis*, honoribus, *et fascibus*, summis magistratibus, consulatu et praetura, fungi. 112. *civiliter*, more civium, et ut decet civem, qui alios non contemnit vel iniuria afficit, nec sibi quid arrogat, sed aequo omnes tractat iure, et ita se gerit, ut, eos quoque cives esse, meminisse videatur. *Coenat civiliter*, qui non sibi vel paucis optima quaevis, ceteris vilia, sed sibi ac convivis omnibus eadem ap-

poni iubet. 112. 113. Quod si feceris, per me licet multorum sordidorumque hominum more vivas, ita ut *dives* sis *tibi*, tui tantum causa divitias colligas iisque solus fruaris, et *pauper amicis*, ut amicis nihil des dono et de re tua familiari impertias.

114. *Ante ipsum* Virronem s. patronum divitem. *Iecur anseris*, fico, mulso et carica farti, Romanis in summis deliciis erat. Χηνείων δ' ἡπάτων (περισπούδαστα δὲ ταῦτα κατὰ τὴν Ῥώμην) μνημονεύει Εὔπολις (f. Εὔβουλος;) ἐν Στεφανοπώλισι λέγων οὕτως· Εἰ μὴ σὺ χηνὸς ἧπαρ ἢ ψυχὴν ἔχεις, Atheo. IX, 8. (32.) p. 384. Epitheton *magni* etiam ad iecur anseris spectat, de quo Plin. X, 22. s. 27. *fartilibus in magnam amplitudinem crescit: exemtum quoque lacte mulso* (irrigatur et) *augetur*; et Martial. XIII, 58. *Adspice, quam tumeat magno iecur ansere maius* cet. — *anseribus par* magnitudine *altilis* avis, inpr. gallina, alendo saginata. Οὔτε ἡ ὄρνις ὁμοία ταῖς ἄλλαις, ἀλλὰ τῷ μὲν πλουσίῳ παχεῖα καὶ πιμελής, σοὶ δὲ νεοττὸς ἡμίτομος ἢ φάττα τις ὑπόσκληρος ὕβρις ἄντικρυς καὶ ἀτιμία, Lucian. περὶ τῶν ἐπὶ μισθῷ συνόντων cap. 26. — 115. *aper dignus ferro Meleagri*, non minor apro Calydonio, quem Meleager interemit, quod vel pueris notum ex Ovid. Apri in vivariis etiam pasci solebant, ubi milliarii quidam facti. *aper* solidus, integer *fumat* in magna lance appositus. *Flavus*, pulcer, ut Gr. ξανθός: est vulgare epitheton non modo puellarum (ut VI, 354.), sed etiam virorum fortium heroumque, quos et pulcritudo decebat; flavi autem crines olim non minus ac nunc pulcri censebantur; et Meleager tum pulcer, tum fortis fuit et heros. *post hunc* aprum: nam, si Plinio VIII, 51. s. 78. fides habenda, *non tota quidem coena, sed in ipso eius principio, bini ternique pariter manduntur apri.* — *traduntur*, apponentur diviti et porrigentur, *tubera*, de quibus v. ad XIV, 7. — 117. *Tubera dicuntur nasci, si imbres fuerint auctumnales et tonitrua crebra: tenerrima sunt tempore verno*, Plin. XIX, 3. *coenas*, cibos, h. l. tubera. — 118. *Alledius* nomen Equitis forte Rom., saltem hominis gulosi, sed nobis ignoti. Is festive alloquitur Libyam, terram fertilitate insignem et horreum Rom. populi, ubi et ditiores Romani ac publicani immensos agros possidebant: per me in Libya et in agris meis Libycis frumentum non seratur, dummodo inde tubera Romam et ad me mittantur. Tubera Africana ceteris praestabant et *misy* vocabantur.

120—124. *Structor* servus, qui non modo mensas apparat

ferculaque ordine ac commode in mensis struit h. e. disponit et collocet, quique Petronio *instructor ferculorum* dicitur (cf. VII, 184. quae propria verbi vis est), sed etiam, ut XI, 136. et al., qui cibos scindit et vulgo *carptor* (IX, 110.), vel *carpus* vel *scissor* et *cheironomon* dicitur, a quo tamen h. l. distingui videtur. 121. *Cheironomon* s. chironomon, χειρονομῶν, id. qd. *cheironomus*, χειρονόμος, qui certa quadam lege (νόμῳ) et ad numerum manus concinne motitat (χεῖρας νέμων) ita ut continue gesticuletur, propr. pantomimus, histrio (χειρονόμος, ὀρχηστής Hesych.), et h. l. ciborum sector. Nam, teste Petron. 36, *scissor ad symphoniam ita gesticulans lacerat opsonium, ut putes Darium hydraule cantante pugnare*; unde h. l. *saltantem* h. e. gesticulantem, quae solennis verbi notio et satis nota est. — *Alius pretiosas aves scindit et, per pectus ac clunes certis ductibus circumferens eruditam manum, in frusta excutit: infelix, qui huic uni rei vivit, ut altilia decenter secet; nisi quod miserior est, qui hoc voluptatis causa docet, quam qui necessitatis discit;* Senec. Ep. 47. *volanti* cum *cultello*, quem agili manu versat scissor. 122. *peragat dictata omnia magistri*, qui eum artem cibos scindendi in pergula sua docuit. — *dictata*, ut ap. Horat. Epist. I, 1, 55. et 18, 13. — 123. 124. Multum interest inter sectionem leporis et gallinae, vel plurimum refert, quibus gestibus cibi dissecentur. Vtrumque forte ridet poëta.

125 seq. Alia affertur causa, cur coenae nobilium ditiorumque vitandae sint: *duceris planta*, pedibus traheris et *ponere*, poneris, *foras*, vi eiicieris e triclinio, si forte inter coenandum *hiscere*, os aperire, i. e. loqui, ausus fueris, *tamquam habeas tria nomina*, h. e. tamquam et tu civis sis optima lege vel ingenuus, qui libere loqui possit: nam civilibus Rom. tria plerumque erant nomina, praenomen, nomen et cognomen, civitasque Rom. multum dignitatis iuriumque conferebat. Vulgo exponunt, tamquam et tu sis nobilis. Verum non nobiles tantum, sed quilibet fere civium tria habebat nomina: favent tamen illi explicationi verba Ausonii: *Tres equitum turmae, tria nomina nobiliorum.* *Cacus ab Hercule* saxis, stipitibus et clava *ictus* et, quum occisus esset, pedibus e spelunca protractus. — 128. *Propinare*, προπίνειν, propr. dicitur, qui poculum s. vinum summis delibat labris aliique ebibendum tradit; quod honoris signum erat. *Pocula tuis contacta labellis*, a te delibata. 130. *Perditus* δεινῶς pro improbus, scelestus. *ut*

dicat regi, *bibe*, h. e. ut diviti ac nobili patrono poculum propinet. — 131. Comparant proverbia *vestis virum facit* — *lacer pannus* — τῶν γὰρ πενήτων εἰσὶν οἱ λόγοι κενοί — et Theogn. τῷ γὰρ πενίῃ δεδμημένῳ δέδεται ἡ γλῶσσα, etsi Πολλάκι καὶ κηπωρὸς ἀνὴρ μάλα καίριον εἶπεν. *homines laena pertusa*, lacera et sarta veste induti, h. e. pauperes. 132 seq. Si munere Deorum aut hominum dives repente fieres, tu, *homuncio*, qui nunc in contemtu vivis et quem nobiles vix hominem putant, quam magnus confestim et honoratus evaderes! *Quadrigenta* sc. sestertia, censum equestrem. *similis Diis*, ἴσος θεῷ, homo, non beneficus, quod vulgo putant, sed dives (πλούτῳ δ' ἀρετὴ καὶ κῦδος ὀπηδεῖ. Δαίμονι δ' οἷος ἔησθα Hesiod. Εργ. v. 313. 314.), vel dignitate et potentia ceteris praestans, inpr. Imperator: nam Imperatoribus Rom. divini honores decernebantur, et ad eos transferebatur notio, quam Graeci de regibus et heroibus animo sibi informabant, quorum βασιλεῖς s. ἄνακτες et ἥρωες erant θεοείκελοι, ἐπιείκελοι, ἐναλίγκιοι ἀθανάτοισιν, θεοειδεῖς, θεῖον γένος, ἡμίθεοι, διοτρεφέες, Διῒ μῆτιν ἀτάλαντοι. *melior*, benignior, *fatis*, quam fata, quae te pauperem fecere vel esse voluere. — 135. *Da Trebio* sc. poculum vel cibum delicatiorem, et *pone ad Trebium*, verba divitis ad servum, et *vis, frater, ab ipsis ilibus?* ad Trebium, quod est fictum nomen pauperis clientis (ut sup. v. 19.), qui nunc repente dives factus est. *frater* blandius nomen, quo amici se invicem compellant, ut ap. Horat. et Martial. *vis, frater, ab ipsis ilibus*, lumbis, parte delicatiore, scil. tibi aliquid abscindi; abrupte, ut similia in quolibet sermone familiari. *Ab ipsis* pro *aliquid de his* aut *istis* minus latine dictum videbatur H. Valesio.

136. 137. Honor et blanditiae ad nummos spectant, iisque tribuuntur, non homini vel meritis et virtuti. — 137—145. Dives ille et superbus Virro etiam clientis instar te, qui repente dives factus es, ut patronum suum colet et venerabitur, si tibi non erunt liberi, et ipsi adeo spem hereditatis adipiscendae concipere licet. Lubinus comparat simill. Epigr. XXXI. Palladae (in Brunckii Anal. T. II. p. 413.): Ἢν ὁ φίλος τι λάβῃ, δόμινε φράτερ εὐθὺς ἔγραψεν, Ἢν δ' αὖ μή τι λάβῃ, τὸ φράτερ εἶπε μόνον. Ὤνια γὰρ καὶ ταῦτα τὰ ῥήματα· αὐτὰρ ἔγωγε Οὐκ ἐθέλω δόμινε, οὐ γὰρ ἔχω δόμιναι. — *Dominus*, v. ad I, 136. *Domini rex*, maior patrono ac potente amico, *fieri*, ab eo coli summo honore. 138. 139. Poëta festive utitur verbis Virg. Aen. IV, 328. *filia dulcior*, saepe et multis parentibus, *illo* filio. A nonnullis *illo* refertur

ad Virronem s. heredipetam. — 140. *facit* cet. ob spem hereditatis.

141—145. Sed *licet*, quamvis *Mycale*, uxor tua, *pariat nunc*, quum sis locupletatos, non te penitus adspernabitur, sed tecum una gaudebit tuis liberis et munuscula iubebit afferri, Brit. Honorabit itaque te et tuos, quia nunc dives es, et sperat, gratiam a te relatum iri. Κεκλημένος δὲ ἐπὶ δεῖπνον, κελεῦσαι καλέσαι τὰ παιδία τὸν ἑστιῶντα· καὶ εἰσιόντα φῆσαι σύκου ὁμοιότερα εἶναι τῷ πατρί. καὶ προσαγαγόμενος φιλῆσαι, καὶ παρ' αὑτὸν καθίσαι· καὶ τοῖς μὲν συμπαίζειν αὐτός, λέγων Ἀσκός, Πέλεκυς, Theophr. Char V. ubi cf. Casaub. Enimvero *Mycale* h. l. meretrix potius est, et sententia horum verborum: at *Mycale*, quae *nunc tua* est scil. concubina (quo innuit poëta satiricus, alias ei antea fuisse), vel *tres pueros simul pariat licet*, h. e. eam parere licitum est; *ipse* Virro non indignabitur, sed gaudebit, nihil veritus, ne propter filios adulterinos ab hereditate excludatur, et munuscula quoque parvulis dabit, ut gratificetur patri. Si Mycale uxoris, non pellicis nomen est, poëta *vel unum puerum*, non *tres pueros* dixisset. Nihil horum probat Maoso, qui potius haec adnotavit: «Taedet repetere miras, ne dicam ineptas, interpretationes lectionis sanae et sincerae. Aberrant a vero viri docti ad unum omnes, referentes *ipse* ad patronum Virronem, *nunc* ad repentinas versûs 132. divitias, quum potius sub *ipse* intelligendus sit *pater* h. e. maritus Mycales idemque Virronis cliens, *nunc* autem sine dubio ad praesentem pauperis clientis conditionem spectet. Sensus obvius est et simplex. Noli sperare, poëta Trebium alloquitur, patronum tibi gratulaturum et munusculo aliquo laetitiam suam testaturum esse, si forte uxor tribus puerulis te uno partu beaverit. Pater Trebius his parvulis solus delectabitur, elegantiores vestes sumtibus suis conficiendas curabit, nuces, si blandientes ad mensam accesserint, iis ipse porrigere et nummulos ad crepundia emenda e crumena sua praebere coactus erit. In his omnibus nil te iuvabit Virronis liberalitas: nam *iucundum et carum sterilis facit uxor amicum* v. 140.» Haec vero sententia, vss. 137—140. iam expressa, ne quid gravius dicam, admodum languet, neque ei conveniunt singula verba *pueros tres in gremium patris fundat simul*, *ipse gaudebit* et *ad mensam quoties parasitus venerit infans*. Ea quoque non unam ob caussam repudianda et tum a v. 145., tum a breviloquentia Iuvenalis aliena videtur viro docto in Ephem. Hal. Neque assequor, cur non et *nune*, et omnia a v. 132. ad 145. ad *Trebium*, pau-

perem clientem, qui *nunc* repente dives factus est, referri et possint et debeant. Aptissimum vero est *nunc* eo, quo iam id capio, sensu; et neque inepta lectio a me restituta, neque haec certe interpretatio meae paululum immutatae anteferenda. *loquaci nido*, pullis avium, νεοσσοῖς τρύζουσι, h. l. pro puerulis loquacibus, forma loquendi Virg. Aen. XII, 475. ad seosum impropr. ac figuratum translata. Sic et χρηστοῦ πατρὸς νεόττια dixit adulator apud Theophr. Char. II. *tenerum palumbum* Pers. III, 16. Catull. XXIX, 9. *nidos querulos* Senec. Herc. Fur. v. 148. *nidos immites* Virg. Ge. IV, 17. et *nidum liberorum* Ammian. XIV. p. 28. ubi v. Vales.—143. *viridem thoraca* laneum, subuculam, vel tunicam.—144. *minimas nuces*, avellanas, vel potius res minimi pretii, quales sunt nuces. *assem rogatum* more infantum, qui crepundia amant, et *assem*, nummulos, petunt, ut ea emant. *infans parasitus*, blandiens et appetens ciborum.

146—155. Haec ad mensam secundam spectant. *Vilibus amicis*, clientibus. *ponentur*, apponentur *fungi ancipites*, suspectum cibi genus, de quo dubites, venenatum sit, nec ne. *Quae voluptas tanta ancipitis cibi*, Plin. XXII, 23. ubi de fungis agit. — 147. *Boletus* praestantissimum fungi genus. *Fungi* sunt silvestres, sponte sua nascentes, ideoque *viliores*; *boletus* in hortis ex arte surgens ideoque exquisitior; Ach. Praeterea *fungi* sunt *ancipites*, non boleti. Vtrumque igitur expressit poëta: Convivis et viliores cibi apponuntur et *ancipites*; domino exquisitiores et non suspecti. *Domino*, v. ad I, 136. *sed boletus* non venenatus, *qualem Claudius* Imp. *edit*, *ante* quam ederet *illum*, quem ei dedit Agrippina uxor veneno infectum, *post quem nil amplius edit*, festive pro, quo periit. Mart. *Boletum, qualem Claudius edit, edas!* — 149. *Virronibus*, convictoribus et amicis, Virroni paribus nobilitate ac divitiis. *pascaris*, delecteris, vel potius nutriaris, quia *solo odore* dicitur. Cf. Martial I, 39, 6. et Ovid. Met. VII, 263. ubi Heins. bene suspicatur, Iuvenalem allusisse h. l. ad gentem quamdam Indicam, de qua haec tradit Solinus: *Odore vivunt pomorum silvestrium et cornus olfactu aluntur.* — 150. *Phaeacum* ins. in mari Ionio prope Epirum, Corcyra, (hod. *Corfù*) eorumque rex Alcinous et huius hortus notissima ex Hom. Odyss. η. ubi etiam v. 114 seq. poma praestantissima et perennia, propter Zephyrum semper spirantem, laudantur, unde h. l. *perpetuus auctumnus.* — 152. *sororibus Afris*, Hesperidibus, quarum horti in

extrema *Africa* et poma aurea vel tironibus nota. *subrepta*, ut olim ab Atlante et Hercule. 153—155. *Tu*, pauper clieus, *frueris*, cum voluptate prae inedia vesceris, *scabie mali*, malo scabioso et carioso, *quod*, quale cet. Locus admodum obscurus, in quem dici non potest quot nugas confuderint interpretes, quas omnes recensere non est operae pretium. Plerique putant, de tirone milite, qui *parma*, levi scuto, tegatur, eiusque exercitiis in *aggere*, campo, agi, et *hirsutam capellam* esse *vel* lorum s. amentum e corio capellae factum hastaeque alligatum, quo missa retrahi posset, *vel* centurionem, *vel* campidoctorem (ita Schol. vet.), vel alium magistrum, qui per convicium *capella* dicatur, quod *hirsutus* sit caprarum instar et promissa barba intonsisque capillis horreat, seu indutus sago cilicio, vestimento ex pilis caprarum et hircorum texto. Haec, quod mireris, probat Ach. qui tamen verba *ab hirsuta capella* rectius ab Omnibono explicari putat: «a tegmine cilicii, h. e. a tentorio; nam de setis hircorum cilicia texuntur, quibus et naves et tentoria tegi solebant, quoniam optima sunt adversus ignem et aquam tegmina: constat autem, Romanos in castris usos fuisse ciliciis.» Tirunculos capris insidentes in primis militiae rudimentis didicisse iaculari, male suspicabatur Bochart. Hieroz. I, 3, 19. p. 902. Lipsius autem de mil. Rom. V, 14, venatorem hic describi vel bestiarium, qui in *aggere*, non castrensi, sed urbano (v. ad VIII, 43.) feras iaculari didicerit in capella viva et in ea, non in leone aliisve feris configendis tuto artis tirocinia ponere potuerit; quod hominum genus infimae dicit conditionis fuisse, flagellis caesum et ob vilitatem cibi tenue ac strictum, non in gladiatoria sagina. — Grangaeus et Rutgers. Var. Lect. III, 15., duce Schol. vet. qui ad voc. *mali* notavit, *quale simia manducat*, credebant simiam desiguari iaculatricem et caprae inequitantem, quae ab agyrtis et histrionibus lucelli risusque captandi causa circumducta sit. Hac sententia paululum immutata, Henninius h. l. ita interpretatur: «*frueris* (emphatica indignatione hac voce utitur) *malo*, *quod in aggere* s. castris Praetorianis prope Vrbis moenia ab otiosis Praetorianis *rodendum* daretur simiae, quam illi Praetoriani, insuper habitis militaribus exercitiis, ludicro bonum otium ad Vrbem perdentes, *parma galeaque tectam hirsutaeque capellae* inequitantem *flagelli metu* ad disciplinam *torquendi* inde, instar equitis, *iaculi* compellant. In transitu acri bile perfunditur desidia militis: *simiam* vero equitem *ex capra*

iaculandi artificem inter ludicra militis etiam Asiatici enumerat Leo Africanos.» Haec interpretatio reliquis praefereoda videtur. *metuens flagelli*, ut *m. virgae* VII, 210.

156. *impensae parcere*, te pauperem tam ignomioiose tractare ob parsimoniam et sordes. Immo *hoc agit*, facit, vel illud molitur, operam dat, *ut doleas*, ut te vexet, angat, discruciet et ludibrio habeat. 157—166. Similia dixit Lucianus περὶ τῶν ἐπὶ μισθῷ συνόντων cap. 24. Οὗτος ἀπορίᾳ μὲν σε θέρμων (lupioorum, ut XIV, 153.) ἔσχεν ἢ τῶν ἀγρίων λαχάνων, ἐπέλιπον δὲ καὶ αἱ κρῆναι ῥέουσαι τοῦ ψυχροῦ ὕδατος, ὡς ἐπὶ ταῦτά σε ὑπ' ἀμηχανίας ἐλθεῖν; ἀλλὰ δῆλον, ὡς οὐχ ὕδατος, οὐδὲ θέρμων, ἀλλὰ πεμμάτων καὶ ὄψων καὶ οἴνου ἀνθοσμίου ἐπιθυμῶν ἑάλως, καθάπερ ὁ λάβραξ, αὐτὸν μάλα δικαίως τὸν ὀρεγόμενον τούτων λαιμὸν διαπαρείς. Παρὰ πόδας τοιγαροῦν τῆς λιχνείας ταύτης τἀπίχειρα, καὶ ὥσπερ οἱ πίθηκοι κλοιῷ δεθεὶς τὸν τράχηλον ἄλλοις μὲν γέλωτα παρέχεις, σαυτῷ δὲ δοκεῖς τρυφᾷν, ὅτι ἔστι σοι τῶν ἰσχάδων ἀφθόνως ἐντραγεῖν· ἡ δ' ἐλευθερία καὶ τὸ εὐγενὲς, σὺν αὐτοῖς φυλέταις καὶ φράτορσι, φροῦδα πάντα, καὶ οὐδὲ μνήμη τις αὐτῶν. — 157. 158. *Ridiculus aeque nullus est*, *quam quando esurit*, Plaut. Stich. I, 3, 64. Paupertas quoque ridiculos facit homines. *plorante gula*, famelico parasito, qui fame maceratur. 159. *bilem*, iram, *effundere per lacrumas*: nam, ut verbis Ovid. Trist. IV, 3, 38. utar, *expletur lacrumis egeriturque dolor*. *presso*, compresso, *diu molari* s. maxillari dente *stridere*, frendere dentibus, ut irati soleot. 161. *Tu tibi liber homo videris*, qui tamen servus es gulae aliarumque cupiditatum. Cf. loca praeclara Horat. Sat. II, 7, 80—94. III. et Epist. I, 16, 63 seq.

163 seq. *Quis* est *tam nudus* opibus, inops, omnibus aliis praesidiis destitutus, *ut illum* Virronem, eius superbiam et contumelias, *bis ferat*, ut iterum invitatus ad coenam veniat, *Etruscum — loro*, h. e. si ingeonus est et nobilis genere, vel tantum libertinus et pauper. *aurum Etruscum*, bulla aurea, quod insigoe puerorum ingenuorum, ut multa aliorum, praecipue regum, ab *Etruscis* petitum videtur. *Bulla* erat insigne puerorum ingenuorum, cordis fere figura, ex collo in pectus depeodens, quo iocantationes et fascina submoveri credebantur, quodque pueri togam praetextam ponentes donabant laribus. Pueri nobiles ac divites utebantur bulla aurea, humili vero loco nati, pauperes et libertioi scortea, h. e. e corio facta, vel *loro*; nisi potius *lorum* est ligamentum cum oodo, sine bulla, ex eo pendente. — 166. *Spes bene coenandi vos decipit*, cf. I, 133. 134. et Luciani verba adscripta sup. ad v. 22. et 157. — *Ecce dabit — altilis*, verba vel potius cogitationes pauperis clientis.

Μόνον τῶν περιφερομένων τὰ ὀστᾶ, εἰ ἀφίκοιτο μέχρι σοῦ, καθάπερ οἱ κύνες περιεσθίων, ἢ τὸ σκληρὸν τῆς μαλάχης φύλλον, ᾧ τὰ ἄλλα συνειλοῦσιν, εἰ ὑπεροφθείη ὑπὸ τῶν προκατακειμένων, ἄσμενος ὑπὸ λιμοῦ παραψάμενος, Lucian. περὶ τῶν ἐπὶ μισθῷ συνόντων cap. 26. et ibid. c. 17. οὐ λευκοῦ ποτε ἄρτου ἐμφορηθεὶς, οὔτε γε Νομαδικοῦ ἢ Φασιανοῦ ὄρνιθος, ὧν μόλις τὰ ὀστᾶ ἡμῖν καταλέλοιπε. — 168. *minor altilis*, anas aut gallina, ut v. 115. nisi *minor* est semesa. *inde*, quia speratis, partem ciborum delicatiorum vobis datum iri, *tacetis*, non postulatis *panem paratum*, quem sumere cuivis licet, et *strictum*, secatum (ut ap. Virg. Ge. I, 317. ubi v. Heyne), adeoque in pleno convivio esuritis. An sensus est: *tacetis*, suspensi exspectatione et inter spem metumque, *paratum* semper et in promptu habentes ac *stringentes*, imminuentes, panem, cum illis cibis comedendum, quem tamen *non tangitis*, editis, quoniam illi cibi vobis non exhibentur.

170—174. Verba cum indignatione dicta. *Ille* Virro *sapit*, *qui te sic utitur*, tam contumeliose ac superbe te tractat: facit id merito tuo; dignus es, qui ita tracteris. *Omnia ferre si potes*, *et*, etiam, *debes*; apta et gravis sententia. 171. 172. Haec referunt ad duram parasitorum conditionem, qui tum ridiculi (γελωτοποιοί), tum plagipatidae fuerint. Color autem orationis petitus a mimis, in quibus servi, scurrae et moriones in scenam inducebantur *vertice* s. capite *raso*, et *pulsantes* sibi *capita*, h. e. colaphis percutientes, excipientes turgentibus malis alapas aut *flagris* caestibusque se invicem caedentes.

IN

SATIRAM VI.

1—13. In aureo seculo, in quo Saturnus rex Latii fuit, *Pudicitia*, cum reliquis virtutibus in terra et inter homines versata creditur. *Credo*, de re adhuc dubia. *rege*, regnante. — 3 seq. De aurea aetate pauca quidem poëta, sed, ut solet festive et ad consilium suum apte dicit. Animo autem oculisque eius obversabatur praeclarus locus Lucret. V, 905—1026. de vita, ingenio moribusque primorum hominum, et terra natorum. *frigida — domos;* nam prisco aevo sylvae, *antra et specus erant pro domibus*, Plin. VII, 56. Neque in habitationibus spectabatur magnificentia et elegantia, sed quae summa rei est, tutela contra aëris iniurias praestanda. *frigida*, quoniam sub terra est; et hinc aptior ad vim solis arcendam aedibus nostris. *ignem*, focum. *Larem* familiarem. 4. *pecus*, ut ap. Fest. v. *caulae: antiquitus ante usum tectorum oves in antris claudebantur.* — *communi umbra* scil. speluncae vel sylvae, speluncam continentis et obumbrantis.

5—10. Illis temporibus pudicitia servata est labore, aspero vitae cultu, propria liberorum nutricatione et agresti parcoque victu. *montana*, in montibus eorumque cavernis habitans.— *Sternere* voc. propr. de lecto, unde *stratum*. *culmo*, palea, stramine. *pellibus ferarum*, quibus et prisci homines, non tamen feri adhuc et per sylvas vagantes, qui frondibus foliisque tecti vel nudi erant, sed iam mitiores facti, vestiebantur. Non, ut hodie, culcitis plumeis vel mollibus stragulis *torum*, lectum, sternebant. *vicinarum ferarum*, quae eadem in sylvis et vicina habebant latibula. Ovium et caprarum: forte melius leonum et tigridum, ut ostendatur priorum hominum robur; Ach. 7—9. Mulier illa montana non erat mollis et delicata, sed dura et horrida. *Cynthia* puella, a Propertio amata, cuius verum nomen Hostia erat, et quae modo hunc modo illum amabat. — 8. Designatur *Lesbia*, amica Catulli

poëtae, quae propr. Claudia vocabatur, et mortem *passeris* diu multumque deflebat. *euius exstinctus*, mortuus, *passer*, h. e. cui mors passeris *ocellos turbavit*, contristavit, quod verbum a coelo vel mari, ventis turbato, ad animum vultumque transfertur. Graec. συννεφοῦν ὄμματα comparavit Grang. *ocellos*, blande, et de pulcris oculis, ut ap. Catull. l. c. *meae puellae Flendo turgiduli rubent ocelli*, et al. passim. — 9. Confer omnino egregia ac prolixa dissert. Favorini philosophi ap. Gell. XII, 1. qua suadet nobili feminae, ut liberos, quos pariat, non nutricum, sed suo lacte alat. Idem praecipiunt Macrob. V, 11. Plut. et al. *potanda*, non tantum sugenda, adeoque plena lactis. *infantibus magnis*, adultis; non enim tam cito, ut nunc, arcebantur a mammis; Grang. Alii coll. XV, 69. 70. et Lucret. V, 925. epitheton eo referunt, quod primis seculis grandiores nati sint infantes. — 10. *horridior* ingenio, et in victu atque amictu; non, ut nunc, mollior et delicatior. — *Glandes* aliique fructus arborum et herbarum primi erant cibi. — *ructante*, quia multas glandes et avide comedit. Delicatiores Romani ructabant aves, aprum cet. — 11. Verba Lucret. V, 905.

12. 13. Facete ac per risum poëta memorat fabulas de origine hominum, et inde docet, cur primis illi temporibus caste ac pudice vixerint; quod scil. durum adhuc horridumque fuerit ingenium eorum, non luxu corruptum, quodque (nati scil. e robore s. terra et luto) nondum *habuerint parentes*, qui lascivum ipsis sanguinem infuderint, vel pravis eos exemplis et educatione enervaverint. *rupto robore nati*, ut *Gens virum truncis et duro robore nata* ap. Virg. Aen. VIII, 315. ubi v. iotpp. qui recte iam monuerunt, hoc commentum inde esse ortum, quod feri homines cavis arborum truncis loco aedium utuntur. *rupto* melios quam *duro* ap. Virg. (ubi et *rupto* in tert. Rottend. forte ex nostro loco), ut roboris quasi partus simul exprimatur, ut ap. Ovid. Met. X, 512. *Arbor agit rimas et fissa cortice vivum Reddit onus*; Grang. — 13. Alia de origine hominum eaque notissima fabula memoratur, de qua v. ad IV, 133. Hinc homo ὁ πηλὸς Προμηθῆος vocatur in Callim. fragm. 87.

14 seq. In argentea quoque aetate, qua Iupiter regnavit, sancte etiamnum ac pudice vixerunt homines, sed primis tantum eius temporibus; unde poëta facete et salse dixit *Iove non-*

dum barbato, adhuc impubere, nondum adulto et toties adulterante.

16—18. Quum homines adhuc iuste viverent ac sine fraude, neque periuria et furta h. e. scelera vel essent ac vigerent, vel timerentur. 18. *nondum Graecis iurare paratis*, ut nunc. Haec verba vulgo, nec male explicant de perfidia ac periuriis, a quibus non abhorrebant mores et ingenia Graecorum, qualia describuntur III, 58—125. et inpr. a Cicer. in orat. pro Flacco. Non tamen veteres, sed seriores tantum Graeci tam male audiisse videntur: nam olim *Graeca* et *Attica fides* vel proverbii loco optima, *Punica* vero mala dici solebat. Rubenius (Elect. II, 26. p. 74.) verba illa ad adulationem referenda esse putabat, notarique Graeculos eius aevi, qui passim in magnis domibus et per salutem geniumque heri sui iuraverint, eumdem scil. ei honorem, quem Diis aut Principi, habentes. Graecorum ars adulandi notatur sup. III, 86 seq. Sed verba *parata iurare* et *iurare per caput alterius* ad levitatem potius in iurando spectare videntur. Recte Seneca de Consol. ad Helv. c. 10, *Maiores nostri*, inquit, *per fictiles deos religiose iurabant et*, *qui illos invocaverant*, *ad hostem morituri*, *ne fallerent*, *redibant*. Sed posteri eorum, more Graecorum huius aevi, periuria saepe faciebant et, ut poenam eorum effugerent, non per Deos iurabant, sed per homines eorumque *capita*, oculos, ossa, cinerem, per genium, fortunam vitamque hominum, inpr. Imperatorum, immo per res non modo vivas et caras, sed etiam inanimas et nullius fere pretii. *quum furem nemo timeret*, tam ob inopiam, quam ob iustitiam integritatemque animorum, *caulibus*, oleribus, *aut pomis*, cibo illorum hominum, *et* quisque *aperto viveret horto*, non clauso, neque apposito eius custode, Priapo. Subiectum quidem h. l. est *nemo*, quod alienum est a verbis *aperto viveret horto*. Sed ex *Nemo*, *Nolo*, *Nego*, *Ne* saepe in proximo orationis membro adsumi significationem, quae affirmet, recte monuerunt Hein. et, quos hic laudavit, Manut. ad Cic. pro Quinctio c. 26. Gron. obss. IV, 2. Heusing. ad Corn. Nep. Eum. 6. et Dat. 6. Cort. ad Sallust. 6. Iug. 14. in exc. et ad c. 106. Burm. ad Quintil. X, 16. et Ruhnken. ad Rutil. Lup. 1, 13.

19. *Paulatim*, exeunte aetate argentea et in aerea. Nam quatuor aetates earumque mores adumbrantur. 19. 20. Deos inter homines in aureo seculo versatos esse, eorumque improbitate praeter modum crescente terram reliquisse, vel tironibus

nota fabula est. *Astraea*, Iustitia, *recessit ad Superos paulatim* et postremo. *recessit hac* Pudicitia *comite*, *atque sic duae pariter fugere sorores*, Astraea et Pudicitia, ut ap. Hesiod. Ἐργ. καὶ Ἡμ. 199. quem locum poëta in animo habuisse videtur, Ἀθανάτων μετὰ φῦλα ἴτην, προλιπόντ' ἀνθρώπους, Αἰδὼς καὶ Νέμεσις. Proprie haec expressa inf. XI, 54. 55. Astraea, Ἀστραῖα. et Νέμεσις, nec non Δίκη, Παρθένος et Erigone a poëtis confunduntur. Fides soror Iustitiae ap. Horat. Od. I, 24, 6.

21 seq. *Antiquum* iam *est* adulterium; iam in argentea aetate, h. e. priscis temporibus, adulteria viguere. *Vrsidius Postumus*, amicus Iuvenalis, non aliunde notus. — 22. *Concutere*, vexare, turbare, *lectum alienum*, iura coniugialia aliorum adulteriis; nisi malis, libidinando quatere lectum. *Genium sacri fulcri*, coniugalis tori, h. e. religionem connubii, quam violare nefas est. *Fulcrum* lecti pro ipso lecto. *Geniorum*, qui genitos tuentur iisque adsunt perpetui custodes ac comites, praecipua quoque religio esse debuit in nuptiis: unde et *lectus genialis* X, 334. et al. dicitur nuptialis, quia Genio erat et Iunoni sacer, vel ominis causa, a genendo s. gignendo. Idem lectulus *sacer*, quia religiose servabatur, tamquam connubii monimentum et quasi pignus, et quia nefas est, temerare thalamos pudicos et foedera lecti, ut utar verbis Ovid. Am. I, 8, 19. et Ep. Her. V, 101.

25 seq. Etsi inde a Iovis temporibus vel seculo argenteo tot iam commissa sunt adulteria, *tamen* nuptias paras, et quidem *nostra tempestate*, aetate pessima, qua virgines et matronae, iuvenes et mariti fere omnes impudice vivunt? Quae haec est insania? — 25. Verba prisci iuris huic rei propria: quum enim solus esset *conventus* et de conditionibus ageretur, puellae *speratae*, quum *pactum*, quo sponsus stipulabatur et pater se filiam ei daturum spondebat, *pactae*, quum *sponsalia*, mutuus contractus, qui vel solo perficiebatur consensu vel in tabulas, a signatoribus obsignandas, *sponsae* dicebantur. 26. Iam nitidus esse cupis et placere puellae. *Tonsores* non modo barbam, capillos unguesque tondebant (de quo triplici eorum negotio v. Boettigeri Sabina p. 330 seq.), sed crines quoque *pectebant* et in gradus formabant, vel calamistro convertebant. Romani anno demum V. c. CCCCLIV tonderi coepere runt (Plin. VII, 59.); antea barbati erant atque intonsi, cultumque corporis negligebant. Delicati autem et formosuli homines comam non modo alere, sed et colere, et comto *pexo-*

que capillo nitidi esse solebant. Voc. *magistro* adiective positum et exquisite, significans crimen summa arte comtum, vel a *docta manu artificis*, ut ap. Tibull. l. l. *tonsore magistro*, forte tondendi peritissimo, nisi leg. *tonsore ministro;* H. Vales. 27. *pignus*, annulum pronubum, qui sponsalibus rite factis obsignatisque tabulis sponsae *pigneris* vel arrhabonis sponsaliumque loco, aut in fidem mutui amoris, a sponso dabatur vel mittebatur, et Plinii temporibus ferreus, sed postea aureus fuit. *digito*, qui in manu sinistra minimo proximus erat.

28. 29. *Certe sanus eras* adhuc; at nunc insanis, qui de uxore ducenda cogitas; nisi malis *certe sanus eras*, quum hoc consilium caperes? Sic et Menander ap. Atheu. XIII, 1, (8.) Οὐ γαμεῖς, ἐὰν γε νοῦν ἔχῃς; Τοῦτον καταλιπὼν τὸν βίον. γεγάμηκα γὰρ Αὐτὸς, διὰ τοῦτό σοι παραινῶ μὴ γαμεῖν. B. Δεδογμένον τὸ πρᾶγμ'· ἀνερρίφθω κύβος. A. Πέραινε· σωθείης δὲ νῦν. ἀληθινὸν Εἰς πέλαγος αὐτὸν ἐμβαλεῖς γὰρ πραγμάτων Οὐ Λιβυκὸν, οὐδ' Αἰγαῖον, (οὐδ' Αἰγύπτιον) Οὗ τῶν τριάκοντ' οὐκ ἀπόλλυται τρία Πλοιάρια· γήμας δ' οὐδὲ εἷς σέσωσθ' ὅλως. Eubulus ibidem: Καλῶς ἀπόλοιθ', ὅστις γυναῖκα δευτέραν ἔγημε. τὸν γὰρ πρῶτον οὐκ ἐρῶ κακῶς. Ὁ μὲν γὰρ ἦν ἄπειρος, οἶμαι, τοῦ κακοῦ· Ὁ δ', οἷον ἦν γυνὴ κακὸν, πεπεισμένος. 29. *Tisiphone* pro quacunque Furia, et pro insania: nam homines a Furiis in furorem insaniamque impelli credebantur. *dic, quibus exagitare colubris*, quia Furiae ὀφιοπλόκαμοι, de quo v. Hermann. Mythol. T. II. p. 488. Interrogationes augent vim h. l. et δεινότητα. 30–32. Nonne insanis, qui perpetuam servitutem et longam quasi mortem eligis, quum tot tamque faciles ac breves ad mortem pateant viae? vel qui tam miseram tolerare possis vitam, quum eam finiendi tot sint modi? Multone satius est, necem sibi consciscere, quam ducere uxorem? Similis orationis color ap. Valer. Fl. VII, 331 seq. et Senec. Ep. 41. (*Ego illam* fortunam *feram, quum in manu mea mors sit?*) — *Dominam* dixit poëta, non ut Homerus ἄλοχον δέσποιναν, vel quoniam Romanis primum nobiliores feminae, inde ab anno aetatis XIV, ipsaeque Imperatorum coniuges, mox vero et plebeiae mulieres dictae sunt *dominae*, ut Angl. *miss* et *mistress*. sed ut significet uxorem, inpr. divitem, quae marito imperet. Amicae quoque vocabantur *dominae* et amor cum servitute illiusque aerumnae cum huius malis comparantur. *salvis tot restibus*, quum tot in promtu sint laquei, quibus fauces tibi elidere vel te suspendere queas. 31. *altae fenestrae*, e quibus, et *pons*, a quo te praecipitem dare possis. — *fenestrae caligantes*, quae tam altae sunt, ut quasi excaecent et despici vix sine oculorum animique vertigine possit; ut fere

caligat in altis obtutus saxis ap. Sil. III, 492. *Aemilius pons*, quod ibi lupanaria essent; vet. Schol. Sed h. l. pro quovis potius ponte ponitur, et epith. simpl. ornat. Est autem proprie pons, qui Tiberim iungit, et tum *Aemilius* a M. Aemilio Scauro censore, tum Milvius seu rectius Mulvius dicitur.

33—37. Sed *si exitus* vitae *de multis*, quos dixi, h. e. mortem tibi consciscere ullo modo non *placet*; *nonne melius putas*, eum puero pathico, ut soles, quam cum coniuge dormire? nonne satius est, cum scortis, etiam exoletis, rem habere, quam uxorem ducere? Illud cur melius sit, variis probatur rationibus. Hanc autem non veram poëtae mentem esse, sed salse potius et scoptice ita notari Postumum, *notissimum moechorum* (v. 42.) quilibet vel me non monente intelliget. *Pusio* puerulus, ut ap. Cic. Coel. 15. ac Tusc. I, 24. et quidem h. l. catamitus, quem Postumus paedicat. *dormit*, non *dormiat*, de eo, qui re vera παιδεραστὴς fuit. — 35. *litigat*; cf. inf. v. 268 seq. — 36. *illic*, in lecto. In ipso actu, non post opus; Grang. coll. Ovid. Art. Am. III, 805 seq. 37. *quod lateri parcas*, h. e. libidini non satis indulgeas: nam *latera* dicuntur vires, quarum defectus in *latere* potissimum percipitur; unde *latus deficit*, *rumpitur* ect. de oratoribus, cantantibus, currentibus, potantibus et amori obsequentibus vel intemperanter Venerem exercentibus. *anheles* in concubitu, ut in Epithal. Laurent. et Mar. v. 76. *Exercentque toris Venerem luctamen anhelam.*

38—40. Facete et εἰρωνικῶς poëta (nam eius verba haec sunt, non Postumi) consilium uxoris ducendae ab *Vrsidio* Postumo propterea captum dicit, quod adulteria non amplius voluptati sint ipsi, vel suspicionem nefandae libidinis effugere cupiat, et tam praemia, *lege Iulia* iis, qui uxores duxissent liberosque, *heredes* bonorum suorum, procreassent, proposita affectet, quam poenas eadem lege in adulteros constitutas (relegationem scil. in insulam et publicationem dimidiae partis bonorum) metuat; quasi haec lex illis adhuc temporibus magnam habuerit vim, quam *dormire* dixerat sup. II, 37. *Iulia* autem *lex* h. l. non modo videtur esse illa *de adulteriis* ab Augusto a. DCCXXXVII lata, sed etiam *lex Iulia et Papia Poppaea* de *maritandis ordinibus*, a. DCCLVII perlata, qua Augustus illam legem severius emendavit auxitque praemia, ut cives ad iusta matrimonia contrahenda vel adigeret vel alliceret; quaque etiam praeter cetera cautum erat, ut caelibes neque hereditatem, neque legatum ex

testamento nisi proximorum caperent. *tollere*, creare, gignere. Infantes recens nati, ut vulgo putant, humi deponebantur et, quos pater *tollebat*, agnoscebat pro suis liberis, quos vero non tollebat, exponebantur. Ritus tamen ille dubius est, et *tollere* forte id. qd. educare, alere; unde et matres *sustulisse* dicuntur liberos ap. Plaut. et Terent. *dulcem* et δεινῶς et εἰρωνικῶς. 39. *Cogitat heredem* cet. Cf. epigramma, ab Hein. laudatum, in Burm. Anthol. T. I. p. 685.

Cogitat Vrsidius, sibi dote iugare puellam,
  Vt placeat domino, cogitat Vrsidius.
Cogitat Vrsidius, heredem tollere parvum,
  Vt placeat domino, cogitat Vrsidius.
Cogitat Vrsidius, domino quacumque placere
  Virgine vel puero: quam sapit Vrsidius!

heredem, filium legitimum e coniuge. *cariturus turture* cet., h. e. donis, quae ab heredipetis mittuntur iis, qui divites sunt nec liberos habent. *Turtur* avis in deliciis erat Romanis. Hanc itaque avem h. l. designari crediderim, non piscem illum rapacem, qui vulgo *pastinaca*, Graecis τρυγὼν, Gallis *pastenaque*, s. *pâtenaque* et *tareronde*, nec nisi Ambrosio in Hexaem. lib. IX. c. 48. *turtur* dicitur, et in cuius cauda aculeus est venenatus. Epitheton *magno* non pisci tantum convenit, sed et avi; ap. Martial. ll. cc. *pinguis turtur*, qui *immodicis te clunibus implet*. 40. *Mullorum iubis*, h. e. mullis iubatis, vel propr. *barbatis*, quorum corpora rubra squamis et cirris geminis auratisque tecta sunt. *Mulli barba gemina insigniuntur inferiori labro*, Plin. IX, 17. s. 30. unde *barbati* vocantur Cic. ad Att. II, 1. et Varr. R. R. III, 17. Non omnes quidem mulli sunt barbati, sed hi erant delicatiores. Γενιᾶτιν δ' ἔφη τὴν τρίγλην Σώφρων, (Mimographus Syracusius) ἐπεὶ αἱ τὸ γένειον ἔχουσαι ἡδίονές εἰσι μᾶλλον τῶν ἄλλων, Athen. VII, 21. p. 325. (VII, 126. ed. Schweigh.) —*captatore macello*, opsoniis, quae in macello emuntur vendunturque (ut inf. XI, 64.), et quibus *captantur* orbi eorumque hereditates.

41 seq. Iam omnia vel praeter naturam fieri posse crediderim, si Vrsidius uxorem ducit, vel si *ulla* reperitur mulier, quae tali moecho nubere velit. Color orationis ductus e simili loco Virg. Ecl. VIII, 26 seq. *iungitur* matrimonio, ut ap. Virg. Aen. IV, 192. et al. — 43. *Stulta*, stultus, demens, vel demen-

ter. *Capistrum maritale* iugum et vincula perpetuae servitutis, quam matrimonium ei ioiuogit. Metaphora petita est a tauris vel equis, qui *dant mollibus ora capistris* Virg. Ge. III. 188. *ora stulta porrigat*, v. ad IX, 5. — 44. Vrsidius moechus, *quem toties* adultera superveuieote marito in *cista* abscoodidit, ne ab eo depreheoderetur et *periret*; qualem adulterum *Latinus* mimus egit. *perituri* manu irati mariti, nisi tectus fuisset cista.

45 seq. Summa est stultitia Vrsidii, qoi *uxorem antiquis moribus*, h. e. castaoi et podicaiu, *quaerit* temporibus nostris, quibus nemo talem reperire potest. *antiquis moribus uxores*, quales vixere priscis Romanorum temporibus. — 46. Facete, qoo seosu inf. XIV, 252. dicitur *ocius Archigenem quaere*, et XIII, 97. *eget Anticyra et Archigene*, vel ap. Horat. Sat. II, 3, 166. *naviget Anticyram*. In furore et delirio *vena media*, in froute, *pertundi*, h. e. feriri s. secari solebat. Physici tradunt, in brachiis tres esse venas desceodentes ab hepate, *basilicam*, *cephalicam*, et, quae io *medio* harum est, (et cum iis ab hepate desceodit) *mediam* (vulgo *medianam*) s. *nigram* et *communem*; Brit. — 47. *Delicias hominis*; eo delicatum nimis homioem; vel ridiculum, qui speret, sibi uni daturum esse fortunam, quod haud ulli detulerit, h. e. castam a se uxorem inveotum iri, quam omnes alii frustra quaesierint.

47—49. Non sine siogulari Deorom providentia ac favore coutioget tibi tam felici esse, ut castam iuveuias uxorem, quod nescio an ulli contigerit; et quidem *tibi*, moechorum notissimo, qui indignissimus es tali fortuna. Cf. X, 65 seq. *Limen Tarpeium*, templi Iovis in monte Tarpeio s. Capitolino, *adora pronus*, ut ap. Ovid. Met. I, 375. *Vt templi tetigere gradus, procumbit uterque Pronus humi* (προσκυνεῖ), *gelidoque pavens dedit oscula saxo*. 48. *Iunoni*, quae scil. ζυγία erat et γαμηλία, τελεία, προτελεία, *pronuba*, *iuga*, *iugalis*, *iugatina*; uode et verba *Tarpeium limen adora* ad eam referri possunt: nam io Capitoliuo templo tres cellae erant, Iuoonis, Mioervae et, inter eas, Iovis. At huic Deae etiam ab iis, qoibus quaecumque uxor contigerat, sacrificabatur, et primaria potius notio ac mens poëtae spectat ad summas, quae pro tali fortuoa Diis dicendae siot ac refereodae, gratias; e Diis vero priocipes eorum, Iupiter ac Iuno, memoraotur. *iuvencam auratam*, cornibus auratis. Magnitudo beneficii divioi et gratiae, pro illo persolveodae, adumbratur eo, quod tum victima, et quidem maxima, non tus vel uvis, tum auratis cornibus, sacrificanda est Diis. Iunoni autem, cui

vincula ingalia curae, vaccae immolari solebant. — 50. Tam paucae hodie sunt pudicae. Vetus Schol. *quae possint sacerdotes Cereris esse*, prob. Spanhem. ad Callim. H. in Cer. v. 5. ubi copiose docet, has sacerdotes vittis olim in Thesmophoriis redimitas fuisse et caste etiam vivere debuisse. Sed h. l. notio potius pudicitiae inde petita videtur, quod Cererem, deam castam, eiusque effigiem sacram, vittis in capite ornatam, *contingere*, h. e. manibus impuris contrectare nefas sit; et poëtae ante oculos fuit locus Virg. Aen. II, 167. *Corripuere sacram effigiem* (Minervae, ut h. l. Cereris), *manibusque cruentis* (h. l. impudicis) *Virgineas ausi divae contingere vittas.* Ceres autem casta erat dea, unde et Thesmophoria aliaque eius sacra non nisi a castis matronis virginibusque agebantur. — 51. *Quarum oscula non timeat pater*, quas filias osculari non horreat pater ob pestiferum halitum et corpus tabidum libidinibusque enervatum. Grangaeus oscula innui putabat non magis casta, quam quae patri dederit Myrrha, de qua v. Ovid. Met. Nota C. Valesii est; «Gellius X, 23. ex Catone refert (quod etiam tradunt Plin. XIV, 13. et Plut. Quaest. Rom. VI.), *mulieres olim Romae atque in Latio abstemias fuisse, institutumque, ut cognatis osculum ferrent reprehendendi* (al. *deprehendendi*) *causa, ut odor indicium faceret, si bibissent*: malo tamen vel de famosis intelligere, quas cognati non osculabantur (Cic. fragm. 4. de re publ.), vel de spurcis et impuris fellatricibus.» Ad fellationem haec verba referunt etiam Burm. ad Petron. 9. et Hein.

51 seq. *Necte coronam postibus* cet., h. e. iam igitur duc uxorem, quum talis sit aevi nostri conditio. Per ludibrium haec dicta. In nuptiis vero aliisque solennibus et in laetitia tam publica quam privata fores templorum aediumque ornari solebant *coronis* s. sertis, corollis, floribus frondibusque *corymborum*, h. e. hederae, lauri, oleae, myrti, rosarum. *necte*, adnecte, applica *postibus*, vel *necte coronam* in ornatum postium. — 53 seq. Num *Iberina*, quam ducturus es uxorem (vel verum, vel fictum sponsae nomen), uno viro contenta, h. e. casta erit, ut putas ac speras? Immo vero *ocius illud extorquebis*, facilius illam in hanc impelles mentem s. eam perpelles, ut *uno oculo*, quam ut uno viro *contenta sit*.

55—59. At dicat forsan aliquis, virginem vel matronam ruri viventem (qualis forte sponsa fuit Postumi) castitatem servare, et in agris, ubi mores minus, quam in oppidis,

corrupti sint, mulieres etiam nunc pudicitiae *fama*, existimatione ac laude, conspicuas reperiri. Audio: sed quae *in agro* caste *vixit*, ita etiam *Gabiis* et *Fidenis*, h. e. in oppidis, *vivat!* (nisi malis: at eadem mulier, quae in agro caste vixit, iam vivat in oppidis, quamquam parvis ac desertis, vel adeo Romae; quomodo tum vivet?) *Et in agello* quidem *paterno* eam caste vixisse *credo*, concedo: *Quis tamen affirmet*, contendet, *in montibus aut speluncis*, agro paterno vicinis, et, si non palam, certe clam, *nihil* impudici cum et ab ea *actum*, vel labem pudicitiae eius adspersam, stuprum ei illatum esse? Manso monet, nihil horum poëtae in mentem venisse, sed eum, de omnium mulierum virtute et illaesa pudicitia dubitantem, amico, rus rurisque mores laudanti, respondere: „Lubenter fateor, iu agris minus peccari, quum peccandi locus et occasio ibi desint; nec is sum, qui neget, si sedem fortunarum tuarum in vicis desertis, quales sunt Gabii et Fidenae, non Romae collocares, pudicitiam uxoris eandem ob causam magis salvam et incolumem tibi fore. At quis praestet, nihil iam antea in montibus commissum fuisse? Adeo prona est in libidinem omnis mulier et tantus undique numerus corruptorum, ut nemo sanus pro certo affirmare possit, integram et intactam esse, quam matrimonio sibi iungat.„ Hanc vero interpretationem multum a mea differre eive praeferendam esse, non satis mihi liquet. *Gabii* opp. Latii et *Fidenae* Sabinorum. Vtraque urbs Romae propinqua, et olim magna fuit ac frequens, sed postea ignobilis et deserta. — 59. *Iupiter et Mars*, qui in montibus, speluncis silvisque tot virgines corrupisse dicuntur, *adeo senuerunt*, adeone viribus prae senectute exhausti sunt, ut non amplius amori indulgere possint? h. e. putasne, rури et in locis agrestibus non amplius, ut olim et iam antiquissimis temporibus, stupra et adulteria committi, omnes ne ibi moecbos senes esse, quorum pectora non amplius amoris ignibus incalescant? Facete enim poëta, quae ad moechos spectant, Iovi Martique tribuit et hominum, non deorum, amores poëtarum fabulis declarari innuit. Similiter Seneca ap. Lactant. I, 16. *Quid ergo est, quare apud poëtas salacissimus Iupiter desierit liberos tollere? utrum sexagenarius factus est, et illi lex Papia fibulam* (v. ad v. 73.) *imposuit?*

60 seq. Poëta iam describit libidines mulierum Rom. ac primum loca, quae frequentent et ubi casta reperiatur nulla. — *Porticus* ambulationes columnis suspensae exedrisque instructae

circa et ante templa aedificiaque tam publica quam privata, vel in atrio et impluvio, quae solis ardorem pluviamque arcebant. 61. *spectacula*, theatra et amphitheatra. *Cunei* ordines ac sedilia theatri, de quibus v. Lips. de Amphith. c. 13. — *excerpere*, eligere, capere. 63—66. Feminae etiam castissimae, Vestales et rusticae, impudicitiam, libidines lasciviamque discunt in ludis scenicis, in primis ab Atellanarum histrionibus et pantomimis, eoque citius et facilius, quo maiore hi arte res obscoenas in scena saltando gesticulandoque exprimunt et quo facilius discuntur ea, quae oculis subiiciuntur: nam, ut verba Horat. A. P. 180 seq. mea faciam, *Segnius irritant animos demissa per aurem, Quam quae sunt oculis subiecta fidelibus et quae Ipse sibi tradit spectator.* Henninius hos versus ita illustravit: " Quum *Bathyllus* scienter *saltat* et manuum totiusque corporis erudito motu exprimit *Ledae* delicias Iovi blandientis, usque adeo pruriunt insanae spectatrices, ut prae Veneris impatientia *Tuccia* (dedita opera Iuvenalis hic nomen Vestalis illius usurpat, quae hausta cribro aqua pudicitiam suam asseruit, quam per transennam et sub eius nomine omnium Vestalium secretas libidines et infames ardores notare videtur) *vesicae non imperet*, quasi dicat, aquam non contineat (respicit enim oblique ad historiam Tucciae) sed resolvatur et liquescat; ut *Appula*, matrona, in Venerem resoluta absque ullo pudore *gannientia* quasi in medio opere subantis murmura non vereatur illic in publico ludo exhalare: denique ut *rustica* etiam, si forte *Thymeles*, doctissimae saltatricis, exosses, tremulos venereosque motus tunc spectet, mira ingenii ad nequitias facilitate celerrime arripiat eosdem motus et τὰ τῆς Ἀφροδίτης σχήματα, adeo ut, quae *rustica* ludum intrarit, ex isto spectaculo *Thymele*, seu aeque perita ac Thymele, discedat. Eiusmodi gesticulationis artificiosum exemplum vid. ap. Apulei. Miles. X. ubi Dearum libidinantium iudicium paene oculis subiicitur. „ Alio sensu capit v. 60 seq. Manso, cuius nota est: " Locus hic de scena et frequenti, quam praebeat, peccandi occasione agit. Nulla femina, inquit poëta, quae spectacula adit, *secure*, h. e. sine timore, ne fidem fallat et pudorem abiiciat, a marito amari potest. Tot enim sunt incitamenta voluptatis, tot tamque nefandae omnis generis nequitiae, quas saltando in theatro mimi exprimunt, ut summae libidinis vis statim spectatrices invadat et teneat. Quae dicta ut illustret et probet Iuvenalis, adiicit exempla v. 63 seq. cuius loci verus

sensus hic est. *Thymele*, *rustica*, puella rudis et imperita, rure forte in urbem missa et theatrum ingressa (ita etiam Bahrdt et alii), *quum Bathyllum Ledam saltantem videt*, fixis oculis totaque mente in eius gestibus motibusque haeret et inde artes modosque discere coepit, quibus ipsa postea in scena inclaruit laudesque immodicas meruit. Viri docti non in *Thymele* tantum falluntur, sed etiam in *Bathyllo*, dum de Maecenatis liberto multum amato cogitant, quem Thymele, sub Domitiano in theatro regnans, spectare et mirari sane non potuit. Salmasius autem ad Vopisci Carin. T. II. p. 833. ed. Hack. recte inter alia monet, quemadmodum a Pylade, tragicae saltationis inventore, omnes eius successores ac discipulos *Pyladas*, ita, qui a primo Bathyllo saltationem comicam per manus traditam accepisset, *Bathyllos* esse vocatos." Enimvero poëta diversorum quoque similiumque temporum mores adumbrare potuit, et *Appula* potius *rustica* videtur puella esse, quam *Thymele*, de qua v. ad I, 36. Hinc forte retinenda fuisset lectio, quam olim e tribus libris antt. receperam: *longum Attendit Thymelen: Thymelen* (eius artem) *tunc rustica* (Appula) *discit*, non restituenda vulgaris, quae, si vera est, sic explicanda videtur: *Thymele*, rustica puella, *attendit*, attente spectat, illud *Subitum*, *Miserabile* et *Longum*, haec sensuum gestuumve genera, a pantomimo aliquo expressa (ut *verbis sonat Plorabile quiddam ultra neqnitiam fractis* ap. Claud. XVIII, 261. et *Rancidulum quiddam balba de nare locutus*, *Phyllidas*, *Hypsipylas*, *vatum et plorabile si quid*, *Eliquat et tenero supplantat verba palato* ap. Pers. I, 33 seq.), et *tunc Thymele rustica discit* illa, quae vidit, eorumque exprimendorum rationum. *Bathyllus* et *Thymele* in saltatione comica, etsi variis temporibus, prae ceteris excelluerunt; quare nomina eorum iunxisse videtur poëta. *Bathyllus* (Maecenatis libertus ac deliciae; unde *mollis*, quod tamen epitheton ad communem quoque pantomimorum mollitiem referri potest), et Pylades Augusti temporibus, si non primi, certe clarissimi fuere *pantomimi*, h. e. actores s. histriones, ludii, saltatores, qui non, ut *mimi*, verbis, sed sola *saltatione* et manuum corporisque gestibus, quidquid in scena ageretur, muti exprimere et mores hominum imitari (μιμεῖσθαι) solebant. *Saltare Ledam*, νομίμως ὀρχεῖσθαι Λήδαν, ut *saltare Satyrum*, *Medeam* cet., ὀρχεῖσθαι τὴν Ἀφροδίτης καὶ Ἄρεως μοιχείαν et τὸν Αἴαντα cet. ap. Lucian. περὶ ὀρχήσεως § 63. et 83. ὀρχεῖσθαι τοὺς Ἑπτὰ ἐπὶ Θήβας ap. Athen. I,

39., h. e. Ledam eiusque amores manuum gesticulatione exprimere, χειρονομεῖν, unde h. l. *Leda cheironomos*, χειρονόμος. *vesicae non imperat*, urinam (propr. pudenda, κύστην, v. ad I, 39.) non continet, ut *Auribus atque oculis concepta urina movetur* inf. XI, 168. ubi v. not. *Appula*, spectans lascivos pantomimorum gestus, *gannit*, subat vel vocis murmure libidinem exprimit, quasi esset *in amplexu* cuiusdam. In Anthol. Lat. III, 231, 14. *feminae inter gannitus et subantis voculas*. Apul. Met. II. p. 119, 8. ed. Elm. *Molles interdum voculas et assidua suavia et dulces gannitus cum morsicantibus oculis iteraverat illa*. Auson. Epigr. CVIII, 4. *Principio tremulis gannitibus aëra pulsat* cet. *Gannire* id. qd. garrire; propr. de murmure canis adhibetur. *Amplexus* honestum voc., quo res Venereae ac turpes et amores illiciti exprimuntur. — 65. 66. Grangaeus haec verba non male interpretatus est: " Si *Thymele* cum maxima artis *attentione* exprimit (immo *attendit*, attente videt) modos saltationum gestuumque, *Subitum*, *Miserabile* et *Longum* (de quibus modis v. Pollux, qualia etiam nomina nostris saltationibus dari videmus), spectatrix, quantumvis *rustica*, hos gestus conatur imitari, et ita se movet, ut mox futura sit gesticulatrix: unde festive illa mulier per anticipationem *Thymele* nuncupatur, sive quod *Thymelen* exprimat. Prateus designari dicit motus varios ac gestus a mimo expressos, vel etiam voculas nunc *subito*, nunc *miserabiliter* enunciatas, nunc in *longum* tractas ad luctum exhibendum. Reliqui interpr. fere tacent.

67—70. Aliae matronae virginesque, quoties ludi publice non dantur, ipsae privatis in aedibus eos agunt. *Aulaea* vela picta in aedibus, porticibus ac theatris, unde h. l. pro ipsis theatris ludisque. 68. *sonant sola fora*, in foris tantum, ubi causae aguntur, strepitus auditur, non in theatris. 69. *Megalesia* sacra et ludi (ut *Megalesia ludi* ap. Ovid.), quae in honorem et memoriam Magnae Matris Deum (μεγάλης μητρός), Pessinunte Romam translatae, vel prid. Non. Apr. (v. Ovid. Fast. IV, 179 seq. et Calend. Rom.) vel prid. Id. Apr. (v. Liv. XXIX, 14. ubi cf. Duker. et Drak.) agebantur. *longe* sc. distant. — *Plebeii* sc. ludi (*quos exactis regibus pro libertate plebis, aut pro reconciliatione plebis post secessionem in Aventinum institutos tradit* Ascon. in Verr. II.) ab Aedilibus pleb. XIII vel XVII Cal. Nov. (v. Fasti veteres) adeoque sex fere integris mensibus ante Megalesia edebantur. In longo hoc intervallo

nullos Romae ludos celebratos esse vulgo putant, et hinc poëtam *longe* ac *tristes* matronas dixisse. Sed in illo intervallo Saturnalia, Compitalia, Sacrum Veneris Genetricis (in quo ludi Palatini per triduum celebrabantur), Quinquatrus aliaque festa, et in iis ludi agebantur. Plebeios quoque ludos non statis diebus, sed saepius uno eodemque anno ab Aedilibus editos esse, ex Livio (v. eius Ind.) aliisque scriptoribus Rom. probabile fit. Iuvenalem vero *a plebeiis* sc. distare *longe Megalesia* dixisse, quod illud plebis, hoc patriciorum fuerit festum, putabat Heins. ad Ovid. Fast. IV, 353. coll. Gell. II, 24. et XVIII, 2. Nota Ach. est: per illud intervallum festa quidem agebantur, sed nullus edebatur ludus maior scenicus. — 70. *Personam*, ut III, 175. ubi v. not. *Thyrsi*, hastae pampinis et hedera cinctae, quibus utebantur histriones, partes Bacchi vel Bacchārum, quibus propria sunt haec arma, agentes. Poëta etiam eo forte respexit, quod prima theatra Baccho fuere sacra et ab eo originem duxere; unde et primi ludi dicebantur διονυσιακά, et histriones διονυσιακοὶ τεχνῖται, *perunctí faecibus ora*, Horat. A. P. v. 277. *Subligar*, περίζωμα, tegumentum pudendorum. *Scenicorum mos tantam habet a vetere disciplina verecundiam, ut in scenam sine subligaculo prodeat nemo; verentur enim, ne, si quo casu evenerit, ut corporis partes quaedam aperiantur, adspiciantur non decore*; Cic. Off. I, 35. *Accius* poëta tragicus et annalium scriptor, qui circa a. V. c. DC. floruit; sed h. l. histrionis forte vel pantomimi nomen. — 71. *Vrbicus* poëta ap. Martial. I, 42, 11. sed h. l. exodiarius, qui *exodio Atellanae risum movet*, et quidem vel nomen eius, vel synon. *Atellana* sc. fabula, ab Atella, ant. oppido Oscorum in Campania, sic dicta, plena ioci (*farce*), cui *exodia*, saturae (*intermezzi*) inseri vel adiungi solebant. Ferrarius ad h. l. haec notavit: Quod aiunt Vrbicum gestibus saltasse fabulam Autonoes, quae fuit soror Cadmi, ineptiunt. Nam neque Vrbicus (exodiarius) saltabat fabulas et gesticulabatur, ut histrio, sed pronunciabat et urbanitate iocisque populum detinebat: neque *Autonoes* tragoedia ad movendum risum; sed nomen matronae confictum, quam poëta vult adeo studiose gestum pronunciantis exodiarii (eius verba iocosque extemporales *gestibus* histrionum more) expressisse, ut populum risu quateret. Exodio Atellanarum etiam saltabantur, uti constat ex Suet. Ner. c. 39. Verum Atellanus ipse non saltabat, sed eius verba iocosque histrio ge-

sticulatione exprimebat (v. Liv. VII, 2.); unde etiam non erant infames, nec tribu movebantur. *Hunc diligit Aelia pauper*, quia, quum Atellanus non caneret, sicut tragoedi et comoedi, qui matronis divitibus magno solvebantur, magno sumtu opus non erat ad eos Atellanos refibulandos.,, Conf. Gonsal. ad Petron. p. m. 359. Achaintre versus 71. et 72. ita interpungendos censet et explicandos: *Vrbicus* (scurra mimarius) *exodio risum movet Atellanae, gestibus Autonoes*, et gestibus suis risum excitat Autonoes, Αὐτονόης, pantomimus, gesticulatione sua exprimens iocos exodiarii seu Atellani: *hunc* scil. Autonoea, Αὐτονόεα, *diligit Aelia pauper*. Non male! — *Aelia* matrona. *Aelia* gens *pauper* fere et plebeia. Paupertas vero matronarum non obstat, quo minus libidini indulgeant; sed commendat iis amorem, qui non tanti s. *tanto constat* pretio, quanto *comoedi fibula*. — 73. *Solvitur his*, ab aliis matronis ditioribus, *magno* pretio *comoedi fibula*, h. e. magno pretio corrumpit histrionem s. cantorem et citharoedum, ut fibulam, quae a coitu eum prohibet, solvat atque cum ipsis tum concumbat; *sunt, quae*, h. e. aliae, *vetant cantare Chrysogonum*, h. e. histriones coitu, qui voci nocet, ita delassant, ut rauci facti in scena *cantare* nequeant. Cantores olim valetudinis et vocis conservandae causa infibulari, h. e. glandes sive summae partes genitalium *fibulis* muniri ac transfigi solebant, ut a coitu abstinerent, qui valde nocet voci. Flamines etiam *infibulati sacrificabant propter usum aeris antiquissimum aereis fibulis*; Fest. *Fibula* zona, qua ligantur inguina, duo Schol. vet. (id. qd. *subligar* v. 70.) Ita *subligar* v. 70. quae tamen vocis notio dubia est. *Fibula* circulus vel tenuissimum filum, aeneum s. argenteum s. aureum, quod praeputio virilium ab utroque latere super glandem perforato addebatur, ut etiam nunc a Turcis, conservandae vocis et valetudinis gratia; Brit. et Grang. unde *fibulam solvere*, ut al. *refibulare*, et contra *infibulare*. — 74. *Chrysogonus*, citharoedus, forte quia hoc nomen fuit insignis citharoedi, qui Alcibiadis aevo vixit palmamque tulit in Pythiis ludis; de quo v. Plut. et Athen. *Hispulla* nomen matronae, ut XII, 11. Nota illa, cuius fratris filia nupserat Plinio minori. vid. ei. Epist. IV, 19. — *Gaudet*, delectatur, h. e. amore eius capitur. 75. *an expectas, ut Quintilianus ametur*, sperasne vel putasne, a lascivis istis mulieribus virum castum, gravem ac doctum, qualis *Quintilianus*, insignis ille rhetor, fuit, magis amatum iri, quam lascivos histriones? *exspectas*, ut v. 239. et XIV, 25. *Quin-*

tiliani nomen pro quovis rhetore h. l. et inf. v. 280, vel potius pro quovis erudito et gravi viro positum, ut *Palaemonis* pro Grammatico v. 452. (1) — 76. 77. Conf. Martial. Epigr. in Ciunam. VI, 39. *uxorem*, *de qua* non tu, aut vir aliquis eximius (quod maiori esset solatio) sed mimus *pater fiet*, e qua liberos suscipiet; Grang. *Glaphyrus* tibicen clarissimus aevi Augustaei. Graecum putant nomen esse. Γλαφυρός, scitus, elegans, venustus. Nomina *Echionis* et *Ambrosii* ignota. *choraules*, χοραύλης, qui in choro tibiis canit.

78—81. Quae quum ita sint, nuptias, suadeo, faciant viri nobiles, ut uxores eorum ex histrione vel gladiatore liberos pariant. Quod non sine amara irrisione suadet poëta. 78. Verba obscura. *Figamus pulpita*, erigamus theatra in vicis, ubi in honorem talium nuptiarum ludi celebrentur; Grang. qui verba Apuleii, *feralium nuptiarum miserrimae virgini choragium struitur*, ad hunc ritum referebat: de quo tamen nihil legere memini; quamvis non ignoro, *pulpitum* dici quodlibet suggestum, inpr. in theatro. Probabilior forte est coniectura C. Valesii: « Hinc discimus, in vicis, qui Romae angusti erant, *pulpita longa* tumultuarie facta exstructaque esse secundum parietes magnarum domorum (non transversis vicis, ne transeuntibus impedimento essent; quod et significat vox *longa*), in quibus pulpitis poëtae epithalamia a se composita recitarent, quoties aliquis inter principes civitatis uxorem duxerat. In *conopeis* vero fetas iacuisse Romanas opulentas, patet etiam ex Varr. R. R. II, 10, 8. *fetas nostras, quae in conopeis iacent dies aliquot, esse lenuncidas* (forte *eiuncidas*, ἐξιτήλους) *ac contemnendas*. 79. Cf. sup. ad v. 51. *grandi lauro*, ut *recto proceras stipite laurus*

(1) Ferrarius Elect. II, 11. ridiculum putat, quod haec de rhetorum summo accipiant interpretes, quasi decus illud togae vilissimum caput fuerit et indignum matronarum amore; existimatque nomen fuisse alicuius plebeii citharoedi aut tragoedi, eiusque, qui vocem Praetori, fibulam matronis vendiderit, ut mox *choraules Ambrosius*, nobilissimum nomen commune viro sanctissimo et cultissimo sortitus. Enimvero Quintilianus, vir sapiens, non *amatur* a matronis, quoniam earum amore indignus est, sed quia illae tam lascivae sunt ac perditis moribus, ut histrionum, lascivorum hominum, magis, quam virorum doctorum, qui a tali lascivia et impudicitia abhorreant et tempus studiis potius, quam Veneri, impendant, amore capiantur: neque assequor, quo sensu commodo haec verba accipi possint, si *Quintilianus* h. l. nomen citharoedi est. Aptissima contra sunt, si Postumus, quod suspicor, similis fuit Quintiliano, vel certe vir doctus, qui hoc nomine innuitur.

ap. Catull. LXIV, 290. nam non rami tantum laurei, sed arbor etiam integra postibus apponebatur; Grang. 80. *Lentulus*, cognomen gentis Corneliae, h. l. pro quovis nobili viro, qualis Postumus fuisse videtur. *testudineo conopeo*, in cunis, vel lecto puerperae, testudinis segmentis ornato putaminibusve dissectis. *Conopeum*, κωνωπεῖον, non velum vel papilio, sed, ut verbis Schol. Crucq. ad Horat. Epod. IX, 16. utar, *genus retis ad muscas et culices* (κώνωπας) *abigendos, quo Alexandrini potissimum utuntur propter culicum illic abundantiam*. Eiusmodi rete tenuissimum super lectum expandi et aurea ei fila intexi solebant. Schol. vet. h. l. *linum tenuissimis maculis* (h. e. foraminibus; v. ad VII, 40.) *nauctum*, pro quo non *distinctum* vel *variatum*, sed *netum* legendum videtur. 81. *Nobilis infans*, qui de te nobili natus existimatur, quum tamen adulterinus et quidem gladiatoris filius sit. *exprimat*, ore s. vultu referat; quae dictio petita est e re statuaria, in qua *signa expressa*, quae *adumbratis* opponuntur, sunt ea, quae plane elaborata sunt, ut confestim appareat, quem referant. *mirmillonem*, v. ad VIII, 200.

82—113. Quod universe de matronarum effrenata libidine dixit poëta, iam probat illustratque exemplis, et quidem h. l. *Hippiae*, quae uxor Fabricii Veientonis *senatoris* (de quo v. v. 113. et ad IV, 113.) cum Sergio gladiatore in Aegyptum migravit. Simile quid narrari a Partheu. Erotic. c. 27. de Alcinoe et Xantho, monuit Heunin. *Ludii* s. *ludiones* olim dicebantur histriones et saltatores, serioribus vero temporibus propr. gladiatores, horumque schola *ludus*; unde et *ludia* inf. v. 104. Hippia, ludii, h. e. Sergii gladiatoris, uxor. — 83. 84. Aegyptus designatur more poëtarum. *Pharos* nunc continens, at olim parva ins. Aegypti, cum Alexandria aggere (heptastadio) et ponte iuncta, ubi turris fuit excelsa et marmorea eiusdem nominis, iussu Ptolemaei Philad. a Sostrato Cnidio exstructa, cum specula et ignibus nocturnis. *famosa moenia*, Alexandria, urbs *Lagi*, h. e. Aegypti, vel ubi Ptolemaeus Lagi f. e Graecis regibus primus regnavit post Alexandri M. mortem. Sic et *amnis Lageus*, *flumina Lagi* et similia. *famosa*, vel infamia ob luxum perditosque mores incolarum regumque (ut *famosus Canopus* XV, 46.), vel, quod malim, inclyta s. clarissima. —84. Ita ut ipsi Canopitani, quamvis libidinibus et luxu infames, *prodigia et mores*, h. e. prodigiosos mores, *Vrbis*, Romae, damnarent.

85—113. Scelus et insania Hippiae vividis adumbratur coloribus. *Nil patriae indulsit*, patriae nihil eorum, quae petere quasi ac postulare videbatur, concessit, vel nihil officiorum, patriae debitorum, nihil pietatis et amoris praestitit. — 87. Σαρκαστικῶς poëta monet, illud maxime esse mirandum, quod ludos circenses et scenicos, nec non ludiones relinquere potuerit; quo taxatur insania et Hippiae, illos pluris, quam coniugem liberosque, facientis, et Romanorum, inexplebili ludorum spectandorum cupiditate ardentium, de quo v. ad III, 223. — *Paris* celeberrimus histrio et deliciae Domitiani, a quo ad magnas opes eximiamque potentiam evectus, sed deinde, quum Domitia Augusta eius amore arderet, occisus est. Alius eiusdem nominis histrio inclaruit sub Nerone et ab eo interemtus est.

88—94. Quamvis Hippia molliter esset educata in domo paterna, lascivus tamen amor tam audacem eam fecit, ut pericula navigationis sperneret. *Pluma* lectus pulvinusque, plumis tumens vel fartus, adeoque mollissimus. *Segmentatae cunae*, ornatae *segmentis*, quae cunis seu stragulis adsutae sunt ornatus causa. — 90. Non mirum est, eam varia maris discrimina sprevisse, quippe quae famae pudorisque iacturam nihili fecit; quam qui pro nihilo putat, facile omnia contemnit et audet. 91. Quae tamen famae iactura minima videtur *mollibus cathedris* h. e. feminis, quae in mollibus sellis sedere vel per urbem ferri solent. — 92. *Ionium* mare, inter Italiam, Siciliam Graeciamque, austro patet et *late sonat* impetu fluctuum, scopulis illisorum. *sonantem Ionium* sc. sinum, ut ap. Horat. Epod. X, 19. vel fluctum, vel pontum, ut ὁ Ἰόνιος scil. πόντος 94. *Mutandum toties mare;* nam Romanis in Aegyptum traiicientibus tria transmittenda sunt maria, Tyrrhenum s. Inferum, Ionium et Aegaeum.

94 seq. Eaedem mulieres, quae libidinis explendae causa tam audaces sunt, anxiae ac trepidae esse solent, ubi honesta navigationis periculorumque subeundorum ratio et occasio offertur. *Gelantur pectora* pavore, ut *rigere*, *dirigere*, *frigescere*, *glaciari*, *torpere*. — 97. Cf. v. 284. 285. et Plaut. mil. glor. II, 5, 54 seq. Schurzfl. lectores remittit ad Io. Filesaci uxorem iustam p. 73. quem librum ab iis, qui nostram Sat. enarrare velint, perpetui instar commentarii dicit consulendum esse. Doleo itaque, eum mihi non ad manus esse. 98. *durum est*, uxori videtur. 99. *Sentina*, aquarum sordiumque colluvies in fundo navis, cuius odor *gravis* est et teter. *Sentinae navium*

odorem procul fugiunt pisces, Plin. X, 70. s. 90. *summus vertitur aër*, vertiginem simulat oculorum animique, quae faciat, ut coelum verti summaque eius pars ima fieri sibi videatur. (1) — 100. Hippia *stomacho valet*, non laborat vomitione vel nausea, quae viris etiam navigantibus obrepere solet. *Illa* mulier, quae invita et iussu coniugis cum eo navigat, nauseans *maritum convomit*, vomitu conspurcat. 101. *haec*, quae moechum sequitur, *inter nautas prandet*. De *prandio* Romanorum a Dor. πρὰν pro πρωΐ, mane) v. Böttigeri Sabina p. 302. 303. — *rudentes tractare*, funes ducere.

103—112. Hippia Sergii amore capta est, non ob formam et iuventutem, quod iustiorem haberet excusationem (nam deformis ille est et provecta iam aetate), sed quia gladiator est et arma tractat. *exarsit forma*, v. ad Sil. V, 15. *forma* et *iuventa* pro formoso homine et iuvene. *Ludia*, nunc ludii concubina aut uxor, quum antea Senatoris esset. *sustinuit*, passa est, non recusavit. 105. *Sergiolus* festive appellatur *Sergius* et blando nomine, quo Hippia nunc uti solebat; vel εἰρωνικῶς de homine, qui fuerat iuvenis et hinc dictus olim *Sergiolus*, sed nunc non amplius erat: *nam coeperat iam guttur*, mentum, barbam, *radere*, quod viri tantum faciunt. Quae verba nemo intpp., quod mireris, intellexit: quare haec tenenda sunt. Prisci Romani intonsi erant barbamque alebant usque ad a. V. C. CCCCLIV, quo primum tonsores Romam adduxit e Sicilia P. Ticinius Meno (f. Titinius Maena), unde illi vocantur *intonsi*, *barbati* et *capillati*. Ratio *barbae tondendae* s. *metendae* (III, 186.) duplex erat, vel strictim s. ad cutem, quod proprie *radere* dicitur et Gr. σκαφίον sive ξυρᾶν τὸν πώγωνα et ἐν χρῷ κείρειν, vel paulo longius a cute, interposito pectine, quod propr. est *tondere* et Gr. κῆπος. Pueri autem et iuvenes lanuginem seu barbulam summa alebant cura fovebantque usque ad annum aetatis XXI (cf. Ferrar. Elect. II, 12. Ovid. A. A. I, 518 seq. Martial. II, 36, 3 seq. et Augustin. de civ. Dei IV. 1. qui vota etiam ab iis eam ob causam *Fortunae Barbatae* facta memorat), quo illa poni non sine solennitate et deo alicui sacrari solebat. Hinc *nondum barbatus* dicitur puer sup. v. 15. 16. *barba* iuventus

(1) Grangaeus, qui haec mera somnia putabat, coll. Prop. II, 5, 12. (*Nec dubio nubes vertitur atra Noto*) h. l. interpretabatur ita: dicit marito, iam tempestatem oriri et aërem verti. Sed illa explicatio huic praeferenda, tum propter epith. *summus*, tum ob sententiae praestantiam.

inf. v. 215. (*senior*, *cuius barbam*, iuventutem, h. e. quem iuvenem, *tua ianua vidit*, qui a iuventute tuas aedes frequentavit) *prima barba* ioiens iuventa VIII, 166. *barbati* et *barbatuli* iuvenes, qui nondum lanuginem deposuere vel tondentur, XIII, 56. Hanc vero mollem teneramque barbam iuvenes tondebant tantum usque ad virilitatem vel annum aetatis XL, quo, quum viri vellent videri, *radebantur;* quare h. l. innuitur, Sergium ad virilem iam pervenisse aetatem. Quotidie radi primus instituit Scipio Africanus minor, ut levis esset facies; unde et psilothro aliove medicamento postea pili exstirpabantur, de quo v. ad II, 107. — 106. *lacerto secto*, vulnerato vel exciso nervo, *sperare requiem*, missionem; quam sperare ac petere licebat gladiatoribus, membro aliquo mutilatis, vel gravi vulnere ictis. 107. *sicut*, verbi causa. 108. *galea adtritus* fronte. At v. Var. Lect. Apparet eum secutorem fuisse; vet. Schol. Sed *galea* si non omnes gladiatores, praeter retiarium, plerique certe utebantur. 109. *Gibbus*, tumor, forte ex percussione crebra. *acre*, grave vel pertinax *malum*; nisi potius epitheton ad aeritudinem succi humorisque spectat. *stillantis*, lippi; quo oculorum morbo multi laborabant Romae. *ocelli*, non *oculi*, quo deformitas augetur, inpr. ob. *ingentem gibbum* in medio naso. — 110. Lector dudum suspenso animo exspectat, quae tandem causa insani amoris, quae Sergio dotes fuerint virtutesque vel animi vel corporis, quibus capta sit Hippia: et iam repente nihil aliud in laudem eius dici posse audit, quam: *gladiator erat.* — *illos*, gladiatores. *Hyacinthos*, formosos et amabiles, ut *Prometheus* IV, 133. pro figulo perito. *Hyacinthus* puer formosissimus, cuius amore capti Zephyrus, Apollo et Thamyris. — 112. *Ferrum*, gladius et gladiator, *est*, *quod amant* tales feminae, qualis Hippia fuit. Amant eos, qui arma pertractant, ut viros ad coitum validos; Brit. Multae mulieres Rom. insanierunt in hoc hominum genus, in gladiatores: notantur praecipue Faustina senior, M. Antonini Pii, Faustina iunior, M. Aurelii Anton., Lucilla, L. Aurelii Veri uxor et aliae; Graog. et Ach. 113. *Idem Sergius accepta rude*, signo libertatis, missione, h. e. si missus esset e ludo, vel desiisset gladiator esse et arma tractare quod tantopere Hippiae placet, *coepisset* ei *Veiento*, tam vilis quam maritus, *videri*, Hippia eum aeque ac maritum fastidivisset et dereliquisset. *Rudis* vel gladius ligneus, quo batuebant tirones, vel ferula, qua utebantur lanistae et qua donati

gladiatores seu vacationem dumtaxat a pugna munusque lanistarum, seu libertatem impetrabant.

114 seq. Si iam miraris et indigne fers libidines privatae mulieris; audi nunc simile exemplum Messalinae, Augustae, uxoris Claudii Imp. Huius libidines notae. *Privati* magistratibus, et temporibus Imperatorum etiam his opponuntur. *Rivales Divorum* salse h. l. dicuntur vel ipsi Imperatores, divinam sibi maiestatem arrogantes, inpr. Claudius, vel potius, propter ea, quae mox memorantur, omnes etiam infimi generis homines concumbentes cum uxoribus Imperatorum Rom., qui post obitum inter Deos referri *Divique* appellari solebant. *Rivales* proprie vocantur, qui eamdem amant mulierem. 116. *virum*, Claudium. — *uxor*, Messalina. — 117. *Palatino*, imperatorio, in palatio. — *tegetem*, v. ad V, 8. — 118 seq. Manso haec adnotavit: « *Sumit Augusta cucullos* (v. ad III, 170.) quo facilius lateat obviosque fallat, sed *flavi galeri* non obliviscitur, quo, detractis cucullis, moechorum gratiae se commendet; nam *flavo* meretrices, *nigro* matronae utebantur. *Palatino cubili* opponitur *calidum veteri centone lupanar*. Illud, ut cum Mart. XIV, 147. loquar, purpureis tapetis lucet et calet, hoc vilibus pannis vix a frigore et ventis defendit. *Cella*, quam *vacuam* h. e. modo derelictam occupat Messalina, proprie est, ut e v. 123 constat, *Lyciscae*; sed in ea Augusta haud secus habitat, ac in *sua*: adeo frequenter eam iam adiit et quasi sedem ac domicilium ibi fixit. *Linquebat*, licet apte suppleri possit *cubile*, rectius tamen ad *virum* referri puto. » *meretrix Augusta* ut *meretrix regina* Cleopatra ap. Prop. et Plin. Ferrarius (de Re Vest. IV, 20.): « *Cucullus*, inquit, ad lateudum et dissimulandam personam aptissimus, ideo fere *noctu* in discursationibus sumebatur. *Galerus* autem h. l. est quid diversum a cucullo; est enim id. qd. galericulum s. adscititium capillamentum. Vetus Schol. interpretatur crinem suppositum, rotundum muliebre capitis tegumentum in modum *galeae* factum, quo utebantur meretrices. Quod vero adiicit, ideo *flavum* sumtum, quia *nigro crine* matronae, *flavo* meretrices, utebantur (quod etiam Servius notavit ad Virg. Aen. IV, 698.), Grammatici delirameutum est. Credibile est, Messalinam, quum *nigris* capillis esset, *flavum galerum* sumsisse, sive ne dignosceretur, sive ut formosior amantibus videretur. » *Galerus*, πηνίκη (*perruque*) *crines emti* ap. Ovid. A. A. III, 165. et *gausape* ap. Pers. IV, 37. VI, 46. quo priscis tempo-

ribus non nisi meretrices fere utebantur, donec necessitas primum et deinde mos usum fecit honestiorem. *comite ancilla non amplius una*, ne agnosceretur Augusta, quae multis famulis et in publico et in palatio stipari solebat. 122. *Papillae auratae*, aureis catellis ornatae et tectae. *nuda*, ut XI, 170. nam nudae prostabant scorta, ne occulta labes fraudi esset amatoribus. 123. *Prostitit* voc. prop. de scortis publicis ac venalibus, quae corpore quaestum faciunt. *Constitit* quidam libri; ut *stare* XI, 170. et ap. Claudian. XVIII, 95. — 123. *titulum mentita*, commenta, h. e. falso addito titulo, ut pro Lycisca haberetur. Cellis meretricum, in fornice prostantium, praefigebantur *tituli*, in quibus nomina earum ac stupri pretium (*aera* v. 125.) consignata erant: unde Martialis XI, 46, 1. *inscriptae limina cellae*. Conf. locus class. Senecae Controv. I, 2. *Lycisca*, meretrix famosa, nota etiam ex Martiali IV, 17. — 124. *Ostendit ventrem* in loco non plane tenebroso, *sub clara nuda lucerna* Horat. Sat. II, 7, 48. *tuum ventrem*, in quo tu conceptus, et e quo natus prodiisti: nam *Britannicus* Claudii et Messalinae filius, princeps iuventutis; unde *generosus*. 125. *blanda*, blande, more meretricum. *poposcit aera*, stupri mercedem, earundem more, et ut pro Lycisca haberetur. 126. *resupina iacens*, ut III, 112, et VIII, 176. *absorbuit*, ut *exsorbere viros* (Gall. *épuiser*) X, 223. et *vorare puellas* ap. Martial. II, 51, 6. VII, 66, 3. et 15. *absorbuit ictus multorum*, ut *excepit turgentis verbera caudae* ap. Horat. Sat. II, 7, 49. — 127. *dimittente puellas*, sub vel post mediam noctem. Aditus ad fornices vel ex more, vel ex lege, patebat a nona hora; unde meretrices *nonariae* dicuntur Pers. I, 133. ubi v. Casaub. 128. *Tristis*, nondum expleta libidine. *quod potuit* solum, non denegante lenone. *Quod*, quoad, *potuit*, quantum licuit per lenonem: Ach. *Tentigo* non solis virorum, sed mulierum quoque pudendis tribuitur (v. Hennin.), at illis propr. *rigiditas*; unde forsan leg. *rigidae t. venae*, ut ap. Martial. VI, 49, 2. et XI, 17, 5. *Vulvam* abusive pro parte genitali virorum, quae *extendatur*, diei putabat Brit.

131. *Obscuris*, obscuratis fumo lucernae, vel potius *turpis obscuris genis*, turpatis ac sordidis squalore et illuvie, crebris osculis et tactu impurorum hominum. *foeda*, foedata, *fumo* et fuligine *lucernae*, notae lupanaris, solitae suspendi ad leno-

nias aedes et iannas; nam scorta olim ad vesperam prostabant. (1) — 132. *pulvinar*, torum in palatio, cuius pulvini mollibus plumis farti sunt.

133—135. Poëta breviter h. l. (sed copiosius inf. v. 610 seq.) alia memorat mulierum scelera, adulteriis graviora, philtrorum usum, incantationes, veneficia. *Hippomanes*, τὸ ἱππομανὲς, vel herba Arcadica, qua gustata equi in furorem incidunt (v. Theocrit. II, 48. 49.); vel liquor virulentus, ab inguine equae, ardore coëundi flagrantis, destillans; vel caruncula nigra, caricae magnitudine, fronti pulli recens editi adhaerens, quam equa feta statim edito partu devorare, quaque praerepta in rabiem olfactu agi, nec partum ad ubera admittere dicitur. His omnibus superstitio utebatur in veneficiis et philtris, quod ex locis infra laudatis intelligitur. Praeterea sagae adhibebant *carmen*, magicas formulas, ἐπῳδὰς, et *venenum*, τὰ κακὰ φάρμακα. 134. *Privigno datum* a saeva noverca, bonis eius iubiante. Ἐχθρὰ γὰρ ἡ ἐπιοῦσα μητρυιὰ τέκνοις Τοῖς πρόσθ' ἐχίδνης οὐδὲν ἠπιωτέρα, Eurip. in Alcest. *Faciunt graviora* adulteriis flagitia mulieres *coactae imperio sexus*, muliebri cupiditate imperandi, vel potius dominatu, impetu, vi, *sexus* sui, qui acrioribus incenditur cupiditatibus affectibusque, ira, odio, dominandi cupiditate, superbia, invidia cet., eorum imperio facile obsequitur, et sic ad omne rapitur scelus, quia nimis infirmus est, quam ut illis resistere possit; *minimumque libidine peccant*, peccata libidinis, vel quae sola libidine impulsae committunt, sunt minima.

136—141. Mulieres, ob grandem ductae dotem, omnia agunt ex arbitrio, et avari ita libertatem imperiumque vendunt. Conf. v. 30. et 457 seq. Plaut. in Asin. I, 1, 47. in Menaechm. V, 2, 15 seq. in Aulul. III, 5, 60. et inpr. similia Alexidis verba ap. Athen. XIII, 1. (7.) p. 558. Ω δυστυχεῖς ἡμεῖς (μὲν οἱ) πεπρακότες Τὴν τοῦ βίου παῤῥησίαν καὶ τὴν τρυφὴν, Γυναιξὶ δοῦλοι ζῶμεν ἀντ' ἐλευθέρων. Επειτ' ἔχειν προῖκ', οὐχὶ τιμὴν πάσχομεν; Πικράν γε καὶ μεστὴν γυναικείας χολῆς. Η τῶν γὰρ ἀνδρῶν ἐστι πρὸς κείνην μέλι. Οἱ μέν γε συγγνώμην ἔχουσ' ἀδικούμενοι· Αὗται δ' ἀδικοῦσαι καὶ προσεγκαλοῦσ' ἔτι. Ων οὐκ ἐχρῆν ἄρχουσιν, ὧν δ' ἄρχειν ἐχρῆν Αμελοῦσιν· ἐπιορκοῦσιν· οὐδὲ ἓν κακὸν Εχουσι, καὶ κάμνειν λέγουσιν ἑκάστοτε. Anaxandrides ap. Stob. πένης, τὴν γυναῖκα πλουσίαν λαβὼν, ἔχει δέσποιναν, οὐ γυναῖκ' ἔτι. Contra apud Scythas Getasque *non regit virum dotata coniux*,

(1) v. ad v. 427. Lips. Elect. I, 3. Horat. Sat. II, 7, 48. Mart. IV, 4, 9. Senec. Controv. I, 2. extr, *Redoles adhuc fuliginem fornicis.* In Priap. *Ergo quilibet huc licebit intret, Nigra fornicis oblitus favilla.*

Horat. Od. III, 24, 19. — 136. Verba vel poëtae, vel Postumi, ut et inf. v. 142. 161. et al. *Optima* mulier et pulcerrima censetur s. iactatur *teste marito*, iudicio mariti. *Cesennia*, nomen divitis mulieris. — 137. *dedit*, attulit marito avaro grandem dotem, *bis quingenta*, mille sestertia, vel, ut Romani dicunt, decies sestertium: inf. X, 335. *decies centena* scil. sestertia vel sestertiorum millia. Quae ab Augusti inde temporibus fuit summa census senatorii; h. l. posita pro maxima dote vel ingenti. Eumdem numerum in dote inter honestiores quasi legitimum fuisse et solennem, putabat Lips. ad Tac. Ann. II, 86. Sed quomodo summa dotis certa ac solennis esse vel adeo legibus constitui potest? Verba autem *ritu decies centena dabuntur antiquo* X, 335. ita interpretor: ritu antiquo dos dabitur, et quidem amplissima; ut verba *ritu antiquo* ad morem dotis dandae, non ad solennem eius summam spectent. *tanti*, tanto pretio, ob tantam dotem. 138. 139. Non incalescit et flagrat amore uxoris, sed opum eius; non uxorem amat, sed dotem. *Pharetrae* respondent *sagittis*, et *lampas facibus*. *Sagittas* (et quidem ardentes, ἰοὺς πυρφόρους) poëtae ac sculptores non modo Amoribus et Cupidini, et *lampadem* s. *facem* non modo iisdem et Hymenaeo, sed et *Veneri* tribuunt. *macer est* acri amore, qui macerat, urit, consumit, conficit. *Inde*, ob dotem, et ab ea. 140. *Libertas* impune ex arbitrio omnia agendi et imperium *emitur* ab uxore grandi dote. *coram*, praesente marito, *licet* uxori ut *innuat* moechis s. amatoribus, *atque rescribat* literis eorum. *locuples*, bene dotata mulier, *quae nupsit avaro*, *vidua est*, quibuscum libuerit concumbit et aeque libera est, ac si esset vidua et sui iuris, nec maritum haberet; *vivit tamquam vicina marito* inf. v. 509.

142—160. Aliae uxores ob solam amantur pulcritudinem, quae forma pereunte repudiantur, sed, quamdiu illa viget, imperiose agunt et, quodcumque libuerit, a marito exposcere vel extorquere solent.—142 *Excutere*, scrutari, expendere; propr. videre, si quis quid absconditum secum habeat, quod fere fit excutienda toga. 144. *Tres*, vel paucae, *rugae subeant*, veniant, a senectute aut morbo. *Cutis arida*, succo exhausto, *se laxet*, fiat laxior, macilenta et flaccida. — 145. *Dentes fiant obscuri*, putrescant et nigrescant. *Oculi fiant minores*, contrahantur, ob defectum humoris et senectutem.—146. Eiusmodi mulier aedibus exigetur. Solennes divortii formulae erant, *collige sarcinulas*; *exi*, *vade foras*; *res tuas tibi habeto*; *res tuas tibi agito*,

ut *migra* inf. v. 171. Divortia vero a Romulo plane interdicta, et lege X. Tab. VI. non sine gravissima causa concessa, nec ante a. V. C. DCC. (v. Valer. Max. II, 1.) vel DXXIII (v. Dionys. II.) vel DC. (v. Tertull. in Apolog.) consueta, moribus Romanorum corruptis tam vulgaria erant, ut mariti, quin et uxores (quibus olim ea facere non licebat) saepe ea vel levissima vel adeo sine causa facerent per diffarreationem aut remancipationem aut usurpationem, utque Seneca de Ben. III, 16. conqueratur, *nullam iam repudio erubescere, postquam illustres quaedam ac nobiles feminae non consulum numero, sed maritorum, annos suos computent, et exeant matrimonii causa, nubant repudii.* Cf. inf. v. 229. 230. *Sarcinae* et vasa colliguntur a militibus iisque, qui in alium locum migrant. *dicet libertus*: nam dimissuri uxorem cum septem testibus ad eam mittebant libertum, qui illam iubebat res suas sibi habere. Paulus in L. IX. ff. de divort. *Nullum*, inquit, *divortium ratum est, nisi septem civibus Romanis praesentibus, praeter libertum eius, qui divortium faciet.* 147. *Iam nobis es gravis*, fastidio. *saepe emungeris*, emungis nasum muccoris plenum, mucosa es s. mucida et vetula, ut contra mox *altera sicco naso*, nova nupta, cui cedas, pulchrior et iuventute florens. Apud Plaut. Mil. glor. III, 1, 52. *Minime sputator, screator sum, itidem minime mucidus.*

149. *Interea*, dum s. quamdiu aetate floret ac specie, *calet*, fervet, *et regnat*, imperitat; ardenter omnia et imperiose agit; fervida est ingenio et superba. *poscit maritum*, vel a marito, res pretiosissimas et quodcumque ipsi placuerit. 150. *oves* et lanam *Canusinam*, quae nobilissima erat et pretiosissima. *Lana laudatissima Apula — Tertium locum Milesiae oves obtinent. — Circa Tarentum Canusiumque* (opp. Apuliae) *summam nobilitatem habent*; Plin. VIII, 48. s. 73. *ulmos*, vites, ulmis fultas. *Falernus* ager in Campania ferax vini generosissimi. 151. *Quantulum in hoc* sc. poscit? Haec, quae dixi, quam parvi momenti sunt prae aliis, quae postulat! *Pueros omnes* et *ergastula tota* scil. poscit, h. e. servos quam plurimos, tam in urbe, quam in agris ac villis. Quindecim plerumque servos confecisse *ergastulum* ex Apuleio docet Lips. Elect. II, 15 — 152. Avara atque invida mulier appetit, quodcumque alius habet, et iubet, ut *ematur* sibi.

153—157. Verba obscura, quae non male ita exponunt: *Mense brumae*, hiberno vel Decembri, in quo est *bruma*, solstitium hyemale, adeoque ipso tempore hyemali, quo *mercator*

Iason, audax mercator et longinqua traiiciens maria, vel proprie ipsum mare *clausum* est frigore (nam hyems gelu rura et *maria* a III. Id. Nov. ad VI. Id. Mart. *claudere*, *ver* autem *aperire navigantibus maria* eiusque *grata vice hyems solvi* dicitur Veget. IV, 39. Plin. II, 47 pr. et Horat. O. I, 4, 1) et *nautae* quidem *armati*, ad navigandum iam parati sunt (nam *arma* et *armamenta* dicuntur omnia navium aliaque instrumenta, et *armari* omnia ea, quae rebus necessariis instruuntur), sed a navigatione prohibentur frigore, (*nautis obstat casa* in navi *candida*, conspersa nive, vel tugurium pruinis albicans, h. e. frigus), ornamenta pretiosissima et peregrina vel transmarina, non sine summis difficultatibus impensisque paranda, uxor sibi iubet comparari et afferri, vel ab ipso peti marito. Sed veram h. l. sententiam e veteri Scholio satis perplexo (v. not. 42.) eliciendam esse monuit Lenz in Annal. liter. Goth. a 1802. p. 262. scil. haec: Decembri mense Saturnale festum excipiebant *Sigillaria*, quibus sigillarii et mercatores sigilla s. imagunculas cereas gypseasque, libros aliaque mercium et munusculorum, quae sibi invicem missitabant Romani, genera exponebant venalia, plerumque in tabernis linteis s. linteo obductis (*casis candidis*), quae tum aliis Vrbis locis, tum in primis in porticu Neptuni s. Argonautarum poni solebant et huius parietibus ita se acclinare, ut conspectum tabularum, quibus illi erant ornati et navigatio Argonautarum depicta, eriperent: hinc *mercator Iason*, qui mercaturae potissimum causa Colchidem petiit, *clausus*, et *nautis*, qui fere heroes et *armati* erant, vel proprie conspectui eorum in pictis tabulis aut caelaturis *obstat casa candida*. Saturnalibus autem et Sigillaribus munera mitti solebant, et uxor itaque hanc occasionem, pretiosissima munuscula *tollendi* h. e. emendi, vel potius auferendi et extorquendi a marito, non praetermittit. (1) — 155. *crystallina* vasa; nisi simul innuun-

(1) Vulgo h. l. ita explicant: Vxor luxuriosa etiam tempore hiemali, quo summa navigantibus imminent pericula et frigus obstat, maritum navigare iubet, ut peregrina sibi conquirat supellectilia. Vetus Schol. „Illud significat, quod Romae in porticu Traianarum thermarum tempore Saturnaliorum sigillaria sunt. Tunc mercatores *casas* de linteis faciunt, quibus picturae *obstant*. Ideo autem dicit *mercator Iason*, quoniam antea in porticu Agrippinarum sigillaria proponebantur, in qua porticu historia Argonautarum depicta est, et casae quum fierent, picturae obstabant." — *tolluntur*, ex mercatoris officina elevantur, ut Gall. *enlever de chez le marchand*; Grang.

tur globi crystallini, quos delicatiores feminae manibus gestabant, ut refrigerarentur, et immenso pretio emebant. Plin. XXXVII, 2. s. 10. 11. (ubi etiam haec leguntur: *non alibi crystallus reperitur, quam ubi maxime hibernae nives rigent et glacies, unde et nomen Graeci dedere;* nam κρύσταλλος, propr. *gelu* s. *glacies* dicitur) intpp. Prop. II, 18, 60. IV, 3, 52. Beckman. ad Marbodi librum lapidum s. 41. p. 71. et Böttigeri Sabina p. 432 seq. et 450 seq. ed. pr.—*murrhina*, s. *myrrhina*, *murrhea*, *murrea*, *myrrhea*, scil. vasa, et quidem potorii potissimum generis. Quibusdam *murrha* videtur esse crystallus, a quo tamen h. l. et ap. Plin. distinguitur, aliis porcellana Sinica, aliis onyx, species marmoris, non gemmae, aliis scoria ferri, Christio dendrachates, Veltheimio lapis, qui vulgo *Chinesischer speckstein* dicitur. Haec coniectura arrisit S. V. Gurlitto et aliis eamque ceteris praetulit Ill. Böttiger in Sabina p. 38. et 307. ed. pr. qui tamen nunc probat, quae Mariette loco infra laudato scite disserit de perantiqua porcellana Sinica, quo refert *picta murrhina* Martial. XIII, 107. Idem fervida vina ex eiusmodi pateris s. vasis potoriis commodissime sorberi potuisse monet, et in dubium vocat coniecturam Hageri (in Description des medailles Chinoises du Cab. Imp. de France, Paris 1806. 4to. p. 150 seq.) de pretioso lapide Sinico, qui Yu dicitur et ex quo vasa conficiuntur ingentis pretii. *deinde adamas notissimus* cet. h. e. talis, qualis fuit ille *notissimus et pretiosior factus* cet. De *adamante*, qui duritie, nitore ac pondere in gemmis primum tenet locum, cuiusque usus primum in solis annulis et monilibus, postea vero et in vasis potoriis aliaque supellectile fuit v. Plin. XXXVII, 4. et Ernesti Archaeol. liter. P. I. c. 3. § 5. Annulis magnum dabat pretium fama et dignitas priorum possessorum. Mordaci hinc ioco poëta dicit, pretium adamantis vel annuli adamantini, quem Bibula s. uxor superba poposcerit, eo auctum esse, quod eum in digito gestaverit *Beronice* s. Berenice, quae regina quidem, sed *incesta* fuerit, eumque ab incesto fratre dono acceperit. Nam Agrippa maior, rex Iudaeae, filius Aristobuli et Beronices neposque Herodis Magni, tres filias, *Beronicen*, Mariam s. Mariamnen et Drusillam (uxorem Claudii Felicis, qui frater fuit Pallantis) habuit, unumque filium *Agrippam* minorem s. Iuniorem, ultimum Iudaeorum regem, qui multum auctoritate apud Claudium Imp. valuit, quemque incestus cum Berenice sorore commissi suspectum fuisse et accusatum, memorat Iosephus Ant.

Iud. lib. X. p. 673. unde praeterea discimus, hanc Berenicen primum Herodi, patruo suo, deinde Polemoni, regi Pontico, nupsisse bisque fuisse Romae, ut Titum Caesarem amore inflammaret: de quo v. Dodwell. Annal. Quintil. § 18. Poëta autem h. l. verba *hunc dedit* in affectu repetiit, et iungenda sunt *barbarus Agrippa* et *incestae sorori*. Plerique intpp. perperam h. l. vel aliam innui putant Berenicen aliumque Agrippam (nam plures utriusque nominis fuere), vel anulum duplicem Berenicae a duobus datum, alterum a *barbaro*, Herode, eius patruo et marito, vel Ptolemaeo Philadelphi filio eiusque marito ac fratre, alterum ab *Agrippa* fratre illius. *Barbari* Graecis dicebantur peregrini, qui haud Graeci, Romanis, qui nec Romani nec Graeci erant. *incestae*, v. ad IV, 9.—159. *ubi*, h. e. in Iudaea, ubi ipsi *reges mero*, puro ac nudo (quae tamen vocis significatio insolens est), *pede sabbata observant festa*, festa agunt s. celebrant. Nam Iosephus Bell. Iud. II, 15. et Hegesippus Bell. Iud. lib. II. tradunt, Berenicem reginam, Agrippae regis sororem, ut Deo vota solveret pro salute, Hierosolymam venisse ac pro more hostiis caesis capillisque derasis nudipedem tum sacra fecisse, tum ante tribunal Festi, Praesidis Syriae, atroci caede in Iudaeos saevientis, stetisse, ut pro his supplicaret. Eo respexisse videtur poëta h. l. ubi obiter Iudaeos ritusque eorum ridet. Ἀνυποδησίαν vel nudipedalia in sacris antt. populorum, inpr. Hebraeorum, in gravi luctu vel statis ieiuniis et quum vota solverentur, usitata fuisse, sed Iuvenalem ignoratione Iudaicorum rituum eam in genere ad *sabbata* retulisse, vel hac voce significasse ieiunia, copiose et erudite docuit Spanhem. ad Callim. H. in Cer. v. 125. Cf. inf. ad XIV, 96. Perizon. ad Aelian. V. H. XII, 35. et Koenig ad Pers. V, 185. ubi notat, sabbatorum religionem apud Romanos frequentissimam, Iudaeos autem in propagandis caerimoniis ritibusque suis ambitiosos fuisse. Bynaeus de calceis Hebr. II, 4. poëtam imperitiae arguit, et Braun. de vest. Hebr. I, 3. § 2. eum commoda interpretatione iuvare ac defendere conatur. Plathnerus haec adnotavit: « Merula Iudaeorum Nudipedalia denotari opinatur: sed haec extra sabbatum celebrabantur, ut tradit Scalig. Emend. Temp. III. *Sabbatum* h. l. quamlibet festivitatem et septimum cumprimis diem, qui semper sanctus Iudaeis, notat. Per *reges* autem intelligo sacerdotes, qui sanctum intrabant sanctorum. Nam qui Agrippam hic notari putant, non audio; nec id ex Hegesippo,

minime vero ex Iosepho probari potest.» 160. Et ubi Iudaei clementia ducti iam a priscis temporibus et ritu a maioribus tradito suibus parcunt eosque senescere patiuntur, unde *senibus porcis;* nisi forte poëta Iudaicorum rituum aeque ignarus fuit, ac vetus Schol. qui monet, Iudaeos maioribus porcis parcere, et minores manducare. Non minus urbane Augustus dixisse fertur: *Melius est, Herodis porcum esse, quam filium.*

161. Verba Postumi, quibus poëta v. 162 seq. respondet. — *gregibus*, multitudine puellarum, ut inf. v. 175. — 162 seq. Fac in una eademque muliere plures inesse dotes fortunae ac virtutes (quod tamen rarissimum est) propter eas ipsas superba erit, qua uxore nihil est intolerabilius. Fastum vero gignunt mulierum pulcritudo, divitiae, fecunditas, nobilitas generis et castitas. *Formosa* et *decens* h. l. iunguntur tamquam diversae significationis vocabula, ut *pulcer* et *decens* ap. Suet. Dom. c. 18. pr. Bene Iani ad Horat. Od. I, 18, 6: « *Decens*, perpetuum Veneris et Gratiarum epitheton, cum perfectam totius corporis pulcritudinem designans, tum gratiam illam pulcritudini adiunctam, quae te tibi subripiat. » *vetustos porticibus disponat avos*, eorum imagines; h. e. sit nobilis. *intactior*, castior, ut ap. Prop. II, 6, 21. *rapere intactas Sabinas*, κουριδίας ἀλόχους: nam *tangere* feminam de re Venerea dicitur honesto vocabulo, ut γυναικὸς θιγεῖν ap. Eurip. Hippol. 1044. Wernsdorf in Poët. Lat. min. T. II. p. 90. monet, *intactas* non solum dici integras et castas, sed et severas ac duriores adversus amantium illecebras. Hinc non est, quod *sit castior* reponatur pro *intactior* suadente Marklando, cuius nota ad Stat. Silv. II, 3, 73. est: « Virgo *intacta* est i. q. a viro non tacta (quod verbum in sensu obscoeno accipitur), matrona vero non potest esse *intacta*, sit casta licet, quando coniugi fidem servat. Sabinae autem, quum bellum Sabinos inter et Romanos diremerunt, matres erant, ergo non *intactae*. Quam emendationem firmat vetus Schol. cuius est glossa: *sit castior Sabinis.* Quum igitur Prop. II, 6, 21. dixit: *Tu rapere intactas docuisti impune Sabinas*, de Sabinis adhuc *virginibus* ideoque *intactis* locutus est, non de iisdem *bellum dirimentibus*, quae tunc *matres* erant ideoque *tactae*. » Iuvenalem quoque quaesiisse istam argutiam, nemo credat; Ach. Heinecke monet, *intactam Sabinam* esse non tactam ab alio, quam a viro suo, et vulgatam bene defendi a Schradero ad Musaeum p. 204. 205. coll. Stat. Silv. III, 5, 6. ubi idem loquendi usus. 164. *Sabinae mulieres*,

(a Romanis raptae) *quarum ex iniuria bellum* (inter Tatium et Romulum) *ortum erat*, *crinibus passis scissaque veste*, *ausae se inter tela volantia inferre*, *dirimere infestas acies* cet. Liv. I, 13. pr. Sabinarum autem castitas et ipsarum virorumque rigidi mores passim laudantur. — 165. Qualis mulier admodum rara est, phoenicis instar nigrive cycni, et vix ac ne vix quidem reperitur. Proverbiales poëtae locutiones passim obviae.

166. *Quis feret* (ut sup. v. 30.) *mulierem*, h. superbiam mulieris, *cui omnia* corporis animique bona *constant*, sunt, insunt: ut passim. Ita iam Serv. ad Virg. Aen. III, 518. *Si qua voles apte nubere*, *nube pari* Ovid. Heroid. IX, 32. ut τὴν κατὰ σαυτὸν ἔλα ap. Suid. et Plut. — 167. Repetitio verbi *malo* auget eius vim. *Malo* uxorem ducere *Venusinam*, h. e. pauperem atque humilem, s. simplicem, peregrinam et rusticam, cuius animus et incorruptus est, et a superbia alienus. Ei cum delectu opponitur *Cornelia*, Scipionis Africani maioris filia, Ti. Sempronii Gracchi uxor, Tiberii et Caii *Gracchorum mater*, quae ornata quidem fuit *magnis virtutibus*, nobilitate, opibus, eximia castitate, facundia, fecunditate, (nam XII liberos peperit) pietate, animi magnitudine cet., sed non sine fastu nobilium feminarum, quae maiorum cognatorumque facta laudabilia vel stemmata sua crepare solent et iactare. Magis tamen huc spectat, quod Plut. T. I, p. 827. E. memorat, eam saepe filiis, ut ad res magnas gerendas eos excitaret, exprobrasse, quod a populo Rom. nondum *Gracchorum mater*, sed socrus Scipionis vocaretur. His occisis, eidem statua aenea publice posita cum inscript. Cornelia mater Gracchorum, quo poëta respexisse videtur. Alia Cornelia, non minus fere clara, iactantius de se et gente sua loquitur ap. Prop. IV, 11. — 169. *Supercilium*, v. ad II, 15. *numeras in dote triumphos*, gloriam maiorum cognatorumque in dotem quasi imputas, loco dotis, vel pro dote habendam censes. Poëta ipsam alloquitur Corneliam; quo vivida fit oratio. 170. 171. Apage te cum laudibus patris tui, quem praedicas devicisse *Hannibalem*, *Syphacem*, *et Carthaginem*. *In castris*, quae Scipio et Masinissa concremarunt. Verba *cum tota Carthagine* etiam simul ad Scipionem Africanum minorem referri possunt, qui hanc urbem diruit et cui nupta erat Sempronia, Corneliae filia.

172—177. Aliarum mulierum arrogantiam gignit fecunditas, et nonnumquam eam, quae ipsos lacessat Deos et totam eamque innoxiam familiam in perniciem agat. Id probatur exemplo

Niobes, quae filia Tantali et *Amphionis*, Thebani regis clarissimique lyricinis, uxor, multitudine atque insigni forma liberorum ferox, *Latonam*, matrem Apollinis et Dianae, insolenter despexit, et ita offendit Deos, ut liberos omues, Apollo mares, Diana filias, sagittis transfigerent: nam antiquus sermo, quod acuta febri factum est, sagittis et irae illorum deorum tribuit. Recte Gellius XX, 7. haec notavit: *Mira et prope adeo ridicula diversitas fabulae apud Graecos poëtas deprehenditur super numero* (et nominibus) *filiorum Niobae*: *nam Homerus pueros puellasque eius bis senos dicit fuisse*, *Euripides bis septenos*, *Sappho bis novenos*, *Bacchylides et Pindarus bis denos*: *quidam alii scriptores tres fuisse solos dixerunt*. Egregie autem (quae προσωποποιΐα vulgo dicitur) Amphion eiusque sermo inducitur: *Parce* liberis meis, qui *nil* mali *faciunt*, commiserunt, nulla iniuria affecere vos et matrem vestram. *Paean*, nomen Apollinis, deinde hymnus, carmen. *Dea*, Diana. 173. *matrem*, quae sola est noxia. In ed. Ach. est nota F. Didoti: « Satiricum magis aliud sub his latere opinor, scilicet: iam dudum *mater ipsa* (nota *ipsam*, non *solam*) gravis fuit mihi, iam dudum sua me quoque superbia lacessivit; vestrae illam irae libenter permitto. » Hanc coniecturam versibus 169 et 181 seq. firmari putat. 174. *Sed Paean*, nil motus Amphionis precibus, *arcum* (propr. eius cornua) *contrahit*, adducit, intendit, ἕλκει s. ἀνέλκεται νεῦρα s. τόξον. — 175. *Extulit* domo mortuos, ut I, 72. *gregem natorum*, ut sup. v. 161. *ipsumque parentem* liberorum, Amphionem, qui ferro per pectus adacto vitam doloremque finiit, vel una cum liberis ab Apolline sagittis est confixus. v. Heyne ad Apollod. III, 5, 6. qui aliter hoc ab aliis tradi docet. — 176. *nobilior Latonae gente*, conf. eius verba ap. Ovid. Met. VI, 172 seq. — 177. Haec non sine sarcasmo dicta, quasi fecunditas tam iusta superbiae causa sit, quum eadem et vel maior in animalibus iisque immundis reperiatur. *Scrofa* s. sus *alba*, triginta enixa fetus, quae h. l. innuitur, notissima e Virg.

178 seq. *Gravitas* uxoris (h. e. auctoritas, quam debet splendori natalium et morum honestati, qualis Corneliae fuit) vel *forma* non *tanti* est facienda, ut propterea feras superbiam ei admixtam, qua inflata perpetuo *tibi se* suamque nobilitatem et formam *imputet*, iactet exprobretque, quantum illi debeas. *Huius* enim, quamvis *rari summique*, *boni*, np. gravitatis et formae, *nulla* est *voluptas* cet. *plus aloes*, amaritudinis, *quam mel-*

lis, dulcedinis. Forsan poëta simul respexit ad *Amorem et felle et melle fecundissimum* et ad eius γλυκύπικρον, de quo v. Koenig ad Claudian. X, 69. 181. *deditus*, ut inf. v. 206. *uxorius*, uxori obnoxius, vel eius amore captus. *quam laudibus effert* propter nobilitatem et formam. *in die*, quovis die, *horis septenis*, septem, adeoque maxima parte diei naturalis, (nam is in XII horas dividitur) h. e. magis *oderit*, quam amet.

184. *Quaedam*, alia mulierum vitia, sunt *parva* cet. — 185—199. Ridet poëta stultitiam feminarum, quae tum temporis Graecorum (ut hodie Francorum) sermonem moresque affectabant. — *rancidius*, ingratius vel putidius. Nam *rancida*, ut σαπρὰ, propr. dicuntur cibaria, oleum, carnes aliaeque res diutius adservatae et corruptae; hinc etiam res deformes et ingratae, quae fastidio sunt, vel ineptae, turpes ac malae. — 186. *Formosam*, satis venustam atque delicatam, secundum mores geniumque saeculi. *Tusca* et *Sulmonensis* pro Romana et Italica, vel provinciali. *Sulmo* Pelignorum opp., patria Ovidii. *Graecula*, v. ad III, 58. — 187. *mera*, pura, vera ac tota, *Cecropis*, Attica s. Atheniensis: nam Cecrops Athenarum conditor primusque rex fuit; huius autem urbis incolae urbanitate et elegantia sermonis morumque ceteris antecellebant Graecis. *Omnia Graece* (ut hodie Gallice) exprimunt et loquuntur mulieres *nostrae*, *quum* tamen *turpius sit* iis, *nescire Latine*. Grangaeus verba v. 188. per parenthesin non solum in feminas, sed in omnes Romanos, patrium sermonem contemnentes ac negligentes, dicta putat, et confert verba Cic. Brut. c. 37. *Ipsum Latine loqui*, *est illud quidem in magna laude ponendum; sed non tam sua sponte*, *quam quod est a plerisque neglectum. non enim tam praeclarum est scire Latine*, *quam turpe nescire: neque tam id mihi oratoris boni*, *quam civis Romani proprium videtur*. 189. *Hoc*, Graeco, *sermone pavent* h. e. pavorem exprimunt reliquosque animi affectus et sensus. 190. *effundunt*, proferunt, indicant, inpr. ea, quae ante reticuerant, aut quae reticenda erant; qui verbi significatus h. l. aptissimus. *Quid ultra* sc. faciant, vel facere possint? quid ultra est, quo progredi possit stulta Graecorum imitatio et aemulatio? Venuste pro simpl. immo, quin adeo, vel quod pessimum est et turpissimum. 191. *Concumbunt Graece*, Graeco more; Graecos non in sermone tantum, sed in omnibus, etiam turpibus, aemulantur rebus, et in his quoque lingua eorum utuntur. *Do-*

nes, condones, condonanda sunt et excusanda. 192. 193. At quis condonabit id vetulis? *Pulsat*, sollicitat, vexat, vel debilitat. Sic *senectus pulsat* ap. Sidon. Apoll. Epist. V, 9. et Carm. II. Similiter *quatere*, *quassare*, *ferire* cet. *adhuc Graece* sc. luqueris, vel loqui affectas? *pudicus*, honestus, qui vetulam s. anum deceat. 194. *quoties intervenit* sermoni, *lascivum illud* dictum Ζωὴ καὶ ψυχὴ, quo meretrices uti soleut; v. 197. vox blanda et nequam, λόγος πορνικός in Straton. Epigr. VI. Sic et Ζωὴ καὶ ψυχὴ *lascivum congeris usque* ap. Mart. X, 68, 5. ubi tamen Gron. ex Thuan. cod. legendum putabat Κύριέ μου, μέλι μου, ψυχή μου *congeris usque*. *modo sub lodice relictis*, h. e. verbis, quibus paulo ante in lecto usa es, *uteris in turba*, coetu hominum, palam. *Lodix* propr. opertorium lecti. — 196. *excitet inguen*, eius pruritum et tumorem, *vox* cet. *Vox blanda et nequam* s. improba, ut ap. Ovid. A. A. III, 795, 6. De proprio voc. *nequam* usu, etiam in libidiuibus, v. Gell. VII, 11. *Vox* illa etiam *habet digitos*, h. e. vim digitorum, qui palpando excitant inguen. 197. *Vt*, forte *Et* (v. Var. Lect.) *tamen omnes subsidant pennae*, h. e. vereor, ne tua voce non excitetur inguen s. libido, sed potius flaccescat. Proverbialis locutio, cui fere respondet illa: *incidere alicui pennas* sive *pinnas*, quae in piscibus natationis et in avibus volatus instrumenta sunt. Metaphora illa petita videtur ab avibus, quae, vel volatu fatigatae viribusque exhaustae, vel correptae morbo, alas demittunt. *Subsidant pennae*, *quamquam haec* blanda verba *dicas mollius*, lascivius, vel dulcius, delicatius mollibus mimis vel histrionibus *Haemo* (cuius et III, 99. mentio fit) *et Carpophoro*: nam *facies tua* senilis et rugosa *computat*, indicat, *annos*, numerum annorum tuorum, senectutem tuam, te arguit vetulam; ut ap. Martial. VI, 23, 3. *Tu licet et manibus blandis et vocibus instes; contra te facies imperiosa tua est.* *Computare* proprie significat rationem putare, ponere, inire, subducere, et hinc numerare, ut X, 249. — Alii aliter, sed, ni fallor, minus apte obscurum hunc locum interpretantur.

200—224. Poëta Postumum ferit hoc dilemmate: aut uxorem amaturus es, aut non: si non amaturus es, non est cur eam ducas et inutiles facias sumtus; si amaturus es, miser eris et veluti servus; Brit. et Prat. *tabellis* nuptialibus, ut II, 119. —*ducendi* rite, matrimonio legitime contracto et nuptiis paratis. — 202. *caenam* nuptialem. *perdas*, quia magni illi sumtus inutiles

sunt. *Mustaceum* sc. libum, s. *mustaceus* sc. libus, (μουστάκια ἐξ οἰνομέλιτος, μουστάκια σησαμᾶτα ap. Athen. XIV, 15. s. 57.) genus placentae nuptialis, de quo Cato R. R. c. 121. ita: *Mustaceos sic facito. Farinae siligineae modium unum musto conspergito; anisum, cuminum, adipis P. II. casei libram, et de virga lauri deradito, eodem addito; et ubi definxeris, lauri folia subtus addito, quum coques.* Hinc *laureolam in mustaceo quaerere* proverbii loco ap. Cic. ad Att. V, 20. dicitur pro gloriam quaerere in rebus minimis. 203. *Labente officio*, quod iam monuere vet. Schol. et Graug., dilabente, dissoluto coetu eorum, qui *officii* causa convenerant: nam convivis discedentibus dabantur apophoreta; *crudis*, conviviis cruditate laborantibus ob lautiores epulas. *danda*, concoctionis adiuvandae causa. 204. 205. Sulidi ita signati, qui pro virginitate deposita novae nuptae donantur; vet. Schol. Donum illud matutinale h. l. notatur, quod Graeci ὄρθριον δῶρον, leges Longobard. *morganaticam* vocant. *Lanx*, in quam congnati aureos coniiciunt numos. *quum in lance beata*, divite, pretiosa, argentea s. aurea, *radiat Dacicus et Germanicus*, *Philippus* et *Darius* ap. Auson. Ep. V. XVI. et al., ac Gall. *Louis d'or*, scil. numus, et quidem cusus s. signatus effigie Domitiani, qui cognomina *Dacici* sumsit et *Germanici*, quibus tamen titulis indignissimus fuit. Sed nota Ach. est haec: « nullum reperi numum Domitiani Imp. cum inscript. *Germ. Dac.*, sed passim obvia Traiani Imp. numismata cum hoc titulo; unde de eius numis h. l. agi verisimile magis existimo, et hanc satiram Traiano imperante scriptam esse videtur. » *auro scripto*, in numis aureis, quibus literae sunt quasi inscriptae, h. e. insculptae. Inscriptione circum caput, *la légende;* Ach. Sic et γράφειν pro insculpere dicitur, et ap. Martial. XI, 5, 3. *scriptus aeterno Iupiter auro.* 206. *Si tibi* est *simplicitas uxoria*, stolidum obsequium uxorium, (nam *uxorius* dicitur, qui totus pendet ab uxoris arbitrio, Virg. Aen. IV, 266. et Horat. Od. I, 2, 20.) vel cupiditas femineae voluptatis, mulierositas, φιλογυνεία (Cic. Tusc. IV, 11.); Brit. Sed Graugaeus: « Ludit in ambiguo; vocat enim *simplicitatem uxoriam*, unam et simplicem uxorem habere, at ironicos, quum nihil sit minus *simplex*, quam femina. » *deditus*, ut sup. v. 181. *uni* mulieri, uxori. 207. *submitte*, inclina, *caput cervice parata ferre*, ad ferendum, *iugum*, servitutem et imperium uxoris, vel simpl. amorem coniugalem: poëta enim amantes pullis s. equis, iuvencis et bobus, sub iugum missis,

amorem vero iugo comparant, unde πῶλος, ζῦγος s. ἀδάμαστος κόρα; *iugare*, *coniugium* cet. 208. *quae amanti parcat*, non molesta sit viro, et quidem eam amanti. 209. *Ardeat*, ardenter maritum amet. *gaudet tormentis amantis et spoliis*, vexare virum et spoliare. — 210. 211. Vxor tanto gravior erit et damnosior marito, quanto melior is est. — 212 seq. Cf. Plaut. Men. I, 2, 5 seq. — 214. *Haec dabit*, imperabit quasi et iniunget marito *affectus*, iubebit eum odisse et amare, quem ipsa volet. — *excludetur*, eiicietur e domo tua, non amplius amittetur. — 215. v. sup. ad v. 105. — 216 seq. *Testandi* ex arbitrio potestas, *libertas quum sit lenonibus*, *lanistis* et *arenae* (h. e. arenariis, qui in arena amphitheatri depugnant) hominibus sordidissimis atque infamibus, *tibi* contra testamentum scribendum erit ad arbitrium uxoris, quae tibi *rivales* tuos, moechos suos, et quidem *non unum*, sed plures, *dictabit*, quos scribas heredes.

219—223. Imperiosa et obstinata mulier servum, sibi invisum, quamvis innocentem, iubebit occidi. Verba uxoris *pone crucem servo*, et mariti *meruit* — *longa est*, quibus deinde illa respondet *O demens voluntas*. 219. *Crux* apud Romanos supplicium hominum viliorum plurimumque servorum. v. Lips. de cruce, inpr. I, 12. *Crucem pone*, fige, *servo*, eum cruci s. in cruce fige, affige, subfige. — 219. 220. Conf. X, 69. 70. — *quis detulit* nomen eius et crimen ad praetorem, h. e. quis accusavit eum? Nam qui aliquem accusare suscipit, *nomen* eius *defert* sc. ad praetorem, ut illud *recipiat*, h. e. inter reos scribat. — *audi* partes et testes, delationem et defensionem. 221. *Nulla cunctatio*, deliberatio, *de morte hominis* nimis *longa est*, quaestio de tam gravi re non subito et inconsiderate, sed lente et accurate habenda. Nonnulli putant, haec esse verba poëtae; alii uxoris, quae dicat, de nece hominis, ne ingenui quidem, nedum servi, diu deliberandum esse. Sed praestat, ea marito tribuere, blande roganti uxorem, ut non temere aget in re tam gravi, quae ad mortem hominis, quamquam servi, spectet. Tum hoc v. 222. refellit mulier, cui id stolidum videtur. — 222. Demens es, qui servum putas esse hominem. His verbis et superba mulier, et Romani taxantur, qui servos vix hominum loco numeroque habebant. *ita*, itaque, vel ita, ut putas et dicis. *Esto* autem, quod *nil* mali *fecerit*; fac, eum nihil mali vel flagitii commisisse. — 223. Verba, ut tyrannis, ita et mulieri, qualem poëta adumbravit, aptissima.

224—230. Vxores nonnumquam, primis maritis relictis, aliis

et multis nubunt. *regna*, maritum, cui imperaverat, vel domum eius lectumque, in quo regnare et deliciis frui solebat. *Permutat domos* maritosque crebris divortiis. *flamea conterit*, v. ad II, 124. — 226. Ad priorem maritum revertitur. 227. 228. *Ornatas fores et in limine ramos*, v. sup. ad v. 51. *Vela* (ut IX, 105. *vela tegant rimas*) aulaea, peristromata s. peripetasmata vel proprie παραπετάσματα, praetenta conclavibus thalamisque in interiori aedium, in quibus olim paucae vel nullae erant fores; unde ut *ostiarii*, sic et *velarii* servi. *pendentia — et adhuc virides*, adeoque paulo post nuptias. 229. 230. Conf. ad v. 146. et Martial. VI, 7. *numerus* maritorum. — *auctumnos*, annos. *titulo res digna sepulcri* mordaci ioco dixit poëta, ut Martial. IX, 16. *Inscripsit tumulo septem celebrata virorum Se fecisse Chloe. quid pote simplicius?* Mulieres univirae in laude erant apud Romanos. Nomina autem maritorum inscribi solebant sepulcris uxorum.

231—241. Nulla est coniugalis fides et concordia, *salva* i. e. vivente socru, quae praeterea filiam malis artibus moribusque instituit. 232. Cf. v. 149 seq. et 210 *docet* filiam suam. *nudi*, nudati opibus, vel ad paupertatem redacti ab uxore. Nota antitheses *spoliis* et *nudi;* Ach. 233. 234. Cf. v. 277. 278. XIV, 25—30. et verba Luciani adscripta ad v. 434 seq. — 233. *tabellis*, literis amatoriis: nam Romani in tabulis cera inductis scribebant; unde et *tabellarii* dicti, et *cerae* eodem sensu XIV, 29. — 234. *rescribere*, ut sup. v. 141. *Nil rude*, rusticum et impolitum, h. e. scite, concinne, venuste. *nil simplex*, stolidum, h. e. callide, cum arte et ingenio. 235. *Custodes* pudicitiae, uxori a marito adhibitos, *illa* socrus aut *decipit* variis commentis artibusque, *aut aere domat*, pecunia expugnat et corrumpit. *corpore sano*, quum filia sana sit et salva, *advocat* socrus *Archigenem* medicum, simulans morbum filiae maritumque a congressione filiae prohibens, ut aditum locumque det moechis, qui specie officii vel absente marito adveniunt et in ipso lecto latent. *Archigenes* h. l. et alibi pro quovis medico ponitur, ut *Heliodorus* inf. v. 373. Clarissimus fuit medicus, ab Apamea, Syriae oppido, oriundus, qui multos physici ac medici argumenti libros scripsit artemque suam Romae exercuit temporibus Domitiani, Nervae ac Traiani. Henninius et alii putant, obiter h. l. taxari medicos, adulteria exercentes sub specie faciendae medicinae, de quo v. Plin. XXIX, 1. Martial. XI, 72. et al. *pallia*, stragula, operimenta. *iactat*,

reiicit, sc. uxor, *onerosa pallia*, quasi nequeat ferre, quod in febris aestu fieri solet. Ita Grang. et alii. Sed reliqua verba, *docet*, *decipit*, *donat* et *advocat*, ad matrem spectant; unde rectius forte interpretaberis: mater multa pallia filiae, velut aegrae, iniicit, quae ei sunt oneri. — 237. Interea, dum haec agitur comoedia, *adulter secretus*, secreto introductus, vel sub palliis, *latet abditus*, donec testes omnes amuveantur, et *impatiens morae* (ut v. 327.) *pavet*, fluctuat inter spem et metum. 237. 238. Cf. Var. Lect. *praeputia*, virilia, *ducit*, extendit, paratus ad rem veneream; Grang. Sed rectius, puto, Ferrarius Elect. II. 19. « prae impatientia masturbat, μαστροπεύει, sive, ut vetus interpres, manu sua penem sibi *fricat*, quae vox nunc quoque Romae inter cacophata; unde *ducere* et *ductare* obscoeno intellectu non absimili voce apud Italus cet. » 239 seq. Conf. simill. loc. XIV, 25 seq. *Scilicet exspectas*, v. ad v. 75. et II, 104. —240. *Vtile porro*, praeterea, est *vetulae*, matri, *turpi*, *filiolam turpem producere*, quoniam ex adulteriis et scortationibus filiae quaestum facit. *producere*, parere, vel potius educare, instituere, formare.

242 — 245. Femina promta est ad lites contrahendas, ut ait Valer. Max. unde eis interdictum postulationibus, propter Caiam Afraniam Licinii Bructionis uxorem; Grang.—243. Exemplum hoc notum putant e Gell. IV, 14. Ibi tamen in bonis quoque libris *Manulia*, *Mamilia* et *Mamilla* legitur et designatur a poëta mulier litigiosa, quae non modo causam suam ipsa agit, si rea est, sed alius quoque, *si rea non est*, *accusat*. Conf. verba Alexidis ad v. 136. adscripta. — 244. *ipsae per se*, non adiuvante pragmatico s. iuris perito, *componunt libellos* accusatorios seu petitorios. — 245. Iuris adeo peritae sunt, ut vel summos ICtus, quae scribenda sint, docere possint. *Dictat* propr. magister discipulis. *Principia et locos*, modum actionis instituendae causaeque probandae. *Loci*, ut Gr. τόποι, in arte tam oratoria quam memoriae dicuntur fontes sedesque argumentorum, quibus res aliqua vel probatur vel refutatur. (1) — *Celsus*, orator illis temporibus, qui VII libros Institutt. scripsit; Schol. Designatur forte *Celsus* aequalis poëtae, P. Iuventius Celsus, Praetor a. V. C. DCCCLIV sub Traiano et Con-

(1) Cf. Ernesti clav. Cic. et Wernsdorf. Poët. Lat. min. T. IV. p. 252. *Principia et locos* legum, quarum initialia tantum verba veteres, ut nostri, pragmatici allegabant (v. Godofr. ad XII Tab.); Plathn.

sul II. a. V. C. DCCCLXXXII sub Hadriano, celeberrimus ICtus, qui Commentarios librosque Epistolarum, Quaestionum et Digestorum scripsit (v. Heineccii de eo Diss.); vel pater eiusdem nominis, cuius nonnumquam in Digestis fit mentio.

246 seq. Mulieres etiam non pudet, artes inhonestas et gymnicas athletarum vel gladiatorum exercere. Cf. ad I, 23. *Endromidas*, v. ad III, 103. *Tyrias* vulgo explicant purpureas et molliores, refrag. Ferrar. de re vest. IV, 11. ubi monet, omnes omnino endromidas pingues crassasque fuisse, quippe arcendo frigori, sed divites, ut saltem colore distinguerentur, eas absurdo luxu purpura suisse, quales fuerint purpureae χλαῖναι heroum Hom. vel Petronii *coccina gausapina*, et sup. III, 283. *coccina laena*. De *ceromate* v. ad III, 68. — 247 seq. Commentarii instar sint verba Vegetii I, 11. *Antiqui ad palos exercebant tirones. Scuta de vimine in modum cratium corrotundata texebant, ita ut duplum pondus cratis haberet, quam scutum publicum habere consuevit: iidemque clavas ligneas, dupli aeque ponderis, pro gladiis tironibus dabant. — Palorum autem usus non solum militibus, sed etiam gladiatoribus* (quo poëta h. l. respexit) *plurimum prodest. A singulis tironibus singuli pali defigebantur in terram, ita ut nutare non possent et sex pedibus eminerent. Contra illum palum, tamquam contra adversarium, tiro cum crate illa et clava velut cum gladio se exercebat et scuto: ut nunc quasi caput aut faciem peteret.— In qua meditatione servabatur illa cautela, ut ita tiro ad inferendum vulnus insurgeret, ne qua parte ipse pateret ad plagam.* Itaque *vulnera* h. l. sunt imaginaria *palo* inflicta *sudibus*, h. l. clavis ligneis, quibus tirones utebantur pro gladiis; unde *rudibus* suspicari possis. *scuto*, texto de vimine in modum cratis rotundato. v. sup. Veget. — 249. *omnes implet numeros*, omnia lanistae dictata peragit, et simul perfecte, accurate, secundum regulas artis. *dignissima prorsus Florali tuba* cum gravi indignatione dictum pro: haec *matrona*, quae ad palum ita exercetur, *dignissima* est, quae sit inter impudicas mulieres ac meretrices, quae summa lascivia et petulantia verborum celebrant *Floralia*, et flagitante populo nudae etiam prodeunt in scenam. Qua ratione admissa, *tuba* paulo durius dicta pro ipsis ludis Floralibus, qui, ut omnes ludi, etiam scenici, tuba canente committebantur vel incipiebant; nam tuba non nisi signum erat huius commissionis, non ad eius cantum in his ludis saltabatur, quod nonnulli h. l. monuere. Forsan tamen

proprio haec verba sensu et sic capienda sunt: dignissima, quae tubae cantu ad ludos Florales cum meretricibus agendos vocetur. — 250. 251. Festive dicit poëta: *nisi si in illo pectore* muliebri *quid plus*, aliquid virilius et magis masculum, altior sensus animusque, *agitat* h. e. se agitat s. movet, agitatur, movetur. Ita enim saepe verba activa passive, absolute et intransit. adhibentur. *nisi si*, ut passim. v. Heins. ad Ovid. Her. IV, 111. *verae arenae*, ad veram gladiaturam iustamque pugnam in arena amphitheatri, omissa illa umbratili figurataque pugna, vel exercitio ad palum. *paratur*, se praeparat. 252. 253. Omnem exuet pudorem femina, quae, muliebribus armis, exercitiis officiisque contemtis, virilia eaque inhonesta amat et sectatur: nisi malis cum vet. Schol. « Si nudo vultu pudorem non capit, cooperata quando erubescat? » *galeata*: nam *galea* non modo militibus, sed et gladiatoribus, excepto Retiario, communis erat. (v. ad I, 168.) *fugit*, abhorret, *a sexu* suo et studiis eius, spernit et repudiat, quae mulieribus conveniunt. *Vires amat*, h. e. appetit fortitudinem virorum eorumque exercitationes et studia, quae duriora sunt maioresque exigunt vires. — 254. Lepida ratio: *nam quantula*, quam parva, *nostra*, virorum, *voluptas* rei Venereae prae feminea?

255 seq. Salse dicitur: Quam pretiosae *res* venderentur, et quantus earum apparatus, *si coniugis* h. e. armorum s. instrumentorum opumque eius *auctio* fieret? 256. Haec sunt arma gladiatoria et quidem omnia Samnitium, quorum armaturam, ut nobiliorem, forte affectabant feminae nobiles; quod non male suspicabatur Lips. Sat. Serm. II, 11. ubi etiam comparavit loc. class. Liv. IX, 40. de armis Samnitium: *Duo exercitus erant: scuta alterius auro, alterius argento caelaverunt. — spongia pectori tegumentum* (h. l. *balteus*), *sinistrum crus ocrea tectum*, *galeae cristatae* (h. l. *cristae*), *quae speciem magnitudini corporum adderent*, *tunicae auratis militibus versicolores*, *argentatis linteae candidae. — Et Romani quidem* (caesis Samnitibus) *ad honorem Deum insignibus armis hostium usi sunt: Campani*, *ab superbia et odio Samnitium*, *gladiatores (quod spectaculum inter epulas erat) eo ornatu armarunt Samnitiumque nomine compellarunt.* Eadem itaque, quae h. l., arma memorantur a Livio, non vere *manicae*, sed *tunicae*; et ita h. l. recte forsan legit vet. Schol., nisi *manicae* non sunt chirothecae s. χειρῖδες, manuum tegmina, quae feminis quidem, non vero gladiatoribus in usu fuisse novimus, sed tu-

nicae manicatae s. manuleatae, χειριδωτοί, quod genus tunicae mollius erat feminisque aptius quam viris. Tunica vero eaque sola induti erant retiarii, et forsan alii quoque gladiatores. — *Cruris sinistri dimidium tegimen* s. *tegmen* ocrea, qua *dimidium* crus tegebatur, et quidem *sinistrum*, quod in pugna vel certamine singulari protenditur. Reliqui gladiatores (vet. Schol. Retiarii aut Secutores) utrumque crus ocreis tegebant, unde mox poëta *ocreas* in plur. num. dixit. — *si* uxor *diversa* a Samnitium pugna, vel varia aliorum gladiatorum, *proelia movebit*, aliamve armaturam eliget, elegerit. Ironice autem, ut reliqua: *tu*, marite, *felix* praedicandus es, quoniam tum uxor non unam, sed plures *ocreas* in auctione vendit. *puella*, uxore adolescentula. v. ad II, 59.

258. 259. Eaedem mulieres, quae virorum robur et exercitationes, etiam inhonestas, sectantur et tam fortiter arma tractant, nec ullum in turpi facinore sentiunt laborem, in aliis rebus temporibusque femineam produnt mollitiem et tam delicatae sunt, ut tenuissimis vestibus indutae sudent. — 259. *Cyclas*, κυκλάς, tunica muliebris, cuius oram extremam ambiebat paragauda s. limbus (κύκλος), auro intextus eique in circuitu, κύκλῳ, adsutus. 260. *delicias*, delicatum, molle tenerumque corpus. *panniculus bombycinus*, vestis s. indusium tenue e telis bombycum textis araneorum modo. De triplici genere bombycum, qui omnes toto genere, ortu, forma, nido et opere differunt a vermiculis nostris s. moris, e quibus sericum ducitur, v. Aristot. hist. anim. V, 18. 19. Plin. XI, 22 et 23. ibique Harduin. qui praeter alia dicit, hos bombyces perperam et inter se et cum vermiculis illis confundi a Salmasio. *urit*, propr. fervefacit; vel etiam vexat, premit, cruciat. Conf. Burm. ad Lotich. I, 2, 33.

261 seq. Graphica descriptio s. imago pugnae gladiatoriae mulierum, ut virorum VIII, 200 seq. *Adspice, quo fremitu*, clamore, anhelitu, gemitu et vociferatione (ut v. 267. *gemit ad palum uxor*) *ictus monstratos* a lanista gladiatoribus ut militibus a campidoctore. *perferat*, adversario inferat. Bene comparat Cic. Tusc. Qu. II, 23. extr. *Nec vero umquam ne ingemiscit quidem vir fortis ac sapiens, nisi forte ut se intendat ad firmitatem, ut in stadio cursores exclamant, quam maxime possunt. Faciunt idem, quum exercentur, athletae: pugiles vero, etiam quum feriunt adversarium, in iactandis caestibus ingemiscunt; non, quod doleant, ani-*

move succumbant, *sed quia profundenda voce omne corpus intenditur venitque plaga vehementior.* 262. *Galea* omnes utebantur gladiatores praeter retiarium. *curvetur*, non, ut ictus declinet, sed quia tam gravis est galea. 263. *quanta*, quam grandis ac firma s. valida, *poplitibus*, genibus positis s. flexis, *sedeat*, subsidat in s. sub clipeo aliisque armis, more mirmillonis, pugnantis cum Threce, qui contra ἐπιβαίνει, insurgit in eum. Manso haec adnotavit: „Voice probo et amplector verborum sponte sese offerentem iuncturam: *quanta fascia* et *quam denso libro* vincta *poplitibus sedeat* h. e. genua cingat; simulque affirmare audeo, hic non loricam, sed tegumentum aliquod significari, quo gladiatores, sive impetum in hostem facerent, sive factum exciperent, genua munire solerent. Cui interpretationi si quis controversiam movens locum e veteribus desideret moneatque, notas quidem esse *fasciolas* tibiales, sed aegrotorum et mollium, non gladiatorum et militum, hunc iure suo mecum agere lubenter fateor et concedo. Verum eumdem mihi contra largiturum esse confido, nec *manicarum* apud veteres mentionem fieri, nisi cum contemto et criminatione mollitiei et luxus (v. loc. class. ap. Gell. VII, 12.), quas tamen ipse noster Iuvenalis v. 256. inter arma corporisque praesidia ponit.„ Probanda omnino videtur illa verborum iunctura, neutiquam vero interpretatio eorum. Nam primum poëtam illo sensu dixisse *sedeat poplitibus*, vix crediderim; deinde passim legimus quidem, crura gladiatorum ocrea, at nusquam, ea alio tegumento fuisse munita, neque haec difficultas removetur eo, quod supra v. 256. mentio facta est *manicarum*; praeterea sic verba *quo fremitu* et *quanto galeae pondere* minime congruerent cum his *quanta fascia* et *quam denso libro*, quibus non minor mollitiei pavorisve irrisio, quam illis laus virilitatis, a feminis illis affectata, contineretur. — Locus hic et lucidus foret et venustus, si poëta rudem pro *fascia* memorasset, vel huic voci, quae sola loco nostro tenebras offundit, alia eiusdem generis, saltem aptior, substitui posset. In mentem mihi venit *fuscina*, ex qua lectione haec exoriretur sententia: *quanta fuscina* et *quam denso libro*, ligno (nisi id potius reponendum), in *poplitibus pendeat*, posita sit in crure, quod in certamine protenditur (v. ad v. 256.): quo graphice designaretur status pugnantis. Nec tamen me fugit, quae difficultates hanc coniecturam premant. Nam ad palum fortasse non nisi rudibus pugnabatur et retiarii soli fuscina

ntebantur, non autem *galea*, cuius mentio fit v. 262. Enimvero h. l. forsan tum de iusta pugna sermo est, in qua mulieres (ad *veram arenam* praeparatae v. 251.) *monstratos* a lanista in exercitiis ad palum (v. 247 seq.) *ictus perferunt*, adversariis inferunt, tum de duplici pugnantium genere, quarum aliae horum, aliae illorum gladiatorum partes agunt. — Verba *quam denso fascia libro* vulgo male interpretantur: quam densis voluminibus complicatas sinuatasque vestes colligat fascia, h. e. ut succincta (*subligata* ap. Martial. VII, 66, 4) pugnet. (1) Ferrarius Elect. II, 14. suspicabatur, quemadmodum Samnitibus, teste Liv. IX, 40, *spongia* fuerit pectori appressa pro lorica, ita pro eadem lorica fuisse huic matronae *fasciam*, ex pluribus tiliarum contabulationibus *densatam*, veluti quamdam tabellarum, instar *libri* s. codicis, compaginationem, muniendo pectori adversus ictus. — 264. Ridebis, quum videris eam armis virilibus positis muliebria sumere ut mulierem esse, quam virum esse credideras. Hoc lepide expressit poëta, ut fere Plaut. Bacch. I, 1, 35 seq. *Scaphium*, σκαφίον, vas concavum et oblongum, et hinc vel poculi rotundi genus, vel trulla s. matula, matella, vas, cui immeiunt mulieres, quodque iis proprium est, ut *lasanum* viris. De hac matula plerique intpp. capiunt h. l. et nonnulli Plaut. l. l. vetus autem Schol. de vase potorio (neutrum vero h. l. satis convenire videtur), Turnebus Advers. II. cap. ult. de capillitio *scaphae* similitudinem et formam habente meretricibusque usitato; et Grang. simpl. de capitis muliebris ornamento, Gall. *escoiphon*, adiuncta hac ratione: "Tunc enim risui locus, quum positis armis videmus sumere vestimenta muliebria eas, quas antea viros credebamus." Recte; sed haec notio vocis non minus dubia est, quam quae a Turnebo ei affingitur.

265 seq. Poëta praeclare alloquitur ipsas feminas, *neptes* summorum virorum, et quidem vel turpes illas posteras, tunc temporis viventes, de quibus antea sermo fuit, quaeque dedecorant maiorum nobilitatem, vel probas potius honestasque principum antiquitatis virorum filias ac neptes. Has rogat, num suo aevo vel infimo loco natae mulieres tam nefaria commiserint, quam nunc matronae. Nomina autem virorum il-

(1) Vetus Schol. volumen in specie libri i. e. longa fascia. Alius in cod. Gud. l. *densum librum* vocat revolutionem crebram *fasciae*, qua subligabantur feminae.

lorum cum delectu posita. M. Aemilius *Lepidus* Censor a. V. DLXXIV, bis Consul, Pont. Max. et princeps Senatus. Idem nomen etiam Triumviro pluribusque Consulibus fuit. — Q. (al. M.) *Fabii Gurgitis* Cos. a. 462 et 478. ac princ. Sen. qui iuvenis a devorato patrimonio cognomen illud accepit, sed prioris aetatis vitia multis postea virtutibus compensavit. Idem Fabius, Maximi Rulliani filius, aliquot matronas, stupri damnatas, mulctavit pecunia et ex hoc mulctaticio aere Veneris aedem prope circum faciendam curavit. *ludia*, comoeda s. mima, nec non gladiatoris uxor, sed mox sequitur *uxor Asylli*, quod gladiatoris nomen esse putant. *Hos habitus* scil. gladiatorum. *ad palum gemat*, v. sup. ad v. 247. et 261.

268 seq. Coniux semper litigat cum marito, ita ut hic ne noctu quidem capere possit quietem. (1) *Lectus habet lites*, in eo lites sunt s. seruntur. — 270. *Tunc*, quum in lecto iacet. — *gravis*, molesta, irata, *viro*, maritum vexat. *tunc peior*, iratior, saevior est, *tigride orba*, orbata catulis, a venatore subreptis: tum enim nullum animal nec velocius dicitur esse, nec truculentius.

271—278. Vxor *conscia* sibi *occulti facti*, h. e. adulterii, ut omnem de se suspicionem amoliatur, ultro *fictum* marito exprobrat adulterium, *simulat gemitus*, gemens ac plorans, quasi *pellex* ab eo magis ametur, *aut odit* vexatque *pueros*, servos, tamquam fidos eius in furtivis amoribus ministros et adiutores, vel servos meritorios, quos marito in deliciis esse fingit, scorta masculina (non filios); qua *simulata* tristitia et *zelotypia* ita illum decipit, ut utramque ex vehementi in se amore proficisci laetus sibi persuadeat. 273—275. De *lacrumis* mulierum manantibus, quo tempore et *quo modo iubeant*, cf. ad XIII, 132 seq. Ovid. Am. I, 8, 79. 83. 84. A. A. III, 291. 292. 677 seq. et Epist. Her. II, 51. 52. Martial. I, 34. *(iussae prosiliunt lacrumae)* Prop. IV, 1, 144. — 274. Metaphora desumta a militibus, qui *stationes* s. custodias excubiasque agunt, vel, acie disposita, parati stant in loco sibi designato et signum profectionis aut impetus *exspectant*. — *exspectantibus illam*, *quo iu-*

(1) Conf. Ovid. A. A. II, 153 seq. III, 373 seq. et Am. II, 2, 35 seq. Plaut. Casin. II, 5, 9 seq. et facetum epitaphium viae Tiburtinae, a Grang. laudatum: *Heus viator miraculum. heic vir et uxor non litigant. qui sumus non dico. at ipsa dicam. hic Baebius ebrius ebriam me nuncupat. hei uxor etiam mortua litigas.*

beat manare modo, doctius et Graecorum more dictum videtur pro *exspectantibus*, *illa* cet. „Vsitata et optimo cuique frequentata est loqnendi ratio, qua Accusativus, qui a verbo praegresso pendet, infertur, ubi exspectares Nominativum;„ Hein. — 275 seq. Cf. ad VIII, 132 seq. Ovid. A. A. III, 679 seq. *Iussae prosiliunt lacrimae* Martial. I, 34, 2. Facete autem poëta adumbrat credulitatem et incautum stolidumque errorem mariti, qui fraudes uxoris non intelligit. *Tu tibi nunc places*, gratularis, et gaudes, quod tantopere ab uxore ameris. *Curruca* s. *curuca*, ut vulgo putant, avicula dicitur (Gr. ἐπιλαΐς vel ὑπολαΐς, Linn. motacilla modularis), fovens pullos alienos, scil. cuculi, qui in eius nido ova parit. Quae si vera sunt, sensus h. l. est: tu similis curucae, adulterinos educans liberos, quos tibi uxor tamquam tuos peperit; qualis nobis *hahnrey*, Gallis *cocu* dicitur. Aptissima sane sententia, modo et vox ipsa et notio eius minus dubia esset. *fletum*, lacrumas uxoris falsas, *labellis*, ore et osculando, *exsorbes*, consolans plorantem. — 277. *scripta et tabellas*, literas a moechis scriptas. Vox *quae* ad indolem argumentumque epistolarum, et *quot* ad earum moechorumque, a quibus scriptae sunt, multitudinem spectat. *zelotypae*, quae zelotypam simulaverat, ut ita te deciperet suaque celaret adulteria.

279—285. Vxores non modo ad quaevis flagitia et adulteria, cum *servis* et *Equitibus* h. e. infimis ac summis viris promiscue committenda, propensae sunt, sed etiam in iis deprehensae mira audacia defendunt causam suam, quae tamen tam anceps est, ut vel *Quintilianus*, summus rhetor, *haereat*, h. e. nesciat, quo pacto quibusque argumentis rem adeo manifestam turpemque excusare, nedum tueri possit. Colorem orationis e veteri aliqua comoedia ductum esse suspicabatur Schurzfl. — *iacet in servi complexibus*; conf. Petron. c. 126. — *Dic* δεινῶς repetitur. *Quintilianum* h. l. et VII, 186 seq., ob invidendas opes eamque artem, quam profitebatur et mire callebat, struendi ac destruendi versutia ancipitem, a poëta perstringi irato, quem nusquam laudaverit in opere suo, aut hoc factum esse propter iram Quintiliani in poëtam, suspicabatur Rigalt. in Diss. de Sat. Iuven. Verba tamen h. l. etiam in laudem tanti rhetoris dicta videri possunt, et satirae Iuvenalis nondum scriptae erant, saltem non editae, quum scriberet Quintilianus. De voce *sodes* v. Schelleri Lexic. *colorem*, χρόαν, speciem honestatis, praetextum, excusationem, speciosa ac splendida verba,

quae culpae huic praetendere possis. Forma loquendi ducta a picturis, quibus *colores* inducuntur. Hinc Quintil. III, 8, 3. (10.) dixit *colorem dare rebus deformibus*.

281. Respondet Quintilianus: *haeremus*, haereo, dubius ac nescius, qua ratione rem tam manifestam possim defendere (vel *haeremus*; sc. ego poëta, et Quintilianus); itaque *dic ipsa*, uxor. *Olim convenerat — homo sum* verba uxoris protervae, adulteria sua argute non minus, quam audacter excusantis. 283. *Indulgere*, concedere, *mihi* scil. quod vellem, vel *indulgere*, obsequi, *mihi*, animo et cupiditatibus meis. — *mare coelo confundas*, v. ad II, 25. *homo sum*, qui erroribus obnoxius est, et mulier, quae ex imbecillitate sexus peccat, adeoque digna sum, cuius peccatis, ex infirmitate humana profectis, veniam des. — 284. 285. Acerbe notatur ingenium quarumdam mulierum, quae *deprehensae in crimine* non animo perturbantur ac mente concidunt, sed *iram* potius inde concipiunt *atque animos*, animum, h. e. audaciam superbiamque; quod summae est protervitatis improbitatisque perditae.

286—300. *Haec* vitiorum flagitiorumque muliebrium *monstra* luxu, opulentia et otio gignuntur, unde priscis Romanis, caste ac frugaliter viventibus, ignota erant. Praeclara autem h. l. est veterum recentiorumque temporum morumque descriptio et comparatio. *Monstra*, ut *prodigia* sup. v. 84. *quo de fonte* profluxerint, *requiris*, quaeras forsan, Postume. 287 seq. Cf. sup. v. 5—24. Paupertas laboris, castitatis aliarumque virtutum mater, magistra et custos. *contingi*, contaminari, pollui. 289. *Tecta parva*, casae humiles aedesque lateritiae, h. e. homines in iis habitantes, laboriosi et frugales. *vellere*, lana, h. e. lanificio, *vexatae*, fatigatae, et *durae*, induratae. *Tusco* epith. orn. ut paulo ante *Latinas*. Latium et Etruria pro tota Italia poni possunt: non memini certe, lanam lanificiumque Etruscum ab aliis laudari. Lanificium autem *Tuscum* dici a vico Tusco, quod in eo potissimum Romae illud exercitum sit, parum probabile est. 290. 291. *Metus hostilis in bonis artibus civitatem retinebat*, Sallust. B. Iugurth. 41. (45.) Pro bello metuque hostili exquisite dicitur *proximus urbi H.* — *mariti*. Res ipsa nota vel ex Liv. XXVI, 10. et Sil. XII, 541 seq. — *Collina in turre*, ad portam Collinam turribus munitam, vel in castris, quae ad portam Collinam posita erant turribusque munita. 292. *longae pacis mala*; nam nimium otium gignit

luxuriam, et haec multa mala. Cf. ad I, 87. et Koenig ad Claudian. XV, 99. ubi dicitur *perfert miserabile pacis supplicium*, sed non sensu plane eodem. 293. *Luxuria* cum malis, quae inde proficiscuntur, *incubuit*, ingruit, irruit in nos, Romanos, nos oppressit: praeclare de vi et gravitate mali. Nam res noxias poëtae comparant hostibus vel exercitui hostili irruenti omniaque infestanti. *saevior armis*: nam plura, quam bellum, gignit mala ipsosque victores vincit ac domat, ut olim Alexandrum, Hannibalem, Romanos, Graecos. *ulciscitur orbem* terrarum, a nobis *victum* et iniurias malaque ei a nobis illata, dum nos victores domat ac perdit. *orbem* (τὴν οἰκουμένην) quem totum a se subactum esse Romani iactabant. 294 seq. *Hinc*, inde, ex eo tempore, *fluxit ad istos colles*, h. e. Romam, in septem collibus conditam, *Sybaris*, *Rhodos*, *Miletos et Tarentum*, h. e. luxus, deliciae et vitia istarum urbium, quae cum delectu nominantur, quippe quum omnes luxuria fuerint infames. *Sybaris* opp. Lucaniae, cuius perditos mores Athenaeus atque Aelianus copiose descripsere, et a quo *luxus*, *libelli*, *sus* et *mensa Sybaritica* vel proverbii loco dicuntur. *Miletus*, caput Ioniae, urbs clarissima divitiis mercatura partis. *Tarentum* vel *Tarentus* opp. antiquissimum ac celeberrimum Messapiae s. Calabriae, cuius luxuria h. l. tribus epithetis adumbratur. Ex his *coronatum* spectat ad lautas epulas, in quibus convivae sertis redimiuntur, *petulans* ad ebrietatem vel iocos, sales hilaritatemque, aut dicax ingenium, *madidum* ad eamdem ebrietatem (ut uvidum, βεβρεγμένον, fluere, diffluere et alia) ad unguenta et divitias affluentes. Similiter *Tarentum* dicitur *molle* et *imbelle* Horat., it. *unctum* Sidon. V, 430. ut *uncta Corinthus* inf. VIII, 113. — 298 seq. Liv. XXXIX, 6. *Luxuriae peregrinae origo ab exercitu Asiatico invecta in Vrbem est: inde primum lectos aeratos* cet. Poëtae ante oculos fuisse verba Phocylidis et inpr. Creontis in Soph. Antigona, putabat Hennin., verissime autem dixisse Eurip. in Phoen. Τὰ χρήματ' ἀνθρώποισι τιμιώτατα Δύναμίν τε πλείστην τῶν ἐν ἀνθρώποις ἔχει. — *Obscoena pecunia*, quae mores primum molles et effeminatos efficit, ac deinde obscoenos, quum homines, voluptatibus licitis satiati, sese in foeda obscoenitatis atque impudicitiae faece volutat, *intulit peregrinos mores* Graecorum et Persarum; Ach. 299. *fregerunt*, corruperunt, prop. enervarunt, emollierunt, quo sensu τὰ ὦτα κατεαγότα; dixit Phot. c. 242. τὰ κατεκλασμένα μέλη, molles effeminatosque modos, et τὴν κατεαγυῖαν μουσικὴν op-

positam τῇ ἀνδρώδει Plot. de Mus. *Frangitur ipsa suis Roma superba bonis*, Prop. III, 13, 60. *Divitiae molles*, quae homines faciunt molles et effeminatos.

300—351. Nonnumquam et *Venus ebria* h. e. libido vinolentiae iuncta est, et sic furor furore auctus nihil *curat*, nullam honestatis rationem habet, nec ulla turpitudine abstinet. — 301. *Inguinis et capitis*, coitus et fellationis, obscoenissimi generis libidinum, quod Graecis dicitur τὸ λείχειν s. λειχάζειν, λεσβιᾶν s. λεσβιάζειν, φοινικίζειν, μολύνειν τὸ στόμα s. τῷ στόματι μολύνεσθαι, Latinis *ore morigerari* et *capiti illudere* (Suet. Tiber. c. 44. et 45.), vel *basium Florentinum*, osculum, linguа in os alterius inserta linguamque eius lambente, datum, de quo v. Michaelis Biblioth. orient. T. VII. p. 169. 170. Aristoph. in Equit. Act. IV. extr. de Ariphrade fellatore s. irrumatore: Τὴν γὰρ αὑτοῦ γλῶτταν αἰσχραῖς ἡδοναῖς λυμαίνεται, Ἐν κασαυρίοισι λείχων τὸν ἀπόπτυστον δρόσον, Καὶ μολύνων τὴν ὑπήνην καὶ κυκῶν τὰς ἐσχάρας. De *mediis noctibus* et *Falerno mero* v. ad IV, 137. 138. *Ostrea* et vinum ardens, quale *Falernum* est, Venerem excitant. *Grandia ostrea* et *mediae noctes* ad rem agendam pertinent. 303. *Vnguenta* olim delicatuli in potus addebant, μύρῳ οἶνον μιγνύντες οὕτως ἔπινον, qui οἶνος μυῤῥινίτης s. μυῤῥίνης dicebatur. *Merum* vinum bibebant ebriosi, aqua mixtum sobrii homines. 304. *Concha* vas ad conchae formam factum, et forte h. l. amplum. — 304. 305. Egregie adumbratur conditio temulentorum hominum, quibus *vertigine* correptis omnia *ambulare* (h. e. circumagi, ἀναστρέφεσθαι) et simul, nervis oculorum nimio potu debilitatis ac distentis radiisque eorum distractis, vel musculis oculorum nimio vini ardore contractis solutisve humiditate, congeminari videntur (Οἰνοβαρῶ κεφαλὴν, — τόδε δῶμα περιτρέχει). Similia de furiosis v. in Eurip. Bacch. v. 916 seq. — 306—313. Turpissimi ebrietatis effectus omnis ad vivum quasi resecantur summusque, qui tum temporis vigebat, deorum contemtus et libidinis furor adumbrantur. *I nunc*, verba reprehendentis et irridentis vel irati, *Sanna*, derisio, μῶκος, cum distortione oris vel crispatione et corrugatione nasi, vel nudatione dentium, vel alio gesto. Hinc *subsannare*, Gr. μυχθίζειν, μυκτηρίζειν, χλευάζειν, naso suspenso deridere. Cf. Pers. I, 58. (ubi de variis sannarum generibus et origine vocis disputavit Casaub.) 62. III, 86. V, 91. *qua sorbeat aëra sanna*; his verbis Grangaeus et alii non, ut Schol. vetus, morem stertentis temulentiae et rhonchos ducentis exprimi putant, sed gestum irridentium, qui extentis

paululum labiis cum certo sibilo aëra sorbere soleant; ut adeo sensus sit, Tulliam ore distorto et hiante respirare, quum *praetereat aram Pudicitiae*, h. e. cum contemtu et irrisione eam praeterire. C. Valesius comparat verba Ammiani XIV, 6. *turpi sono fragosis* (f. *rugosis*) *naribus introrsum reducto spiritu concrepantes*, Petri Alex. ap. Theodoret. eccl. hist. IV, 22. τὴν ῥῖνα σιμώσαντες, ψόφον ἀσελγῆ διὰ τῶν μυκτήρων μακρὸν καὶ, ἵν' οὕτως εἴπω, ὡς ἀπὸ χρουνοῦ προχέοντες, et Severi epist. in Baronii Annal. T. V. ad a. Chr. 418. de Meletio quodam, qui verba profana et turpia loquatur et nunc *naribus corrugatis*, *aërem sorbens inhonestos strepitus promat*, nunc foetidis risibus cachinnetur.

307. *Pudicitiae* templum s. sacellum duplex Romae erat, *vetus* maiusque patriciae in foro boario, recentius minusque plebeiae in vico Longo; et in utriusque templi *ara* priscis temporibus non nisi spectatae pudicitiae matrona et quae uni viro nupta erat ius sacrificandi habebat: quae religio dein vulgata a pollutis, nec matronis solum, sed omnis ordinis feminis, postremo in oblivionem venit. v. loc. class. Liv. X, 23. et Fest. voc. *Pudicitia* et *Plebeia*. *Maura praeterit aram* ridens, non ritu antiquo et religioso, quo adorandi gratia manus labris admovetur. 308. *collactea*, σύντροφος, ὁμογάλακτος, eodem lacte nutrita. Hinc et *notae*, familiari; nisi malis; famosae.

309. *Hic* ante aram aedemve Pudicitiae, *ponunt lecticas*, lecticis vectae conveniunt et egrediuntur, ut micturiant et concumbant. *micturiunt*, mictum eunt, vel simpl. mingunt in aram, in contemtum Deae et ob furorem libidinis, ut deinde coeant. —310. *Siphon*, Gr. σίφων, canna s. stipula, deinde canalis, tubus et fistula, a sono, quem efficit, sic dicta, qua vinum e pleno dolio elicitur, vel per quam emittitur liquor, ut cernimus in salientibus aquis (*la fontaine*): h. l. forte urina diu retenta ac deinde longo tractu proiecta, et quidem in *effigiem* deae venerabilis. 311. *In vices equitant*, se invicem ineunt, ut Λεσβιάδες vel τριβάδες, (*frictrices* ap. Tertull. de pall. 4. extr. Gall. *tribaudes*) quae se mutuo solebant ὀλίσβῳ τρίβειν, (membro virili, quod ex corio effictum erat, fricare) vel masculam libidinem exercere, quae τριβακὴ vel τριβαδικὴ ἀσέλγεια dicitur Luciano in Ἔρωτες, ob cuius inventionem Philaenis, et exercitium mascula Sappho male audit. *Equitare* de re Venerea, (ut Gall. *chevaucher*) *in vices*, ut *facere vicibus* VII, 240. *Luna teste* ac conscia flagitiorum, quae matronae pudoris oblitae ne ob-

scura quidem nocte, sed splendente luna committunt. Sidera *testes* esse et, tamquam oculi coeli, videre omnia ac despectare dicuntur. *moventur*, agitantur voluptati indulgentes et equitantes. Τὴν κεφαλὴν σείεις καὶ τὴν πυγὴν ἀνασείεις. Ἐν μὲν μαινομένου, ἐν δὲ περαινομένου, Epigr. XXV. in Huschkii Anal. crit. p. 246. — 312. *Coniugis* tuae *urinam calcas*, praeteriens aram Pudicitiae et *visurus*, salutaturus, *amicos magnos*, potentes ac nobiles, patronos, qui a clientibus *luce* prima salutantur.

314—345. Alii nec minus foedi describuntur nimisque ad vivum quasi resecantur affectus ebrietatis et stupra nefanda, quibus sacra etiam et caerimoniae Deorum, impr. *Bonae Deae*, polluuntur. De hac Dea eiusque sacris, quae in summam sensim turpitudinem degenerabant, v. ad II, 86 seq: *Nota* propter summa flagitia, in his sacris committi solita. Et haec utique notiora sunt, quam ipsae, quibus Dea colebatur, caerimoniae. *Nota* autem facete dicuntur *secreta*, h. e. arcana Deae sacra, a solis feminis et hinc in locis *secretis*, forte subterraneis ac fornicatis, ut Priapi sacra non minus impura in cryptae recessu, celebrata, unde *antrum* inf. v. 328. et *opertum* Cic. Parad. 4. et Lactant. de falsa relig. I, 22. *tibia incitat lumbos* ad saltandum, (nam ad tibiam in his sacris saltasse mulieres et hinc Clodium quoque habitu psaltriae iis affuisse, praeter alios docet Plut. in Caes. et Cicer.) vel potius ad libidinem et pruritum venereum, ut *crisseut* lumbis; (ut mox v. 322.) nam *lumbi* sedes libidinis, et haec maxime excitatur lascivo cantu sonoque: unde ἡ ὀσφὺς ἡμῖν ὑγρῶς ἐπικινεῖται Lucian. asin. aur. 6. —315. *Cornu* forte id. qd. *tibia*, nisi in his sacris utriusque fuit usus. — *vino*, ut *magno cratere* II, 87. *vino adtonitae*, ut ap. Liv. *Attonitus*, ut ἐμβροντηθεὶς s. ἐμβρόντητος, voc. propr. de sensuum stupore ac furore, etiam sacro, vel enthusiasmo divinitus immisso. *Ferri* inpr. dicuntur furentes quique animo ita commoventur, ut nesciant, quid agant. — *crinem rotant* saltantes et iactantes capita. Quintil. XI, 3. *Caput iactare et comas rotare fanaticum est.* Poëta ad has matronas transtulit verba Lucani I, 566. de Gallis, fanaticis sacerdotibus: *crinemque rotantes Sanguineum populis ulularunt tristia Galli.* Apul. Met. VIII. p. 214. ed. Elmenh. de sacerdotibus Isidis: *Demisso capite cervices lubricis intorquentes motibus crinesque pendulos rotantes in circulum.* In Antipatri Sidonii Epigr. XXVII, 2. (Anal. Brunck. T. II. p. 13.) Gallus ῥομβητοὺς δονέων λυσσομανεῖς πλοκάμους, et v. 18. ἐδίνησε δ' εὐστροφάλιγγα κόμαν. *Vlulare* de quovis sono et cantu vel clamo-

re, tam laeto quam tristi, adhibetur, ut ὀλολύζειν et ὀλολυγή. *Maenades*, ut Μαινάδες, propr. furiosae et ἔνθεοι mulieres, inpr. Bacchae, ἀπὸ τοῦ μαίνεσθαι sic dictae. *Maenades Priapi* facete dicuntur matronae tam vino quam libidine furentes, et Priapum, Deum impurum, tum colentes, tum in sacris Bonae Deae, quae Priapeiis et Bacchanalibus similia erant, ut Bacchae Bacchum, cum *ululatu* invocantes. Vetus Schol. « Non Liberi patris Bacchae, (s. Maenades) sed Priapi. » — 318. *quae vox*, quam lascivae sunt et canorae voces earum! Verbum *saltare* de vehemente cupiditate dicitur, ut καρδία πηδᾷ vel ἐκπηδᾷ Aristoph. Nub. v. 1383. et Aristaenet Epist. II, 5. forte et ἄλλεται ὀφθαλμός Theocrit. III, 37. inpr. vero κακὰ δ' ἐξάλλετο γαστήρ ap. Callim. II. in Cer. v. 89. — 319. Quantum *meri veteris* (utrumque cum delectu) ad pedes defluit matronis lascivis, se commingentibus! — 230. *Saufeia* vel *Laufella* matrona lasciva et tribas, cuius etiam mentio fit IX, 117. et ap. Martial. III, 72. *Lenonum ancillas*, meretriculas, prostibula, *provocat* in certamen libidinis, *posita corona* in medio, vel potius proposito victoriae praemio, ut τιθέναι ἄεθλα ap. Hom. et *corona* ap. Virg. Possis etiam exponere, deposita corona convivali: nam a v. 300—351. sermo est de Venere ebria lautisque conviviis, in quibus veteres coronari solebant. Sed illa ratio firmatur verbis *praemia* (coronam) *tollit*, h. e. accipit victrix, *pendentis coxae*, ut quae scitius pluresque subagitarit ceterasque Λεσβιάδας s. τριβάδας in hac muliebri κλινοπάλῃ vicerit vel, ut Photis ap. Apul. Met. II. p. 122, 19. ed. Elmenh. *crebre subsiliens lubricisque gestibus mobilem spinam quatiens, pendulae Veneris fructu se satiaverit*. Poëta autem h. l. respexisse videtur simile certamen victoriamque Messalinae, nisi ei h. l. *Laufellae* nomen dedit. Bahrdt perperam cepit *coronam* de mitra matronali, ante certamen deposita; vetus autem Schol. *coxam pendentem* de perna in carnario suspensa et praemii loco proposita (v. ad XI, 82.). *Corona*, servantibus virginitatem data, nunc proponitur Tribadibus: *coxae pendentis*, nam quae succumbit, sublimi coxa excipit tribadem incumbentem; Brit. (1) — 322. *Ipsa* Laufella s. Saufeia subigitur et agitatur subsultu frequenti a *Medullina*, sub qua iacet cuiusque *fluctum* h. e. motum fluctuantem *adorat*, maximi putat, tamquam nihil eo divinius dici aut cogitari possit. *fluctum* pro

(1) *Coxa* membrum virile, propter magnitudinem, Omnib. et Gloss. in cod. Alex. teste Ach.

vulg. *frictum* substitui cum Pith. et Henninio, prob. Wakef. ad Lucret. III, 721. et IV, 1264. ubi hanc flexibilem corporis mollitudinem designari etiam notat verbis Priap. carm. 18. *Crissabit tibi fluctuante lumbo*; Virg. Cop. v. 2. *Crispum sub crotalo docta movere latus*; Apul. Met. III. p. 213. *membris leviter fluctuantibus*; Arnob. lib. II. p. 73. *coxendicibus sublevatis lumborum crispitudine fluctuare*; l. VII. p. 239. *clunibus fluctuare crispatis*; Achill. Tat. I, 12. ὁ δὲ ἵππος τοῖς νώτοις ἐκυμαίνετο. *Tam tremulum crissat, tam blandum prurit, ut ipsum Masturbatorem fecerit Hippolytum.* Vetus Schol. « *adorat fluctum*, habet potiorem in obscenis moribus motum sive sinum; *crissare* autem mulierum, *cevere* virorum est, unde *cevetes* molles et obsceni appellantur. » Grangaeus: « *Crissare* verbum Tarentinum, quod *prurire* significat, a Gr. χνισσᾶν seu κνιζᾶν. *Medullina* mulier impudica, vel ficta vel vera. Alia, opinor, fuit sponsa Claudii, de qua v. Suet. Claud. 26. (1) — 323. *Inter dominas* et matronas, quae tam turpiter de principatu in libidinis exercitio contendunt, nulla nobilitatis ratio habetur, sed *virtus*, maior ars vel vis et potestas coeundi et masculam libidinem exercendi, *palmam* s. victoriam in hoc obsceno certamine *aequat natalibus*, summae nobilitati, h. e. talis victrix non minoris aestimatur, quam quae nobilissima est. Conf. Var. Lect.

324 seq. Non simulacra ibi rei Venereae effinguntur vel ludus phantasiae; sed *omnia fiunt ad verum* ac vivum, verus est ac manifestus concubitus mulierum cum mulieribus, tamquam cum viris; *quibus incendi* ad libidinem vel decrepiti possint senes. 325. 326. Conf. Ovid. Amor. III, 7, 41. 42. et Martial. VI, 71, 3. XI, 61, 3. 4. XIV, 203. *frigidus aevo*, senectute, ut contra *calidus* et *fervidus iuventa*. *Laomedontiades*, filius Laomedontis, Priamus, ut ap. Virg. *Nestoris hernia* (ut *pondus Nestoris* ap. Plut.) h. e. Nestor, quamvis herniosus; quo rei miraculum augetur. *Hernia* tumor scroti (κήλη,) qui, delapsis in scrotum intestino (ἐντέρῳ) et omento (ἐπιπλόῳ) *ramum* (ἔρνος) facere videtur, unde dicta *hernia*, *ramex* (inf.

(1) Male Schol. vetus: « Duae Medullinae eodem fuerunt tempore, ex quibus una Val. Claudio nupta fuit, altera Neroni: prior nota omnibus probris, quam hic significat, posterior famae honestioris. » Error a nemine notatus et a Bahrdtio aliisque adscitus. Messalinae fuerunt illae non Medullinae, et quidem Valeria Messalina et Statilia Messalina. Hinc in Schol. pro *Val.* lege *Valeria*: sed ipsum *Messalinae* nomen respuit versus, et aliena ab h. l. est nota.

X, 205. et al.) *enterocele*, Gr. ἐντεροκήλη, ἐπιπλοκήλη, ἐντεροεπιπλοκήλη.

327 seq. Ad sacra Bonae Deae, de quibus v. 314–345. agitur, non nisi mulieres admittuntur. Quae itaque postquam aliquamdiu rebus divinis interfuerunt et masculam exorcentes libidinem eam excitarunt magis quam satiarunt, *morae impatientes* (ut v. 238.) et *prurigine* s. lascivia ac libidine incensae virorum praesentiam verumque desiderant coitum. *Tunc femina simplex* est, ingenue prodit desideria animi, concubitus cum viris; vel potius *tunc femina* qualiscumque *simplex* est, inscita, imperita sanationis artisque desideratae, quam soli viri callent, quoniam, ut verbis Martial. XI, 61, 6. (et 72, 7.) utar, harum mulierum *ulcus* (pruriginem, lasciviam) *sanare Criton* (medicus) *non Hygea* (medica) *potest.* (1) 328. 329. *clamor* mulierum *ab antro* (v. sup. ad v. 413.) *repetitus*: *admitte viros! Iam fas est*, eos admitti ad nos sacra Bonae deae agentes, ex quo admissus est Clodius et nec ipse poenam culpae luit, nec Pompeia. v. inf. ad v. 337 seq. 345. Verba haec mulierum, sacra Bonae Deae agentium, aedituae vel ancillae dicta; quae mox respondet: *inm dormit adulter!* Haec tamen et ita exponi possunt: si *iam dormit adulter* (v. ad XI, 30 seq.), non adest, spemque mulieris eum exspectantis fallit, *illa iubet* alium quemcumque, et quidem *iuvenem*, *properare*, quam primum arcessi et accedere; nisi *iuvenis* est potius ipse *adulter*, e somno excitandus et arcessendus. *sumto cucullo*, v. ad III, 170. —331. *Si nihil est*, si inanis est illa spes, venturum esse adulterum, aut si nihil est amatorum et ingenuorum, qui venire velint aut cupiant, *incurritur servis*, cum iis concumbitur, et quidem summo cupiditatis ardore. Lips. in Epistol. Quaest. lib. II. epist. IX. v. 331. 332. expressos putabat ex Aristoph. Θεσμοφ. v. 491. 492. ubi Mnesilochus simulata mulier eadem de hoc sexu fatetur: Ταῦτ' οὐδεπώποτ' εἶφ', ὁρᾷς' Εὐριπίδης Οὐδ' ὡς ὑπὸ τῶν δούλων τε κὠρεωκόμων Σποδούμεθ', ἢν μὴ ἔχωμεν ἕτερον, οὐ λέγει. — Si *abstuleris* his mulieribus *spem servorum*, *venit aquarius*, arcessitus ab iis et

(1) *Femina simplex* ab aliis alio sensu capitur. Lubinus: nihil virile potens, sed virum desiderans, quae ante virili quidem instrumento se armarat, sed videt illum fictitium instrumentum non sufficere et feminam illo armatam esse tamen et manere *simpliciter feminam.* Grangaeus: ironice, quae virum nondum cognovit (ut ap. Martial. IX, 41, 4 XII, 35, 3.) vel quae non agit virum, non tribas, non frietrix, sed partes suas sustinere contenta. Britan. tunc simpliciter omnia agit mulier, neque turpitudinem aliquo pudoris velamento tegit.

conductus. Henninius: « *Aquarii* aquam in aedes portabant, qua mulieres ad balnea utebantur: inde illi male coeperunt audire, tamquam πορνοδιάκονοι. Glossae: *aquaculat; lenocinatur*. Festus: *Aquarii sunt impudicarum mulierum sordidi asseclae: iis enim tamquam amorum internunciis solebant uti mulieres*. Hinc patet, cur Noster *conductum* vocet.» (1) — 333. *mora nulla per ipsam, quo minus submittat*, h. e. non cunctatur, nec dubitat submittere cet. ut XII, 111. —334. *clunem submittat*, succumbat, *asello;* cuius prodigiosae libidinis mentio quoque fit in libris Mosaicis, (Exod. XXII, 19. Lev. XVIII, 23. XX, 15. 16. Deut. XXVII, 21.) in Luciani Asino et Apul. Miles. X. et XI. Per gradationem poëta pervenit ad ultimum infamiae et libidinis gradum: primum *amator* requiritur, eo deficiente quivis *iuvenis*, deinde *servus*, post *aquarius*, demum *asinus* vel quodcumque iumentum; Ach.

335 seq. Etiam sacra tali turpitudine polluuntur, et vel antiquissima ac publica. *ritus* religiosi. 337. *omnes noverunt Mauri atque Indi* proverbii loco dicitur de re pervulgata, ut *omnibus et lippis et tonsoribus notum* ap. Herat. Res autem eo augetur, quod populi nominantur tam longinqui, ad quos fama huius rei perveuerit. 337 seq. Innuitur Clodius, qui habitu *psaltriae* sacris Bonae Deae interfuit stuprumque intulit Pompeiae, Caesaris uxori. — 338. Mentem poëtae recte cepit Grangaeus: " Facete significat mentulam Clodii duplo maiorem Caesaris mentula fuisse, et propter tam opulentum peculium Pompeiam Caesaris uxorem magis dilexisse Clodium, quam Caesarem. Quare autem Caesaris mentulam *Anticatonem* vocet, in promtu est. Nam Caesar corrupit Serviliam Catonis sororem; unde merito illius penis *Anticato*. Praeterea Caesar librum adversus librum Ciceronis, cui titulus *Cato*, composuit *Anticatonis* nomine. At studiosi antiquitatis sciunt, libros (qui ob id dicti *volumina*) in orbem plicatos et penis quodammodo seu longitudine seu rotunditate similitudinem prae se tulisse. „ *duo Anticatones*; nam duo fuere libri. v. Suet. Caes. 56. At totius quoque operis titulus *Anticato* fuit, et ita h. l. ἐνάργεια augetur. — 339. Facete et ad sceleris Clodiani atro-

(2) *Aquarii s. aquarioli*, qui in lupanaribus, ut mediastini in balneis, aquam ministrabant, βαλλίωνες, περιχύται, παραχύται. Conf. Salmas. ad Vopisci Carin. c. 21. Casaub. ad Lamprid. Comm. c. 2. et Turneb. Adv. XIV, 12.

citatem declarandam apte fingit poëta, tantam Bonae Deae pudicitiam et sacrorum eius religionem fuisse, ut non modo haud admitti fas fuerit animalia mascula, nedum viros, sed illa quoque sponte sanctissimo e loco sacrorum profugerint: plurimum etiam salis orationi eo admiscuit, quod non canem memoravit, sed *murem*, nec masculum dixit, sed *testiculi sibi conscium*, qui meminerit, se habere testiculos. — 340. 341. De iisdem Bonae Deae sacris Seneca epist. XCVII. *Submotis extra conspectum omnibus viris, ut picturae quoque masculorum animalium contegantur* cct. *alterius*, masculini, *sexus*, maris, *figuram*, imaginem, *imitata est*, expressit, exhibuit. — 342 seq. Et pauci iam *tunc*, Clodii temporibus, ita, ut ille, antiquam sacrorum religionem spernebant: at *nunc Clodii*, h. e. scelesti homines, Clodio similes (cf. ad II, 39.), qui ipsa templa et aras adulteriis probrisque profanent, ubivis reperiuntur. Nam Clodii temporibus iam magna quidem, nec tamen tanta, quanta iis, quibus poëta vixit, morum corruptela fuit. Vulgo *tunc* de prisco vel adeo aureo accipitur seculo, cui et reliqua verba magis conveniunt. Sed nulla eius mentio praemissa est; nisi forte existimes, poëtam inde a v. 286. descriptionem commutationis temporum morumque persequi. 343 seq. Nemo olim contemnebat ridebatve adeo vel ipsa numina, vel vasa parva, sive lignea, sive fictilia, quorum usus in sacris servabatur. De *simpuvio* vel *simpulo* v. Excurs. ad h. l. *Numae*, qui sacra cum caerimoniis totumque Deorum cultum instituit. *Catinus* s. *catinum nigrum*, vas fictile e nigra terra. — *patellas*, bene, non *patinas*; *fragiles*, non aureas, sed fictiles, quales in *monte Vaticano* et ex eius terra argillosa fingebantur.

346—351. *Audio*, non ignoro quidem, quale consilium mihi *olim*, h. e. iam dudum (ut IV, 96. et al.), tamquam optimum ac primum, dedissent *amici veteres*, aetate et usu docti; sed illud vanum est et inutile nostris temporibus, quibus *summae* aeque ac *minimae* h. e. infimae mulieres ad quamcumque libidinem pronae sunt. *Pone*, appone, *seram* ianuae coniugis, et *cohibe*, include eam, adhibitis etiam custodibus, more Graeco. — 347. 348. Lepidus lusus verborum: *custodire custodes*. — *ab illis incipit uxor*, custodes vel pecunia corrumpens, vel adeo ad concubitum sollicitans. 350. Describitur puella vaga et paupercula, quae *pedibus* nudis incedit per *silicem atrum*, h. e. plateas lutulentas silice stratas, ut ap. Prop.

II, 23, 15. et Prudent. contra Symm. v. 582. *Silicem atrum* ad pavimentum Rom. ex liquefactis montium ardentium eiectamentis congelatisque compositum refert Wakef. ad Lucret. I, 316. — 351. Descriptio matronae nobilis, quae lectica vel sella vehi et a *Syris*, h. e. servis, gestari solebat. *longorum Syrorum*, v. ad III, 240. et I, 64.

352—365. Vitium aliud mulierum notatur, quod, quamvis pauperes, tamen prodigae, in libidines potissimum, et ambitiosae sint adeoque divites nobilesque videri cupiant. *conducit vestem*, cet. cf. VII, 143. et ad III, 180. 181. Μὴ πρίασθαι θεραπαίνας, ἀλλὰ μισθοῦσθαι εἰς τὰς ἐξόδους, apud Theophr. Char. XXII. ἀνελευθερίας, illiberalitatis, ut h. l. stolidae ambitionis, indicium est. Cf. ibi Casaub. qui etiam monet, raro olim matronas in publicum prodiisse nisi stipatas gregibus *comitum*, ancillarum. *sellam*, in qua deferatur in publicum et theatrum ibique sedeat. *Cervical*, προσκεφάλαιον, pulvillus sericus, quo brachium negligenter iacentis fulcitur. *amicas*, quas *honestas clientas* dixit Horat. 354. *Nutricem*, ut tam dives ac nobilis, quam fecunda videatur mater. *flavam*, pulcram. v. ad V, 115. *puellam* cet. quae in Gloss. *abra* et *favea* dicitur. 335. 336. Cf. Martial. IV, 28. *athletis*, quos amat et quibuscum concumbit. Grangaeus: Hoc est obscoenum verbum pro iis, qui cum ea caput limarent, Gall. *les piqueurs*. — *Levibus*, mollibus, teneris, imberbibus, vel depilibus s. vulsis, qui exemplo mollium virorum, glabri ut essent, barbam pilosque sibi vellebant vel evelli curabant. *vasa novissima*, extrema, quae adhuc reliqua sunt.

357—365. *Multis* mulieribus uxoribusve est *res* familiaris *angusta*, exigua, parva; sed *nulla* earum *habet pudorem paupertatis*, reformidat eius turpitudinem et infamiam, vel nullam pudet paupertatis, in quam se sua culpa, prodigalitate luxuriaque detrusit; nisi malis, *nulla habet pudorem paupertatis*, modestiam honestatemque, quae cum paupertate coniuncta esse solet. Iudice Brit. ille *non habet pudorem paupertatis*, qui non timet, ne reprehendatur paupertatis, si quid ultra modum facultatum fecerit. Alio ac proprio sensu *pudor paupertatis* dicitur Horat. Epist. I, 18, 24. — 358, 359. Cf. XI, 35 seq. *ad modum* rei familiaris (ut *mensura census* XIV, 316.) *se metitur*, vitam disponit. — 361. *Formica magistra*, conf. Horat. Sat. I, 1, 33 seq. — 363 seq. Conf. Var. Lect. Versus 363 pulcherrimus delectu verborum. Vox *recidivus* et metaphora

vel petita est a *caedendo* et surculis s. plantis arboribusque, quae recidendo renascuntur, vel e radicibus repullulant (unde et h. l. *pullulat*), vel potius, quoniam syll. sec. brevis est, a *cadendo* et a seminibus, quae, etsi temere cecidisse aut penitus adeo interiisse videantur, tamen resurgunt ac renovantur. — *e pleno semper tollatur acervo*, ut ap. Horat. Sat. I, 1, 51. *gaudia*, voluptas Venerea, ut ap. Tibull. I, 5, 39. et al.

366—378. Aliae mulieres amore *Eunuchorum* capiuntur, quod molles sunt isti et ad libidinem, non vero ad generationem idonei. *imbelles*, inutiles ad concubitum; vet. Schol. Immo effeminati. *oscula mollia*, suavia, vel muliebria, quia os imberbe et glabrum est, unde ea *duro ori* opponit Martial. IX, 23, 1. *desperatio barbae*, quod nulla iis spes est barbae alendae, quod barbam alere nequeunt, vel semper sunt imberbes. 368. *quod abortivo* medicamento, quo conceptum abigant (ut II, 32.) *non est opus*, quia scil. non concipiunt, vel gravidae fiunt ex spadonibus. 368 seq. Matronae Rom. ut eo maiorem ex et cum eunuchis voluptatem caperent, vernas suos non, ut vulgaris mos ferebat, ab ipso ubere materno raptos, sed iam bene adultos, quorum genitalia satis grandia et ad rem Veneream aptiora essent, castrandos curabant. Domitianus (non tam amore virilitatis, quam odio Titi fratris, cui spadones in deliciis) uliique post eum Imperatores mares castrari vetuere. *calida iuventa*, v. ad v. 325. *matura*, iustae magnitudinis et ad coeundum generandumque idonea. 370. *traduntur*, ut testiculi exseceutur. *pectine nigro*, inguine nigris crinibus horrido; ut Gr. κτείς. — 371. *spectatos*, insignes, iustae magnitudinis. *Spectata*, certis experimentis, an proba sint, nec ne, explorata et cognita, dicuntur proprie metalla, numi, histriones ac gladiatores; unde *spectatio*, *spectamen*, *spectaculum*. — 372. *bilibres*, ut *pugillares* XI, 156. Sic *pondera* dicuntur genitalia Catull. LXII, 5. Stat. Silv. III, 4, 77. et al. — 373. *Tonsoris damno*, quia tum in genis spadonis barba non erescit, e cuius tonsura lucrum capere possit: unde *leves genas* eunuchis tribuit Claudian. XVIII, 341. Eodem ioco Aristoph. in Nub. dicit, Socraticorum nudipedalia sutoribus fraudi esse; quod monuit Heunin. *tantum* tonsoris damno, non matronarum. *rapit*, avellit, excidit chirurgus, *tantum*, solius, unius *tonsoris damno*, ut I, 136. *tantum ipse*, i. e. ipse solus; quae parum Latina sunt omnino; H. Vales. *He-*

liodorus pro quovis medico vel chirurgo (nam veteres medici omnes erant chirurgi) et castratore, ut *Archigenes* sup. v. 236. — 374. *Conspicuus* et *notabilis*, insignis, spectabilis tam genitalium, quam staturae et corporis magnitudine, qualis spadonibus esse solet; unde *grandes Galli* Pers. V, 186. et *ingens semivir* inf. v. 512. ubi Grang. notat, semen, in veris viris effluens, proceritatis causam esse eunuchis. *Balnea*, quae probris infamia erant, *intrat*, nudus, ut adspectu grandis mentulae oculos pascant lavantes mulieres virique molles. *Provocat* magnitudine penis ipsum *custodem vitis et horti*, Priapum, cuius mentula enormis fingitur, et cui non modo hortorum, sed etiam vinearum, agrorum villarumque custodia committebatur. *a domina*, eius iussu. *Domina*, uxor.

376—378. Obscurus locus, cuius sensum ita recte mihi cepisse videor: Talis eunuchus, etsi bene mentulatus, *dormiat*, concumbat cum *domina*, coniuge tua, Postume, quae ex eo non gravida fiet; sed *Bromium*, puerum vel servum, concubinum tuum (forte iuvenem, ut putant, delicatum, formosum et comatum, ut Βρόμιος, Bacchus), qui *iam durus* est, h. e. duratus ac firmus ad labores corporis, vel robustus ac virilis, *iamque tondendus* h. e. barbatus, huiusmodi *eunucho committere noli*, h. e. cave patiaris, illum quasi cum hoc descendere in certamen stupri, uxori tuae inferendi, quum verendum sit, ne haec ita confestim concipiat. *Committere* est id. qd. *componere* et *comparare*, quae sunt verba theatri, arenae et certaminis publici (ἀγῶνος μουσικοῦ), de poëtis, histrionibus, mimis, musicis et inpr. gladiatoribus, quorum paria componebantur, ut invicem pugnarent. Similis locus sup. I, 162. 163. ubi v. not. (1)

(1) Interpretationi meae paucis subiungam alias. Scaliger ad Catull. monet, quemadmodum ibi *asino tradere* significet facere asinum, vel ut asinus pistrinarius sit, vel *asino tradi*, in locum asini, qui verset molas, suffici, ita h. l. Iuven. *committere eunucho* dici pro eunuchum tradere s. facere, castrare, et exprimi proverbium βρόμιον εὐνουχίζειν, q. d. noli castrare catamitum iam grandiorem, ne forti uxori tuae usui sit. Suffragantur ei Grang. et Voss. ad Catull. p. 164. et inpr. 526. nisi quod ille putat, adolescentes puberes castrandos doceri h. l. non exoletos et iam barbatos; hic vero, ipsis eunuchis traditos fuisse castrandos, et illorum id fuisse officium. Libinus, Farn. et Bahrdt, quibus Ach. adsentitur h. l. explicant: talis eunuchus dormiat cum coniuge tua, quae illius membri enormitatem facile sustinere et tolerare poterit; at concubinum tuum

379—397. Aliae mulieres maxime delectantur citharoedorum histrionumque cantu ac musicis instrumentis, quae in maximo pretio habent. Nota Britann. est: " *nullius fibula durat* i. e. nullus adolescens vel cantor infibolatus potest tam diutinum canendi laborem perferre. Alii interpretantur, quod mulieres pretio corrumpant citharoedos et cantores ad coitum, ut sic fibulam solvere cogantur: at poëta h. l. non mulieres notat, quae citharoedos amant, ut coeant cum iis (quas iam v. 73 seq. taxavit), sed ut voluptatem ex cantu eorum capiant, adeoque eas, quae studio citharoedorum canentium tenentur. „ Cf. v. 398. Mulieres tamen, de quibus h. l. agitur, musicis instrumentis potissimum gratia eorum, qui illis utuntur, et cantu propter canentium pulcritudinem, qua capiuntur, delectari videntur; unde exponere malim: nullus est citharoedus vel cantor, qui non, pretio ab ea corruptus, ad fibulam solvendam impellatur, ut cum illa coeat. De *fibula* et infibolatis cantoribus v. ad v. 73. *nullius* cantoris, *vocem vendentis Praetoribus*, qui ludos ac munera edunt, et hinc cantores, histriones et gladiatores emunt vel pretio conducunt. Similiter *funera sua vendere* lanistis et *Praetoribus* VIII, 192. (ubi v. not.) *vendere verba solicitis reis* et *vendere vocem Siculis plausumque theatris* ap. Martial. V, 16, 6. VII, 63, 9. et *voces prostituere foro* ap. Ovid. Am. I, 15, 6. *Organa*, ὄργανα, instrumenta quaevis, inpr. musica. *In manibus* mulierum sunt. — 381. *Testudo*, lyra, χέλυς, sic dicta a testudine, ex qua eam primum Mercurius fecisse dicitur, intensis nervis ovium vel boum Apollini abactarum. — 382. *Sardonyx* gemma pretiosissima, lapis Sardius (Σάρδιος), colorem humani unguis (ὄνυχος) referens. Sensus h. l. est: tota cithara pretiosis gemmis adornata est; non, quod alii putant, mulieris, testudinem pulsantis, digiti, gemmis et annulis ornati, in testudine micant.— *chordae* lyrae s. citharae a muliere *numerantur*, numero h. e. ordine iusto scite pulsantur, *pectine*, plectro, *crispo*, fisso, vel potius chordas crispante, h. e. tremulo celerique motu agi-

Bromium cave huiusmodi eunucho tradas: nam si cum illo dormiret, eum enormitate mentulae suae prorsus diffinderet et corrumperet. C. Valesius planissimum omnino sensum putabat esse hunc: spadoni, qui consuevit uxori tuae, concubinum tuum instar Bacchi capillatum, sed *iam durum* et exoletum, noli committere, ne a spadone, ut uxor tua, corrumpatur. Alii interpretes vel his adsentiuntur, vel prorsus tacent.

tante ac percutiente. Sic *linguae bisulcae iactum crispum* dixit Pacuv. ap. Non. *crispum movere latus* Virg. Cop. 2. *crispare hastilia* Virg. Aen. I, 313. — 383. *tener*, ut sup. I, 22. ubi v. not. vel iuvenis, vel delicatus, h. e. pulcer, iucundus, dilectus. *Hedymeles*, citharoedus, cuius nomen a dulci cantu (ἡδὺ μέλος) fictum videtur. *operam dedit* cantui, in canendo usus est. *hunc* pectinem *tenet*, semper in manibus habet, memor amoris et consuetudinis cum citharoedo, vel absente vel mortuo, cuius et grato plectro vel cithara *solatur se*, h. e. amati viri desiderium et absentiam vel mortem, gaudens se instrumenta vel reliquias tam *grati* carique viri possidere, quae ipsi tam gratae sunt, ut et *basia* iis *indulgeat*, h. e. frequenter oscula det. Proprie amori *indulget*, dum osculatur. 385 seq. Fuit matrona quondam nobilissima, quae Deos, facto prius sacrificio (ut voti sui fieret compos), rogaret, an Pollio citharoedus, cuius amore arderet, victoriam consecuturus esset in certamine Capitolino. Poëta forte historiam veram, nobis ignotam, memorat. *Lamiarum*, h. e. nobilium. v. ad IV, 154. *nominis alti*, antiqui, h. e. veteris originis ac nobilitatis. — 386. *Farris*, vel molae salsae, ac *vini* perpetuus fere usus fuit in sacris. *Ianum Vestamque* cur potissimum e Diis memoravit poëta? In eo non argutandum est vel ratio potius petenda ex Cic. Nat. D. II, 67: *Quum in omnibus rebus vim habeant maximam prima et extrema, principem in sacrificando. Ianum esse voluerunt. — Vestae vis ad aras et focos pertinet: itaque in ea Dea, quae est rerum custos intimarum, omnis et precatio et sacrificatio extrema est.* Praeterea *Ianus* antiquissimus Divum, et qui ad quoscumque Deos aditum dare primusque in Italia tum diis templa fecisse, tum ritus instituisse sacrorum, et ideo in sacrificiis praefationem perpetuam meruisse credebatur. A *Vesta* autem Graeci principium sumserunt sacrificiorum et, quum haec non sine igne essent, in omnibus eam invocarunt. *Vesta*, symbolum ἑστίας et ignis deaque tutelaris aedium et familiarum, sanctissime olim et ante omnes deos colebatur, potissimum libationibus: unde ortum proverbium ἀφ' Ἑστίας ἀρχόμενος, et ἀνέστιος dictus impius. *Ianus* forsan propr. prudentia in personam mutata, ut Prometheus (v. ad IV, 133.). 387. *Capitolinam quercum*, h. e. coronam quernam, praemium victoris in agone Capitolino, quem Domitianus exemplo Olympicorum ludorum instituit, quique quinquennalis et triplex fuit, musicus, equester

ac gymnicus. Similiter *Tarpeias quercus* et *frondem* dixit Martial. *Pollio* citharoedus, cuius et mentio fit VII, 179. et ap. Mart. 388 seq. Amor coniugalis ac maternus non maior, quam amor, quo citharoedum complectebatur, esse aut luculentius significari, nec mulier magis anxia esse poterat pro salute et convalescentia aegrotantis mariti ac filii, quam pro fama victoriaque citharoedi fuit! Exclamatio poëta cum iusta indignatione. 398. *medicis tristibus*, si medici tristes essent *erga*, propter, *filiolum* eius, de cuius salute desperant. *Medicis* autem poëta dixit, non *matre*, quae adulteri magis, quam filii cura et amore tangitur. 390. 391. Qui precabantur deosque salutabant, primum *aram* tangere, et *stare* ante eam *capite velato*, ne sacrificii religio malis ominibus turbaretur, tum corpus dextroversum in orbem circumagere, procumbere etiam dextramque ori admovere (adorare) solebant. *cithara*, citharoedo. 392. *Pertulit verba dictata* a sacerdote s. haruspice, qui precantibus solennes precum formulas de scripto praeire solebat, ne quid praeteriretur verborum, aut praeposterum diceretur. *Pertulit*, ab initio ad finem repetiit, vel ad Deos. Ita Schol. prob. Gronov. ad Plin. XVIII, 4. qui id dictum putabat genere loquendi Satiram admodum decenti in precibus praesertim parum probatis. *Dictata magistri omnia peragere* poëta dixit V, 122. *palluit* anxia de responso haruspicis, ex *apertae* h. e. dissectae sive mactatae *agnae* extis futura mox divinaturi. *pecudum reclusis pectoribus inhians spirantia consulit exta* Virg. Aen. IV, 63. 64.

393—395. Apostrophe ad Ianum cum summa indignatione, nec sine irrisione deorum. Magna vis inest in repetitione vocis *dic* et in verbis *antiquissime Divum*. Ianus *antiquissimus* Italiae deus vel heros. Hinc et κατ᾽ ἐξοχὴν *pater* dicebatur: hoc enim est voc. honoris, reverentiae, amoris ac religionis, quod proprie et primum senioribus maioribusque diis (etiam maris ac fluviorum), deinde vero et reliquis inditum est. — 394. *his*, tam putidis nefariisque mulieribus, et de talibus rebus, responsa das, vel adeo talibus votis *respondes*, talesque preces exaudis? Quo si facis, *magna* sunt utique *otia coeli*, h. e. magnum est otium Deorum, nec aliud gravioris momenti, quod *agant* et curent. Poëta respexisse et irrisisse videtur dogma Epicureorum, qui Deos in perpetuo otio tempus feliciter transigere, neque res humanas curare putabant. At multo invidiosius dicit, Deos quidem curare res humanas, sed eas tan-

tum, quae ipsorum cura indignissimae sint, gravissimas vero negligere. 396. *Haec* et *illa* sc. mulier, *consulit te*, propr. haruspex exta et deinde, his inspectis, deum. *Varicosus* dicitur, qui *varices*, h. e. venas intumescentes in cruribus (*flemina* ap. Plaut.) habet, sanguine crassiore, propter diuturnam potissimum stationem, deorsum in pedum venas delapso, quales fuere Cicero, Marius et alii; h. l. *haruspex*, quem importunae mulieres, responsa ab eo petentes, nimis diu stare cogunt. Male alii: dum diutius stare cogitur haruspex, fiet *varus* sive *varicus*, pedibus cruribusve divaricatis, h. e. praeter iustam mensuram late extentis s. distentis et introrsum retortis; quod vel naturae vitium est, vel rusticae consuetudinis; quam h. l. innui putabat Heins. ad Ovid. Art. Am. III, 304. qui tamen iam recte vidit, *varicum* a *varo*, et *varicosum* a *varicibus* dici, et in illis vocibus primam produci syllabam, in his corripi: de quo vid. etiam Salmas. Exerc. Plin. p. 363.

398—412. Magis tamen toleranda est uxor, quae musicam artem tractat et summam ex ea voluptatem capit, quam vagabunda et curiosa, quae vagatur per urbem et res novas perscrutatur. — 398. 399. Mulieres ingenuae Romanorum non in gynaeceis quidem includebantur, ut in Graecia; eas tamen in publicum conventumque virorum prodire nefas habebatur et inhonestum. *ducibus paludatis*, iam ad iter paratis, nam consules praetoresque paludati vel chlamydati Roma proficiscebantur ad bellum. 401. *Loqui facie recta*, erecta, ut *rectis oculis intueri*, ὀρθοῖς τοῖς ὀφθαλμοῖς s. ὄμμασιν, ἀσκαρδαμυκτὶ βλέπειν, ἀντοφθαλμεῖν, quod vel audaciae animique intrepidi vel impudentiae signum est: nam pudibundi ac timidi oculos non adtollunt, sed demittunt in terram et avertunt. *mamillis strictis*, h. e. *strophio*, *mamillari fascia*, ταινίᾳ nimis coarctatis papillis, et ita turgentibus, exsertis ac nudatis, more impudicarum mulierum. Ita coarctatis, ut in summo natent sinu; Brit.

402—412. Venusta ac luculenta summae curiositatis vel πολυπραγμοσύνης et λογοποιΐας descriptio. *Seres* (Sinenses) et *Thraces* pro extremi orientis septemtrionisque populis, in Scythia Asiatica et Europaea. *secreta*, secretos amores, *novercae et pueri*, privigni. *quis diripiatur adulter*, a pluribus ametur mulieribus; Ruhen. et post eum Graev. qui recte iam viderunt, *diripi* eleganter dici, qui multis sint in amoribus et deliciis. Quis spolietur a moecha, quis ab amica sua denudetur; H. Va-

les. — 406. *quibus verbis*, colloquiis. Alii: Graecis an Romanis, coll. v. 191.

407—412. Ex h. l. Lipsius in Epistol. Quaest. IV, 20. coniicit, Iuvenalem Traiani temporibus vixisse, et Achaintre, hanc quoque satiram eo regnante fuisse scriptam: haec enim referenda esse ad Traiani expeditionem in Armenios ac Parthos et ad famosum terrae motum, qui eodem tempore Antiochiam et vicina loca concusserit, et in quo subsederint montes fluviique eruperint. Sed nostro loco similior est ille Suetonii de Vespas. c. 23. *Ne in metu quidem ac periculo mortis extremo abstinuit iocis: nam quum inter prodigia cetera Mausoleum Caesarum derepente patuisset et stella in coelo crinita apparuisset; alterum ad Iuliam Calvinam, e gente Augusti, pertinere dicebat, alterum ad Parthorum regem, qui capillatus esset.* Poëta enim h. l. tum superstitionem vulgi ridet, cometae apparitione eversionem regnorum, clades, pestem, famem aliaque mala generi humano portendi atque immitti credentis, tum vanitatem et huius divinationis, ex feminea interpretatione siderum ac superstitione suspensae, et rumorum, et muliebris metus, qui illos augere solet, et affingit *diluvium* motumque terrae, quo urbes nutaverint et subsederint terrae: de qua λογοποιΐᾳ v. loc. simil in Theophr. Char. VIII. et ibi Casaub. Notanter autem ait, cometen seu crinitum sidus *instare regi Armenio Parthoque*, qui populi erant prolixa coma criniti; Hennin. — *Instantem*, imminentem exitio eorum et minantem illud. — 408. *Famam* Quintilianus Inst. Or. V, 3. dicit esse consensum civitatis, velut publicum testimonium; *rumorem* vero sermonem sine ullo auctore certo dispersum, cui malignitas ortum dederit, incrementum credulitas. — *rumores excipit ad portas* urbis, sciscitans singulos peregre redeuntes, ecquid novi audierint. *Excipere* auribus *rumorem*, ut *sermonem* et *voces* ap. Liv. locutione desumta a venatoribus, qui ex insidiis vel dolo ac fraude feras *excipere* solent s. capere, δέχεσθαι et ἐκδέχεσθαι. *Niphates* mons Armeniae maioris et pars Tauri, unde Tigris oritur, sed. h. l. fluvius, cuius tamen mentionem non faciunt geographi; forsan eiusdem Armeniae vel ipse Tigris. *quosdam* rumores *facit*, ipsa fingit et affingit. *Niphatem isse*, ivisse, h. e. irruisse, *in populos*, vel eos inundasse. 411. *urbes nutare*, concuti terrae motu. *subsidere terras*, in imum desidere, in profundum ruere, ut passim *sidere* (ad ima) et *desidere*.

413—418. Gravius est iracundiae saevitiaeque vitium, cui aliae mulieres obnoxiae sunt. *id vitium* curiositatis credulitatisque. 414. *Vicinos humiles*, pauperes miserosque, *rapi* ad supplicium, vel corripi, comprehendi et *loris* caedi iubet, si forte somnus ei interruptus fuerit latratu canum. Tale quid tum temporis evenisse videtur, quod poëta respexit. Idem valet de v. 418 seq. *Exorata*, quamvis valde orata, rogata a miseris vicinis, qui immeritam deprecantur poenam. Lubinus non male: quum exorata et quodammodo placata est, loris illos concidit, alias illos plane occisura vel ad mortem mulctatura. —417. *dominum*, herum canis.

418—433. Eadem mulier saeva et imperiosa, de qua v. 413 seq. sermo est, nocturno demum tempore lavat, et postquam diu convivas, frustra eam exspectantes, fame maceravit tandemque domum rediit ex balneo, sitim ibi contractam largo vini haustu explet ante coenam. Romani non modo post coenam, sed et ante eam et tum quidem ab hora plerumque octava ad nonam lavabant. Ante Imperatorum tempora nona hora balnei et decima coenae erat; sed postea hyeme nona, aestate octava hora balnei haberi coepta. Mulieres autem vinum bibere, nefas olim habebatur, nec minus, quam adulterium, vel mortis poena dignum: abstemiae etiam mulieres Italicae, bibaces potissimum Graecae. *gravis occursu*, aspera et terribilis est occurrentibus. *Balnea* privata, puto. *conchas et castra*, instrumenta balneatoris a servis ancillisque tanto tumultu ad balnea perferri iubet, quanto *castra moventur*. *Conchae* proprie vasa parva, formam concharum referentia, quibus unguenta, oleum aliaque servabantur; sed h. l. forsan grandiora vasa, integro corpori lavando apta, ut λουτῆρες Veneris, quod suspicabatur Barth. ad Claud. Epigr. 14. p. m. 1030. ubi de vario voc. *conchae* significatu copiose egit. — 420. *gaudet magno tumultu*, labore motuque corporis vehementi, *sudare*, sudorem elicere in sudatorio seu cella caldaria, quod potissimum fiebat vel ferendo vel movendo pondera, impr. halteres (ἁλτῆρας) s. *massas graves* h. e. plumbeas (μολυβδίνας χειροπληθεῖς ap. Lucian. de gymn.), quibus utebantur ad saliendum seque velut librandum, aut agitandum corpus, manibus plumbo gravibus sive sublatis ac depressis, sive huc illuc iactatis. — 422. *aliptes*, forte eunuchus et nudus, quales mulieribus ministrare solebant in balneis. *Imprimere digitos*, infricare unguenta, *cristae*, μεσομηρίοις, interfeminio sc. membro ap. Apul. Apol. p. 296. ed. Elm. Grang. κλειτο-

ῥίζαν; nam *crista* pars muliebris pudendi, Gr. νύμφη, μύρτον, ὑποδερμὶς s. κλιτορίς. *Callidus*, versutus et dolosus, qui sciat dominam suam huiusmodi titillatione et contrectatione gaudere, cuius moechus forsan est; Lubin. — 423. *Summum femur dominae* (v. adv. 30) *exclamare cogit*, hac fricatione flatus eius (*les vapeurs*) expellit. *exclamare* resonare s. crispare, ut *clamare*, *gemere et* βοᾶν de quovis sono et strepitu. Similiter *clamosus cunnus* Gallae eiusque *garrulitas* et *poppysmata* dicuntur Martial. VII, 17. Nota H. Valesii est: *cristae* i. e. labro pudendi, a colore *cristae* galli gallinacei sic dicto; quod si *digito* trahas, necesse est, *summum femur* i. e. pudendum vel naturalia *exclamare*, h. e. resonare ac ποππύζειν. Poëta tamen designavit forte *crepitum manus aliptae*, *humeris illisae*, *quae*, *prout plana pervenit aut concava*, *ita sonum mutat*, ut utar verbis Sen. Ep. LVI. pr. *Vncti verbere vapulat magistri* Mart. VII, 66, 8. Cunnum certe sive nates dici posse *summum femur*, vix crediderim. (1) — 424. *interea*, dum lavatur domina. — 425. *rubicundula* a balneis et sudore, vel quia ibi indulsit libidini, quod in balneis facere solebant viri et feminae, quum promiscue lavarentur; quem morem foedissimum, a Graecis petitum, sustulit Traianum. — *sitiens*, bibere gestiens, postquam sitim sudore collegit. *Oenophorum*, οἰνοφόρον, vas, quo vinum fertur, vel propr. quod vinum fert; vas vinarium, et quidem h. l. amplum. Romani, ut stomachum cibo large sumto exonerarent et provocarent appetitum, solebant statim a balneis uno ductu vel ἀμυστὶ bibere et post coenam vomere; quod Erasistratus improbavit, quasi oculis noxium et ventrem quoque sistens. *quod tenditur*, plenum est, repletur, urnae capax est. *Vrna* continebat quatuor congios, vel XXIV sextarios et dimidiam amphoram. — 427. *admotum pedibus*, mensae; vel advolutum pedibus dominae, ob magnitudinem, non manibus allatum. Plerique intpp. perperam exponunt, appositum servis, ut pessimum vinum; idque putant bibisse, qui vomere voluerint. Immo a domina bibitur *Falernum*, deinde *ante cibum*, forte et vinum, aqua calida mixtum,

(1) Minus tamen probanda est haec Henninii interpretatio: » *Aliptes* dum *callide* matronae *digitos* per blanditias *impressit cristae*, seu acuminato operculo, vel et conchae seu vasis unguentarii acumini, *cogit dominam* ea impressione dolentem *fe*mur percutere, ut sonitum ederet: consueverant enim Veteres in dolore et magna animi commotione femur percutere. « St *crista* eo sensu capitur, aliptes, certe, non matrona, digitos ei impressisse censendus est.

more Romanorum, denique *sextarius alter* s. secundus, adeoque duo sextarii. Hinc vomitus. *Sextarius* sexta pars congii, capiens XII cyathos vel binas cotylas s. heminas. 428. *ducitur*, exhauritur, defunditur ex oenophoro; vel bibitur, ut passim, v. c. ap. Horat. Od. I, 17, 22. et IV, 12, 14. *rabidam orexin*, ὄρεξιν, appetitum, h. l. edendi, *facturus*, excitaturus, exinanito per vomitum ventriculo alvoque exonerata. *Ex longo rabies collecta fatigat edendi*, Virg. Aen. IX, 64. —429. *Dum redit* e stomacho, remittitur vomitu, evomitur. *loto intestino*, abluto ventriculo et alvo purgata. — 430. *Marmoribus*, in marmoreo pavimento (quale in magnifico triclinio esse solebat), *rivi properant*, δεινῶς pro, multum vini fluit, eiectum ex *pelvi*, in quam illud inspuerat, quaeque inde *olet*. *lata*, ampla, *pelvis*, vomitione repleta. *Falernum* vinum exquisite dictum; est enim nobilius vini genus. *Heres mero Tinguet pavimentum superbum Pontificum potiore coenis*, Horat. Od. II, 14, 26. *Natabant pavimenta mero, madebant parietes*, Cic. Phil. II, 41. — 431. 432. Serpentes avidissimi sunt vini, unde et eo in sepibus imposito olim capiebantur ebrii. — 433. Maritus *oculis opertis*, clausis ob tantam turpitudinem, *substringit bilem*, iram et indignationem coërcet ac reprimit: non effundit, metuens iram imperiosae uxoris.

434—456. *Gravior* tamen, h. e. molestior et minus tolerabilis est uxor, quae nimis docta esse aut videri vult, cuiusque oratio est volubilis. Sic ap. Lucian. περὶ τῶν ἐπὶ μισθῷ συνόντων cap. 36. Αἱ δὴ οὖν γυναῖκες (καὶ γὰρ αὖ καὶ τόδε ὑπὸ τῶν γυναικῶν σπουδάζεται, τὸ εἶναί τινας αὐταῖς πεπαιδευμένους, μισθοῦ ὑποτελεῖς ξυνόντας καὶ τῷ φορείῳ παρεπομένους) ἓν γάρ τι καὶ τοῦτο τῶν ἄλλων καλλωπισμάτων αὐταῖς δοκεῖ, ἢν λέγηται, ὡς πεπαιδευμέναι τέ εἰσι καὶ φιλόσοφοι, καὶ ποιοῦσιν ᾄσματα οὐ πολὺ τῆς Σαπφοῦς ἀποδέοντα· καὶ διὰ δὴ ταῦτα μισθωτοὺς καὶ αὗται περιάγονται ῥήτορας καὶ γραμματικοὺς καὶ φιλοσόφους. Ἀκροῶνται δ' αὐτῶν πηνίκα ἤτοι μεταξὺ κοσμούμεναι καὶ τὰς κόμας περιπλεκόμεναι (ut fere inf. v. 483.), ἢ παρὰ τὸ δεῖπνον· ἄλλοτε γὰρ οὐκ ἄγουσι σχολήν· πολλάκις δὲ καὶ μεταξὺ τοῦ φιλοσόφου τι διεξιόντος, ἡ ἅβρα προσελθοῦσα ὤρεξε παρὰ τοῦ μοιχοῦ γραμμάτιον· οἱ δὲ περὶ σωφροσύνης ἐκεῖνοι λόγοι ἑστᾶσι περιμένοντες, ἔστ' ἂν ἐκείνη ἀντιγράψασα τῷ μοιχῷ ἐπαναδράμῃ πρὸς τὴν ἀκρόασιν, quibus verbis cf. sup. v. 233 seq. et *les Femmes Savantes de Mr. Moliere*. *discumbere* ad mensam: nam modo sermo fuerat de uxore, quae ante coenam in balneum iverat. Antiquo autem et a Graecis recepto more etiam in conviviis de rebus, ad philosophiam aliasque artes ingenuas pertinentibus, disputari et potissimum in missuum intervallis aut remotis mensis loca quae-

dam poëtarum recitari solebant; unde mox conviviis occasio fabulandi data. v. Wolf. ad Plat. Symp. IV, 1. Facile tamen intelligitur, quanti habenda sint haec iudicia, a parum sobriis profecta et ab iis, qui oblectandi sui causa, non serio literas tractant. Tales tum temporis plerique procerum erant, iisque similis femina, quae h. l. describitur. — 435. *perituræ ignoscit Elissae*, non tam miseretur Didonis et excusat eam, quod ex impatientia amoris perire voluerit post discessum Aeneae, quam excusat laudatque Virgilium, qui tam scite et amores Didonis in carmen suum intulerit et iustas struxerit finxeritque causas, quare ipsa sibi mortem consciverit. Praeclare autem h. l., ubi de laude Virgilii agitur, amorum Didonis mentio fit, quoniam et mulier iudicium fert, et poëta ille in hac carminis sui parte summam artem vario modo declaravit. *Elissae*, Didoni. — 436. *Committit et comparat*, verba synon. de quibus v. ad v. 378. et ad I, 163. *Comparat Maronem et Homerum*, ut Critici tam recentiores, quam veteres. (v. ad XI, 178.) 437. *in trutina suspendit*, ponit, h. e. Criticorum more eorum virtutes examinat eosque comparat. (1) *Trutina* proprie foramen, in quo lingula lancis (*examen* Pers. I, 6.) movetur et vergit, deinde ipsa bilanx libra.

438 seq. Tam clara est vox eius et tanta orationis copia, ut, qui his virtutibus in primis excellant, immo magna hominum *turba*, ei cedant ipsaque loquente taceant. *loquatur*, loqui conatur. 440. *Altera nec mulier:* nam multae mulieres et vocales sunt vel sonorae, et loquaces vel disertae. Xenarchus ap. Athen. XIII, 1. (7.) p. 559. Εἶτ' εἰσὶν οἱ τέττιγες οὐκ εὐδαίμονες, ὧν ταῖς γυναιξὶν οὐδ' ὁτιοῦν φωνῆς ἔνι; *verborum vis*, ut Gr. δύναμις, orationis copia et simul vocis contentio ac vigor vel claritas. *ca-*

(1) Conf. VII, 113. Pers. I, 7. IV, 10. (*Scis enim iustum gemina suspendere lance ancipitis librae*) Tibull. IV, 1, 40 seq. (ubi v. Heyne) Horat. Sat. I, 3, 72. et Epist. II, 30. Statera autem accuratius rerum pondera indicare putabatur, quam trutina. v. Cic. de or. II, 38. et Koenig ad Pers. V, 100. Rigaltius arbitrabatur, his versibus ab ipso poëta, etsi obscure, plus ponderis et maiestatis tribui Virgilio, idque facile intelligi posse ab iis, qui in trutinarum et examinum ratione leviora pondera a gravioribus *suspendi* adtollique non ignorent. Enimvero femina h. l. non modo Homerum, sed et Maronem, hunc *inde* h. est ex una parte, ex *alia* s. altera parte illum *suspendit;* et suspenduntur s. suspensae sunt h. e. alte pendent propr. trutinae, indeque et res iis impositae. Cf. inf. VII, 113. 114.

dit, excidit ore, effunditur. 441 seq. Egregia volubilis et sonorae linguae descriptio! Quot verba (pleromque inania) fundit mulier loquax, tot *pelves* ac *tintinnabula pulsari dicas* ac putes. Silenus Vlissem appellat ἄνδρα κρόταλον ap. Eurip. in Cycl. Hinc et *tympana eloquentiae* dixit Quintil. et τύμπανον φυσᾷν Theodor. in Brunck. Anal. Eodem spectat proverb. Δωδωναῖον χαλκεῖον, (quia Dodonae ἀσίγητος λέβης fuit, continuus aereae pelvis tinnitus, vento aut instrumentis effectus), et Sympos. Aenigm. LXXIX. de tintinnabulo: *Aere rigens curvo patulum componor in orbem; Mobilis est intus linguae crepitantis imago; Non resonat positus, motus quoque saepe resultat*: ad quae verba Wernsdorf in Poët. Lat. min. T. VI. p. 554. haec notavit: «Malleolum mobilem, quo tintinnabulum pulsatur, similem esse dicit linguae, quae appulsu suo ad palatum vocem et sonum efficit: quod expressit Horat. Serm. II, 3, 274. *Quid? quum balba feris annoso verba palato*. Ob eam causam videtur Iuvenalis mulieris argutam garrulitatem tintinnabulis adsimulare.» — 442. 443. Festiva sententia, qua simul vulgaris superstitio ridetur: Nil opus est amplius tot turbis et pelvibus, quibus plebs laboranti Lunae succurrere conatur; quod iis effici creditur, haec mulier solo linguae suae strepitu ac sono praestare potest. Veteres, rerum physicarum ignari, Lunam propterea, quod magicis sagarum incantationibus cogeretur in terram descendere et spumam vel virus, quo veneficae uterentur, in herbas effundere, deficere putabant ac reluctari vel *laborare*: ne itaque vinceretur carminibus et coelo devocaretur, sed ad carmina illa obsurdesceret, in hac lucta ei *laboranti aerium* sono, crepitu *pelvium* ac *tintinnabulorum*, *tubarum* cornuumque concentu *succurrere* conabantur. Quae anilis superstitio est notissima et per omnem fere Orientem etiam nunc divulgata.

444 seq. Vide ut inflectat se sensim oratio ad gravitatem. Sensus nexusque vss. 444 seq. hic est: Sapiens etiam pulcris honestisque rebus modum ac finem ponit s. statuit: hinc ingenium quidem tam disciplina, quam bonorum librorum lectione subigere, vel animum liberali doctrina excolere, non feminas minus quam viros decet; at omnem curam operamque ad studium philosophiae, rhetoricae, grammatices aliarumque artium conferre, non nisi viris proprium vel decorum ac fas est, et, si mulier haec virorum studia sectatur, eorum quoque et habitu utatur et reliqua negotia agat adeoque plane mulier esse desinat. 445. Epitheton *docta* in feminis non ad artis tantum poë-

ticae, sed philosophiae etiam, historiae omniumque, quae lectione addiscuntur, studium esse referendum, ex vss. 448 seq. intelligitur, et contra Broekhus. probavit Heyne Obss. ad Tibull. IV, 6, 2. — In vss. 446. 447. habitus negotiaque virorum, non philosophorum tantum aut oratorum poëtarumque (quae communis fere interpretum sententia est) designantur: quod iam monuere Schol. et Ferrar. — 446. Virorum tunicae erant substrictae et breves, circa humerum desinentes, feminarum autem molliumque hominum manicatae ac talares, h. e. prolixae et ad talos demissae. Bene vetus Schol. *accipere debet virilem habitum et cingi, ut vir;* et *Silvano mulieres non licet sacrificare.* Huic agresti horridoque Deo viri sacrificabant, feminae Iunoni et Cereri. Agricolae tamen prisci *Tellurem porco*, *Silvanum lacte piabant*, teste Horat. *quadrante lavari*; nam lavaturi vulgo quadrantem dabant balneatori; non pauperes tantum philosophi, quod male colligitur ex Horat. Sat. I, 3, 37. Enimvero feminae quoque lavabantur in publicis thermis balneisque, e quibus alia iis, alia viris propria erant. Non itaque vs. 446. 447. sola ac propria virorum negotia memorantur, quod supra monui. Si tamen Glossis mss. ap. Ferrar. fides habenda, mulieres lavabantur gratis, aut se ipsas pro pretio dabant.

448 seq. Grangaeus comparat verba Martialis II, 90, 9. — *Non sit doctissima coniux*, et Eurip. Hippol. v. 640 seq. Σοφὴν δὲ μισῶ. μὴ γὰρ ἔν γ' ἐμοῖς δόμοις Εἴη φρονοῦσα πλεῖον, ἢ γυναῖκα χρῆν. Τὸ γὰρ πανοῦργον μᾶλλον ἐντίκτει Κύπρις Ἐν ταῖς σοφαῖσιν. Poëta vero, mulieres insectans literatas, feminam forte, nescio quam, tunc temporis viventem, toto h. l. inde a v. 436. respexit. Vetus Schol. ad v. 434: "Statiliam Messalinam insectatur, quae, post quatuor matrimonia diverso exitu soluta, postremo Neroni nupsit: post quem interemtum et opibus et forma et ingenio plurimum viguit et consectata est usum eloquentiae usque ad studium declamandi." Ingeniose Henninius: "Suspicor per transennam notari h. l. Sulpiciam, Caleni uxorem, feminam doctissimam, quae et ipsa ad Satiras accessit, unde Iuvenalis, invidiae oestro forte percussus indignatusque feminam in gloriae partem venisse, stilum in feminas literatas generatim, sed obliquo in Sulpiciam oculo strinxit. Ipsa fatetur: *Primaque Romanas docui contendere Graiis;* et in satirica illa querela de exactis Vrbe philosophis sane unn *unum curtum sermone rotato enthymema*, non una *historia*. Quod autem

Palaemonis artem volverit, ipsa fatetur, quum in illa Satira ait sibi *lusa multa millia Phalaecórum*, *Iambicorum*, *Scazontum* cet. ut non immerito loquacitatis a Nostro v. 438 seq. accusata videri possit. Quod *antiquaria* fuerit, et ea ipsa Satira docet. „ — 448. *Non habeat dicendi genus* accuratum, ad rhetoricae grammaticesque regulas exactum (cf. v. 453.); vel *non habeat* h. e. non noscat diversa *dicendi genera*, rectum ac pravum vel sublime, mediocre et tenue, vel demonstrativum, deliberativum et iudiciale, vel denique Asiaticum, Rhodium, Atticum et Laconicum, quae in libellis rhetoricis memorantur. — 449. *aut curtum* cet. h. e. aut Dialecticae artis perita sit. — *Enthymema*, ἐνθύμημα, proprie quaelibet cogitatio, et deinde conclusio e sententiis contrariis, vel forma syllogismi, qui Aristoteli μονολήμματος dicitur, in quo una praemissarum propositionum deest, quasi ἐνθυμέομαι, cogito, h. e. in mente retineo. — *Curtum* vocatur, quoniam est decurtata et trunca quaedam argumentandi ratio. Cf. Heins. ad Ovid. Fast. II, 408. Verba *sermone rotato* spectant ad rotundam brevitatem propositionum vel sententiarum omnisque conclusionis, quae, quo brevior ac rotundior est, eo fortius ferit. Hinc et praeclare dicitur *torqueat*, metaphora petita a iaculis, quae, quum brevia sunt, *rotando torquentur*. Id iam animadvertit Muretus Varr. Lectt. VIII, 21. ubi etiam adscripsit locum Platonis de Spartanorum loquendi consuetudine, quos ab initio rudes imperitosque videri, sed postea torquere et vibrare brevem aliquam sententiam dicit. Hinc *iaculator* dicitur rhetor inf. VII, 193. et ap. Senec. in Epist. *Eadem illa sententia*, *velut lacerto excussa*, *torquetur*, ap. Cic. Or. 70. *Demosthenis vibrant fulmina*, ap. Petron. 109. et Quintil. XI, 3. § 120. *iaculari dicta et sententias.* (1) — 452. *artem Palaemonis*, h. e. Grammaticam. Nam M. vel Q. Remmius *Palaemon*, magister Quintiliani, sub Tiberio et Claudio principem locum inter Grammaticos tenuit et arrogantia fuit tanta, ut secum et natos et morituras literas iactaret. *volvit* verbis et lingua, vel secum s. animo, expendit, examinat vel tractat; quae notiones etiam verbo si-

(1) Turnebus Advers. III, 17. *sermonum rotatum* h. l. putat esse orationem conversione conclusam atque comprehensam ambitu; quod genus dicendi a Cicerone (Partit. 5.) *versum*, ab Aristotele συνεστραμμένον appelletur, et quo contorta oratio sit ideoque brevior, quam sponte naturae fusa.

mili *versare* subiectae sunt. 454. *Antiquarii* dicuntur vel veterum poëtarum, historiarum et antiquitatis studiosi, vel qui usu et investigatione antiquarum obsoletarumque vocum ac locutionum eruditionis famam affectant, vel denique qui priscos libros legunt et tractant. — 455. *amicae opicae*, quae Opice s. Osce, Oscorum more, h. e barbare, indocte ac male loquitur. *Opicum* inter convicia fuisse, quibus Graeci Romanos peterent, et hinc mulierem putide doctam h. l. *opicam* dici, monet Iacobs ad Anthol. Gr. *verba nec curanda viris*, ne viris quidem anxie circumspicienda et attendenda, nedum ab his in mulieribus reprehendenda et castiganda. — 456. Hinc Martial. XI, 20. *Quaeris, cur nolim te ducere, Galla? diserta es; Saepe soloecismum mentula nostra facit. Soloecismum liceat fecisse marito*, h. e. uxor non sit tam docta, ut intelligat, maritum barbare et vitiose loqui, neque tanta eius sit eruditionis affectatio, ut mariti barbarismos castiget.

457 seq. Aliae mulieres, in primis divites (*les coquettes*), nitorem munditiemque affectant, ut non maritis, sed moechis placeant, earumque mira est impudentia superbiaque. *virides gemmas*, smaragdos vel zmaragdos. — 459. *commisit*, tradidit, h. e. appendit. *magnos elenchos*, uniones s. margaritas oblongas, in piri modum turbinatas. *auribus extentis* pondere margaritarum; ut Sen. Herc. Oet. v. 661. *gemmiferas detrahit aures Lapis Eoa lectus in unda.*

461—473. Femina, ut moechis placeat, pane siligineo, in lac asininum intincto, et unguentis oblinit faciem. Verba *pane tumet facies*, ut et ea, quae sequuntur, referenda ad incrustationem panis madidi, quo femina domi apud maritum, ut cutem molliret, linebat faciem eique velut *tectorium* quoddam, h. e. crustam vel κατάπλασμα et ἐπίχρισμα, inducebat, quod deinde foras proditura abstergebat lomento vel σμήγματι ex lacte asinino, ut moechis placeret et cutis poliretur: nam *tectorium*, κονίαμα, proprie est incrustatio parietum ex arena et calce. Hinc *foeda adspectu ridendaque facies*, nondum lota ac polita, et mox *tectoria prima*: nam *tectorium* proprie dicitur albedo et incrustatio, quae creta potissimum et gypso muris aut parietibus et pavimentis inducitur. Hinc et *labra mariti*, faciem incrustatam exosculantis, *viscantur* et agglutinantur, h. e. tamquam in visco et glutine inhaerescunt: unde *miseri mariti*. — *Poppaeana*, quod Britan. iam monuisse video, non videntur esse medicamina faciei, ex madido pane et lacte

asinino confecta, quae nec *pinguia* sunt, nec *spirant*, sed unguenta suavis odoris aut magni pretii, ita (forsan primum a poëta nostro) appellata a Poppaea, Neronis uxore (ut *Cosmiana* et *Nicerotiana*), ob inventionem eius vel usum frequentem. *Poppaea* notissima e Suet. et Tac. *Spirat*, πνέει, *Poppaeana*, odorem eorum emittit s. fundit. 464–466. Lipsius Epist. Quaest. IV, 25. poëtae menti obversata putabat verba Lucilii Sat. XV: *Quum tecum est, quidvis satis est: visuri alieni Sint homines, spiram, pallas, redimicula promit.* — *loda cute*, v. ad II, 105. — 465. *Foliatum* unguentum s. nardinum et malobatbron, paratum ex nobili oleo, quod habent *folia* nardi vel potius malobathri, μαλοβάθρου s. μαλαβάθρου, inpr. in *India*; de cuius magno pretio et indole v. Plin. XII, 26. s. 59. XIII, 1 extr. et 3 extr. *moechis parantur*, in eorum gratiam praeparantur, vel ut mox *his emuntur.* 466. *quidquid* odorum, aromatum, gemmarum cet. quibus India abundat. *huc*, Romam. *mittitis*, pro vulg. mittunt. *Indi graciles*, v. sup. ad V, 53. — 467. *aperit*, retegit, *vultum* (ut ap. Martial. III, 3, 4), crusta quasi obtectum, forte per totam noctem, ut eo mollior fieret (unde *tandem*), et *reponit*, removet, *tectoria prima*, incrustationem panis (v. ad v. 461 seq.): nam *tectoria secunda*, quae nunc faciei *inducit*, sunt lac, unguenta (*foliata*) et fuci. Iam facies *incipit agnosci atque fovetur*, abluitur, tenerescit et candorem accipit *lacte* asinino. v. ad II, 107. *Formosam faciem nigro medicamine velas: — Aut aperi faciem, vel tunicata lava*, Martial. III, 3, 1. 4. — 469. 470. Id fecit Poppaea, in exilium missa. Vid. loca Plinii et Dionis laudata ad II, 107. *ad axem Hyperboreum*, h. e. ad extremas easque septemtrionales terrae partes. *axem*, plagam coeli, ut passim. — 471 seq. *Sed facies, quae mutatis — madidae, facies dicetur, an ulcus?* Henninius notat, Patres quoque ecclesiae nostrae bile plus quam satirica in hos fucos, quorum ope deformes naturam quasi ulcisci videantur, insurrexisse. *mutatis*, variis. 472. *offas*, micas vel frusta (Grang. *de la farine réduite en masse*, quo sensu *offa* dicatur. Plin. XV, 7.), *coctae et madidae* lacte asinino *siliginis*, v. ad II, 107. et V, 70. — 473. *facies dicetur, an ulcus*: nam et ulcera sic medicamentis et emplastris foventur.

474–485. Alia crudelis feminae negotia, quae mane agit, postquam e lecto surrexit. Saevit in familiam et iram, in maritum quacumque de causa conceptam, in servos servasque ef-

fundit. Talis Circe ap. Petron. c. 132. p. 627. ed. Burm. Cf. Barth. Advers. V, 8. Lepida vero causa irae h. l. affertur: *si nocte maritus aversus* ab uxore *iacuit* (καθεύδει ἀποστραφείς Luc. in Dial. Merc.), h. e. libidini uxoris non satisfecit. — 476. *periit*, actum est de ea, δεινῶς pro, male tractatur, vel magnum ei impendet malum. *Libraria* vel serva praelegens et eleganter scribens librosve describens, cuius etiam in lapidibus mentio fit (v. Pignori de servis p. 115.), vel *lanipendia*, quae lanam *librat* et *quasillariis* (a *quasillo* sic dictis) *appendit*, pensa lanificis ancillis distribuit. 477. *Cosmeta*, ut vulgo putant, non κομμώτρια, ornatrix, ancilla, quae dominam exornat, componens crinem cet., sed κοσμήτης, servus, qui mundum muliebrem curabat. *Cosmetae* tamen dicebantur olim omnes puellae virique, a quibus fucari facies, supercilia pingi, purgari dentes et medicamina, quibus foetor halitus arcebatur, parari solebant, quorumque ars κοσμητική dicebatur. *ponunt*, deponunt, *tunicas*, exui iubentur, et ad mammas usque nudatae ministrant dominae, ut facilé vapulent. *Liburnus*, v. ad III, 240. *poenas somni alieni*, non sui, sed mariti, qui nocte aversus iacuit. 479. *frangit ferulas* dorso suo, efficit, ut frangantur ferulae, dum iis caeditur. *Scutica*, parvum flagellum, e loris vel corio bubulo (τὸ σκῦτος corium) factum. Levia peccata *ferulis*, graviora *scuticis* et gravissima *flagellis* (quales fuere μάστιγες ἀστραγαλωταί) puniuntur. — 480. *Sunt, quae tortoribus* s. carnificibus *praestent annua* salaria, quia saepissime servos caedi iubent: nisi poëta rem in maius auxit. *Lorarii* dicebantur servi, qui conservos flagellare iubebantur, *tortores* et *carnifices* publici, qui reos potissimum, capitis damnatos, virgis caedebant.

481—485. Saevissima mulier adeo omnem exuit humanitatem et tam parum suppliciis servorum innoxiorum movetur, ut, dum hi, quos ne homines quidem esse putat, caeduntur, *obiter*, quasi aliud agens, *faciem linat* medicamentis s. fuco, *audiat amicas* secum confabulantes cet. *Verberat* et v. 483. 484. *caedit* pro: verberari et caedi iubet vel caedendos curat: nam quod per alium quis facit, ipse fecisse putatur et dicitur. 482. *considerat* et miratur *aurum pictae vestis*, vestem acu pictam auroque intextam. *latum aurum*, ut X, 27. — 483. Conf. locus Luciani adscriptus ad v. 434 seq. *Diurnum* s. diarium ac. scriptum, ἐφημερίς, liber in quo acta diurna s. quotidiana rationesque potissimum accepti et expensi ab ancillis consignantur. *Diurnos commentarios* dixit Suet. in Aug. *Transversa*

diurni vet. Schol. recte forsan interpretatur, ratiocinium diurnum, in transversa charta scriptum. (Gr. ὀπισθόγραφον.) (1) —484 seq. Cf. Böttigeri Sabina p. 250 seq. Exi, iam abi, furcifer cet. 485. *Intonet horrendum*, horrende femina, ut ap. Virg. Aen. XII, 700. et inf. v. 517. *grande sonat* sc. semivir; nisi iungenda sunt verba *horrendum Exi*, aut *intonet* impersonaliter accipiendum. *Intonet* autem gravius, quam resonet. Verba *cognitione peracta* vulgo interpretantur: finita cognitione causae et delictorum cuiuslibet servi sumtoque de omnibus supplicio; rectius autem Brit. et Ach. iam omnibus rationibus diligenter recognitis et excussis, finita lectione longi diurni. — 486—507. Cf. Böttigeri Sabina p. 251 seq. *Praefectura*, administratio et gubernatio, *domus non mitior* est *aula Sicula*, h. e. matrona s. femina, quae domui et familiae praeest, non minus crudelis in servos, quam tyranni Siculi, Phalaris et Dionysii, in cives.

487. *Nam si constituit*, statuit, *ornari* cet., non, ut alii exponunt, *constituit* scil. moechis locum et tempus conveniendi. — 488. *exspectatur in hortis* a moechis. — 489. *Sacraria*, aediculae et templa *Isidis* in octo Romae regionibus, apud quae (in porticibus) et in quibus multa admittebantur stupra et adulteria a mulieribus quae praetendebant, se in casto Isidis esse et pervigilia, excubias vigiliasve agere in eius honorem. *lenae Isiacae*, mulieris, quae apud aedem Isidis lenocinatur, vel potius sacerdotis; nam sacerdotes Isidis lenocinium quoque faciebant. Malim de ipsa Iside quasi lenociuante et lena magna (in cuius templo plurimae prostant feminae) accipere; quae tamen ratio paulo durior est: nam sic *Isiacae* poëta dixit pro *Isidis*. *Multas* (pellices, meretrices) *illa facit, quod fuit ipsa Iovi*, Ovid. A. A. I, 78.

490—507. Conf. Senec. de brev. vitae c. 12. Martial. II, 66. et Claud. de nupt. Honor. et Mar. carm. X, 101 seq. de ancillis ornatricibus variisque earum officiis. *Disponere crinem*, ut *ponere, componere, fingere, aptare, colere, ornare*, κόμην vel τρίχας διατίθεσθαι vel συντιθέναι. *capillis laceratis* ab irata et crudeli domina et

(1) Similiter fere *adversaria* Coel. Rhodig. XII, 21. Ita dicuntur libelli, in quibus et *adversa* parte perque *transversum* scribebatur, et in quos sine ordine omnia coniiciebantur, transferenda deinde in tabulas accepti et expensi. v. Salmas. de Vsur. p. 147. Minus probanda Grang. explicatio: legit diurnum *transversa* h. e. transverse, obiter, ut sit enallage. Sic fere *transversa tueri* ap. Vir. Ecl. III, 8. et Valer. Fl. II, 154. ubi v. Burm. Sed ita saltem *diurnum*, non *diurni*, dixisset poëta.

nuda humero, veste ab eadem discissa. Sed verba haec iis, quae praecedunt, magis congruent, si ea cum Dusaulx et Ach. retuleris ad summam festinationem, qua Psecas, vocata a crudeli domina, accurrat *capillis* sparsis, solutis et *laceratis*, nec non seminuda, ut confestim *disponat crinem* dominae *properantis* et clamantis. Poenae, ab irata domina ei inflictae, mox memorantur v. 492 seq. et iam memoratae sunt sup. v. 476 seq. *Psecas* puella ornatrix, et hinc forte comes Dianae ap. Ovid. Met. III, 172., sic dicta a ψεκάζειν, irrorare (ψεκάς ros), quae unguentis pretiosissimis capillos dominae delibuit, irrigat (ut ap. Claudian. l. l. *largos haec nectaris imbres irrigat*), aut, quod cel. Böttiger in Sabina p. 106 et 125. docet, quae unguenta pluviae tenuis instar arte nunc ignota ore (unde hoc?) inspergit dominae crinibus. Ornatrices rarum ac parvum aquae solent mittere ac velut ψεκάζειν, minutum s. rarum pluere; vet. Schol. *Psecas* dicta a ψεκάζειν, ut *Plecusa* Martial. II, 66, 4. a πλέκειν. Cf. Spanhem. l. l. Reines. Inscr. I, 89. et quae ibi disputat p. 125. 126. de arte puellae ornatricis s. comtricis (κομωτρίας, κομμωτρίας, κομμωτρίας, πλεκτρίας, κοσμωτρίας), capillis balsamum aut odoratos pulveres, medicatos succos cet. instillantis eosque apte disponentis. — 492 seq. Cf. Martial. II, 66. *Altior hic quare cincinnus* (ap. Martial. *comarum annulus*, ut inf. v. 496. *orbis*) verba dominae increpantis servam. *Taurea* non nomen matronae a *tauri* feritate fictum, sed scutica e corio taurino. 493. *crimen*, quasi grave peccatum commiserit Psecas. *capilli* non bene, apte et aequaliter *flexi*, non decenti inflexione crispati. 494. 495. Verba poëtae miserantis ancillam et dominae deformitatem deridentis. *Si tibi displicuit nasus tuus*, h. e. facies, quam in speculo contemplaris, non placet, quia deformis est, nec pulcra reddi potest arte; unde ira. — 495. *Altera* ancilla *laevum*, a sinistra parte, *extendit*, componit, *comas* confusas. Nota Hein. est: "Dubitari potest, an hoc usus loquendi ferat. Vnum exemplum scio, ubi *laevum* ita usurpatum videtur, Valer. Fl. I, 156. Igitur amplius cogitandum censeo." Sed alia exempla sunt Virg. Aen. II, 693. et IX, 631. *volvit in orbem*, v. ad v. 492. et 502. 497—501. Recte Grang. "Satirice, quod matronae, tamquam senatores, de ornatu capillorum deliberent et sententiam dicant. Similis iocus IV, 73. et ap. Sen. de brev. vit. c. 12. *Dum de singulis capillis in consilium itur* cet." *matrona* ancilla vetula, ob aetatem usumque peritior, quae nunc *lanis*, lanificio, *admota* est, facta est quasillaria (v. sup. ad v. 476.), postquam *cessavit emerita acu*,

h. e. emeritis quasi stipendiis, propter aetatem et hebetatam oculorum aciem, vacationem accepit a tenuiori ac subtiliori manuum opera, a suendo vel pingendo acu, vel potius comendo, crispando et componendo crine, ut *acus* sit crinalis vel discriminalis, de qua v. Böttigeri Sabina p. 27. Vox *emerita* praeclare petita est e re militari et gladiatoria, ut reliquae, *sententia prima Huius erit, post hanc aetate atque arte minores Censebunt* e curia vel senatu, in quo princeps senatus senioresque Patres primi *sententiam* dicebant vel *censebant* et ceteri ordine rogabantur. — 500. Tamquam *fama* aut *anima*, ipsa vita, in periculum et discrimen vocetur, vel in discrimine versetur. — 502. *Tot ordinibus* vel gradibus cincinnorum cirrorumque *premit caput*, *tot compagibus*, cincinnis, cirris, in nodum collectis, tabulatis quasi et contignationibus, *altum*, alte, *aedificat*, quod καταχρηστικῶς καὶ σκωπτικῶς dicitur. Grangaeus: " Antiquae, inquit, matronae crines ad verticem capitis convolutos habebant et aggestos quasi in turrim aut metam in primore parte capitis.„ Talis structura vel strues capillorum, a fronte in verticem reductorum et in gradus formatorum instar turris et coni, dicitur *nodus* et *tutulus*, Luciano ἐπανάστασις τριχῶν. Statio Silv. I, 1, 113. *celsae frontis honores suggestusque comae*, Lucan. II, 358. *corona matronae*, et (quod Graecus Thucydidis interpres, a Scriverio laudatus, docet) κρώβυλος in viris, in feminis κόρυμβος, et σκόρπιος in pueris. Hoc est *alienis capillis turritum verticem struere* ap. Hieron. ad Demetriad. 130. sect. 7. *Turritum tortis caput accumulare in altum Crinibus* ap. Prudent. Psychom. 183. *comam in gradus* et *orbes formare*, *volvere* (sup. v. 495.), *frangere*, *sinuare*; et *tortos in fluctus ponere crines* ap. Manil. V, 147. Conf. laudata ab Henninio verba Tertull. de cultu fem. et Marc. Capell. de Nupt. IV. Optime tamen mens poëtae percipietur e nummis, ex quibus Ach. colligit, hanc satiram regnantibus Traiano et Hadriano in lucem prodiisse. (1) *Aedificat caput altum tot*

(1) Conf. Valesiana p. 99 seq. vel notae H. Valesii in Iuvenalem, (in quibus docet, in numis conspici Traiani Imp. uxorem, Plotinam, et sororem Marcianam huiusque filiam Matidiam, nec non Sabinam, Hadriani coniugem filiamque Matidiae, habentes a fronte in modum turriculae vel turbanti capillos admodum elatos et in altum suggestum exaggeratos, retro autem depressos et plexos vel in varios orbes volutos; hunc vero morem non nisi Traiano imperante et deinde XL circiter annos (in aula) durasse et damnatum ab Annia Galeria Faustina, Antonini Pii uxore, ut invenustum, nec postea repetitum esse) Aeneae Vici Imagg. Augustarum, Bartholin. de

compagibus, ut fere *Corpora aedificant celeri crescentia nexu* ap. Claudian. XVII, 321.

503 seq. Mulier, cui ita in priori capitis parte crinis in formam turris alte structus est, *a fronte* videtur esse procera, ut *Andromache*, uxor Hectoris, *post*, h. e. a tergo, aversa, *minor est*, ut *aliam credas*. Similiter Mart. XIV, 122, de pumilione: *Si solum spectes hominis caput, Hectora crepas: Si stantem videas, Astyanacta putes.* Quae poëta h. l. asperioribus facetiis perstringit, nostris quoque temporibus ridendi occasionem dabunt. 504 seq. *cedo*, dic, quid credas? quid deinde? vel, quanto magis scil. *aliam credas*, *si breve* cet. German. verterem: *wie, wenn sie gar von natur sehr klein oder verwachsen ist?* Haec interpretatio firmatur simili loco XIII, 210. Hinc v. 307. interrog. signum posui. (1) Staturae brevitas facete mox adumbratur v. 506. et inpr. v. 507. *virgine Pygmaea*, conf. ad XIII, 167. *Cothurni* calceamenta sublimiora subere conserta, quibus multi, ut grandiores fierent, inpr. tragoedi (ut comoedi *soccis*) utebantur, augustam referentes deorum heroumque speciem: unde etiam stilus tragicus vel grande dicendi genus ipsaque tragoedia *cothurnus* dicitur inf. v. 634. VII, 72. et XV, 29. — 507. *ad oscula* non tam mariti, quam moechi; ut eum osculetur. *levis*, agilis, ἐλαφρὰ, κούφη.

508. Mulier talis, quae et adultera est et cultus studiosissima, nullam mariti rationem habet, vel sumtuum, quos facit, et *damnorum*, quae patitur: dum se ornat et moechatur, non curat rem familiarem. *Vivit tamquam vicina marito*, non coniux eius esset. — 510. 511. Festive et σκωπτικῶς poëta dicit: *Hoc solo propior* est, h. e. ostendit, se uxorem, non vicinam esse et in iisdem aedibus habitare, *quod amicos et servos coniugis odit*, eique *gravis est rationibus*, multis expensis.

Inaur. Vet. p. 9—12. Iunius de Coma c. 7. Salmas. ad Tertull. Pall. p. 246. al.

(1) Verba obscura, quae alii sic interpretantur: Da, et concede hoc parvia illis mulieribus, permitte et indulge, ut altiores videantur ac videri velint, ut naturam arte corrigant, si brevioris sint staturae. Alii ita: Et quidni illa alia videatur a fronte, quam a tergo, *cedo* enim et dic, an non alia videri queat, quum a natura parva sit et brevis Britann. » *cedo* h. e. dic mihi, quomodo facit, tam brevi statura, quum maritum vult osculari? erigit se in plantas. » Nihil horum satisfacit: nam sententiae illae vel languent, vel ex verbis poëtae perperam eliciuntur; et *cedo* neutiquam significat *concede*. v. Lexica.

511—592. Aliud feminarum vitium est nimia propensio ad stultam cuiuscumque generis superstitionem, quam potissimum peperit futurorum scrutandorum et praesciendorum cupiditas, qua homines omni aevo flagrarunt. Qua ratione et quo ordine singula huius rei momenta tractaverit poëta, Henninius iam docuit his verbis: "Subtilissime ab hoc versu usque ad v. 592. traducit omne genus divinationum, quae in usu erant apud Iudaeos 542—550. Armenios et Syros 550—552. Chaldaeus 563—571. Aegyptos, quorum mirificam superstitionem obiter exagitat 572—581. Phrygas 582—592. Indos 592. Perstringit Romanorum Bellonarios 511. 512. Graecorum Gallos Magnae Matris 513—541. hi enim populi, quos modo dixi, maxime divinationum erant studiosi. Ridet lustrationes cuiuscumque generis et expiationes 518—529. noctes viduas diebus sacris 535. 536. preces meditatas vel et cum lacrimis fusas 539. sacrificia 541. 542. procurationem fulgurum 587. quin immo per satiram etiam aduritur revelationes sacras 544. 545. dein enthusiasmos 511. 512. somnia et praedictiones ex illis 530. 531. extispicinam, haruspicinam, ubi obiter impia homicidia ad expiscanda futura notat 549—553. auguria et auspicia 585. Satirica hinc bile perfundit oracula in genere, speciatim Hammonis Libyci et Apollinis Delphici 554—556. Mathematicus 557—568. Apotelesmaticos 569—571. Astrologos 572—581. Ophthalmomanticen 578. 579. Medicos, qui Medicinae Astrologiam accommodant 580. 581. sortes, metoposcopos, chiromanticen 583. 584. Paucis, omnem Gentilium religionem subsannat, quam acutissime ad ineptas superstitiones, in quas sequior sexus est proclivior, refert, et summa styli acrimonia omnes etiam absurdissimas aliarum gentium superstitiones Romam, tamquam in sentinam, confluxisse indignatur." De iisdem superstitionibus earumque causis et classibus v. inpr. Heyne in Opusc. Academ. Vol. III. p. 203 seq. 270 seq. 291. et 312 seq.

511 seq. De sacris *Bellonae* et Bellonariis cf. IV, 123 seq. et loc. class. Tibull. I, 6, 43 seq. ubi v. Heyne. Similia erant sacra magnae *Matris Deum* s. Cybeles, similesque Bellonariis eius sacerdotes, Galli. Epitheton *furentis* et Bellonae et Matri Deorum earumque sacerdotibus sacrisque fanaticis aptum est. — *chorus* sacerdotum *Ecce intrat*: facete poëta, de sacris fanaticis locuturus, ipse quasi enthusiasmum et tam vividos excelsosque phantasiae sensus concipit, ut coram cernere iam omnia sibi videatur; quae etiam abrupti forte transitus causa est. *in-*

trat aedes feminae, arcessitus ab ea, ut consulatur: nam sacerdotes Bellonae, Cybeles, Isidis cet. a superstitiosis hominibus consulebantur. 513. *Semivir*, eunuchus (ut *semimares* ap. Ovid. Fast. IV, 183.) *ingens*, Archigallus, antistes sacrorum Gallisque praefectus. *Ingens* et corpore, et auctoritate ac veneratione. v. sup. ad v. 374. *facies*, persona, *reverenda minori obscoeno*, reliquis Gallis, dignitate inferioribus: unde *minori*. — *Obscoeni greges* dicuntur Galli Ovid. Met. II, 537. et *viri molles, obscoeni* ac *semiviri* iunguntur Liv. XXXIII, 28. — 514. v. ad II, 116. *Testa* Samia (de qua v. ad XVI, 6.) citra perniciem Gallos sibi virilitatem secuisse tradit Coelius ap. Plin. XXXV, 12. s. 46. extr. (ubi v. intpp.), at *ferro* Lactant. V, 9. *saxo acuto* Ovid. Fast. IV, 237 seq. Catull. LXIII, 5. *Devolvit illa acuto sibi pondera silice*, h. e. cultello lapideo. Conf. Scalig. ad Auson. II, 12. et verba Lucilii: *Testam homo sumit Samiam sibique illico Proscidit caulem tectesque una computat ambo*. *Cui* Archigallo *cedunt*, ob summam dignitatem, sanctitatem ac reverentiam, adeoque eum vel venerantur vel sequuntur, dato ei primo loco, *cohors* reliquorum sacerdotum, Gallorum, *rauca*, ob continuum clarumque cantum, ut sup. I, 2. vel potius propter acutam exilemque vocem; quae cur eunuchis ac mulieribus sit, docent Macrob. Sat. VII, 10. Aristot. et alii. 516. *Plebeia tympana*, sacerdotes minores vel inferioris ordinis, tympana pulsantes, more Gallorum in sacris Cybeles. *Tiara*, ut *mitra*, passim dicitur fascia et diadema, ut et X, 267. (de cuius figura v. ad VIII, 259.) sed h. l. *tiara Phrygia* est pileus, de quo fimbriae s. fasciae pendebant, quibus sub mento constrictis *bucca vestitur*, malae ac tempora obducuntur s. operiuntur. Galli autem sacerdotes erant deae Phrygiae.

517—521. Archigallus, a muliere consultus (more superstitiosorum hominum) iam oraculum edit, in quo magna minatur mala, ab irato numine mox peccatoribus immittenda, hortaturque, ut ira Deorum tam donis ac muneribus, quam expiationibus lustrationibusque mitigetur. Similiter vaticinatur sacerdos Bellonae ap. Tibull. I, 6, 51 seq. et oracula eduntur ap. Aristoph. in Equitibus. Eamdem vero superstitionem Seneca de vita beata c. 27. ita irridet: *Quum sistrum aliquis concutiens ex imperio mentitur, quum aliquis secandi lacertos suos artifex brachia atque humeros suspensa manu cruentat, quum aliqua genibus per viam repens ululat* (ut inf. v. 525.) *laurumque linteatus senex et medio lucernam die praeferens conclamat*,

iratum aliquem Deorum; concurritis et auditis et divinum esse eum, invicem mutuum alentes stuporem, affirmatis cet. — *Grande sonat*, ut *conclamat* ap. Senec. l. l. Britan. non ad vocem claram refert, sed ad faciem rei horrendam, ut sit, miranda praecidit et grandia; more Gallorum sacerdotumque Aegypti, qui per Vrbem cum insignibus suis vaticinantes, fanatico carmine talia populis ventura minabantur. Possis etiam ad grandiorem vaticiniorum orationem referre. Praeclare autem et facete v. 517–521. designatur versuta Archigalli similiumque sacerdotum avaritia ac fraus, qui morborum aliorumque malorum imminentium metu terrent superstitiosas mentes suadentque, ut irae numinis sedandae causa dona ac munera Diis vel, quod idem sit, sacerdotibus eorum dent. Religionem sacerdotum omnibus profecto temporibus eamdem fuisse, notat Bahrdt. *metui iubet adventum Septembris et Austri*, h. e. auctumni, in quo morbi ac febres grassari solent. Facilis praedictio rerum, quae vulgo fiunt, et apta ad designandam vanitatem vaticinii et superstitionis stultitiam. Sed graviores quoque morbos vel insolentiores eique mulieri, quae eum consulit, impendentes divinasse censendus est Archigallus. 518. *Ovorum* usus erat solennis in lustrationibus et incantationibus; unde ap. Lucian. τὰ ἐκ τῶν καθαρσιῶν ᾠὰ non edenda, sed foras proiicienda; Grang. 519. *Xerampelinae* ξηραμπέλιναι sc. vestes, quae colorem arefacto (ξηρῷ) pampino (ἀμπέλῳ) vel vitis folio similem adeoque pullum forte vel subrubrum ac pallidum (Gall. *feuille morte*) referebant. Alii: vestes coloris siccae rosae, qui Gall. *rose séche* dicitur, nec multum differt. Vetus Schol. vestes *ampelini* coloris, quin inter coccinum et muriceum medius est. Suidas in voc. Ἀτραβατικὰς de Romanis: ἐν ταῖς ἑορταῖς καὶ τοῖς ἐπινικίοις, καὶ παρόντων πρέσβεων, ἐνεδύοντο χιτῶνας καὶ χλαμύδας ποικίλας, ἀπὸ χρυσοῦ καὶ πορφύρας, καὶ ἄλλως πως πολυτελεῖς, ἐν δὲ ταῖς κοιναῖς συνόδοις ξηραμπελίνας τὸ χρῶμα, ἃς ἐκάλουν ἀτραβατικὰς ἀπὸ τοῦ χρώματος· τὸ γὰρ μέλαν, ἄτρον καλοῦσιν· ἢ ὅτι μετὰ τραβαίας ταύταις εἰώθασι χρῆσθαι· τραβαῖαι δὲ λέγονται αἱ πολυτελεῖς χλαμύδες. *veteres*, cf. Var. Lect. *donaverit Ipsi*, Archigallo. — 521. En astutiam sacerdotis, qui superstitiosis mulieribus, quae et stupidae vulgo sunt et credulae, facile persuadet, omnia infortunia, ipsis impendentia, in has vestes derivatum iri, et sic *totum annum*, h. e. totius anni peccata *expiata* esse *semel*, hoc uno munere, ita ut iam in totum annum libera ipsis denuo sit peccandi potestas. *In tunicas* has *eat* forte per risum dixit poëta pro, tali donatione avertatur: is certe verborum sensus est. At ipsa haec oratio ab ingenio talium praestigiatorum non abhorret.

Grangaeus, coll. Ascon. ad Horat. Cornel. pr. et Festo in v. *Pilae*, putabat, haec dicta esse ex ritu Romanorum, qui effigies et simulacra habuerint circum Lares in unaquaque domo, ut, si quid mali accideret, Dii in ea reiicerent. At Voss. ad Catull. p. 168. haec notavit: » Vestes illas ipsimet Galli induebant, utpote qui exsectis virilibus illico habitum virilem muliebri permutarent: unde in antiquis marmoribus passim Galli visuntur in stola muliebri, quod et de Deae Syriae Gallis tradit Lucianus. Habitus autem Gallantium erat lugubris; et *xerampelinum* colorem Plinius rectissime *pullum* interpretatur. »

522—530. Nihil non mulieri suadent superstitio et astutia sacerdotum. —522—524. Genus hoc lustrationis notissimum ex Pers. II, 15. 16. Horat. Sat. II, 3, 290 seq. et al. *Hibernum*, congelatum. Ipsa quoque byeme fluvio mergi non recusabit mulier et *abluet timidum caput*, h. e. se ipsam, cui superstitio ac versutia sacerdotum timorem incussit. 523. *mergetur Tiberi matutino*, h. e. matutino tempore, ut *mane* ap. Pers. et Horat. ll. ll. Nam homines cum diis acturi aut sacra iis facturi corpus totum, saltem manus, aqua, vel marina vel fluviali vel fontana, abluere solebant, (quo ritu adumbratur purgatio animi a vitiis) et ipsa nox polluere credebatur. *Ter*, ut ap. Pers. l. c. Virg. Aen. VI, 229. Ovid. Met. VII, 261. et al. Huius quoque numeri et mystica fuit vis, et vulgaris usus apud poëtas. (1) — 525. 526. Hunc superstitiosorum ritum memorant etiam Tibull. I, 2, 85. Seneca loco sup. ad v. 517. adscripto, et Ioh. Mabilius, a C. Valesio laudatus, in Itin. Ital. p. 50. (*Vidimus haud raro mulieres reptando in genua non solum ad Scalam sanctam, ad quam vix umquam aliter adscenditur, sed etiam ad sanctam Mariam maiorem et ad Basilicam, quae Ara Coeli dicitur, ex vicinis domibus progredi.*) (2) *Regis* Tarquini *Superbi agrum* inter Vrbem ac Tiberim, consecratum Marti, unde campus deinde Martius fuit; quod vel tironibus notum e Liv. II, 5. *Totum agrum erepet*, quo ridicula superstitionis vanitas augetur. — *genibus cruentis* rependo super arenam, lapides cet. *nuda*, v. ad. v. 159. — 526. *candida Io*, Inachi filia, in *candidam* vaccam a Iove mutata, quae in Aegypto, recepta forma humana,

(1) Hinc nolim cum Heuuin. haec referre ad τριῶν βαπτισμάτων ritus feminarumque conversionem ad nomen Christi; neque v. 535 seq. ad ἔθος Ἰουδαίων, ὡς καὶ τὸ πολλάκις ἐπὶ κοίτῃ (post coitum) βαπτίζεσθαι, Clem. Alex. Strom. IV. et Levit. XV, 18.

(2) Haud mirum, si Heterodoxus superstitiones Ethnicorum cum poenitentiae operibus Christianorum confundit. *A.*

nupsit Osiridi regi, post mortem vero in Deos relata est et *Isis* appellata, symbolum fecundantis et alentis Aegypti. Fabula notissima vel ex Ovid. Met. Hoc epitheton ad pulcritudinem vel ad vestes lineas Isiacorum sacerdotum referendum putabat Brit. *si Io*; h. e. Isis, *iusserit* scil. per sacerdotem, qui hoc mandatum sibi per somnium a Dea datum esse mentitur. Nam aliae nunc superstitiones ridentur earumque auctores, sacerdotes Isiaci s. Isidis, qui non minus versuti praestigiatores, quam Bellonarii, Galli cet., erant et fraudulenti coniectores, h. e. somniorum interpretes, quique recte *sacrificuli vanae superstitionis* dicuntur Suet. Domit.c. 1. — 527 seq. Grangaei interpretatio forte non repudianda: quamvis Romae in templo Isidis non vera sit Nili aqua, qua Aegyptii utuntur in huius deae templis, sed tantum simulata, tamen, *si Io iuberet*, mulier haec religiosa seu potius superstitiosa vel ipsa (pedibus) *ibit ad Aegypti finem* eam petitura. Alio sensu haec verba esse capienda putat Ill. Böttiger in Sabina p. 184. 211. 212. ed. pr. ubi dicit, sacris Nili aquis magnam olim vim adsignatam easque propterea ex Aegypto Romam et aliorsum fuisse delatas (v. Maillet Deser. de l'Egypte T. I. p. 29.), cultores vero Isidis, templum deae ingressos, aqua lustrali se ipsos aedemque adspersisse aut a sacrificulis adspersos esse (v. Casaub. ad Theophr. Char. XVI.): fingere itaque poëtam, Isidis cultricem eo superstitionis progredi, ut ab Aegypto arcessat aut ipsa potius petat aquam Nili, et quidem eum tantum in finem, ut *in aedem* statuamve Isidis spargat; neque eam magis superstitiosam fuisse, quam reges Persarum, qui aquam Choaspis in quovis itinere secum duxerint, de quo v. Brisson. de regno Pers. I. p. 59. Sed haec interpretatio non differt a nostra; aquas autem Nili Choaspisve *propter insignem earum vim aut arcanam* a superstitiosis olim petitas esse, vix crediderim. Reges certe Persarum secum duxisse Choaspis aquam, quia fuerit levissima et suavissimi saporis (ὕδωρ ἐλαφρότατον καὶ ἥδιστον), tradunt Herodotus I, 188. et Ctesias ap. Athen. II, 6. (23.) p. 45. Hinc et *Nili aqua* a multis petita et tum Berenicae a Ptolemaeo Philad. patre, tum regi Persarum, et huic quidem tributi loco, missa videtur, non propter magnam sacramve vim quae olim ei tributa sit. Firmatur haec coniectura verbis Sen. Nat. Quaest. IV, 2. extr. *Quare Nilus dulcis est, si illi e mari unda est? Nec enim ulli flumini dulcior gustus.* Non ignoro quidem, in eiusdem Sen. Nat. Quaest. III, 25. haec legi: *Quorumdam*

causa non potest reddi—quare aqua Nilotica fecundiores feminas faciat, adeo ut quarumdam viscera longe sterilitate praeclusa ad conceptum relaxaverit; quare quaedam in Lycia aquae conceptum feminarum custodiant, quas solent petere, quibus parum tenax vulva est. Quod ad me attinet, pono ista inter temere vulgata. Ea tamen huc non referenda. *Ibi* non modo in Aegyptum, sed etiam *ad Aegypti finem*, quin ultra aut supra Aegyptum, ubi *Meroe* sita est. *Meroe*, quae aliis insula maxima Nili in Aethiopia, cuius urbs eiusdem nominis regia fuit sedes, aliis peninsula dicitur, est hod. *Atbar*, quae provincia maximam regni Sennar et minorem Habessiniae partem versus meridiem complectitur et non prorsus quidem et semper, sed pluvio tempore tota fluviis restagnantibus, Tacazze s. Atbar (Astabora), Nilo eiusque brachiis, cingitur. *calida Meroe*, ut *calida Coptus* XV, 28. aliaque oppida Aethiopiae et Aegypti, terrarum in oriente sitarum; vel *Nilus tepens* s. *tepidus*, irrigans tepentem Aegyptum, X, 149. *ut spargat in aedem Isidis*; ut ap. Tac. Ann. XV, 44. aqua ex proximo mari hausta *templum et simulacrum deae* Iunonis *prospersum est*. — 529. Vetus Schol. *In Martio campo templum Isidis vetustum, proximum ovili*, h. e. ei loco, *ubi Romulus et pastores adsueverant pecora pascere; aut regiam dicit Romuli, ut* (leg. *aut*) *palatium*. Alii *ovile* h. l. dici putant *septa*, h. e. locum in campo Martio, in quem coibant in comitiis, quibus suffragii ius erat, ut ap. Liv. XXVI, 22. Lucan. II, 197. et al. Non male: sed quoniam *antiquum* vocatur *ovile*, cum Britan. et aliis accipere malim de eo loco campi Martii, ubi priscis temporibus ovilia fuerint Tarquiniorum et postea, horum agro Marti consecrato, septa sint exstructa. *Antiquum* itaque *ovile* poëta dixisse videtur facete, quia campum Martium sup. v. 525. *agrum regis Superbi* vocaverat. *surgit* doctius quam *est*, ut passim. Nam *surgere*, *exsurgere*, *exstare*, *existere*, *erigi* et *adtollere se* dicuntur montes, aggeres, muri, columnae, aedificia, quae alta sunt, vel quasi emergunt et eminent, vel conspiciuntur. — 530. *Credit enim* mulier superstitiosa, quae et credula esse solet, quod astutus sacerdos comminiscitur, *se moneri voce ipsius Dominae*, Deae, Isidis, quia per somnium id sibi Deam indicasse ac iussisse fingit sacerdos, et huius vox ipsi oraculi instar divini est, vel Deam per eum loqui putat. *Domina*, ut δέσποινα, etiam passim Dea dicitur. Vocabulum est honoris, ut *regina*, *rex*, *mater*, *pater*. — *Monere* et *monita* vocabb. propria de oraculis, Diis

ac vatibus, qui vel somniis vel prodigiis aliisque signis voluntatem suam et futura significant.

531. Επιφώνημα εἰρωνικόν, q. d. scilicet vel utique dignus est talis sacerdos, quocum Dii nocte loquantur! 532. *Ergo*, quia cum ipsa Dea eum colloquia habere existimant mulieres superstitiosae, praecipue illum colunt. — 533. *Qui*, antistes forte vel princeps sacerdotum Isidis. *grege*, choro sacerdotum Isiacorum, qui et *linigeri* erant, vel lineis vestibus induti (ut ipsa Isis, quae regina Aegyptiorum fuisse videtur easque lini usum docuisse), et *calvi*, capite raso; unde *Linigeri fugiunt calvi sistrataque turba* ap. Martial. XII, 29, 19. Causas utriusque rei pete ex Plut. de Iside et Osir. in quo libello de utroque Aegyptiorum numine et de *Anubi* copiosissime disputatur. *Anubis*, Osiridis vel Typhonis filius, perpetuus Isidis et Osiridis, h. e. Lunae et Solis, comes atque custos, factus nuntius inter Superos et Inferos (ut Mercurius et Ἑρμῆς Graecorum), qui symbolice horizontem sive ortum occasumque solis designabat et quasi ianitor coeli et ostiarius erat, qui soli in hemisphaerium nostrum ingredienti ianuam quasi aperiret eumdemque abeuntem in hemisphaerium inferius emitteret: unde capite etiam canino effingebatur, quia canis olim aedium ianuis tamquam ostiarius vel custos ac vigil addebatur huiusque symbolum erat. Quod caput caninum, eius effigies, humeris sacerdotum impositum per urbes circumferebatur. Hoc loco innuitur summus Isidis sacerdos, qui personam *Anubidis* sustinet, forte ut risum moveat, vel quod derisoris partes agit. Alii rationem inde petunt, quod sacerdos vel statuam Isidis, aeque ac Anubis, custodiat, vel nuncius sit inter Isidem et mulieres, ut Anubis inter Superos et Inferos, Henninius h. l. conspiciendam dedit imaginem Anubidis, qualis servabatur in cimeliis Parisinae Genofevae: est figura humana, excepto capite, quod caninum est, ipsoque rictus ductu exprimit et excutit sannam. *currit*, per urbem *derisor*, deridens ipse stultitiam et credulitatem *populi plangentis*, cum luctu et planctu quaerentis Apim; de quod v. ad VIII, 29. Poëta forte respexit illa sannae genera, quae exprimunt, qui ringuntur vel risu diducunt rictum quique linguam exsertant. Vtrumque et canibus proprium est, et hoc quidem *currendo* fessis ac sitientibus. Inde elucebit ars et ingenium Iuvenalis, superstitionem subsannantis. Alii iungunt verba *grege calvo plangentis populi*.

535–541. Sensum et sales h. l. recte, opinor, cepit Britann. cuius haec nota est: *Ille sacerdos*, qui se cum Iside colloquium habere simulat, *petit veniam* mulieri huic vel uxori admodum superstitiosae ab Iside, *quoties* illa mulier non abstinet *concubitu* cum marito suo vel adeo cum adulteris suis; unde forsan *violato cadurco*, lecto, i. e. non servata castitate lecti matrimonialis per eos dies ac noctes, quibus sacra Isidis peragebantur: nam tunc nefas erat coniungi marito. *Et movisse caput* cet. ironicῶs: et profecto ipse Osiris precibus sacerdotis adnuit; nam *visa est serpens argentea movisse caput* i. e. adsensisse. *Illius* sacerdotis *lacrymae m. m. praestant*, *ut Osiris*, scil. *corruptus* muneribus, *non abnuat veniam culpae*, crimini mulieris, quae cum viro concubuit. (1) Iam videamus de verbis singulis. — 535—537. In sacris Isiacis, ut Bacchi et Cereris, feminae ac matronae (ut θεσμοφοριάζουσαι apud Athenienses), novem per dies ac noctes debebant abstinere concubitu et stramentis incubare in templo vel pervigilia in eo agere, quod vulgo dicebatur *secubare* et *in casto Isidis* vel *Cereris esse*. De quo secubitu v. intpp. Prop. II, 33 (al. 24.), 1 seq. IV, 5, 34. Ovid. Am. III, 10, 1. et Tibull. I, 3, 23 seq. ubi nota Heynii legitur, quae etiam ad h. l. transferri potest: " Admodum superstitiosam *uxorem* fuisse necesse est, quippe quae etiam peregrina sacra coluit; nec id genus animorum adeo alienum ab amore esse aiunt. „ 536. *diebus* tam *sacris* et *observandis* cum reverentia, religiose, pie ac rite colendis; quibus maxime *violatur* castitas lecti matrimonialis. *Cadurcum* stramentum s. stragulum, lodix, culcita, ut VII, 221. et deinde totus lectus, ut h. l. Vetus Schol. laudavit hos Sulpiciae versus: *Ne me cadurcis destitutam fasciis* (h. e. remotis stragulis) *Nudam Calaeno concubantem proferat.* Originem vocis docet Plin. XIX, I. *Nullum est candidius* (linum) *lanaeve similius*, *sicut in culcitis praecipuam gloriam obtinent Cadurci* in Gallia, quorum regio nunc *Quercy* et oppidum *Cadurcum* olim Divina s. Duεona hodieque *Cahors* dicitur. (2)

(1) Ita quoque hunc locum explicuere Voss. Etymol. p. 87. et Salmas. Exerc. Plin. p. 344. 938. et 1170. nisi quod perperam putarunt, non mulierem, quae sacris diebus haud abstinuerit concubitu, sed maritum eius adiisse sacerdotem, ut pro ea veniam peteret, magnaque mercede ac *poena* culpam illius redemisse.

(2) Vetus Schol. male: *membrum mulieris intelligitur*, *quum sit membri velamen*; *vel*, *ut alii*, *est instita*, *qua lectus intenditur*. Illam vocis vim notavit etiam Isidorus in Glossis; *Ca-*

538. *movisse caput*, adnuisse capite precibus sacerdotis (ut κατανεύειν κεφαλῇ ap. Hom. Il. I, 524 seq. et *adnuisse deam* ap. Liv. V, 22.); nisi malis, *movisse*, quassasse, *caput* prae ira, ut ap. Horat. Sat. I, 5, 58. Virg. Aen. VII, 292. κινήσας κάρη Hom. Od. V, 285. Tum minor distinctio post *cadurco* ponenda. *visa est*; quod fingit sacerdos. *argentea serpens*, simulacrum Isidis in templo. Nam inter varias huius Deae species ac symbola etiam haec pertinent, quod vel caput eius vel dextrum bracbium *serpentibus* cinctum est, vel currus duobus draconibus vehitur. — 539. *murmura*, ut *susurri* et ψιθυρισμός, preces (h. l. sacerdotis) et vota cum murmure s. susurro concepta: nam vota, quae clara voce facere pudebat precantes, in primis parum honesta vel improba vel invidiosa, tacite aut cum murmure concipiebantur, ne quis ea audiret, aut faceret contraria. Tacitas eiusmodi preces memorant Sophocles Electr. 638 seq. et Persius II, 6 seq. Bene autem Sen. Ep. 10. ex Athenodoro: *Tunc scito, te esse omnibus cupiditatibus solutum, quum eo perveneris, ut nihil Deum roges, nisi quod rogare possis palam. Nunc enim quanta dementia est hominum? Turpissima vota diis insusurrant; si quis admoverit aurem, conticescent et, quod scire hominem nolunt, Deo narrant. — Qui aperto vivit voto nec labra movet metuens audiri* cet. ut ap. Martial. I, 40, 6. *nihil arcano qui roget ore deos.* Hinc Pythagorae praeceptum μετὰ φωνῆς εὔχεο. — *meditata*, praeclare, quia non sunt iustae preces, ex vero animi sensu profectae, sed murmura insania, fraudulenter excogitata. 540. 541. Facete ridetur superstitio mulieris, cuius preces exaudiuntur cuique datur *venia culpae*, concubitus, quia *Osiris*, vel uxor eius Isis, donis *corrumpuntur*, h. e. sacerdos munera accipit. *Anser* vero et *popanum* s. placenta *tenuis* (λαγαρόν) et Isidi sacra, et in deliciis erant sacerdotibus Aegyptiis. Henninius: "Si vis, inquit, hunc locum penitus intelligere, vide Petri Bellorii Aegyptium illum sacrorum ministrum, cum florum fructuumque primitiis nec non multis

durcum (nam ita leg. pro *cadurdum*) *membrum feminae*, et *cadurca labra pudendi muliebris aut sponda lecti*; eamque h. l. unice veram esse, contendebat H. Vales. mirans hoc latuisse omnes interpretes. Idem tamen Schol. inf. ad VII, 221. "*Cadurcum* quidam cucullum dicunt candidum, propter hiemes et nives comparatum; alii tabernaculum, aut tentorium dixere, quibus merces suas protegere consueverunt."

anseribus onustum, e manu pendulis, et, ut videtur, quadra, in qua non obscure mihi videor observare *tenue popanum.* »

542 seq. *Quum ille* Isidis sacerdos *locum dedit* aliis superstitionis auctoribus et recessit, *Iudaea* mulier vel Iudaei succedunt, qui *cophino foenoque relicto*, h. e. relicta sylva ac supellectile sua, in Vrbem venerunt, et mendicandi et vaticinandi causa. Nonnulli putant, Iudaeos h. l. poni pro Chaldaeis, somniorum interpretibus. Sed de his potius agitur v. 553 seq. — *arcanam mendicat in aurem*, in aurem matronae superstitiosae clam insusurrat fata eius futura. *Mendicare* faceto pro susurrare, quoniam mendici Iudaei susurrant, vel simul clam stipem rogant. Clam vero vaticinantur et mendicant ac *trementes* h. e. timide, pavide; quoniam Iudaicam religionem professi vel Vrbe eiiciebantur, vel gravius tributum pendebant. — 544. *Interpres legum Solymarum*, Hierosolymitanarum, h. e. Iudaicarum; nam *Solyma* olim dicta Hierosolyma et *Solymi* Hebraei. *Arboris magna sacerdos*, v. ad III, 15. *internuncia*, quae voluntatem Dei hominibus indicat, unde *Iovis internuncii et interpretes* dicuntur augures et aves Cic. Phil. XIII, 5. et Div. II, 34. *fida*, cui fides est habenda; ἀξιόπιστος. *summi coeli*, h. e. Dei. v. ad XIV, 97. — 546. *Implet et illa* Iudaea s. sacerdos sibi manum praedicendo futura, *sed parcius*, quam ille sacerdos Isidis (de quo antea sermo fuerat), et clam. *aere minuto*, trientibus, quadrantibus cet. — 547. Fallaces Iudaei pro mercede ad consulentis votum et somnia aliorum interpretantur, et quae ipsi somniaverint confingunt. *Somnia* erant aut vera aut falsa, et magna illis olim vis tribuebatur ad futura prospicienda, quum natura somniorum non satis perspecta esset.

548—552. *Armenius* quoque *vel Commagenus haruspex* superstitiosis mulieribus, quae peregrinis haruspicibus non minorem, quam Romanis fidem habent, ex inspectis extis futura praedicit, et huic *spondet amatorem tenerum*, dulcem vel tenero ac blando amore flagrantem, illi *testamentum ingens*, ampla bona testamento legata ei vel relicta. *Spondere*, ut *promittere* III, 43. sed gravius est fidissimamque promissionem ac praedictionem significat. *Commagene* pars Syriae inter Amanum montem et Euphratem. Haruspex *tractabat*, h. e. inspiciebat exta, et quidem potissimum *pulmonem*, iecur et cor. In contemtum huius artis, quae profecto admodum inepta erat et ridicula, non maiorum animalium, sed *columbae*, *pullorum*

et *catelli exta* memorari videntur. *columbae calidae*, recens mactatae et adhuc fumantis, vel spirantis, h. e. palpitantis, ἀσπαιρούσης. *rimatur*, solerter scrutatur, inspicit et consulit exta. Parrhasius (Epist. XVIII.) *exta catelli* dicit ad ritum magicae damnataeque artis facere, et laudat haec Pausan. VI, 2. § 2. verba: Ovis hoedique et vituli exta passim consulebant haruspices, etiam suis apud Cyprum; *canis* autem nemo, nisi Thrasybulus augur et vates arcano peculiarique quodam ritu. 552. *Interdum et pueri exta rimabitur*, et pueros occidet, ut ex eorum extis talia perscrutetur. — *faciet* ita, *quod*, si alius faciat, *ipse deferat*, v. sup. ad v. 220. Patrabit infanticidium, quod iudicio suo postea detegat (accusans feminam superstitiosam) ut propositum praemium delationis adsequatur; Parrhas. l. l. Ach. et C. Vales. At Schol. vetus: "Heic Eguatium philosophum significat, qui filiam Bareae Sorani, quam, quum ipse ad magicam discendam esset (ita Dorleans legit pro *descendisset*) hortatus, detulit Neroni, ob quam rem mori cum patre iussa est a Nerone. Eguatium autem poëta ob delationem hanc ipsam saepe lacerat, ut III, 116.,,

553–581. Locus class. de alia superstitione et arte, de qua haec disputavit Koenig ad Pers. V, 46 seq. "A stellarum compositione et inclinatione ea, qua quis lucem adspexisset, indolem eius et naturam, studia, commoda et incommoda vitae futurae pendere, antiquitatis superstitio sibi persuasit. Opinio haec, rudibus ingeniis familiarissima ideoque et vetustissima, ex eo fonte profluxit, unde plurimi et maximi errores, quibus mortales ducuntur et exagitantur, originem traxerunt. Proclivis est enim omnis aetas, a literarum studio nondum philosophiae luce collustrata, ad indagandas causas earum rerum, quae vel magnitudine sua in admirationem sui rapiunt, vel utilitate aliqua ad hominum vitam insignes sunt, vel omnino ad genus mortalium aliqua ratione pertinent. Quo in studio lapsi sunt homines eo gravius, quo minore rerum cognitione instructi illud aggrederentur, quum rerum simul exsistentium, quae nulla societate inter se coniunctae essent, in alterutra alterutrius causam et rationem sitam esse existimarent. Id quod non solum omnibus astrologiae deliramentis locum fecit, sed et mater fuit omnium errorum, quos quidem futuri praesciendi amor foverat, innumeraque mala in vitam hominum induxit. Quantum prava haec studia Ptolemaeorum aetate viguerint, docet Heyne Opusc. acad. T. I. p. 109. Ceperunt autem nova

semper incrementa omni memoria, qua homines debilitatis et fractis per luxum et mollitiem corporis et animi viribus rerum futurarum metu cruciarentur. Ceterum cur a genethliacis Saturni stella malefica, Iovis salutaris habeatur (Macrob. Sat. I, 19.), ignorabant vulgo: una ratio affertur ex Ptolemaeo in Fabric. Bibl. Gr. T. IV. c. 14. p. 449. Multi iam ex veteribus huic superstitioni anili bellum indixerunt. v. c. Favorin. ap. Gell. XIV, 1. Cic. de div. II. et Sext. Empir. V. Mansit tamen persuasio vulgaris, ut, sub quo quis signorum Zodiaci esset natus, ab illius signi natura et indole colorem animi traheret, ut a Libra aequitatem, a Geminis propensum ad intimam familiaritatem animum (in hoc autem videntur sibi veteres non semper constitisse; v. intpp. Petron. 39.), malignitasque unius stellae bonitate et salubritate alterius quodammodo coërceretur et temperaretur.,, Similia et alia copiose disseruere, quos infra laudavi in nota 168. Astrologiam vero hanc profitebantur homines ubivis vagantes, qui *Chaldaei* (v. 553.), *astrologi* (v. 554), *mathematici* (v. 562.), Babylonii, astronomi, genethliaci, planetarii, ἀποτελεσματικοὶ (Germ. *nativitatsteller*), vocabantur, ut ars eorum *mathesis*, ἀστρολογία πινακική, γενεθλιαλογία, μετεωρολογία, ἀποτελεσματική. Haec ars nitebatur superstitione, quae magnam vim in res humanas tribuebat planetis et sideribus, praecipue iis, quae in zodiaco sunt quaeque eo momento, quo quisque nascebatur, et surgebant et his vicina et ab iis remota et denique iis opposita erant. Ex his sideribus quaedam putabantur esse felicia ac benigna (ἀγαθοποιοὶ ἀστέρες), ut *Venus* (v. 570.), Iupiter, Luna, Virgo, Libra, Taurus; alia infausta, *tristia* et malefica (κακοποιοὶ ἀστέρες), ut *Saturnus*, Scorpio, Capricornus; alia vero communia (ἐπίκοινοι ἀστέρες), ut Mercurius. Prosperorum tamen salutariumque siderum et coniunctione et oppositione (quae proprie *constellatio* dicitur) noxiorum vis infringi et felicissima saepe genesis effici credebatur. Hinc astrologi illi e *genesi* (v. 579) s. genitura et sidere natalitio eiusque *inspectione* (v. 579.) vel observatione ac comparatione, quae *horoscopus* et *thema* (Suet. Aug. 94. extr.), ὡροσκόπος et θέμα, vocabatur, fata cuivis imminentia augurari et diem horamve, qua aliquid agendum esset, ut prospere succederet, definire solebant. Eo consilio utebantur *libris* (v. 578.), sive *tabellis* (v. 558.), *ephemeridibus* (v. 574.) et diariis, quae Graecis ἐφημερίδες et πίνακες (unde astrologia πινακική, iudiciaria, ut contra κανονική, quae est ἀστρονομία) dicuntur, et in quibus

designaverant ortus, motus, coniunctiones, distantias et oppositiones planetarum siderumque, ad quemcumque diem notatas, adeoque indicia τῶν καταρχῶν, inceptorum, et dierum horarumque, ad quaelibet vitae negotia eligendarum aut vitandarum, τῶν ἐμπράκτων s. εὐχρήστων et ἀπράκτων. His ephemeridibus consultis et hora inde natali explorata, omnis Astrologorum ars in illis diebus horisve constituendis continebatur calculationibus et supputatione, quae fiebat per *numeros*, h. e. calculos computatorios, et tabulam calculatoriam: unde *numeri Thrasylli* v. 576. *Babylonii numeri* Horat. Od. I, 11, 2. *Chaldaicae rationes* Cic. Div. II, 47. et ψηφίδες; ut omnis illa exploratio αἱ Χαλδαίων μέθοδοι in loco Luciani sup. ad III, 43. adscripto.

553 seq. Chaldaeis maiorem fidem habebant superstitiosae mulieres, quam Bellonae, Cybeles Isidisque sacerdotibus, vel Iudaeis et haruspicibus, quorum antea mentio facta est. 554. *Quidquid dixerit Astrologus, credent*, tamquam ab ipso Iovis *Hammonis fonte*, h. e. oraculo, *relatum*, petitum ac profectum esset (cf. ad. VIII, 125.), et quidem duplicem ob causam credent, quoniam tum *oracula* ubivis fere terrarum, ne Delphico quidem, clarissimo omnium, excepto, *cessant* aut silent, adeoque ea ab illis non amplius consuli possunt, tum *genus humanum futuri caligo damnat*. Iuvenalis tangit ridetque primum et superstitionis et oraculorum vanitatem, deinde astutiam vaticinatorum, non a Delphico oraculo, quod obticuisse nemo ignorabat, sed e longinquo mendacia, quae difficilius ita exquiri possunt, petentium, denique v. 554. fabulosam oraculi Iovis Hammonis originem. Quum enim Bacchus in expeditione Libyca aquae inopia laboraret, aries subito ex arena exivisse et ad *fontem* aliquem perduxisse Bacchum, is autem pro Iove habuisse arietem, et hinc eo loco, quo reperta sit aqua, Iovi *Hammoni* magnificum exstruxisse templum perhibetur: unde *Hammonis* nomen vulgo ab arena, ἀπὸ τῆς ἄμμου, deducitur, et arietina ei cornua tribuuntur. Templum quoque Hammonis cinctum est densa silva, quae in illo terrarum tractu unica est et *fonte* vel multis potius fontibus alitur; in eodem vero vel alio Hammonis nemore est *fons Solis*, fano vicinus, qui medio die friget et calet noctu. Hinc *fons* h. l. pro ipso oraculo. — 555. Scoptice hoc dicit, quasi illi astrologi oraculorum defectum supplere debeant; Ach. Variae memorantur causae, cur Delphicum aliaque oracula sensim obmutuerint; Delphicum tamen responsa adhuc dedisse traditur Neronis et Iuliani temporibus.

556. *damnat*, vel damno afficit, vel propter noxas et scelera arguit et punit, ita Diis ulciscentibus, ad hominum interrogata non amplius respondendo; Prat. Reliqui interpretes vel tacent, vel nugantur. Saniora attulit Hein. qui ita exponit haec verba: *caligo futuri damnat humanum genus*, efficit, ut homines saepe infelices sint, saepius in perniciem eos praecipites dat, quia futura nesciunt. Ita locum quoque explicat vexatissimum Virg. Aen. XII, 727. *Quem damnet labor et quo vergat pondere letum.* Vtrum vero rem acu tetigerit, aliorum sit iudicium. Mihi quidem et dubia videtur illa verbi *damnare* significatio, et sententia non satis congrua; aptior autem haec: *caligo*, ignorantia *futuri* temporis, rerum fatorumque futurorum, homines, qui eorum praenoscendorum cupiditate ardent, angit, cruciat. Poëtae nostri animo, ni fallor, obversabantur verba praeclara Horat. Od. IV, 29, 29 seq. *Prudens futuri temporis exitum Caliginosa nocte premit deus, Ridetque, si mortalis ultra Fas trepidat.* Sed pro *damnat*, quod illo sensu non dicitur, aliud vellem substituisset verbum; neque huc referenda crediderim, quae dixi ad III, 116.

557—564. Eo maior fides habetur astrologis eoque maior et eorum et artis, quam profitentur, fama est, quo pluribus flagitiis infames sunt, vel potius, quo saepius vel in carcerem vel in desertam insulam missi sunt, scil. propter mala, quae praedixerunt, vel motus tam animorum et civiles, quam bellicos, quos vaticiniis suis excitarunt. Nam si eventus praedictis forte respondit, non modo revocantur et libertatem recuperant, sed magnam quoque famam consequuntur. Historia etiam omnium temporum docet, fanaticis ac vatibus eo melius consilia et coepta sua processisse, quo pluribus obnoxii fuerint periculis et insectationibus. Ipsi Mathematici vel astrologi saepius et in exsilium missi, et revocati sunt. *Hoc genus hominum potentibus infidum, sperantibus fallax, quod in civitate nostra et vetabitur semper, et retinebitur*, Tac. Hist. I, 22. *Praecipuus*, indicio hominum vulgari, *est horum* astrologorum, *qui saepius exsul* fuit, *cuius* cet. h. e. astrologus, qualis fuit ille, ex cuius affirmatione et *tabellis* astrologicis (v. ad v. 553.) spem imperii praecipuam cepit Otho et cuius potissimum instinctu is *magnum civem*, Galbam, summo genere natum et Imperatorem (v. ad I, 33.) trucidavit. Mathematicus ille, *amicus* Othonis, *Seleucus* dicitur Suet. sed *Ptolemaeus* Tacito et Plutarcho, unde nonnulli putant, haec eiusdem hominis diversa nomina fuisse.

Alterutrum tamen *saepius exsulem* fuisse, non alii, quod sciam, tradunt. *tabella conducenda*, cuius vaticinium magna mercede emendum est. *obit* pro *obiit*. — 560. *fides* est s. fit *arti* astrologicae. *ferro*, ferreis catenis s. manicis. — 561. In castris stativis carcer erat, iisque motis malefici catenis trahebantur. — 562. *nemo indemnatus*, non s. nunquam damnatus, *habebit* indicio hominum vulgari adeoque habere putabitur, *genium*, peritiam artis vel ingenium; nisi malis: *habebit genium*, Genii favorem, fortunam secundam. Genius albus et ater; Horat Ep. II, 2, 186 seq. — 563. 564. *cui vix contigit* tam felici esse, ut relegaretur tantum, non occideretur, utque *tandem*, multos post annos, de exsilio revocaretur. *Cyclada*, unam e Cycladibus ins., v. c. *Seriphum* et alias; vel pro quavis insula, in quam damnati relegabantur. *Seripho parva*, ut X, 170. (et sic forte *parvamque Seriphon* leg. ap. Ovid. Met. VII, 464.) nam Seriphus (hod. *Serfino*) patuit tantum circuitu XII mill. pass. Eadem ins. deserta fuit et saxosa.

565 seq. Eiusmodi astrologos *consulit Tanaquil tua*, uxor futura, et quidem *de lento funere*, de sera s. tarda et nimis morante morte (ut III, 43.) *matris* tuae, *ante* omnia *tamen de te*, de tua morte, Postume, cet. Quae impia vota tum temporis frequentia erant, et de iis saepius consulebantur astrologi v. ad III, 43. *ictericae;* quo impia mortis spes crescit. *Ictericus*, ἰκτερικός, homo laborans *ictero*, morbo regio s. arquato, qui e bile per totum corpus suffusa nascitur, Gr. ἴκτερος, ab ave eiusdem nominis, quae eum, si spectaretur, sanare, et tum ipsa mori credebatur. *Tanaquil tua*, ut ap. Auson. Epist. XXIII, 31. h. e. coniux tua, similis Tanaquili, Tarquinii Prisci uxori, quae et imperiosa ac superba, et astrologiae divinationumque vel coelestium prodigiorum, ut vulgo Etrusci, peritissima fuit; Alii εἰρωνικῶς ita bonam, prudentem et pudicam uxorem, cuius exemplum eadem Tanaquil fuerit, dici existimant. 567. *Efferat* domo mortuam, h. e. sepeliat. — *Quid enim maius*, optabilius, *dare numina possunt*, quam longam adulteri vitam et praematuram mortem matris, mariti aliorumque consanguineorum, quorum opes hereditate accipiat.

569—581. Tales mulieres, quales nunc multae sunt qualisque tua forte uxor erit, astrologiam ignorant; at sunt aliae his doctiores, non minus vitandae et cavendae, quae ipsae hanc artem callent et profitentur; quae non amplius *consulunt* astrologos, sed iam ipsae *consuluntur*, quaeque manibus semper te-

runt *ephemeridas*, nec quidquam negotii suscipiunt aguntque, nisi illis antea consultis consilioque inde capto. *Haec*, quae Chaldaeos consulit, et contra *illius*, *quae nullum consulit* cet. — 570. *Saturni sidus triste*, h. e. noxium (ut *grave* Prop. *impium* Horat.) *Veneris* autem *laetum*, h. e. prosperum et salutare. v. ad v. 553 seq. *quo astro*, cum quo sidere (scil. cum Luna) coniunctum, *laeta*, laete, prospere, *se proferat*, prodeat, se ostendat, *Venus*, h. e. salutaris sit. — 571. Quibus anni temporibus sidera vel prospera et salutaria, vel noxia et infesta sint, quibusque vel damnum, vel lucrum ipsis portendant. *lucro dentur*, in lucro ponantur, sint lucro, h. e. prospera.

572. *Occursus illius*, tamquam rei mali ominis, cui vel occurrere periculosum sit. *vitare memento*; v. ad V, 71. — 573. *In cuius manibus cernis ephemeridas*, tabulas mathematicas, *tritas* adsiduo usu, loco *sucinorum*, quibus ornantur manus mulierum, quae etiam globos ex electro, ut alios ex crystallo, confectos manibus gestabant refrigerationis bonique odoris causa; vel tamquam monilia ex electro, quae ab ipsa contrectari solent; vel quas manibus semper terit, quemadmodum teruntur sucina, ut attritu calefacta magis redoleant odoremque spirent iucundiorem. Posterior ratio ceteris praeferenda. Hinc forte *pinguia* etiam dicuntur sucina; nisi hoc epitheton spectat potius ad naturam sucini, de qua Tac. Germ. 45. *Si naturam sucini admoto igne tentes, in modum taedae accenditur alitque flammam pinguem et olentem: mox ut in picem resinamve lentescit.* 574 seq. Conf. ad v. 553. et loc. simil. Ammiani Marc. XXVIII, 4, 24. *nullum* astrologum. 575. *castra viro patriamve* (ita leg.) *petente*, marito ex Vrbe proficiscente vel ad eam redeunte, *non ibi pariter*, una cum eo, quasi periculum ei immineat. 576. *revocata* ab itinere et admonita *numeris Thrasylli*, astrologica calculatione; nam ipsa hanc artem profitetur. De *ephemeridibus* et *numeris* v. ad v. 553. *Thrasyllus* celeberrimus mathematicus, Tiberii Imp. comes, contubernalis et praeceptor, qui forte et libros scripsit de re medica, quos Plinius passim laudat. — 557. *Ad primum lapidem*, milliarium ab Vrbe, *vectari* vehiculo aut lectica, h. e vel brevissimum iter facere. *hora* vectationi idonea ac prospera *sumitur ex libro*, ephemeride. Ad summam autem superstitionis vanitatem declarandam inpr. valet h. l. rerum frivolarum minimarumque, de quibus ephemerides consuluntur, commemoratio. 578. *Pruritus* membri alicuius corpo-

ris ominosus, ut et sternutatio ac palpitatio. 579. *inspecta genesi;* v. ad v. 553. *Collyrium* medicamentum oculorum coloris cinerei ex spodio; h. l. forsan crocus vel collyrium διὰ κρόκου, quo *pruritum* tolli dicit Plin. 581. *dederit*, definiverit. *Petosiris* pro quovis astrologo, ut *Thrasyllus* sup. v. 576. *Petosiris* enim Aegyptius clarissimus fuit astrologus ac philosophus.

582—584. *Si mediocris* conditionis aut pauper *erit* mulier superstitiosa, mediocres etiam s. viliores et circulatorios hariolos consulet mediocri pretio. *lustrabit*, adibit vel pervagabitur, *spatium utrimque metarum*, h. e. ab una meta ad alteram percurret Circum, qua in longum patet, inpr. Maximum, in quo circumforanei et viliores astrologi, divinatores, sortilegi, coniectores, quaestus causa versabantur multi. 583. *Meta*, νύσσα, tres turriculae s. columellae, ad *utramque* extremitatem spinae, qua medius Circus erat diremtus, collocatae (unde h. l. *utrimque lustrabit metarum spatium*), circum quas currus sinistrorsum flectendus erat. *sortes ducet*, consulet sortilegos, qui in Circo, foro ac viis passim versabantur. — 583. *frontem manumque praebebit* inspiciendam *vati*, hariolo, et quidem *frontem* Metoposcopo seu Physiognomoni, qui ex fronte et vultu s. ore eiusque lineamentis, *manum* χειροσκόπῳ s. χειρομάντει, qui e manuum lineis et incisuris hominum mores atque fata futura divinat. 584. *Poppysma*, πόππυσμα s. ποππυσμός dicitur proprie palpus s. sonus, lingua aut manibus excitatus, quo adsensum vel admirationem significare et blandiri solemus, inpr. equis, qui ποππύζεσθαι, h. e. demulceri et applaudi amant (v. ad I, 35.); hinc favor, assensus, adulatio, blanditiae, quo sensu ἐπόππυσεν αὐτὸν dixit Timocles apud Athen. IX, 18. Vetus Schol. bene explicuit: *oris pressi sonus, aut* (ita leg. pro *ut*) *labiorum in se collisorum strepitus*. Hinc poëta facete, ni fallor, depinxit eiusmodi hariolos, Zigeunis hodiernis similes, quorum mos erat, per (s. κατὰ), *crebrum poppysma*, vel crebris poppysmis s. basiis iactatis, *rogare*, mendicare, blandiri et ad benevolentiam homines artisque suae usum allicere, vel honoris ac venerationis signum dare. Sic *blanda basia iactare rhedae devexae*. IV, 118. (ubi v. not.) et *fulgetras poppysmis adorare* apud Plin. XXVIII, 2. ubi v. Intpp. Hinc forte leg. *crebrum ad poppysma roganti*. Sed praeferenda emendatio Cl. Manso *crebrum poppysma sonanti*, et haec eius interpretatio: " Ποππύζειν non est iactare basia blanda, sed sibilum ore emittere, seu compressis labris acutiorem quemdam sonum edere. Stat mulier superstitiosa in

circo fallaci *frontemque ac manum*, ut laeta audiat, divino porrigit. Ille non nisi bona videt et auguratur, quoque maiorem mercedem accipiat, se ipsum summo gaudio perfusum simulans, iterum iterumque *poppysma sonat*, h. e. emittit, edit. Eodem sensu legimus apud Theocr. V, 89. de Clearista, pastori, capras praeteragenti, amorem et laetitiam suam prodente: Βάλλει καὶ μάλοισι τὸν αἰπόλον ἁ Κλεαρίστα, Τὰς αἶγας παρελῶντα, καὶ ἁδύ τι ποππυλιάσδει, ad quod bene Schol. καὶ ἡδύν τινα συρισμὸν συρίζει. Transitiva autem verbi *sonare* significatio passim obvia, v. c. inf. VII, 108. Tibull. I, 3, 60. II, 1, 32. Virg. Ecl. V, 64. „ Heineckio vulgata lectio videtur sana et sensus hic: pauperes mulieres ad vates eunt, qui contenti sunt et esse debent, si sibi mercedis loco basia iactentur. Colligit id maxime e loco Mart. I, 77, 13. 14. *Illic* (in foro) *aera sonant; at circum pulpita nostra Et steriles cathedras basia sola crepant.* Quae si mihi excidissent, ille forsan dixisset: interpretatio haec nescio quid ridiculi habet. Quaerere tamen possis, utrum satis probabile sit, librarios *roganti* substituisse pro *sonanti*. — 585. *Divitibus* mulieribus. *Phryx augur:* nam *Phryges et Pisidae et Cilices et Arabum natio avium significationibus plurimum obtemperarunt*, Cic. de Div. I, 41. extr. *Indus*, non philosophus (Gymnosophista, Brachmanes), sed *augur* et, ni fallor, magus; nam *India* Romanis tam lato sensu dici solet, ut etiam Persidem, Arabiam, Aethiopiam partemque Aegypti complectatur, et Persarum Magi tum philosophi, tum augures erant. v. Cic. l. c. *Conductus* mercede s. pretio, et quidem magno. Pauperes enim mulieres nec conducunt hariolos, nec magnam iis mercedem solvunt. 586. *astrorum mundique peritus*, Astrologus et Mathematicus. *Mundus* etiam passim pro coelo ponitur. — 587. Cf. Lucan. I, 584 seq. 606 seq. *aliquis senior* Etruscus haruspex, *Ergenna* dictus, qui et fulminum conditor vel procurator erat et expiator, quique mactatis ovibus et intestinis earum inspectis, quid factu opus esset, docebat. *condit* terra, sepulcro *fulgura*, eorum reliquias aut vestigia et fulmine icta: nam fulmine icti, quo loco exstincti erant, non cremari solebant, vel inde transferri, sed vel relinqui, vel sepeliri, locus autem sepiri et caesa bidente (unde *bidental* dicebatur) arisque exstructis expiari et consecrari. Omnem superstitionem, quae ad fulmina spectat, vulgaresque de iis opiniones copiose exposuit ac perstrinxit Seneca in toto libro II. Nat. Quaest. Fulmina erant aut *publica*, aut privata. v. Plin. II, 52. et Sen. Nat. Quaest. II, 48. qui et

plura eorum genera recensent. — 588. *Plebeium*, plebeiarum pauperumque mulierum, *fatum positum est in Circo*, ibi illis praedicitur. v. ad v. 582. *in aggere*, v. ad VIII, 43. — 589 seq. Ferrar. R. V. " Hic plebeiam et vitae liberioris mulierem inducit poëta, *nudis* (ita vulgo legitur) *cervicibus longum aurum* s. monile gestantem. Nam quum matronae ita stola talari et manuleata opertae essent, ut nihil praeter faciem appareret; contra libertinae et quae licentiam stupri vulgaverant non cervice modo, sed humeris atque lacertis conspicuis ac seminudis erant. „ Sed adversus eum ita disputat Achaintre: " Primum *aurum longum* dici pro *monili* non certum est; deinde inauditum monile *cervicibus* impositum; praeterea meretrices monilibus aureis et *longis* etiam ornari, minime credendum; denique quid ridiculum magis, quam meretrices Syras, Phrygias, Aegyptias, ut erant pleraeque, consulere hariolos Syros, Phrygios, Hebraeos, atque etiam, an *nubant* potius cum hoc, quam cum illo (huic quam illi), quasi meretricibus matrimonium et *partus discrimen* (v. 592.) sit frequens atque usitatum? (et optandum vel in votis?) Hinc cum Salm. et Iuvencio *nullis* legimus pro *nudis*, ut innuatur mulier plebeia (ut contra *dives* et nobilis v. 585 seq.), quae *nullis cervicibus*, h. e. nullo modo et nulla in parte colli vel potius capitis, *ostendat*, gestet, *longum aurum*, vela auro et argento distincta, ut matronae divites. „ Recte, opinor, etsi legere malim *Quae nullum longis ostendit cervicibus aurum*, aut certe *longum aurum* accipere de smaragdis, unionibus et elenchis, coll. sup. v. 457 seq. ubi designatur *femina dives*, *Quae virides gemmas collo circumdedit et quae Auribus extentis magnos commisit elenchos.* 590. *Consulit* hariolos *ante phalas delphinorumque columnas*, h. e. in Circo. v. ad v. 582. — *Phalae* s. *falae*, turres ligneae, non autem erectae in Circo in usum spectatorum, sed quae vulgo ab ovali figura *ova* dicuntur, obelisci aut *columnae* mobiles septem, vel *ovorum* vel *delphinorum* figuram referentes, quae in spina Circi ponebantur, et quarum una tolli sive auferri solebat, quoties unum e septem curriculis (nam tot fuisse constat) peractum erat. (1) Ludi circen-

(1) Dio Cass. lib. XLIX extr. de M. Agrippa: κἀν τῷ περιδρόμῳ σφαλλομένους τοὺς ἀνθρώπους περὶ τὸν τῶν διαύλων ἀριθμὸν ὁρῶν, τούς τε δελφῖνας καὶ τὰ ὠοειδῆ δημιουργήματα κατεστήσατο, ὅπως δι' αὐτῶν αἱ περίοδοι τῶν περιδρόμων ἀναδεικνύωνται. Cf. Liv. XLI, 27. Varro R. R. I, 2, 11. (ex quo loco intelligitur, hasce machinas ligneas, singulis curriculis

ses priscis temporibus Neptuno equestri vel Conso sacri erant, unde machinas illas etiam *delphinorum* imaginem retulisse suspicari possis. Vtrum vero et cur praeter *ova* etiam *delphines* eiusdem rei causa, ut curricula scil. bigarum quadrigarumque numerarentur, eodemque tempore appositi fuerint, haud liquet, neque satisfacit nobis coniectura Ferrarii, qui Elect. II, 15. haec de ea re disputavit: " Quum quatuor essent Circi factiones, a tunicae coloribus distinctae, *Veneta*, *Prasina*, *Alba* et *Russata*; duae tamen praecipuae et scriptoribus celebres *Veneta* et *Prasina*: nam altera Venetae, altera Prasinae adhaerebat. Et *Venetae* quidem pannus, i. e. tunica caerulea, a coloris maris, *Prasinae* viridis a porraceo colore, sive a terra viridante. Quum ergo duae illae factiones in Circo certarent, ut intelligeretur, quaenam prius metam septies flecteret, necesse fuit, utriusque factionis curricula et spatia denotari ac numerari. Quumque *Venetae* factionis agitatores essent rei maritimae studiosi, Prasinae autem reliquus populus continentis incola, ut agricolae, mercatores, et reliqui: factum inde est, ut *Venetae* aurigationis nota et insigne atque index *delphin* esset, *Prasinae* autem i. e. terrestris studii *ovum* s. lignea ovalis machina. Quare quum Romae longe maior numerus esset populi, a re maritima alieni, *Prasina* factio praevalebat. Vnde Iuven. Sat. XI, 196. totam Romam magna exspectatione fuisse in *eventu viridis panni*, nempe ob victoriam Prasinorum; etiamsi contrarium aliquando imperitantis studium esset. Ex eo etiam factum suspicor, ut in argenteis numis Rom. familiarum sub bigis et quadrigis modo tridens, modo spica conspiciatur, ut illo Venetorum victoria, hac Prasinorum indicaretur." — 591. *caupone*, priore marito, *relicto*, deserto.

592—597. *Hae* mulieres plebeiae ac pauperes, quamvis superstitiosae sunt et de nubendo hariolos consulunt, *tamen* concipiunt, pariunt et editos infantes, non sine multis magnisque laboribus, ipsae alunt (cf. ad v. 9.); nobiles vero ac divites feminae aut non concipere solent, aut certe non parere, sed conceptum partum medicamentis in utero exstinguere et abigere, ut et *partus discrimen*, periculum vitae, quod parientes subeunt, et *nutricis labores* vel educationis incommoda effugiant. *fortuna* mediocri, vel misera ac tenui, *urgente*,

confectis, non demum appositas fuisse, sed sublatas) Salmas. Exerc. Plin. p. 640. al. 912. Parrhas. Epist. 28. et inpr. Ferrar. Elect. II. 15.

premente eas et cogente, labores suscipere, quos matronae nutricibus delegant. 594. *aurato* in *lecto*, qualis nobilium est. — *Puerpera*; vet. Schol. puella, quae primitus parit; Donat. et Isidor. quae annis *puerilibus parit*. Immo, quae *pueros parit*. Illa tamen notio et h. l. apta. 595. *huius* sc. veneficae, vel improbae obstetricis. *medicamina*, qualia memorat Plin. XX, 21. XXVII, 5. et 9. *homines*, fetus conceptos et formatos, qui iam homines sunt. Id magna cum vi dictum, ut et mox vocab. iuris, facete simul translatum, *conducit* pro suscipit certo pretio. Nam *conducere* non modo dicuntur, qui operam suam vel rem opusque faciendum alicui *locant*, sed etiam qui illud *redimunt*, h. e. qui certo pretio aliquid sive faciendum sive praebendum in se recipiunt. (1)

597—601. Lepide ac salse poëta dixit: At *gaude*, *infelix* Postume s. marite, quod abortum faciat uxor tua, quin ipse ei *porrige quidquid* medicaminis *erit*, quamlibet potionem abortivam; nam alioquin *fortasse* illa pareret nigrum *Aethiopis* moechi filium, cuius te *patrem* certe profiteri quemque *heredem* scribere deberes. 598. *Distendere* uterum, gravidam fieri et in utero fetum ferre ad legitimum tempus. *vexare uterum*, quoniam *pueri* in eo *saliunt*, h. e. se movent. Quidam pro *parere* dictum accipiunt. Nota etiam plur. *pueris*, quo infortunium augetur. 600. *Aethiopis*, forte servi tui. *decolor*, fuscus, ex Aethiope patre et matre Romana natus; quum tu sis albus. 601. *Impleret tabulas* testamenti, h. e. heres solus vel ex asse, iussu forte uxoris, scriberetur; quod non minus ad augendam rei indignitatem valet. *numquam tibi mane videndus*, cuius conspectus occursusque tibi sedulo vitandus est, tamquam malum omen. Facete ita superstitionem vulgarem in rem suam convertit poëta, ut v. 572. 655. 656. et V, 54. ad quae loca v. not. *mane*; nam species novae et insolitae rei maxime in omen et diras vertebatur, si vel multo mane et omnino sub exordia rerum gerendarum, vel, ut V, 54, *per mediam noctem* offerretur. (2)

(1) Sic *conducere* dicitur *redemtor columnam faciendam* Cic. de Div. II, 21. *medicus aegrum sanandum* Plin. XXIX, 1. *pistor panem molendum* Pompon. ap. Non.

(2) Ascensius: « Credebant veteres, quod, quae prima viderent aut audirent, futurae lucis qualitatem praedicerent; unde salutandi mos exortus, quo bonum *mane* cuique vovemus. » *Omnia principiis inesse solent*: *Ad primam vocem* cet. Ovid. Fast. I, 178 seq.

602—609. Notantur mulieres divites nobilesque, quae *suppositos*, h. e. nothos, spurios, subditicios s. subditivos pueros maritis pro suis obtrudunt. *Transeo*, praetereo silentio, iam nihil de iis dicam, ut X, 273. *gaudia* patrum de liberis, et *vota* eorum, quippe qui omnibus votis expetierant, ut sibi nascerentur filii; sed *vota saepe decepta*, quae ad irritum ceciderunt *ad spurcos* illos *lacus*, ubi olim liberi recens nati exponebantur: ex his enim expositis infantibus nobiles sterilesque matronae formosissimos *petebant*, supponebantque pro suis; hi autem spurii et adulterini ita mirifico ac caeco casu in *Scaurorum* h. e. nobilium familiam recipiebantur et ad summos adscendebant honores. Miseri itaque patres, fraudis huius muliebris ignari, nothos filios pro suis alebant falsoque ducebantur *gaudio*, et quidem *saepe*. — 603. *Spurci lacus* qui sint, non satis mihi liquet. Interpretes, quotquot vidi, vel lectorem ad alios remittunt et quidem ad Parrhas. de reb. per epist. quaes. Ep. 28. et Alph. de Caranza Misc. de Partu c. IV. sect. 2. p. 359, quos equidem consulere non potui, vel designari putant lacum Velabrensem, ad radices montis Aventini, ubi cloacae (unde h. l. *spurcos*) confluxerint. At nemo veterum scriptorum, quod sciam, huius lacus, nedum liberorum ibi expositorum, mentionem fecit. Constat potius, Romae infantes recens natos plerumque expositos fuisse ad columnam lactariam in foro olitorio. Hoc autem forum fuit propinquum monti Capitolino et Velabro, h. e. planitiei inter Capitolinum, Aventinum et Palatinum montes, in quam saepe exundabat Tiberis, quaeque cloacis in hunc fluvium ductis siccabatur. Eo forte et poëta et interpp. respexere. *inde petitos* infantes spurios, e quibus sic fiunt olim *Salii* et *Scauri*, h. e. summi sacerdotes et magistratus, vel nobiles. *Pontifices Salios*, v. Var. Lectt. *Salios* exquisite dixit poëta: nam non iuvenes modo nobiles ad honores per sacerdotia adire solebant, sed in hoc sacerdotum quoque collegium non nisi patricii iuvenes, iique patrimi et matrimi, cooptabantur. *Scaurorum* h. l. pro quibusvis nobilibus, quorum *nomina* accipiunt suppositi illi, sed *falso corpore*, h. l. quia falso, per errorem, eorum filii putantur. "Simile tamen aliquid forte accidit in familia Scaurorum, ad quod alludit poëta. ,, Ach.

605 seq. Venusta Fortunae imago, quam et personam fecit poëta. *Fortuna improba*, saepe indignis secunda et dignis adversa, unde et *existimata caeca*, *volubilis*, *vaga*, *inconstans*,

incerta, *varia*, ut utar verbis Plin. II. *Stat* quasi ad spurcos illos lacus. *noctu*; nam tum pueri clam et exponebantur ad *lacus spurcos* vel columnam laetariam, et *inde petebantur* eum in finem, qui v. 602 seq. designatur. 606. *Fortuna arridens* etiam proverbii loco Romanis ac nobis dicitur. *nudis infantibus*, expositis. *omnes*, v. Var. Lect. *fovet*, adiuvat; aut fovet eos, ut gallina pullos, ne frigore laedantur; aut potius *fovet et involvit sinu* quasi togae (quod de intimo amore dicitur, ut *in sinu gestare aliquem*), vel in gremio, amplectens eos et vestimentis involvens. Matris sic aut nutricis persona Fortunae imponitur. *porrigit*, tradit, infert, ingerit, *domibus altis*, excelsis, h. e. divitum ac principum virorum, vel familiis nobilibus et antiquis, *alti nominis*, v. ad v. 385. — 608. *Secretum sibi mimum parat*, ut iocatur III, 39. — *his se ingerit*, se offert, vel se praebet benignam. Malim tamen: bis insciis et paene invitis sponte quasi se obtrudit, iis favet, non quaesita aut captata. Ita *ingerere* pro obtrudere dixere Cic. Verr. III, 28. et Claudian. XV, 193. Cf. Schwarz. ad Plin. Paneg. 86, 2. ubi formae dicendi *ingerere se* et *subtrahere se* sibi opponuntur. — 609. *producit*, provehit ad honores et opes (ut ap. Cic. Dom. 9.), nisi malis fingit, instituit, ut inf. XIV, 228. *ut suos alumnos*; quo sensu tales homines etiam nobis, ut Romanis, *Fortunae filii* dicuntur.

610—626. Notantur iterum, sed copiosius, non ὡς ἐν παρόδῳ, ut v. 133—5, magicae artes et philtra, quibus multae mulieres, et superstitiosae et improbae, utantur, quibusque nonnumquam maritos in furorem impellant. Nova causa, quare uxor non sit ducenda. Ipsa superstitio notissima et tunc temporis vulgaris; quam et animis mulierum, inpr. misere amantium, valde arrisisse non est quod miremur. Vis autem magicarum artium ad amorem tam inspirandum animo, quam ex eo pellendum spectare putabatur. *Hic* magus et veterator *affert magicos cantus* mulieri, h. e. venit ad eam, ut illam doceat artem suam eiusque vim, profitetur se docturum esse insignem usum artis suae et hanc commendat, haud nescius, se benigne exceptum iri; *hic*, ille, alter *vendit* mulieri philtra. *magicos cantus*, ἐπῳδάς, incantamenta. *Philtra*, φίλτρα, pocula amatoria. *Thessala*, ut *Marsa* et *Ibera*, epitheta orn. in re magica passim obvia, quoniam hi populi et veneficii magicarumque artium studio olim infames erant et terrae eorum fe-

races venenorum, φαρμάκων, h. e herbarum, in quarum succis non minor vis magica, quam in carminibus inesse credebatur. 611. *mentem mariti vexare*, ad insaniam adigere. Sic *Thessalus veneficus perverse perturbavit familiae mentem meae* Plaut. Amphitr. IV, 3, 10. et *venenum exquisitum, quod turbaret mentem* Claudii Tac. Ann. XII, 66. — 612. *solea pulsare nates* mariti, facete pro, indignissimo eum tractare modo, ad lubitum: quid enim gravius esse potest homini libero et viro, quam a muliere affici hac castigatione puerorum aut stultorum, quibus non modo caput, sed et nates *soleis* s. sandaliis caeduntur? Comparant intpp. verba Luciani in Philopseude (σανδάλῳ γε χρυσῷ εἰς τὰς πυγὰς, ὥσπερ τὰ παιδία, παίεσθαι ἄξιοι), et in Dial. Ven. ac Lunae (Ἤδη δὲ καὶ πληγὰς αὐτῷ ἐνέτεινεν εἰς τὰς πυγὰς τῷ σανδάλῳ), et Terent. Eun. V, 8. al. 7, 4.

612 seq. Ἀποστροφὴ ad maritum vel Postumum. *inde est*, illo philtro efficitur. — 615. *avunculus Neronis*, C. Caligula, frater Agrippinae, matris Neronis, qui *credebatur potionatus a Caesonia uxore, amatorio quidem medicamento, sed quod in furorem verterit*, Suet. Cal. c. 50. quod et tradit Ioseph. Ant. XIX. Notissimus est furor huius monstri, cuius effectus mox v. 618—625. memorantur. Verae autem immanitatis huius causae nec philtrum Caesoniae, nec gravis morbus, in quem octavo imperii mense incidit, sed aliae fuisse videntur, de quibus alio loco disputavi. — 616. *frontem pulli*, hippomanes, de quo v. sup. ad v. 133. *totam frontem* poëta dixit propter summum Caii furorem. *tremuli*, trementis frigore, h. e. recens nati. *Infudit* philtro. 617. *Quae mulier non faciet, quod Principis uxor fecit*, tali exemplo incitata? Cf. ad VIII, 198. — 618. *Cuncta*, universum imperium Rom., *ardebant* (*tonante Caio*, *sc. ex furore*, vet. Schol.) tanquam igne furoris Caligulae, *et ruebant fracta compage*, h. e. res publica, capite eius furente, collabebatur, instar aedium, quae ruunt, commissura lapidum rupta; *non aliter*, *quam* coelum totusque orbis terrarum nutaret vel adeo periret, Iove a *Iunone* (ut Caligula a Caesonia uxore) in furorem verso, qui res humanas, ut Caligula Romanas, regit. (1)

(1) Poëta non respexit h. l. vel cingulum, κεστὸν ἱμάντα, Veneris (cuius ope *Iuno maritum* non *insanum fecit*, sed in se amorem eius accendit; v. Hom. Il. ξ, 197—354.) vel quod Hennin. suspicabatur, exustionem mundi, de qua v. Lucan. I, 72—80. *quum compage soluta Secula tot mundi suprema coëgerit hora* cet.

620 seq. Scelus *Agrippinae*, sororis Caligulae, quae maritum suum Claudium Imp. *boleto* venenato exstinxit, *minus nocens* fuit vel nocuit imperio Romano, quam flagitium Caesoniae, quae venenis philtro infusis Caligulam impulit in furorem, quo instinctus ille in omnes saeviit: illo enim scelere non nisi unus, et quidem senex ac foedus, homo, hoc permulti periere. *Boletus*, v. ad XIV, 8. —621. *praecordia pressit*, cor compressit vl veneni, h. e. necavit senem. Claudius excessit anno aetatis LXIV. —622. 623. Alia et quidem lepida causa, cur facinus Agrippinae non adeo turpe ac scelestum sit, a deformitate Claudii petitur, quo spectant *tremulum caput* et *labra manantia longam salivam*. Res nota vel e Suet. Claud. 39. et Dion. Cass. LIX. *caput descendere iussit in coelum*, salse iunctisque contrariis de Claudio et de consecratione talis hominis, quem et Seneca in ludo illo de morte C. Caesaris fingit inter Divos relatum quidem, sed accusante D. Augusto in indicio Deorum damnatum et a Mercurio obtorto collo ad inferos tractum esse. Idem Seneca facete et deos induxit ridentes tremulum Claudii caput vocemque raucam et suum librum non ἀποθέωσιν inscripsit, sed ἀποκολοκύνθωσιν, quia ἀποθέωσις Claudii effecta quasi est esu boleti, κολοκύνθης s. κολοκύντης, quod cibi genus ei gratissimum erat et in quo acceperat venenum; unde boletos *Deorum cibum* appellare solebat Nero teste Suet. c. 33. Vetus Schol. "*In coelum* ridens pro *ad inferos*, et *apotheosin* deridet." Britan. notat, per eumdem iocum dixisse Senec. *Postea quam Claudius in coelum descendit*, et Stat. in Silv. *Nondum stelligerum senior demissus in axem.* (1)—624 seq. *Haec potio* amatoria, philtrum, a Caesonia Caligulae datum, *poscit ferrum* cet., exquisite pro, effecit, ut Caligula in furorem verteretur eoque instinctus *ferro* atque *igni* saeviret in omnes, eos *torqueret*, h. e. exquisitis excruciaret tormentis, et *laceraret*, h. e. crudeliter tractaret ac perderet (nisi proprio sensu capere malis coll. Suet. Cal. 28.), *Patres* atque *Equites*, quorum *sanguis mixtus* est, quorum caedes sunt mixtae, h. e. qui simul ac sine discrimine trucidati sunt. Saevitia, qua adversus omnis aevi, ordinis ac generis homines grassatus est Caligula, notissima est ex Dione LIX, 1—26. Phil. legat. ad Cai. et Suet. — 626. *Tanti* pretii *constat*, constitit,

(1) Cf. Scalig. Poët. VI. et Goldast. ad Petron. p. 717. "*Descendere in coelum* festive pro *adscendere* primum in coelem et brevi post ad inferos *descendere.*" Ach.

h. e. tantopere rei publ. Rom. nocuit; *partus equae*, hippomanes, in philtro Caesoniae. v. ad v. 133. et 616. *quanti una venefica constat*, quantum eheu! nocere potest! Sed languent haec verba, etsi ita explicare ea malim, quam aliorum rationes sequi.

627—661. Vltima causa, quare uxores non sint ducendae, quoniam scil. multae, quaestus potissimum cupiditate vel turpi amore ductae, non modo privignis (v. 628 seq.), sed et suis filiis (v. 634 seq.) quin etiam maritis suis (v. 652 seq.), veneno, immo, ut olim Clytaemnestra, ferro mortem moliantur. —*Oderunt* uxores liberos, maritis *natos de pellice*, et *nemo repugnet* vel *vetet*, nemo, opinor, eas propterea reprehendet; at minime ferendum est, quod *iam fas est*, h. e. fas esse vel sibi licere putant, quod non dubitant aut verentur, *privignum occidere*, vel quod iam impune hoc faciunt. Novercarum non modo odium in privignos, sed et veneficia passim memorantur. Vid. ad v. 134. (1) 629. *pupilli*, orbi, quorum bonis post patris mortem inhiat noverca. *amplior res* familiaris, magnae opes. 630. *Custodite animas*, solliciti estote de vita vestra, cavete vobis ab insidiis novercae. *nulli mensae*, ne matris quidem. —631. *Adipata* sc. edulia vel quaevis opera pistoria, adipe confecta et condita, pinguia; vel, ut vet. Schol. interpretatur, dulcia placenta. *Livida*, quibus mixta sunt venena livida, pallida, seu lividos facientia; nam veneno necati fiunt lividi. Sic et *lurida* ac *pallida aconita* et *vina* dicuntur. — 632. 633. *Mordeat*, edat, *ante aliquis*, *quidquid* cibi *porrexerit* tibi *illa quae peperit*, h. e. mater ipsa, quae nonnumquam filios ex priore marito venenis necat, ut secundo gratificetur marito et ad hunc bona vel opes illorum transferat (quod mox probatur exemplo Pontiae) *et pappas praegustet pocula*, quod facit *praegustator*, προγεύστης, προτένθης, ἐδέατρος et a *potione*, h. e. minister, qui cibos et vina ante quam dominus aut rex gustat, ut is sine suspicione veneni edere ac bibere possit. " Duo *praegustatorum* ordines erant: alii partem aliquantulam cibi edebant ante, alii potum explorabant, et alii propr. *praegustatores*, ἐδέατροι, hi *a potione*, ut in vet. lap. Traiani, vocabantur. ,, Ach. (2) *timi*-

(1) Vetus Schol. „Exemplum et in Agrippinam, quae privignum suum Britannicum veneno necavit, ut filio suo Neroni conferret imperium.

(2) Quem praegustandi morem a Persis maxime traductum et ab Augusto demum Romae receptum suspicabatur Lipsius, quem v. ad Tac. Ann. XII. 66.

dus, metuens de vita sua. *Pappas*, πάππας, venerationis nomen, quo blandientes utebantur infantes; propr. pater, et h. l. forsan (ut in Gloss. Isid.) paedagogus, *discipuli custos* VII, 218.

634—644. Dicat forte aliquis, haec mulierum scelera, quae tam atrocia sint, a me fingi, ut facinora Procnes et Medeae a Tragicis Graecorum, et e fabulis vel tragoediis repeti, adeoque haec Romanis inaudita iis affingi: sed Pontiae exemplum docet, vera esse, quae et a me, et a Tragicis memorantur. *altum satira sumente cothurnum* (v. ad v. 506.) inducta satirae meae tragica grandiloquentia et sublimi stylo, quo res nimis augeri solent. *finem legemque*, terminos normamque, *priorum* poëtarum Satiricorum, qui communis tantum vitae carpserunt vitia, nec nisi vera ac nota vel vulgaria tractarunt argumenta, prout natura carminis satirici exigit. 636. En grandiorem orationem, qua et Satirici utuntur, quoties res, quas tractant, eam admittunt vel adeo postulare videntur. Sic et mox v. 649 seq. *bacchamur carmen grande*, magnifice pro: tragicas cano res divino spiritu ac furore instinctus. *Bacchantur* proprie Bacchae vagantes ac furentes; hinc et poëtae ἐνθουσιάζοντες ipsique histriones tragici propter oris *hiatum*, vehementemque vocis contentionem. — *grande*, sublime, tragicum. *Sophocleo hiatu*, ut *S. cothurno* ap. Mart. III, 20, 7. et Virg. Ecl. VIII, 10. pro Sophoclea gravitate ac maiestate. *Hiatus* (oris) proprie tribuitur iis, qui grandia sive dicunt sive dicere conantur, et hinc potissimum vel actoribus tragicis, qui personas induebant e cavato factas ligno oreque hiante, per quas sonus edebatur multo gravior grandiorque solito et rebus tragicis aptus, vel poëtis tragicis ac dithyrambicis, qui ampullatis et sesquipedalibus verbis uti solent. Sic et Gr. χαίνειν et οἱ ὑποκριταὶ μέγα κεχηνότες ap. Callim. 637. *Carmen*, argumentum carminis, *ignotum montibus Rutulis coeloque Latino*, Italiae s. Latio, h. e. res Romanis inauditas, scelera, qualia numquam Romae et in Latio edita sunt. — 638. *Nos utinam vani*, mendaces simus, vellem haec tragica a nobis fingerentur tantum, non vera essent! *Vani* dicuntur, qui sibi vana, inania et speciosa persuadent, vel, ut utar verbis Gellii XVIII, 4. (ubi v. intpp.) *mendaces et infidi et levia inaniaque pro gravibus et veris astutissime componentes.* 638 seq. *Pontia*, Drymionis uxor, T. Pontii filia, quae Neronis temporibus, mortuo marito, duos filios necavit veneno, ut bona eorum ipsa acciperet aut donaret adultero, sed postea se prodidit ipsa mortemque sibi conscivit incisis venis. *Feci* vox reorum faten-

tium, ut *fecisse videtur* Praetoris s. Quaesitoris, reo convicto. — 639. *aconita*, v. ad I, 158. 640. *Quae* aconita *deprensa*, apud me inventa. Sed quoniam verbum *patent* adiicitur, malim h. l. sic explicare: *Quae* facinora (h. e. hoc facinus) *deprensa patent*, manifesta sunt. Aptiora tamen haec, si Pontia non se ipsa prodidit, sed filios veneno necasse convicta est. Illud tradit Schurfl., hoc Pithoei Schol. *tamen*, ut antea *sed*. 641. *Tune duos — Tune duos?* His verbis iratus poëta alloquitur Pontiam, quae ipsi respondet: *Septem, si septem forte fuissent.* — O *saevissima vipera*, immanis bellua, an tu *duos* filios *una coena* occidisti, simul mactasti, h. e. necasti coenantes veneno? Immo *septem* necassem filios, *si septem forte fuissent* mihi. — Verba *tune duos* δεινῶς repetuntur, et abrupta oratio affectui convenit. *Vipera* dicitur crudelissima mater, monstrum hominis, ut nobis *natter*.

643 seq. Si nostris temporibus Pontia tale facinus commisit, iam credamus vera esse, quae tragici poëtae de Medea et Procne fabulose tradidisse videntur: nam scelus Pontiae multo gravius est, quia illud non aliqua mentis perturbatione, ut Medea et Procne, sed certa deliberatione animi peregit. *torva*, saeva; nisi malis irata. Conf. v. 647 seq. *Colchide* femina, Medea, Aeetae, Colchorum regis, filia et uxore Iasonis, quae repudiata ab eo, quum Creusae vel Glauces amore captus esset, liberos suos iugulavit. *Procne* Pandionis, Atheniensium regis, filia, et Terei, Thracum regis, uxor, quae marito, ut stuprum Philomelae, sorori suae, ab eo illatum vindicaret, Ityn filium coctum epulandumque apposuisse dicitur. Fabulae tam de *Medea*, quam de *Tereo*, *Procne* et *Philomela* notissimae sunt multorumque poëtarum ingenia exercuere. *nil contra* dicere *conor;* nolim negare, haec vera esse. 645. *et*, etiam, *illae*, Medea et Procne, *audebant grandia monstra*, h. e. scelera immania (ut mox v. 647. et sup. v. 286. ubi v. not.) at *non propter numos*, lucri cupiditate, ut Pontia eique similes mulieres nostri aevi, quae filios suos interimunt, ut bonis eorum potiantur et haec ad adulteros suos vel secundos maritos transferant; sed impatientia amoris, doloris et *irae*, cuius affectu femineus potissimum *sexus* intemperantius propter animi imbecillitatem *incenditur* (*notum*, *furens quid femina possit* Virg. Aen. V, 6.), et quo fit, ut *summa monstra* s. scelera *minorem admirationem* maioremque excusationem habeant, vel minus mira sint et excusatiora, quam si mulier, ut Pontia, *scelus ingens sana*, non

perturbato, sed quieto et tranqnillo animo, *facit* et *computans*, cogitato et consulto: qualem ego minime *tulerim*, quae meo indicio mnlto scelestior est quam ea, quae iracundia stimulante *praeceps fertur* ad omne facinus. Sic et iudicat Cicero Off. I 8. extr.

648. *rabie*, δεινῶς pro iracundia. *iecur incendente;* v. ad I, 45. *feruntur praecipites* (nam *furor iraque mentem praecipitant*, Virg. Aen. II, 316.), quanto impetu prona runnt *saxa iugis* montinm *abrupta*, *latere montis*, tamquam fundamento et fulcro eorum, *subtracto* et *recedente*. Praeclara comparatio ex ipsa rerum natura petita, quae simul animi affectionem re sub sensus cadente adumbrat, quod comparandi genus suavissimum est. — *clivo*, vertice, *pendente*, et ruinam minitante. — 651. *quae computat*, reputat, deliberat, certo iudicio scelus ante expendit, quam aggreditnr, nisi malis, qnae, ut Eriphyle, rationem rei supputat vel subducit, ad calculum quasi revocat facinns et emolumentum, quod inde ad se redundet. Sic ap. Senec. Epist. 14. *Nemo ad humanum sanguinem propter ipsum venit, aut admodum pauci: plures computant, quam oderunt. Nudum latro transmittit.* Vetus Schol. « *Quae propter avaritiam peccat, ut Eriphyle.* » *Sana*, mentis compos, sine affectu animi, inpr. irae, qnae homines saepe reddit insanos, fnrentes, μαινομένους. — 652. *Spectant* eiusmodi mnlieres improbae in ludis. — *Alcestim subeuntem fata mariti*, mortem pro eo; vitam Admeti mariti morte sna redimentem. 653. *permutatio* mortis: nam oraculum vel Parcae dixerant, Admetnm, quamvis finitnm esset spatinm vitae, non moriturnm esse, si alius pro eo mori vellet.

654. Nostrae mnlieres cariores habent catnlos snos, quam maritos. — 655. 656. Romae multas mnlieres reperies similes *Belidibus*, *Eriphylae* et *Clytaemnestrae*. *Belides* sive *Danaides*, L filiae Danai et neptes Beli, regis Argivorum, eodem die totidem filiis Aegypti patrui, Memphi regnantis, nuptae, quae suum quaeque maritum, praeter nnam Hypermnestram, nxorem Lyncei, prima nocte interfecisse et hinc apud inferos in dolia pertusis fnndis aqnam infundere dicuntnr. *Eriphyle*, Talai filia, soror Adrasti et nxor Amphiarai vatis, qnae maritum, latitantem ne ad bellum Thebanum, quo se periturum praevideret, proficisci cogeretur, monili Cadmeo a Polynice corrnpta, prodidit, et postea, qunm a Thersandro peplnm accepisset, Alcmaeonem quoqne filium ad arma cum Epigonis capienda adducere

conata est. *Clytaemnestram*, quae Agamemnonem maritum, a bello Troiano reversum, ope Aegisthi adulteri, bipenni obtruncavit. 656. Vox *mane*, quam interpretes silentio praetereunt, his verbis, si vulgarem eorum distinctionem et colon post *Eriphylae* positum retinueris, tenebras offundit, quas Hein. hac interpretatione sibi dispulisse videtur: «poëta v. 651. dixerat, talem mulierem ferri non posse, *quae computaret et scelus ingens sana faceret*, i. e. nullo animi affectu impulsa, nulla omnino re, quae iudicium et deliberationem tolleret. Iam addit: *Mane Clytaemnestram nullus non vicus habebit*, i. e. vel *mane*, ubi tamen non ebriae sunt mulieres et omnia certa deliberatione agere possunt, tanta scelera, quantum Clytaemnestra, faciunt. Rara haec vocis *mane* significatio, sed plane ita est apud Mart. XI, 18. *Non omnis nostri nocturna est pagina libri; Invenies et quod mane, Sabine, legas.* Nescio an huc trahendus sit Mart. X, 48, 21. 22. *Accedent sine felle ioci, nec mane timenda Libertas, et nil, quod tacuisse velis.*» Non rara est haec vocis *mane* significatio, sed frequentissima apud Horat. Mart. Ovidium et alios; neutiquam vero, ne quid gravius dicam, congrua h. l., quo agitur tum de feminis, tum de horrendis earum sceleribus, quae ab avaritia, amore et ira oriuntur, non a vinolentia et ebrietate: cuius vitii poëta quidem ipsas quoque mulieres insimulaverat v. 300—345, quo tamen illas ad libidinem omnemque turpitudinem, non ad atrocia, quae nunc memorantur, facinora rapi dixerat. Aptior ex his verbis sensus prodibit, si ea sic interpunxeris: *Occurrent — Mane: Clytaemnestram* cet., et ad occursum diri ominis retuleris, de quo vide not. ad V, 54. VI. 572. et inpr. VI, 601.

657—659. Σκωπτικῶς dicit poëta, *hoc tantum referre* sive interesse inter Clytaemnestram et mulieres Romanas, quod illa rudi ac simplici modo utraque manu et bipenni usa, maritum occiderit, hae autem maiori arte, calliditate ac subtilitate, parva scil. veneni portione clam adhibita, ad eumdem finem perveniant. *Tyndaris illa*, Clytaemnestra, Tyndari regis Spartani et Ledae filia. *insulsam et fatuam*, rudem et inhabilem, neque mulieri, neque rei satis aptam; nisi adiectiva pro adverbiis posita, vel ad ipsam *Tyndaridem* referenda sunt. «Ea hic adumbratur nondum satis apta facinori vel pro sceleris horrore mente turbata;» Ach. 659. *res*, caedes maritorum. *pulmone rubetae*, v. ad I, 70. — 660. 661. *Sed tamen et ferro* res ageretur a Rom. mulieribus, si maritus se praemuniret antidotis

— *Atrides*, Agamemnon, maritus Clytaemnestrae; h. l. quilibet maritus, iisdem, quibus ille, insidiis ab uxore petitus: nam modo Clytaemnestrae mentionem fecerat poëta. 661. *cautus*, ut sibi caveret, atque tutus esset ab insidiis uxoris, quas metuit. *medicamina Pontica regis ter victi*, antidotum, quod magna arte parari, et quo uti solebat Mithridates, *rex Ponti*, qui *ter*, vel tribus bellis, a Sulla, Lucullo et Pompeio, victus est. *Pontica* ab anatibus Ponticis sic dicta, ob causam a Gell. XVII, 16. allatam; C. Vales.

IN SATIRAM VII.

1 seq. ARGVMENTVM Satirae iam primis versibus continetur. De quo autem *Caesare* h. l. sermo sit, non constat inter viros doctos. Quidam innui putant Neronem, plures Domitianum (etiam vetus Schol., qui *Domitianum* plerumque *Neronem* appellat, ut poëta IV, 38.), alii Titum, alii Nervam, plerique tamen rectius vel Hadrianum, vel Traianum, qui bibliothecam Vlpiam struxit et de quo v. Plin. Pan. c. 47. *Spes studiorum*, praemiorum ex iis consequendorum. *ratio studiorum*, h. e. ratio, quare homines se dedant studio literarum. *in Caesare* sc. sita est. *Camenas*, Musas literasque, *tristes*, neglectas et quae nullis praemiis foventur. *respexit*, curat, benigne fovet literas *solus*, quas reliqui civitatis proceres negligunt.

3—97. Tristis *poëtarum* conditio illis temporibus adumbratur. 4 seq. Summi iam poëtae, paupertate coacti, Romae et in aliis Italiae oppidis ex sordidis ministeriis et balnearia, pistoria, furnaria aliisque artibus, his similibus, quas exercent, victum quaestumque sibi quaerunt. *balneolum* diminutive dicitur propter summam egestatem, et *Gabiis* contemtim, de parvo et deserto oppido, ut VI, 56. *furnos*, ut panem coquerent vendendum. Grangaeus et alii monent, ita propr. designari pauperes, adsidue frigentes, de quibus etiam proverbii loco dicatur, *numquam de balneo aut furno conducendo cogitare*, ad quam mentem etiam referunt Horat. Ep. I, 11, 12 seq. — 6. *Praecones*, quorum vitae genus et vile erat et quaestuosum. *desertis Aganippes vallibus*, missis studiis, valere iussis Musis, quae commorantur in *vallibus* solitariis et amoenis recessibus Heliconis. *Aganippe* fons Heliconia in Boeotia, Musis sacer. *Clio* una e Musis, h. l. docte pro poëta. *in atria* divitum nobiliumque, in quibus clientes patronum salu-

tare, vel sportulas petere et accipere solebant; unde Bahrdt non male reddidit Germ. *antichambern.*

8—16. Si studio literarum et poëticae non parare possis, quae suppeditent ad victum, satius est, praeconium facere et tam vili ministerio vitam inopiamque tolerare, quam per inhonestas et malas artes divitias quaerere. *Si tibi ostendatur nullus quadrans*, ne parvae quidem mercedis spes. *Quadrans*, exiguum numi genus, quarta pars assis, tres unciae, unde et *teruncius* s. *triuncis* dicitur. *Vmbra*, vita umbratilis, obscura ignobilitas (ut al. *nox* et *tenebrae*), *Pieria*, eruditorum, vel artes ingenuae, quae in *umbra*, h. e. domi et in schola, sive in otio et tranquillitate, tractantur; unde *doctor umbraticus* ap. Petron. c. 2. qui obscure in schola vivit, et eruditorum *umbra*, *umbracula*, *umbratilis exercitatio* et *otium*, quae *soli*, *pulveri* et *aciei*, h. e. administrationi reipubl. publicisque negotiis a Cicerone opponuntur (Mur. 14. Leg. III, 6. Or. I, 34. et Brut. 9.), ut causidici inf. v. 105 seq. historicis *umbra gaudentibus.* Sic et inf. v. 173. *ad pugnam rhetorica descendit ab umbra*, h. e. a vita obscura et scholastica, quae famae et celebritatis expers est, ad forum, vel a declamationibus, i. e. orationibus, de rebus fictis in schola exercitationis causa habitis, ad causas publice et in foro agendas, vel ad orationes in concionibus habendas; metaphora simul sumta ab exercitiis militaribus, quae veris iustisque *pugnis* opponuntur. Sed propter epith. *Pieria* crediderim potius, poëtam h. l. respexisse antra, nemora, fontes, *umbras* et amoenos solitariosque recessus montium Musis sacrorum, v. o. *Pieriae* in Macedonia, ubi homines docti et inpr. poëtae cum Musis versari sensusque excelsiores concipere credebantur. — 9. *Machaera* potest esse nomen vel praeconis, illis forte temporibus noti, ob seqq., vel, ut alii putant, parasiti, ut haec verba ad v. 7. et reliqua *vendas potius* cet. ad v. 5. 6. referenda sint: nisi malis tonsorem intelligere, qui olim crines non forfice, sed acuto cultro novacula, μιᾷ aut διπλῇ μαχαίρᾳ, tondebat, v. Böttigeri Sabina p. 333 seq. ed. pr. — 10. *auctio commissa* tibi a magistratu, vel dominis rerum venalium, qui eam faciunt. Alii iungunt perperam *vendas commissa*, quae tibi a dominis data sunt, ut vendas: alii vero non male putant *auctionem* (Gall. *enchère*) *committi*, quod licitatores *stantes*, h. e. circumstantes, inter se quasi *committantur*, ut licitando pugnent, et qui in hac pugna pluris liceatur, victor evadat remque pretio *auctam* re-

portet. *Auctio* non proprie *vendit*, sed qui eam facit. 11. *oenophorum*, v. ad VI, 426. *tripodas* vel mensas vel sellas vel vasa, tribus pedibus fulta. *armaria*, scrinia, in quibus libri, vasa, vestes aliaque reponuntur. — 13. 14. Hoc satius est, quam si *sub*, h. e. coram, *iudice* falsum dicas testimonium.

14—16. Faciant hoc, qui, quum olim servi fuissent, ex *Asia*, *Cappadocia* et *Bithynia* Romam traducti (v. intpp. Petron. 29. et 63.), iam per malas artes ibi ad censum dignitatemque equestrem pervenerunt. Sic omnes interpretes; at rectius forsan Achaintre: "Ego non haec re vera dici existimo de servis ad censum equestrem provectis, qui tunc temporis non adeo frequentiores erant Romae, sed de istis nebulonibus pessimis et de industria viris, qui quotidie, ut apud nos nobiles fictitii, *chevaliers d'industrie*, et plerumque *nudis pedibus* ex provinciis in Vrbem affluebant, opes et divitias quaesituri, quas mox per furtum, delationes et periuria sibi pararent.,, Videntur h. l. obiter tangi tum Romani, quod bis peregrinis et infimae sortis levisque ingenii hominibus magis faveant, quam poëtis et civibus, bene de patria merentibus (de quo etiam queritur poëta III, 58—122. et Martialis passim, inpr. X, 76.), tum Graeci et populi Asiae, potissimum minoris, qui perfidia malisque artibus olim infames fuere. Vet. Schol.: "Cappadoces dicuntur habere studium naturale ad falsa testimonia proferenda, qui, nutriti in tormentis a pueritia, equuleum sibi facere dicuntur, ut in eo se invicem torqueant, et quum in poena perdurarent, ad falsa testimonia se bene venumdarent.,, — 16. *Altera Gallia*, Galatia seu Gallograecia. *nudo talo*, pedibus nudis: nam nudi a mangonibus in catasta, pegmate ligneo, servi venales exponebantur, ut vitia eorum conspicua essent neque fraus fieret emtoribus. *traducit* sive transmittit Romam; non, risui omnium exponit, ut VIII, 17. — 17. *laborem ferre*, suscipere et sustinere, *indignum studiis*, inhonestum ac turpem doctis hominibus, v. c. *balneolum et furnos conducere*, *praecones fieri* cet. sup. v. 4 seq. *Cogetur* egestate. 18. *nectit quicumque canoris eloquium vocale modis*, venusta boni poëtae περίφρασις. *Eloquium vocale*, verba sonora s. canora, φωνήεντα, εὔφωνα ut ap. Quintil. VIII, 3, 16. *Modi*, τόνος, μέλος. numeri, modulationes (*tact*), certae ac demensae carminis singulorumque versuum partes et tempore sibi aequales, pedes. Sic et *numeris nectere verba* dixit Ovid. ex Ponto IV, 2, 30. *Laurum* vel eius folia *mordebant* s.

manducabant non modo veteres contra venena ac fulmina, vel sanitatis gravisque odoris supprimendi causa, sed et vates, quia his morsu illorum praesensio rerum futurarum inspirari credebatur. — 20. *Hoc agite*, verba vel hortantis ad aliquid faciendum, et quidem h. l. ad laurum mordendam, h. e. carmina scribenda, vel animum ad iam dicenda attendere iubentis, ut sit id. qd. attendite, quo sensu passim hac formula utitur Terentius. Grangaeus et Brisson. de form. I. iam monuere, *hoc age* proprie verba fuisse praeconis, quibus, magistratu res sacras faciente aut auspicia captante, admonuerit, ut attentis animis, non perfunctorie vel oscitanter sacris operam darent. 21. *Materiam*, occasionem bene faciendi et merita persolvendi praemia. Quare id quoque cuilibet agendum, ut his praemiis dignus sit. *Ducis*, Caesaris, Imperatoris, ut II, 104. et IV, 145. — 22. *aliunde*, ab aliis, quam a Principe. *membrana croceae tabellae impletur* docte pro, carmina vel libri a te scribuntur. *Tabella* h. l. non tabula cerata s. pugillaris et codicillus (πινακίδιον, δέλτος), sed generatim scriptum, libellus, volumen; et *membrana croceae tabellae* simpl. membrana crocea, quae *impletur* carminibus. *Membrana*, in qua veteres scribebant, alba erat ab interiore parte, ab exteriore *crocea*, unde *bicolor* dicitur Pers. III, 10. ubi cf. Casaub. *Membrana* etiam sive pelle, quae Gr. διφθέρα, εἴλημα, σιττύβα, φελόνη et περίβλημα vocatur, operiebantur involvebanturque nonnumquam libri, ne pulvere opplerentur; quae ab h. l. aliena est. Praeterea extremae voluminis seu convoluti libri orae agglutinabatur frustum membranae, πιττάκιον, quod ornatus gratia *croco* aut minio aut purpura tingebatur et volumini non modo tegumenti seu operculi, sed etiam indicii loco erat: nam in eo titulus libri, σύλλαβος vel potius σιλλύβος, scribebatur, ut sic voluminis, in armariis repositi, frons altera eius argumentum indicaret. Hanc croceam membranulam si cum Vossio l. l. intellexeris, verbum *impletur* refer ad titulum in ea scriptum. Sed haec ratio minus forte probabilis est, quam si *tabellas croceas* dici credideris membranas cedratas seu citratas: nam libri veterum oleo cedri, vel, ut alii putant, citri, cuius color croceus est, inungi solebant, ut a carie et tineis tuti essent. Aliam interpretandi rationem proponit Ach. et quidem hanc: " *Membrana* i. e. folium (num. sing. pro plur.) vel potius *folia* ex membranis confecta, *tabellae croceae*, libri, cuius *tabella*, i. e. tegmen, *la reliûre*, est

crocea, Gall. *un livre relié en maroquin citron.* Nam etsi vulgo Romani membranas, unam alteri inngentes, in modum longi panni, volverent circa teretem baculum citreum, eburneum, aut quovis alio ligno, umbilicum appellatum; aliquando tamen et saepe libri, ut apud nos, in folia et paginas dividebantur et tabellis cedrinis pro tegmine muniebantur, quod vel ex v. 100. huius Sat. patet. „ 24. *Lignorum aliquid ocius posce*, ut libellos a te scriptos accenso igne comburas. Sensus est: renuncia Musis studiisque; nam oleum et operam perdidisti; quo et reliqua verba v. 25—29. spectant. 25. *Veneris marito*, Vulcano, igni, *dona*, trade. *Thelesinus* h. l. pro quovis poëta, vel is, ad quem Satira haec scripta est; forte idem, de quo v. Martial. III, 40. VI, 50. XII, 25. — 26. *positos*, repositos, sepositos, clausos. *pertunde tinea*, pertundendos, perforandos et scarpendos permitte tineis seu blattis. 27. *Frange calamos*, ut ap. Martial et Calpurn. — *vigilata praelia*, carmina epica s. heroica, de praeliis s. bellis ducum vigilando vel multo labore multisque lucubrationibus a te scripta. *dele* igne; vel superiore eaque obtusa ac plana styli s. graphii parte, qua literae, inferiore et acuta parte eius exaratae, cera obducebantur delebanturque; vel etiam pumice, ut poëta respexerit βιβλία παλίμψηστα, membranas, in quibus, quae scribenda erant, primum verbis concipiebantur, et deinde scripta pumice *deleri* vel eradi solebant. — 28. *Parva cella*, in qua pauperes habitant, ut ap. Martial. — 29. *venias*, fias, vel sis, ut passim ἔρχεσθαι et *venire*. *Hedera* sacra Baccho, cuius comites sunt Musae; unde ea olim coronabantur poëtae et oratores, victores in agone musico (cf. ad v. 60.); et Romae in bibliothecis, tam privatis (v. ad II, 4 seq.), quam publicis, inpr. Apollinis Palatini, *imagines* (v. ad III, 219.) et statuae doctorum non modo dedicari solebant praeclaro instituto, sed et semper virenti hedera vel lauro coronari. Itaque sensus h. l. est: ut dignus fias, cuius imago in bibliotheca dedicetur et coronetur hedera; h. e. ut famam nominis consequaris. *Imago macra* h. l. putatur esse ea, quae referat maciem ac pallorem poëtae, ex assiduo labore ac studio contractam, quo sensu et *Pirenen* forte *pallidam* dixit Persius l. l. Malim tamen epitheton referre ad vilitatem honoris illius ac praemii, quod tum indignis aeque ac dignis deferebatur, neque alebat, nedum ditabat poëtas, qui illa aetate conficiebantur inopia et macie. *Macrum* dici potest, quod vilis exiguique pretii est, ut synon. *exile* et

Gall. *maigre*. Huic explicationi favent, quae proxime sequuntur verba.

30. *Spes* praemiorum hac aetate poëtis *nulla ulterior*, alia, est, praeter imaginem hedera coronatam: uam Romani *divites* et *avari* *disertos*, doctos homines artesque ingenuas non liberaliter fovere solent, sed *admirari* solummodo ac *laudare*, et quidem, ut *Iunonis avem*, pavonem eiusque caudam *pueri*, qui caeco animi impetu ac stupore, non ratione iudiciique subtilitate reguntur. 32. *Sed*, dum in studio literarum inutili versaris, *defluit*, abit, *aetas* iuvenilis, robusta viribusque integra, quae idonea est rebus gerendis et maiori utilitate impendi potest *pelago*, mercaturae, *cassidi*, militiae, et *ligoni*, agriculturae. — *defluit* h. l. exquisite positum: nam *fluere* et *labi* dicuntur ea, quae ita fugiunt et abeunt, ut vix sentias, instar rivi leniter fluentis. *Patiens* rei vocatur, qui laborem cum ea coniunctum ferre potest. — 34. 35. *Tunc*, quum aetas defluxit, *taedium* studii literarum capit *et se suamque Terpsichoren*, Musam, studia, *odit*, accusat damnatque, *facunda et nuda senectus*, poëta senex et pauper, sero dolens, se studiis, nec potius aliis artibus, quibus maiora sibi commoda et senectuti praesidia comparare potuisset, aetatem impendisse. *nuda*, inops, *senectus*, ut ap. Ovid. Ep. Her. IX, 154.

36 seq. *Accipe*, audi, *nunc artes*, dolos, quibus *iste*, *quem colis*, sordidus et illiberalis patronus, utatur, *ne quid* tibi praemii s. adiumenti *conferat*, dare cogatur. **Prima ars est:** *ipse facit versus*, ot carmen carmine compenset (ita per iocum vices repeudisse Augustum Imp. poëtae Graeculo refert Macrob. II, 4.), et tam praeclaros versus facere, tam egregius ipse poëta esse sibi videtor, *ut uni Homero cedat*, principatum concedat, et quidem non propter ingenii carminumque praestantiam, sed *propter mille* tantum *annos*, h. e. propter vetustatem, quippe quae a multis magis quam ipsa praestantia in libris respici et ad quam haec aestimari solet; quod iudicium vulgi ridet Horat. Epist. II, 1, 18 seq. Lepide simul in toto h. l. (v. 36-52.) perstringitur *insanabile scribendi* carmina *cacoethes*, quod tum temporis *tenebat* tot homines. Cf. ad I, 1. — 37. *quem colis*, quotidie salutas et sectaris, non sine spe mercedis consequendae, *relicto* propterea Musarum commercio et conventu poëtarum in *aede Musarum et Apollinis*; Brit. Ita et *Callistratus*, *quem nobilem illam super Oropo causam perorantem ipse Demosthenes*, *Academia cum Platone relicta*, *sectatus est*,

ap. Ammian. Marc. XXX, 4. quem locum, ex nostro expressum, comparat Heinr. *Aedes Musarum* fuit et in prima et in quarta regione Vrbis. Neutra exstructa a Marcio Philippo, qui potius templum, non Musis, sed Herculi Musarum seu Musagetae, a Fulvio Nobiliore dedicatum, renovavit. Hoc vero templum nostro loco designari et, aeque ac *Apollinis* Palatini aedem, in bibliothecae usum cessisse atque studiosis vacasse hominibus, ibi disputantibus recitantibusque libros suos, recte, opinor, contendit Bentl. ad Hor. Epist II, 2, 92 seq. *aede* templo, at mox v. 40. *aedes* privata domus. — 39. *Mille anni* numerus magnus et rotundus, sed ad Iuvenalis fere aetatem congruens. (1)

39—47. Altera ars, qua dives patronus tuus utitur, ut satis tibi praemii ac favoris contulisse videatur: Si *famae dulcedine succensus*, accensus, impulsus, carmina tua *recitare* cupias, *aedes* quidem, in quibus recites, sed ruinam minantes omnique supellectile carentes, tibi *commodabit* (unde magni sumtus tibi erunt faciendi in *conducenda*, disponenda ac *reportanda subsellia* cet.), et clientes tibi applaudere iubebit. Tacitus vel alius auctor Dial. de Orator. c. 9. de Saleio Basso poëta (cf. v. 80.): *Quum toto anno, per omnes dies, magna noctium parte, unum librum extudit et elucubravit, rogare ultro et ambire cogitur, ut sint, qui dignentur audire; et ne id quidem gratis: nam et domum mutuatur, et auditorium exstruit, et subsellia conducit, et libellos dispergit; et ut beatissimus recitationum eius eventus prosequatur, omnis illa laus intra unum aut alterum diem, velut in herba vel flore praecepta, ad nullam certam et solidam pervenit frugem, nec aut amicitiam inde refert, aut clientelam, aut mansurum in animo cuiusquam beneficium, sed clamorem vagum et voces inanes et gaudium volucre.* Annotatio Heinr. est: « Iuvenalis aedes illiberalis patroni *maculosas* dixit, araneosas eas vel textura araneorum, *maculis*, obductas: nam *maculae* sunt intervalla texturae, foramina sive aperturae in reti seu reticulo; inde *macula* dicitur de tela araneorum, ut ap. Plin. H. N. XI, 24. s. 28. *Texere a medio incipit — maculasque paribus semper intervallis — indissolubili nodo implicat.* Quod sponte intelligitur, quam unice congruat aedificio *longe ferrato* ac deserto, hincque in situ ac squalore iacenti;

(1) Fuit enim Homerus anni ante Vrbem conditam centum LX. post Ilium captum ducentis LX.; vet. Schol.

quam bene denique repraesentet fortunam literatorum hominum, quibus eiusmodi aedes ruinam minantes ac plenae araneorum commodabantur. Ceterum, si ab usu, legitimo tamen, quaesitioris vocabuli discesseris, in ipsa re nihil plane Satiricus est ausus, nisi quod multis modis multorum exemplo firmatum esset, quippe nihil frequentius poëtis hac descriptione rerum vacuarum neglectarumque, ab aranearum texturis repetita.» Ingeniosa haec; sed probabilior forte emendatio vulg. lectionis, quae et Schurzfl. et mihi semper displicuit, quam interpretatio illa. Omnes certe scrupuli haud facile eximentur iis, qui contenderint, in illo Plinii loco *maculas* proprie sic dictas (Gall. *des mailles*), *et paribus semper intervallis implicatas*, h. e. omnes eiusdem magnitudinis, designari, et neque tales maculas alicubi *intervalla*, neque ipsas aranearum texturas usquam *maculas* dici; praeterea has aranearum telas bene *maculosas* dici posse, non item aedes araneosas; denique vetus scholion omnino favere lectioni nunc receptae *maculosas*, sed illud leniori forsan medicina adhibita et sic integritati restituendum: *alii: sordidas dixit* scil. poëta vel *dici*, *alii pictas*, adeoque illam explicationem ad vulgarem vocis *maculae* significatum, sordium s. labis, referendam esse, hanc ad illas *maculas*. Conf. ad VI, 80. Postquam haec scripseram, vidi, interpretationem illam propter similes aliasque rationes in dubium quoque vocatam esse a viro docto in Ien. Allg. Lit. Zeit. a. 1810. N. 285. p. 479. Iam vero ultra quaerendum videtur, utrum poëta *maculosas aedes* pro araneosis aut potius sordidis dixerit, an alia usus sit voce. — 41. *longe*, et diu, et valde, *ferrata domus*, pessulis ferreis occlusa; vetus et ruinosa, in qua diu iam nemo habitavit, et quae propterea obiicibus clatrisque probe et undique munita est. — *servire*, usui esse, patere, permitti poëtae recitaturo. 42. *Ianua* propr. est privatarum aedium et *porta* urbis. *portas sollicitas*, portas urbis sollicitae et anxiae metu hostium tempore belli et oppugnationis, adeoque valde munitas. *imitatur*, non minus fere munita est. 43. 44. Patronus etiam dat *libertos*, qui tibi recitanti applaudant, et *comites*, h. e. clientes et servos, comites divitum nobiliorumque, qui acclament *Euge*, *Bene*, *Belle*, *Recte* cet. quae laudis assensionisque indicia pretio vestis, coenae cet. emuntur. *Ordinis*, subselliorum, *extrema in parte sedentes*, ne conspiciantur, nec quisquam animadvertat, quisnam applaudendi acclamandique initium fecerit, doctus an indoctus. — *magnas voces*, clamores, *disponere*, praeparare vel com-

movere, signo concinendi dato a μεσόχόρω; de quo v. Plin. Epist. II, 14. — 45. *regum*; v. ad I, 136. Reliqua verba recte, opinor, exposuit Lipsius Epist. ad Belgas Cent. II. Ep. 48. ubi praeter alia leguntur haec: «Iuvenalis tria ostendit in his auditoriis fuisse, Subsellia, Anabathra, Orchestram: *Subsellia*, in medio ac planicie atque, ut ita dicam, aequore atrii; *Anabathra*, ἀνάβαθρα, subsellia ad latera, quae adsurgerent gradatim et per scalas, theatrali more, subselliis exstructis aliis super alia; denique *Orchestra*, e *cathedris*, quae in fronte ante ipsum recitantis suggestum dispositae honestioribus, extra auditorum plebem, plane ut in theatris, ubi inferiore et primore illa parte primores et Senatores sedebant.» *anabathra*, v. Var. Lect. — *pendent*, eleganter, ob altitudinem: nam quae praealta sunt, *pendere* quasi videntur. *reportandis cathedris*, quia *conductae* vel ab suis locis huc collatae; Schol.

48—52. Miratur Iuvenalis et ridet stultitiam poëtarum, qui, quum nulla laborum praemia consequantur, tamen stolida ambitione ducti certatim scribant carmina et recitent. *Nos*, bene et modeste; nam poëta loquitur et suam quoque stultitiam damnat. *hoc agimus*, poësi operam damus; quod studium non modo difficile est ac molestum, sed et praemiorum atque commodi spe caret. *tenui in pulvere sulcos ducimus et litus sterili versamus aratro*, frustra laboramus et studium in poësi ponimus, non maiori spe emolumenti, quam si arenosum araremus solum ac litus. Ita proverbii loco dicitur *arenae mandare semina* et *litus arare*. *aratro sterili*, vano, inutili, sine emolumento eiusque spe, ut *sterilis cathedra* et *amicus* v. 203. XII, 97. — 50 seq. Nam adeo huic poëtices studio dediti sumus, ut, si vel velimus s. cupiamus et conemur *discedere* ab eo et utilioribus studiis animum applicare, prava scribendi libido et ambitio nos quasi vinctos teneant et obtorto collo ad carmina scribenda impellant. *ambitiosi mali*, ut *ambitiosa paupertas* III, 182. *Ambitio* propr. popularis gratiae studium et captatio ad obtinendos honores, unde suam quoque ambitionem laudat Cicero: deinde vanae gloriae affectatio; quam vocis significationem sub Caesaribus demum in usum venisse, existimant Gron. ad Liv. XLV, 36, 8. et Spalding ad Quintil. Inst. Or. I, 2, 22. — 52. *Cacoethes scribendi insanabile tenet multos*, ut στέξαι τὴν νόσον οὐ δύναμαι dixit Palladas Epigr. XV, 4. in Brunck. Anal. et *morbum* Ovid. Trist. II, 16. *Cacoethes*, κακὸν ἦθος, malus mos, natura, ingenium. Mediris κακόηθες dicitur, quod curatu difficile vel

adeo insanabile est, v. c. carcinoma vel aliud corporis ulcus. Hinc ad animi quoque vitium inveteratum transferri potest; et quidem h. l. ad scribendi libidinem, quae aliis *scabies*, *prurigo*, *pruritus*, *insania* dicitur. *scribendi* inpr. carmina, poëtandi. — *aegro in corde*, in animo, qui scribendi libidine et ambitione, tamquam morbis, laborat. *senescit*, inveterascit.

53—81. Iuvenalis, cuius aetate, ut et nostra, multi erant, quos *paupertas impellebat audax*, *ut versus facerent* (quod Horatius de se ipso quoque profitetur Epist. II, 2, 51.) praeclare docet, poëtam egregium esse non posse, cuius mens non vacua sit curis et qui rei familiaris angustia prematur, quae non det facultatem poëticam, a natura negatam, sed ingenii potius vires frangat. Re vera tamen ingenium naturae donum est et neque opibus neque paupertate per se aut acuitur, aut minuitur. Haec saepe eius nutrix et artium mater est, quod vel ex Horatii et Persii exemplis intelligitur. Horatius tamen naturam quoque fautricem habuit in tribuendis animi dotibus nec vitae sustentandae causa carmina fecit, sed ut inclaresceret atque in Augusti et Maecenatis gratiam insinuatus honoribus opibusque augeretur. Neque multi erunt, quibus contigerit tam felicibus esse, ut tales patronos inveniant et hoc modo sibi comparent.

53—56. Ornata poëtae egregii descriptio, sed minus venusta, quam Horat Sat. I, 4, 43. 44. Displicet certe nimium artis doctrinaeque ostentandae studium; nam eadem res triplici verborum varietate ac metaphora designatur et quatuor epitheta synon. iunguntur, *publicum*, *expositum*, *commune*, *triviale*. Farnabius haec verba paene conversa putabat ex Aristoph. Ran. v. 96. 97. Γόνιμον δὲ ποιητὴν ἂν οὐχ εὕροις ἔτι, Ζητῶν ἄν, ὅστις ῥῆμα γενναῖον λάκοι. *publica vena*, vulgare ingenium et facultas poëtica. *Venam* venuste transferunt poëtae a metallis ac fontibus ad ingenium. — 54. *expositum*, commune, vulgare, vulgo notum. *deducere*, facere, componere carmen, verbo translato a filo vel lana in filum deducta (cf. inf. v. 224.); unde *tenui deducta poëmata filo* dixit Horat. *deducere carmina* s. *versum* Ovid. alii *texere*, *contexere*, *detexere*, *subtexere carmina*, νήθεσθαι ἀοιδὰς Antipater Epigr. LXX. in Brunck. Anal. 55. *Carmen feriat communi moneta*, ornate pro, stylo vulgari scribat et ingenio parum subtili; similitudine petita a numis vulgaribus uniusque notae ac formae et, qui eos procudunt, monetariis, unde *Graecas voces Latina moneta percutere* dixit Apul. Apol. p. 298, 33. ed. Elm. et *omnia facta dictaque una forma percussa* Sen. Ep. 34 extr.

Moneta h. l. nota impressa, forma, χαρακτὴρ, κόμμα s. σφράγισμα, *Carmen triviale*, inconditum, rude ac plebeium, quale canitur a plebe in vicis (unde *maledictum arripere ex trivio* ap. Cic. pro Mur. 6.), vel ex tempore ab agrestibus componitur hominibus viatoribusque in triviis, ut otiom aut laborem fallant. — 56. Venuste de poëta egregio. *monstrare*, ostendere, vel adumbrare verbis. *sentio*, concipio mente, qualis sit et esse debeat. — 57. *omnis acerbi impatiens*, active, qui nihil acerbi patitur, nihil mali aut molesti sentit. 58. *cupidus silvarum*, amans secessos, solitudinis agrestis et rusticarum amoenitatum, quae poëtas fingunt, dum alunt eorum iogenium et phantasiam inflammant. 59. *Aonides* et Aoniae, h. e. Boeotiae, sorores dicuntur Musae, quoniam Aonia pars montaoa Boeotiae et non modo Helicon mons in ea, sed etiam in hoc *fontes* fuere Musis sacri, Hippocrene et Aganippe; de quibus qui *bibebant*, repente afflari numine Musarum atque Apollinis et sic poëtae fieri credebantur, quod tamen recentioris aevi commentum esse videtur. Hinc *aptus bibendis fontibus Aonidum* dicitur, cui tributum est a natura iugenium poëticum, quod divino quasi spiritu inflatum exquisitiores excelsioresque, quam vulgus hominum, concipit sensus. 59. *cantare sub antro Pierio*, φωλεοῖς Parnassi s. Heliconis, carmioa digoa Musis et Apolline, h. e. apta et praeclara, non sine aliquo coelesti mentis instinctu fundere. Hinc ἀποφωλεοὶ iodocti; Grang. 60. *thyrsum*, hastam hedera pampinisque cinctam, qua Bacchus et Bacchae utebantur, *contingere*, h. e. furorem, ἐνθουσιασμόν, concipere, quem thyrsi tactus et percussio immittere credebatur; unde θυρσοπλῆγες insanientes in orgiis Bacchi. Baccho autem commune cum Apolline Parnassi imperium poëtarumque tutela et enthusiasmus tribuitur. *Paupertas*, pauper poëta. *sana*, quae furorem poëticum, ἐνθουσιασμόν, non concipit, nec concipere potest; quae non apta est furori sensibusque celsioribus concipiendis. Poëtae autem proprium est *insanire* ac *furere*, ἐνθουσιάζειν, a Baccho aut Apolline ad furorem et insaniam adigi. *Excludit sanos Helicone poëtas Democritus*, Horat. A. P. 296. — 61. *quo aere nocte dieque corpus eget*, quae semper fame conficitur et caret pecunia, qua parare possit, quae ad cultum victumque suppeditent. — 62. Hoc facete dictum pro: non pauper erat Horatius, ἔνθεος et divinus poëta, quum excelsiori sensu phantasiae plenus carmina praeclara funderet, iupr. lyrica vel adeo dithyrambica effrenatioris enthusiasmi plena, quale est Od. II, 19. nam eius vss. 5

seq. respexisse videtur Iuvenalis, quemadmodum mox v. 68 seq. praestantia carminis Virgiliani ex egregia tractatione loci de Alecto Turno immissa Aen. VII, 323 seq. probatur. At quomodo his congruunt ipsa verba Horat. Epist. II, 2, 49—54? Non satis, opinor, est, cum Wielando ad h. l. T. II. p. 172 seq. dixisse, haec scripsisse Horatium, quum mens ei atra bile mota esset. Sed poëtae forsan in mentem venit, sibi exemplum Horatii opponi posse, qui pauper primum fuerit et ipse l. l. confessus sit, se paupertate ad carmina scribenda impulsum fuisse; ut itaque sensus h. l. sit, Horatium iam liberalitate Maecenatis et Augusti divitem factum esse, quum plurima optimaque scripserit carmina. Constat etiam, eum initio plures satiras fecisse, quam odas, nec diu in egestate versatum esse: nam ante proelium Philippense percommoda eius ac splendida fuit vita, et iam triennio post in Maecenatis amicitiam receptus et ex paupere dives factus est. *quum dicit Euoe*, in summo scil. enthusiasmo, Od. II, 19, 5. 7. —63. *Quis locus*, copia, facultas, *ingenio* exercendo ac promendo. *se vexant*, vexantur, agitantur, et hoc gravius quam vulg. occupantur. *dominis Cirrhae Nysaeque*, ab Apolline et Baccho, vel eorum instinctu et afflatu, *feruntur*, commoventur animo vel in furorem coniiciuntur. *Ferri* et *agi* dicuntur, qui nimia animi commotione quasi excaecati nesciunt, quid agant, et vel caecis vel furentibus similes agunt. *Cirrha* Phocidis urbs et navale Delphorum, ubi Apollinis oraculum erat, unde is non modo *Delphicus*, sed et *Cirrhaeus* dicitur. *Nysa* urbs vel mons Baccho sacer. Sed undecim huius nominis urbes montesque a variis scriptoribus memorantur. 65. *duas curas*, poëticae et rei familiaris.

66—71. *Magnae mentis*, ingenii tantum animique generosi et excelsi, spiritu divino instincti et magnificis phantasiae sensibus pleni, *nec de lodice*, lecto, h. e. cultu ac victu vel re familiari *paranda attoniti*, valde solliciti, h. e. sereni curarumque expertis, *opus*, proprium, est, *adspicere*, in enthusiasmo cernere ea, quae vulgus hominum non videt, v. c. *currus*, *equos faciesque Deorum*, qui rebus in bello gerendis intersunt, vel horrendam faciem *Erinnyos*, Furiae Alectus, quae *Rutulorum* regem Turnum *confudit*, animum eius ita perturbavit, ut in furorem incideret, et quam fingit Virgilius Aen. VII, 450. *geminos erexisse crinibus angues* cet., et v. 511 seq. *gravi* sono *buccinae* ruricolas convocasse: quam Furiae machinationem diramque formam non tam praeclare comminisci et tam exquisitis colori-

bus adumbrare potuisset (Aen. VII, 323–571.), si *puer*, servi vel magnus servorum numerus, et *tolerabile hospitium*, domus, ei *deesset*, defuisset, h. e. si non dives fuisset; tum enim hydros non erectos, sed *cadentes a crinibus* perperam finxisset, et *buccina* fuisset *surda*, non data Furiae neque tam horrendus ei tributus esset sonitus. Hoc vero dictum est pro: Virgilius, si pauper fuisset, scribere non potuisset Aeneidem, divinum carmen, quod non minus rerum, phantasmatum commentorumque delectu atque subtili inventione et narrationis praestantia, quam orationis dignitate et ornatu excellit. Haec est sententia praeclari huius loci atque nobilitati indicio, quod poëta tulit de loco illo Virgil. Aen. VII, 223 seq. quem egregie quidem tractatum ornatumque, at inventi subtilitate vel sollertia non adeo insignem esse, iam monuit Heyne. Virgilius, si Donato fides habenda in vita eius c. 6, *possedit prope centies sestertium ex liberalitate amicorum*, *habuitque domum Romae in Esquiliis iuxta hortos Maecenatis*, *quamquam secessu* in villa *Campaniae*, non longe a Nola, *Siciliaeque plurimum uteretur*. Eundem tamen fame et miseria, aeque ac Horatium, ad versus scribendos fuisse perpulsum, Grammatici ex Ecloga prima perperam colligebant. — 70. *caderent* pro cecidissent. 71. *Surda* et κωφὰ poëtis non modo dicuntur, quae non audiunt, sed etiam quae non audiuntur, muta, tacita, ut h. l. et XIII, 194. *verbere surdo*, h. e. occulto, cuius sonitum nemo audit, sed animus sentit. v. ad Sil. VI, 75. *gemeret*, v. ad II, 90.

71 seq. *Poscimus* iniuste, ut poëtae nostri temporis, qui ab inopia vexantur, ingenii carminumque praestantia et solerti studio non inferiores sint antiquis poëtis, qui honoribus opibusque affluebant. 72. *antiquo cothurno*, priscis poëtis Tragicis, *non minor*, inferior, *sit*, iis non cedat gravitate ac maiestate, vel grandi genere loquendi. Cf. ad VI, 506. *Rubrenus Lappa*, poëta haud dubie tragicus et pauper illius aevi, cuius tamen non alibi, quod sciam, fit mentio. — 73. Hoc exquisite dictum pro: *cuius Atreus*, h. e. qui *Atreum* tragoediam scripturus *alveolos*, paropsides (ut V, 88.) et *laenam* (v. ad III, 283.) h. e. supellectilem suam, *pignerat*, h. e. ob paupertatem oppignerare vel pigneri dare s. opponere cogitur, ut alimenta emat; nisi cum Turnebo (Advers. XXIV, 4.) et aliis verba *cuius laenam pignerat Atreus* docte, etsi eodem sensu, dicta censeas pro: in causa est vel facit, ut oppigneranda sit laena; ut inf. v. 135. *purpura vendit causidicum* pro: efficit, ut causidicus maiori pretio con-

ducatur. Satiricam magis et subtiliorem forte interpretationem hanc proposuisse sibi videtur Achaintre: *cuius Atreus*, tragoedia, quam nunc scribit, *pignerat alveolos et laenam*, est pignus pretii vasorum et vestis, quae aere alieno emit: quod idem est, ac si obrutus alieno aere creditoribus suis se soluturum promisisset, quum, tragoedia scripta et acta, pretium eius et mercedem recepisset. Non male! sed *pignerare aliquid* non significat pignus eius aut pretii eius esse, sed pigneri illud vel dare vel accipere. *Atreus* tragoedia vel eius titulus, ut *Agave*, *Pelopea*, *Philomela* v. 87. et 92. vel *Telephus*, *Orestes* et *Tereus* I, 5. 6. VII, 12. — 74—78. *Numitor*, h. e. Romani divites nobilesque (v. ad VIII, 93.) parci sunt ac sordidi in *amicos*, poëtas aliosque clientes et viros bonos, sed prodigi in Venerem ac voluptates. Idem valet de Numitoribus nostrae aetatis. *Infelix* εἰρωνικῶς dicitur dives Numitor, qui et infelix sane fuit perverso iudicio et usu opum. v. ad VIII, 93. *Quintillae*, amicae, meretrici. *Pauper amicitiae quum sis*, *Lupe*, *non es amicae* cet. Martial. IX, 3, 1. — 76. Divites Romani immensos sumtus impendere solebant in feras mansuefaciendas et in vivariis vel caveis pascendas. — 77. 78. Facete et σκωπτικῶς: Poëta non tam paucis sumtibus ali potest et plus comedit, quam leo. *Nimirum*, v. ad II, 104.

79—81. Dicas forte, poëtas debere *contentos* esse *fama*, sola gloria: ita vero, si divites sunt, ut *Lucanus*; sed quid pauperibus proderit *gloria quantalibet*, quamvis maxima, si praeterea nihil habent? *Quotusquisque etiam*, *quum ex Hispania vel Asia*, *ne quid de Gallis nostris loquamur*, *in Vrbem venit*, *Saleium Bassum requirit? atque adeo si quis requirit*, *ut semel vidit*, *transit et contentus est*, *ut si picturam aliquam vel statuam vidisset*; Tac. de Orat. c. 10. M. Annaeus *Lucanus*, L. Annaei Mellae, fratris Senecae, filius, notissimus poëta et ditissimus Eques Rom., quem etiam Nero Imp. variis auxerat honoribus. De eius et patris divitiis v. Tac. Ann. XVI, 17. et Wernsdorf Poët. min. T. IV. p. 41 seq. *Famam* ei vivo invidebat Nero, nec tamen mortuo, quod vel intelligitur ex vet. inscr. M. ANNAEO LVCANO CORDVBENSI POETAE BENEFICIO NERONIS FAMA SERVATA. *iaceat*, in otio vivere potest et iacere in lectulo lucubratorio, in quo veteres studere, legere ac scribere solebant; adeoque carmina scribere potest in otio, solam sectans gloriam et expers curarum. *in hortis marmoreis*, qui marmore s. marmoreis columnis ac statuis exornati sunt et abun-

dant. In hortis plerumque etiam scribebant poëtae; Ach. coll. Ovid. Trist. I, 11, 37. Sed ibi forsan et h. l. *horti* sunt villae, ut ap. Plin. XIX, 4 pr. Cic. Off. III, 14. et al. Villae autem et domus marmoreis pavimentis, columnis signisque ornari solebant. *Serranus* et *Saleius*, poëtae pauperes illius aetatis. Ille memoratur etiam Martial. IV, 37, 3. at notissimus *Saleius* Bassus, poëta egregius ac *tenuis*, h. e. pauper.

82—87. Insignis laus *Statii* poëtae et dulcedinis carminum eius, at forte non sine subtili cavillatione: quam etiam notasse videtur Suet. in vita Iuven. Rigaltius et Hennin. suspicantur, poëtam de Statio, propter orationis lenocinia et calamistros, ut de lenone, loqui. Vix crediderim; certe non nisi v. 87. et forte ne ibi quidem, at v. 82—85. ut de meretrice, *amica*, cuius *vox iucunda* est, quae *promittit* noctem, quae *dulcedine* magna *captos afficit animos* magnaque *libidine auditur*. Idem Hennin. putabat, Statium satirica bile in transitu notari ob superbam Thebaidos perorationem occultumque odium in Martialem, Iuvenali amicissimum. Sed hic poëtae nostri locus laudem potius miserationemque spirat, et vana sunt, saltem dubia, quae de odio illo disputavit et Hennin. et Gevart. Lect. Papin. c. 35. *Curritur* certatim catervatimque *ad iucundam vocem* recitantis Statii, quum is *promisit*, edixit (nam edicto s. programmate recitationes, ludi cet. indicebantur) *diem*, quo recitaret *Thebaidem*, carmen suum de bello Thebano, *amicum*, gratum omnibus et acceptum, vel dulce. — 85. *libidine*, summa cupiditate ac voluptate. 86. Statius Domitiano propter extemporalem carminum componendorum facilitatem gratissimus fuit et ab eo tam coronis et auro, quam agro Albano donatus; idemque ter in Quinquatribus Minervae s. Albano agone victor fuit et coronatus, quum carmina de rebus a Domitiano in bello Germanico et Dacico gestis recitasset, sed semel victus in Quinquennalibus Capitolinis. In hoc tamen agone Capitolino, in quo non nisi laudes Capitolini Iovis cani solebant, non recitavit Thebaidem suam; neque *fregit subsellia versu* h. l. dictum pro, non stetit, excidit, h. e. non placuit; quod contendebant Plathnerus (qui putabat, salse dici *subsellia fracta* non auditoribus, sed *versu*, h. e. Papinium excidisse) et Scaliger Lectt. Auson. I, 10. quem iam refutavit Casaub. ad Suet. Dom. 4. ubi docet, sensum h. l. esse, Statium vehementissime placuisse, sic ut applausu, κρότῳ et acclamationibus auditorum (sed forte *vulgi* tantum, infimae plebis) *subsellia* quasi *fracta* sint. v. ad I, 13. Verba tamen

haec et Sidonii, ad I, 13. laudata atque ex h. l. expressa, ita potius explicanda videntur: *versu*, recitatione carminis sui talem hominum multitudinem concivit, ut *subsellia* tantum oneris sustinere non potuerint et *fracta* sint; ut ap. Suet. Claud. 41. — 87. *Esurit*, esurivisset, post tantum favorem et applausum, *nisi Paridi* pantomimo (de quo v. ad VI, 87.) *vendat*, vendidisset, *Agaven*, fabulam s. tragoediam suam de Agave (v. ad v. 73.), filia Cadmi et Harmoniae, uxore Echionis et matre Penthei, de qua v. Ovid. Met. III, 501. Alia Agave Danai, et alia Nerei filia fuit. Haec quidem Statii tragoedia neque exstat amplius (ut nec carmina eius de bello Germanico et Dacico Domitiani), neque ab aliis memoratur. Nec tamen propterea, et quia Statius Agaves meminerit in Thebaide (lib. III, 190. IV, 565. XI, 318.), cum Parrhas. Quaes. Epist. 4. intellexerim *Thebaidem* forte tunc nondum editam, ut pars pro toto dicta sit. Nam quis umquam carminis, et quidem tam prolixi, titulum a persona, ter in eo memorata, et ne primaria quidem, petiit? et cur histrio epicum carmen emit? *Vendere* solebant poëtae fabulas suas Praetoribus, vel Aedilibus vel aliis, qui ludos edebant; quod vel ex Terent. Hec. Prol. I, 7. II, 49. Ovid. Trist. II, 507 seq. al. notum est. Histrio h. l. tragoediam emisse dicitur: sed qualis? v. ad VI, 87. *intactam*, novam, non antea lectam, saltatam, cantatam, recitatam, vel evulgatam et in scena actam (nam fabulae, ante quam producerentur in scenam, recitabantur amicis virisque doctis, unde *His necdum commissa choro cantatur Agave* ap. Claud. Eutrop. II, 364.), vel fabulam, cuius argumentum nullus adhuc Romanorum poëta *attigit*, tractavit; nisi simul respexit poëta illam vocis notionem, de qua v. ad VI, 163. Rigaltius et Hennin. hoc loquendi genus petitum putabant a lenone (v. ad v. 82 seq.), et C. Valesius h. l. ita interpretabatur: *nisi vendat Paridi Agauen intactam*, nisi ad lenocinium se contulisset lepidamque aliquam virginem seu meretriculam, nulli viro cognitam et tactam, Paridi suppeditasset. At leno proprie non *vendere* solet meretrices, neque etiam *intactas* virgines; nisi dicas, eum hoc simulare certe aut dictitare.

88 seq. Salse haec dicta et in Paridem, qui, histrio quum esset, apud Domitianum gratia plurimum valebat, et in ipsum Imperatorem, qui tali homini etiam *honorum largiendorum* vel vendendorum potestatem indulserat, et in *proceres* Rom., qui non amplius patroni erant doctorum hominum, eosque nec prae-

miis nec honoribus augebant. Haec vero figurate potius in se et Paridem, histrionem alium, qui sibi in deliciis fuerit, dicta esse, Hadrianus putabat. v. sup. vit. Iuven. *Ille* Paris. *militiae honorem*, gradus militares, v. c. praefecturas et tribunatus v. 92. — 89. *Aurum*, h. e. annulum aureum, ut sup. I, 28. plerique referunt ad equestrem dignitatem, alii vero rectius ad tribunatum militarem, *vatibus* s. poëtis a Parido impetratum ac tributum, quae ratio cum ex v. 88. (*militiae honorem*) et 92. (*Praefectos facit et Tribunos*) probabilis fit, tum ex epitheto *semestri*. Veram h. l. sententiam iam declaravit Lipsius Mil. Rom. II, 9. his verbis: "Aevo Augusti aliud discrimen Tribunorum mil. subortum, ut quidam *Laticlavii*, quidam *Angusticlavii* essent; illi, qui ex Senatu, isti, qui ex Equite nati. Vtrumque genus ambitiose petitum et datum; et quo pluribus gratificari posseut, factum *semestre*, unde *semestris tribunatus* ap. Plin. Ep. IV, 4. Iuvenalis appellat scite *semestre aurum*, quia annulo etiam aureo Tribuni utebantur, quod Appianus notavit in reb. Pun. c. 104. χρυσοφοροῦσι γὰρ τῶν στρατευομένων οἱ χιλίαρχοι, τῶν ἐλαττόνων σιδηροφορούντων. Suetonius vel alius auctor vitae Iuvenalis scribit: *Satiram non absurde composuit in Paridem, pantomimum Domitiani, poëtamque P. Statium, eius semestribus militiolis tumentem.* Sic appellat istas praefecturas et tribunatus, a temporis scilicet modo. — 90. *Camerinos* dixit poëta pro quibusvis nobilibus, ut VIII, 38. Sic et *Bareas*, quod est cognomen Marciae gentis. *Tu curas nobilium atria*, nonne stulti estis, poëtae, qui colitis proceres ac nobiles, nihil vobis dantes per avaritiam literarumque contemtum? quin colite Paridem histrionem, Maecenatem doctorum hominum! *magna atria nobilium*, ut ap. Mart. III, 38, 11. — 92. Hic versus poëtae causa fuit exsilii Aegyptiaci, quia Hadrianus suspicabatur, *Paridis* nomine figurate notari histrionem, qui tum in deliciis aulae erat. *Pelopea* et *Philomela*, tragoediae de iis scriptae, et forsan venditae vel oblatae Paridi, qui propterea auctores earum *fecit praefectos et tribunos*. *Pelopea*, Πελόπεια, Peliae filia, de qua v. Heyne ad Apollod. I, 9, 10. Alia fuit filia Thyestae, e qua ipse Aegisthum genuit (v. Hygin. f. 88.), nisi haec Πελοπία dicta, ut et Amphionis e Niobe filia ap. Apollod. III, 5, 6. et mater Cycni ibid. II, 7, 7. De *Philomela* v. ad VI, 644. C. Valesii nota est: Designantur *Pelopeus* et *Philomelus*, histriones divites et potentes (de hoc v. Martial. III, 31, 6. et IV, 5, 10.), quos nomine feminino vocat Iuvenalis *Pelo-*

peam et *Philomelam*, quod histriones molles et impudici omnes erant; unde Apuleius de quodam ait: *nihil histrionis habuit praeter impudicitiam.*

93. Non invidendum est *vati*, poëtae (Statio et aliis), qui fabulas histrionibus Praetoribusve vendendo vitam sustentat et parum inde lucratur, inpr. si non placent fabulae auditoribus et praecipue plebi, ex cuius incerto favore vita eius ac fama pendet. Quae misera omnino conditio est et tamen hac aetate sola vitae tolerandae ratio poëtis reliqua: nam ubi nunc invenias patronos virorum doctorum, quales olim fuere *Maecenas*, *Proculeius*, *Fabius*, *Cotta* et *Lentulus*, qui non modo aequum ac subtile iudicium de ingeniorum scriptorumque praestantia ferre poterant, sed et *par ingenio pretium*, digna ingeniis praemia, liberaliter tribuere solebant? *Pulpita* h. l. fabulae, quas vendit, vel scena; non recitatio carminum: nam recte iam Ferrarius Elect. II, 11. monuit, nihil poëtas recitatione sterili, praeter acclamationes, lucratos esse, nec in *pulpitis* recitationes habitas, sed in iis tacite histriones saltasse fabulas, a poëtis emtas. — 94. 95. De *Proculeio* v. Mitscherl. ad Horat. Od. II, 2, 5. Lips. ad Tac. Ann. IV, 40. Burm. ad Quintil. VI, 3. et Harduin. ad Plin. VII, 45. De *Fabio* Ernesti in clav. Cic. "Hoc nomine utuntur veteres in iis rebus, quae liberalium hominum sunt, quum neminem nominare volunt, ut ICti fere nomine *Caii* et *Titii* utuntur." Poëta forte potissimum h. l. respexit Fabium Max. de cuius liberalitate v. Quintil. Inst. Or. VI, 3. et Ovid. ex P. al. I, 2. 5. 9. *Cotta* haud dubie, certe potissimum ille, quem tantis laudibus celebrat Ovid. ex P. II, 8. Eumdem sup. V, 109. intelligerem, nisi cum Seneca ibi ac Pisone iungeretur. *Lentulus*, v. c. P. Lentulus Spinther, cuius opera Cicero revocatus, et de quo v. Cic. ad Div. I, 1 seq. et al. — 96. *Tunc utile multis* erat *pallere*, studiis adsidue incumbere, et ipso *Decembri*, in quo omnes genio indulgent Saturnaliorum tempore. *vinum nescire*, eius usu abstinere, ne multo cibo vinoque completi a studiis abhorrerent. Studia vocant spiritus calentes a ventriculo ad caput, et impediunt cibi concoctionem cruditatesque pariunt, unde *pallor* contrahitur; Grang. *Solitaria et velut umbratili vita pallescere* dixit Quintil. Inst. Or. I, 2, 18. ubi Spalding haec notavit: "Pallor, infirmae valetudinis index, doctorum et libris immorientium non minus est quam amantium; dum hi curis occultis tabescunt, illi nimis adsidui domo numquam

exeant. Inde notum illud : *Pallet; aut amat, aut studet.* In omnibus hisce exemplis *pallor* iste est a prius contracto morbo, quem aut animi aegritudo fecerit, aut solis et aëris defectus. Gesnerus ad h. l. etiam inanimis pallorem tribui, propter corruptionem a quiete, humore admisso et excluso aëre ortam, docet e scriptoribus rusticis et Vitruvio. „

98. *labor vester fecundior*, utilior et fructuosior forte est, vel id ita se habere dicat aliquis : nisi ironice loquitur poëta. — 99. *petit*, exigit certe *plus temporis et olei*, studii ac lucubrationis. 100. *oblita modi*, sine modo ac fine. *millesima pagina surgit*, ut ap. Ovid. Am. I, 1, 17. Cf. sup. ad v. 23. *damnosa papyro multa*, quia tam multum papyri emendum est, etiam damnum apportans et impensam. Labor historicorum et plus temporis, quam poëtarum, exigit, et plus sumtuum, in oleum papyrumque faciendorum. De *papyro* v. Plin. XIII, 11. et 12. — 102. *lex operum* et artis vestrae, quae iubet singulas res plene ac plane memorare eoque ordine ac modo, quo gestae sunt. De historicae artis legibus v. Cic. de Orat. c. 15. — 103. Qui tamen usus fructusque duri laboris nostra aetate percipitur ex historia diligenter scripta? quid nunc expedit historicis, res memoratu dignas explicuisse et accurate narrasse? Metaphora petita a *segete*, et *terra* vel humo *aperta* ac reclusa aratro. *Seges* laboris praemium, ut inf. v. 112. *messis*. — 104. *acta*, res gestas, historias, *legenti*, anagnostae. Vulgo designari putant *actuarium* s. scribam, librarium et tabellionem (Gall. *notaire*, *greffier*); sed hoc hominum genus *acta* publica senatus ac populi non *legere*, sed scribere solebant. Adsentior tamen, si vera sunt, quae adnotavit Achaintre : "Eorum duplex fuisse videtur officium : primum enim senatus et populi decreta aut privatorum sponsiones, transactiones, matrimonia cet. scribebant (*in acta referebant* II, 136.), deinde haec eadem verba legis et actorum publicorum praeconi subiiciebant, ut ab eo clare enunciarentur, vel, quum de privatis ageretur, verba et clausulas actorum ipsimet coram partibus *legebant*, enunciabant. „ (1) — 105. Hoc est, quod divites nobilesque Romani avaritiae suae et historicorum contemtui praetendunt : dicunt,

(1) Alii causidicum intelligunt, qui acta forensia legit : at causidicis quoque nulla fere laboris praemia speranda esse, mox v. 106—137. ostenditur.

historicos esse *ignavum genus* hominum, quod *lecto gaudet et umbra*, domi et in otio studiis vacat, otiosam et umbratilem vitam agit, et publicis negotiis, in foro, curia, provinciis et castris vel bello agendis, abstinet. *Lectus* tamen h. l. de somno etiam accipi potest, ut ap. Horat. l. l. Ex his autem verbis intelligitur, fuisse etiam tum temporis homines, qui inter otium literatum et desidiosum vel honestum et inhonestum nihil interesse putarent, aut certe iudicium hoc simulatum contemtui literarum hominumque doctorum obtenderent.

106 seq. Aptus transitus atque solida refutatio inepti iudicii et causae, a divitibus Romanis ad avaritiae suae patrocinium v. 105 praetextae: Si historicis nihil datur muneris nec dari debet, quia otiosi sunt homines, plurimum certe dandum est *causidicis;* at, quaeso, *quid* lucri, quem usum fructumque iis *praestant officia civilia*, civibus praestita, peroratis causis civilibus in foro? — Pleraque, quae v. 106—138. disputantur, ad omnes, qui causas in foro agunt, ad causidicos, advocatos et patronos causarum, transferri possunt. Sed poëta simul hac data occasione, inpr. v. 108—112. invehitur in rabulas vel clamatores, quod indoctum genus hominum etiam nunc ubivis in foro tinnit et verbosis strophis formularumque forensium notitia aliquam facundiae astutiaeque famam affectat; de quo causidico egregie Sen. Herc. Fur. v. 172 seq. *Hic clamosi rabiosa fori Iurgia vendens improbus iras Et verba locat. Causidicus* quoque semper fere contemtim dicitur. 107. *libelli* actionum forensium et commentarii, *comites*, quos secum afferunt in forum *in magno fasce*, ὁρμαθοὶ βιβλίων Theophr. Char. VI. δεσμαὶ δικανικῶν βιβλίων Aristot. ap. Dionys. Halic. — 108. *Ipsi* causidici *magna*, sc. verba, adverb. (ut *magnum*) pro valde vel clara voce, *sonant*, loquuntur, vocem valde intendunt et clamant. Doctae dicendi formulae *magna* et *magnum loqui* et *sonare* (ut *spirare*, *promittere* et *minare*), Gr. μεγάλα εἰπεῖν, ἔπος μέγα ἐξερέειν, μέγα πνεῖν, φρονεῖν cet. passim occurrunt, sed plerumque ad magniloquentiam vel iactantiam spectant. Verba seq. Brit. et alii ita interpretantur: *sed tum praecipue*, *quum creditor* adest et *audit*, quum pro creditore dicunt, aut quum adversus creditorem agunt causam, adeoque in re pecuniaria, in qua acrius et maiori vocis intentione disceptari solet de iure; vel *si latus* eorum *tetigit*, pulsavit debitor, cuius causam agunt (ut *laevum qui fodicet latus* ap. Horat. epist. I, 6, 51. et *cubito tangere* ap. Horat. Sat. II, 5, 42. et Pers. IV, 34.), qui cre-

ditum negans *acrior* est et esse solet *illo* creditore, et *qui* debitor *venit ad dubium* faciendum, negandum *nomen*, debitum, vel ad causam de incerto debito agendam, *cum grandi codice*, tabulis accepti et expensi, ut ap. Cic. Verr. I, 36. et pro Rosc. Com. c. 1. et 2. Ita tamen poëta parum apte dixisset v. 108. *ipsi*, et *grandem codicem* accepti et expeosi perperam tribuisset debitori, cui nec parvo, nec magno codice opus esse, monet Ach. Hic inde colligit, verba v. 109. et 110. referenda esse ad alium *creditorem*, cuius *nomen*, creditum, sit *dubium* quique propterea *veniat* ad tribunal cum *grandi codice* et *acrius tangat*, urgeat, *latus* causidici, quod nomen sit dubium aut controversum. Enimvero locum difficillimum recte exponit Hein. hunc in modum: " Dicit Iuvenalis, causidicos non maiorem fructum laboris sui percipere, non esse divitiores poëtis et historicis, negatque tam lucrosum eorum esse officium, quam *ipsi* iactant, mentiuntur, *sed tum praecipue, quum creditor audit*, vel quum argentarius (ita optime iam vetus Schol.) debitam pecuniam (*dubium nomen*, quod fortasse solvi non potest) ab illis exigit et *cum grandi codice* accepti et expensi ad illos *venit*, quibus non tuto pecunia credita videtur. Taxat igitur Iuvenalis grandiloquentiam causidicorum, qua utuntur coram creditoribus suis, quum tamen vix illis praestet eorum officium, ut e paupertate emergere possint. Qua re creditoribus fumum vendere coguntur, ut famae consulant suae et sint, qui credere volunt. (!) " — 111. Praeclare de rabulis eorumque fraudulentia, clamosa oratione et impudentia. *Folles*, qui auram recipiunt redduntque, donec liquefiant metalla, non tam ad os vel buccas referendi, quam potius ad pulmones, vocis ac respirationis instrumenta, quos Augustinus de Civ. Dei XIV, 24. dicit ad vocem emittendam seu modificandam valere; sicut folles fabrorum vel organorum. 112. *Conspuitur sinus*, non unius rabulae ab altero, sed causidici fervide vel magna orationis contentione, vehementia ac celeritate, perorantis. Theophr. ad δυσχερείας Char. c. 19. refert καὶ ἀπορρίπτειν ἀπὸ τοῦ στόματος, sc. τὸν σίελον, unde, quod ibi Casaub. ex Hesych. et Schol. Aristoph. Acharn. IV, 7. notavit, Σιάλοχοι dicti οἱ προσραίνοντες σίελον ἐν τῷ προσδιαλέγεσθαι, et Athenis Antimachus quidam Ψακὰς cognominatus, quia προσέρραινε τοὺς συνομιλοῦντας διαλεγόμενος. (1) *Veram si libet*, placet, vis, *de-*

(1) Plathnerus haec adnotavit: » Sinum causidicu conspui arbitror ab antagonista, quod summae contumeliae esse nemo ignorat, unde

prendere, cognoscere, *messem*, mercedem, praemium laboris causidicorum (cf. ad v. 103. et Var. Lect.), et trutina quasi examinare: *hinc*, una parte, s. in una librae lance, *patrimonia pone centum causidicorum*, *parte alia*, in altera lance, *solum*, patrimonium (nisi *solum* h. l. dictum pro *modo* s. *tantum*, et suppl. *patrimonia*) *Lacernae*, aurigae, et videbis, lances aequas esse, vel hanc adeo propendere, h. e. lucrum et mercedem, vel opes et praemia centum causidicorum et unius aurigae paria esse, aut haec adeo maiora. — 114. *Lacerna* vel *Lacerta* (v. Var. Lect.) cursor s. auriga *russatae* factionis; forte ditatus donis populi aut Imperatoris, russatae factioni faventis. Aurigae in ludis circensibus olim in quatuor divisi erant factiones, a coloribus vestium denominatas, *Russatam* (s. *russeam* et *russam*, h. e. rutilam) *Prasinam*, *Albam* s. *Albatam* et *Venetam*, quibus a Domitiano adiectae *Aurata* et *Purpurea*: quot vero factiones agitatorum, tot quoque faventium erant, qui in diversa inde partium studia distrahebantur. *Russati Lacernae*, ut *Felix Russatus auriga* ap. Plin. VII, 53. *Prasinus Porphyrio* s. *Purpureo* ap. Martial. XIII, 78, 2. et *auriga Albatus Corax* ap. Plin. VIII, 42. s. 65. — 115. Facete poëta iudices appellat *duces* et causidicum *Aiacem*, respiciens controversiam Aiacis cum Vlysse super armis Achillis coram ducibus Graecorum, de qua v. Sophocl Aiax et Philoct. I, 2. inpr. Ovid. Met. XIII, 1—398. ex cuius loci principio etiam verba nostra sunt petita. Nomen *Aiacis* egregie tributum causidico, quoniam vel proverbii loco quisque rixosus et dicax homo eo insignitur. *Surgunt* autem dicturi et *stant* dicentes, at *sedent* iudices et eorum praetorisve consiliarii ac partium advocati, ut et senatores, qui dicentes audiunt, vel magistratus sive in tribunali, sive pro rostris in suggestu et in sella curuli. *pallidus*, sollicitus de dubio eventu causae, vel ob malam causam. 116. *Dicturus dubia pro libertate*, pro eo,

despuere aras, deos, honores, mores dixere Tertull. de idol., Minuc. Felix, Arnob. VIII. et Claud. IV Cons. Honor. Et frequens sane haec consputatio non tantum Romanis, sed et Iudaeis, v. Iob. XXX, 10. Deut. XXV, 9. Marc. XVI. Possis tamen et dicere, causidicos in proprium desputasse sinum, quod olim fascini amoliendi causa factitatum. v. Theocr. VI, 39. XX, 11. Tibull. I, 2, 54. 96. Plaut. Asin. I, 1, 26. » Sic et vetus Schol. » Propter fascinum verborum ter sibi *in sinu spuunt*, et videntur fascinum arcere; ut Persius de matertera. vel, incipiunt multa sibi promitteutes, *in sinum spuere*, vel alloquendo multum *spuunt*. »

cuius libertas dubia est et in quaestionem vocata. *Libertas* autem vel est libertinorum atque ingenuorum, quae servituti opponitur, vel civis Romani, qua omnia eius iura continentur. Designantur itaque malae, difficiles gravesque causae. Has vero causidicus, cuius conditio eo fit miserior, agit *iudice bubulco*, rudi seu rustico, barbaro et iuris legumque ignaro (v. ad XVI, 13.): quales homines et olim, et sub Imperatoribus in senatorum iudicumque numerum recipiebantur; quod simul h. l. videtur notari. (1) *Tribus urbanae rusticaeque omnes triginta quinque numerantur, ex quarum singulis terni eligebantur ad iudicandum hique* centumviri *dicebantur, licet centum et quinque essent;* Ascon. in Cic. Verr. II. Quo fiebat, ut inter eos multi essent *bubulci*, ut apud nos *entre les jurés*: quod scoptice dicit poëta ad augendum miseriem conditionis causidicorum; Ach.

117 seq. Poëta ridet inanem et infructuosum causidici laborem. *Rumpe tensum iecur*, magna cum vi et simul irrisione clamosi rabulae dictum pro, omnes irae affectuumque frenos remitte, omnem iram effunde in adversarium cum tanta vocis intentione, ut iecur fere rumpatur. Nam *iecur* primaria olim habebatur affectuum sedes, et tumere vel *extendi* ira credebatur. (2) — 118. Sensus est; ut victoriam in iudicio et inanem sterilemque tantum laudem, non quidquam mercedis ac praemii, consequaris. Nam recte iam mouuere Grangaeus et alii, oratorum causidicorumque morem fuisse, victoriam in foro partam testari appensa pro foribus palma (quae et signum et praemium victoriae fuit), et *scalarum gloriam* ἐμφατικῶς ac σκωπτικῶς dici ornatum ianuae, ut indicetur pauperies oratorum causidicorumque, qui, tenuium ac mendicorum more, in coenaculis plerumque habitaverint, ad quae non nisi per *scalas* fuerit

(1) Quidam putabant, *Bubulcum* esse nomen proprium, et magnum vel gravem ac severum huius nominis virum significari, qui illis temporibus vixerit, vel quales fuerint C. Attilius Bubulcus consul ac collega Manlii (cui tamen Regulo cognomen fuit; v. Polyb. I, 39—48.) et Iunius Rusticus, de quo v. Suet. Dom. 10. Aptius memorassent C. Iunium Bubulcum, qui Censor, ter Consul et bis Dictator fuit (v. Liv. IX, 20. 28—43. X, 1.) Sed inepti certe iudicis nomen magis h. l. consentaneum est.

(2) v. ad I, 45. Alii *iecur* h. l. pro pulmone positum accipiunt, ut sola eaque summa vocis contentio designetur: et profecto intrinseca corporis indoles atque structura veteribus parum, nec nisi ex extispiciis, nota fuit.

adscendendum; unde Martial. I, 118, 7. *scalis habito tribus, sed altis.*

119 seq. *Vocis*, orationis, *pretium*, praemia muneraque, quae causidicis et patronis causarum dari solent, admodum tenuia sunt. Conf. simil. loc. Martial. IV, 46. Horat. Sat. II, 5, 43 seq. et Pers. III, 73 seq. ubi Casaub. monet, ab utroque satirico et patronorum avaritiam in captandis donis contra legem Cinciam notari, et eorum illiberalitatem perstringi, qui talibus munusculis illos donarent. *Petasunculus*, parvus petaso, lardum; et forte posterior, ut *perna* anterior: utramque certe vocem distinguit Martial. XIII, 54. et 55. *siccus*, vetustate exsuccus et ingrati saporis; aut suspensus in carnario et ita fumo siccatus. v. ad XI, 82. — 120. *vas* plenum *pelamydum*, parvorum thynnorum in particulas consectorum et sale conditorum, de quibus v. Plin. IX, 15. s. 18. *Bulbi*, qui etiam ap. Martial. IV, 46, 11. inter munera, causidicis mitti solita, referuntur, non modo tubera vocantur vel crassae radices arundinum, liliorum aliarumque plantarum, sed plantae etiam ipsae, et quidem allium, cepa, squillae omnesque radices rotundae ac tunicatae. Bulbos vero Romanorum nobis ignotos esse neque ad ceparum genus referendos, docet Matthiol. de plantis p. 292. *veteres*, ob vetustatem minus sapidi. Vetustiores improbari bulbos et parvos et longos, docet Plin. XIX, 4. et 5. Idem dicit, bulbos adeo dulces in Taurica Chersoneso nasci, ut crudi mandantur, et post eos optimos esse in Africa (unde h. l. *Afrorum epimenia*), deinde in Apulia. *Epimenia* putant dici menstrua, ἐπιμήνια, scil. munera, et quidem *vel* exilia munuscula ac veluti xenia sordida, stipendi loco pro navata opera in singulos menses collata, salaria, ut *menstrua*; *vel* menstruam quasi pensionem seu dona, quae Afri singulis mensibus miserint Romanis, ut eos sibi conciliarent procerumve Rom. gratiam demererentur; *vel* victum menstruum sive demensum singulis mensibus datum servis, et quidem *Afris*, vilioribus (v. ad I, 111. et V, 53.) quae interpretatio nuper commendata est ab Ach. Enimvero servi loco *demensi* non *bulbos* accipiebant, sed quovis mense quatuor vel quinque frumenti modios et denarios totidem. Conf. Excurs. 121. *Quinque* tantum *lagenae* vini, et quidem vilioris, ut Veientani et Etrusci, quod in *Tiberi*, secundo flumine, non adverso, ex Campania vel Graecia, Romam *advectum* est. Vetus Schol. «Vinum non transmarinum, i. e. cibarium.» 122. *Si quater egisti*, perorasti causam. *si con-*

tigit tibi tam felici esse, ut vel numus *aureus*, etsi *unus*, tibi detur. Vetus Schol. « pro quatuor actionibus unum solidum.» Maximum patrocinii honorarium, quod primus constituit Nero, non certum iustumque pro et in quavis causa e legibus fuisse *centum aureos* vel dena sestertia aut decem millia HS. (nam *aureus* vel *solidus*, qui non eiusdem semper valoris fuit ac pretii, illis temporibus valebat XXV denarios vel nummos sestertios centenos) patet ex Plin. Ep. V, 4. et 21. Suet. Ner. 17. Tac. Ann. XI, 7. et Vlpian. l. I, D. § 12 neque ex h. l. Iuvenalis colligendum est, *unum aureum* fuisse licitam illius honorarii summam. Hanc a poëta ὑπερβολικῶς imminui, ut magis efficiat pudenda circi artiumque infamium pretia, monuit iam Gron. de sestert. II, 5. p. 82. — 123. Inde, ex eo, *partes cadunt*, detrahuntur; pars mercedis a te danda est pragmaticis, *ex foedere*, pacto. *Pragmatici* olim dicebantur iuris periti, qui patronis causarum et oratoribus aderant iisque leges ac iura, inp. formulas ICtorum, suppeditabant; sed seriori aevo qui, quamvis imperiti iuris, rerum gerendarum formulas tenebant.

124—149. Tam tristis etiam et iniqua est conditio causidicorum patronorumque causae, ut ex illis non nisi is, qui *Aemilius*, h. e. dives ac nobilis vel sit, vel habeatur et se esse simulet, ductus ac facundus esse credatur, et hinc praemia tantum, certe maxima, capiat.

124—128. Verba pauperum patronorum, de indigna sorte sua querentium. 124. Verba *quantum licet*, quae nemo interpretum, quotquot consului, explicavit, h. l. aptissima sunt. Lege Cincia de donis ac muneribus, a V. C. DC. a M. Cincio Alimento trib. pl. lata, praeter alia cautum, ne quis ob causam orandam donum munusve caperet. Ea quoque lex ad avaritiam patronorum donandique facilitatem coërcendam, si non satis, certe multum valere poterat temporibus liberae rei publicae, quibus oratoria arte via ad gratiam apud populum et ad honores muniebatur. Quum vero omnis honorum spes ab Imperatorum gratia penderet, et nullus fere fructus caperetur ex patrocinio; quis sine honorario aut mercede gratuitam clientibus praestaret operam? Hinc iam Claudius Imp. dona et petere et dare permisit, facto a. V. C. DCCC. SCto Claudiano, quo *pecuniis ob causas orandas capiendis positus modus usque ad dena sestertia, quem (modum) egressi repetundarum tenerentur.* Idem deinde sanxerunt Nero et Traianus, nisi ille non etiam terminum quasi, ultra quem progredi non liceret, sed certam potius iu-

stamque mercedem in unoquoque causarum genere constituisse censendus est. Itaque *quantum licet* scil. dare causidicis ac patronis, sunt dena sestertia. Designatur et avaritia et auctoritas patroni, qui, quantum licet, et postulat et accipit. *et melius* tamen *nos egimus*, peroravimus, ut v. 122. Cf. Var. Lect.

125—128. Significatur nobilitas Aemilii patroni et tam stulta, quam dolosa et alliciendis clientibus accommodata eius ostentatio. Nota Ach. est: « Stante re publica patricii soli, nobiles atque divites plebeii, qui ad honores provehi studebant, pauperibus clientibus patroni atque advocati erant, eorum partes in foro agebant, idque gratis. At lapsis moribus et virtutibus cum re publica corruit ingenuae huius artis liberalitas. Causidici professio, quae patroni personae antea fuerat inhaerens, Imperatorum temporibus separata et plebeiis atque obscuris hominibus relicta, sensim mercenaria facta est. Vnde illa causidicorum prope omnium paupertas: qui, ut iste *Aemilius*, veterem nobilitatis et divitiarum speciem retinere affectantes, eo plus faciebant lucri, quo illustriori gente oriundi viderentur.» Recte: sed inter *patronos*, *causidicos et advocatos* iam stante re publica magnum intercessit discrimen. *currus* triumphalis, in quo aliquem maiorum suorum triumphasse ostentat. Multi autem Aemilii triumpharunt, et triumphalia aliaque maiorum insignia a familiis et posteris eorum adservabantur et quidem in porticibus vel *vestibulis* s. atriis domus. 126. *Quadriiuges*, equi quatuor curru iuncti et non modo albi, sed et *alti*, eximiae magnitudinis, vel alte iactantes crura, vel denique in sublime surgentes adeoque feroces. 127. *ipse* Aemilius (ut alii causidici ap. Martial. IX, 69. 6) *feroci bellatore* in equo *sedens*, statua eius equestris. Haec verba ad ovationem forte spectant, alterum triumphi genus, certe non ad statuam quadrigatam, quae est figura hominis, in curru, non in equo, sedentis. 127. 128. Imago, opinor, pugnae forensis animo poëtae simul obversabatur. *Apud Romanos antiquitus statuae maiorum togata effigie* (etiam paludatae, chlamydatae, loricatae, velatae) *ponebantur; deinde etiam hastam tenentes* (quae *Achilleae* vocabantur): *equestres quoque statuae celebratae sunt*: *postea vero in bigis et quadrigis* (bigatae et quadrigatae) *unde et triumphales natae*, cet. Plin. XXXIV, 5—7. *hastile curvatum*, quo tremebunda adumbratur hasta. Tam affabre statua effecta est, ut hastile, quod *minatur*, intentat, videatur tremere adeoque *cur-*

vari et mox iactandum; Ach. *minatur*, intentare videtur. 128. *meditatur proelia*, ut IV, 112. Verbis *statua lusca* quidam designari putant gestum iaculatoris, alterum oculum claudentis, ut certius ictum dirigat; alii caput statuae inclinatum, vel obliquum ac detortum, ita ut unus tantum oculus conspiciatur; alii vero statuam dimidiato vultu pictam (ita Scalig. ad Manil. p. m. 134. qui talem esse dicit illam Sagittarii in palatio Farnes.); alii denique Aemilium sive causidicum unoculum, saltem luscum. Sed veterem Schol., qui interpretatur, *cuius oculus introrsus cedit*, recte mentem poëtae cepisse et tales esse oculos in antiquis statuis, ob planam pupulam, iam docuit Lessing. in Berlin. Monatsschrift 1788. Iun. p. 601.

129 seq. Quoniam divites tantum et nobiles patroni causarum docti habentur ex opinione vulgi et soli praemia, certe maxima, capiunt; hinc *Pedo*, *Matho* et *Tongillus*, pauperes causidici, ut se plebi, hominum ingenia cultu et magnificentia metienti, commendent, simulant se divites esse ac nobiles, et *sic*, hac imitatione ditiorum et opum nobilitatisque ostentatione, *conturbant*, obruuntur aere alieno. *Pedo* causidicus ignotus; notior Pedo Pompeius vir illustris e Senec. apocoloc. et notissimus Pedo Albinovanus poëta. De *Mathone* v. ad I, 32. si de eodem ibi sermo est. *conturbat* scil. rationes vel rem familiarem, h. e. opes absumsit et aes alienum contraxit. Hinc *conturbator aper* et *macellus* dicitur Martial. VII, 26, 10. et X, 96, 9. Verbum synon. est *deficit* sc. se, h. e. deficitur opibus, unde *defici facultatibus*, *nomen defectum* et simpl. *deficere* vocabula iuris. *hic est exitus*, finis, postrema eaque misera vitae conditio, ut pauper sit dilapidatis opibus. Conf. XI, 38. 39. Et hanc interpretationem, et lectionem vulg. improbat Manso, haec disputans: "Poëta neque ante neque post illos versus aes alienum, quod causidici Rom. contraherent, respicit et perstringit, sed id unice agit, ut artes exponat, quibus adhibitis rivales suos deprimere et eorum reditus minuere conarentur, sumtuosum vivendi genus luxumque nimium et ad ingenia fallenda compositum. Verissima est coniectura Lubini, pro *deficit* suadentis *deiicit*, longeque ad totius loci nexum et sensum aptissima interpretatio haec: Iisdem artibus, quibus ad tenuiores causarum patronos debellandos Aemilius utitur, *Pedo* eos *conturbat* h. e. pervertit et *Matho deiicit* h. e. vincit; nec alium *exitum* sive finem *Tongillus*, cum superbia et magnificentia per hominum ora incedens, petit, quam ut aemulos supplantet solusque in foro re-

gnet." Sed nostrae sententiae favent tum v. 135 seq. et *conducta* a Paulo *sardonyx* v. 143. tum notata ad I, 32. Et quis umquam illo sensu dixit *exitum*, ut sit consilium, propositum? Eo *finis* adhibetur passim, at nusquam *exitus*. *Mathonem* vero ditissimum fuisse, Lubinus perperam collegit ex I, 32. 130. *Tongillus* forte idem, cuius gulam et luxuriem perstringit Martial. II, 40. ubi tamen in plerisque libris *Tongilius* legitur; unde h. l. *Tongilii* reponendum esse suspicari possis.

130—133. Haec spectant ad luxum hominis, simulantis se divitem esse et populo sese venditantis. *rhinocerote*, vase unguentario et corneo, e naso rhinocerotis, ut ap. Martial. XIV, 52. et 53. nisi cum vet. Schol. interpretari malis: magno gutto, qui, sicut rhinoceros, ingentis est nasi. (1) 131. *vexat balnea*, frequentat, ut I, 100. vel potius, molestus est iis, qui simul lavantur. *turba*, multitudine comitum et servorum, *lutulenta*, sordida; nisi innuuntur comites, per *lutum* sive coenosa sequentes dominum aut octo lecticarii per illa eum portantes. Sabinus designari credebat nescio quos paedicones draucos, et Valla ceromaticos. — 132. *Iuvenes* lecticarios *premit* onere suo et lecticae, quae et in qua ipse gestatur. *assere*, lectica, ut ap. Martial. IX, 23, 9. *Medos pueros*, nisi iungere malis *iuvenes Medos*. *Emturus*, ut Ἀλαζὼν προσποιούμενος ὠνητιᾶν ap. Theophr. Char. c. 23 extr. ubi tamen Casaub. monet, πτωχαλάζονα etiam emturientem multa, quae solvere nequeat, venustissime describi a Martiale IX, 60. *pueros*, servos. *argentum*, vasa argentea. *murrhina* s. myrrhina scil. vasa. — 134. *Spondet*, fidem facit solutionis. v. ad II, 12. *purpura Tyrio filo*, p. Tyria. Cur *stlataria* dicatur, non satis constat. *Stlatarius* in Gloss. vett. ἐργόμωνος. in aliis πλάνος, et *stlata* πειρατικοῦ σκάφους εἶδος. Caper de orthogr. extr. (ed. Putsch. p. 2246.) *Stlataris a stlata, rate piratica.* Festus: *Stlata, genus navigii latum magis, quam altum.* Hinc vulgo putant, veteres *stlatum* pro *latum*, ut *stlocus*, *stlotus* et *stlis* pro *locus*, *lotus* et *lis* dixisse (v. Festus ac Quintil. I, 4, 16.) et *purpuram stlatariam* esse laticlaviam. At

(1) Vulgo putant, pauperes gutto (v. ad III, 263.) e cornu tauri, divites e cornu rhinocerotis, in balneis usos esse. Sed ostentatio divitiarum epitheto potius *magno* contineri videtur. Alii solium sive labrum balneare designari putant; alii vero irridendi carpendique libidinem, ut *nasus* et *nasutus* ap. Mart. I, 42, 18. XII, 90, 1. 2. XIII, 2, 1. *rhinocerotis nasum habere* ap. Martial. I, 4, 6. et *narem rhinoceroticam minari* ap. Sidon. carm. IX. extr.

sic *stlata* certe, non *stlataria* h. l. dicta esset, et, quod iam Ferrarius de re vest. III, 12. notavit, nulli tunc causidici in pretio, nisi qui et senatores quibusque lati clavi ius (v. tamen ad I, 106.). Alii h. l. *purpuram stlatariam* dici putant peregrinam, vel *stlata* h. e. navi et mari advectam (quemadmodum fere Petron. 55. margaritas appellavit *phaleras pelagias*); alii denique propter ea, quae supra notavi, velut piraticam et latrocinantem, cuius splendore spolientur et fallantur venditores, divitem censentes, qui eam gestet, vel fallacem et deceptricem. Haec explicatio, etsi ceteris praeferenda videtur (ita certe epitheton minus languet et plurimum habet salis), longe tamen repetita est et dubia. Vetus Schol. "*stlataria*, illecebrosa. Ennius: *Et melior natus, quam quae stlataria portat*; id est multisonalis, quae vulgo dicitur *Batalaria*.„

135 seq. *Et tamen est illis* causidicis pauperibus *utile hoc*, haec divitiarum ostentatio, quoniam hac fraude clientes alliciunt: nam *purpura causidicum vendit*, commendat plebi, cui merces quasi suas aut se ipsum venditat, vel quam sic allicit, ut mercator emtores laudandis mercibus; efficit, ut maiori conducatur pretio. Ferrarius R. Vest. I, 33. et V, 2. "*Purpura*, inquit, et *amethystina* h. l. lacernae aut laenae purpureae et amethystinae, quae togae iniiciebantur; nam toga nulla oratoribus purpurea, sed communis: nec de lato clavo intelligi potest, quia non omnes patroni laticlavii, neque ullus *amethystini* usus in clavo. Atqui auctor dial. de Orat. c. 39. eorum temporum aequalis indignatur, *togas* ab oratoribus depositas et sumtas earum loco *paenulas*. Noster tamen Sat. VIII, 49. *plebem togatam* causas agentem inducit, quae his videntur contrariari: nisi dicamus a paucis *paenulas* usurpatas, nec diu obtinuisse, quum sequenti saeculo ad *togam* redierint causidici.„ Sed v. ad VIII, 197. *amethystina* sc. vestimenta, violacea, qui est color *amethysti*, lapidis pretiosi. Cf. Martial. I, 97. II, 57, 2. X, 49, 1. XIV, 154. Plin. XXI, 8. XXXVII, 6. et 9. ubi praeter alia dicit, amethysto Indicae esse colorem simillimum purpurae felici h. e. ardenti, quae plebeiae et fuscae opponitur. — *convenit*, conducit, expedit; vel etiam proprium et consentaneum est *illis* rabulis, qui sine tali impudentia et ostentatione in egestate versarentur. 137. *Strepitus maioris census*, rei familiaris vel opulentiae, est eius ostentatio, iactantia, gloriatio; *facies*, eius species externa, ut ap. (Tac.) dial. de orat. 6. *quae in publico species!* h. e. qui splendor externus! — 138. Tanta

autem est morum corruptela luxuriaque Romanorum, ut omnem impensarum modum transeant; unde pauperes causidici, ut divites videantur, ingentes coguntur sumtus facere et sic aere alieno obruuntur. Sen. in Epist. 50: *Non ego ambitiosus sum, sed nemo aliter potest vivere: non ego sumtuosus sum, sed Vrbs ipsa magnas impensas exigit.*

139 seq. Falluntur, qui, quum eloquentia plurimum valeant, ampla se sperant ingenii praemia consequuturos esse his temporibus, quibus soli divites habentur diserti, et homines ex opibus, non ex virtutibus aestimantur. *Fidimus eloquio?* In plerisque libris legitur *Vt redeant veteres*, quibus favet, in quem nunc incidi, locus Martial. XI, 6, 5. nisi ex eo verba illa margini adscripta sunt et deinde recepta. *Ciceroni nunc*, si nostra aetate viveret, *nemo*, nullus cliens, *dederit*, daret, dabit, *ducentos nummos*, tam exile praemium, pro oratione: vel *Cicero* h. l. pro summo oratore et patrono causarum. Poëta supra de rabulis et causidicis vulgaribus egerat: nunc docet, non meliorem esse conditionem summorum oratorum ac patronorum. *nisi fulserit* in eius digito *annulus*, insigne Equitum, h. e. nisi censum equestrem habuerit vel admodum dives fuerit. *annulus ingens*, v. ad I, 29. — 141. Clientes hodie non tam dicendi copiam eloquentiamque oratoris aut patroni causarum, quam censum eius et luxus ostentationem respiciunt. *servi octo*, qui praecedant vel lecticam octophoron portent. 142. *decem comites*, clientes, deducentes te ad forum, vel potius alia comitum (τῷ φορείῳ παρεπομένων Lucian.) turba, ad pompam spectans: nam causarum patroni ab ingenti comitum turba in forum deduci amabant et causis actis reduci; unde in (Tac.) dial. de orat. c. 6. *qui togatorum comitatus et egressus!* Rabulas quoque *bene comitatos per forum reduci* dicit Quintil. l. XII. *an post te* sit, gestetur *sella*, qua, si libuerit, vehi possis. De *sella* v. ad I, 64. *togati ante pedes*, sc. euntes, v. ad I, 96. et III, 127. *Circumpedes sunt obsequia servorum*, *Antepedes amicorum*, Agroet. de orthogr. p. 2274. ed. Putsch. et Cassiod. Varr. VII, 5. unde quidam h. l. *antepedes* (qui *anteambulones* dicuntur Mart.) una voce scribendum censebant: id tamen non necesse est, et *ante pedes* h. l. opponitur verbis *post te*. — 143. *ideo*, ut dives videretur; quia talis divitiarum ostentatio utilis est causidicis patronisque causarum et clientes allicit. *agebat*, ut sup. v. 122. et 125. *Paulus*, patronus causarum aut causidicus, aeque ac *Cossus* et *Basilus*; sed hi pauperiores, vel qui

divites non habebantur, et hinc minus celebres. Delicati illius, ut nostrae, aetatis homines ornare manus annulis, vel etiam onerare solebant, iisque pretiosissimae gemmae inclusae, inpr. *sardonyches.* *conducta*, ut, quum pauper esset, dives haberetur, et *pluris* pretii *ageret*, pretio diceret maiori, vel plus mercedis acciperet. 145. Ex opinione plebis *rara* est *facundia in tenui panno*, in vili et sordido amictu, h. e. in homine, qui tali vestitu utitur. Contrarium docet poëta VIII, 47 seq. — 146. 147. Quis pauperi causidico committet difficilem gravemque causam, v. c. eam, in qua mens iudicum miseratione permovenda sit, et hinc *flentes producantur* in iudicium ac supplicantes *matres*, aut uxores, sorores, liberi? (Exemplum v. ap. Cic. pro Fonteio c. 17.) Quis iudicum et litigatorum *feret* aequo animo, nedum libenter ac studiose audiet, *Basilum*, etsi *bene dicentem*, disertissimum? De *Basilo* v. ad. X, 222.

147—149. *Gallia vel potius Africa accipiat*, recipiat, *te*, h. e. eam pete, eo te recipe, si vis *linguae*, facultati tuae oratoriae, *mercedem ponere*, pretium statuere (ut Gr. τιθέναι ἆθλα, proponere, constituere praemia), h. e. digna et ampla eloquentiae praemia quaerere ac consequi. In Gallia et Africa viguere eloquentia atque oratores. Sed malim h. l. ita interpretari: Gallia vel Africa *accipiat*, conducat *te* patronum, ad te causas deferat (ut Afri ad Plinium minorem, quum Marium Priscum Proc. de pecuniis repetundis postularent, de quo v. Plin. Ep. II, 11.), si ampla eloquentiae praemia postulare cupis et accipere; quae tibi provinciales, non Romani, dabunt. *Nutricula* et *nutrix* omnis res dicitur, quae nos nutrit et alit, ut Graeco τροφός et τιθήνη.

150—214. Iam de *Rhetoribus*, et v. 215—243. de *Grammaticis* agit poëta, docetque eorum laborem omnium esse molestissimum et vilissimam mercedem. Praeclara et consummatissima pictura, cui exquisitissimi colores inducti sunt, quos fere singulos ad iniquam miseramque conditionem eorum, qui nostra aetate puerilem aetatem atque iuventutem scholasticam ab humanitatem informant, adumbrandam transferri posse, quis non videt? — 150. v. Var. Lect. *Declamare*, h. e. exercitationis causa dicere et argumenta; vel ficta vel vera, themata sive theses, tractare, *docent* Rhetores. *pectora ferrea*, omnis laboris patientissima et omnis fere sensus affectusque expertia; qualia debent esse Rhetoribus nostrisque aetatis puerilis magistris. v. ad I, 31. *Vectius* clarissimus Rhetor, forte idem, de quo

Plin. XXIX, 1. *Vectius Valens adulterio Messalinae Claudii Caesaris nobilitatus pariterque eloquentiae adsectator fuit.* h. l. pro quovis Rhetore. Cf. Var. Lect. — 151. *Classis numerosa verimit saevos tyrannos* dicta fere sunt, ut I, 16. *consilium dedimus Sullae, ut* cet. pro: ingens discipulorum numerus declamat, vel recitat orationes de perimendis tyrannis; quod thema Rhetor illis tractandum dederat. Tot declamationes et quidem eiusdem argumenti, forsan et dictitatas a magistris memoriaeque traditas, quis patienter audiat, nisi χαλκιοκάρδιος et σιδηρόῤῥιν, cui robur et aes triplex circum pectus sit? Argumenta quoque earum spectabant fere ad vitam, mores et facta heroum, ad quaestiones et res, ad vitam parum fructuosas. *Classes* proprie sunt ordines puerorum eiusdem scholae. v. Quinctil. I, 2, 3. Vulgaria autem themata s. argumenta fictarum causarum, quae in scholis Rhetorum tractabantur, tyrannicidium et tyrannicidarum praemia fuere. (1) — 152. 153. *Nam quaecumque sedens modo legerat* classis numerosa discipulorum, ut memoriae infigeret, *haec eadem stans* (nam stantes dicebant) *proferet* in medium, dicet, declamabit, *atque eadem cantabit*, recitabit, *iisdem versibus*, incisis, periodis vel membris orationis (nam *versus* etiam κῶλον, membrum, dicitur) quibus sedens legerat vel alii recitaverant; ut mox *crambe repetita*, vel ap. Terent. Phorm. III, 2, 10. *cantilenam eamdem canere*, ut nos dicimus *bei einer leier bleiben*, *dasselbe herleiern*, et similia alii (v. Ernesti clav. Cic. v. *cantilena*.) *Cantare* quoque spectat ad vitiosam declamandi rationem, cantui similem, quo vitio saepe notantur discipuli; Ach. (2) — 154. Crebrae declamationes discipulorum, in primis eorum, qui eadem vel causas eiusdem argumenti recitant, *miseros magistros occidunt*, fastidio conficiunt, quemadmodum brassica saepius apposita vel recalefacta nauseam creat

(1) Haec et alia memorantue inf. v. 160—170. sup. I, 16 seq. et ab Auctore Dial. de Orator. c. 35. Senec. Controv. VII. et Quinctil. in Declamatt. et Inst. II, 10, 4. et Petron. c. I. Minus probanda aliorum interpretatio: O Vecti, sane tu ferreus, quem non frangit docendi labor, quum ille tam durus sit, ut etiam saevos tyrannos excarnificet iisque gravissimae vindictae ac poenae loco a Diis imponatur, ut Dionysio Siciliae tyranno.

(2) Durior est explicatio eorum, qui singula ad praeceptores referunt (eo sensu, quo non nemo, a Grang. laudatus, lepide de iis dixit: Οἱ αὐτοὶ περὶ τῶν αὐτῶν τοῖς αὐτοῖς τὰ αὐτά.) et Pratai: *quaecumque sedens* praeceptor *modo legerat, haec eadem* vel *eadem haec* classis, discipulus, *stans* recitabit.

stomacho. (1) Vetus Schol. « *Crambe repetita*: proverbium Δὶς κράμβη θάνατος (nam ita leg.) omnibus tritum, quum nihil sibi tam fuisse cognitum significare voluerunt. tractum a nimis frequenti relatione historiae sive fabulae ab aliquo tum scriptae. »

155—157. Omnes discere cupiunt artem oratoriam, sed nemo magistris vel Rhetoribus debitam dignamque laboris molestissimi mercedem vult solvere. *Color*, v. ad VI, 280. *Colores* tamen dicuntur etiam ornamenta orationis, quae e triplici eius genere, sublimi, medio et tenui, oriuntur. v. Cic. Orat. III, 25. et 52. *Causae genus* triplex, deliberativum, iudiciale et demonstrativum, quod alii laudativum dicunt. *Quaestio summa* in causa est status controversiae, in quo res maxime vertitur, vel generalis quaestio sive constitutio. 156. *Sagittae* sunt argumenta vel firmamenta, quae adversarius opponit: nam eloquentia et causae forenses pugnae, Marti et armis comparantur, unde *Martem forensem* dixit Ovid. et Suet. Cal. c. 53. *Peroraturus*, *stricturum se lucubrationis suae telum*, *minabatur.*

158. Verba discipuli: *Mercedem appellas*, memoras, dicis? *Quid enim scio*, quid a te didici? His respondet magister: *Culpa docentis arguitur*, in eum transfertur, cet. Ex quibus verbis intelligitur, etiam illa aetate, ut nostra, non defuisse, qui, si iuvenes haud multum proficerent in literis, omnem huius rei culpam in praeceptores conferrent, parum reputantes, non, ut e lapide aut trunco signum aliquod vel imago a statuario exsculpitur, ita ex omnibus, etiam nullius ingenii, pueris, et quidem paucorum annorum spatio, viros doctos effingi atque formari, neque ex quovis stipite pulcrum simulacrum edolari posse. Conf. v. 237 seq. — 159. *Scilicet*, v. ad II, 104. *in laeva parte*, infra laevam partem, *mamillae*, h. e. in corde: nam *cor animalibus ceteris in medio pectore est*, *homini tantum infra laevam papillam*, Plin. XI, 37. s. 69. *Cor* autem *aliis animus videtur*: *ex quo excordes*, *vecordes concordesque dicuntur*, *et Nasica ille prudens Corculum*, *et egregie cordatus homo catus Aelius Sextus*: *Empedocles animum esse censet cordi suffusum sanguinem*: *alii in corde*, *alii in cerebro dixerunt animi*

(1) Lubinus: »Miselli magistri dum toties eumdem cibum discipulis suis praemandere et praemasticare quasi coguntur, vel dum eadem discipulis suis toties repetita inculcant, taedio et molestia paene occiduntur.« Non male; verba tamen *crambe repetita* et praec. non ad magistros, sed ad discipulorum declamationes spectare videntur.

esse sedem et locum, Cic. Tusc. Quaest. I, 9. — 160. *Nil salit*, nihil ingenii, nullus boni et pulcri sensus, nulli igniculi ingenii emicant *iuveni* in corde, h. e. hebes et obtusus est, ingenium tardum et torpidum, cui nec vigor nec acies est. Contra *cor tibi rite salit* ap. Pers. III, 111. et Sen. Thyest. 756. Verbum *salit* ad id respicit, quod cordi praecipuus est calor et palpitatio; Brit. *Arcadicus* h. l. dicitur stultus et stupidus, non tam quod optimi erant et maximi in Arcadia asini, quam quod stupidi habebantur Arcades, unde βεκκεσέληνοι poëtis Graecis dicuntur et Ἀρκάδων βλάστημα in proverbium cessit. Arcadas rudes esse suibusque simillimos, tum propter alia multa, tum quod arborum fructibus ut plurimum turgeant, mouet Philostr. lib. III. — 161. *cuius Hannibal*, declamatio de Hannibale, *deliberante, an petat Vrbem* cet., *mihi miserum caput implet*, obtundit, h. e. non sine summo taedio audienda est. *sexta quaque die*; nam Rhetores declamationibus certum diem definire solebant. *dirus Hannibal*, cuius nomen iam horrorem incutit, ut ap. Horat. — 162 seq. Haec notissima ex Liv. Polyb. et Sil. *an*, utrum, *petat Vrbem* Romam *a Cannis*, post victoriam Cannensem, quod Maharbal sapienter suaserat. — 163. *post nimbos et fulmina cautus*, territus fulminibus et tempestate, qua bis acies dirimebatur. *Circumagat*, reducat a moenibus Romae; ut ap. Sil. XII, 663. — 165. *Quantum vis stipulare — audiat*, verba *sophistarum*, *qui haec uno conclamant ore* cet. Quantum vis posce et confestim tibi dabo, si effeceris, ut pater filium suum toties eadem recitantem audiat, quoties mihi audiendus est. Hoc venuste ac lepide dictum pro: pater ipse numquam sibi hunc laborem imponi patietur, vel, si eum subierit, sentiet, quam ingratus sit et molestus. *Stipulatur*, qui interrogat et poscit; *spondet*, qui respondet et pollicetur. 166. *ut illum pater audiat toties*, quoties ego, rhetor: nam pater nonnumquam filios in scholis declamantes audiebat et amicos quoque adducebat vel cognatos. — 167. *sophistae*, rhetores. Qui proprie sint, notum ex Cic. Acad. IV, 23. et Fin. II, 1. — 168. *veras agitant lites*, causas perorant in foro, *relicto raptore* cet. h. e. dimissis fictis illis causis et declamationibus scholasticis de *raptoribus* (v. c. Paride, qui Helenam, vel Iasone, qui Medeam rapuit, et aliis), de *venenis fusis* ac pellici, v. c. Creusae a Medea, vel coniugi et al. datis, de *malo ingratoque marito*, v. c. Iasone, Theseo cet. quae sunt vulgaria themata seu declamationum argumenta, in scholis tractari solita, de quibus v. Quintil. de Declamatt. et

Senec. Controv. Sensus est: pertaesi miserrimae et umbratilis Rhetorum vitae a schola transeunt ad furum et ex Rhetoribus fiunt patroni causarum, quorum vita et ars minus molesta et quaestuosior est. 169. *silent*, non amplius ab ipsis tractantur, vel discipulis tractanda proponuntur themata et fictae causae. 170. *mortaria*, fictum thema de medicamentis in mortario tritis a Medea et filiabus Peliae, *caeci veteris*, senis, traditis, ut eorum vi pueritiam redderent patri. Alii existimant, declamationem designari de filio pharmaca ad sanandos caeci patris oculos miscente et hinc a noverca veneficii insimulato, ut exheredaretur. 171 seq. *Ergo*, has ob causas (nisi potius dictum pro enimvero aut profecto) idem ille, *qui ad pugnam*, veras causas in foro perorandas, *ab umbra rhetorica*, a scholastica exercitatione et vita umbratili rhetorum, *descendit*, transit, h. e. Rhetor, qui patronus causarum factus est, *si nostra eum movebunt consilia; sibi dabit ipse rudem*, h. e. etiam forensi exercitationi omnique arti oratoriae (quam parum quaestuosam esse sup. v. 106—149 poëta ostenderat) renunciabit, et longe aliud *vitae iter ingredietur*. — *sibi dabit ipse rudem*, tropice, ut ap. Horat. Epist. I, 1, 2. et Martial. III, 36, 10. De proprio verborum sensu v. sup. ad VI, 113. — 174. Ne ad incitas redigantur et exigua quoque pecuniae summa illis desit, qua tessera frumentaria *venit*, venum it, venditur et a pauperibus emitur, h. e. qua summula panis ematur. *Frumentum* Romae distribuebant Curatores annonae, datis *tesseris frumentariis*, sive symbolis quibusdam et frustillis quadratis, signo quodam et certa notatis forma, e ligno aut plumbo: eaedem tesserae (ut et nummariae) populo et plerumque definito civium numero dabantur ab Imperatoribus, ut animum plebis, quae duas tantum res anxia optaret, panem et Circenses, a novarum rerum studio avocarent sibique devincerent, et quidem non in ludis tantum muneribusque a se datis, sed quotannis etiam et saepe ac potissimum, ex consuetudine, a Gracchorum temporibus servata, Nonis cuiusque mensis. Quantum frumenti cuivis esset dandum, scribebatur in tessera, in tabulis autem ceratis aeneisve nomen cuiuslibet civis, cui tessera erat data; quique eam acceperat, ad horrea publica ire poterat petitum frumentum, aut, si huius non egeret, vel alia de causa, illam vendere. Qui etiam nostrum locum recte ita interpretati sunt, si tesserae illae gratis datae sunt populo ab Imperatoribus: et sane P. Clodius rogationem tulerat, ut gratis daretur frumentum, quod e lege Sempronia C. Gracchi antea semisse ac triente daba-

tur. Sed Imperatorum temporibus non plane gratuitum fuisse frumentum, probabile fit ex Tac. Ann. XV, 39. Tum potius designatur h. l. *summula* (terni numi, parvum modii pretium, ap. Tac. l. l.) *qua tessera venit*, venalis est, venditur inopi plebi. Verba *vilis frumenti* iunxerim, quod *scabiosum far* vocatur Pers. l. l. ubi Koenig indicari dicit munusculi vilitatem et frumentum, ut in granariis publicis saepe accidit, a gurgulionibus excsum seu omnino situ corruptum.

175. *Haec merces* praeceptorum virorumque doctorum *lautissima*, amplissima est, quum habeant accipiantque tantum pecuniae, quo frumentum emere possint.— 176. 177. Longe amplius est citharoedorum praemium lucrumque, quam rhetorum et causidicorum; hinc auctor tibi sum, ut citharoedi artem discas et profitearis. *Tenta*, explora, exquire, quaere, *quanti doceat*, quanta mercede *lautorum*, nobilium ditiorumque, *pueros* instituat *Pollio*, *scindens*, proscindens, deridens, *artem Theodori* rhetoricam, quum ipse plus lucretur arte sua. Theodorus Gadareus, celeberrimus rhetor. De *Chrysogono* et *Pollione* v. sup. ad VI, 74. et 387. Quidam putant, h. l. ea quoque Rhetorum esse nomina et sensum hunc: *quanti*, quam exigua mercede, *doceat Pollio*, *artem Theodori* rhetoricam *scindens*, in minima mansa s. minutatim quasi dividens et ingerens. Sed verum forte h. l. sensum cepit Ach. cuius nota est: "Non possum, quin mirer facilitatem, qua interpretes contraria contrariis iungunt atque Chrysogonum et Pollionem, quos poëta sup. VI, 74. et 387. ut citharoedos adulteros et quasi lasciviae magistros citavit, vertunt nunc in rhetores. Ego etiam *Theodorum* esse suspicor citharoedum, qui artis suae regulas scripserit, quas *Chrysogonus* et *Pollio scindunt* i. e. doceut pueros, vel alium forte deformiorem, ad cuius cinaedicam artem infandam isti nebulones sub specie artis musicae docendae informabant pueros. Nam in Hesych. Lex. ad verb. Θεόδωρος sic: Θεοδώρους ἔλεγον οἱ κωμικοὶ τοὺς εὐρυπρώκτους, ἀπὸ Θεοδώρου τινός, οὐκ εὖ τῆς ἑαυτοῦ ὥρας προστησαμένου."

178—187. Divites Romani nullis sumtibus parcunt in balneorum, villarum vel domus et epularum magnificentia; sed (v. 186.) *inter hos sumtus*, quum tot sumtus in tales res impendant, *duo sestertia* (cave cum Ach. suppleas *millia*) *ut multum* scil. dicam, h. e. summum, *sufficere* putant vel clarissimo optimoque rhetori, qualis *Quintilianus* fuit (v. ad. VI, 75.), loco salarii pro liberorum institutione. *Balnea sexcentis* sestertiis,

h. e. sestertiorum millibus, scil. constant vel exstruuntur. — 178 seq. v. ad IV, 5. Irrisio luxuriae faceta inest in v. 179—181. — *Anne serenum exspectet dominus*, dives nobilisque Romanus, censesne ei ambulationis gestationisque tempus differendum esse, donec serenum sit tempus? an curru vehatur post pluviam vel per coenosas plateas, ubi mulorum pedes *luto spargantur*? Quin *potius hic*, in porticu, *gestabitur* vel vehetur, ubi *ungulae* ac pedes *mulae nitent*, luto non inquinantur. — 182. *Parte alia*, in superiori domus parte, *surgat coenatio*, triclinium, *fulta longis columnis Numidarum*, ex Numidico marmore, *et rapiat*, excipiat, *solem algentem*, tepidum, et matutinum et hibernum: nam triclinia in villis septemtrionem plerumque et orientem vel potius meridiem spectabant, ut hieme plurimum solis versus meridiem aperta, aestate minimum reciperent. — 184 seq. *Quanticumque* pretii *domus* sit vel constet, h. e. etsi tantos sumtus in magnificentiam domus vel villarum impendant, non minores tamen faciunt in lautitiam epularum, minimos vero in honestarum artium praeceptores et bonam liberorum institutionem. — *fercula*, v. ad I, 94. *qui fercula docte componit*, peritus structor. — 185. *qui pulmentaria condit*, facit, coquus. *Pulmentaria* dicuntur quaevis opsonia, vel quae cum pane eduntur, a pulte, quae priscis Romanis loco panis erat. — 186. 187. v. ad v. 178. Grangaeus hunc locum sumtum putabat ex Cratetis Thebani ephemeride ap. Laërt. in eius vita: Τίθει μαγείρῳ μνᾶς δέκα, ἰατρῷ δραχμὴν, κόλακι τάλαντα δέκα, συμβούλῳ καπνόν, πόρνῃ τάλαντον, φιλοσόφῳ τριώβολον. *Vt multum* sc. dicam, ut ap. Mart. X, 11, 6. — 188. *filius*, bona eius institutio, quae tantopere negligitur et saepe committitur parum idoneis praeceptoribus, modo sumtu minimo constent.

188 seq. His, quae inde a v. 150. disputaverat poëta, facile praevidet opponi posse: *unde igitur Quintilianus tot saltus*, tot praedia, tantum agri ac divitiarum, *habet*, si tam misera est rhetorum conditio? Respondet, illum *novo*, insolito, singulari ac mirifico fortunae beneficio, non hominum liberalitati opes suas debere, eique uni (quamvis non indigno) contigisse, quod nesciat an ulli. Putant etiam latenter innui, eum non tam eruditioni aut virtutibus, quam fortunae tantam felicitatem acceptam referre. Salse saltem dicta videntur haec: *et iaculator, et si perfrixit, cantat bene.* Versus quoque 190—194. ad Quintilianum referendos esse crediderim, etsi non certo constet, eum *nobilem* ac *senatorem*, nedum consulem fuisse (quod multi-

colliguut ex v. 197. et ex Ausonii Gratiar. Act. ad Gratiau. p. 712. vel ed. Bipont. p. 290. *Quintilianus*, *consularia per Clementem* Flavium *ornamenta sortitus*, *honestamenta nominis potius videtur quam insignia potestatis habuisse*), neque etiam probaverim vulgarem explicationem: Quintilianus est *felix et pulcer et acer*; *est felix et sapiens* cet., vel *felix*, h. e. fortunae beneficio, est pulcer et acer cet. Ex illa ratione vox *felix* ter posita admodum languet; ex hac duro et alieno ab usu loquendi sensu accipitur. Meutem potius poëtae ita capio: *felix*, h. e. qui felix est, cui fata favent, *et pulcer et acer et sapiens et nobilis* est cet., h. e. ei omnia bona, et corporis (*pulcer*), et animi (*acer* et *sapiens* et *orator maximus* cet.), et fortunae (*nobilis et generosus*), affluunt. Similis orationis color est ap. Horat. Epist. I, 1, 106 seq. et Sat. I, 3, 124 seq. Sed quomodo Quintilianus tam dives dici potest, quem Plinius Epist. VI, 32. Traiani adhuc temporibus *animo* quidem *beatissimum*, sed *modicum facultatibus* fuisse tradit? *Dives* vocari possit respectu aliorum rhetorum, qui pauperrimi erant, et *modicus facultatibus* respectu Plinii, qui ditissimus fuit. Magna praeterea cum gloria et in foro versatus est, et rhetoricam docuit per viginti annos; primus quoque scholam Romae habuit et salarium accepit e fisco, centena sestertia. Quoniam vero *tot habuit saltus*, tantas potius opes post epistolam illam a Plinio scriptam, Hadriano forsau imperante, acquisivisse, aut Plinius ad alium Quintilianum scripsisse censendus est, aut alius aevi istius rhetor designatur nomine *Quintiliani*, ut nomine *Paridis* alius histrio sup. v. 87 seq. — 189. *Exempla fatorum novorum*, fortunae insolitae. *Nova* dicuntur, quae vel numquam vel raro antea visa et audita sunt. — *acer*, acris ingenii iudiciique: nisi ad acrimoniam et vim dicendi spectat epitheton propter locum Epist. V, 10. *Ne videar tibi sub hoc quasi hyperbolico rhetorum catalogo blanditus quidpiam gratificatusque solam tibi acrimoniam Quintiliani pompamque Palladii comparari non ambigo, sed potius acquiesco.* — 191. *nobilis et generosus*, v. ad II, 145. — 192. Insigne senatorum *aluta*, h. e. calceus ex aluta, corio molli, quod a cerdonibus liquore corrodenti *aluminis* mollitur, cui *apposita* h. e. adsuta vel *subtexta* erat *luna* s. lunula, quae non videtur fuisse litera *C*, nota numeri, centum scil. Patrum a Romulo creatorum, sed fibula, sive eburnea, sive argentea, in malleolo pedis, lunae speciem referens; τὸ σύμβολον τῆς εὐγενείας

περιηρτημένος τῷ ὑποδήματι· τοῦτο δέ ἐστιν ἐπισφύριον (fibula ocreae) ἐλεφάντινον μηνοειδὲς, Philostr. vit. Her. II, 8. p. 555. ubi v. Olear. Origo huius ornamenti derivatur a Tyrrhenis (cf. Serv. ad Virg. Aen. VIII, 458.) et a Mercurio, qui, quum Aeneam Graecis eriperet, lunam in talaribus fixerit: ἀστερόεντα περὶ σφυρὰ πέδιλα, τά λέγουσι καὶ Ἑρμάωνα φορῆναι — ὁ δέ οἱ περὶ ποσσὶ σαωτὴρ παμφανόων ἐνέκειτο σεληναίης κύκλος αἴγλης cet. v. Iacobs ad Anthol. Gr. Vol. II. P. II. p. 392 seq. et Visconti ad Iscrizioni Greche Triopee ora Borghesiane Rom. 1794. p. 83 seq. ubi praeter alia monet, in Tabula Iliaca Mercurium esse comitem Aeneae, et in gemma ap. Augustin. T. II n. 3. Aeneae fugientis viam illustrari luna. De *calceis*, *soleis* (σανδάλοις), *vinclis*, *soccis obauratis* v. Böttiger Sabina p. 372 seq. ut de aliis vinculis s. fasciis, quae illis vinclis soleisque in superiori pedis parte constringendis adhibebantor (*ansulae*, γλῶτται) ibid. p. 275. — *alutae nigrae*, ut ap. Horat. Sat. I, 6, 27. *nigris medium impediit crus Pellibus*; sed *coccina aluta* ap. Martial. II, 29, 8. et contra *nivea* ap. Ovid. A. A. III, 271. ubi v. Heins. — 193. *Iaculator* facete dicitur dialecticus s. sophista et rhetor, qui dicta et argumenta in adversarium quasi iaculator. v. ad VI, 449. 450. Sic *iaculatio verborum* ap. Quintil. VI, 3. *Et si perfrixit*, frigore raucus est factus. *cantat*, declamat, recitat, *bene*; forte ob vocem muliebrem, quae, asperior facta, auribus gratior est.

194 seq. Haec εἰρωνικῶς dicta et per ludibrium de superstitione, quam poëta passim exagitat. *Distat enim*, *quae sidera* cet., magni interest, num benigna tibi nascenti affulserint sidera, an maligna. 196. *adhuc a matre*, materno sanguine, *rubentem* et pollutum.

197. 198. *Quos tibi*, *Fortuna*, *ludos facis*? *Facis enim ex professoribus senatores*, *ex senatoribus professores*, Plin. Ep. V, 11. ubi de Valerio Liciniano praetorio agitur, qui exsul de senatore, rhetor de oratore factus est. "Plinius si nostris temporibus vixisset, quanto iustius exclamasset, *quos tibi, Fortuna, ludos facis!*" Ach. Multa exempla mirabilis fortunae, nec tamen rhetorum, Plinius VII, 42 seq. memorat. — 199. P. *Ventidius* Bassus, homo humili loco in Piceno natus et bello sociali inter captivos Picentes et Asculanos in sinu matris vectus ante currum triumphalem Pompeii Strabonis; deinde rhedarios ac mulio; tum amicus C. Caesaris ac L. et M. Antonii, quorum ope tribunatum plebis, praeturam, pontifica-

tum consulatumque adeptus est; tandem a M. Antonio adversus Parthos missus, de quibus primus triumphavit. *Tullius*, non Cicero, sed Servius Tullius rex Romanorum et servae vel captivae filius: nam ad eum spectant verba v. 201. *servis regna dabunt fata*, ut reliqua *captivis fata triumphos dabunt* ad Ventidium. 200. *Quid aliud*, *quam sidus* cet., h. e. quam exempla vis sideris natalitii, et potentiae mirandae fati occulti? — 202. *Felix ille*, talis, qualis Quintilianus. *corvo rarior albo*, proverb. ut simile VI, 165. Hinc oraculum Phalantho redditum, ἕξειν τὴν χώραν, ἕως κόρακες λευκοὶ γένωνται, ap. Athen. VIII, 16. (61.) p. 360. Corvos nonnumquam albos inveniri, docent Aristoteles et Coelius Rhodig. XVII, 11.

203. *cathedrae*, sellae magistrorum, h. e. rhetoricae professionis, *sterilis*; v. sup. ad v. 49. 204. *Thrasymachi*, Rhetoris apud Athenas, qui suspendio periit, vet. Schol. Hunc memorari a Platone in Dial. de re publ. et passim a Dionysio Halic. in fragm. περὶ τῶν ἀρχαίων ῥητόρων, monet C. Valesius, cumque inopia laborantem rhetorica professione destitisse, tradit Philostr. Suidas: Θρασύμαχος Χαλκηδόνιος σοφιστὴς ἐν Βιθυνίᾳ, ὃς πρῶτος περίοδον καὶ κῶλον κατέδειξε καὶ τὸν νῦν τῆς ῥητορικῆς τρόπον εἰσηγήσατο, μαθητὴς Πλάτωνος τοῦ φιλοσόφου καὶ Ἰσοκράτους τοῦ ῥήτορος· ἔγραψε συμβουλευτικούς, τέχνην ῥητορικήν, παίγνια, ἀφορμὰς ῥητορικάς. *Secundus Carrinas* rhetor, quem ad incitas redactum Athenis Romam migrasse et in exsilium a Caligula missum esse, quum contra tyrannos declamasset, refert Dio LIX, 20. — 205. 206. Haec acerbe dicta in Athenienses: Vos, Athenienses, *hunc* Secundum Carrinatem (aeque ac Romani alios viros literatos), ab inopia vexari passi estis, nec praemia *contulistis* in doctores iuventutis vestrae, sed *cicutam*, venenum, quo hausto Socrates, tantus vir, interiit. *Hunc* Carrinatem esse crediderim, non Socratem, quo vulgari sententia ordo verborum turbatur. Nota Socratis et paupertas et mors vel ex Laërtio, qui eum etiam aliquando rhetoricam docuisse tradit. Id si vel minus constaret, tamen ex nostra interpretatione apte laudaretur h. l., ubi non tam inter rhetoras et sophistas, quam inter praeceptores inopes refertur. *Cicuta* quaevis canna, intus cava et inanis, it. lathyris, bilem et pituitam purgans ideoque sanandae insaniae adhibita (v. Koenig ad Pers. V, 145.); h. l. κώνειον. *Cicutas gelidas* vetus Schol. exponit: mortiferas; mors enim frigida est. Sed meliora docet Plinius XXV, 13. s. 95, 4. *Cicuta quoque venenum est*, *publica Atheniensium*

poena invisa. *Semen habet noxium. — Semini et foliis refrigeratoria vis: quos enecat, incipiunt algere ab extremitatibus corporis. Remedio est, priusquam perveniat ad vitalia, vini natura excalfactoria. Sed in vino pota irremediabilis existimatur* cet. Eadem tradit Dioscor. IV, 79. et in Alex. c. 11. Scribon. Largus de compos. medicam. 179. *Cicutam potam caligo mentisque alienatio et artuum gelatio insequitur; ultimoque praefocantur, qui eam sumserunt, nihilque sentiunt.* Schol. Pers. V, 145. *Cicuta calorem in nobis frigoris sui vi exstinguit; unde sacerdotes Cereris Eleusiniae liquore eius ungebantur, ut a concubitu abstinerent.*

207—210. Praeclare monet poëta, quanto aequius sapientiusque iudicium de dignitate praeceptorum prisci, quam recentiores, Romani tulerint, eosque propterea post mortem etiam colendos dicit et amore votisque prosequendos. Vtinam et nostra aetate tam parentes, quam liberi eorum ipsique praeceptores probe memores huius iudicii essent! Alexander Aristotelis discipulus, olim dixisse fertur: *Praeceptoribus plura, quam ipsis parentibus, debemus, quum ab his vivendi, ab illis bene vivendi rationem adipiscamur.* — 207. *Dii* sc. date, s. dent. *maiorum nostrorum umbris*, Manibus; non sepulcris, in quibus arbores umbriferae, ut putabat Grangaeus, qui tamen mox monet, veteres Graecos ac Romanos credidisse, in ipsis sepulcris mortuorum animas una cum corporibus s. cinere aliquantulum residere ipsaque mole ponderis affici, unde solennis veterum mortuis bene precandi formula, in sepulcris etiam obvia S. T. T. L., h. e *sit tibi terra levis*, et Gr. κούφη γῆ τοῦτον καλύπτοι (ut h. l. *tenuis et sine pondere terra*, et apud alios scriptores, *sit levis cespes* aut *cippus*, et *molliter ossa cubent* vel *quiescant*), ut contra inimicorum exsecrationes: *sit tibi terra gravis, urgeat ossa lapis, duriter ossa cubent.* — 208. Priscis temporibus non modo tumuli mortuorum sparsis floribus corollisque ornabantur, sed hinc etiam homines credidisse videntur, in iisdem flores suave olentes sponte nasci Manesque adhuc coronis annuisque libationibus delectari et *vere perpetuo* frui. v. Suet. Aug. 18. Athen. XV. p. 679. Anthol. Lat. Burm. II, 4. epigr. 99. 186. et 247. Anal. Brunck. T. II. p. 25. et T. III. p. 303. quae loca laudavit Koenig ad Pers. I, 40. ubi haec eius nota est: « Beatissima mortui conditio, cui vel natura ipsa inferias agat, floribus in tumulo sponte nascentibus, videtur indicari. Privata quoque nonnullorum opinio fuit, ex fabulis heroum in

flores post mortem mutatorum fortasse nata, cinerem in flores mutari idque contingere non nisi probis ac pulchris.» (1) — *Crocus* et unguenta, inpr. crocina, non modo in conviviis et theatris, sed etiam in funeribus adhiberi solebant et vel rogo infundi vel ossibus; ut suavem spirarent odorem.

210—214. Olim praeceptores summo honore colebantur, at nunc vel ad discipulorum ludibrium recidunt. Id probatur exemplis *Achillis*, tanti viri, qui iam grandior natu Chironem reveritus est, et *Rufi*, summi rhetoris, aliorumque recentioris aevi praeceptorum, quos discipuli non modo deridere, sed etiam verberare audent. Reverentia illa σκωπτικῶς designatur verbis *metuens virgae*, et in ludibrium forte Orbilii plagosi; at simul ferox Achillis animus, qui non nisi metu virgae frangi potuerit innui videtur, et poëta, opinor, memor fuit loci Ovid. A. A. I, 11 seq. Versus autem 213. ad rem sane mirificam, quae tum contigit, spectare videtur. *metuens virgae*, v. ad V, 154. *grandis* corpore, non annis, Grang. quod Achilles novem vix natus annos secesserit ad Lycomedem. Sed poëta forte alios scriptores sequutus est, quam quos nunc habemus, et profecto inepta est vulgaris narratio, ex qua Achilles ne decem quidem annos natus fuit, quum et pater fieret, et a Graecis heroibus expeteretur. 211. *Cantabat*, non, canebat laudes magistri, sed canere discebat fidibus ac cithara; unde mox *citharoedi magistri*. *patriis in montibus*, in Pelio monte Thessaliae, quem Chiron aliique Centauri inhabitabant. Chiron praeceptor Achillis aliorumque heroum. Idem Centaurus fuit, et Centauris corpus caudaque equi tribuebatur, quod commentum poëta v. 212. ridet. Facies Chironis Centauri etiam *tunc* temporis cuilibet risum excutere debuit; eo mirabilior est reverentia, ab Achille, tam feroci iuvene, ei praestita. — 213. *Rufus* rhetor, quod ex hoc versu probabile fit, sed ignotus; forte Satrius Rufus, *cui fuit cum Cicerone aemulatio*, si probanda est lectio vulgata in Plin. Ep. I, 5, 11. Forsan Q. Curtius Rufus, cuius nomen in rhetorum epilogo tantum exstat; Grang.

(1) Cf. etiam Casaub. ad Suet. Ner. 75. Vulp. ad Prop. I, 17, 22. Kirchman. de fun. Rom. III, 5. IV, 3. Ouzel. ad Minuc. p. 109. et Gruter. Inscr. p. 752. qui docent, flores bene olentes atque odores non modo in lectum feralem, in bustum, in ossa ab amicis collecta, sed etiam in urnam, et quotannis in sepulcra vel tumulos sparsos esse, veteresque etiam in suis testamentis de annuis reditibus cavisse, ut corollis parentaretur Manibus suis.

Gallus fuit et valde disertus; vet. Schol. — 214. *Rufum*, qui tamen clarissimus Rhetor fuit ipsiusque Ciceronis aemulus. Voces proprias saepe repeti, sed cum additamento, quod vel venustatem vel acrimoniam (vel vim orationi) afferre possit, multis exemplis docet Schrader in Obss. p. 17. *Allobroga*, Allobrogice potius ac barbare, quam Latine loquentem. Alii suspicantur, Rufum in declamatione quadam ostendisse, Ciceronem cum Allobrogum potius legatis, in coniurationem Catilinae pellectis, sensisse, quam cum civibus suis, cuius et Sallustius eum arguat. *Allobroges* populi Galliae Narbonensis, quorum caput Geneva.

215–243. Vltimo loco poëta de Grammaticis agit ostenditque, eorum conditionem non meliorem, quam Rhetorum, et difficiliorem molestioremque esse laborem. *Grammatici* fuere olim, qui nunc *Professores* et *Magistri artium liberalium* dicuntur. v. intpp. Petron. 55. *gremio affert*, in gremium sinumve sedentis docentisque infundit διδακτρον. *Enceladus* (al. *Celadus*) et *Palaemon* Grammatici.

216 seq. Conf. Palladae Epigr. XLVI. in Brunck. Anal. T. II. p. 417. *Et tamen* ex hac tantula mercede aliquid *praemordet*, furtim deradit, abradit, h. e. intercipit, subtrahit (ut mox *franget sibi*) *discipuli custos* ac ductor, paedagogus, servus, *et qui dispensat*, dispensator, de quo v. ad I, 91. Paedagogus puerum ad scholam ducit et praeter libros affert etiam διδακτρον, ab alio servo, dispensatore, ipsi traditum. — 217. *aera*, merces, salarium.

219—227. Haec cum miseratione quadam dicta: *Cede* aliquid de iure tuo et *patere* aequo animo, te parte mercedis tibi constitutae ac promissae defraudari vel a servis, ne illa tibi tota pereat et nullum tam molesti laboris praemium accipias. 220. *decrescere*, diminui. *non aliter*, *quam institor* de maiori, quod postulavit, mercium pretio nonnihil remittit, ut vendat eas citiusque distrahat. Apta comparatio est, nisi fallor, non sine acerbo aculeo. Notatur enim non modo iniquitas et avaritia parentum, sed etiam illiberalitas Palaemonis, qui officinas quoque promercalium vestium exercuit (v. Suet. de ill. Gramm. c. 23): etsi haec magis excusanda est, quam illa. Vellem tamen pro *Palaemone* alium substituisset poëta: is enim locum quidem inter Grammaticos principem tenuit, sed vitiis quoque omnibus infamis fuit et quadragena annua cepit ex schola, nec multo minus ex re familiari. *Institor*, ut verba Iani ad Horat. Od.

III, 6, 30. mea faciam, dictus antiquis, qui esset praefectus (*instaret*) negotio gerendo, h. e. negotiationem quamcumque et mercaturam vel domi vel peregre domini nomine exerceret (Gall. *facteur*, *commis*); quique nomine patroni (nam institores plerumque servi erant aut libertini, interdum et ingenui, de plebe) singulatim venderet in taberna merces, vel circumferret etiam. *Institor* vilis supellectilis, *tegetis hibernae*, lacernae vel tegumenti crassioris lecti, quo frigus arcetur, *niveique cadurci*. — 222 seq. *Dum modo non pereat*, inutilis plane sit omnisque praemii expers totus labor Grammaticorum, qui tamen molestissimus est. Romae ludi literarum iam prima luce aperiebantur, quoniam ea est optima diei pars; nec tamen *mediae noctis ab hora*, quo res augetur. — 223. *Sedet* praeceptor in schola (ut discipuli *stant* v. 226.) et prius labori incumbit, quam sellularii artifices, qui tamen iam summo mane operari solent. — 224. *obliquo ferro*, carmine (*pectine unco* ap. Claudian. XX. 382.), vel hamis ferreis oblique in tabulam fixis, *lanam deducere* et adtenuare, vel explicare tractam et a sordibus purgare, h. e. carminare. — 225. *olfecisse lucernas*, gravem earum odorem ac fumum. — 226. *decolor* scil. *fuligine*, fumo tot lucernarum. *Flaccus* et *Maro*, Horatii et Virgilii carmina. In scholis tam Romanis quam Graecis omnis institutionis studiorumque initium a poëtarum, et quidem optimorum, in primis Homeri, sed seriori aevo Horatii etiam et Virgilii, lectione capiebatur. Praecipua quoque Grammaticorum opera in poëtis interpretandis versabatur. *haereret*, adhaereret, inhaereret.

228. Non exigua tantum merces Grammaticis solvitur quaeque diminuitur servorum fraude (sup. v. 216 seq.), sed eam quoque ne sine lite quidem et cognitione tribuni obtinent. *tribuni*, non *plebis*, qui ius haud dicebat, sed *aerarii*, qui de levioribus potissimum causis rebusque pecuniariis (unde *aerarius* quoque dictus) cognoscebat. Notum enim est vel tironibus, iudicia, quae primis temporibus penes senatum fuerant, lege Sempronia C. Gracchi ad Equites translata, deinde lege Livia et Plautia senatoribus et Equitibus data, tum a C. Sulla senatoribus restituta, et tandem lege Aurelia L. Aurelii Cottae tribus ordinibus communia facta esse, ita ut exinde senatores, Equites et e plebe tribuni aerarii iudicarent et in singulis iudiciis e tribus istis decuriis aliquot legerentur. Tertiam quidem decuriam,

tribunorum aerariorum, C. Caesar dictator sustulit, sed mox restituit Augustus.

229 seq. Nihilo secius parentes exigunt, ut Grammaticus omnia, etiam levissima, sciat et (v. 237 seq.) quoscumque filios ita, ut optant, et fingat et amet. Ad Grammaticorum artem Cicero refert poëtarum pertractationem, historiarum cognitionem, interpretationem verborum et pronuntiandi quemdam sonum, de Orat. I, 42. Plura Quintil. I, 4. *Sed vos imponite* cet. apostrophe ad parentes: Agite ergo, imponite cet. *verborum regula*, quae nunc proprie dicitur grammatica. — 232. *noverit*; *tamquam ungues digitosque suos*, vulgaris ac proverbialis locutio. — 233. In *thermis* sudare solebant veteres, in *balneis* lavare. *Balnea Phoebi* putant esse balnea Phoebi, liberti Neronis, vel balneatoris sic dicti, vel rivos aut stagna et flumina sole calefacta, vel Cumas, ubi Phoebus cultus sit, unde *Phoebi vada* ap. Martial. Vetus Schol. " Privatae balneae, quae *Dafnes* appellantur. „

234 seq. Eiusmodi vanis quaestionibus nugisque olim et vexari solebant Grammatici et delectari (ut postea Scholastici, et maiorum nostrorum temporibus ut et hodie, nonnulli Philologorum, inpr. quos Pedantas vulgo dicunt), quasi his etiam levissimas res et quae ex historia non constent, nec memoriae a quoquam sint proditae, ignorare turpissimum sit. *Nutrici Anchisae* Tisiphones nomen fuisse, docet nos vetus Schol. De *noverca* autem *Archemori* vel *Anchemoli* Servius ad Virg. Aen. X, 389. quem locum Iuvenalis respexit: " Haec fabula nusquam invenitur in Auctoribus. Avienus autem, qui totum Virg. et Livium Iambicis scripsit, hanc commemorat, dicens Graecam esse. Rhoetus ergo Marrubiorum rex fuit in Italia, qui Anchemolo filio Casperiam superduxit novercam, quam privignus stupravit: quo cognito, quum eum pater persequeretur et ad poenam vocaret, fugiens ille se ad Turnum contulit. „ *Archemorus* etiam cognomen Opheltae. 235. *Acestes*, qui *aevi maturus* dicitur Virg. Aen. V, 73. *Quot urnas*, cados, *vini Siculus* rex Acestes *donaverit Phrygibus*, Aeneae et Troianis, hospitio his ab eo exceptis.

237. 238. v. ad v. 158 seq. Ex h. l. et Suet. ill. Gramm. c. 23. intelligitur, morum quoque puerilium formationem Grammaticis fuisse permissam. *Teneros mores* puerorum *ducat*, fingat et formet, animo eorum, quam velit et optet, formam imprimat, quemadmodum in plastica arte et figlina lutum vel

argilla et *cera*, ad ignem vel solem emollita, aliave materia in varias facies ac figuras fingi solet *pollice*. Sic *udum et molle lutum es — fingendus rota acri* dixit Pers. III, 23. 24. *Artificemque tuo ducit sub pollice vultum* animus idem V, 40 (qui locus Iuvenalis forte animo obversabatur). et *Pollice de Pylio trita columba nitet* Martial. VIII, 6, 10. *Robora in rectum, quamvis flexa, revocabis; curvatas trabes calor explicat et aliter natae in id finguntur, quod usus noster exigit: quanto facilius animus accipit formam, flexibilis et omni humore obsequentior*, Sen. Ep. 50. Hinc *fingere* et *formare mentem*, ut Gr. πλάσσειν. — *Cera* autem, ut ensis, *duci*, *cedere* et *sequi* dicitur. 239. *ut sit et pater ipsius coetus* puerorum. — 239. *ut turpia ludant*, ludendo exprimant; vel turpiter ludant, ut verbum *ludere* ad rem Veneream referatur. 240. *Ne vicibus faciant*, inter se coëant, se corrumpant, agant et patiantur: turpis res, verbis honestis expressa. *Facere* de re venerea etiam adhibetur ap. Petron. 87. et Pand. II, 14, 27.

240. Verba praeceptorum: *Non est leve*, facile, vel parvi momenti, cet. 241. *Observare manus*, ne libidinem exerceant, vel praeputia ducant. *oculos in fine* libidinis, vel ea expleta reductos in angulos ac molliter *trementes*.

242. *inquit* pater, ut vulgo putant: sed praec. *exigite*. *sed quum se verterit annus*, finito anno et redeunte Martio mense, quo δίδακτρον magistris solvitur, parentes dicunt, *Accipe aurum, quod victoribus* aurigis in circo vel gladiatoribus in amphitheatro vel histrionibus in theatro *populus postulat*, dari iubet. Hi itaque una hora tantum praemii consequuntur, quantum Grammaticus per totum annum.

IN

SATIRAM VIII.

1 seq. SIMILITER auctor paneg. ad Pisonem, quem Iuvenali praeivisse putabat Grangaeus, v. 8 seq. *Nam quid imaginibus, quid avitis fulta triumphis Atria, quid pleni numeroso consule fasti Profuerint, si vita labat? perit omnis in illo Nobilitas, cuius laus est in origine sola.* — *Ponticus* vir ignotus, nec tamen illis temporibus ignobilis: nam ad spem provinciae alicuius obtinendae eum adspirasse, ex v. 87 seq. intelligitur. Oriundus forte a celeberrimo illo poëta, qui Thebaida scripsit. — *Stemmata*, στέμματα, a στέφειν, *circumdare*, *coronare*, proprie dicebantur *serta* seu vittae, ex herbis et floribus textae, quibus circumdatae *lineae* vel funiculi linei ad *imagines* (v. ad III, 219.) tamquam rami (virgae v. 7.) ex stirpe discurrebant earumque inter se relationes, adeoque familiae successionem s. genealogiam indicabant, ut in oculos incurreret, quis esset pater, filius cet. v. ad IX, 128. Hinc *stemmata* quoque vocabantur ipsae maiorum imagines, quae erant signa nobilitatis quarumque ius dabant magistratus curules, quos aliquis vel maiores eius gesserant; unde homines *nobiles*, *novi*, *ignobiles* dicebantur (v. inf. ad v. 237.). Istae imagines ordine disponi solebant in *porticibus* (cf. VI, 163.) et inpr. in *atriis* (v. v. 19, 20.), et quidem in ligneis thecis s. armariis, quae nataliciis aliisque diebus festis aperiebantur. *quid faciunt*, efficiunt, iuvant, prosunt. Verba *facere* et *prodesse* ita etiam ap. Martial. III, 75, 3. 4. coniunguntur; Grang. — *longo sanguine*, ut *alto* s. ap. Virg. Aen. IV, 230. longo generis ordine, longa maiorum serie, generosa stirpe. 2. *pictos vultus*, tabulas vel imagines *maiorum* nobilissimorum, quales fuere *Aemiliani*, *Curii* cet. 3. *Aemilianus*, ut v. 11. *Numantinus*, P. Cornelius Scipio, Aemilianus, L. Aemilii Pauli filius, a P. Scipione, Africani maioris filio, adoptatus, qui Carthagine diruta Numantiaque ex-

pugnata sibi cognomina *Africani minoris* et *Numantini* peperit. *stantes in curribus Aemilianos*, statuas eorum vel curules, vel triumphales. — 4. 5. Lepide pro: statuas nobilium maiorum, diuturnitate temporis iam imminutas et humeris, auribus nasisque mutilatas. Eo generis antiquitas designatur. Ex gente *Curia* in primis inclaruit M'. Curius Dentatus, qui Sabinos, Samnites et Pyrrhum vicit. *Corvinus* vel *Corvus* cognomen Valeriae gentis, quod M. Valerius M. F. Maximus primus tulit: unde? vel tironibus notum e Liv. VII, 26. *Galba* cognomen Sulpiciorum, de quo v. Suet. Galb. 3. ibique intpp. — *Curios iam dimidios*, h. e. dimidiatos, mutilatos, ut *dimidios vultus* XV, 57. et *dimidios Crispi equos* Martial. X, 2, 10. — *humerosque minorem Corvinum* Graece dicitur, ut ap. Sil. III, 42. *frontem minor*. *humeros* docte pro *humerum* et ambiguitatis vitandae causa. — 6 seq. Similiter v. 135 seq. et Pers. IV, 46 seq. *capaci*, magna, *tabula* generis, genealogica. — *iactare*, maiori cum vi dictum, quam v. 2. *ostendere*. — 7. *multa contingere virga Equitum cum dictatore magistros*, h. e. summos magistratus cognatione attingere. *Virga*, ut ὁ κλάδος, id. qd. stemma s. linea. Vid. ad v. 1. Persius simili loco Sat. III, 28. dixit: *Stemmate quod Tusco ramum millesime ducis.*— 8. *Fumosos Equitum — magistros*, imagines eorum fumosas, ob vetustatem et culinam fumo situque obsitas; nam in atrio praeter armaria etiam culina erat. — 9. *Lepidi* clarissima Aemiliae gentis familia. *coram Lepidis*, ut mox *ante Numantinos*, h. e. coram imaginibus nobilium maiorum, quarum adspectu alii ad gloriam virtutesque eorum aemulandas incitantur. Et hoc dictum pro vulg. etsi a talibus viris originem ducas, vel nobilis sis. *Effigies quo* scil. spectant, quid prosunt, quem usum habent. — 10. *Luditur alea* (prim. cas. pro sexto) *pernox*, per totam noctem; quo lucri ludendique cupiditas designatur. Praeterea Romae turpis fuit alea et legibus vetita. 11. *Ante Numantinos*, v. ad v. 3. 9. et 144. *dormire incipis ortu Luciferi*, summo mane, post et propter ludum et comissationem, vel convivia, in primam lucem protracta. *Lucifer* h. l. non Vesper, ut quidam male putant, quod vesperi etiam castra moverint duces. Idem tamen astrum *Lucifer* vocatur, quum occidit, et *Hesperus* vel *Vesper*, quum oritur. *duces* illi, Numantini et Lepidi. — 13 seq. Q. Fabius Maximus Aemilianus *Allobrogicus*, qui Consul cum L. Opimio a. V. DCXXXII. Censorque a. V. DCXLIX. fuit et Allobro-

gibus Bituitoque, Arvernorum rege, devictis, illud cognomen accepit, filium habuit Q. Fabium Maximum Persicum, cui ob perditam luxuria vitam et summa flagitia Q. Pompeius, Praetor urbanus, paternis bonis interdixit. *Ara magna* h. e. Maxima, prope circum Flaminium, ab Evandro Herculi dicata. — *Natus in Herculeo Fabius lare*: nam Fabius, auctor gentis Fabiae, ex Herculis cum Vinduna, Evandri filia, congressu procreatus dicitur. Plathneri nota est: " Lares quidam perpetui erant et totius gentis, qui cum familia transibant; lex siquidem XII. tabb. erat; *privata sacra perpetua sunto*. Hi *Paterni* inf. XII, 89. *patrii* ap. Tibull. I, 10, 15. et Synes. epist. V, 72. et *Di penates parentum familiaeque Lar pater* ap. Plaut. Merc. I, 5. „ — 15. *Vanus*, vanarum rerum studiosus. *Euganea mollior agna*, cinaedus et pathicus, ut *agna Galaesi mollior Phalantini* (h. e. Tarentini fluvii) Martiali V, 38, 2. et *agni lana* homo mollis et effeminatus proverbio dicitur. *Euganei* initio inter Alpes et mare Hadriaticum incolebant, deinde a Venetis pulsi in Alpinas partes, inter Athesin fl. et Larium lacum, secesserunt (Liv. I, 1.); unde et Veneti saepius poëtis *Euganei* dicuntur. Venetiae autem opp. Altinum, ad ostium Silis fl. situm, alba mollique lana olim inclaruit. *Velleribus primis Apulia, Parma secundis Nobilis, Altinum tertia laudat ovis*, Martial. XIV, 155. Altinates etiam oves praedicat Colum. VII, 2, 3. et *Circumpadanas* Plin. VIII, 48. s. 73. et Pollentinas Martial. XIV, 167. Epitheta vero a praestantiore aliquo genere duci, satis notum. — 16. *Pumice*, pice et resina, cutem terere vel levigare mollium virorum est. *Catina* s. *Catana*, Κατάνη, Siciliae opp. prope Aetnam, ex quo monte pumices eiiciuntur, quibus ipsa demum urbs obruta et deleta (v. Oros. V, 13. et Dorvill. Sic. c. 13.). Epitheton cum delectu positum esse, intelligitur ex verbis vet. Schol. " *Catina* opp. Siciliae, usque ad probra dissolutum notatur, ut Bibaculus: *Osce senex Catinaeque puer, Cumana meretrix*; „ quem versum in Servii reliquiis legere meminerat Pithoeus. Grangaeus notat, cinaedos *Catinenses* fuisse dictos et Lentulum inde Mimum inscripsisse *Catinenses*, de quo v. Tertull. in Apolog. 17. *Squalentes avi*, quorum statuae et imagines ob vetustatem colore sordido obductae et situ obsitae sunt; ut *squalens* vel *horrens* campus et στυφελὴ χθὼν dicitur campus, qui nimio solis ardore exustus, sordido colore ac nitore pulveruleuto obductus, tristis adspectu et incultus

est. Nonnulli exponunt rigidos, severos, munditiem corporis negligentes, vel pilis horridos, intonsos incomtis capillis adeoque pumicibus non levigatos, μὴ δρωπακιζομένους; alii lugentes, quibus squalor et sordes tribuuntur. *Traducit*, risui exponit, contumelia afficit, παραδειγματίζει; metaphora ab iis petita, qui ante oculos hominum traducuntur, ut spectaculo sint. Gesnerus in Thes. philol. suspicabatur, poëtam respexisse ad pompam solennem funerum, in qua imagines maiorum traducebantur; quo et seq. versum vulgo referunt. *emtor veneni*, veneficus. — 18. Qui rei capitalis, et veneficii, maiestatis, perduellionis cet., olim damnabantur, eorum et nomina deleri fastisque eradi, et statuae atque imagines a furiosa plebe tolli, vel scalis admotis laqueisque iniectis in terram detrahi, solo affligi, conflari et *frangi* solebant. *funestat*, polluit, contaminat, dedecorat.

19 seq. Comparant verba praeclara Sen. Ep. 44. *Non facit nobilem atrium plenum fumosis imaginibus. Nemo in nostram gloriam vixit, neque quod ante fuit, nostrum est. Animus facit nobilem, cui ex quacumque conditione supra fortunam licet surgere. — Quis est generosus? Ad virtutem bene compositus.* *veteres cerae*, imagines cereae maiorum, ut ap. Ovid. Am. I, 8, 65. ubi v. N. Heins. qui Iuvenalem ad eum locum respexisse putabat. *Atria*, v. ad v. 1. — 21. *Paulus* Aemiliae, *Cossus* Corneliae, *Drusus* Claudiae gentis cognomen: quae familiae summis et tam rerum gestarum, quam virtutum gloria conspicuis viris inclaruere. — 22. 23. *Hos* mores bonos antepone nobilitati summisque magistratibus, vel illi prius his adsint: propric, eos *pone* quasi et constitue *ante* imagines in atrio, et fama virtutum tuarum *praecedat* quasi *virgas*, lictores, si consul fueris.

24—30. Verba praeclara, profecta ex mente, plena honestatis sensu et miseratione temporum, quibus rara erant virtutis et rarissima nobilitatis cum virtute coniunctae exempla: Ante omnia a te postulo, ut animi virtutibus excellas. Nota Ach. est: "Tria sunt bonorum genera; alia *corporis*, valetudo, velocitas, vires, dignitas oris; alia *fortunae*, ut genus, educatio, opes, clientelae, amicitiae. Haec sunt *externa*, quae, etsi hominem decorant, non tamen virum efficiunt nilque aut parum ad communem utilitatem proficiunt. Alia denique sunt *interna* et vere *animi bona*, quae consilio et cogitatione nostra constant et a quibus pendet publica felicitas, scil. iustitia, for-

titudo, prudentia et modestia. „ Si *sanctus*, probus, *iustusque* fueris, *agnosco procerem*, te nobilem s. numero nobilium habeo; talis eris mihique videberis, qualis haberi ac videri cupis, qualem te esse profiteris. Tum dico, *salve Gaetulice*, seu tu *Silanus* audias, seu *quocumque alio de sanguine* vel genere, etiam infimo, sis; *rarus et egregius civis* es; h. e. tum te, tamquam vere nobilem ac generosum, venerabor, nulla nominis aut gentis originisque ratione habita; tum gratulabor *patriae ovanti*, laetanti de tali cive, qualis nunc raro reperitur. *Iustitiae tenax* dicitur, qui summa constantia animoque invicto iustitiam servat. *Salve*, ut Gr. χαῖρε, est vocab. pietatis atque honoris s. reverentiae, quo, quicumque ea dignissimus est et cuius favorem expetimus, sive sit Deus, sive homo, sive adeo res, numinis loco culta, compellatur. *Gaetulicus* cognomen C. Cornelii Lentuli Cossi, quod ei devictis Gaetulis datum est. *Silanus*, cognomen Iuniae gentis. 29. Haec spectant ad notum morem Aegyptiorum, a quibus forma bovis colebatur *Osiris*, qui agriculturam et vitium arborumque conserendarum artem invenisse, cuiusque anima in bovem migrasse putabatur. Sacerdotes eorum hunc bovem, quem Apim vocabant, si certos vitae annos confecisset, mersum in fonte necabant, et cum luctu plauctuque quaerebant alium, quem in eius locum substituerent; quo invento, ipsi cum populo laeti exclamabant: εὑρήκαμεν, συγχαίρωμεν.

30. 31. Egregia sententia, quae v. 32—48. aptissimis exemplis illustratur. — 32—38. Cave, ne per ludibrium tibi magni cuiusdam nobilisque viri nomen ieditum videri possit, quemadmodum *nanus* (νᾶνος, pumilio, *homo suos breviter concretus in artus* Prop. IV, 8, 41.) κατ' ἀντίφρασιν καὶ εἰρωνείαν, ab irridentibus vel adblandientibus *Atlas* s. gigas, *Aethiops*, niger homo, *cycnus*, quae candida avis est, vel *parva distortaque puella Europa* vocari solet: hic enim mos est adulatorum; sed παῤῥησίας καὶ ἀληθείας φίλος, ὡς ὁ Κωμικός φησι, τὰ σῦκα σῦκα, τὴν σκάφην δὲ σκάφην ὀνομάζει, Lucian. πῶς δεῖ ἱστορίαν συγγράφειν cap. 41. *Europa* puella formosa eamque ob causam a Iove amata. — 35. *Levibus*, depilatis, *scabie*, pilis decidentibus prae scabie. *Canes siccae lambentes ora lucernae*, h. e. fame confecti et torridi macie. — 38. *Ne sis*, ne per ludibrium voceris *Creticus*; vel potius, ne nomine tantum et genere sis nobilis. *Creticus* cognomen Q. Caecilii Metelli, qui a V. c. DCLXXXIV Consul fuit et anno

seq. Cretam in provinciae formam redegit. *Camerinus* cognomen Sulpiciae gentis.

39—74. Subita ad Rubellium apostrophe affectui poëtae admodum consentanea est et valde ferit lectorem. *C. Rubellius Blandus*, filius Rubellii Blandi et Iuliae, quae fuit filia Drusi, neptis Tiberii et proneptis Liviae; quae Livia Claudio Neroni abducta et gravida Augusto nupsit, nepoti Iuliae minoris, sororis Iulii Caesaris, a quo Imperator ille adoptatus et in gentem Iuliam receptus est, quae ab Iulo, Aeneae filio, originem ducebat. Idem itaque Rubellius per maternam originem pari ac Nero gradu ab Augusto: nam Nero Imp. fuit filius Agrippinae, et haec filia Caesaris Germanici, neptis Drusi et proneptis Liviae Aug. — 40 seq. Singula δεινῶς et praeclare expressa: Superbis, quasi non fortunae beneficio contigisset, sed ipse meruisses virtutibus tuis, ut summo loco nascereris, utque mater tua esset ex antiquissima ac nobilissima gente Iulia, non meretrix aliqua, aut infimae conditionis mulier, quae *conducta* mercede *texit* telam. *Tumere*, superbire, ut *inflari* (inf. v. 72.) φυσᾶν, φύσημα, ὀγκοῦσθαι, ὄγκος. *stemmate alto*, genere antiquo. — 43. *sub aggere*, vet. Schol. in castris; Ferrar. Elect. II, 6. in castris Praetoriis, vento perviis, a Seiano exstructis murisque urbis coniunctis, ut mulier paupercula, militis forte alicuius contubernalis, designetur; Grang. et alii, sub aggere urbano s. Tarquinii, ubi plebeiae mulieres texere solebant: de quo Lipsius Mil. Rom. V, 14. extr. ita disputat: "Plinius ait (H. N. III, 5. s. 9. ubi cf. Hard.), *a Tarquinio rege structum aggerem opere in primis mirabili*, et Dionys. lib. IX. *Vrbs ab Esquilina porta Collinam usque opere munita est*; *nam fossa cingitur lata centum pedes*, *et supra fossam muro sive aggere alto et lato*. Strabo lib. V. hunc aggerem in sex stadia producit. Vetus Schol. Iuven. ad Sat. X, 95. *Iuxta aggerem primus castra posuit Seianus*, *i. e. super Diocletianas*; *quae dicta sunt castra Praetoria*." Ipse Iuvenalis Sat. V, 153. VI, 588. et VIII, 43. ostendit, viliores et paupertinos illic egisse. Victor ponit campum Viminalem sub Aggere. Plathneri nota est haec: "Non quaelibet paupercula, sed meretrix notatur. Primo enim meretrices in loco ignobiliori, in *aggeribus* pomoeriorum habitabant; unde et *submoenianae* vocantur: deinde lanificium quoque exercebant, praesertim quibus aetas continentiam induxerat, de quo Tibull. I, 6, 77 seq. *conducta*, quae operam texendae telae locavit.

44 seq. Oratio superbi hominis ingenio aptissima. *Pars ulti-*

ma, infima, *vulgi*, faex populi et urbis, Gall. *la canaille.* — 45. Synes. adv. Andron. I. Ἄνθρωπος οὐκ ἔχων εἰπεῖν ὄνομα πάππου, ἀλλ' οὐδὲ πατρός. 46. *Cecropides*, regia, certe amplissima, stirpe ortus. *Cecrops* Athenarum conditor primusque rex, a quo posteriores reges, quamquam non ab eo oriundi, omnes *Cecropidae* dicti. 46. 47. Sarcasmi passim obvii vim facile sentiet lector. Similis oratio et sententia est ap. Pers. IV, 20. *Gaudia*, commoda, vel gaudium *huius originis* causa, ἕνεκα.

47 — 55. Tu quidem nos despicis et hominem prae te putas neminem; sed scias, multos infimae plebis homines patriae vel eloquentia vel virtutibus utiles esse, quum tu contra rudi inutilique trunco ac stipiti simillimus sis. Δεινῶς et vere, etiam de Rubelliis nostrae aetatis. *Ima de plebe Quiritem*, Romanum; quod nomen semper ad ius civitatis spectat et in sing. num. non nisi a poëtis usurpatur. 49. *plebe togata*, Romana, quoniam toga propria civibus Rom., et quidam h. l. infima plebe. 50. *nodos*, difficultates. *legum aenigmata*, verba obscura et ambigua, ut ap. Iustin. in L. fin. Cod. de Legg. (1) — 51. 52. Homines obscuro loco natos stipendia, in extremis quoque imperii finibus, merere, ut ferociam barbarorum coërceant, et ita patriae saluti prospicere, apte notat poëta: nam Equites aliique, cum divites, tum nobiles, cives iam inde a Marii et Sullae temporibus militiae nomen dare recusabant et sensim se huic oneri bellique laboribus subtrahebant. Acerrimi vero et valentissimi Romanorum hostes tum temporis, praeter Britannos, Dacos, Suevos aliosque Germanos, erant Orientis populi, in primis Parthi ac Syri (unde h. l. *Euphrates*, qui terminus imperii

(1) Turnebus Adv. VIII, 19. et Pulmannus putabant, h. l. designari τοὺς λύτους, solutores, qui iam tantos progressus habuerint in iure, ut de eo respondere prope potuerint et quaestiones solvere. Plathnerus haec notavit: » Absurda est Pulmanni sententia: non enim λύτοι illi studiosi dicuntur, quod ipsi iam iuris nodos solverent, quod olim principali tantum ICtis licebat diplomate, (v. Pompon. in L. 2 ff. de orig. iur.) sed quod iam responsa et solutiones Pauli ICti audirent, ante quem eorum nomen inauditum. Sed quid si dicamus poëtam ad sigla ICtorum, quibus actionum formulas notare solebant, respexisse. (v. Ernesti clav. Cic. v. *Nota*.) Sub Imperatoribus non tantum solennes iuris formulae et actionum tituli notari eiusmodi siglis coepit, sed integrae etiam leges, constitutiones, quin et testamenta, quae omnia reliquis veluti aenigmata incognita solis Notariis et Consultis patebant. Hae ipsae notae *aenigmata* vocantur Iustin. L. I. § 3. C. de vet. iur. En. «

Rom. in oriente fuit), et *Batavi*, a Civile in arma rapti; nec tamen *domiti*, sed pacem pacti. 52. *aquilas*, legiones. *custodes*, milites limitaneos vel praesidia. 53. *Cecropides*, nomine tantum ac genere nobilis, re vera ignobilis et degener. *trunco simillimus Hermae*, ut *truncus atque stipes* ap. Cic. Pis. 9. Sic et στέλεχος dixit Lysippus ap. Dicaearch. *Herma stolidissimus* Sidon. Epist. IV, 16. *Reliqui de factione sunt inertissimi nobiles, in quibus, sicut in statua, praeter nomen nihil est additamenti* Sallust. de rep. ord. orat. II. Οὐ μὴ φρονήσεθ', οἳ κενῶν δοξασμάτων πλήρεις πλανᾶσθε; τῇ δ' ὁμιλίᾳ βροτοὺς κρινεῖτε, καὶ τοῖς ἤθεσιν τοὺς εὐγενεῖς; Οἱ γὰρ τοιοῦτοι τὰς πόλεις οἰκοῦσιν εὖ Καὶ δώμαθ'. αἱ δὲ σάρκες αἱ κεναὶ φρενῶν Ἀγάλματ' ἀγορᾶς εἰσίν. Eurip. in Electra v. 383 *Hermae*, οἱ ἑρμαῖ, signa sive imagines, vel deorum, vel hominum, impr. Mercurii, quibus caput vel solum vel una cum pectore et ex varia materia efformari solebat, non manus et pedes; unde inertiae notio h. l. ita exprimitur. Eorum inferior pars, quae simul basis loco erat, sive acutus, sive quadratus palus. Inde nomen habent (ἑρμαῖος λίθος certe Suidas exponit τετράγωνος), vel quia Mercurius (Ἑρμῆς) ita plerumque effingebatur. In Graecia vero ante fores templorum aediumque, et, ut Romae, in viis, compitis, agris (*termini*, *termites*) et hortis ponebantur. *Caput marmoreum*, adeoque sine vita.

56—67. In brutis quoque animalibus non genus, sed utilitas, quam pariunt, bona indoles et virtutes quaeruntur. Poëta egregie exornat sententiam suam comparatione generosorum animalium, quibus olim, ut et hodie in Oriente, sua quoque nomina erant et familiae vel genealogia. *Teucrorum proles*, iactator generis, ab Iulo et Troianis ducti. *fortia*, nostrum *brav*. 58 seq. Grandior est oratio ornatusque exquisitior, qualem ludorum Circensium mentio admittebat. *Facilis* poëtis dicitur, qui facile se movet s. movetur, εὐκίνητος (ut *facilis cardo* IV, 53. ubi v. not.); hinc agilis, velox. *Palma*, παλάμη, *plurima fervet*, eleganter pro, multis spectantium manibus plauditur, tanto ardore, ut manus ferveant. Nam equi etiam, *in Circo ad currus iuncti*, *non dubie intellectum adhortationis et gloriae fatentur*, ut utar verbis Plin. VII, 42. *Exsultat victoria in Circo* pro vulgari, Circus h. e. populus, qui in circo est, exsultat victoria. *rauco*, qui multo clamore plausuque resonat (ut *clamosus circus* IX, 144. et ap. Martial. X, 53, 1.), vel Circo rauco, populo, qui usque ad ravim s. raucitatem clamat, ut *rauca cohors* VI, 515. et *r. vicinia* ap. Hor. Epist. I, 17, 62.

— 60. *gramine*, pascuo, agro, loco. 61. *fuga*, velocitas, cursus. *cuius primus in aequore pulvis*, qui primus, ante alios equos, in stadio pulverem excitat s. movet, κονίζει s. κονίει πεδίοιο. — 62 seq. Pulli equorum etiam generosissimorum, si degeneres sunt, venduntur, tamquam viles equi. *Hirpinus* nomen equi generosioris, ab Hirpinis forte sic dicti (*un coursier de Naples*, Grang.), ut ap. Martial. III, 63, 12. (*Hirpini veteres qui bene novit avos*) et *Hirpinus nepos Aquilonis* in vet. lap. ap. Lips. Epist. Cent. III, 26. Vetus Schol. " In interioribus Sabinis Hirpinus mons est, ubi optimi equi nascuntur. " *si rara*, raro, *iugo*, in curru, *Victoria* (nam ita scribendum, ut persona sit) *sedit*, h. e. si raro equus in certamine curuli s. ludis circensibus vicit. 64. *ibi*, in his equis. *Vmbrarum*, Manium, h. l. id. qd. *maiorum. dominos mutare iubentur*, venduntur. 67. *Segnipedes*, βραδύποδες. *Molis versandis* in pistrinis adhiberi solebant asini mulique senes, cantherii debiles, qui palea vesci ictibusque exulcerari solebant. *Nepos* molitor, cuius et Martialis mentionem facit. 68 seq. Praeclara admonitio, omnibus inculcanda nobilibus. *ut miremur te* ipsum tuasque virtutes, *non tua*, maiores tuos eorumque imagines, genus et gloriam. — *Aliquid* praeclari *da*, ede, fac, age. *Incidere titulis*, basi statuae tuae. *honores*, titulos maiorum tuorum. 70. *illis*, parentibus, *quibus debes omnia*, omnem honorem et fortunam. 71. *iuvenem*, Rubellium. 72. *Nerone propinquo*, de quo magis debuit erubescere; vet. Schol. *plenum Nerone propinquo*, qui semper in mente et ore habet propinquitatem Imperatoris, quae ipsi magis tacenda est, quam iactanda. — 73. Acerbe, sed vere! *Sensum communem* Casaubonus ad Suet. Claud. 21. capiebat de comitate vel civilitate, quae conveniens sit civi, qua civis sit, et quae Suet. Tit. 8. *popularitas*, Platoni πολιτική et Senecae *iuris civilis aequalitas* dicatur. Ernesti in clav. Cic. *sensum communem* Ciceroni monet dici naturalem facultatem intelligendi, iudicandi et, quod bonum rectumque sit, cognoscendi. Sed Spalding ad Quintil. Inst. Or. I, 2, 20. (*Sensum ipsum*, *qui communis dicitur*, *ubi quis discet*, *quum se a congressu*, *qui non hominibus solum*, *sed mutis quoque animalibus naturalis est*, *segregarit?*) docte ita disputat: " Ex hoc quod subiicitur post *sensus* vocabulum, apparet vulgo ita appellatam fuisse hanc animi facultatem; quod, ni fallor, aetate Augusti demum fieri coepit, Ciceroni non adeo usitatum. Apud hunc enim licet satis frequenter *sensum communem* legas, adiungitur fere semper ali-

quid, unde pro vario nexu disputationis variam locutioni significationem tribuas. Id tamen per omnia eius loca (v. c. Planc. 13. 14. de Or. I, 3. II, 16.) observare licet, intelligi id, quod omnes homines sentiant, τὰς κοινὰς ἐννοίας, sive in veritate rerum iudicanda, sive in honestate. Non igitur proprie dicitur a Cic. *sensus communis*, ut per se possit et debeat intelligi, sed pro re nata; et interdum pro eo est *communis prudentia*, *opinio*, *mens* (de Fin. IV, 27. Off. II, 10. de Or. III, 29.); etiam *communes sensus* plur. num. dicuntur (de Or. III, 50. et inpr. Cluent. 6.) plane pro κοιναῖς ἐννοίαις. Scriptores tamen sub Augusto eoque recentiores absolute usurpant, ut Horat. Sat. I, 3, 66. Phaedr. I, 7. Seneca et Iuven. VIII, 73. quem locum nuperus interpres Gall. Dusaulx bene reddidit: *Ils ont rarement le sens commun;* qui etiam in nota recte revincit Shaftesburiensem cogitantem cum multis de *popularitate*. *Sensus* ergo *communis* etiam hic est notitia eorum, quae nosse et sentire homines solent; prudentia, qualis in quovis homine, modo inter homines versatus fuerit eorumque mores et instituta cognoverit, exspectari debeat, sed potissimum qualis in usu hominum familiari est necessaria. Orta sane appellatio a *communione* talis sensus inter homines, sed quae sensim in prudentiae totius significationem abierit, ut posset haec de ea ludere Voltarius: *Le sens commun n'est pas si commun.* Neque hoc solum est vocabulum, quod iam ab argentea, quam vocant, Latini sermonis aetate coeperit in eam significationem deflecti, quam nunc tuetur in lingua Franco-Gallica. Eius generis sunt haec: *renunciare*, *privilegium*, *publicare*, quae plane recenti sensu leguntur iam apud Senecam." — *in illa*, tam ampla.

74 seq. Poëta a Rubellio ad Ponticum redit. *Censeri*, iudicari, aestimari. 75. *Nihil laudis futurae* (ut *laudis posterae* ap. Horat. Od. III, 30, 7.) *agere*, h. e. nihil, quod laudem apud posteros mereat et consequatur. 76—78. Praeclara sententia, gratissimis imaginibus ac metaphoris expressa. Misera est conditio hominis, non propriis, sed maiorum virtutibus laudibusque ita innitentis, ut, his subtractis, imaginarius honor totus corruat, instar tecti, quod, columnis subductis, collabitur, vel vitis, quae humi iacet et marcescit, nisi ulmis sustentatur. Quemadmodum itaque tecto, ne collabatur, columnis, et viti, ut altius se a terra tollat, ulmi fulcro, ita nobilitati, a maioribus hereditate relictae, ut splendeat, propriis meritis opus est. — 78. Vites in Italia, ubi altiores sunt, *ulmis*, vel platanis et

populis, adiungi s. alligari solebant; unde *ulmos* pro *vitibus* dixit Iuven. VI, 150. et *maritare populos vitibus* Horat. Epod. 2, 10. et *platanum coelibem arboresque viduas* (h. e. quibus nullae vites iunctae, ut h. l. *viduae ulmi*) idem Od. II, 15, 4. et IV, 5, 30.

79—134. Poëta nunc egregie et magno verborum sententiarumque pondere docet, qua ratione veram quis nobilitatem ac gloriam consequi possit. Vox *bonus* cum vi repetitur. *Arbiter*, iudex; proprie, qui non e certa formula, ut iudex, sed ex arbitrio, ex aequo et bono, litem dirimit. *Integer*, qui neque praeiudicatis opinionibus, neque metu, neque gratia et partium studio, multo minus pretio ducitur aut pecunia corrumpitur; sanctus et religiosus. 80—84. Ne imminente quidem vitae discrimine a virtute et honestate deflectas. Id quam magnifice, et quanta gravitate exprimitur? Conf. divina illa loca Horat. Od. III, 3, 1—4. et Epist. I, 16, 73 seq. Notus est *Phalaris*, saevissimus Agrigentinorum in Sicilia tyrannus, eiusque *taurus* aeneus, a Perillo fabricatus, in quo inclusi homines, subdito igni, lente torrebantur; quod a Timaeo perperam in numerum fabularum referri monet Diodor. XIII. p. 211. — 83. *Summum crede nefas*, *animam*, vitam, *praeferre pudori*, honestati, bonae famae et conscientiae, quae mox *vivendi causae* vocantur, quoniam faciunt, ut quis vita dignus sit: qui enim non secundum rationis virtutisque praecepta vivit, ne dignus quidem est, qui vivat. Bene Koenig de Sat. Rom. p. 68. „ Vivimus enim, ut virtuti serviamus; virtuti ergo vita cedat necesse est. Gravius Sapientia ipsa nihil potest dictare.„ Est vero haec sapientia potissimum Stoicorum. Plin. Ep. V, 5, 4. *Qui voluptatibus*, inquit, *dediti quasi in diem vivunt*, *vivendi causas quotidie finiunt: qui vero posteros cogitant et memoriam sui operibus extendunt*, *his nulla mors non repentina est.* M. Antonin. lib. VI. Εἷς καρπὸς τῆς ἐπιγείου ζωῆς, διάθεσις ὁσία καὶ πράξεις κοινωνικαί. Cic. de Fin. II, 13. *Aristoteles ait*, *hominem ad duas res*, *ad intelligendum et ad agendum, esse natum*, *quasi mortalem Deum.* — 85. *Dignus morte*, qui propter flagitia vel vitam parum honestam neque aliis fructuosam non dignus est, qui vivat, *perit*, periit, iam vivere desiit et inter mortuos quasi referendus est, *coenet licet ostrea centum* cet., h. e quamvis voluptatibus et divitiis affluat. (1) Comparant verba Plin. modo adscripta et Plinii

(1) Grangaeus: Qui aliquod facinus atrox et capitale patravit, licet sit inter vivos, tamen millies in die vivens moritur. Britannicus: scelera-

maioris H. N. XIII, 3. de luxuriosis: *Quis non merito iudicet periisse tales?* Forte tamen poëtae animo obversabantur confessio illa Tiberii Imp. *perire me quotidie sentio* et quae ad eam commentatus est Tac. Ann. VI, 6. loco praeclaro de internis tyrannorum tormentis, expresso ex verbis Socratis ap. Plat. de rep. IX. p. 579. — 86. *Ostrea Gaurana*, prope Campaniam capta, Baiana in primis et Lucrina, quae ceteris praestabant. *Gaurus* certe (hod. *Gierro*) mons Campaniae vino nobilis, ad Baias Lucrinumque lacum pertinebat, et Plinius H. N. III, 5. s. 9. Massicorum, Gauranorum Surrentinorumque montium mentione facta, haec adiicit verba: *haec litora praeter cetera in toto mari conchylio et pisce nobili adnotantur.* — *centum*, multa. — *aëno*, non solio, sed vase unguentario, *Cosmi*, viri divitis et luxuriosi, vel unguentarii. *Iam non lini tantum, sed perfundi unguentis gaudent* Romani, Plin. XIII, 3.

87. *Diu exspectata*, votis a te expetita. 89—93. Causae graves provinciae bene administrandae, misera conditio provinciarum provincialiumque (quae v. 94—112. exquisitis coloribus adumbratur), praemia, bonis praesidibus tributa, et poenae, malis inflictae. *sociorum*, provincialium, quo leniori nomine etiam Cicero Verr. IV, 35. et al. utitur. — 90. *Ossa regum vacuis exsucta medullis*, pro, vacua exsuctis medullis, h. e. ipsos reges (quod Cicero in Verr. et Plut. in Anton. tradit) ac potentiores (v. ad 1, 136.), ut socios a regibus suis ac potentioribus, in primis a Romanis, provinciae praefectis (conf. v. 93—96.), omnibus bonis spoliatos ac nudatos; ut Galli: *succer qu. iusqu' aux os.* Sic et *exedere*, *medullam perbibere*, *omnem succum ingenii bibere et ossa detegere*, *hirudo aerarii*, aliaque his similia, et contra *plena medulla* ap. Calpurn. V, 115. — 91. *Curia*, senatus, qui provincias decernit, easque iuste et maiestati dignitatique populi Rom. convenienter regi iubet.

92. 93. Qui bene provincias administraverant, iis a provincialibus praeter pecuniam amplissimi ac divini honores, v. c. fana, dies festi (ut Marcellea a Syracusanis et Lucullea a Cyzicenis) statuae, τέθριππα, decernebantur: qui male, repetundarum, peculatus cet. Romae accusari poterant. *fulmine* δεινῶς pro gravi poena et ira: nam ut fulmina vi sua homines

tus, qui relicta honestate voluptatibus se immergit, omnino perit, nomen et fama eius omnino exstinguitur et in obscuro est, de quo nulla umquam fiat mentio.

vel res, sic et iudices et leges iudiciaque capitalia reos prosternunt; nisi forte Senatus Rom. h. l. Iovi, qui iratus fulmina mittit, comparatur, ut Augustus ab Ovid. Trist. V, 2, 53. et al. — 93. *Capito*, Cossutianus Capito, Tigellini gener et Ciliciae praefectus, lege repetundarum damnatus. *Numitor* forte idem, cuius poëta VII, 74. meminit. *Piratae*, direptores, spoliatores, *Cilicum;* salse, quasi praedones praedonum, summi praedones: nam *Cilices* infames fuere piratae.

94—112. Notatur iniqua et provinciarum et iudiciorum conditio, ut I, 47 seq. *confert*, prodest. 95. *Pansa* et *Natta* ignota praesidum nomina esse videtur, ut itaque sensus sit: quum malo praefecto non melior, sed vel peior succedat. Nonnulli nomine *Nattae* h. l. Marium, et *Pansae* aerarium vel Consulem s. Praetorem vel totum potius senatum Rom. significari et ad damnationem Marii Prisci, Proconsulis Africae, respici putant, qui ob innocentes condemnandos septingenta millia acceperit, quae senatus non provincialibus reddenda, sed aerario inferenda censuerit; de quo v. I, 47 seq. et Plin. Ep. II, 11. et 12. Huic rationi conveniunt, quae mox sequuntur, et poëta consulto sermone verbis tecto uti potuit. At senatus vel aerarium non *eripuit* Afris, quae Marius iis *reliquit*, sed quae hic iis abstulerat, quaeque illi frustra repetebant; nisi forte dicas, Afris reliqua fuisse erepta accusatione Proconsulis, quae et magnis impensis comparanda, et vana fuerit. *Natta* cognomen Pinariae gentis, de quo v. Ernesti clav. Cic. Alius videtur Natta memorari et Tac. Ann. IV, 34. et Horat. I, 6, 124. et Pers. III, 31. *Pansa* cognomen Vibiae gentis, v. c. C. Vibii Pansae Cos., collegae Hirtii. 96. *Chaerippus*, nomen Cilicis, iudice Grang. inde effictum, quod Cilices ut plurimum *equis gauderent*. — *Circumspice praeconem pannis tuis*, qui pannos, quos solos tibi praefectus reliquit, sub hasta vendat, ut scil. habeas, quo vitam sustentare, vel unde grave, quo opprimeris, tributum novo praetori pendere queas. 97. *Iamque tace*, patienter fer iniuriam tibi factam. *Furor*, insania, *est*, *post omnia*, post iacturam omnium fere bonorum, quae avarus provinciae praeses tibi extorsit, etiam *naulum*, ναῦλον, mercedem, quae pro vectura s. navigatione solvitur, *perdere*, h. e. Romam navigare frustraque postulare praefectum de pecuniis repetundis. (1) — 98. 99. Olim non iidem provincialium

(1) Quae interpretandi ratio simplicior est, quam altera, a Lubino et Bahrdt. proposita: Vecordis est, accusatione praesidis ad eam inopiam

gemitus audiebantur, neque etiam sensus doloris ob detrimentum, ab hostibus victoribusque in bello acceptum, tam acerbus erat, quum opibus affluerent et praeterea vincerentur tantum libertatemque amitterent, non vero ab avaris Praefectis expilarentur, qui non ditioribus solum superflua, sed pauperibus quoque necessaria auferrent: olim etiam opulenti hostes diripiebantur, nunc pauperes amici ac socii. (1) *Vulnus* h. l. mentis, dolor, aegritudo. — 101. *Chlamys Spartana*, purpurea. *conchylia Coa*, ut ap. Horat. Od. IV, 13, 13. *purpurae Coae*, vestes Coae conchyliatae, h. e. purpura infectae, bombycinae. Eaedem tingebantur etiam purpura, et inter insulas Aegaei maris, Con et Nisyron s. Porphyrin, magna muricum copia capiebatur. — 102. *Parrhasius* Ephesius, nobilissimus pictor, cuius ars et certamen cum Zeuxide passim memoratur. — *Myron* s. *Myro* statuarius clarissimus, Eleutheris natus, cuius bucula s. vacca potissimum laudatur. *Phidias* statuarius omnium celeberrimus, cuius Iove Olympio et Minerva in arce Athen. nihil in eo genere perfectius fuisse dicitur. *ebur vivebat*, h. e. signa ibi erant ex ebore tanta arte sculpta, ut vivere quasi et spirare viderentur. Quae signa poëtis *viva*, *spirantia* et *animosa* dicuntur, ut γράμματα ἔμψυχα Theocrit. XV, 83. — *Polycletus* Sicyonius, inclytus pictor et statuarius, cuius praecipuum opus Doryphorus. 104. *Mentor* eximius caelator et sculptor, qui scyphos praecipue s. pocula exquisita arte caelabat. — 105. His opibus avari provinciarum praesides ad eas expilandas incitati sunt, vel, ut commentarii loco utar verbis Ciceronis Off. III, 8. de utilitatis vi disputantis, *hinc furta*, *peculatus*, *expilationes direptionesque sociorum nascebantur*: nam furta occasione gigni, vel proverbia docent: *et Dolabellae*, *Antonius et Verres*, infames provinciarum direptores, exquisite pro furtis et direptionibus sociorum dicti, ut similia centies obvia, v. c. *Celaeno* inf. v. 130. *mea Clotho et Lachesis* IX, 135. et alia. *Dolabella* h. l. vel Cn. Cornelius Cn. F. Dolabella, Cos. cum M. Tullio Decula a. V. DCLXXII. Proconsul Macedoniae, a C. Caesare adolescente repetundarum po-

redigi, ut ne triens quidem restet, qui Charonti, inferorum portitori, pro naulo porrigatur; de quo v. ad III, 267. Grangaeus comparavit proverbium Gall. *il est si pauvre, qu'il n'a pas de quoi passer l'eau.*

(1) Mentem poëtae, quotquot consului interpretes non recte ita ceperunt: Olim non sic direpta sunt bona sociorum; sed vix vel recens victi iterum floruerunt.

stulatus, sed defensus a Cotta et Hortensio; vel Cn. Dolabella L. F. Praetor Ciliciae, accusatus a M. Scauro de repetundis et condemnatus; vel, indice Manso, Ciceronis gener, notissimus ille in secundo triumviratu tribunus legisque de novis tabulis ferendae auctor (v. Dio Cass. XLII, 29. ibique interpp.), P. Cornelius Dolabella, post mortem Caesaris et C. Trebonii, perfide ab eo a. V. 712. Smyrnae interfecti (v. Dio XLVII, 29.), hostis a senatu indicatus, de quo socer Philipp. XI, 2. *Cum hoc hoste bellandum est, cuius taeterrima crudelitate omnis barbaria superata est. Quid loquar de caede civium Romanorum? de direptione fanorum? Quis est, qui pro rerum atrocitate deplorare tantas calamitates queat? Et nunc tota Asia vagatur, volitat ut rex; nos alio bello distineri putat.* Poëta tamen tres potius Dolabellas illos, quam unum respexisse videtur. — *Antonius* est C. Antonius, M. Antonii oratoris filius, reus factus de repetundis et de maiestate a Censoribus a V. DCLXXXIII. senatu motus, quod socios diripuisset, sed a seqq. Censoribus restitutus et Ciceronis in consulatu collega factus. 106. *Verres*, C. Verres C. F. Praetor Siciliae, quam provinciam triennium obtinuit atque ita diripuit, ut nihil, quod ad oculos animumque acciderct, neque privati neque publici, neque profani neque sacri (unde *Sacrilegus*), in tota insula reliquerit; quod Cicero docet Act. II. in Verrem Or. IV. quae *de signis* inscribitur. 107. *Referebant occulta spolia*, non palam, ut spolia victorum hostium, quae in triumphis praeferri atque ostentari solent quaeque proprie *spolia* vocantur. *Occulta spolia*, furta, rapinas, quas speciosa *spoliorum* nomine adornant: nam *furta* occultantur, *spolia* ostenduntur; Ach. *plures triumphos de pace*, de pacatis populis ac pacis tempore, quam alii de hostibus et in bello. 108 seq. Nunc nihil fere superest provincialibus, quod iis eripi possit, nisi *iuga pauca boum*, *grex equarum* cet. — 109. *pater armenti*, taurus vel equus admissarius, quo erepto etiam spes prolis generandae praeciditur. 110. 111. Eripiatur etiam simulacrum Laris vel Dei, quod unum (*deum unicum*) ex pluribus reliquerant priores Praefecti. *spectabile*, ex aere vel ebore, marmore, auro, argento. *Aedicula*, sacellum sive excavatus parietis angulus, in quo signa deorum recondebantur (Gall. *niche*), vel in aedibus privatis vel in templis, et quidem in eorum cella s. penetrali, τεμένει s. σηκῷ. 111. *Haec etenim sunt pro summis: nam sunt haec maxima*, haec, etsi

vilia, nunc avaris direptoribus (nisi malis, pauperibus sociis) *summa* videntur, et recte; nam re vera iam sunt *maxima*, summa, optima, quae sociis restant, bona. Farnabius et Bahrdt haec ironice dicta putabant hoc sensu: haec enim melius conveniunt summis viris, Romanis rerum dominis, quum maius, h. e. melius nihil supersit. Reliqui, quos consului, interpretes, praeter Prateum, qui varia tentat, quae tamen minus satisfaciunt, silentio praetermittunt hunc locum in quo semper offendi. Verba saltem *nam sunt haec maxima* irrepsisse ex glossa, illis *haec etenim sunt pro summis* adscripta, et, quae poëta eorum loco scripsit, excidisse crediderim. Malim tamen vel consilio Heineckii eiicere verba *haec etenim — maxima* et *unus* scribere pro *unicus*, vel suadente Manso (qui, neminem interpretum in his fraudem aliquam suspicatum esse, non recte notavit), duos versus 111. et 112. propter tot tamque inanes et ingratas eiusdem sententiae et eorumdem verborum repetitiones rescindere:

Ipsi deinde Lares, si quod spectabile signum.
Forsitan imbelles Rhodios unctamque Corinthum
Despicias merito *cet.*

112—124. Mordaci ioco poëta avaro provinciae praefecto suadet, quod sponte eum facturum esse novit, ut scilicet imbelles tantum gentes despoliet et parcat bellicosis. 113. *Rhodus*, celeberrima ins. et urbs in mari Carpathio, in quam, ut in *Corinthum*, divitiae, mercatura partae, summam invexerant luxuriam et mollitiem. *Vncta Corinthus*, ut *u. Tarentus* ap. Sidon. V, 430. quae *mollis* dicitur Horat. Sat. II, 4, 34. et *madida* sup. VI, 296. Epitheton non tam ad divitias, quam ad voluptates et famosam mollitiem Corinthiorum spectat, quo etiam vis verbi κορινθιάζειν et forte proverbium οὐ παντὸς ἀνδρὸς ἐς Κόρινθον ἐσθ' ὁ πλοῦς. vel *Non cuivis homini contingit adire Corinthum* (Hor. Epist. I, 17, 36.) referendum. Simili sensu dicitur *fluere mollitia, diffluere luxuria, vino et unguentis madere, madidum esse, irrigari, dilui, tingui, proluere se*, βρέχεσθαι, τέγγεσθαι. (v. Drak. meamque not. ad Sil. XII, 18.) — 114. *Resinata iuventus*, levigata resina, quae evellendis e corporibus pilis adhibetur, δρωπακιζομένη, καταπιττουμένη, unde mox *crura levia*, et contra *Hispania horrida*, aspero duroque cultui adsueta et bellicosa. v. ad II, 12. — 116. *Gallicus axis*, coeli tractus. Alii Galliam, respectu Romae ad polum Arcticum s.

septemtriones vergentem, alii vero Gallos, e redis vel carris pugnantes (v. Caes. B. G. I, 51.) designari putant. *Gallicus axis* docte dicitur Gallia, ut Illyricum mox *Illyricum latus*, quoniam in longum est porrectum, secundum litus maris Hadriatici dextrum. Cum delectu autem memorantur h. l. bellicosissimi populi, Hispani, Galli et Illyrii. Horum (Illyriorum) ferocia vel tironibus nota ex Liv. X, 2. XL, 42. XLII, 26. XLIV, 27. Flor. II, 5. et 13. In Hispaniam Illyricumque luxuria nondum immigraverat, et Gallia semper inclinabat ad seditiones. 117. *Messores* h. l. non sunt Aegyptii, sed, quod ex v. 120. intelligitur, Afri, quibus Italia maximam frumenti copiam debebat. Sic et *messor Arabs* Mart. III, 65, 5. De fertilitate Libyae, unde ingens saepe vis frumenti Romam advecta, et de classibus Alexandrina atque Africana, quarum illa ab Augusto, haec a Commodo instituta, v. Plin. V, 4. et al. Locus noster, iudice Grangaeo, desumtus ex Varrone de Re Rust. *Manus movere maluerunt in theatro et circo, quam in segetibus ac vinetis: frumentum locamus, qui nobis advehat, qui saturi fiamus, ex Africa et Sardinia.* — 118. Poëta facete suadet, ut Africae parcatur, ne Romani esuriant, et σαρκαστικῶς Romam appellat *urbem circo scenaeque vacantem*, h. e. ludis circensibus atque theatralibus impense indulgentem s. intentam; quo simul innuit, Romanos et ab agro colendo rusticoque opere alienos, et molles atque imbelles esse. Henninius existimabat, acerbo etiam morsu vellicari socordiam populi Romani, qui, ludis deditus et arte dominantium ita occupatus, de nulla re minus, quam de amissa libertate recuperanda cogitarit. *vacantem circo*, ut *v. ludo* ap. Rutil. Itin. I, 377. ubi v. Wernsdorf. Poët. Lat. min. T. V. p. 559. *Circo scenaeque vacantem*, ut ap. Tac. Hist. I, 4, *plebs sordida et circo ac theatris sueta.* — 119. Quantula etiam spolia referres ab Afris, quam parum commodi perciperes ex iniqua illorum direptione (quae *dira culpa* δεινῶς dicitur), quum nuper eos expilaverit *Marius* Priscus; de quo v. ad v. 95. — 120. *tenues*, iam exhaustos et ad inopiam redactos. *discinxerit*, facete pro spoliarit, proprie vestimentis. Grangaeus putabat, id dictum esse pro: zonam abstulerit, i. e. pecuniam, quae in zona ferebatur (v. ad XIV, 297.), poëtamque consulto usum esse hoc verbo, quod Afri vocentur *discincti* Virg. Aen. VIII, 724. — 121—124. Sapiens consilium dignumque, quod animo sibi infigant tyranni. 122. *Fortibus*, iisdemque *miseris*, inopibus, ad pauperiem redactis.

125. *Quod modo proposui*, dixi de provincialibus bellicosis ac fortibus non iniuria afficiendis, ne arma capessant et desciscant ab imperio nostro, *non est sententia*, mens tantum mea et vana opinio, nisi malis, non est sententia arguta (Gr. γνώμη), *verum credite*, *me vobis folium recitare Sibyllae*, illud non minus certum esse, quam quod oraculum aut Sibylla dicit (ut ap. Ovid. A. A. II, 541. *Haec tibi non hominem*, *sed quercus crede Pelasgas Dicere*, et sup. VI, 554: *credent a fonte relatum Hammonis*) vel, quod malim, credite, me non vana coniectura augurari, provincias male administratas olim a nobis defecturas esse. Sic magna vis inest his verbis et civibus suis admodum salutaria suadet poëta. Neque inanis videri poterat tum temporis haec praedictio, cui etiam eventus respondit. — 126. *folium*, oraculum. Sibyllam enim Cumanam, priscorum hominum more (de quo v. Hard. ad Plin. XIII, 11.), in palmarum *foliis* oracula scripsisse, vel ex Virg. Aen. III, 445. et VI, 74 seq. notum est. 127. *Cohors* Praetoria dicuntur comites eorum, qui provinciis praeficiuntur, medici, scribae, praefecti, haruspices, praecones, accensi. *nemo*, nullus, *Acersecomes*, ἀκερσεκόμης s. ἀκειρεκόμης, intonsus (quae perpetua Bacchi et Apollinis epitheta sunt), formosus puer, et quidem h. l. cinaedus, catamitus, pathicus. *Si nemo*, tibi gratiosissimus et corruptus ab aliis, *vendit tribunal*, sententiam a te iudice ferendam. — 128. *Si nullum in coniuge crimen*, si coniux tua neque ipsa quid rapit, neque te cupiditate vel rapiendi, vel quod se corrumpi passa est, sententiam inique ferendi incitat. Cf. omnino Tac. Ann. III, 33. ibique Lips. 129. *Conventus*, urbes, in quibus forum s. conventus iudiciales agebantur. v. Ernesti clav. Cic. 130. *Celaeno* cohors et coniux tua avara atque insatiabilis, vel potius avaritia tua, h. e. tu ipse, qui avarus et rapax provinciae praefectus es. (Cf. ad v. 105.) Proprie ita dicebatur una Harpyiarum, de qua, ut de reliquis Harpyiis earumque forma, nominibus et rapacitate, v. Virg. Aen. III, 211 seq. ibique Heyne in Exc. VII. et Herrmanni Mythol. T. I. p. 400. Similiter Rutilius, Iuvenalem imitatus, avaros iniquosque iudices vel praefectos dicit *Harpyias*, *quarum decerpitur unguibus orbis*, *Quae pede glutineo*, *quod tetigere*, *trahunt* cet. in Itinerar. I, 609 seq. — 131. *Picus*, fabulosus Aboriginum rex, Saturni filius, pater Fauni, avus Latini. *alta*, prisca et magnifica. v. ad VI, 385. — 132. *Titanida*, Titaniam, *pugnam*, h. e. Titanas, qui cum diis pugnarunt. — 134. *proavum*, generis auctorem, sive

maiores. 136. 137. A lictoribus cives vel provinciales, capite damnati, primum *virgis* caedebantur, et deinde percutiebantur *securi*. v. ad v. 268. *si te delectant hebetes lasso lictore secures*, δεινῶς ac venuste de summa saevitia, quae sic et XIV, 18 seq. adumbratur.

138—141. Pulcra ac vera sententia, a nobilibus numquam ex animo dimittenda. — 140. *Crimen conspectius*, magis conspicuum. — 142. *Quo*, quare (ut v. 9. ubi v. not.), *mihi te* iactas, vel quid prodest, te nobile mihi praedicare genus, qui gloriae maiorum tuorum labem adspergis? Magna vis inest in his versibus, quibus filii scelera parentum virtutibus opponuntur. Sed minus illi placent, quoniam eadem sententia repetitur, quam poëta iam v. 6—18. simili modo expresserat. — *Tabellas* testamenti *in templis* deponebant Romani, quae tuta erant religione deorum militumque excubiis. Ibidem quoque saepe *signabant*, ut ostenderent, fidem religione maxime constringi? Britan. Praeterea h. l. memorantur *templa*, *quae fecit avus*, condita a maioribus piis et religiosis. *statuam ante triumphalem parentis*, ut sup. v. 11. *ante Numantinos*. — 145. *velas adoperta*, ut ap. Virg. Aen. III, 405. *cucullo*. *Santonico*, Gallico, epith. orn. a Santonibus, populo Aquitanico inter Ligerim et Garumnam, ubi nunc *Saintonge*.

146 seqq. Poëta perstringit mores sui et potissimum Neroniani aevi, quo primores civitatis, praeter alias artes parum honestas et inprimis scenicas, etiam aurigationem exercebant, exemplo Imperatoris eique placendi studio. *praeter maiorum cineres atque ossa*, in via Appia, Latina, Flaminia et aliis. Vox *ipse* δεινῶς repetitur. 148. *Sufflamen*, τροχοπέδη, lignum vel ferrum, quod per radios rotarum traiectum, earum cursum sistit; unde *litis sufflamen*, mora eius et dilatio, XVI, 50. et *Aterius noster* (orator) *sufflaminandus est* ap. Senec. Exc. Contr. IV. Praef. Nota F. Didoti in edit. Ach. est: „Forte *sufflamen* vox efficta a Iuven. ex *sub* et *flare*, unde Galli fecerunt *souffler*. Ita *multo sufflamine* est multo et vehementi anhelitu; quo recte atque satirice admodum pingitur Damasippus pinguis et corpulentus, sudans, anhelans et *sufflans* in rota currus stringenda.„ 149. 150. Tam inhonestas artes, quae ne clam quidem et nocte obscura exercendae sunt, splendente luna factitare eum non pudet. — *Luna videt*, *sidera testes intendunt oculos*, ut VI, 311. ubi v. not. *tempus honoris*, consulatus; quae summa dignitas pudorem ipsi incutiebat. 152. *Trepidare* Graecorum more

cum quarto casu etiam iungitur X, 21. ut *tremere* ap. Sil. II, 53. et Val. Fl. V, 520. vel *horrere* passim. *amici iam senis*, aetate meritisque venerabilis. 153. *Virga adnuere*, flagello signum dare (ut III, 318.) et quidem h. l. honoris ac reverentiae, h. e. salutare. *manipulos*, fasciculos foeni. — 154. Omnia vilis agasonis munia implebit; Ach. *Infundere iumentis hordea*, ut τοῖς ὑποζυγίοις ἐμβάλλειν τὸν χόρτον ap. Theophr. Char. IV. *Hordeum*, non avena, Italis equis pabulum, unde *hordearium aes*, quod pro hordeo equiti Romano dabatur; Grang. — 155. *lanatas* oves. *torvum* epith. orn. perpetuumque boum. Nam praecipua frontis asperitas in hoc pecore apparet; Ach. Iuvenali h. l. et XII, 5. ante oculos fuisse Virg. Aen. IX, 629. suspicabatur Pith. 156. *caedit*, in abdicatione magistratus aliisve solennibus. *more Numae*, non regio, sed palam et prisco ritu, prae se ferens speciem religiosi, qualis Numa fuit. "Quibusdam h. l. *Numa* satirice tangi videtur, qui, quamvis religiosus videretur, tamen nulla religione tenebatur, quique apud ethnicos auctores politicus magis, quam pius iudicatur; qui demum, ut ait Lactant. I, 22, *quum alios falleret, se ipsum non fefellit.*" Ach. *iurat* clam. 157. *iurat* per *Eponam*, ut ὄμνυμι τοὺς θεούς. *Epona*, dea mulionum; Schol. Iurat autem quisque per ea numina, quae maximi facit et unde sibi bona sperat; ut puer ille ap. Aristoph. in Nub. Νὴ τὸν Ποσειδῶ τουτονὶ τὸν ἵππιον, et indignans pater, μή μοί γε τοῦτον μηδαμῶς τὸν ἵππιον, quae verba poëtae ante oculos fuisse putabat Lips. Epist. Quaest. lib. II. Ep. 9. *facies* Eponae et similium numinum. 158. *Quum*, aurigatione, vel iu aliquod tempus vel imminente nocte intermissa, *placet* Laterano, *popinas instaurare*, repetere, denuo invisere: nam et hoc facit exemplo Neronis, de quo v. Suet. c. 26. *pervigiles*, quae per totam noctem patent, vel in quibus per noctem vigilant et genio indulgent, qui eas frequentant, ut *pervigili toro* XV, 43. et *vigiles fenestrae* III, 275. — 159. *Syrophoenix* tabernarius s. unguentarius: nam ex Syria optima mittebantur unguenta et qui ea componebant. Vetus Syria fuit triplex, Συρία Κοίλη, Φοινίκη, Παλαιστίνη. Sed passim etiam incolae Coelesyriae vocantur *Syrophaenices* (v. Bocharti Chan. I, 1.). *Amomum* frutex, Armeniae potissimum ac Mediae, et deinde unguentum inde paratum. *adsiduo* pro adsidue. *Obvius currit* Damasippo, laetus eius adventu blandiusque eum excepturus. 160. *Porta Idumaea* portus vel opp. aliquod Idumaeae, per quod, tamquam portam,

transvehebantur merces ex India et Perside in Rom. imperium; ut *porta Syenes* XI, 124. ubi sermo est de dentibus elephanti, qui ex Aethiopia in Aegyptum et inde Romam advehebantur per Syenen, penins. in finibus Aethiopiae et Aegypti, per quam, tanquam portam, transitus est in illas terras. Similiter fere *ianua Baiarum* dicuntur Cumae III, 4. nisi *porta* h. l. pro urbe posita est, ut forte XI, 124. et Valer. Fl. I, 676. saepiusque πύλη, cet. in sacris literis linguisque orientis, quoniam *porta* fuit praecipua oppidorum pars, ibique forum, comitia cet. Calderinus et Ach. *Idumaeam portam* dici putant eam, per quam triumpharint Vespasianus et Titus de Iudaeis, et fortasse arcum triumphalem Titi, iuxta quem frequentes fuerint popinae. *Idumaea*, quae proprie pars Iudaeae est, poëtis tota dicitur Iudaea. 161. *Hospitis affectu*, blando cauponis sermone. *Dominum Regemque salutat* Damasippum. 162. *Cyane*, tabernaria, vel famula et prostibulum. *succincta* more eorum, qui togam succingunt, ut expeditius ministrare vel opus quodcumque facere possint, adeoque sedula. *lagena*, vino.

163. *Defensor culpae*, qui vitia hominum excusare amat, vel qui Damasippum defendit, eius amicus. — 166. *cum prima barba resecentur*, iam a prima deponantur adolescentia.

167 seq. Sed venia indignus est Damasippus, qui etiam nunc, aetate iam provectus, eumdem vitae cursum sequitur. — 168. *Thermarum*, thermopoliorum, ut XI, 4. In his ut plurimum bibendi locus. In iisdem homines otiosi et nequam aut in furto exercitati. Nota C. Valesii est: *Thermae* h. l. popinae, quae erant thermopolia, in quibus calida vendebantur edulia; unde XI, 81. *calida popina*, θερμοπωλεῖον s. θερμοκαπηλεῖον. *Inscripta lintea* exponit Calder. sudaria, varia textura inscripta, quibus in thermis detergebantur, ut *Sudarium Saetabum catagraphonque linum* Catull. XXV, 7. (ubi lectio est dubia) Schol. vet. picta vela popinae aut lintea carbasinea; Farnab. inscriptionem rerum in popinis lupanaribusve venalium, seu meretricum, in cellis prostantium, ut *titulus Lyciscae* sup. VI, 123. (ubi v. not. Sed cur haec *lintea*? Grang. popinam s. lupanar, ante cuius ostium foresque erat velum, ὀθόνιον, oppansum, ne quis per forium rimas introspiceret posset (v. ad IX, 105.) *inscriptum*, acu pictum, et *linteum*, orbiculos quosdam habens, ut adduci et reduci facilius posset, ut docet ex Dione Casaub. ad Sueton. Ner. et Ramir. ad Martial. I, 35, 5. 6. Conf. Martial. XI, 46. ex quo etiam suspicari possis, h. l. legendum esse *in-*

scriptaque limina, h. e. fores cellae inscriptae. 169. *Maturus bello* h. e. militiae; iam ea aetate est, ut pro patriae salute pugnare eamque armis defendere queat. *Armeniae Syriaeque amnibus*, Tigridi et Euphrati, terminis Rom. imperii in Oriente, ut *Rhenus* et *Ister* s. Danubius in Occidente et Europa. — *Neronem* proprie h. l. dixit poëta, vel σαρκαστικῶς pro *Calvo Nerone* h. e. Domitiano: vel pro quovis Imperatore et pro imperio Rom. — 171. *mitte* sc. exercitum, vel potius *mitte legatum*, *Caesar*, ad *Ostia*, ad ostia Tiberis, ad portum Ostiensem, ut ibi naves conscendat; at invenies eum in *popina*. Propter verba tamen praec. praestiterit Rheni, Istr. aliorumque fluviorum *ostia* vel ipsa flumina, praesidiis tuenda, intelligere. «Poëtae etiam, quum Ostiensem portum per plurale nomen *Ostia* designant, addunt epitheton *Tiberina*, vel simpliciter hunc portum *Ostiam* vocant.» Ach. — 173 seq. Cf. Apul. Met. VIII. p. 201, 13. ed. Elmenh. *Erat in proxima civitate iuvenis natalibus praenobilis, sed luxuriae popinalis, scortis et diurnis potationibus exercitatus atque ob id factionibus latronum male sociatus, nec non etiam manus infectus humano cruore.* *iacentem*, imbellem mollemque hominem, in lecto ad mensam accubentem. *fugitivis* servis. 175. *carnifices*, v. ad VI, 480. *Sandapila* feretrum, maxime ignobilium et pauperum; nam nobilium cadavera lecticis efferri solebant. 176. *inter cessantia tympana Galli*, h. e. inter Gallos, sacerdotes Cybeles, noctu a discursibus per urbem, in quibus tympana cum cymbalis pulsant, cessantes. *resupinati*, otiosi, ignavi, mollis, vino somnoque gravis. Schol. ebrii aut turpia patientis. Sic III, 112. et VI, 126. — 176. *talem servum*, qui tam turpiter viveret, ut Damasippus. 180. *in Lucanos*, in Lucanum praedium s. agrum, ut aratro solum perstringat; vel Lucana *ergastula*. v. ad XIV, 24. — 181. *Troiugenae*, ut *Teucrorum proles* v. 56. Cf. ad I, 100. *vos vobis ignoscitis*, flagitiis vestris; turpia facere vobis putatis licere. Cf. XI, 174 seq. et Horat. Sat. I, 3. 23.

182. *Cerdones*, plebeii et infimo genere nati, qui sordido quaestu et illiberali arte victum quaerunt. *Volesos Brutumque*, viros nobiles. *Volesus* (al. *Volusus* et *Valesus*, unde *Valesius* et deinde *Valerius*) Sabinus, pater P. Valerii Poplicolae et auctor gentis Valeriae, quem cum Tatio Romam venisse tradit Dionys. Hal. II, 46. Conf. Var. Lect. *Brutus* ex gente Iunia, quae et patricia, et antiquissima fuit.

183. 184. Nobilitas Romana adeo est flagitiis contaminata no-

stris temporibus, ut, etiamsi foeda sint, quae commemoravi, spurciora tamen etiam supersint; quod nunc probat per exemplum eiusdem Damasippi; Brit. 185. *Consumptis opibus* aurigatione, vel per luxum. *vocem locasti sipario*, operam addixisti scenae. Mercede pacta, ut cantares in choris aut mimos ageres; Ach. *Siparium* proprie velum scenicum s. mimicum, quod forsan scenae obtendebatur in comoediis; ut *aulaeum* in tragoediis, vel *quod pro aulaeis posterior aetas accepit*, teste Donato in Terent. 186. *Phasma*, φάσμα, spectrum, mimus Q. Lutatii *Catuli* s. *Catulli* Vrbicarii vel Mimographi, non C. Valerii Catulli Veronensis, compositus ad exemplum Menandri, de quo v. Terent. Eun. Prol. 9. Eius argumentum: adolescens introductus, qui adspectu subito pulcrae virginis, veluti numinis visu perculsus, exhorruit; Grang. Forsan et exclamavit, unde *clamosum* h. l. Vetus Schol. « Q. Lutatium Catullum dicit, qui Voranum (f. Coranum) servum furacissimum habuisse fertur, de quo hic posterius (inf. XIII, 111.) *scurra Catulli*. De quo etiam illud traditur, quum deprehensus a nummulario esset, cuius de mensa numos subtractos in calceos sibi inferciverat, quidam iocans in eum, *Belle*, inquit, *si te numularius in ius vocet, tu ei aes ablatum ex calceo abiiceres.* » — 187. *Laureolus* mimus, vel eiusdem Catulli, vel potius Naevii aut Laberii. Qui Naevio eum tribuunt, provocant ad Gell. III, 3. *De Naevio accepimus, fabulas eum in carcere duas scripsisse, Laureolam et Leontem*: sed in optimis libris *Hariolum* legitur. Huius mimi mentionem faciunt Tertull. l. c. Sueton. Calig. c. 57. Ioseph. Antiq. XIX, 1. et Martial. de Spect. ep. 7. In eo partes agebat Laureolus servus, in falso deprehensus, vel potius dux latronum cruci suffixus (σταυροῦται ληφθεὶς ἡγεμὼν Ioseph.); unde mox *dignus vera cruce*, qua et Domitianus, hanc fabulam olim daturus, eum, qui Laureoli partes ageret, pendere iussit; unde *non falsa pendens in cruce Laureolus* Martial. l. l. *velox*, mira strenuitate; Britann. quia crucem supervolabat, ut e Tertull. discimus; Petit. l. c. Sed *velox Lentulus* eodem, opinor, sensu dicitur, quo inf. XIII, 111. *fugitivus scurra Catulli*. Nam Mimi actionis quidem unitatem, non vero nexum et solutionem curabant, et, quum clausula non inveniretur, de scena fugientes ludum finiebant. *Lentulus*, cognomen Corneliorum, h. l., ni fallor, non mimographus ille, qui aetate Domitiani floruit, sed pro quovis nobili, ut sup. VI, 80. nisi re vera Lentulus quidam Laureoli personam egit. — 189. *populo* spectanti nobiles

fabulam agentes et plaudenti. *durior frons*, sine pudore (v. ad II, 8.) ut *os durum et ferreum*, *frons exsanguis et ferrea* aliaque similia. *triscurria*, v. Excurs. h. l. 191. *Planipedes*, mimos, qui primum non nisi sanniones erant, et sensim in scenam prodiere, ut vel gesticulatione adiuvarent actionem fabularum, vel in earum intervallis iocos non praemeditatos funderent. *Planipedes* dicti sunt, *quod planis pedibus*, *id est nudis*, *in proscenium introirent*, *non ut tragici actores cum cothurnis*, *neque ut comici cum soccis; sive quod olim non in suggestu scenae*, *sed in plano orchestrae positis instrumentis mimicis actitarent:* ita Diomed. de poëm. gen. lib. III. p. 487. ed. Putsch. Similiter Donatus in Prul. ad Terent. Conf. Ziegler de mimis Rom. p. 9 seq. ubi notat, planipedes, etsi *excalceati* Sen. Ep. 8. dicantur, soleis tamen uti potuisse et a *planis pedibus*, non nudis, sed haud artificiose exaltatis, vocatos esse, quemadmodum reliqui histriones a diverso pedum vestimento nominati sint *cothurnati* et *soccati*." *Fabii* pro nobilibus, ut *Mamerci*, qui ex Aemiliis erant. 192. *Mamercorum alapas*, quibus percutiuntur, servorum vel scurrarum personam sustinentes. *sua funera vendant*, se et vitam suam lanistis vendant, ut *Nunc caput in mortem vendunt et funus arenae* ap. Manil. lib. IV. — 193. *nullo cogente Nerone*, sponte sua, et bonis exuti vel furore instincti, non ut olim, gratificantes Principibus vel coacti a tyranno, ut a Nerone. *Praetoris*, ignobilioris, quam ipsi sunt; Schol. Inter officia Praetoris etiam hoc fuit, ut munera ac ludos ederet, praecipue Circenses, ut Florales, Megalenses et alios, quod ingenti sumtu et pompa fiebat et quo sibi Praetores viam ad consulatum, ut Aediles curules ad summos honores, muniebant. *celsi*, epith. orn. de magistratu maiore et curuli; vel potius, qui in sella curuli ludis praeest.

195—197. Fingamus a tyranno nobis ex altera parte *gladios* h. e. capitis supplicium proponi, ex altera vero *pulpita* i. e. scenicas artes; nonne mors potius eligenda erit, quam ad tam inhonestas artes descendendum omnisque pudor dimittendus? Histriones enim Romae infames erant et, qui scenae operam locabant, tribu movebantur, praeter Atellanarum actores. v. Liv. VII, 2. *Gladios* etiam de certamine gladiatorio accipere licet, ut duae artes modo memoratae nunc compararentur, et sensus sit, gladiatoriam artem histrioniae praeferendam esse et mortem potius viriliter oppetendam, quam pudorem amittendum. *Finge* du-

ctius dictum videtur pro: effinge animo tuo; nisi potius leg. *finge* — *poni*, fac, finge, tibi proponi. *pulpita*, ludi scenici. — 197. Sensum h. l. ita cepit H. Valesius: « Estne quisquam ex patriciis illis decoctoribus et famosis adeo vitae suae metuens, ut invidere Thymelae velut nobiliori mimae, aut stupidus Corinthi collega haberi malit, ut faber fabro invidet, quam gladiator? » Crediderim potius, *zelotypum* dici Latinum mimum, qui personam sustinuerit viri zelotypi, uxoris dolis circumventi, et *Thymelen* esse mimam, quae huius uxoris partes egerit. v. ad I, 36. *collega*, socius, collusor, *Corinthi*, mimi, *stupidi*, v. Var. Lect. et ad I, 36.

198 seq. v. ad III, 61 seq. *citharoedo Principe*, quum Nero ipse in theatris cithara canat. Poëta h. l. docet, quantum noceant pravi mores Principum, quorum vita civibus ad imitandum debeat esse proposita. — 199. *haec ultra quid erit nisi ludus*, post haec quid videbimus in Vrbe praeter ludos? Minus forte probanda Brit. ratio: Posthac quid videbimus in Vrbe, nisi omnes nobiles scenicis artibus vacare? Peior vero est illa Ach. et Dusaulx: Quid post haec turpius videbis, nisi ludum gladiatorium? iam nobiles viri histriones facti sunt: quid vilius esse possunt, nisi gladiatores? Sic poëta saltem *munus* dixisset, non *ludus*: nam *ludus* semper ad scenam spectat et *munus* ad gladiatores. 200 seq. *Et illud*, etiam hoc, *dedecus Vrbis habes*, iam quoque videmus, quod summo Vrbi est dedecori, *Gracchum*, nobilium aliquem, *pugnantem*, et quidem non facie armis tecta, ut *Mirmillo*, qui galea, scuto et gladio, vel ut *Secutor*, qui gladio et *clipeo*, vel ut Threx, qui parma s. pelta et *falce supina*, h. e. sica s. harpe, utitur, sed *nudo vultu*, ut, quae impudentia hominis est, ab omnibus cognoscatur, habitu Retiarii, qui solus ex gladiatoribus *frontem non abscondit galea*, sed aperta facie est, et sola *tunica* atque *galero* contentus, collectum suspensumque *dextra* manu *rete* in adversarii caput iacere, eumque ita impeditum *tridente* sive *fuscina* (ut II, 143.) interficere conatur, vel, si erravit et *nequidquam retia effudit*, emisit, effuse *fugit* et, postquam rete iterum collegit, redit in pugnam repetens assultus in adversarium acrius urgentem. Retiarius cum Mirmillone, Threce et Secutore componebatur, et locus noster de eo classicus est. — *falce supina*, sica, gladio incurvo, nisi malis reducto: nam Threx, teste Artemidoro, ἐπιβαίνειν, insurgere altius, ut contra Mirmillo *in armis subsidere* solebat, si Ausonio fides habenda.

— 204. *dextra librata*, exacte quasi perpensa: solertia enim opus erat, ne nimium vires dexterae aut intenderentur aut remitterentur inter proiiciendum; Lubin. Convenit etiam propria vis sursum deorsum movendi, quae a fluctuante librae motu desumta est, unde passim ad avium quoque volatum transfertur hoc verbum. — 205. *ad spectacula*, ad spectationem, ad spectandum; vel potius ad spectatores.

207. 208. Si quis etiam nunc dubitat, Gracchum esse, qui in arena pugnet, quum tamen nuda eius facies sit et ab omnibus cognosci queat, evidentius id eius habitus docebit: nam non modo *tunicam* et *galerum*, ut Retiarius, gestat, sed etiam, ut Salius (Salium enim fuisse eum, ex Sat. II, 125. 6. intelligitur), *tunicam auream* s. pictam, h. e. auro et purpura variegatam, cuius aureum patagium s. limbus et clavus a superiore eius parte circa *fauces* ad imam oram *porrigitur*, et *galerum*, h. e. apicem s. pileum in coni formam fastigiatum (κυρβασίαν), qui sub mento vincitur *spira*, fasciis, quae *iactantur*, libere per humeros fluitant. Gracchus itaque non modo non erubescit, sponte operam suam arenae praestare, sed etiam eo pugnare habitu, quo ab omnibus dignosci poterat, nudo vultu atque Saliari tunica et apice. — 209. 210. *Secutor*, a Praetore vel munerario vel lanista (quippe qui paria gladiatorum inter se componebat) *iussus pugnare cum Graccho*, *ignominiam graviorem pertulit omni vulnere*, h. e. quam si cum peritiore gladiatore comparatus, victus multisque vulneribus confectus esset: nam manu viri et fortis et artis pugnandi gnari perire non tam turpe, immo gloriosius est, quam nobilem vincere, qui et imperitus est et ignavus confestimque fugit. Gloriosa putabatur mors, manu viri fortis illata, et ita cecidisse maximum mortis solatium habebatur. Nota Hein. est: " Haec verba rite ita explicantur. Gladiatores enim turpe putabant, cum deteriore comparari, id quod liquido docet Sen. de prov. 3. *Ignominiam* iudicat gladiator, cum inferiore componi, et scit, eum sine gloria vinci, qui sine periculo vincitur. „ 211. *Libera suffragia*, iudicia, sententiae. Loquitur poëta, cuius temporibus non modo agendi, sed et indicandi dicendique libertas omnibus praecisa erat. Vera autem, opinor, est sententia Grang. et Ach. qui putant, ab eo designari *suffragia* eligendi Imperatoris et respici ea, quae tradit Tac. Ann. XV, 65: *Fama fuit*, *Subrium Flavium cum centurionibus occulto consilio*, *neque tamen ignorante Seneca*, *destinavisse*, *ut post occisum*

opera Pisonis Neronem Piso quoque interficeretur traderetur que imperium Senecae, quasi insonti, claritudine virtutum ad summum fastigium delecto. — *Senecam*, virum ignobilem, sed bonum, certe multo meliorem imperioque digniorem Nerone.

213. 214. Nero graviorem, quam vulgarem parricidii poenam, nec semel, sed saepius meruit, quoniam plura commisit parricidia (v. Suet. Ner. 45.). Occidit enim vel occidi iussit Agrippinam matrem, Domitiam amitam, Octaviam Poppaeamque uxores, Britannicum fratrem, Antoniam, Claudii filiam, Rufium Crispinum, primum Poppaeae maritum, eiusque filium adhuc impuberem, Aulum Plautium et alios, aut affinitate aliqua sibi aut propinquitate coniunctos; quod notum vel ex Tacito et Suet. Ner. 33—35. Poena parricidarum erat, ut, virgis sanguineis caesi, cum *simia*, *serpente*, gallo gallinaceo et cane *culeo* insuti in mare vel flumen proximum demergerentur et sic repente coelo, sole, aqua terraque privarentur (v. Cic. pro Rosc. Am. 70.). Haec culei poena iam Tarquinii temporibus in criminibus quibusdam cognita, post eiectos deinde Reges consuetudine servata et a Decemviris in XII tabulis propria parricidio facta; *culeus* autem saccus fuit e corio taurino et quidem recenti, ne aqua facile penetraret. Animalia Imperatorum demum aetate culeo addita videntur, exasperata forte poena, quum frequentius committeretur facinus. (1) Secundum D. Hadriani constitutionem, si mare nimis remotum esset, ad bestias condemnabantur parricidae aut vivi comburebantur. Lege Pompeii de parricidiis hoc crimen ad omnem propinquorum caedem translatum videtur, ita tamen, ut illa poena non nisi confessi afficerentur. Sensu quoque latissimo parricida dicebatur, quicumque hominem ingenuum consulto et de industria interfecerat.

215. Legebatur enim tempore Neronis passim: Νέρων, Ορέστης, Αλκμαίων μητροκτόνοι, Grang. 215—217. Orestes quidem, Agamemnonis filius, matrem quoque interemit, nec tamen, ut Nero, sua sponte et singulari mentis pravitate ingenita ac stimulante, sed *Deis auctoribus*, iussu Apollinis Delphici et ut *caedem ulcisceretur patris*, quem Clytaemnestra et Aegisthus *media inter pocula* h. e. convivio necaverant. Apud Graecos

(1) Quod factum fortasse, ut in risa infensorum animalium, foeda laceratione corporis, pro admissi sceleris immanitate, diro cruciatu exanimarentur; Ach.

autem filius maiorem patri reverentiam atque amorem deberi putabat, quam matri, cui praeterea iustius irascebatur Orestes, quod illa regno ipsum privaverat paterno necique destinaverat. Ceterum Agamemnonem primo statim aedium ingressu occisum tradit Virg. Aen. XI, 267. ad aram, ubi sacrificabat, Hygin. Fab. 117, sub finem convivii, in balneo, quum induere vellet indusium, ab uxore ita consutum, ut nec capiti, nec manibus exitum praeberet, Aeschylus et alii. — 217. 218. Neque etiam Orestes Electram, sororem suam, trucidavit, ut Nero Octaviam et Antoniam, sorores adoptivas (nam Claudii fuerunt filiae et Octavia simul Neronis coniux): aut Hermionem *coniugium* h. e. coniugem, Helenae et Menelai, *Spartani* regis, filiam, ut Nero Octaviam et Poppaeam, uxores suas. 219. Orestes quoque *aconito* h. e. veneno (v. ad I, 158.) non sustulit *propinquos*, ut Nero Domitiam, Britannicum et Antoniam: *nec umquam in scena cantavit Orestes*, ut Nero, de quo v. sup. ad v. 198. — 221. *Troica* carmina *non scripsit*, ut Nero, qui non modo poëtica facultate destitutus ποτὶ καὶ ἐπὶ τὴν τοῦ θεάτρου ὀρχήστραν ἐν πανδήμῳ τινὶ θέᾳ κατέβη καὶ ἀνέγνω Τρωϊκά τινὰ ἑαυτοῦ ποιήματα (Xiphil. in Ner.), sed etiam incendium Romae e turri Maecenatiana prospectans laetusque flammae, ut aiebat, pulcritudine ἅλωσιν Ilii, in illo suo scenico habitu, decantavit, teste Suet. Ner. 38. et Tac. Ann. XV, 39. Nihil salsius ac facetius dici poterat a Iuvenale, ut ostenderet, Neronem et insaniorem et improbiorem fuisse Oreste. Poëta vero, quod iam alii observarunt, non tam id damnare videtur, quod Nero, poëtica facultate destitutus, Troica scripsit et, qui poëtarum illius aevi furor fuit, fabulas decantavit Homericas, quam quod magnam Romae partem incendi iussit, ut excidii Troiani imaginem ipse cerneret, et (ut verbis Taciti l. c. utar) quod ipso tempore flagrantis Vrbis in domestica scena illud excidium cecinit, praesentia mala vetustis cladibus adsimilans. — 221. *Quid enim*, quodnam vero horum, quae modo memoravi, facinorum Neronis magis Imperatore indignum fuit? quonam facinore magis meruit, ut ab impero submoveretur? Vix enim dici potest. quid horum Principi turpius et hac poena dignius fuerit. Nota Ach. est: " Magis placet haec explicatio: Quod foedius crudeliusve monstrum Galba, Vindex et Verginius debuerunt ulcisci, e gradu deiicere, quam illum parricidam Principem, mimum et incensorem patriae? Quis turpior et saevior tyrannus umquam dignus fuit, qui sub armis defensorum libertatis op-

pressos caderet? Haec magis concordant cum seq. versu, qui veluti praecedentis est complementum: *quid* enim *Nero* toto *tyrannidis crudae*, immanis, tempore, quod fuit XIV annorum, melius vel infandum minus *fecit? Haec opera* illius fuere praecipua atque facta, scil. *prostitui ad pulpita* cet. „ Enimvero *haec opera* iam memoraverat poëta v. 220. 1. et neque v. 221 *Quem* dixit, sed *Quid*, neque v. 223 *quid melius vel peius fecit*, sed simpl. *quid fecit.* *Verginius* Rufus, Germaniae inferioris legatus, Iulius *Vindex*, qui Gallias provinciam pro praetore obtinebat, et Ser. *Galba*, Hispaniae Tarrac. praefectus, a Nerone desciverunt. — 223 seq. *Quid Nero*, tam *saevus crudusque* (h. e. crudelis, ut ὠμός. de quo v. ad Sil. I, 405,) tyrannus, vel toto tyrannidis suae tempore, *fecit? Haec*, quae iam dixi, scil. *prostitui* cet., fuere *opera* eius *atque artes!* (1) — 224. *generosi* εἰρωνικῶς dictum. Alii ad generosam illud stirpem referunt. — 225. *foedo*, qui Imperatore tam indignus est. *saltu* histrionali. *ad pulpita peregrina*, in theatris ludisque scenicis (v. sup. ad v. 195.), non tantum Romanis, sed etiam peregrinis, Neapoli, Olympiae et in aliis Graeciae sive Achaiae urbibus, quas ἐπὶ ὀρχήσει καὶ ἐπὶ κιθαρῳδήσει, κηρύξει τε καὶ τραγῳδίας ὑποκρίσει petiit, οὐ γὰρ ἤρκει αὐτῷ ἡ Ῥώμη, ἀλλ' ἐθελήθη καὶ ἐκστρατείας, ἵνα καὶ περιοδονίκης, ὡς ἔλεγε, γένηται, h. e. ut Graeciam peragrans hic illic in certaminibus victor existeret, teste Zonara An. II. 226. *prostitui*, dignitatem suam et maiestatem maculare; metaphora a *prostibulo* desumpta. *Apio* coronabantur victores, et quidem virente vivoque in Nemeis, arente in Isthmiis; Grang. Memorantur etiam coronae ex oleastro et malo (ἐκ κοτίνου καὶ μηλέας) et pinu Plin. XV, 4. et 10. al.

227 seq. Poëta iam ipsum Neronem alloquitur: Age nunc, *habeant* cet. Mos autem erat Romanorum, spolia hostium et insignia honorum triumphorumque cum ipsis rerum gestarum titulis ad *effigies* h. e. imagines et statuas *maiorum* appendendi vel *ante pedes* s. basin earum collocandi: unde vis sarcasmi h. l.

(1) Vulgo versus 224 seq. ita interpretantur: quid vero praecipue dignum fuit, quod a Verginio, Vindice et Galba vindicaretur? quid maxime fuit inhonestum et indignum, quod in omni sua tyrannide admisit Nero? certe hoc, quod citharoedum egit, et palam se in scenis prostituit. Sed dura ratio est, qua verba *Quid fecit* dicta putantur pro: quid maxime fuit indignum, quod fecit? Minus tamen displiceret forte haec explicatio, si, commate post *Galba* posito, v. 223 *Quod* pro *quid* legeretur.

facile intelligitur. *insignia vocis*, praemia, ἆθλα cantus et ornamenta citharoedi; h. l. coronas illas ex apio. 228. *Domitii;* nam Nero fuit ex gente Domitia et familia Aenobarborum, quorum multi summos gesserunt honores. — 229. Tragoedi citharoedique erant induti palla, cui adnexum erat *longum syrma*, (σύρμα παρὰ τοῦ σύρειν, a *trahendo*, quia humum verrit, de quo v. Horat. A. P. 215. unde *syrma* pro ipsa tragoedia dicitur inf. XV, 30.) et utebantur *personis* s. larvis, facie ficta, quae Gr. πρόσωπον s. προσωπεῖον vocatur. (1) Conf. Horat. A. P. 278. et de *syrmate* Broekh. ad Tibull. p. 319. Winkelmanni Storia delle arti T. I. p. 419. ed. Fea, et Böttigeri Sabina p. 417. 418. ed. pr. — *Thyestae*, quem personatus cantasti vel saltasti, ut *Antigonen* et *Menalippen* aliosque, quorum meminit Suet. Ner. 21. et 54. *Varii* poëtae *Thyestes cuilibet Graecorum comparari potest*, Quintil. X, 1, 98. — 230. Verbis *suspende colosso* magna sarcasmi vis inest. *Colossus* CX vel CXX pedum, a Zenodoto fabricatus et in vestibulo domus aureae positus; unde nunc adhuc *il Coliseo* vel rectius *il Colosseo*. v. Plin. XXXIV, 7. et Suet. Ner. 31. Rectius tamen quidam h. l. non colossum Neronis, qui aereus, non *marmoreus* fuit, sed Augusti statuam innui putant, coll. Suet. Ner. 12. ubi haec leguntur: *citharam, a iudicibus ad se delatam, adoravit ferrique ad Augusti statuam iussit.* A poëtis vero talia saepe confundi monet Grang.

231—268. Quae adhuc disputaverat poëta, nunc aliis et quidem aptissimis exemplis, tam nobilium quam ignobilium, illustrat. *Catilinae* pater et avus ignoti, sed notissimi proavus M. Sergius Silus s. Silo, L. Aemilii Pauli Legatus in bello Persico a. V. C. 586., et abavus M. Sergius Silo, Praet. a. V. C. 555., C. Cornelius *Cethegus* (quod cognomen erat familiae cuiusdam Lentulorum e gente Cornelia) socius Catilinae, notissimus. *sublimius*, nobilius. 233. *Nocturna*, noctu. 234. *Braccati* s. *Bracati* (v. ad II, 169.) Galli, et proprie quidem incolae Galliae Narbonensis, quae a braccarum usu, Romanis insolito, etiam *Braccata* dicebatur. *Senones*, Lugdunenses, quos duce Brenno Romam expugnasse et incendisse notum est. *pueri*,

(1) Fuere, (quod Farnab. notavit) qui *syrma* signantius et ἐμφατικωτέρως tribui putarent *Thyestae* et *Antigones* personis sc. regii spiritus et elati animi; *personam* item *Menalippes*, quia sub eius persona Euripides Anaxagorae, praeceptoris sui, sedatum animum et philosophicam expresserit sententiam; de quo v. Dionys. Hal. Comment. περὶ τῶν ἐσχηματισμένων.

posteri. Sic et *minores* sc. natu, de quo v. ad I, 148. — 235. *Ausi*, *quod liceat tunica punire molesta*, vos, qui summum gravissimoque supplicio dignum scelus ausi estis, commisistis. — *Tunica molesta*, ut ap. Martial. X, 25, 5. tunica spartea vel vestis chartea, stuppa, cannabe, pice, cera, bitumine aliisque ignium alimentis illita et intexta, qua induti olim, qui incendia moliti erant, ut Christiani, quos Nero incendii Romae insimulaverat, taedis incendebantur et in usum nocturni luminis vivi cremabantur. 236. *vigilat Consul* Cicero, qui in Catilinariis ita de se ipse: *Iam intelliges*, *multo me vigilare acrius ad salutem*, *quam te ad perniciem reipubl.*; Grang. *vexilla*, copias vestras et coniuratos, qui vobiscum contra rempubl. coniurarunt. — 237. *Hic* Cicero, *novus* homo, h. e. qui primus e gente Tullia magistratus curules gessit; (1) *Arpinas*, ab Arpino, Volscorum oppido, oriundus. *Ignobilis* h. l. est fere id. qd. *homo novus*, qui est ex familia ignobili, h. e. ex qua nemo Romae magistratum curulem gessit; vel ante quem nemo maiorum honoribus rebusque a se gestis inclaruit. (2) — 238. *Municipalis Eques*, qui non Romae, sed Arpini, in municipio, ex equestri familia ortus erat: nam in municipiis et coloniis, aeque ac Romae, tres erant civium ordines, senatorius, equester ac plebeius. Similiter fere *municipalis adulter* h. e. ignobilis, qui ne Romanus quidem fuit, per contemtum vocatur Seianus Tac. Ann. IV, 3. ubi conf. Lips. *galeatum*, armatum. v. ad I, 168. — 239. *in omni gente*, Romae vicina. Nonnulli interpretantur, pro omni gente Rom., pro summis et infimis; alii de senatorio, equestri et plebeio ordine; sed rectius Grang. et Farnab., non tantum Romae, sed et extra Romam, in municipiis et per Italiam omnem dispositis excubiis: quare, quum Praeneste occupare nocturno impetu confideret Catilina, invenit munitum praesidiis Ciceronis, de quo v. Cic. Catil. I. — 240 seq. Cicero *intra muros*, Romae, *toga*, tempore et artibus pacis, quibus cives servavit, plus sibi *nominis et tituli* h. e. gloriae peperit, quam Augustus bellis feliciter gestis, quibus plurimum sanguinis civilis effusum. "Catilinae coniuratio fuit *tumultus*, non bellum, nec

(1) Vid. quae Cicero de gente et honoribus suis ipse dixit de leg. agrar. contra Rull. II, 1. et 2.

(2) *ignobilis*, quem vos ignobilem per contemtum appellatis; nam constat, eum ex regio Volscorum genere esse ortum, matre Helvia et patre equestris ordinis; Britann. Hanc regiam Ciceronis originem in dubium vocavit Corrad. in Quaestura p. 33.

ipse quidem consul Cicero arma cepit, sed togatus sceleratissimos homines, qui Vrbi incendium et caedem universam minabantur, coërcuit et fregit feliciter. „ Ach. 241. *Leucas*, oppidum Leucadiae peninsulae, quae postea, perfosso isthmo, quo ab Acarnania dividitur, insula facta, et ipsa quoque Straboni X. p. 311. Floro IV, II. et Ovid. Met. XV, 289. ut et extremum eius promont. *Leucata* s. *Leucate* s. *Leucates* Cic. ad Att. V, 9. *Leucas* dicitur. Vrbs vero illa CCXL stad. distabat ab Actio, alio Acarnaniae promont. iuxta quod Octavius Antonium et Cleopatram devicit, quam pugnam victoriamque Actiacam respexit poëta h. l. ut Virg. Aen. III, 274. et VIII, 674 seq. — *Campi Thessaliae* ad Philippos, Macedoniae adiectae, olim Thraciae, urbem, ubi victi sunt Brutus et Cassius ab Octavio et Antonio. *Thessaliae* nomine latius poëtae utuntur. Mira h. l. ἐνάργεια; nam opponuntur Cicero Octavio, ignobilis nobilissimo, urbs et murus campo et mari, toga et pax bello, adsiduis caedibus et udis gladiis, ita tamen, ut Augusto potior esse videatur *municipalis eques;* Lubin. *quantum non Leucade, quantum* sc. *non*, quod deest, ut ap. Martial. XI, 81. Hein. 244. *Patris patriae* cognomen Cicero primus ob liberatam patriam decreto senatus (ut Camillus a militibus in triumpho), et merito, non per adulationem, ut Augustus et reliqui Imperatores, accepit, et quidem, ut videtur, a M. Catone trib. pl. in concione populi et auctore Catulo in Senatu. Nota Ach. est: Eumdem postea titulum Augusto ceterisque Imperatoribus adulatio, non Roma *libera* dedit. Epitheton tamen *libera* h. l. dictum pro *liberata* a periculo atque interitu.

245. *Arpinas alius*, C. Marius, Arpini in *Volscis* humili loco natus, primum mercenarius fuit *arator alieni* agri. Deinde castra Rom. sequutus Scipionis Africani min. miles gregarius ad Numantiam fuit adeoque subiectus imperio centurionum, qui milites *vitibus* castigare solebant, de quo v. ad XIV, 193. — 247. *frangebat vertice vitem*, vapulando suo vertice vitem frangi patiebatur; Schol. *vertice*, capite, non dorso; nam qui puniunt, saepissime eas corporis partes feriunt, quas ferire neque aequum, neque legibus concessum est; Hein. *nodosam*, quia talis eligebatur ad validiorem ictum. 248. *Dolabris* tum fabri, qui in legionibus sine armis stipendia faciebant, tum ipsi quoque milites, et quidem altera earum parte, quae in mucronem acuminata erat, ad muros potissimum diruendos, altera ad ligna caedenda ac *dolanda castraque* vallis *munienda* utebantur. —

250. *Solus* quidem non vicit Cimbros Marius, sed adiuvante Catulo. At gloria confecti belli tota fere penes eum fuit, et solus quoque anno praeced. Teutonos atque Ambronas, eorum socios, duobus proeliis deleverat ad Aquas Sextias. 251. 252. *Corvorum* mentio ad magnitudinem duplicis cladis Cimbrorum pertinet. *postquam ad Cimbros stragemque volabant — corvi*, h. e. post cladem Cimbris illatam, post deletos Cimbros. *ad Cimbros stragemque*, ad stragem Cimbrorum, ad Cimbros caesos. — *maiora cadavera*, propter magnitudinem corporum, de qua v. Flor. III, 3. Plut. in Mario et qui de *Cimbris* (populo Germaniae borealis in Chersoneso Cimbrica, ab ostio Albis longe in septemtrionem procurrente, hod. Iutlandia, Slesvicia et Holsatia) eorumque bello cum Rom. accurate egerunt. — 253. *Nobilis collega*, Q. Lutatius Catulus, vir nobilissimus, consul cum Mario a. V. C. 651, quo Marius solus Teutonos et Ambronas duobus proeliis ad Aquas Sextias delevit, et Proconsul a. V. C. 652, quo Cimbri prope Vercellas in campis Raudiis, iunctis Catuli et Marii (qui iam quintum consul erat creatus) exercitibus, ad internecionem caesi sunt. Florus XL, Livius CXL et Eusebius CC millia cecidisse tradit. *ornatur lauro secunda*, secundo loco triumphavit, post Marium, qui, duobus triumphis propter duplicem victoriam sibi oblatis, uno contentus fuit, quum milites aegre ferrent, Catulum eo honore excludi.

254—258. P. *Decii* Mures, pater et filius, diis Manibus Terraeque Matri pro patria se devoverunt, ille Latino, hic Gallico bello. Idem fecisse nepotem in bello Pyrrhi s. Tarentino tradit Cicero Tusc. Qu. I, 37. et Fin. II, 19. qui aliis locis de patre tantum et filio id memorat, ut Liv. VIII, 9. et X, 28. De ritu devotionis v. Liv. VIII, 9. — 255. 256. *Legiones* milites Romani, *auxilia* milites ex gentibus exteris et inpr. bellicosis conscripti vel tributi loco iis imperati; *pubes Latina*, socii ex civitatibus Italicis. Hi nihil a Romanis praeter frumentum, illi vero etiam stipendium accipiebant. Plerumque tamen et socii Latini Italicique *auxilia* et *auxiliares milites* vel simpl. *auxiliares* dicuntur. 257. *Sufficiunt* averruncandae Deorum irae. conf. Liv. VIII, 9. Poëta innuit, Decios non tam consules, quam virtutibus ornatissimos fuisse, et haec piacula tantum pretii habuisse propter personarum praestantiam et dignitatem. 259. *Ancilla natus*, Servius Tullius, Ocrisia, captiva Ocriculana, natus; quod notum ex Liv. I, 39. *Trabeam et diadema*, regnum, regiam dignitatem, *meruit* virtutibus, non sola fortuna adeptus est.

Trabea, toga alba, latis clavis ornata et trabibus purpurae intextis, habitus regum et deinde consulum, augurum et Equitum, sed horum non nisi in solennibus pompis. *Diadema*, non corona aurea, qua hodie reges utuntur, sed tiara, alba fascia, qua prisci reges caput redimire solebant. (1) *Quirini*, quo insigni regio Romulus primum Romae usus est. 260. *fasces*, duodecim lictores cum fascibus. *Regum ultimus ille bonorum*, v. ad V, 36.

261—268. Aliis exemplis poëta docet, patriam saepe a nobilibus proditam et contra servatam esse ab ignobilibus infimoque genere natis. 262. *Iuvenes ipsius consulis*, filii Bruti, primi consulis, qui patriam eiectis regibus liberaverat, cum Vitelliis, Aquilliis aliisque nobilibus, quos potius *decuisset*, audaci aliquo facinore et insigni virtute, quali non ita multo post *Cocles*, *Mucius*, et *Cloelia* inclaruerunt, *libertatem* adhuc *dubiam* defendere, de patria *tyrannis*, Tarquiniis, *prodenda portisque* Vrbis regi aperiundis h. e. Tarquiniis in regnum reducendis conspirarunt: Vindicius autem s. Vindex, Aquilliorum *servus*, *occulta crimina*, proditionem s. coniurationem, *ad Patres produxit*, detulit; quo facto proditores a lictoribus consulum iussu virgis caesi *securique* percussi sunt. —265. *Virgo*, Cloelia, *Tiberinum* amnem s. fluvium, qui tum temporis *imperii* Romani *finis* et terminus fuit, *natavit*. Alii eam equo insidentem fluvium traiecisse tradunt, unde et statua equestris ipsi posita videtur. Haec narratio facile cum illa conciliari potest. v. ad Liv. l. l. et ad Sil. X, 498. —267. *servus Matronis lugendus*, quem Brutus, ut conservatorem patriae, manumisit et, ut delatorem dominorum, cruci affixit; quod factum matronae planxerunt, quia castitas earum Superbo sub tyranno vim patiebatur; vet. Schol. Eum mortuum, tamquam nobilem, annum matronae lugebant; Grang. Denisius et alii haec verba ad dolorem referunt, quem matribus commoverit indicio sceleris filiorum, qui securi propterea percussi sint. Enimvero mens poëtae haec

(1) Copiose et docte de diademate vel tiara egere Burm. ad Valer. Fl. VI, 700. et impr. Spanhem. de Vsu et Pr. Num. Diss. V. p. 456—472. 622. 679—685. (ed. Amst. 1671.) ubi praeter alia p. 470. f. docet, hoc regiae potestatis insigni, ex Oriente demum ab Alexandro et ex Macedonia a Romanis petito, neminem regum Rom. usum esse, et poëtas (ut Iuven. h. l.), monetarios, pictores et sculptores, qui illud his regibus vel adeo diis et heroibus tribuant, ad sua tempora respexisse et morem tum Principibus familiarem.

est, nisi me omnia fallunt, servum illum, patriae servatorem, non minus fuisse dignum, qui a matronis lugeretur post mortem, quam Brutum, quem annum, ut parentem, luxerint, quod tam acer ultor violatae pudicitae fuisset; de quo v. Liv. II, 7. — 268. *legum prima securis*, securis, qua leges, ad pristinam vim reductae, primum in libera re publ. adversus reos et maleficos usae sunt. « Quia tunc primum, secundum leges, in libera re publica supplicium de sontibus sumtum fuit, quum antea regum arbitrio ius omne contineri videretur; » Ach. Sed nec hae nec aliae interpretandi rationes omnibus satisfacient. Conf. Var. Lect. et not. (1) Vnde vero factum sit, ut antiquo iure publico Rom. antequam quis securi feriretur, virgis caedi soleret, docet Heyne Opusc. Acad. Vol. III. p. 189—193. ubi auspicatur, leniorem rationem, ut securi percuteretur reus condemnatus, antequam sub virgis exspiraret, successisse in locum pristinae atrocitatis, qua ille virgis ad mortem caesus sit. 269. *Thersites*, Graecorum foedissimus et animo et corpore linguaque promtior quam manu; notus ex Hom. Il. β, 212 seq. (2) *Aeacides*, Achilles, Aeaci nepos et filius Pelei, unde et *Pelides* saepe dicitur. Is non modo fortissimus heroum fuit, sed et Graecorum formosissimus. *Vulcania arma*, a Vulcano fabricata Achillis arma, *capessas*, Achilli, qui iis usus est, virtute similis sis et rebus gestis. *producat*, v. ad VI, 241.

272 seq. Comparant Senec. Controv. VI. *Quemcumque volueris, revolve nobilem, ad humilitatem pervenies. Quid recenseo singulos, quum hanc urbem tibi possum ostendere?* cet. 273. *Asylum* Romuli vel tironibus notum ex Liv. I, 8. et Dionys. II, 15. — *aut pastor*, ut Romulus et Remus, *aut illud, quod dicere nolo*, homo *nefandus*, ἀποῤῥὰξ; maleficus vel servus vel obaeratus, quae tria hominum genera ad asyla confugisse, tradit Plut. unde et *infami asylo*. Nota Ach. est: « Poëta forte hac reticentia satirice Romulum designat ipsum, lupae filium (*un fils de p.....*) suosque (eiusque) consocios meretricum filios. » Vul-

(1) Primum supplicium, quod in consulatu primo post exactos reges a patre de filiis sumtum; Calder. consulatus primus, qui fuit inter leges expulsis regibus, a quibus sine legibus omnia arbitrio suo acta, h. e. Brutus, qui primus regibus exactis creatus consul supplicium de filiis sumsit; Britann. quia primus consul Brutus secures accepit; Schol.

(2) et ex litibus, quae de eo nostra aetate primum inter Klotz. et Lessing., deinde inter Köppen. et Iacobs. ortae sunt.

garem de Romae, a *pastoribus* ac fugitivis conditae, origine et de Romuli asylo opinionem, quae apud Romanos praevaluerat et quam Livius quoque adscivit, poëta ὡς ἐν παρόδῳ deridet (ut II, 127), vel potius h. l. sequitur, superbiae nobilium perstringendae causa. Honestiorem veramque Romanorum originem memorat Dionys. Halic. (1)

(1) De *asylis* eorumque iure in Graecis civitatibus v. Spanhem. de Vsu et Pr. Num. Diss. IX. et Lips. ad Tac. Ann. III, 60.

IN

SATIRAM IX.

1. *Naevolus*, drancus, forte idem, cuius meminit Martial. I, 98. III, 71. 95. IV, 84. nisi hic est dives ille Naevolus, qui II, 46. memoratur. *fronte obducta* tenebris, nube quasi tristitiae, h. e. tristi, in rugas (cf. v. 9.), sed magis ad moestitiam, quam severitatem, contracta. *Marsya* s. Marsyas *victus* in certamine musico ab Apolline, qui pellem ei detraxisse dicitur. Faceta autem comparatio est, cui conferatur locus non minus lepidus Horat. Sat. I, 6, 120. 121. — 3. *vultu* moesto. 4. *Ravola*: a facto nominis etymologiam sumsit poëta; vet. Schol. putans forte, *Ravolae* nomine designari *rabulam* vel *ravulum* s. *ravum*, h. e. raucum. *Rhodopes* fictum nomen, ut *Ravola*, et ductum, ut putant, a famosa illa meretrice, quae, quum Amasidis temporibus Sami apud Iadmonem cum Aesopo serviisset, a Xanto in Aegyptum abducta et redemta a Charaxo, Sapphus fratre, tantum ibi quaestum fecit, ut et Pyramidem curaverit exstruendam et donaria Delphos miserit. *Rhodopes inguina terere*, ut *lambere*, *lingere*, *fellare*, λείχειν, *uda barba* obscoenum libidinis genus.

5. Quomodo hic versus cum antecedd. cohaeret? Nonnulli sic expediunt nexum: Non mirum est, Ravolam vel te ipsum, si tale facinus, commiseris, tristem esse ob poenam, quam dederis, vel poenam metuere, quum etiam servi non nisi dulciaria lambentes puniantur. Alii, praeeunte Schol., ita: servo, placentas lambenti, colaphum impingimus; at ingenuo, feminarum lambenti inguina h. e. fellanti, ignoscimus: adeoque non est, quod turpitudo aliqua pudoris tibi causa sit aut timoris. Hanc rationem illi praetulerim, etsi utraque dura est et versum fere excidisse suspicari possis. Nodum vero non solvit Ach. cuius nota est: „Prior explicatio, etsi non sine difficultate super-(est nam, ut ad hunc sensum perveniamus, multa sunt sup-

plenda), potior nobis visa est, et altera sensu communi carere. Illam duobus praeced. versibus sic aptamus: *Quid tibi — barba*, dum eam fellat? et certe ei timendum erat; nam *nos colaphum i. l. c. servo* (satis iocosa comparatio); quid igitur ei deprehenso a marito vel ab alio zelotypo moecho eveniet mitius, nisi ut fuste aut fenestra plectatur? Omnis huius loci sal et facetia in ellipsi constat (nam, ut opinor, alludit ad sui aevi iocosam huius generis historiam) et in comparatione crustularum cum inguinibus feminae. Hic autem versus fortasse interpolatus est, et salvo sensu totus eiiciendus videtur.» *Colaphum incutere* (ἐν[illegible]ειν κονδύλους), alapam pugno dare non nisi domini solebant *servis*; qui nonnumquam et *os praebere*, buccas inflatas porrigere, iubebantur, ut ictus mollior certiorque esset; quod summae ignominiae genus forsan respexit etiam poëta VI, 43. *Crustula* placentas, dulciaria, ut ap. Horat. Sat. I, 1, 25. Servius dicit, *crustum* esse eorum, quae comedantur, *crustam* eorum, quae non comedantur, v. c. marmoris. Brit. — 6. *hac facie*, qua tu es. *Crepereius* qui fuerit vel qui significetur, ignoramus, etsi luxuriosum nepotem innui verborum nexus docet. Laudatur *M. Crepereius*, ex acerrima familia equestri et disciplina, in Cicer. Verr. I, 10. et *Crepereius Calpurnianus* Lucian. T. I. p. 671. Quidam, nescio qua auctoritate ac fide, nostro Crepereio dicunt cognomen fuisse *Pollioni*, cuius luxuria iuf. XI, 43. notatur. 7. *praestare*, pendere. 8. *fatuos*, stultos, qui pecuniam ei crederent non redditurο.

9. *Nugae* tam ad tristitiam referri possunt, quam ad senectutem, propter impurum vitae genus ocius obrepentem. v. ad 2. 16 seq. et 129. *modico*, exigua re, modicis opibus. 10. *agebas Equitem*, h. e. agebas partes divitis hominis, eius personam ferebas, *vernam*, quum tamen verna esses. Ita vulgo interpretantur: sed tum *verna* scribendum. *Verna* etiam adiective dicitur, ut *vernula*, et h. l. non ad servilem tantum Naevoli conditionem, sed ad scurrilem quoque dicacitatem referri potest: nam vernae, h. e. servi ex ancillis domi nati, a dominis mitius ceteris tractabantur et tum facetiores, tum procaciores esse solebant; unde *vernile dictum*, *verniles blanditiae*, *vernilitas*, *verniliter*, *vernula urbanitas*. Sed quia Naevolus noster pauper fuit, alius videtur fuisse (nisi olim eum divitem fuisse censeas), et forsan *verna Eques* h. l. est potius filius Equitis, e serva genitus, ut ap. Martial. I, 85. *Vxorem habendam non putat Quirinalis, Quum vult habere filios; et venit, Quo possit istud*

more. futuit ancillas Domumque et agros implet Equitibus vernis. — 11. *Vehemens*, acer, *salibus intra pomoeria natis*, qui Cic. ad Div. IX, 15. *urbani sales* dicuntur, facetiae, quales esse soleat hominum in urbe liberaliter educatorum. *Pomoerium* h. l. pro ipsa Vrbe vel muro positum: propria verbi vis nota ex Liv. I, 44. Gell. XIII, 14. et Varr. L. L. IV, 32. — 13. *Sylva comae*, comarum, ut Gall. *une forêt de cheveux* h. e. crines incomti, crispi et perplexi. *horrida sylva comae*, crines erecti: nam *horrere* et φρίσσειν proprie dicuntur, quae erecta sunt vel eminent, ut segetes, arma, pili, setae. *Coma sicca*, ut ap. Martial. X, 72, 11. cui opponitur *madida*, h. e. unguentis delibuta. — 13. 14. *nitor in cute*, *qualem praestabat tibi viscus*, pix. *Bruttia fascia calidi visci*, pro fascia Bruttii visci, h. e. repleta Bruttia pice (epith. orn.). Haec pix laudatur Plin. XVI, 11. XXIV, 7. et passim medicis Graecis, qui eam Βρυτίαν appellant. 15. *fruticante*, horrido, ut fere v. 13. *silva comae*.

16. *macies*, tamquam *veteris aegri*, valetudinarii, qui diuturno morbo implicitus est et urgetur. 17. *quarta dies*, quartana febris. *olim*, iam diu (ut VI, 346.), *domestica*, familiaris, solita.

18 — 20. Comparant Plin. XI, 37 (*Frons homini laetitiae et hilaritatis, severitatis et tristitiae index*), Cic. de Orat. III. (*Imago animi vultus est, indices oculi*) et al. — 19. *utrumque*, et laetum et tristem.

22. *ut repeto* memoria, quantum memini, quod recordor. In templis quoque et ad illa, inpr. *Isidis* ac *Cybeles*, saepe stupra aliaque flagitia commissa esse, iam vidimus VI, 308 seq. 489. (*apud Isiacae sacraria lenae*) et al. *Ganymeden*, eius statuam vel effigiem in templo Iovis; h. l. pro templo hoc Iovis, ut mox *Cererem* pro templo Cereris. Lactant. de falsa relig. I. *Imago*, inquit, *catamiti et effigies aquilae cur ante pedes Iovis ponuntur in templis et cum ipso pariter adorantur, nisi ut nefandi sceleris ac stupri memoria maneat in aeternum.* Vetus Schol. "Statuae, ad quas conveniebant cinaedi." Ganymedes quoque catamitus, ut Naevolus, et Iupiter, in cuius templo statua Ganymedis fuit, notissimus moechorum (v. VI, 59.). — 23. *Pacis* sc. fanum s. templum nobilissimum, a Vespasiano exstructum iuxta forum in quarta Vrbis regione, quo non aliud Romae ditius fuit statuarum omnmque copia. *advectae palatia Matris*, templum Cybeles, *Matris* Deum s. Magnae Matris, e Phrygia Romam advectae, quod in *Palatio* fuit. *secreta*, in quibus

sacra arcana curantur vel mysteria. Sed *palatia* aut *Palatia* dici pro aede in Palatio, vix crediderim. 24. *Cererem*, Cereris templum, in VIII regione Vrbis, ad circum maximum. Verba *nam quo non prostat femina templo* non sine indignatione adiecta propter summam rei turpitudinem: nam *Ceres* dea castissima. *prostat*, v. ad VI, 123. — 25. *Aufidio*, moecho notissimo. *Notior Aufidio moechus*, ut *moechorum notissimus* VI, 42. *celebrare*, v. Var. Lect. — 26. *inclinare*, ad stuprum, ut X, 224. Sic et *incurvare* ap. Martial. XI, 44, 5. *ingeniculare* apud Lamprid. Heliog. c. 5. παῖδα κινεῖν apud Aristoph. in Ranis, παιδοτρίβης, λεῖον προδιδάσκων, εἰς τὸ γόνυ κάμψας, μέσσον ἐπαιδοτρίβει ap. Strat. Epigr. LXIV.

27—90. Verba Naevoli, ut vulgo putant; sed quaedam rectius poëtae tribuentur. 28—30. *Pingues lacernas*, crassas, ut mox *duri crassique coloris* (παχὺ καὶ στερεὸν ἱμάτιον Farn.), et *pinguis toga*, *Sequanicae textricis alumna* et *Gallia* ap. Suet. Aug. 82. Martial. IV, 19, 1. VI, 11, 7. Inter munera tenuioribus interdum missa a locupletioribus referuntur etiam vestimenta, et quidem *tritae lacernae* a Persio I, 54. et *toga brevis* a Mart. X, 14, 7. — 29. *Munimenta togae*, quae togam a pluvia quasi muniunt; nam lacerna paenulave, vestimentum propr. militare, togae iniiciebatur pluviae vel frigoris arcendi causa. *duri crassique coloris*, villi, fili ac lanae. Sed quis *colorem* eo sensu dixit? Cf. Var. Lect. 30. *male percussas pectine*, male textas. *Percutere*, *ferire*, κρούειν, σπαθᾶν, κερκίζειν, verba textoria. *Pecten* male a quibusdam h. l. cum *radio* confunditur: illo calcatur, percutitur et densatur stamen, hoc stamini inseritur subtemen. *textoris Galli*; nam in Gallia vestes crassioris fili et lanae confici solebant. Conf. Martial. ll. ll. — 31. *argentum*, argenteum vas, *tenue* ac leve, vel potius numum veterem atque usu tritum, ut λυπρὸν ἀργύριον ap. Theophr. Char. IV. ubi cf. Casaub. *argentum venae secundae*, non purum s. pustulatum, sed cui multum aeris admixtum est.

32—37. Etiam στωΐζει cinaedus iste scarabaeus; Farnab. More potius illorum hominum vulgarem opinionem de vi *fatorum* ac *siderum* ad obscoenas res transfert et facete transferre sibi videtur. Verba autem v. 32—37. non tantum Naevoli esse possunt, sed etiam poëtae, illum lepide consolantis. Priorem tamen interpretandi rationem huic praeferendam esse, recte, opinor, notavit Achaintre: "Haec verba melius ex ore cinaedi fluunt, qui etiam στωΐζει. Nam illa vulgi opinio, quae erat quoque

Stoicorum, de vi et potentia fatorum ac siderum, etsi per se ridicula, tamen in ore Naevoli de sua sorte querentis optima est et venit ad rem. Nemo enim magis philosophus, quam qui miser et aerumnosus. At in ore Iuvenalis intempestive sermonem amici abrumpentis atque intempestive magis philosophiae locum communem fuse agitantis, idque antequam de causa moeroris Naevoli certior factus sit, non lepida, verum insulsa mihi videtur. Adde, quod v. 35. *Virro* nominatim designetur, quum contra sui amici conditionem poëtam ex quaestionibus suis ignorasse appareat." *Fatum est et partibus illis*, *quas sinus abscondit*, coeci fati vis est etiam in virilia eorumque usum vel libidinem. *Sinus* anterior pars togae, quae non modo pectus, sed etiam pudenda tegit. 33. *Sidera tibi cessant*, non favent, non benigna sunt. — 34. *Nil faciet*, tibi non proderit, *mensura incognita*, insolita et antea non visa, *longi nervi*, membri virilis. Cf. I, 41. *Nervus*, ut νεῦρον, mentula, pars nervosa, in quam venae et nervi corporis vergunt. Sic *nervus* ap. Petron. 131. et saepius in Priapeiis, νεῦρον et νενευρῶσθαι in Aristoph. Avibus et Lysistr. 1080. Conf. Athen. I, 5. p. 5. (νεύρων ἐπήρανος εἶναι) ubi Casaub. notat, sic et Athen. II, 23. p. 64. dici Οὐδέν σ' ὀνήσει βολβὸς, ἂν μὴ νεῦρ' ἔχῃς, et ap. Hippocratem μωρὰ νεῦρα, quae non possunt ἐπαίρεσθαι. 35. *nudum*, v. ad VI, 375. *Virro* homo non modo nobilis ac dives, sed etiam cinaedus, de quo conf. Catull. epigr. 80. *Quamvis te nudum viderit* ac bene mentulatum, quo tamen libido eius maxime incenditur. *spumanti labello* prae impatientia ac furore libidinis: nam in summo desiderio labra spumant saliva; unde proverbio dicuntur *salivam*, h. e. appetitum, *movere*, et Gall. *l'eau lui vient à la bouche.* — 36. *blandae tabellae*, literae amatoriae, quibus te blande multisque pollicitationibus *sollicitet* ad stuprum. *tabellae*, epistolae et diptycha, vet. Schol. *densae* vel multae ac crebrae, vel potius, quia haec vox cum *assidue* iungitur, longae ac copiosae. — 37. Αὐτὸς γὰρ ἐφέλκεται ἄνδρα κίναιδος, sua enim sponte ac vi cinaedus (tamquam magnes) virum ad se trahit; *blandis* scil. promissis, literis moribusque alliciens: faceta παρῳδία verborum Hom. Od. II, 294. et T, 13. αὐτὸς γὰρ ἐφέλκεται ἄνδρα σίδηρος, quae Latine expressit Valer. Fl. V, 541. Rigaltius comparavit vetus epigramma (v. Brunckii Anal. Epigr. 30.): Μάγνης Ἡράκλειτος ἐμοὶ πόθος· οὔτι σίδηρον Πέτρῳ, πνεῦμα δ' ἐμὸν κάλλει ἐφελκόμενος. Grangeus: "Nonnulli, ait, aliter legunt, sed glossema est cuiusdam Graeculi, tractum ex Graecorum proverbio: Πάντας γ' ἐφέλκων, οἷα μα-

γνῆτις λίθος. Scias autem, τὸ ἄνδρα amplum illud peculium signare, quod cinaedus labris vidit spumantibus. Sic Latinis *vir* est illa pars, qua viri sumus, et hinc uno verbo Graeci exsectos vocant ἀνδροτομημένους." Sed poëtam in hunc sensum transtulisse verbum Homeri vix crediderim.

38. *ulterius*, peius, maius, quemadmodum *ultima* dicuntur maxima, extrema, pessima, ultra quae non licet progredi, ut *ultima vitia*, *poena*, *crudelitas* cet. — *mollis*, cinaedus, pathicus. — 39. Verba Virronis vel cinaedi avari. *Haec* dona.

40. De verbis *computat ac cevet* v. Excurs. ad h. l. *Ponatur calculus — labores* vel Virronis, cinaedi avari, verba sunt, quibus Naevolus v. 43 seq. respondet, vel Naevoli, indignantis, munera quaevis non modo sibi exprobrari et nimis exiliter revocari ad calculos, sed illa etiam pluris, et officia sua, avaro praestita, minoris aestimari, quam par sit. Prior explicandi rationem non male defendit Ach. cuius nota est: "*Haec tribui—tulisti* inquit *mollis avarus* misero clienti. Sermonem abrumpit Naevolus hac notatione *computat ac cevet*. Virro pergit: *ponatur calculus*, summam summae subscribamus, addamus, *adsint pueri cum tabula*, summa tota *quinque sestertia*. Videamus, num tui id valeant labores. Cui iratus respondet Naevolus: *An facile est* cet. Sic vividius et satirice magis fluit dialogus." *Ponatur calculus*, subducantur rationes accepti et expensi. *Calculi* erant lapilli, qui in rationibus vel computatione adhibebantur. 41. *tabula* ratiocinatoria s. calculatoria. Potest etiam esse codex accepti et expensi. — 42. *numera . . . sestertia quinque omnibus in rebus*, in universum iam tibi dono dedi. *labores*, ut *opera* sup. v. 28. de officio in re turpi praestito. *numerentur* et aestimentur.

43. 44. Verba obscoena, sed apta h. l. et ingenio Naevoli. — *Legitimum*, iustae magnitudinis.

45. Naevolus cliens Virronis, qui omnia, etiam turpissima officia, ab eo exigebat. *Fodere* sensu quoque obscoeno dicitur, ut *arare*. — 46. *Sed tu sane*, qui deformis, senex et hirsutus es, putabas, te tenerum ac pulcrum esse, tibique propterea gratis operam praestitum iri sperabas a me, qui tantam ceperim voluptatem ex labore. Vim sarcasmi facile senties. 47. *dignum cyatho coeloque*, alterum Ganymedem et aeque formosum, non minus dignum, qui in coelum raptus Iovi pocula ministrares. v. ad V, 56. et 59.

48. 49. Verba, opinor, non Naevoli, sed poëtae, Virronem eique similes alloquentis: Quid vos aliis *humilibus*, pauperibus minusque dilectis *adseclis* et *cultoribus*, h. e. clientibus, donabitis, si ne *morbo* quidem, libidini et vitio vestro aliquantulum *indulgetis*, vel nobis, clientibus vestris, qui vestrae libidini satisfacimus, aliquid datis? Heinecke haec adnotavit: "Hoc et mihi verisimillimum videtur. Est exclamatio poëtae iam non mirantis, eiusmodi homines clientibus nihil dare, quum ne amatores quidem quidquam accipiant. *Morbus* est inveteratus affectus et cupiditas; tum impura libido. Egregie de hac voce disputant Gron. ad Sen. de ben. I, 14. et Mitscherl. ad Hor. Od. I, 37, 9." Sic *morbus* dicitur sup. II, 17. et 50.

50—53. Haec quoque verba poëtae tribui possunt eo sensu, ut iis contineatur lepidum consilium, Naevolo datum, et amara irrisio tum formae, tum avaritiae et mollitiei Virronis cinaedi: En formosulum illum et delicatum Ganymedem, cui tu potius, quum tam avarus sit, munera mittas, et quidem *umbellam*, ne solo offuscetur, vel alium ornatum muliebrem, quum mulieris et amicae loco sit tibi! Sed praeferenda forte aliorum sententia, qui inde a v. 50. Naevolum loqui putant hoc sensu: Hic Virro postulat potius, ut sibi mittantur munera. Haec verba spectant ad ea, quae Naevolus v. 46. 47., et verba v. 48. et 49. ad ea, quae ille v. 45. dixerat. Vulgo innui putant, nihil cinaedo tam ingrato donandum esse. Henninius: "Tales, inquit, *semiviri*, vocantur Petronio aliisque hinc σπαταλοκίναιδοι, qui umbellis, armillis et similibus crepundiis ad instar puellarum superbiebant; unde et ad maiorem indignationem addit, duna isthaec mitti *femineis calendis*, i. e. Martii." Nam Calendis Martiis, quae et Matronalia dicebantur, mariti uxoribus, amatores puellis munera mittere, et tam matronae, quam mariti sacra Iunoni facere solebant pro matrimonii felicitate: unde *femineis*, non quia omnes Calendae Iunoni sacrae erant. Nota Ach. est: "Calendae Martiae feminis erant, qualia Saturnalia viris; easque celebrabant in memoriam belli cum Sabinis earum interventu compositi. Domi igitur manebant comtae, pulchrioribus ornamentis ornatae, in *cathedris positae*, atque sic amicos eorumque munera recipiebant; et, ut Macrob. I, 12. ait, *servis coenas apponebant matronae, ut domini Saturnalibus.* Satirica igitur est illa Naevoli exclamatio, qui Vir-

roni obiicit munera tamquam feminae et eodem tempore allata.„ — *Vmbella* s. *umbraculum*, σκιάδιον (Dionys. Hal. VII.), velum vel linteum tegmen, quod *umbram* facit et supra caput suspensum arcet aestum (*Parasol*): quae umbracula saepe egregia erant et pretiosa. v. Paciaudi Σκιαδηφόρημα s. de umbellae gestatione commentarius Rom. 1753. 4to. — *Succina* (rectius *sucina*) armillae e sucino, vel sucino gemmisque distinctae. Gemmata dextrocheria. — 51. *natalis* dies Virronis, quo cognati et amici dona mittere solebant. *quoties ver incipit*, Calendis Martiis, quo mense veris initium est. Vernum autem tempus propr. incipit VII. Id. Febr. *madidum ver*, v. ad IV, 87. — 52. *Cathedra* etiam viro effeminato apte tribuitur. v. ad I, 65. et VI, 91. *positus*, repositus, iacens vel sedens in *cathedra*, tamquam femina. *strata*, constrata tapetibus mollibusque cervicalibus. 53. *Munera secreta*, secreto missa, et quae non audet palam ostendere, utpote pudenda et muliebria, quae ipsi tamquam feminae a drauco missa sunt. Arcte autem iungenda sunt verba, quibus idem tempus designatur; *aut* quoties *madidum ver incipit et* Virro *strata positus longaque cathedra femineis Calendis* (vere ineunte) *secreta munera tractat*, manibus pertractat mulierculae instar, dulcedine eorum taliumque deliciarum captus.

54 seq. Iam aperte Naevolus in Virronem vel cinaedos ei similes eorumque et avaritiam et mollitiem debacchatur. *Passer* dicitur homo mollis et lascivus, ut *oscula passerina* et *prandium passerinum* Pompon. ap. Non. 2. n. 335. nam passeres in Venerem proni ac salaces, unde et esus eorum ad libidinem excitare currusque Veneris ab illis trahi credebatur. *cui*, in cuius gratiam tam avarus es et tot opes colligis? *montes*, vineis consitos. *Apula*, epith. orn. quoniam Apulia fertilissima Italiae regio fuit. *tot milvos intra tua pascua lassos*, h. e. latifundia tam ampla, ut etiam milvi ea transvolantes delassentur. — 56. *Trifolinus ager* dici putatur ager Trifolii, opp. vel montis Campaniae (quem Prateus nunc vocari credebat *Monte di S. Martino*, haud procul Neapoli) vel, quia Trifolium opp. aut mons a nullo scriptore memoratur, ager Campanus, qui vina tulerit *trifolina*, h. e. tertio foliorum exortu adeoque tertio anno ad bibendum tempestivo. 55. *Suspectum iugum Cumis*, ut vulgo putant, Misenum prom. Cumis imminens et ruituro simile. Hoc tamen a Cumis tribus circiter

millibus passuum distat, nec, quod sciam, vitiferum fuit. Grangaeus suspicabatur, arduum montem, qui a balneis Triperquilinis absit MD passus et ubi adhuc insigues Hamarum ruinae conspiciantur, designari eumque *suspectum* dici *Cumis* propter historiam, e Liv. XXIII, 35 seq. notam. Fuit etiam mons ad Cumas et huic urbi imminens. Sed forte significatur h. l. Vesuvius, qui longius quidem etiam Miseno distat a Cumis, sed cineres tam late spargit, ut huic quoque urbi *suspectus* vocari possit. Idem pulcherrimus omnium Campaniae montium, vitibus amictorum, dicitur Flor. I, 16, 5. *Gaurus* Campaniae mons (hod. *il Monte Barbaro*), inter Puteolos et Lucrinum Avernumque lacum, vini feracissimus. *inanis*; Grang. tibi non sufficiens et tam inutilis, ac si nihil haberes. Schol. vetus: " superexhaustus, ut transacto vindemiarum tempore; aut quia vaporiferos specus habet (adeoque concavus, caveruosus); aut melius est sic intelligere, quia omni arbore exspoliatus est et solis vinetis vacat.„ Tertiam rationem probat Oberlin. ad Vib. Sequestr. p. 324, secundam Ach. cuius nota est: " Mons vitibus consitus non est *inanis*; sed forte olim ignifluus mons fuerat, *un volcan*, tunc temporis exstinctus.„ — 58. *Nam quis plura*, quam tu, *dolia* vini recondit in cella? quis plura possidet vineta, et tamen tam avarus est, ut ne clientibus, quales nos sumus, vini quid det? *dolia*, cados, *linit*, eorum corticem pice vel cera et gypso oblinit, *musto victuro* (dat. pro genit.), ut multos annos duret. De vetustate vini eiusque condendi, linendi et conservandi ratione v. ad V, 30.

59. *Quantum erat*, quantula res fuisset? " Quanti constitisset tibi, si meis *lumbis* (in quibus vis maior Veneris), h. e. si mihi, clienti tuo, *exhausto* in tua libidine explenda, dedisses *pauca iugera*, praediolum?„ Ach. *exhausti* Venere, ut fere *exsorbere viros* X, 223. *lumbos*, v. ad VI, 314. 60—62. Num *hic*, in iugeribus tuis, *rusticus infans cum matre cet.* h. e. num iugerum tuum *melius legatum fiet amici*, testamento potius a te legabitur amico tuo, *cymbala pulsanti*, h. e. Gallo vel pathico, Gallis simili, quam mihi drauco paupérique clienti tuo, qui libidini tuae satisfacio, nec patior muliebria, sed mariti vice fungor? *rusticus infans*, verna, *cum matre*, ancilla, et *casulis*, mapalibus et attegiis. Quis sit *amicus cymbala pulsans*, non satis constat. Vulgo explicant Gallum.

63. *Improbus*, impudens, *es*, *quum poscis*, impudenter postulas vel postulare soles. *Sed pensio clamat* cet. responsio Naevoli, impurtune et pervicaciter rogantis poscentisque. *pensio*, tempus solvendae pecuniae, vel *pensio* pecuniae certis diebus solvendae pro conducto agro vel domicilio et coenaculo, vel pro argento, quod sumtum est fenore. *clamat*, acclamat quasi mihi, *posce*, h. e. me mouet, cogit, urget, ut a te poscam. — 64. 65. *sed appellat*, poscit, ut id petam, vel rogat, ut poscam (v. ad VII, 158.), *puer unicus*, servus, qui mihi unicus est, ut Polyphemo unus fuit oculus, *per quem*, propter quem effossum, quia unus fuit, *Vlisses evasit*, quique solus mihi satis non est, ne in discrimine rerum mearum verser vel tot molestiis premar, quemadmodum unus oculus non satis fuit Polyphemo; nam si duos habuisset, non evasisset Vlysses, vel ipse, uno certe ictu, excoecatus esset. Ita vulgo mentem poëtae capiunt; sed rectius forte F. Didot in ed. Ach. « Iuvenalis innuit, Naevoli servu, quem habet unicum, esse vestem foraminibus adeo latis distinctam, ut per eam humo possit evadere, veluti per oculum Cyclopis, quem habebat quoque unicum, potuisset Vlysses evadere; Gall. *mon unique esclave, qui est si mal vêtu, qu' un homme pourrait passer à travers les trous de son habit, comme Vlysse* cet. Ceterum haec comparatio, quae nobis adeo ridicula videtur, fuit forte locutio proverbialis his temporibus usitata. » Crediderim tamen, *puerum* h. l. esse catamitum, qui *pusio* dicitur VI, 34 seq. Sic quoque drauco melius conveniunt verba seq. *Alter emendus erit* puer, *namque hic* unicus *non sufficit*, non satisfacit libidini meae. (Suspicor hic latere obscenam eorum quibus afficitur puer pathicus comparationem cum Cyclopis oculo ab Vlysse sudis ope transfixo. *A.*) Lubinus monet, de industria h. l. et infra aliquoties Naevolo, ut bipedi asello et stolido nebuloni, ineptissimum tribui sermonem, ut stoliditas ac stupor cum insigni turpitudine coniunctus in eo exprimatur. Rigaltius vero in Diss. de Sat. Iuv. suspicabatur, poëtam, hyperboles Virgilianae (Aen. III, 636. 637.) carpendae mendaciique poëtici rhetorico mendacio repercutiendi causa, dixisse, adeo *latam* et amplam fuisse oculi Polyphemi *aciem*, ut *per* eam Vlysses evaserit. De Cyclopibus μονοφθάλμοις v. Heyne ad Apollod. I, 1, 1. et de ingenti oculo Polyphemi idem ad Virg. Aen. III, 636. 637. *unicus* h. e. qui domino suo unicus est et solus. 65. *acies*, oculus. Vlysses h. l. et Ovid. ex P. IV, 14, 35. *sol-*

lers dicitur, et aliis poëtis *versutus*, *fallax*, *pellax*, *duplex*, ex Homero πολύμητις ποικιλομήτης, πολύτροπος, πολυμήχανος, Διὶ μῆτιν ἀτάλαντος.

67–69. Facete pro, ambo vestiendi sunt, inpr. in *bruma*, h. e. biemis tempore, quo frigidi spirant venti. 68. *Quid* dicam *scapulis et pedibus puerorum*, servorum, lepide pro servis, quum vestes petunt et calceamenta, quibus humeri ac pedes tegantur, *spirante Aquilone* in *Decembri*, vel *Aquilone Decembri*, biberno: nam etiam aestivus est, qui etesias dicitur. — 69. Dicamne, *durate* vos, fortiter tolerate frigus, *et exspectate cicadas*, adventum cicadarum, h. e. aestivi temporis? Interea illi frigore enecarentur. Lepida verba, haud dubie efficta ex Virg. Aen. I, 207.

70 seq. Facete drsucus beneficia sua exprobrat. *ut*, quamvis, *dissimules* et *mittas*, praetermittas, nihili facias, *cetera* officia mea ac beneficia, tibi praestita. *quanto metiris pretio*, quanti facis. 71. *tibi deditus devotusque cliens*, addictus et ad officia quaevis tibi praestanda paratus. 72. *uxor tua virgo maneret*, non gravida facta esset, propter tuam impoteutiam. — 73. *ista* officia, hoc, scil. ut efficerem, quod tu ipse non posses. *quibus modis*, quam vehementer, suppliciter et saepe. 74. *Puellam*, uxorem tuam, *fugientem*, e domo tua aufugere volentem, *amplexu* meo *rapui*, ex fuga retraxi. *Puella* h. l. uxor, ut *virgo*, *nympha*, παρθένος, νύμφη. v. ad II, 59. 75. *Tabulas* dotis vel nuptiales *iam ruperat*, quod fiebat in divortiis, *et signabat* alias (conf. II, 118.), alteri iam nubere volebat. In his tabulis solennia erant verba: *procreandorum causa liberorum uxorem duci*; et in divortiis *rumpebantur tabulae*. — 76. *Tota nocte*, totius noctis laboribus. *redemi*, placavi iram tibique reconciliavi. — 77. *Te plorante*, metu infamiae ac repudii, *foris*, ante ianuam cubiculi. *Testis mihi lectulus* cet. conf. Catull. VI, 6–11. et Ovid. Am. III, 14, 26. — 78. *Ad quem pervenit*, a quo auditus est. *lecti sonus*, crepitus. *vox dominae*, uxoris, prae libidinis impatientia gannientis in concubitu et subautis. — 79. Confirmatio prioris sententiae: *instabile* autem apud homines mulierosos et pathicos est coniugium: quippe ii mulieribus a se ductis non possunt satisfacere; Ach.

81. Distinctionem nunc mutavi suadente Ach. sed ita capio mentem poëtae: *Quo te circumagas*, quocumque te vertas, ut subterfugias vim argumentorum meorum et ingrati animi excu-

sationem invenias, *quae*, quaecumque ex meritis beneficiisque meis, *prima aut ultima*, primo aut ultimo loco, *ponas; nullum ergo* cet. Vulgo haec iungunt praeced. verbis et interpungunt: *Quo te circumagas? quae prima aut ultima ponas?* quo fere sensu Virgilium dixisse putant, *quae quibus anteferam* Aen. IV, 371. Bahrdt exponit: *quae prima aut ultima ponas* scil. in rationibus, ut sententia sit: quocumque demum modo rationes subduxeris, debitor mihi eris, nostrae rationes sibi non respondebunt, h. e. beneficia non paria erunt.

82—90. Conf. ad I, 55 seq. Verba sarcasmi et indignationis plena. — 84. *Tollis* liberos, etsi spurios. — 85. *Argumenta viri*, indicia virilitatis, liberos, procreatam sobolem, *gaudes libris actorum spargere*, eorum nomina inserere, vel potius passim adnotare, ut ad plures spectet liberos. v. ad II, 136. *Foribus suspende coronas;* nam coronis ornabantur fores domus puerperae. — 86. *famae*, infamiae, *opponere*, quum vel ne dicaris orbus esse et inhabilis soboli procreandae, aut mulier et cinaedus.

87. *Iura parentis*, quae vulgo *ius liberorum* et Tac. Ann. III, 28. *privilegia parentum* dicuntur, h. e. praemia maritorum patrumque, honores et commoda, ut scil. praeferrentur aliis in petitione honorum, in sorte et longiore administratione provinciarum, et in omni magistratu, ut honestiorem in spectaculis locum obtinerent, ut, qui plures haberent liberos, in Vrbe tres (unde illud *ius trium liberorum*), in Italia quatuor, in provinciis quinque, a tutela aliisque muneribus personalibus immunes essent cet. — 87—90. Lege Papia Poppaea cautum erat, ut caelibes ex aliorum testamentis nihil caperent, nisi e proxime iunctorum, et nisi post testatoris mortem intra centesimum diem matrimonium contraherent; orbi non nisi dimidium; solitarii vero, h. e. unius filii vel filiae parentes, *legatum omne* sive solidum; (1) utque decima pars legati *caduca* esset sive in fiscum *caderet*, si legatarius careret liberis. (2) *Caducum*, quod

(1) Non maiorem tantum partem, quod Lipsius suspicabatur in Exc. ad Tac. Ann. III, 25—28.

(2) Vlpianus tit. 17: *Quod quis*, inquit, *sibi testamento relictum, ita ut iure civili capere possit, aliqua ex causa deinde non ceperit, caducum appellatur, veluti ceciderit ab eo*, (et in alium, vel fiscum) *v. g. si caelibi vel Latino Iuniano legatum fuerit, nec intra dies centum vel caelebs legi paruerit, vel Latinus ius Quiritium consecutus fuerit; aut si ex parte heres scriptus vel legatarius ante apertas tabulas deces-*

sine mea opera caducum fuisset: *dulce*, quod ex insperato et mea opera tibi obtigit et in te tuosque liberos, quos mihi debes, *cecidit*. Legatis enim haec conditio adiungi solebat: *quandoque liberos habuerit*. Legis autem Papiae Poppaeae duae erant partes, *nuptialis* una, altera *caducaria*, quae de *caducis* legatis agebat. — 89. 90. *Commoda praeterea iungentur*, adiungentur, accedent per me, *multa caducis*, his legatis, quae in te tuosque liberos cadent, *si numerum*, *si tres*, h. e. numerum trium liberorum, *implevero*. Multa enim praemia proposita erant iis, qui liberos, plurima vero iis, qui tres pluresve haberent. (ι)

90. Verba poëtae, simulantis miserationem: *Iusta doloris — affert*. 91. *ille* dives avarus, Virro. *quid affert*, quid dicit, quo se excuset?

92—102. Respondet Naevolus. *Negligit*, contemnit me, non curat, nil dat. *bipedem asellum*, stultum hominem, qui eamdem operam gratis praestet, servum draucumque simplicem et robustum vel bene mentulatum, quem eodem modo decipiat. Nota C. Valesii est: " *asellum* h. e. paediconem bene mentulatum asini more, quales fuisse Commodo et Elagabalo, ὄνους et ὀνοβελεῖς hinc dictos, tradit Lampridius. A Phaedro in ult. Fab. Lib. III. et in Copa Virgilii *asinus* vocatur *delicium Gallorum*, scil. quod illis nimium lascivis fuedae libidinis ministerium praestabat, ut docet Apuleius in Milesia. „

93. *Haec* vero, quae de Virronis turpitudine et avaritia dixi, sunt secreta, *tibi soli commissa*, credita. *celare memento*, v. ad V, 71. — 94. *intra te fige*, v. ad V, 12. — 95. *punice levis*, mollis et cinaedus. 96. *Qui modo* omne *secretum* mihi *commiserat*, tamquam familiari suo. *ardet* nunc ira et indignatione. — 97. *quidquid scio*, omnia arcana, quodque secreto opera mea usus sit. 98. *aperire caput* vulneribus, h. e. vulnera ei infligere. *candelam*, ignem, *apponere valvis*, foribus (ut *cereum ardentem ante meretricis fores abiicere* in Curii Fortunat. Lib. I.) aedes meas incendere.

99. *Nec contemnas aut despicias*, cave etiam nihili pendas hoc, *quod his opibus* cet., vel potius, cave contemnas hominem

serit, vel peregrinus factus fuerit. Cf. ad VI, 38, quosque ibi laudavi, Bach. et Lips.

(ι) De quibus commodis et de celebri illo *iure trium liberorum* v. Lips. Exc. ad Tac. Ann. III, 25. intpp. Gell. II, 15. et Rader. ad Martial. II, 91.

tam mollem atque effeminatum, quoniam *his opibus*, h. e. divitibus, vel in tantis opibus, *numquam cara est annona*, pretium; *veneni*, h. e. tam divites homines emere et possunt et solent venenum, quo necent eum, a quo ne evulgetur turpitudo sua verentur. — 101. *Ergo occulta*, secreta tibi a me commissa, *teges*, *ut curia Martis Athenis*. Ἄρειος πάγος (*Areum iudicium* ap. Tac. Ann. II, 55.), celeberrimum illud Atheniensium δικαστήριον s. ἡ ἐν Ἀρείῳ πάγῳ βουλὴ in Acropoli, cuius iudices, Ἀρεοπαγῖται, quidquid in eo agebatur, alto premebant silentio (unde etiam proverbio quis dicebatur Ἀρεοπαγίτου σιωπηλότερος et στεγανώτερος), et κρύβδην ψηφίζειν solebant. Eosdem propterea noctu et io tenebris iudicasse putant, nisi potius ἐν νυκτὶ καὶ σκότῳ δικάζουσιν, ὡς μὴ ἐς τοὺς λέγοντας, ἀλλ' ἐς τὰ λεγόμενα ἀποβλέποιεν, Lucian. Hermot. c. 64.

102—122. Verba poëtae; quibus conf. Petron. Fragm. IX. in Wernsdorf. Poët. Lat. min. T. III. p. 75. et Sarisber. Policr. III, 12. *O Corydon*, O stulte: ex Virg. Ecl. II, 56. et 69. — 103. *ut*, quamvis. *iumenta loquuntur et canis et postes et marmora*, quemadmodum proverbio dicitur *etiam saxa loquentur*. Conf. Prop I, 18, 4. Habacuc. II, 11. Catull. VI, 7. ibique Doering. — 105. *Vela tegant rimas*, conf. Martial. I, 35, 5 seq. XI, 46, 3 seq. et sup. ad VI, 228. *Ostia* et *ianuae* propr. dicuntur fores in liminibus aedium, introitum dantes, quasi os et *Ianum*. *iunge ostia*, claude, ut *iunctas fenestras* dixit Horat. Od. I, 25, 1. — 106. *clamant omnes*, tantae infamiae palam adversantur, contra assurgunt; Ach. Cf. Var. Lect. — *Prope* cubiculum. 107. *Quod tamen ille* dives dominus ac cinaedus *facit*, libidini indulgens, *ad cantum galli secundi*, h. e. secundum, adeoque tempore antelucano, ut mox *ante diem*: nam gallus primum a media nocte canit et deinde medio inter μεσονύκτιον et auroram spatio. Quare galli noctu canant, disquirunt Cic. Div. II, 26. Plin. X, 21. s. 24. (ubi v. intpp.) et Coel. Rhodig. XIV, 13. — 108. *Proximus*, vicinus, finitimus, *caupo ante diem*, iam eodem fere tempore, quo factum est, paulo post *sciet*, a servis comperiet, *et audiet* simul, *quae pariter finxerunt*, affinxerunt, commenti sunt, *librarius*, *archimagiri* et *carptores*, h. e. servi: nam *Fama malum, quo non aliud velocius ullum: Mobilitate viget viresque acquirit eundo.* (Virg. Aen. IV, 174 seq.) Cum delectu positus est *caupo*; nam in cauponam multi, iique rumigeruli, quotidie et iam summo mane conveniunt: praeterea *proximus* est. *librarius* servus, scriba, qui libros, epistolas al. describit. Aliis est servus *librae*

praepositus culinariae, aut ferculorum diribitor et index e *libro*. — *Archimagiri*, ἀρχιμάγειροι, magistri coquorum.

110. 111. Senec. Epist. 47: *Infelicibus servis movere labra ne in hoc quidem, ut loquantur, licet; virga murmur omne compescitur et ne fortuita quidem verberibus excepta sunt; — sic fit, ut isti de dominis loquantur, quibus coram domino loqui non licet.* — *Crimen componere*, fingere, comminisci, ut ap. Cic. Verr. III, 61. *rumoribus* malis, quos de dominis suis spargunt, *ulciscuntur baltea*, h. e. eorum verbera. *Baltea* autem propr. accipio de cingulis e corio, non de loris vel flagellis, quo sensu nusquam vox legitur; etsi sententia fere eadem est. 112. *per compita*, ubi plurimi homines conveniunt. 113. *Nolentem* quaeri a garrulis istis eorumque nugas audire. *vinosus*, ebrius, qui omnia, etiam arcana, effutire solet. *inebriet*, facete h. l. de *vinoso* pro obtundat vel impleat, *aurem*, ut *spiritus aëris flatibus venenatis inebriatur* ap. Sidon. Epist. I, 5. *aures sermonibus refercire* vel *imbuere* ap. Cic. pro Rab. Post. 14. et Tac. Hist. IV, 7. Sic et Galli dicunt: *énivrer quelqu'un de son babil* s. *caquet*. Similiter fere Romani *bibere*, *haurire*, *trahere auribus* vel *oculis*, pro cupidissime audire et intentissime videre, metaph. ab aviditate bibendi petita. *aurem miseram*, tuam, qui sin misere torqueris: miserrimum enim est, garruli ineptiis patientes praebere aures.

114. *Illos* servos. *paulo ante*, sup. v. 93—101. *petebas*, scil. taciturnitatem. 116. *quam potare* tantum *Falerni*, vini praestantissimi, et quidem *subrepti*, furtim ablati, quod dulcius esse dicitur, *quantum bibebat Laufella*, matrona, *faciens* sacra *pro populo*, pro eius salute, Bonae Deae, in cuius sacris largiter potabant mulieres; de quo v. VI, 314 seq. ubi etiam ipsius *Laufellae* vinolentae mentio facta v. 320 seq.

118. Gravis sententia, ut notissima illa Ovid. Fast. IV, 311: *Conscia mens recti famae mendacia ridet.* — 119 seq. *ut contemnas linguas mancipiorum*, servos loquaces et domino maledicentes; *nam lingua est pars pessima mali servi*, tales servi sunt pessimi: *deterior tamen*, peior, vilior et magis *contemnendus* est *hic*, dominus, *qui liber non erit* ab *illis*, *quorum* vitam sustentat, a servis, h. e. qui illis obnoxius est eorumque linguas propter vitia, quorum illi sunt conscii, timere debet; vel *hic tamen* dominus, *qui liber non erit* a cupiditatibus et vitiis, *deterior* est *illis*, *quorum* cet., h. e. servis suis: nam servorum quasi servus est. Hoc praeclare dictum e sententia Stoi-

corum: πάντες καλοὶ δοῦλοι, cui conf. egregia loca Horat. Sat. II, 7, 81–94. et Epist. I, 16, 63–68. Illa videtur esse poëtae sententia, etsi paulo durius expressa. 122. Descriptio servorum, quorum menstruum stipendium ac demensum erant quatuor, si Donato ad Terent. Phorm. I, 1, 9, vel quinque, si Senecae Epist. 80. fides habenda, modii frumenti et denarii totidem; unde h. l. *farre et aere*, frumento et pecunia, *custodit*, sustentat, *animas*, vitam, ut VI, 501. et XV, 94. De servorum demenso v. ad VII, 120.

123–129. Verba Naevoli. — 124. *utile consilium dedisti* scil. sup. v. 118 seq. *sed commune*, quod non ad me tantum, sed ad Virronem quoque vel ei similes, quin omnes pertinet homines. 125. *post damnum temporis*, maiori vitae parte transacta et consumto aetatis robore. *deceptas spes* emolumenti, e laboribus officiisque, Virroni praestitis, ad me redundaturi.

126–129. Iuvenes comparent inpr. Horat. Od. I, 4, 21 seq. 11, 6 seq. II, 11, 5 seq. 14, 1 seq. et IV, 7, 14 seq. Alia loca laudavit Koenig ad Pers. V, 153. Ad rem augendam spectant epitheta *velox*, *angustae* (brevis), et *brevissima*; sed nimia quoque est orationis ubertas, et suspicari fere possis, verba *velox Flosculus a. m. brevissima* esse lacinias a versificatore aliquo adsutas. *Festinat enim decurrere*, *velox Flosculus*, *angustae miseraeque brevissima vitae Portio* distingui iubet Wakef. ad Lucret. III, 972. — *decurrere*, ut al. *aevum currit*, *labitur*, *volat*, τρόχος ἅρματος γὰρ οἷα Βίοτος τρέχει κυλισθεὶς, Anacr. IV, 7. 8. — *Flosculus vitae*, ut ἀκμὴ et ἀκμάζουσα ἡλικία, vel ἄνθος ἥβας ἄρτι κυμαίνει ap. Pind. Pyth. IV, 281. ἀκμαῖον ἄνθος ὥρας ap. Anacr. XXXIV, 4. et similia passim obvia. *Portio vitae*, iam initio a Parcis designata, ut *praemensae tempora lucis* ap. Tibull. III, 3, 9. et *vitae summa brevis* ap. Hor. Od. I, 4, 22. In verbis *decurrere flosculus* diversi generis imagines et metaphoras iunxit poëta, ut in eadem re Rufinus Epigr. VIII, 5. in Brunck. Anal. T. II. p. 293. ἃ πόσσους κατέπλεξε τὸ πρὶν θεοΐκελον ἄνθος, ad quae verba Iacobs ad Anthol. Gr. Vol. II. P. III. p. 159. notat, in eiusmodi vocabulis, quorum metaphorica significatio frequenti usu fere obliterata fuerit, non accuratam adeo diligentiam fuisse sequioris aevi poëtis. 128. 129. Quin adeo *dum loquimur*, *fugerit invida Aetas*, Horat. Od. I, 11, 7. *Serta*, *unguenta* et *puellae* spectant potissimum ad epulas et comessationes. *Serta* proprie στέμματα (*stemmata* VIII, 1), *pancarpi*, quibus ornabantur pocula, ianuae, altaria, atria; a quibus differebant *coro-*

nae et *corollae*, στέφανοι, στεφανίσκοι. *unguenta*, v. ad VI, 303. et XI, 122. Vnguentis etiam pretiosissimis capilli mollium virorum feminarumque semper delibuti erant. — *puellas*, v. ad XI, 162. *obrepit* praeclare de *senectute*, quae praeter opinionem et *non intellecta*, ita, ut vix ac ne vix quidem sentiamus, adventat: ut ap. Lucret. I, 415. *tarda per membra senectus serpit*, ap. Ovid. Met. X, 519. *Labitur occulte fallitque volatilis aetas*, et Fast. VI, 771. *Tempora labuntur tacitisque senescimus annis.* Sic *obrepit adolescentiae senectus* dixit Cic. de Sen. c. 2. *Autumno obrepit hyems* Lucil. in Aetna v. 237. γῆρας ἐπερχόμενον Solon Epigr. XIII, 10. et τὸ δ' ἀργαλέον καὶ ἄμορφον γῆρας ὑπὲρ κεφαλῆς αὐτίχ' ὑπερκρέμαται Mimnerm. IV, 4.

130—134. Respondet poëta et quidem facete, apte consolans draucum et exhortans ad persequendum eumdem vitae cursum. — *Ne trepida*, non est quod anxius sis animumque despondeas. — *amicus pathicus*, cinaedus, a te drauco corrumpi cupiens. 131. *Stantibus et salvis his collibus*, quamdiu Roma superstes erit. — 132. *et carpentis et navibus*, et terra et mari, *undique*, ob omnibus orbis terrarum partibus et locis, molles turpesque homines Romam confluunt, tamquam ad emporium libidinum. Δεινῶς et vere! — 133. *Qui digito scalpunt uno caput*, molles, effeminati ac bene comti, qui, si caput prurit, uno tantum digito illud scabere solent, ne capilli apte compositi atque calamistrati turbentur. Sic Lucianus dixit τῷ δακτύλῳ ἄκρῳ τὴν κεφαλὴν κνᾶσθαι, et *relatum ad caput digitum* Senec. Epist. 52.— 134. *Spes altera*, futuri temporis, longe *maior superest* tibi. Vetus Schol. "Multos imberbes habes tibi crescentes.„ *Tu tantum erucis imprime dentem*, lepidum consilium: comede herbas ad Venerem exstimulantes, ut fortis sis et paratus ad libidinem exercendam. Talis herba est salax *eruca* (*weisser senf.*).

135—150. Verba Naevoli. *Haec exempla para felicibus*, hunc agendi modum praecipe iis, qui me feliciores sunt, aliis draucis, qui eodem vitae genere opes collegerunt. *mea Clotho et Lachesis*, Parcae meae, *gaudent, si pascitur*, alitur, *inguine venter*, triste fatum iubet, me contentum esse tenui victu, quem mihi re Venerea paro. "Meo fato sufficit (Parcae enim regunt fata), si me eo quaestu tuear et meo me inguine pascam, ut ap. Martial. *Mentula quem pascit, non puto purus homo est.*„ C. Vales. Vsque adeo infelix sum, ut vix industria inguinis ad victum sufficiat; vet. Schol. 137. *Lares parvi*, parva eorum simulacra, ad inopiam Naevoli spectant, ut *thus minutum* et

tenuis corona. nostri Lares, mihi faventes, vel potius domestici et privati (a quibus differunt Penates Laresque publici), ut XII, 89. poëta dixit *nostrum Iovem Laresque paternos. thure, farre* et *corona*, oblatis, tamquam muneribus, *Lares exorare*, h. e. orare vel valde orare, ut *thure multo vocare Venerem* dixit Horat. Od. I, 30, 2. *Thus*, frutex Sabae, quam putant esse Iuniperum Phoeniceam Linn. — *tenui corona exorare parvos Lares*, ut *Parvos coronantem marino Rore Deos fragilique myrto* ap. Horat. Od. III, 23, 15. 16.

139. *Quando ego aliquid figam*, forte captabo, consequar (ut fere nos *erzielen* dicimus), ut metaphora a venatoribus petita sit, qui feras telis confixas capiunt. (1) Haec explicatio et simplicior est ceteris, et lepida et ambigua: nam obscoeno quoque sensu capi potest. Tale autem genus dicendi et satirico, et Naevolo drauco convenit. *quo sit mihi tuta senectus a tegete et baculo*, quo in senectute tutus sim a mendicitate. *tegete*, v. ad V, 8. *baculo* mendicorum. Simili metaphora Terentius dixit: *mihi vere res ad rastros redit*, Heaut. V, 1, 58.

140 seq. Multo nunc plura, quam quae a mendicitate ipsum possint tutum praestare, sibi optat Naevolus: quae sunt vota vel stolidi hominis (v. ad v. 64. 65.), vel mollis ac delicati, qui in tali aevo ac vitae genere multarum opum rerumque indiget, vel denique faceti, qui ridicula ineptaque hominum vota imitatur. Posterior ratio ceteris praestare videtur. Hinc et mox v. 146 seq. lepide dicit Naevolus: *sufficiunt haec, quando*, quandoquidem, quoniam, quae dura fati necessitas est, *ego pauper ero: votum miserabile, nec spes his saltem*, ne horum quidem spes mihi est. *Viginti millia* sestertiorum, *fenus*, feneris loco mihi solvenda pro sorte feneri data, scil. quando figam? 141. *Pigneribus positis*, datis mihi a debitoribus, ut caverent mihi de pecunia mutua a me accepta. En lepidum hominem, cui non modo magna, sed et certa pecunia in optatis est! — *argenti puri*

(1) Ita Prateus iam hoc verbum explicuit. Vetus Schol. »Constituam, componam, habeam: aut certe, quia in ceris vota *figuntur* apud templa: aut habeam, ubi maneam, aut supra quod incumbam senex.« Lubinus: »Constituam, componam, habeam meae senectutis praesidium; fixum aliquid ac certum mihi statuam, vel certas divitias vobis adiutoribus acquiram. a C. Valesius: habebo, ut V, 12. *fige* pro *pone*, *habe*. Rutgersius Var. Lect. V, 5. figam vota s. voveam. v. ad X, 55. Sed quaenam ex his rationibus non dura est?

(ut X, 19.) non caelati s. asperi, sine sigillis, ut ap. Cic. Verr. IV, 22. 23. nisi malis, sine scoria, ut *aurum purum* ap. Plin. XXXIII, 4. et 6. Illud etiam *grave* dicitur inf. XI, 41. *Argentum grave sine ullo opere et nomine artificis*, Sen. Tranq. an. c. l. ubi v. Lips. *Vascula, quae Fabricius Censor notet*, h. e. quae sint decem pondo et amplius. C. Fabricius Luscinus censor a. 478. P. Cornelium Rufinum, bis consulatu et dictatura functum, senatu movit ob luxuriae notam, quod coenae gratia decem pondo argenti facti haberet. *Notare* et *nota* vocabula propria de censoria ignominia ac poena. 142. *duo fortes*, robusti servi lecticarii, *de grege Moesorum*, servorum, ex Moesia (hod. Bulgaria et Servia) Romam advectorum; nam ex Moesia, Cappadocia, Bithynia et Syria gregatim afferebantur venales. *Maesi* h. l., ut *Syri*, *Cappadoces* cet. ap. Martial. IX, 23, 9. Pers. VI, 77. al. Cur vero *duo* tantum servi? Modeste optat. Sed v. ad I, 64. — 143. *cervice locata*, non conducta, sed sub me locata, supposita lecticae sellaeve ferendae, vel accommodata mihi in usum meum. Sed hae quoque rationes durae sunt. Cf. Var. Lect. — 144. In sellis Romani non modo deferebantur in *circum* vel in theatrum, sed in iis quoque ibi persedebant. — *Securum* a turba urgente, vel quovis periculo, quod *duo fortes* propulsant. *Circo clamoso*, propter clamorem et plausus populi, ut *raucus circus* VIII, 59. ubi v. not. — 145. 146. Operam mihi praestent artifices domumque meam exornent vasis affabre caelatis vel plasticis artificiis. *caelator* sigillorum vasis arte illigandorum. *curvus*, incurvatus, assiduus in multo labore, a me ipsi imposito. — *et alter, qui multas facies cito fingat*, nota Ach. est: "Hic pictor designatur, qui imagines ex argilla vel cera fictas vel etiam tabulas pingebat. Hae imagines, praesertim Lares, colore vili, rubro, flavo aut nigro leviter ideoque *cito* pingi solebant. Ad hoc opus habebant servos pictores rudes, quales nostri vocant *barbouilleurs d'enseignes*." *facies* virorum illustrium vel maiorum meorum. — 146 seq. *Sufficiunt haec* cet. conf. sup. ad v. 140 seq. — 147. *Quando*, quandoquidem, quoniam, *ego pauper ero*, quae dura fati necessitas est. Quum pauper ero et potiar supra dictis; H. Vales. Quam diu pauper ero; Ach.

148 seq. Lepide dicit, Fortunam sibi aures cera obturare (quo sensu Ovid. ex P. II, 8, 28. Prop. II, 16, 48. et alii de diis, preces ac vota non exaudientibus, eos *in vota surdos esse* vel

surda aure negligere preces), simulque ridet fabulam de Vlisse, qui, ne *cantu Siculo*, h. e. Sirenum (quarum sedes erat prope Surrentinum vel Pelorum prom. Siciliae) alliceretur, Circes consilio *remiges* s. socios *surdos* fecit, auribus cera occlusis, et se ipsum ad malum navis alligari iussit. De vero sensu mythi de *Sirenibus*, tribus petris, v. Herrmann. Mythol. T. I. p. 376. Heyne ad Virg. Aen. V, 864 seq. et ad Apollod. I, 3, 4. et I, 9, 25. nosque ad Sil. XII, 33 seq. et XIV, 473 seq.

IN

SATIRAM X.

1—6. Fons primum et causa votorum vulgarium, quae plerumque est falsa opinio de veris bonis mente concepta, declaratur. Alcibiades ap. Plat. Alcib. II. p. 156. ed. Nürnbergeri: Ἐκεῖνο οὖν ἐννῶ, ὅσων κακῶν αἰτία ἡ ἄγνοια τοῖς ἀνθρώποις· ὁπότε, ὡς ἔοικε, λελήθαμεν ἡμᾶς αὐτοὺς διὰ ταύτην καὶ πράττοντες, καί, τόγε ἔσχατον, εὐχόμενοι ἡμῖν αὐτοῖς τὰ κάκιστα cet. et Socrates ibid. p. 180. Δοκεῖ μοι, ὥσπερ τῷ Διομήδει φησὶ τὴν Ἀθηνᾶν Ὅμηρος (Il. ε, 127.) ἀπὸ τῶν ὀφθαλμῶν ἀφελεῖν τὴν ἀχλὺν, Ὄφρ' εὖ γιγνώσκοι ἠμὲν θεὸν ἠδὲ καὶ ἄνδρα, οὕτω καὶ σοῦ δεῖν ἀπὸ τῆς ψυχῆς πρῶτον ἀφελόντα τὴν ἀχλύν, ἣ νῦν παροῦσα τυγχάνει, τοτηνικαῦτ' ἤδη προσφέρειν δι' ὧν μέλλεις γνώσεσθαι ἠμὲν κακὸν ἠδὲ καὶ ἐσθλόν. *a Gadibus*, extremo occidente, *usque* ad *Auroram*, orientem (ut Gr. ἠώς), *et Gangen*, ab una orbis terrarum tunc cogniti parte ad alteram; ut ap. Anacr. XXXII, 25. ἐκτὸς Γαδείρων, Τῶν Βακτρίων τε κ' Ἰνδῶν. *Gades* (hod. *Cadiz*) extrema Europae ins. versus occidentem; unde *hominum finis* ap. Sil. I, 141. ubi v. not. *Ganges* maximus Indiae fluvius, etiam maior Indo; unde *India intra et extra Gangen*. *Aurora* et *Ganges* designant orientem. Cf. Ovid. Met. I, 61. — 2. *Pauci dignoscere possunt vera bona atque* ab *illis multum diversa*, bona opinata, vel quae bona nobis videntur, sed mala sunt. *Res fallunt; illas discerne: pro bonis mala amplectimur; optamus contra id, quod optavimus; pugnant nostra vota cum votis, consilia cum consiliis*, Senec. Epist. 54. — *remota erroris nebula*, sine errore ac mentis caecitate vel ignorantia. Similiter ἀχλύς ap. Plaut. l. l. et *nubes*, *nubila*, *tenebrae*, *caligo mentis*, *invidiae* cet. dicuntur.

4. *Quid enim ratione* recta ac bona *timemus*, aut timere possumus ac debemus, ut malum, *aut cupimus*, ut bonum? — 5—8. Socrates ap. Plat. l. l. p. 140. Οὐκοῦν δοκεῖ σοι πολλῆς προμηθείας γε προσδεῖσθαι, ὅπως μὴ λήσεταί τις αὑτὸν εὐχόμενος μεγάλα κακά, δοκῶν δ' ἀγαθά; οἱ δὲ θεοὶ τύχωσιν ἐν ταύτῃ ὄντες τῇ ἕξει, ἐν ᾗ διδόασιν αὐτοὶ ἅ τις εὐχόμενος τυγχάνει; p. 148. Εὑρήσεις δὲ καὶ τῶν νῦν ἔτι πολ-

λοὺς, οὐκ ὀργῇ κεχρημένους, ὥσπερ ἐκεῖνον (τὸν Οἰδίπουν), οὐδ' οἰομένους κακὰ σφίσιν εὔχεσθαι, ἀλλ' ἀγαθά· ἐκεῖνος μὲν, ὥσπερ οὐδ' ηὔχετο, οὐδ' ᾤετο· ἕτεροι δέ τινες εἰσὶν, οἳ τἀναντία τούτων πεπόνθασιν. et p. 154. Οἱ πολλοὶ οὔτε ἂν τυραννίδος διδομένης ἀπόσχοιντο ἄν, οὔτε στρατηγίας, οὐδ' ἑτέρων πολλῶν, ἃ παρόντα βλάπτει μᾶλλον ἢ ὠφελεῖ. ἀλλὰ κἂν εὔξαιντο ἂν γενέσθαι, εἴ τῳ μὴ παρόντα τυγχάνει. ὀλίγον δὲ ἐπισχόντες, ἐνίοτε παλινῳδοῦσιν, ἀνευχόμενοι ἅττ' ἂν τοπρῶτον εὔξωνται. *quid tam dextro pede concipis*, v. Var. Lect.

7. 8. *ipsis optantibus faciles*, votis ipsorum, qui ea conceperant, annuentes. *Facilis* proprie dicitur argilla et cera, quae facile fingi et tractari potest; hinc deus vel homo eiusque animus, qui facile flecti ac moveri potest, et facile; quod optamus et precamur, facit, commodus, comis, benignus, εὐκίνητος, ut contra *difficilis* est inexorabilis, durus, pertinax, morosus, ἀργαλέος, δύσκολος, χαλεπὸς, δυσχερής. (1) — 8. *toga* et *militia*, in pace et bello, pacis et belli temporibus. *Toga* insigne pacis, ut ait Cic. Pis. 30. qua Romani utebantur tempore pacis: unde pro ipsa pace h. l. et VIII, 240. — 9. *Torrens dicendi copia*, v. ad III, 74. *facundia*, votis expetita a diis, *mortifera*, exitiosa *est multis*, ut Demostheni, Ciceroni et aliis. — 10. *Viribus ille confisus periit*, ut Milo Crotoniates, qui quum (iam grandis natu) arborem manibus scinderet, brachia eius occupata sunt, et a lupis consumtus est; vet. Schol. De *admirandis lacertis* ac *viribus* huius athletae miserandaque eius morte v. Pausan. Strab. Aelian. Athen. Gell. Ovid. Plin. Philostr. vit. Apoll. Valer. Max. et Suidas.

13. *Strangulat*, macerat, *nimia cura*, qua *congesta* est et custoditur, vel potius facit, ut ingulentur a furibus aut tyrannis, qui opibus eorum inhiant. (2) — 14. Metaphora in Tiberium et divites; vet. Schol. *balaena Britannica*, propter multitudinem et magnitudinem balaenarum in oceano Britannico. Maximas tamen in Indico mari reperiri monet Plinius; quem vide de *balaenis* lib. IX, 6—7. et de *delphinis* ibid. c. 8. *exsuperans* scil. *tanto*, quod saepius ante *quanto* omitti, vel tironibus notum est.

(1) Vetus Schol. » *Di faciles* satirice, ad mala peragenda faciles, vel ideo *faciles*, quia preces stultas audiunt.

(2) Lubinus et alii respici putant fabulam de Mida, qui cibo in aurum converso strangulatus sit; unde Diogenes Cynicus in Epist. ad Chrysen: Μίδου τὴν κακίαν ζηλώσας, λιμώττων πλουτεῖς, βρόχοις ὥσπερ χρυσοῖς ἀπαγχόμενος.

15. *Temporibus diris*, quibus Nero imperabat inhiabatque divitum opibus. 16. Vulgatam lectionem indice Hein. bene defendit et explicavit Burm. ad Prop. I, 1, 24. his verbis: " Amant veteres unum tantum verbum ponere, licet duas res diversas memorent, alterumque ex sensu supplendum omittere; quem loquendi modum multis Graecorum et Latinorum exemplis illustravit d'Orville ad Charit. p. 395 seq. et patruus meus ad Claud. de cons. Stil. II, 16. Vide, quae notavi ad Lotich. I, 2, 9. et adde insigne einsmodi βραχυλογίας exemplum in loco Iuven. X, 16. ubi supplendum est: *Longinum* mori coëgit *et Senecae hortos clausit*.,, Enimvero non ignoro, a scriptoribus tam Graecis quam Latinis saepe duobus pluribusve membris unum iungi verbum, cuius plena significatio ad unum modo membrum referri possit: sed tum ex hoc verbo generalis vel cognata, non plane diversa et dissimilis notio petenda est et transferenda. Conf. Var. Lect. C. Cassius *Longinus*, celeberrimus ICtus et rector Syriae, pulsus est a Nerone et a Vespasiano revocatus. v. ad Tac. VI, 15. Alium Cassium *Longinum* mori iussit Nero, teste Suet. c. 37. *Senecae hortos clausit tota cohors*, ut ap. Tac. Ann. XIV, 60. *villam* Senecae *globus militum sepsit* cet. (1) 17. *egregias Lateranorum aedes*; v. Excurs. ad VIII, 147. 18. *Rarus*, raro, iussu tyranni, *miles venit ad coenacula* pauperum, qui a tyrannorum insidiis tuti sunt. De *coenaculis* v. ad III, 199. et VII, 118. — 19 seq. Pulchra sententiâ et egregie expressa: Si in itinere vel *pauca* portaveris *vascula argenti puri*, *timebis gladium contumque*, h. e. insidias impetumque latronum; *viator* autem *vacuus*, qui nihil argenti aut pretiosi secum portat, *cantabit coram latrone*, liber omni metu et cura. *Argentum purum*, ad extenuationem dici putabat Lubinus, quoniam illud non tanti sit, quanti caelatum. *Contus* proprie hasta dicitur praelonga, ponderosa et amentata. — 21. Praeclare de summa formidine, quae facit, ut vel *umbram arundinis* expavescamus, tamquam latronis umbra sit. Sic τὴν αὐτοῦ σκιὰν φοβεῖσθαι dixit Plato in Phaedone. *ad lunam*, ad lunae splendorem. — 22. *vacuus*, inops omnium rerum, ut *inanis* ap. Cic. *Cantabit*, v. ad VII, 55.

(1) Henninius monet, subtiliter tangi divitias Senecae invidendas, quas inter facillime de vita beata, de animi tranquill. cet. scribere potuerit; eum tamen excusari a Lipsio in Proleg. ad Senec. et a se ipso Vit. beat. c. 17.

23 seq. Cf. Pers. II, 44 seq. *templis*, in quibus vota concipiuntur. — 24. *Divitias* et *opes* bene separavit poëta: nam *divitiae* possunt esse sine *opibus*, quoniam cum opibus semper aliqua iungitur potestas; Ach. *Expetuntur divitiae, ut utare; opes, ut colaris; honores, ut lauderis*, Cic. de amic. c. 6.— 25. *Maxima area in foro* feneris et argentariae faciendae causa, vel apud argentarios s. nummularios, mensarios, trapezitas. Cf. ad XI, 26. 27. et XIV, 260. 261. Vetus Schol. "Vsque ad Cerealem praefectum in *foro* Traiani *arcas* habuerunt Senatores, in quibus argentum aut pecunias tutius deponebant. Propterea et locus ipse, in quo erant *arcae* positae, *Opes* dictae sunt." Idem ad XIV, 261. "Antea solebant arcas aeratas facere, et ibi mittere pecuniam suam Senatores, et sic in foro *Martis* ponere. Verum per noctem a furibus exspoliatae sunt arcae, et coeperunt ex eo ad templum *Castoris* ponere. Ideo dicit, *Mars ultor galeam perdidit.*" Plathnerus: "Loculis, inquit, tantum minora aera, maiora *arcis* tenebantur. Rara tamen potentioribus circa illa cura, dispensatoribus domesticas ordinantibus expensas, maiores summus argentariis. Plerasque enim pecunias in foro habebant apud Trapezitas duplicem ob causam, feneris puta et custodiae."

25 seq. At non pauperibus, sed divitibus veneficia aliaque pericula sunt timenda. *aconita*, venena. v. ad I, 158. 26. *Fictilibus* poculis pauperum, ut mox *gemmata* divitum. — 27. *Setinum* vinum. v. ad V, 34. *ardebit*, quoniam splendet *in auro*, h. e. aureo poculo (ut V, 39.), vel veneno mixtum est, vel potius austerum et calidum est, ut Falernum, de quo v. ad IV, 138. 139. et Mitscherl. ad Horat. Od. II, 7, 21. ubi comparat verba Epigr. in Brunck. Anal. T. III. p. 166. ἀποστίλβωσον τὸ κύπελλον (forsan terge poculum, ut splendeat), quae exponit: fac ut ardeat, resplendeat, impleatur poculum sc. vino, quales κρητῆρες οἴνοιο ἐπιστεφέες Hom. Il. Θ, 232. dicuntur.

28—30. Cur itaque magni aestimas opum affluentiam et ostentationem, quae *alteri de Sapientibus*, antiquis philosophis, risum, *alteri* contra fletum movere solebat? Sed praestat forte h. l. ita exponere: Nonne itaque probas, quod philosophorum alter (Democritus Abderites) perpetuo ineptias riserit hominum, alter (Heraclitus, non Diogenes Cynicus vel Anacharsis Scytha) stultitiam eorum et miserias semper defleverit? *auctor contrarius*, h. e. contrariae sententiae, scil. deflendas esse ineptias hominum et miserias. —31. 32. Facete dicit: facile est ridere,

sed mirum, unde Heraclito tanta lacrymarum copia suppetierit. Quidam eo respici putant, quod ex hydrope mortuus dicatur Heraclitus. *censura*, vituperatio ineptiarum, expressa *cachinno*. — *rigidi*, duri, acerbi; sed proprie *censura* est *rigida*. Cf. ad XI, 91. in var. lect. — 33-46. Democritus perpetuo ridebat illis temporibus ac locis (*urbibus* Thraciae, Abdera et aliis) quibus nondum tam ridicula erat vanitas ornamentorum et magnificentiae; quanto magis risisset, si vixisset nostra aetate et Romae? *pulmonem agitare*, vexare, concutere, *risu* solutiore. Vetus Schol. « quia ex splene risum dicunt gigni. » 35. *Praetexta* palmata; vet. Schol.

36—46. Describitur pompa Circensis ornatusque Praetoris vel Consulis (nam idem magistratus v. 36. *Praetor* et v. 41. *Consul* vocatur, et *Praetor* olim Consulis propriumque *ducis* nomen fuit), ludis habitu triumphali (de quo hic locus classicus est) praesidentis: unde inf. XI, 192. *similis triumpho*, triumphanti, *Praetor sedet* in circo et curru. *Quid* scil. sensisset dixissetque, et quantopere risisset. 37. *Extantem*, eminentem. *sublimem*, in *curribus altis*, in *curru alto*, formam rotundae turris habente. *medio*, medii, *in pulvere Circi*; nam pompa Circensis a Capitolio ad medium ducebatur Circum. v. loc. class. Dionys. Hal. VII, 72. 38. *tunica Iovis*, palmata, e Capitolio accepta, aeque ac *toga picta*, quae propria triumphantium insignia fuere et *Iovis optimi maximi ornatus* dicuntur Liv. XX, 7. *pictae* acu. *Sarrana*, Tyria, h. e. purpurea. 39. *aulaea togae* lepide pro toga laxa et ampla, quemadmodum molles dicuntur *velis amicti*, *non togis*, Cic. Catil. II, 10. — 40. *quanto*, cui ferendo. 41. Coronam auream *tenet* supra triumphantis caput et ab ejus tergo *servus publicus*, *sudans* prae labore, sub pondere; isque, *ne consul sibi placeat*, nimis se efferat superbiatque tali honore, *eodem curru portatur*. (1) *Da*, adde, prae-

(1) v. Plin. XXII, 4. XXVIII, 4. XXXIII, 1. Tertull. de corona mil. c. 13. Ioseph. Ant. VII, 24. et al. Henninius: « Quae, inquit, Tertull. Apol. c. 33. ex eoque Zonaras et Panvinius de mortalitatis admonitione a servo suggesta referunt (eum scil. triumphanti identidem acclamasse, *Respice post te; hominem esse te memento*) illa gratis dicta et ex Philippi historia traducta videntur. — Stulta mortalium vota circa triumphos ea ratione damnat Iuvenalis, quod vel ipsa triumphi pompa quemvis doceat Fortunae vicissitudinem; hinc obiter mentionem servi illius facit, quem respiciens triumphator Fortunae inconstantiam considerare poterat, quum cuivis contingere possit, quod cuiquam. »

terea. Triumphator manu tenebat *eburneum sceptrum* s. scipionem (σκῆπτρον), imperii insigne, cuius summo s. capitulo insculpta erat *volucris*, aquila, praecipuum signum militare. *surgit*, est, exstat.

44 seq. De hac pompa triumphali cf. Appian. Pun. 66. Ioseph. B. I. II, 17. et Plut. vit. Aemilii Pauli. *cornicines*, χορὸς κιθαριστῶν τε καὶ τιτυριστῶν cet. ap. Appian. l. l. *praecedentia* currum triumphalem, *longi agminis officia*, longus ordo ministrorum et clientium, *officii* causa (v. ad II, 132.) praecedentium; ut τὰ καθήκοντα ap. Lucian. in Somn. 45. *Quirites*, cives (v. ad VIII, 47.), inpr. clientes et ministros, *ad frena*, ad equos vel currum euntes, *niveos*, alba vel potius candida (ab arte, creta a fullonibus adhibita) toga indutos. — 47. Facete de clientibus, *quos sportula* (v. ad I, 95 seq.) emolumentum, non verus amor, *fecit amicos*. *Defossa in loculis*, velut in terra, quasi numquam exinde egressura sit: facete et satirice in avaros; Grang. Itaque, quae olim *defossa* erat *in loculis* patronorum et parce ab iis data est clientibus. (1)

47. *Tunc* temporis, illa aetate, quam summa erat morum simplicitas, non tanta vanitas magnificentiae. (2) *invenit* sc. Democritus. Cf. sup. v. 28 seq. — 48 seq. Democritus, abderitanus, exemplo est, *summos viros et magna exempla daturos*, qui aliis exemplo esse possunt, eximia ingenia, *nasci posse in* Thracia, *patria vervecum*, stupidorum hominum, *et sub crasso aëre* Thraciae, ut ap. Horat. Epist. II, 1, 244. *Boeotum in crasso iurares aëre natum*. Nam Boeoti, aeque ac Thraces et in primis abderitae, stupidi habebantur, quod notum est ex Wielandi Abderitis multisque proverbiis locum dedit. (3)

(1) An *defossa* a clientibus, qui amicitiam divitum sectantur, ut colligant sportulas iisque marsupia sua impleant? Sic Bahrdt reddidit: *beigesteckte sporteln*. Sed vox *defossa* huic rationi minus convenit.

(2) Quum haec, quae in Vrbe fiunt, necdum essent reperta, i. e. maior severitas et minor vanitas esset; Schol.

(3) Sic *Abdera* Cic. ad Att. IV, 16. dicitur Roma propter stuporem senatorum, *Abderites* Cic. N. D. I, 23. Ἀβδηριτικὸν Cicer. ad Att. VII, 7. *Abderitanae pectora plebis* Martial. X, 25. *Abderitana mens*, *Abdera pulcra*, *Diomedis equi*, *Teiorum colonia*, *Boeotica auris*, *Molchus resonat quid Boeoticum* cet. Britannicus notat, haec dicta esse ex stomacho in superbiam eorum, qui orti sanguine Romano ceteros contempserint, et ex Heracliti (etiam Hippocratis aliorumque) sententia, qui affirmet, animam ibi esse prudentiorem, ubi aër sit siccior, ut Athenis, et hebetiorem, ubi crassior sit aër, ut Thebis. Henninius: »Re-

52. 53. Fortunam, quam tot homines colunt et cuius vim timent, contemnebat, et, si vel mala ipsi minari videretur, irridebat, ut quae nocere non posset sapienti recteque viventi. Summus h. l. contemtus duplici dictione proverbiali exprimitur. Nam *laqueum mandare* et *suspendium* (ut ap. Apul. Met. IX. p. 234, 12. ed. Elmenb. *potens iuvenis ad extremam insaniam vecors suspendium sese legibus et ipsis pauperis amicis ac propugnatoribus mandare*, h. e. eos contemnere et irridere: *proclamans*) alicui dicitur, qui eum usque adeo despicit, ut, si vel laqueo suspendat se, id nihil curet, vel eum abire iubeat et se suspendere. (Hic dicere solet *restim cape et suspende te*, ut Plaut. Pers. V, 2, 34. unde *res ad restim rediit* ap. Terent. Phorm. V, 4, 4.) Aliud vero indicium contemtus, derisionis et contumeliae erat, *medium* alicui *ostendere unguem* vel, ut Martial. II, 28, 2. dicit, *medium porrigere digitum*, qui *infamis* dicitur Pers. II, 33. (ubi v. Casaub.) *impudicus* Martial. VI, 70, 5. καταπυγος Arrian. Epict. III, 2. quia extentus ille digitus reliquis contractis pudendam speciem exhibet eoque ciuaedi vel molle designabantur. Hinc probrosa eius porrectio facta.

54. *Ergo*, quae quum ita sint, vel quia pauci vera bona et mala dignoscunt (sup. v. 2 seq.) *petuntur* aut *supervacua* aut adeo *perniciosa* bona, quae nobis bona videntur, inpr. opes et divitiae, de quibus inde a v. 12. agitur. — 55. *fas est*, v. Var. Lect. *genua incerare deorum*, h. e. vota ad deos concipere eorumque se reum facere, ut ἐπισφραγίζεσθαι Philostr. Her. I, 17. *votum in statuae femore adsignare* vel *alligare* Apul. Apol. I. et forte *incerat lapides fumosos idololatris religio* et *saxa illita ceris Viderat unguentoque Lares humescere nigros* Prudent. Hamart. v. 405. et c. Symm. I. Nam vota olim concipiebantur in *cerea* tabula et haec imaginibus deorum, inpr. genibus earum, *cera* affigi solebat. Hinc et natam esse loquendi formulam θεῶν ἐν

ete, inquit, Curtius observat VIII, 9. (ubi v. Freinshem.) *ingenia hominum ubique formari situ locorum.* Ratio in promtu. Aër, qui omnia perspirat, varie se habet pro ratione climatum. Certum vero est, subtiliorem aërem multum conferre ad spiritus subtiliores, hos vero multum ad agilitatem et ad subtilitatem conceptuum. Hinc videas, plerosque Italos, Seras, Gallos cet. praepollere ingenio Sarmatis, Hunnis, Moschis. Potentissima tamen haec causa multum variatur ab institutione, educatione, diaeta, itineribus, cultura pertinaci ingenii, conversatione, commerciis. Maximum quoque hac in re momentum confert *bene esse natum*, quod paucissimi expendunt.

γούνασι κεῖται de re desperata, pro qua suscipiantur vota solumque deorum auxilium exspectetur, monet C. Valesius. (1)

56—113. Alii summos honores, tamquam verum bonum, votis expetunt, qui tamen hominibus quandoque perniciosi sunt; quod v. 61—107. exemplo Seiani, et v. 108 seq. Crassi, Pompeii ac Caesaris ostenditur. Socrates ap. Plat. Alcib. II. p. 150. ed. Nürnbergeri: Πολλοὺς ἂν ἔχοιμεν εἰπεῖν, ὅσοι τυραννίδος ἐπιθυμήσαντες ἤδη καὶ σπουδάσαντες τοῦτ' αὐτοῖς παραγενέσθαι, ὡς ἀγαθόν τι πράξοντες, διὰ τὴν τυραννίδα ἐπιβουλευθέντες τὸν βίον ἀφῃρέθησαν cet. Cf. Plin. VII, 40—45. ubi plura fortunae variantis exempla memorantur. Ceterum totus ille de Seiano locus eximia cum arte elaboratus est, et potissimum repentina summae venerationis in acerrimum odium conversio, a servili metu tyranni mobilique vulgi ingenio profecta, praeclare declaratur. *praecipitat* in exitium. *Potentia subiecta*, obnoxia, exposita, *magnae invidiae*, quam ob causam minus quoque optabilis est. *mergit* h. l. id. qd. *praecipitat*, ut contra *emergere se ex malis*. 58. *Pagina longa honorum*, tot honorum tituli, ut vix una eos capere possit pagina. (2) — 58. *descendunt*, ex basi vel bigis (v. 59.) deturbantur, *statuae* nonnumquam potentissimorum; *restemque sequuntur*, iniecta reste detrahuntur vel raptantur per urbem. — *Restis sequi* et contra *duci* dicitur, ut *ensis* et *cera*. — 59. 60. Cf. ad VIII, 18. *rotas bigarum* vel quadrigarum, in quibus triumphales erant statuae. *caballis*, equis aeneis, statuis equestribus. Cf. ad III, 118. *immeritis*, salse: nam innuit epitheton, potentes potius hac poena dignos fuisse. Furor simul vulgi designatur, qui ne his quidem rebus parcit. — 61 seq. Versus praestantissimi aptissimique ad pingendam vulgi mobilitatem, simul et fortunae inconstantiam atque pericula aulicis imminentia; Ach. 61. *Iam strident ignes*, quibus aeneae Seiani

(1) *incerare genua deorum*, precando prehendere deorum genua, qui habitus est misericordiam implorantium, et quidem toties prehendere genua, ut sudore incrassentur et cera quasi inducta videantur; Rsmires. ad Martial. I, 93. Cereis candelis oblatis illinere, vel cereos offerre diis et eorum genibus affigere; Turneb. Adv. XXX, 19. Deorum simulacra illinere cera; Prat. Vota insculpebantur aut inscribebantur in cera genibus statuarum; *incerabant* igitur deorum genua, qui votum susceptum signabant seque voti reos constituebant; Ach.

(2) Vetus Schol. » Aenea *pagina*, quae ante imaginem eorum stans omnes eorum gradus honorum inscriptos continet; quam nunc dicunt *tabulam patronatus*. « Non male, iudice Ach.

statuae funduntur. *caminis*, fornacibus. 62. *Ardet*, igni consumitur. *adoratus a populo et ignes Seianus et toto orbe secundus*, praefectus praetorio et secundus a Tiberio Imp., *cuius statuis sacra faciebant quemque Tiberii collegam appellabant non in consulatu, sed in orbis terrae imperio*, ut utar verbis Xiphilini in Tiberio. *ex facie toto orbe secunda*, ex statua hominis t. o. secundi. Sic Rutilius Gallicus praef. urbi Germanico *proxima cervix ponderis immensi* dicitur Stat. Silv. I, 4, 6.—64. *urceoli pelves* cet. h. e. vasa vilia cuiusque generis. Plinius Paneg. 52. imagines Domitiani dicit *excoctas flammis, ut ex illo terrore et minis in usum hominum ac voluptates ignibus mutarentur*. De iisdem Xiphil. in Nerva pr. συνεχωνεύθησαν καὶ ἐξ αὐτῶν μεγάλα χρήματα συνελέγη.

65—88. Praeclare finguntur *sermones et secreta murmura vulgi* (inf. v. 89.), ad Seianum eo tempore, quo unco ad scalas Gemonias trahebatur, conspiciendum insultandumque undique accurrentis, cuius et laetitia et curiositas et levitas potissimum metusque tyranni egregie adumbratur. Conf. verba Livii XXIV, 25. *Haec natura multitudinis est; aut servit humiliter, aut superbe dominatur: libertatem, quae media est, nec spernere* (nisi leg. *sperare*) *modice, nec habere sciunt; et non ferme desunt irarum indulgentes ministri, qui avidos atque intemperantes plebeiorum animos ad sanguinem et caedes irritent.* — 65—67. Haec sunt verba vel populi, Tiberio gratulantis de oppresso illo hominis monstro, vel quae plures secum colloquuntur et quae quisque sibi dixit, exsultans laetitia ad primum nuntium de caede ac poena Seiani ad se perlatum. *Pone domi lauros*, v. ad VI, 51. *duc in Capitolia — bovem*; nam maxima hostia summoque Deo mactanda est in tanta laetitia, tam publica quam privata, ut in triumpho. Vetus Schol. monet, Iuvenalis menti obversatum esse versum Lucretii: *Cretatumque bovem duci ad Capitolia magna.* *Duci* verbum propr. tam de victimis, quam, ut mox v. 66, de noxiis. Εμφατικῶς bis b. l. ponitur. *Capitolia*, v. ad XIV, 91. *Cretatum*, non creta immolationi designatum (quod putabat Saubert. de sacrif. c. 18. p. 427 seq.), sed niveum, candore similem cretae, qualis hostia diis superis, inpr. beneficis ac Iovi, et in magna laetitia, mactari solebat. Nota Ach. est: « *Cretatus* dicitur potius bos ille, quia, quum saepe satis albos boves non invenirent, maculas eorum creta dissimulabant; unde Persius V, 177. *cretatam ambitionem* metaphorice dixit. » *Vnco*, in collum vel mentum fixo,

perduelles damnati ad scala Gemonias trahebantur: quod supplicium satis notum est. Sic quoque Seianum e scalis illis praecipitatum et triduo post in Tiberim proiectum esse, tradit Dio LVIII, 11. Quae Tacitus de eius morte ac poena memoriae prodiderat, intercidere. *Spectandus*, spectaculo futurus ac ludibrio.

67—70. Verba populi redeuntis ab hoc spectaculo et Seianum insectantis, non tam ex vero odio, quam ut suspicionem familiaritatis cum eo contractae a se dimoveat et Tiberii vitet insidias. *Quae labra*, quam distorta ac deformata? *Quis vultus*, quam saevus et dilaceratus? 69—89. Haec omnia sub specie dialogi inter duos cives legi debent; Ach. *quo cecidit sub crimine*, v. ad IV, 12. 72. *Quibus indiciis*? v. Var. Lect. — *Quo teste probavit* Tiberius crimen? Abrupta oratio et tam brevitas quam multitudo interrogationum curiositati et affectui sciscitantis plebis consentanea est.

71. *Nil horum — Capreis* videntur esse verba vel occultorum Seiani amicorum, vel civium prudentiorum eorumque, qui rem omnem probe cognitam habebant. Responsio cuiusdam e plebe, forsan amici Seiani; Ach. *Nil horum* factum est et cognitum, quae in iudicio capitali fieri ac cognosci et solent et debent. — *Verbosa* tantum *et grandis epistola* Tiberii *venit*, in qua is multa de aliis rebus et pauca de Seiano, nihil vero aperte de damnatione eius scripserat, veritus ne ita tumultus concitaretur. Nervius Sertorius Macro, qui a Tiberio in locum Seiani, praefecti praetorio, substitutus et cum his literis ad senatum missus erat, veram Imperatoris mentem ac voluntatem clam declaraverat. *Capreae* (hod. *Capri*) ins. ad sinum Neapolit. et Sirenum scopulos, ex adverso Surrenti, ubi villa fuit Iovis et arx Tiberii, qui, relicto Romae Seiano, secesserat eo, ut libidinibus indulgeret.

72 seq. *Bene habet — Remi*, verba eius, qui causam condemnationis cognoscere cupiebat. *Bene se habet* res, καλῶς ἔχει, iam omnem rem teneo ac probo. Formula gratulantis sibi aut aliis de bono rei eventu, vel rem probantis et contenti, ut ap. Cic. Mur. 6. Liv. VIII, 6. al. Egregie de homine, curioso quidem, sed veram sententiam metu tyranni occulante; ut et illa *nil plus interrogo*, quorum sensus est: haec damnationis causa satis mihi idonea videtur ac proba; vel, nolo curiosius scrutari consilia factaque Imperatoris, quod nefas est. Sic *nil ultra quaero plebeius* ap. Horat. Sat. II, 3; 188. 73. *Sed quid*

facit vel fecit vel sentit *turba Remi*, plebs Romana, a Romulo et Remo oriunda. *Remus* vel Romuli frater vel potius alius quisquam, a quo Vrbem fuisse dictam fama tradiderat. *Turba Remi* contemtim dicitur, faex populi eaque in factiones divisa, ut *turba mobilium Quiritium* ap. Horat. Od. I, 1, 7. 73—81. Praeclare adumbratur ingenium et indoles plebis vel faecis potius Romanae, qualis sub Imperatoribus et iam inde a bellis civilibus fuit, et primum quidem v. 73—76. animi levitas et inconstantia, deinde v. 77—81. ignavia et servilis animus plebis, quae libertatem ac iura pristina sibi omnia eripi patienter fert et duas tantum res auxie optat, *panem et Circenses* ludos. Conf. ad v. 65. *Sequitur Fortunam* secundam, favor eius eodem, quo Fortuna, se inclinat atque cum fortuna mutatur et stat vel cadit; unde *turba mobilium Quiritium*, et *ventosae plebis suffragia* ap. Horat.

74 seq. Eadem plebs, si Fortuna adspirasset Seiani coeptis, *et secura senectus Principis*, h. e. Tiberius, senio iam confectus (v. ad IV, 39. et 81.) et nihil tale ab amico imperiique consorte metuens, *oppressus foret* a Seiano regnandi cupido (non morte), *hac ipsa hora*, qua Tiberius occisus esset, *Seianum diceret Augustum*, creasset vel salutasset Imperatorem. Praeclare sic levitas vulgi notatur. (Cf. Salmas. Exerc. Plin. p. 328.) *Nursia*, Etruscorum et Volsiniensium dea. *Tusco*, Seiano, alumno suo, genito Volsiniis s. Vulsiniis, quod Etruriae oppidum est et hodie *Bolsena* dicitur. — 77. 78. Populus Romanus, iam dudum et otio et iugo imperioque Caesarum adsuetus ac pristinae libertatis immemor, huius recuperandae occasionem, interfecto Tiberio, non arripuisset. *ex quo suffragia nulli* candidato *vendimus*, σχηματικῶς pro, ex quo suffragia comitiaque nobis ademta sunt: nam suffragia olim venalia plerumque erant; unde tot leges de ambitu latae. *Iam pridem*, iam inde a Iul. Caesaris temporibus, qui comitia cum populo partitus est. Eius institutum reduxit Augustus et ambitum multiplici poena coërcuit. Tiberius autem, animis Romanorum fractis iam et servitio adsuetis, comitia prorsus e Campo in curiam transtulit, neque ea exinde populo reddita sunt. *curas*, omnem curam reipubl. administrandae, creandorum inp. magistratuum legumque sciscendarum, *effudit*, dimisit; quod εἰρωνικῶς dictum est, quasi otii amore ac sponte, vel adeo libenter, sua iura Caesari et Imperatoribus concesserit. — 79. *Imperium* summum, et quidem tam civile, *fasces*

(dictaturas, consulatus, praeturas), quam militare, *legiones*. Vox *omnia* separatim capienda. — 80. *Continet se*, modeste coërcet cupiditates suas, nihil amplius cupit, quam *panem et Circenses ludos*, quos tamen *anxius*, anxie, cupide, optat: contentus est, dummodo et facilem habeat victum et voluptatem. Conf. Tac. Ann. I, 2. *Panem*, sportulas et congiaria vel tesseras largitionesque frumentarias. (1) *Circenses*, v. ad III, 223.

81—88. Responsio aliorum civium, quorum animus servilis et metus tyranni egregie declarantur. *multos* Seiani amicos vel suspectos certe de amicitia eius. 82. Verba *Nil dubium; magna est fornacula*, tribui etiam possunt aliis civibus respondentibus. *magna est fornacula*, in qua Seianus ardet et quae magnam hominum multitudinem capit. (2) Poëta autem ludit antithetis *magna* et *fornacula*; Lub. et Ach. *Pallidulus* metu mortis. Lepide ponitur diminut.

83. *Brutidius* Niger, aedilis, rhetor et historicus, de quo v. Tac. Ann. III, 66. et Senec. Suasor. VII. *meus* amicus. Scholion in cod. Alex. est: *Brutidius* amicus Seiani, cum illo interfici iussus; et est vox populi: *obvius fuit mihi Brutidius*, quum duceretur ad mortem. *ad aram Martis* forte Vltoris, cuius aedes fuit in foro Augusti. In vicia atque foris arae erant exstructae sine templia, ut *ara maxima* Herculi dicata; Ach. 84. 85. *Quam*, quantopere, *metuo*, ne Tiberius, *male* se et maiestatem suam a senatu et civibus *defensam* ratus et arguens, ira furens *poenas* de iis *exigat*, aeque ac *Aiax*, Telamonis filius, qui quum in iudicio, super armis Achillis habito, *victus* esset eloquentia Vlyssis ac *male defensus* a Graecis, testibus virtutis suae (v. ad VII, 115.), ex dolore et ira in rabiem versus, gladio et flagello in pecudes irruit, ratus se in plebem ac principes Graecorum saevire: de quo v. Sophoclis Αἴας μαστιγοφόρος, et inf. ad XIV, 286. Praeclara comparatio Tiberii, qui post interitum Seiani,

(1) *Panis* etiam civibus pro frumento datus, sed forte non ante imperium Traiani: (v. Lips. Elect. I, 8.) nisi huius rei auctor potius Hadrianus fuit, quod probabile fit ex eius edicto apud Cuiac. Obss. XXI, 6. Inde Plathnerus colligebat, hanc satiram sub Hadriano scriptam esse. Sed *panis* etiam h. l. de frumento accipi potest et forsan debet, quia effinguntur sermones plebis eo tempore viventis, quo Seianus periit.

(2) Alii exponunt: ira Imperatoris incensa est et aestuat. Britannicus: magnum est incendium, h. e. res maximi excidii et furoris moventur.

immanis bellnae hominisque furibundi instar, in omne civium genus crudelissime saeviit, cum Aiace furente. Forte etiam satiricus poëta respexit tum stultam ignaviam, tum innocentiam Romanorum, quos insectatus est tyrannus, tamquam *pecora* essent, non homines. (1)

85—88. Praeclara imago plebis servilis, quae sequitur Fortunam, et temporum illorum, quibus servi etiam delatores dominorum erant. 86. *Dum iacet in ripa* Tiberis, antequam in fluvium proiiciatur. Conf. ad v. 66. *Caesaris hostem*, Seianum occisum, *calcemus* pedibus; quod contemtus, odii et insultationis signum est, ut λὰξ ἐν στήθεσι βαίνων ap. Hom. Il. ν, 618. ἐχθροῖσιν ἐπεμβῆναι ποδὶ, vel θανόντι προσεμβῆναι ap. Sophocl. in Electra et Aiace; unde πατεῖν pro καταφρονεῖν. (2) — 87. *Sed videant servi nostri*, *ne quis* eorum *neget*, nos id fecisse, et nos accuset vel deferat tamquam Seiani amicos. Ἤρκει γὰρ μόνον πρὸς κατηγορίαν τινὸς τὸ τοῦ Σειανοῦ φίλον ἢ γενέσθαι ἢ δόξαι, Xiphil. in Tib. *Decreta accusatoribus praecipua praemia, nonnumquam et testibus: nemini delatorum fides abrogata: omne crimen pro capitali receptum, etiam paucorum simpliciumque verborum;* Suet. Tib. 61. Servorum adversus dominos testimonium etsi non alias, tamen in crimine maiestatis valebat. Olim servis, qui dominum, res novas molientem, detulissent, libertas praemii loco dabatur. Ad hanc vero consequendam criminis quoque confictio sufficiebat regnante Tiberio aliove tyranno, v. c. Domitiano, unde Nerva edicto servos crimen in dominos deferre vetuit, de quo v. Dio LXVIII. p. 769. et Bach. Traianus p. 73 seq. — 88. Notum est, iis, qui in ius vocati non irent, manus laqueosque iniici, eosque vi, *obstricta*, constricta laqueis, *cervice* s. collo obtorto *in ius trahi* vel rapi potuisse.

(1) Minime certe mihi probanda videtur vulgaris interpretatio: Quam timeo, ne Brutidius aliique cives, *victi* a delatoribus in iudicio vel damnati ac *male defensi*, propter iniquitatem iudicum, *poenas*, ab Imperatore metuendas, de se ipsi *exigant*, vel (ut Plathnerus, male coll. v. 187. et 313. aliisque locis) sustineant, perferant, ad exitum et effectum agant, h. e. mortem sibi consciscant, (quod multos fecisse tradit Suet. Tib. c. 61.) exemplo Aiacis qui *victus* ab Vlysse postremo pectus sibi gladio transfixit. Sic non bene haec verba cum iis, quae sequuntur, cohaerent; et quam durae, ne quid gravius dicam, sunt explicationes formularum *exigere poenas* (qua nemo usus est illo sensu) et *ut male defensus?*

(2) v. c. ap. Anacr. XLVI, 6, Σοφὸς τρόπος πατεῖται, et ap. Aristoph. Equit. v. 596. Βουλὴν πατήσεις καὶ στρατηγοὺς κλαστήσεις.

90. Quae quum ita sint, quis optabit eosdem honores habere, quos habuit Seianus, et eadem pati, quae ille passus est? *salutari*, coli: nam clientes patronis officia praestare vel honorem habere solebant salutando, occurrendo, sectando; deducendo cet. *habere tantumdem* scil. divitiarum et potentiae. Conf. Var. Lect. 91. *illi*, huic, alteri. *Curulis* sella primum fuit regum, deinde magistratuum maiorum, puta consulum, censorum, praetorum et aedilium curulium. Hinc *summae curules* scil. sellae vel summi curules honores et magistratus sunt consulatus, ut *maior curulis* ap. Stat. Silv. I, 4, 82. — 92. *Tutor*, defensor et vicarius *Principis* et imperii: nam Tiberius, quum Capreas secessisset, imperium Seiano tradiderat. Conf. ad v. 71. Sed *tutor Principis* h. l. dici videtur per ludibrium Tiberii, qui ad Seiani arbitrium nutumque se totum fingebat et pupilli instar in eius tutelam venerat vel sponte se tradiderat. *rupe Caprearum;* nam Tiberius *Capreas se contulit, praecipue delectatus insula, quod uno parvoque litore adiretur, septa undique praeruptis immensae altitudinis rupibus et profundo maris*; Suet. Tib. c. 40. De *Capreis* v. ad v. 72. *sedentis*, praeclare; non tam regni sedem quasi habentis, quam consumentis otium et quidem tam segne (nam *sedere*, ἧσθαι et καθῆσθαι de ignavo otio et obscura vita saepe adhibentur, de quo v. Klotz. ad Tyrt. p. 143), quam diuturnum (per septem vero annos usque ad vitae finem Tiberius Capreis commoratus est), forte et turpissimum, quum in ganeis, popinis et lupanaribus ventri libidinique indulgeret sedens; nam poëta simul innuisse videtur, quod memorat Suet. Tib. c. 43. *Secessu Capreensi etiam sellariam excogitavit, sedem arcanarum libidinum* cet. — *angusta in rupe*, v. Var. Lect. 94. *Cum grege Chaldaeo*, cum mathematicis: nam ὁ Τιβέριος ἐμπειρότατος διὰ τῶν ἄστρων μαντικῆς ἦν, Dio LVIII. *Vis certe*, optasne saltem? cuperes certe imperium militare. *pila*, pilos et quidem primos centurionum pilos, h. e. primipilatus: qui militiae gradus et altus erat, et valde quaestuosus. v. ad XIV, 196. Vulgo *pila* dicuntur tela Romanorum propria, tam maiora (quorum et lignum et ferrum tricubitale erat) quam minora. *cohortes* puto h. l. dici tribunatus militum, v. ad I, 58. 95. *Egregios Equites*, munus et dignitatem *Equitum illustrium* et *laticlaviorum*. Ita sub Imperatoribus, quorum temporibus tribunatus erat militia equestris, dicebantur tribuni militum, qui, clara equestri familia geniti, censum habebant senatorium et hinc lato

clavo utebaotur. v. ad VII, 89. (1) *castra domestica*, praetoria a Seiaoo coostitota, qui dispersas per Vrbem cohortes praetorianas uoa in castra (ad ipsam urbem, iuxta portam Viminalem, posita, de quo v. ad VIII, 43.) coodncendo vim praefecturae intendit. *Castra* autem h. l. pro muoere eorom, qui illis praesunt, h. e. pro praefectura praetorii.

96. 97. Suomam potestatem etiam ii, qui nolunt ea abnti, habere cupiunt optantqoe, nt magis colantur, aut certe timeantur. 97. 98. *Sed quae*, quaenam, *praeclara et prospera tanti* aestimaoda suot, ut ea exoptes, *ut*, h. e. quamvis, *rebus laetis par sit mensura malorum*, oon minus mali atque infortunii admistum sit? — 99. *Huius* Seiani, *qui trahitur* unco. v. ad v. 66. — *praetextam*, summos honores et magistratus, qui cum maximo periculo solent esse coniuncti. v. ad I, 78. et Ferrar. R. V. II, 3. qoi monet, praefectos praetorio in praetexta fuisse, licet ius clavi non habuerint. 100. *Fidenarum Gabiorumque*, mioorum oppidorum municipiorumqne Latii. *potestas*, magistratus (ut ap. Cic. Tusc. I, 30. Suet. Caes. c. 17. et Claud. 23.), *esse*, h. e. honoribus fuogi, qui minores quidem suot, sed securi et a magno periculo tuti. 101. 102. *Aediles* municipiorum et colooiarum, quod vel ex h. l. probabile fit, similes Aedilibus plebis Romaoorum et infimi erant magistratus (conf. III, 162.), qui et praeerant *mensuris* ac ponderibus, quae, si *minora*, ioiqua essent, ab iis *frangebantur*. Ad dignitatem per se parvam quam maxime minuendam valet delectus oppiduli, quod *vacuum* incolis s. male habitatum (non plane desertum: oam Aedilem habuit), et cuius Aedilis hinc *pannosus* est, h. e. pannis vestitus. *Vlubrae* teooe opp. Latii vel Campaniae in agro Pomtino, iuxta paludes. Cf. Horat. Epist. I, 11, 30. *vacuis*, v. ad III, 2.

103. Ex his iotelligitur, Seiaoum, aeque ao maximam hominum partem (v. 2 seq.), ignorasse, quae vera sint bona et hinc exoptanda. 105—107. Seianus ad altissimos adscendebat honoris gradus et ita graviorem sibi casum ruinamque parabat, similis ei, qui, modicis aedibus non contentus, turrim multorum tabulatorum exstruit, *unde altior est casus et immane praeceps*, praecipitium, *ruinae* (dat.) ad casum et violenter *impulsae*, h. e. unde superiores turris partes magna cum vi ruere vel decidere

(1) Interpretes h. l. vel tacent, vel *egregios equites* existimant vocari praetorianos, ad custodiam Imperatoris selectos: quo potius *castra domestica* spectant.

possint. Cf. Horat. Od. II, 10, 9 seq. Claudian. in Rufin. I, 21 seq. ubi Koenig comparavit verba Luciani (Contempl. 14. p. 510. T. I. ed. Reitz.) ἐν τοσούτῳ δὲ ἐπαίρεσθον, ὡς ἂν ἀφ' ὑψηλοτέρου ἀλγεινότερον καταπεσούμενοι.

108 seq. Conf. ad v. 56. et Senec. Epist. 94. *Crassos*, M. Licinium Crassum cum P. Crasso filio interemtum in bello Parthico, quod gloriae aurique Parthici cupiditate incensus moverat. *Pompeios*, Cn. Pompeium Magnum, duosque filios, Cnaeum et Sextum. Crassi vero et Pompeii quales et quanti fuerint viri, vel tironibus notum est. — 109. Non Sulla designatur, neque Augustus (nam neutrum *evertit* nimiae potentiae cupiditas), nedum Cinna, sed Iul. Caesar, qui viginti tribus in Senatu confossus vulneribus periit, postquam *Quirites domitos deduxerat ad sua flagra*, h. e. in servitutem quasi redegerat oppresseratque dominatu. Haec notio graviter ita et praeclare expressa est: nam liberae reipubl. temporibus servos tantum, non cives Romanos virgis, nedum flagellis, caedere fas erat. Cf. VI, 479 seq.

110. *Summus nempe locus petitus*, immoderata honorum regnandique cupiditas, scil. eos evertit: *nulla non arte*, omni arte ac modo, per fas et nefas. 111. Conf. v. 7. et 8. *Magna vota*, quibus magna fortuna, res magnae expetuntur. — *Numinibus malignis*, quae specie indulgendi nocent et faciunt compotes malorum, quae dant imprudenter roganti, quo pereat; quae sunt verba Gron. Obss. III, 15. Seneca Epist. 60. *Eo*, inquit, *vota inimiciora*, *quo cessere felicius*: *inde maligni dii*, *qui nos exaudierunt*, *ut*, *quum ad summa erecti*, *in profundum detruderent*. — 112. *Ad generum Cereris*, ad Plutonem, qui Proserpinam, Cereris filiam, rapuit, h. e. ad inferos, *descendunt*, moriuntur. *reges*, v. ad I, 136. *morte sicca*, vet. Schol. recte: "incruenta, ac per hoc naturali, morte sua." (αὐτομάτῳ θανάτῳ) *Ferrum Marte cruentum*, *siccum pace* dixit Claudian. XXII, 16. ubi v. Koenig.

114—132. Alii votis summam expetunt eloquentiam, quae perniciosa fuit multis; quod probatur exemplis *Demosthenis* et *Ciceronis*, summorum oratorum. 115. *Quinquatrus* maiores (nam et minores vel minusculae erant, quae Idibus Iun. celebrabantur) dies festi, ab omnis generis artificibus artiumque studiosis in honorem *Minervae*, praesidis artium, acti et sic dicti, quod vel quinque diebus continuis vel a die quinto post Idus Martias (XIV. Cal. Apr.) agitabantur. "*Quinquatrus* a

quinquando, i. e. lustrando, quod eo die arma Ancilia lustrari sint solita.„ His Quinquatribus discipuli feriabantur, novique discipuli stipem (*minerval*) solvebant magistris, qui exiguum hoc munus *Minervae* dedicare solebant. Hinc discipulum, *qui adhuc uno asse partam*, emtam, *colit Minervam*, dici puto tirunculum, qui praeceptoribus non nisi semel illam dedit mercedem adeoque elementa adhuc artium discit. Pfathneri nota est: Discipuli ab *asse* denominati, ut, qui prima iuris elementa discebant, *dupondii* olim vocabantur, quod scil. nullius pretii essent, de quo v. Iustin. orat. de method. iur. doc. § 2. et Cuiac. Obss. XII. extr. — 117. *Quem* puerulum, ad scholam euntem, *sequitur vernula*, *custos capsae*, servus, *capsarius*, qui libros fert in capsa s. cistula. Ab eo differunt *paedagogi* (paggio), de quibus v. Böttiger p. 302. Epitheton *angustae* et diminut. *vernula* ad infantiam discipuli designandam spectant.

118. *Eloquio*, eloquentia, qua Demosthenes adversus Antipatrum et Macedonas, Cicero adversus M. *Antonium* triumvirum (v. 123.) usus est, *uterque periit*, ille hausto veneno, hic manu C. Popillii trib. mil.

120. *Ingenio* facete pro, Ciceroni, viro tanti ingenii, vel propter ingenium. 120. 121. Ciceronis *manus*, quae Philippicas scripserat, et *cervix*, caput, iussu Antonii, a Popillio, quem ipse olim in causa capitis defenderat, abscisa et affixa *Rostris*, e quibus orationes illae sunt dictae. Haec facta non essent, si Cicero *pusillus*, vilis, *causidicus*, nec tantus fuisset orator.

122—126. Facete exprimitur haec sententia, quae et vera et acuta est: Cicero non ita periisset, si tam malus orator fuisset, quam malus poëta fuit. 122. Lepide et apte inseritur notissimus hic Ciceronis versus, quo de oppressa a se Catilinae coniuratione ipse gloriabatur. *natam* simpl. expono factam. (1) — 123. Poëta translulit et sic perstrinxit verba Cic. Phil. II, 46: *Contemsi Catilinae gladios, non pertimescam tuos.* — *potuit*, potuisset. *sic*, tam male, iucondite, inepte. 124—126. *Ridenda poëmata* scripsisse *malo*, quam *divinam* illam orationem *Philippicam*, *quae proxima a prima*, post primam,

(1) Henninius: « maximo per'culo elapsam, meis auspiciis coniurationi Catilinariae exemtam; quemadmodum *coelo mitti*, *ex orco redire*, *nasci* cet. dicebantur res, quae desperatae paene, nihilominus ceu quadam ἀποκαταστάσει felicem sortiebantur eventum. »

volvitur, sequitur, legitur, h. e. quae secunda est. Hac oratione Cicero omnia Antonii flagitia commemorat et acerrime eum insectatur, unde haec ei praecipua mortis causa fuit. Notum autem est (vel ex ipso Cic. ad Att. II, 1.), eum orationes XIV in Antonium non *Antonianas*, sed *Philippicas* inscripsisse, tamquam argumento et libertate dicendi similes Philippicis, a Demosthene in Philippum regem Maced. habitis. 126. *illum*, Demosthenem, qui, ne Antipatro traderetur, venenum hausit. 127. *Exitus*, finis scil. vitae, ut ap. Lucret. III, 1099. — 128. Praeclara et iusta laus Demosthenis. *Torrentem*, v. ad III, 74. *Moderantem frena theatri*, Athenienses in concionibus, quo volebat, flectentem: metaphora frequens, petita ab equis, qui frenis vel habenis flectuntur. *Theatrum* autem passim concio populi dicitur, quoniam ibi consultare Graecis mos erat.

129 seq. Fortuna adversa ita tulit, ut clarissimus orator evaderet Demosthenes, qui multo felicior fuisset, si patris frequentasset officinam, non scholas rhetorum, si faber aerarius fuisset, non orator. *Pater* Demosthenis fuit faber aerarius vel, ut Plutarchus tradit, ἦν μὲν τῶν καλῶν καὶ ἀγαθῶν ἀνδρῶν, ὡς ἱστορεῖ Θεόπομπος· ἐπεκαλεῖτο δὲ Μαχαιροποιός, ἐργαστήριον ἔχων μέγα καὶ δούλους τεχνίτας τοῦτο πράττοντας. Eidem tamen si fides habenda, mortuo demum patre filius ad rhetorem a matre missus est. Idem tradunt Valer. Max. III, 4. ext. 2. et Sidon. II, 23. et 188. — *lippus fuligine ardentis massae*; nam *opifices*, *per quorum manus sterile terrae genus et informe perpurgatur*, *multa fuligine oblinuntur*, ut utar verbis Sen. Ep. 94. — 131. Ab officina ferraria ad scholas rhetorum pater filium misit, ut hic animum non ad artem, quam ipse tractabat, sed ad studium eloquentiae appelleret. 132. *Vulcano*, fabro aerario (nam poëta ad officinam Vulcani in Lemno vel Lipara ins. respexisse videtur), *luteo*, fuligine obsito, atro, squalido, deformi: fabrorum enim vultus manusque fumo ac fuligine squalere et nigrari solent. (1) — *ad rhetora* Isaeum, non Isocratem., *misit*, ob paupertatem, ad quam et fraude et negligentia tutorum redactus erat.

133—137. Alii adspirant ad rei militaris gloriam, quae cu-

(1) Alii exponunt: igne coloris lutei. Sed *lutum*, si prima syllaba, ut h. l., corripitur, est id. qd. coenum s. limus, si producitur, est herba flavi coloris, qua tingitur.

piditas tum summis imperatoribus, v. c. Alexandro et Hannibali, tum patriae exitiosa fuit. Singula vero δεινῶς expressa. 133. 134. Tropaeum designatur, vel *bellorum exuviae* s. spolia, e tropaeis suspensa; et v. 135 seq. triumphus vel spolia hostium in triumpho ducta, et quidem proelio tam terrestri, quam navali capta. Ad tropaea non referri possunt h. l. omnia, certe non *arcus. Tropaea* (v. Var. Lect.) dicuntur *trunca*, a prisca eorum forma: nam detruncatis arboribus vel earum truncis spolia victorum hostium affigebantur. 134. *Buccula*, περιγναθίς, lamina flexilis, *de casside pendens* eique affixa ad malas utrasque, quae *buccas* auresque tegebat et vinculis constringebatur sub mento vel loris, quae Suidae ὀχεῖς vocantur: unde Sidonius III. epist. 3. p. 64. *Alii*, dicit, *de concavo tibi cassidis exituro flexilium laminarum vincula diffibulant.* — 135. *iugum*, currus bellicus. *curtum*, decurtatum, mutilatum, avulsum, carens *temone.* — 136. *Aplustre* s. aplustrum, ἄφλαστον s. ἄπλαστον, ornamentum puppis, tabulatum, in quo post diaetam erigebatur baculus (στυλίς), e quo pendebat velum (h. c. linteum s. fascia, ταινία, *flagge*), quo motus venti indicabatur. *In arcu* triumphali, qui primum lateritius, mox lapide quadrato et demum marmoreus fuit, et quidem in superiori eius parte erant spatia quaedam, in quibus cum victoribus currus erant aere expressi et sub pedibus ducum *captivi* habitu *tristi;* Grang. coll. Prudent. adv. Symm. II. *Frustra igitur currus summo miramur in arcu Quadriiuges stantesque duces in curribus altis, Fabricios, Curios, hinc Drusos, inde Camillos, Sub pedibusque ducum captivos poplite flexo Ad iuga depressos manibusque in terga retortis.* Poëta autem respexit forte obiterque perstrinxit ridiculam ambitionem Domitiani, qui, ut verbis Suet. c. 13. utar, *Ianos arcusque, cum quadrigis et insignibus triumphorum, per regiones Vrbis tantos ac tot exstruxit, ut cuidam Graece inscriptum sit;* ΑΡΚΕΙ. — 137. Haec *creduntur* esse *bona humanis maiora*, summa ac veluti divina. *ad haec* bona eorumque spem *se erexit*, animum intendit, adspiravit, *endoperator*, Imperator (v. ad IV, 29.), *Romanus*, ut Marius, Sulla, Crassus, Pompeius, Caesar et alii. *Graius*, v. c. Pausanias, Lysander, Alexander, Perseus al. *Barbarus*, Hannibal, Antiochus, Xerxes, Iugurtha, Mithridates al.

139. Cupiditas gloriae causa fuit, cur tot pericula adirent et labores. 140. *Sitis* et *fames* pro cupiditate. 141. 142. Nemo

facile virtuti studet, quoniam per se pulcra est, et propter rei bene actae conscientiam, sed ob spem gloriae et emolumenti. — *obruit* multis magnisque malis, afflixit, oppressit, in perniciem traxit. — 143. *Gloria paucorum*, v. c. Marii, Sullae, Pompeii, Caesaris, Crassi, Antonii, Octaviani. *Cupido tituli*, inscriptionis, in *saxis* tumulorum vel sepulcrorum, in quibus mortuorum *cineres* et ossa, urnis inclusa, condebantur. — 144. *Haesuri saxis*, inhaesuri sepulcro, quo memoriam suam rerumque a se gestarum diu conservatum iri sperant: unde sepulcra etiam *memoriae* et *monimenta* vocantur. Quae spes quam vana sit et quam saepe eos fallat, ostenditur v. 145. 146. quibus docet poëta, stultam esse ambitionem hominum, qui gloriam affectent sempiternam eamque se adepturos putent ex titulis sepulcrorum, qui tamen cum ipsis sepulcris aut vetustate aut alia, quamvis levissima, re deleri possint. *ad quae* saxa *discutienda*, dissolvenda, *valent*, iam sufficiunt, *robora sterilis ficus*, h. e. caprificus, cuius ea natura est, ut in commissuris saxorum innata erumpat eaque scindere ac disiicere possit; unde *mala*, improba, noxia. *robora*, vires, *ficus*; vel simpl. ficus. — *fata*, interitus, ut *mors* ap. Prop. l. l. et Auson. *monimenta fatiscunt*, *Mors etiam saxis nominibusque venit*. — *sepulcris*, etiam marmoreis, et mausoleis. 147 seq. *Expende Hannibalem*, eius ambitionem et fata, vel potius pende libra s. lance eius cineres: *quot libras in duce summo*, quam parvi ponderis cineres et reliquias tanti ducis *invenies?* (ὁ πᾶσι μακαρτός, φεῦ, τόσσης γαίης ὅσσον ἔχει μέρον; Leonid. Epigr. LXIX, 6.) et tamen *hic est* ille, cuius animus tantus erat, ut imperio Africae non contentus esset; angusta urna nunc eum capit, quem, quum viveret, non capiebat Africa; et quidem tanta orbis terrarum pars, quae a *Mauro*, Africano, *Oceano*, ab Atlantico mari, h. e. ab Occidente, ad *Nilum*, fluvium Aegypti, patet. (Nam Aegyptus a Geographis veteribus vel tota, vel magna ex parte, Asiae, a Strabone autem I. p. 60 seq., Arabico sinu inter Asiam Africamque termino constituto, Africae adiungitur et ad orientem, ut Mauretania ad occidentem extremum Africae sita est.) 148. *quem non capit Africa* cet., ut ap. Claudian. in Ruf. II, 155. *Non orbita solis*, *non illum natura capit*. *admota*, propinqua. *Africa*, ab oriente, *admota* est *Nilo*, *rursus*, deinde, *ad Aethiopum populos* supra Aegyptum, usque ad sinum Arabicum (a quibus diversi sunt Aethiopes hesperii s. occidentales et Atlantici, in interiore Africa, ad occidentem et mare Atlanticum),

et ad *altos elephantos*, h. e. ad Indiam, in qua maximi sunt elephanti, et ad quam Indiam veteres poëtae et geographi Aethiopiam quoque, Arabiam partemque Aegypti referunt. Nota Aeh. est: *Africa Mauro percussa Oceano* est occidua eius pars, *Nilo admota* orientalis, *ad Aethiopum populos* interior. Interpretatio autem Heineckii ceteris forte praeferenda: "Ne Africa quidem sufficiebat Hannibali, quamvis maxima sit: nam adluitur Oceano Mauro, extenditur usque ad Nilum, *rursus*, praetereaque, ad Aethiopiam, ubi magni elephanti sunt; ut ap. Manil. IV, 667. *Et vastos elephantes habet saevosque leones*, quamquam Bentleius hunc versum spurium esse iudicat: nescio, quam vere. Similis locus est Manil. IV, 596—602. quem Iuvenali ante oculos fuisse puto: *Ipsa natat tellus pelagi lustrata corona, Cingentis medium liquidis amplexibus orbem, Inque sinus pontum recepit, qui vespere ab atro Admissus dextra Numidas Libyamque calentem Alluit et magnae quondam Carthaginis arces; Litoraque in Syrtes revocans sinuata vadosas Rursum usque ad Nilum directis fluctibus exit.* Apud Manilium quidem voci *rursum* adiectum est verbum *exit*, et apud Nostrum desideratur verbum. Sed ex verbo *admota* assumendum est *extensa*. Talia non inusitata. Conf. Periz. ad Sanct. IV, 8. Tum desideratur copula, ut saepe. „ — 151. *Additur imperiis*, regno Poenorum, *Hispania*, cuius pars Hannibalis expugnata est armis. *imperiis*, vasto Africae imperio; Aeh. Sed neque Hannibal, neque Poeni magnam Africae partem expugnarunt. *Pyrenaeum* montem, quo Hispania a Gallia dirimitur, *transsilit*, Hannibal celeriter ex Hispania in Gallias victor transiit: nam verbum *transsilire* velocitatem transitus significat. Ceterum haec ex Liv. XXI, 5—23. notissima. — 152 seq. E Galliis Hannibal victricia arma in Italiam transtulit. 152. 153. Praeclare difficultas transitus Alpium adumbratur. Similem notionem, sed minus sublimi gravitate, expressit Horat. Od. I, 3, 21 seq. *Nequidquam Deus abscidit Prudens Oceano dissociabili Terras, si tamen impiae Non tangenda rates transsiliunt vada.* Locum vero nostrum imitatus est Rutil. Itin. II, 33 seq. *Excubiis Latii praetexuit* (Deus) *Apenninum Claustraque montanis vix adeunda viis. Invidiam timuit natura parumque putavit Arctois Alpes opposuisse minis* cet. Tempora etiam praes. *Transsilit*, *diducit*, *rumpit*, *tenet*, *tendit*, ad sublimitatem augendam valent. — *Natura* quidem ipsa itineri Hannibalis *opposuisse* videbatur insuperabiles difficultates, *Alpem*, montem altissimum inviam-

que exercitibus, uode Plinius in Prooem. Lib. XXXVI. *in portento*, dicit, *prope maiores habuisse Alpes ab Hannibale* (primum tamen a Gallis, de quibus v. Liv. V, 34. et XXI, 30. uude fabulam de Herculia, a Gallis culti, transitu natam suspicabatur Lefeb. ad Sil. XI, 217.) *exsuperatas et postea a Cimbris;* praeterea *nivem* mollem et praealtam, qua omoia eraot oppleta; de qua v. Liv. XXI, 35—37. Sil. III, 518 seq. *Alpem* poët. sing. pro plur. ut passim (v. ad Sil. XIII, 741.). Quanam vero parte Haooibal Alpes transierit, ne ioter aotiquos qoidem scriptores constitit. — 153. *Diducit*, dissolvit, *et rumpit montem*, pervium facit, viam aperit, *aceto:* nam Hannibal struem lignorum ingentem succeodit atque saxa ardentia putref●it infuso aceto, quod ootum ex Liv. XXI, 37. et Appian. b. Hannib. c. 4. (1) *Rumpere*, perrumpere, *montem*, ut *r. iter*, *cursum*, *aditus*, quo difficilis simul rei molitio exprimitur. — 154 seq. Hannibal non contentus, descendisse in Italiam magnamque eius partem per XVI annos expugnasse, voluit et ipsam Romam, caput orbis terrarum, capere. De irrito consilio Romae oppuguandae v. Liv. XXVI, 7—11. Magna vero io verbis inest vis et senteotia tanto duce digna. *portas* Romae. 156. *vexillum* victor ingressus Romam pono in *media Subura*, h. e. Vrbe, ut III, 5. ubi v. oot.

157—167. Locus praeclarus, magoa sententiarum gravitate et affectibus salibusque, rei aptissimis, insignis. 157. 158. Derideotur deformitas temeritasque Hannibalis, qui Apenninum transgressus et propiore, quae in Etruriam ducit, via per paludem et profundas Arni fl. voragiues *Gaetula* (Afra, Libyca) *bellua*, h. e. elephanto vectus, vigiliis et nocturno humore palustrique coelo gravante caput, et quia medendi nec locus nec tempus erat, altero oculo captus vel *luscus* s. unoculus factus est. *O qualis*, quam ridicula, *facies* Haooibalis lusci, *et quali tabella*, pictura (caricature) *digna*, quam digna, quae piogeretur! — 159. *Exitus*, fiois tot victoriarum et vitae Hannibalis. *O gloria*, quam vaoa, brevis et fallax! eiusque cupiditas quam stulta ac perniciosa est! 160 seq. *Vincitur idem*, ipse ille Hanoibal,

(1) Cf. Plin. XXIII, 1. et ad Sil. III, 640. in Add. Haec historia propter silentium Polybii, difficultatem aggerendarum arborum, quae in superioribus Alpium iugis frustra quaeruntur, aliasque rationes in dubium vocata est a Matthiae in Obss. ad Liv. XXI. p. 40 seq. sed defensa a Boettigero in Ephemerid. Brunsvic.

imperator tantus et toties victor, a Scipione, *et*, accusatus Carthagine a Romanis, *in exsilium praeceps fugit*, et primum ad Antiochum Syriae, deinde ad Prusiam, *Bithyniae regem*, profugit: *atque ibi*, in exsilio, *magnus mirandusque cliens ad Regis* Prusiae *praetoria*, praetorium, h. e. regiam vel palatium, et in eius atrio, *sedet*, quovis mane, ut regi, patrono suo, ad ministeria mandataque praesto sit vel certe officium salutando praestet, praestolans, *donec tyranno*, regi, *libeat*, placeat, *evigilare* et clienti aditum concedere. Sarcasmi vim facile senties.

163. *Finem*, mortem. *animae*, homini. *miscuit* caede, armis perturbavit. 165. 166. Annulus fuit *vindex et ultor Cannarum ac tanti sanguinis*, tantae caedis seu cladis apud Cannas Romanis illatae, totque annulorum, Romanis ibi Equitibus detractorum: nam Hannibal periit hausto veneno, quod sub annuli gemma multo ante praeparatum habebat. Quidam vero *sub gemmis venena cludunt*, *sicut Demosthenes*, *summus Graeciae orator*, *annulosque mortis gratia habent*, Plin. XXXIII, 1. s. 6. — 166. 167. Amara irrisio Hannibalis aliorumque gloriae militaris nimis cupidorum. *I*, *demens*, v. ad VI, 306. — *saevas*, asperas et nive oppletas. 167. Vt pueris materiam declamationis praebeas in Rhetorum scholis. (1) Cf. VII, 161 seq. *ut declamatio*, h. e. argumentum declamationis, *fias*, ut *fabulam fieri*, *sermonem*, *rumorem* et *iocum esse*.

168 seq. Quam perniciosa sit nimia gloriae cupiditas, etiam Alexandri M. et v. 173—187. Xerxis probatur exemplis. *Pellaeo iuveni*, Alexandro M. ita dicto a *Pella*, Macedoniae urbe et regia. 168—170. Insatiabilis simul et *infelix* gloriae cupiditas, qua Alexander flagrabat, praeclare adumbratur. Non uno orbe contentus erat, et *infelix* ille *aestuabat*, angebatur (similis mari in angusto aestuanti, vel homini incluso in arcto loco, qui nulla fere spiramenta habet), in toto terrarum orbe non minus se coarctatum putans, quam si parva clausus esset insula. — 171. *urbem a figulis munitam*, Babylonem, quam Semiramis condidisse muroque e cocto latere cinxisse dicitur. In hac urbe Alexander eadem die, qua Diogenes Corinthi, mortuus est. — 172. Vetus Schol. « Quem vivum mundus non ceperat, mortuus exiguo loco contentus est. » *contentus erit* et esse debet.

(1) Vetus Schol. « Vt de te pueri studentes dicant in scholis deliberativa: *Hannibal utrum de Alpibus recederet?* » Immo, *Vtrum Alpes ei transeundae fuerint?*

— *Sarcophagus* h. l. sepulcrum vel urna, propr. lapis vocatur, qui circa Assum Troadis urbem fissili vena scinditur et corpora defunctorum condita in eo, exceptis dentibus, intra XL. diem consumit, unde σαρκοφάγος. — 172. 173. *Mors fatetur*, ostendit, indicat, docet, quam pusilla hominum corpora et quam parvi sint ipsi, qui vivi cupiditates animorum explere nequeant.

174—178. Merito poëta perstringit ridiculas Graecorum fabulas (*portentosa Graecorum mendacia* dixit Plin. V, 1.) de Xerxe, quas, gloriae suae amplificandae causa, commenti sunt. Fabulantur enim, Xerxem decies septies centena millia peditum armasse naviumque habuisse decem μυριάδας; *Athon*, altissimum Macedoniae montem, a continenti abscissum, perfossum marique immisso *velificatum*, h. e. classibus transnavigatum (*remige Medo sollicitatus Athos* ap. Claudian. III, 336.); *iisdem classibus constratum*, opertum, *mare*, vel viam per mare stratam, *et solidum*, totum Hellespontum, constructo navibus ponte iunctum vel contabulatum esse, et *subpositum rotis*, curribus, quibus ex Asia in Europam exercitus sit transmissus; *alta flumina* (Scamandrum, Onochonum, Apidanum et Echedorum ap. Herodot. VII, 42. 196.) *epota defecisse*, cessasse, *prandente* ac bibente *Medo* Persicoque exercitu; *et quae* alia *cantat*, fingit, comminiscitur, *Sostratus*. — 178. *Sostrati* olim fuere varii, v. c. Gnidus architectus, chirurgus, sacerdos Veneris, Macedo, coniurationis auctor, et alii. Quem vero *Sostratum* poëta h. l. perstringat, parum constat. Vetus Schol. « Sostratus, inquit, poëta fuit, qui Xerxis regis facta descripsit. *Madidis* autem *alis* ideo, quia omnis, qui cum sollicitudine recitat, necesse est, ut alae eius sudent. Sic Horatius: *Sudor ad imos manabat talos*. » *Madidas alas* nonnulli, vet. Schol. praeeunte, ad sudorem recitantium, alii ad furorem poëtarum vel vatum, quo concitus et quasi ebrius Sostratus nimis alte volans veritatem fidemque historiae excesserit, alii vero ad veram ebrietatem, quae eumdem produxerit effectum, referunt: nam *madidus* s. *madens* et βεβρεγμένος passim dicitur ebrius. Sensus horum verborum planior foret et certior, si constaret, qualis homo fuerit Sostratus, utrum malus declamator, an poëta, an vates, an aretalogus. *Alae* tamen s. axillae madidae cur tribuuntur vatibus furore divino correptis? et cur ebriis? Probabilior est interpretatio Hein. « *Madidae alae* sunt, quibus tendere non potest in altos nubium tractus, quia nimis aqua premuntur, quae vo-

latum impedit; igiturque Sostratum malum fuisse poëtam, certissime colligi posse puto. »

179. *Ille tamen barbarus* rex, Xerxes, *qualis*, quam turpi fuga, *rediit* in regnum suum, *Salamine relicta*, victus ad Salamina a Themistocle: ille stolidus ac superbus rex (*cuius in nomine superbia et impotentia habitat*, Valer. Max. IX, 5. ext. 2.) qui antea, quum audivisset, pontem, quo iunxisset Hellespontum, tempestate solutum esse, iusserat, *Coro* atque *Euro*, h. e. ventis, trecenta infligi verbera et binas in mare inlici compedes, glorians, sibi non modo in ventos ac maria, sed in ipsum quoque *Ennosigaeum*, Neptunum, *compedibus* a *se vinctum*, imperium esse. v. Herodot. VII, 34. 35. qui tamen in mare Xerxem, non in ventos saevisse flagellis narrat. 180. *Corum* et *Eurum*, ventos contrarios, bene posuit poëta, tamquam tempestatem excitantes: *corus* etiam s. caurus (ἀργέστης, *nordwest*), ventus vehementior, unde in tempestatum descriptionibus mentio eius fieri solet. — 181. Facete poëta dicit, ventos a rege suo Aeolo non tam male ac crudeliter tractari, quam a fatuo Xerxe: unde etiam *barbarus* h. l. non tam peregrinus, exterus rex (vulgare epitheton Xerxis ap. Herodot., Thucyd. et Nep.), quam rudis, inhumanus, saevus. *Aeoli carcer*, sedes et imperium vel tironibus nota ex Virg. Aen. I, 51. Hic mythus simul h. l. rideri videtur, magis tamen stoliditas Xerxis. 182. *Ennosigaeus*, Εννοσίγαιος vel propr. Ενοσίγαιος (nam metri causa litera ν geminatur), h. e. ὁ ἐνόθων, quatiens, movens (ἔνοσις, κίνησις Hesych.) τὴν γαῖαν, epitheton Neptuni, ut Ενοσίχθων, ὁ ἐνόθων τὴν χθόνα, Σεισίχθων, ὁ σείων τὴν χθόνα, et Ελελίχθων, ὁ ελελίζων τὴν χθόνα, vel ὁ κινητὴρ γᾶς, quae epitheta Neptuno propterea videntur tributa esse, quod mare in magnis terrae et praecipue regionum maritimarum, quas Graeci potissimum incolebant, tremoribus vehementi motu agitatur. (1) — 183. Immo audi Herodot. VII, 35. Ηδη δὲ ἤκουσα, ὡς καὶ στιγέας ἀπέπεμψε στίξοντας τὸν Ελλήσποντον. *Stigmata*, στίγματα, literae (non una, sed plures, quod probabile fit ex Petron. VI, 8. et Valer. Max. II,

(1) Aliam rationem affert Gellius II, 28: *Quaenam esse causa videatur, quamobrem terrae tremores fiant, — compertum non est; ventorumne vi accidant specus hiatusque terrae subeuntium, an aquarum subter in terram cavis undantium fluctibus pulsibusque, ita uti videntur existimasse antiquissimi Graecorum, qui Neptunum ἐννοσίγαιον καὶ σεισίχθονα appellaverunt.* Conf. Sen. Nat. Qu. VI, 6—8. Koeppen ad Hom. Il. VIII, 201. et Hermanni Mythol. T. I. p. 123. T. II. p. 161.

29.) (*epigrammata* ap. Petron. 103.), quae fronti servorum fugitivorum aliorumque ignominiae causa inurebantur. Lepide autem irridetur vesana Xerxis superbia, saltem ineptiae Graecorum, qui talia procuderunt mendacia. Eodem spectant verba seqq. — 184. *Huic*, tam vecordi crudelique domino, *quisquam deorum servire vellet*? Cf. verba Xerxis ap. Herodot. VII, 35. *Ω πικρὸν ὕδωρ, δεσπότης τοι δίκην ἐπιτιθεῖ τήνδε, ὅτι μιν ἠδίκησας* cet. Vetus Schol. « Quia pontem mari superposuit, finxerunt illi *servisse Neptunum*, quemadmodum Laomedonti règi Phrygiae; vel propter Apollinem, quia servivit Admeto. » Praestiterit forte *servire* dictum accipere pro inservire, favere, opem ferre. Marshall acrem monet ironiam in h. l. inesse, si legatur sine interrogatione, ut sensus sit: merito deorum aliquis (non vero *quisquam*) illi serviret, tamquam domino clementi, quoniam Neptuno stigma non inussit. — Versus 183 et 184 parenthesi possunt includi; nec tamen necesse est. Poëta ob nimiam Xerxis vesaniam vel ineptias Graecorum ab his salibus immiscendis non poterat sibi temperare, et nunc demum v. 185 quaestionem supra v. 179 propositam repetit.

185. *una nave*, piscatoria scapha, *cruentis fluctibus* sanguine suorum a Graecis caesorum, *ac prora*, nave, *tarda*, tarde, lente progrediente, *per*, propter et super, *densa cadavera*, Cf. Iustin. II, 13. Nep. Themist. c. 5. et alii, qui tamen non ea memorant, quae v. 186. ad augendam rei foeditatem poëta adiecisse videtur; nisi credideris designari h. l. *cadavera* Persarum, quos, quum navis Phoenissa, qua Xerxes veheretur, ob nimiam vectorum multitudinem vehementius tempestate iactaretur, rogatu regis in mare desiliisse, fuerunt qui traderent. — 187. *Has* et huiusmodi *poenas toties*, nimis, *optata gloria*, nimia gloriae cupiditas, *exegit*, a Xerxe, vel potius *ἀορίστως*, ab ambitiosis exigere solet: sic nimia ambitio punire et affligere solet homines, h. e. ita homines ambitiosi puniri solent propter stultitiam suam et calamitate affligi; ut Hannibal, Alexander et Xerxes.

188—288. Non minus stulta sunt vota eorum, qui longam sibi exoptant vitam. Senectutis incommoda more suo vivis poëta adumbrat coloribus, forsan taedio confectus, quum ipse ea sentiret. Iuvenes comparent Lucian. Dial. Mort. VI, 2. (*τὸν ὑπέργηρων, ὀδόντας τρεῖς ἔτι λοιποὺς ἔχοντα, μόγις ὁρῶντα, οἰκέταις τέτρασιν ἐπικεκυφότα, κορύζης μὲν τὴν ῥῖνα, λήμης δὲ τοὺς ὀφθαλμοὺς μεστὸν ὄντα, οὐδὲν ἔτι ἡδὺ εἰδότα, ἔμψυχόν τινα τάφον, ὑπὸ τῶν νέων καταγελώμενον*)

Maximiani Eleg. I. in Wernsdorf. Poët. Lat. min. T. VI. p. 269 seq. Pliu. VII, 50. et Horat. A. P. v. 169 seq. sed et ea, quae contra disputavit Cicero in Catone maiore. — 189. *Hoc solum*, tamquam summum bonum, *optas* orasque et *recto*, erecto, *vultu, et pallidus*, h. e. et laetus et tristis, vel et sanus et aegrotus: nam laeti ac sani vultum adtollere, tristes et aegroti demittere solent. Possis et exponere: sine et cum pudore ac metu; quod tamen minus vèrbo *optare* convenit. Quidam interpretantur: *recto' vultu*, aperte, non clam, quia hoc orare non pudet, *et pallidus* prae nimio tuo desiderio, tum metu non obtinendi, quod anxius precaris.

191 seq. Tristis, sed apta senectutis imago. 192. *Dissimilem sui*, non qualis olim fuerat in iuventute. *pellem deformem*, rugosam, maoileotam, exsanguem et asperam, *pro cute*, loco cutis tenerae, vivae ac nitidae. *Cutis* iuvenibus se vivis, *pellis* senibus ac mortuis tribuitur; ut illis χρὼς et his δέρμα vel ῥινὸς ab Hom. Od. XIII, 480 seq. et Apollon. II, 200. Plerumque tamen inter illas voces nihil interest. *Pendentes genas*, pendulas, macilentas et flaccentes, quas alii *fluentes buccas* et *malas labentes* dicunt. 193—195. Festive de rugis senum. Nota quoque sunt Ennii verba apud Cic. N. D. I, 35: *Simia quam similis, turpissima bestia, nobis*? de quo conf. Plin VIII, 54. s. 80. et XI, 44. s. 100. *Tabraca*, urbs maritima Numidiae, quae etiam nunc vetus retinuit nomen. *ubi pandit Tabraca saltus umbriferos*, ubi densa se pandit, late patet, silva prope Tabracam, in hora maritima Libyae; in qua silva Posidonius multas vidit simias, teste Strab. lib. XVII. et Herodoto lib. IV. *in vetula bucca*: nam genae etiam simiarum senectute corrugantur. 196. 197. Iuvenes plurimum differunt forma ac robore. 198. *Vox*, loquela senum *tremens* et vacillans, ut et *membra*. 199. Sic Lucian. Dial. Mort. IX, 2. dixit γέροντα καὶ φαλακρὸν καὶ λημῶντα προσέτι καὶ κορυζῶντα, et Dial. Mort. VI, 2. κορύζης μὲν τὴν ῥῖνα μεστὸν ὄντα. *caput leve*, calvum ac glabrum. *madidi infantia nasi* festive dicitur destillatio narium in senectute, ut in infantia, vel nasus, ex quo senibus, aeque ac infantibus, abundans defluit humor et dependet: nam senectus est secunda infantia. — 200. *gingiva inermi*, carente dentibus, quae sunt arma, a natura homini data. Sic *ora exarmata* dixit Sidon. carm. 13. et epist. VII, 14.

201. 202. Facete poëta dicit, senem decrepitum omnibus, etiam cognatis et sibi ipsi, molestum esse, et quidem tam mo-

lestnm et intolerabilem hominem, ut ne Cossus quidem heredipeta eum ferre possit, quum tamen hoc hominum genus senes omni officiorum genere delenire studeat et vel indignissima ab iis aequo patiatur animo, ut, si non omnem hereditatem, certe partem eius adipiscatur. De *captatore* v. ad V, 98. — 203. Non eadem voluptas a senibus, quae a iuvenibus, capitur e potu et cibo, quia *palatum* illis *torpet*, sine sensu et sapore est, non sentit suavitatem cibi ac potus. Sic *non sapit palatum* ap. Cic. Fin. II, 8. — 204. *Nam* de Venerea voluptate vix est quod aliquid dicam: iam diu non amplius eam sensit senex, vel, si denuo quoque ea captus conetur coire, ad rem Veneream inhabilis est. *si coneris*, senex, coire; nisi malis *si coneris*, quisquis es, cum sene concumbere. *iacet*, dependet, non arrigitur. De *ramice* v. ad VI, 326. et de *nervo* ad IX, 34. — 207. *inguinis aegri canities*, senectus, debilitas; vel inguen *aegrum* est debile et canum, h. e. senile aut senis. — 208. *suspecta libido*, quia fellatorem prodit vel irrumatorem.

209. *Adspice nunc*, expende, respice porro, *damnum*, iacturam, *partis*, sensus, *alterius*, scil. auditus, cuius voluptate senes carent. 210. *Nam quae voluptas* a sene surdo percipitur? *cantante*, *sit licet eximius citharoedus*, v. Var. Lect. *Seleucus* musicus haud dubie eximius, etsi non constat; qualis fuerit; forte nec citharoedus, nec tibicen, a quibus discerni h. l. videtur. 212. Designantur tibicines, qui aeque ac citharoedi histrionum actionem moderabantur et magnifice vestiti prodire solebant. — 213. Si vel proxime canentibus sederit, nihil audiet. 214. Vix cornicinum tubicinumque acerrimum audit sonitum. — 215. *ut auris* senis *sentiat*, audiat, percipiat. — 216. *Pueri* vel servi in forum mitti solebant ad solarium, ut viderent *nuntiarentque* hero, quota diei *hora* esset: nam nemo facile solarium habebat domi suae. — 217. 218. Conf. Virg. Aen. V, 395. 396. Martial. III, 83, 17. Sen. Ep. 68. Senes sunt exsangues, nec nisi in morbo vel aestu febrili calent. 218. 219. Cf. ad VI, 293. *velut agmine facto* (ut *febrium cohors* ap. Horat. Od. I, 3, 31.) verba Virg. Ge. IV, 167. et Aen. I, 82. (de ventis ruentibus) 434. VIII, 595. Cf. sup. III, 162.

220. 226. Festivae comparationes et ingeniosae, quibus poëta velut aliud agens multos perstringit; sed tam ambitiose etiam exaggeratae, ut vanae eruditionis ostentatione et declamatione luxuriante vis satirica infringatur. Poëtam tamen defendere

conatus est Rigalt. Conf. Sil. VII, 362 seq. Ovid. Trist. V, 2, 23—28. et similia loca, ut appareat, quomodo poëta satiricus, ab aliis differat in exprimenda rerum multitudine. *Promtius expediam* cet., forma loquendi, ut *citius Scyllam crediderim* cet. XV, 19 seq. et *citius falsum producere testem possis* cet. XVI, 32 seq. — 221. *Themison* Laodicenus Syrus, medicus clarissimus, qui et novam medicinae condidit sectam. Hoc loco pro quovis medico, a quo *aegros occidi* salse dixit poëta. Sic in Molieri comoedia, *le malade imaginaire*, novo medicinae doctori a collegio medico datur potestas *impune occidendi per totam terram.* *auctumno*, in quo frequentiores sunt morbi. — 222. *Basilus*, advocatus eo tempore, praevaricator; vet. Schol. prob. Dorleans, ut poëta *socios* dixerit clientes, quod causidicum comitati sint, vel quod Basilus non modo extraneos, sed et sibi coniunctissimos praevaricatione prodiderit. Vtraque tamen ratio dura est. Cf. VII, 145 seq. ubi tamen Basilus laudatur. Alii forte rectius praefectum et spoliatorem provincialium significari putant, coll. Lucan. IV, 415 seq. qui tamen locus parum ad rem facit. Possit etiam designari magister societatis, qui *socios*, publicanos, dolis circumvenerit. — *Hirrus* tutoris fraudulenti nomen nobis ignotum. *Circumscribere*, ut *circumvenire*, *circumducere* et *circumire* pro decipere, defraudare. — 223. *exsorbeat viros*, v. ad VI, 126. et IX, 59. *longa*, procera. Nota Ach. est: *longa* potius pro macilenta, Gall. *efflanquée*, ut expressit Dusaulx: nam in feminis vis Venerea eas macilentas eoque *longas* efficit. 224. De *Maura* v. VI, 307 seq. *Hamillus* s. *Amillus* infamis corruptor et paedico. *Percurram citius*, ut v. 220. *promtius expediam*, et XIV, 27. *contexere cursu.*

227 seq. Alia recensentur senectutis incommoda. Conf. Sen. Ep. 101. *luscis*, unoculis, *invidet*, qui plane coecus est, tamquam multo felicioribus. Verbum *invidere* apposite h. l. dici, quoniam proprium id senum sit, monet Lubin. 229. Quidam senes alienis digitis uti coguntur propter chiragram vel paralysin. — 230. *Ipse*, quia gulosus est, *suetus rictum diducere*, instar bestiae voracis, nunc cibum ne sua quidem manu capere potest, ob chiragram, et hinc *hiat tantum*, *ceu pullus hirundinis*, quem cibat mater; cuius *os plenum* est cibis et venter *ieiunus*. Venustae comparationes hominis gulosi vel senis, cui non maior quam edendi voluptas est, cum bestia voraci et pullis hirundinum. Poëtae animo obversata videntur prae-

clara verba Pluti ap. Lucian. in Timone (T. I, p. 158. ed. Schmid.): Ἐμὲ οἱ ἐπελπίσαντες ἐν τῇ ἀγορᾷ περιμένουσι κεχηνότες, ὥσπερ τὴν χελιδόνα προσπετομένην τετριγότες οἱ νεοττοί, et Homeri Il. IX, 323. 324. ubi Eustath. p. 655. 2. laudat versum Achaei tragici: Χάσκοντα λιμῷ μόσχον ὡς χελιδόνος. Cf. Huschke Anal. crit. p. 100.

233 seq. *Omni membrorum* sensuumque *damno maior* est *dementia* senum; omnium miserrimum est, quod praeter corporis vires etiam memoria, ratio et reliquae animi vires labant atque hebescunt, quod senes iterum desipiunt et repuerascunt. Δὶς παῖδες οἱ γέροντες. Conf. ad v. 199. — 236. *eduxit*, educavit. — *Nam saevo*, iniquissimo, *codice*, codicillo, testamento, *suos*, proximos cognatus, *vetat esse heredes*, exheredat, per oblivionem, *et bona tota feruntur ad Phialen*, testamento relinquuntur fellatrici, quae *halitu artificis oris* senem ita delinivit, ut suorum plane oblivisceretur cognatorum eamque ex asse heredem institueret, immemor simul legis, quae id vetabat. — 238. *halitus artificis oris*, halitus artifex, h. e. artificiosus, scitus, *oris*, mulieris fellantis. « Halitus impurus *oris artificis*, quod tum fellatione, tum blandiloquio hereditatem senis captaverat; *quod steterat*, ex eo, quod tam diu prostiterit. » Schol. *in carcere fornicis*, in angustis cellis et *veteri centone fumoque lucernae foedis*, quales solent esse in carceribus et in lupanaribus.

240—288. *Vt*, h. e. quamvis senes etiam multi corpore et animo vigeant, in longa tamen illa vita multa vident et patiuntur acerbissima, quae non sensissent, nisi ad summam vixissent senectutem, praematuram propinquorum mortem, miseramque ipsorum ac patriae fortunam. *ducenda sunt funera natorum* proprie dicitur: nam in funebris pompae ordine praeibant ac *ducebant*, qui sanguine proximi mortuum contingebant; Henn. 242. *sororibus* earum. 245. *veste nigra*, pulla, ob luctum.

246—255. Quae modo dixerat poëta, nunc illustrat exemplo Nestoris. *Rex Pylius*, Noster. rex Pyli in Elide; quem ultra duas hominum aetates, γενεάς, vixisse tradit *Homerus* Il. α, 250 seq. non vero CCC annos, quos ei tribuunt recentiores poëtae, quorum errorem ridiculum peperit vox γενεά male intellecta. Itaque h. l. non Homerica, sed vulgaris tantum opinio erat ridenda. 247. *vitae a cornice*, a cornicis vita, *secundae*; non ei paris, sed proximae et longissimae post eam. *Cornici* fabulose ab Hesiodo novem hominum aetates tribui, referunt Plin. VII, 48. et Macrob. VII, 5. — 248. *tot*, tria. 249. *com-*

putat, numerat, *iam annos suos dextra*: nam veteres numerabant computabantve per digitos, et numerum quidem centenario minorem sinistrae, maiorem dextrae manus digitis, usque ad ducentesimum, qui a dextra rursum ad sinistram referebatur, ut trecentesimo maior inde iterum ad dextram. — 250. *novum toties mustum bibit*, tot auctumnos, h. e. annos vixit. 251. *quantum queratur de legibus fatorum*, quibus tam longa ipsi vita sit constituta. *de nimio stamine* Parcarum, h. e. de vita nimis diuturna. — 252. *quum videt acris Antilochi barbam*, h. e. Antilochum, filium suum fortissimum et iam barbatum (quae gravissimi luctus causae sunt), *ardentem* in rogo, occisum a Memnone, quum patrem in pugna servasset. Virtus Antilochi nota ex Homero, ut et pietas insignis in patrem, unde Φιλοπάτωρ dictus est. — 253. *quaerit ab omni, quisquis adest socius*, v. Var. Lect. ad v. 211. — 254. *cur haec in tempora*, tamdiu, ut filium immatura morte defunctum videat; *duret*, vivat. 255. *dignum tam longo aevo*, tamquam summa calamitate poenaque gravissima. Servius ad Virg. Aen. IX, 497. notat, Iuvenalem ex eo loco traxisse colorem.

256. *Haec eadem* sc. queritur (v. 251.) vel lugens quaerit (v. 253.). *Peleus* pater Achillis. *raptum* morte immatura et interfectum a Paride. Quo nuntio accepto Peleus moerore confectus obiit. 257. *alius*, Laërtes, *cui fas* est *lugere Ithacum*, Ithacum Vlyssem (v. ad XIV, 287.), filium suum, *natantem*, decem annos per maria iactatum et tristi errore vagantem, vel saepe naufragum.

258 seq. Felix fuisset Priamus, si ante excidium Troiae tristemque suorum fortunam mortuus esset. Cf. Cic. Tusc. Quaest. I, 35. quem locum poëta imitatione expressit. Tiberius contra identidem felicem Priamum vocabat, quod superstes omnium suorum exstitisset. v. Suet. Tib. 62. *venisset ad umbras Assaraci*, h. e. maiorum suorum, bonum ac facilem sortitus exitum. *Assaracus* Trois filius et frater Ganymedis atque Ili, qui Ilus Laomedontem genuit, patrem Priami. *magnis solennibus*, splendida pompa, magnifico apparatu funebri. *funus*, corpus mortui patris. *portante Hectore*, filio maximo natu, et *fratribus* eius. Funera humeris et patrum corpora a filiis portari solebant; Graug. — 261. *inter lacrumas Iliadum*, matronarum Troianarum, funus prosequentium lamentis, ululatu, ploratibus, naeniis et *planctu*, qui perpetuus est mos et veterum et barbarorum populorum. *ut*, ita ut. *primos edere*

planctus, more praeficarum, quae luctum modumque plangendi ac lamentandi ceteris feminis praeibant. — 262. *Cassandra* et *Polyxena* filiae Priami. *Palla* Gr. πέπλος, mantel, propr. Angl. *shawl* et quidem geminatum vel triplicatum. — *scissa palla*: nam in luctu et pompa funebri vestes scindi solebant. 263. *tempore diverso*, alio et quidem priori, *quo non*, nondum, *Paris carinas coeperat aedificare audaces*, h. e. audax, navigaturus sc. et rapturus Helenam; antequam patriam vidisset eversam.

265. *Longa dies*, vita, *quid* commodi *contulit*, praestitit Priamo, quid profuit ei? *Asiam* propriam s. minorem, et quidem h. l. eius partem florentissimam, Troadem, quae Priami imperio subiecta erat. Haec pristinae et praesentis fortunae comparatio multum valet ad commiserationem faciendam.

267—270. Cf. omnino Virg. Aen. II, 506—558. ibique Heyne in Exc. XI. de Priami nece. *Tunc miles tremulus* senio, Priamus, *arma tulit*, cepit et induit, ut impetum Graecorum propulsaret, *posita tiara*, fascia, diademate, regio insigni, *et ruit*, iugulatus a Neoptolemo, *ante aram Iovis* Hercei, Ἑρκείου. —268—270. Comparatio aptissima et ad miserationem egregie comparata; simplex tamen et obvia, ad quam mentio *arae* facile ducere poterat. ruit ante aram, *ut vetulus bos*, gravius sonant illa Virg. Aen. V, 481. *Sternitur exanimisque tremens procumbit humi bos*; Ach. 270. *iam fastiditus*, contemtus, *ab ingrato aratro*, h. e. agricola, qui bovem iam ob senium arando inutilem mactat, immemor tot laborum officiorumque, quae ille praestitit.

271. 272. *Exitus* tamen *ille*, mors et extrema fata Priami fuere *utcumque*, quodammodo, *hominis* mors, non belluae, ut mors *uxoris* eius, Hecubae, quae propter luctum animique acerbitatem quamdam et rabiem conversa dicitur in canem. Vetus Schol. „Hecuba, dicit, excoecato Polymnestore, quum saxis impelleretur a populo Thracum, versa in *canem* fertur. An quia Graecis convitia congerebat, *canem* nominaverunt?" — *Latravit rictu canino*, ut ap. Ovid. l. l. v. 568.

273. *Festino ad nostros*, Romanos, ad exempla Romanorum, quibus longa vita fuit perniciosa. *Regem Ponti*, Mithridatem, qui annos LXIX vixit et, bellis infeliciter adversus Romanos gestis, Bituiti manu periit. *transeo*, ut VI, 602. — 274. *Croesum*, opulentissimum regem Lydiae, qui, antequam a Cyro captus esset, felicissimus sibi hominum esse vi-

debatur, cuique *Solon* dixisse fertur, neminem ante obitum beatum esse dicendum. Hanc Solonis sententiam expressere multi, v. c. Eurip. in Troad. v. 510. in Iphig. Aul. v. 161. et Ovid. Met. III, 135 seq. Illam vero Solonis apud Croesum commorationem disputationemque de fortuna humana dubiam facit chronologia.

276—282. Exemplo C. Marii et v. 283—288. Pompeii probatur, quam perniciosa saepe hominibus sit longa vita, et, si haec brevior fuisset, quot mala evitassent multi. 276—278. Nisi tam longa fuisset Marii vita, non perpessus esset tot calamitates, *exsilium*, *carcerem*, *paludes* cet. Nam ex Vrbe pulsus a Sulla profugit *Minturnas* (oppidum in Auruncis, ad Liris ostia, in confinio Latii et Campaniae), ubi, equitibus Sullae eum persequentibus, in *paludibus* latuit et deinde proditus quidem atque a Minturnensibus in custodiam (*carcerem*) mulieris privatae traditus, sed, quum nemo eum occidere auderet, in navem publicam impositus est: ea traiecit in Africam et *Carthaginem* appulit, ubi exsul et pauper *panem mendicasse* dicitur. Quo modo Marius obierit, discrepat inter scriptores: constat tamen, eum senectute confectum et primo septimi consulatus mense mortuum esse. — 278. *Hinc*, e longiori vita. — *illo cive*, C. Mario. 280—282. Si statim mortuus esset post triumphum de Cimbris et Teutonis s. Teutonibus actum. *animam opimam*, praeclaram, aut laetitia exsultantem propter spolia *opima* (h. e. tot tantasque victorias), vel ad satietatem. — 282. *de curru Teutonico*, quo vehebatur triumphans de Teutonibus.

283—286. Cn. *Pompeius* Magnus Neapoli in Campania gravi laborabat febri, sed *optanda* ac salutari, quam ei *dedisse* vel immisisse videri poterat *Campania provida*, quasi praevidens mala ipsi imminentia, h. e. prospera sors ita tulit, ut graviter aegrotaret Neapoli; sed *vota publica*, a *multis urbibus* pro eius sanitate concepta, *vicerunt*, a diis exaudita perfecerunt, ut ex morbo convalesceret: *igitur Fortuna* adversa multas et *ipsi* et *Vrbi* importavit calamitates fecitque, ut ei *victo* a Caesare in pugna Pharsalica et ad Ptolemaeum, Aegypti regem, confugienti ab Achilla, praefecto regio, et L. Septimio trib. mil. gladiis *auferretur caput servatum*, ad hanc ignominiam calamitatemque reservatum vel servatum in adventum Caesaris. (Πομπηΐου τὴν μὲν κεφαλὴν ἀποτεμόντες οἱ περὶ Ποθεινὸν ἐφύλασσον Καίσαρι, ὡς ἐπὶ μεγίσταις ἀμοιβαῖς, Appian. bell. civ. II, 86. pr.) Pompeius autem, tantus vir, qui tres gessit consulatus totidemque trium-

pbis ex tribus orbis terrarum partibus relatis *Magni* cognomen sibi peperit, obtruncatus est pridie natalis sui duodesexagesimi. — 286. Cf. Barth. Advers. IX, 14. qui poëtam ad Corn. Severi versus allusisse suspicabatur. 287. P. Corn. *Lentulus*, Sura, P. principis Senatus nepos, qui a. V. 682. Consul fuerat, et C. *Cethegus*, socii *Catilinae*. *Integer et cadavere toto*, non abscisso capite vel corpore truncato, ut Pompeius. Lentulus et Cethegus iussu Ciceronis in carcere necati sunt; Catilina in acie fortiter pugnans cum suis periit. Horum itaque conditio et mors minus acerba fuit et ignominiosa, quam Pompeii, etsi is tantus vir fuit et illi contra rem publicam coniurarunt.

289—345. *Forma* pulcra etiam multis iniuriis, corruptioni aliisque periculis obnoxia adeoque non exoptanda est. . *Murmure*, susurro, ψιθυρισμῷ, obscura voce intra dentes edita; quo vota parum honesta designantur. v. ad VI, 539. Ardentius autem magisque *puellis*, quam *pueris formam* pulcram *optat mater*, quoniam ea utilior est illis, quam his; unde h. l. egregie *maiori murmuri* opponitur *modicum*. 290. *quum*, quoties, *videt*, adit, *fanum Veneris*, quae et pulcerrima dearum est et symbolum amoris ac venustatis. Colebatur etiam olim Ἀφροδίτη ψίθυρος in templo, in quo mulieres preces ac vota huic deae insusurrabant. *mater anxia*, sollicita de forma liberorum et anxie precans. 291. *Usque ad delicias votorum*, ita ut pro ipsis vota deliciarum dulcedinisque plena faciat, quibus favorem animumque Deae, qualis Venus est, conciliari posse sperat. Ita mentem poëtae recte mihi cepisse videor. (1)

291. *Cur tamen corripias*, reprehendas haec vota, tamquam inhonesta, quandoquidem et *Latona Dianae*, filiae suae, pulcritudine delectatur? Conf. praeclarus locus Virg. Aen. I, 498 seq. qui animo poëtae obversabatur. *inquit*, scil. illa mater, vel potius pro *inquis* aut *inquitis*; nam *inquit*, ut Gr. ἔφη et φησί, saepissime dicitur pro *inquis*, *inquitis* et *inquiunt*, ubi aliquid nobis ab uno seu pluribus, a praesente seu absente, obiici fingimus innuimusque, aliquem nobis contradicturum esse; quod iam notatum est multisque exemplis comprobatum a Bentl.

(1) Minus apte alii, v. c. ex votis ipsis captans delicias et gaudia, Prat. optans, ut tam formosa sit, ut eam iuvenes in suos amplexus optent, usque ad delicata nimis vota, Brit. usque adeo demens, ut etiam delicias in votis voveat filiabus et ut in amplexus ob pulcritudinem rapiantur, Schurzfl. usque ad hoc deliciae hominum veniunt, ut pulcritudinem optent filiis suis, Schol. languenti ardentique desiderio, Bahrdt.

Gron. Drak. Schellero in Lex. et a me ipso ad Liv. VI, 40, 3.

293 seq. Respondet poëta, ostenditque exemplis Lucretiae, Virginiae aliarumque mulierum pulcerrimarum, in quantis illae periculis versentur. *faciem* pulcram. *Lucretia*, quae propter formam a Sex. Tarquinio per vim stuprata necem sibi conscivit. 294. *Virginia*, a patre, L. Virginio, occisa, ut pudicitia eius ab insidiis Appii Decemviri libidinosi vindicaretur. *Rutila* mulier deformis et gibbosa, quae illis temporibus vixisse videtur. Vulgo designari putant Liviam, Rutilii uxorem, quam excessisse quidem XCVII annos, nec tamen gibbosam fuisse, Plinius VII, 48. memorat. Lepide autem h. l. utriusque feminae forma comparatur. 295. *suam* sc. faciem et formam. 296. *trepidos*, sollicitos de castitate filii; verentes, ne corrumpatur.

297. Vera sententia, quam etiam expressere Petron. 94. Martial. VIII, 53. Ovid. Her. XVI, 282. et Am. III, 4, 41 seq. al. — 298. *horrida domus*, disciplina et institutio severa, tetrica ac tristis, sine cultu et elegantia, qualis *veterum Sabinorum* fuit. v. Var. Lect. 300. *vultum modesto sanguine ferventem*, suffusum rubore vel pudore, quod est τὸ χρῶμα τῆς ἀρετῆς. 301. *natura larga*, liberalis, benigna. Quoad sensum melius iungi possunt *natura benigna* et *larga manu*. — 304. *Non licet esse viris*, desinunt mox esse viri; nam (quae ratio adiicitur) formosi solent effeminari et vel corrumpi, s. stuprari et pati muliebria, vel castrari; vel pathici fiunt et cinaedi, vel spadones. — *corruptoris improbitas*, cinaedus improbus. 305. *tentare*, sollicitare muneribus, ut filios suos corrumpi patiantur; vel ipsos parentes donis sollicitare ad stuprum.

306—309. Formosi pueri ac iuvenes vel *castrantur* vel *rapiuntur* sc. ad stuprum (ut *rapere virginem* et *rapta*, ap. Liv. Sallust. Ovid.) a potentioribus, quod non verendum est deformibus. *castravit;* v. ad VI, 368 seq. — 308. *Neronis* paederastia nota e Suet. c. 28. al. *praetextatum*, v. ad I, 78. Koenig ad Pers. V, 30. haec adnotavit: Frequentem fuisse amorem in praetextatos, in primis sub Imperatoribus, eamque aetatem omnis generis libidini maxime fuisse expositam, constat ex Cic. in Phil. II, 18. in Catil. II, 2. et 10. multisque locis Martialis. *loripedem*, v. ad II, 23. *Strumosus* dictus a *struma*, tumore glanduloso, qui in lateribus, inguinibus, sed maxime in cervice nascitur (v. Cels. V, 28. s. 7.), et *scrofula* quoque, Gr. χοιράς, vocatur, quoniam sues hoc morbo potissimum laborant.

310. *I nunc*, ut VI, 306. ubi v. not. *specie*, forma, et

quidem pulcra. 312. *Publicus adulter*, qui omnes amat appetitque matronas et ab iis amatur; ut fere *iuvenum publica cura* dicitur Horat. Od. II, 8, 8.

312—317. Poenae adulterorum deprehensorum magis permissae maritorum vel magistratuum Caesarumque arbitrio, quam legibus definitae fuisse videntur, et in feminis mitiores erant. Nota Heinrichii est: Videtur Romanis privatim, quamvis sine lege, permissum fuisse, ut adulteros deprehensos pro lubitu punirent, παρατιλμῷ, ῥαφανιδῶσει, *mugile*, ut loris conciderent, pecuniis extorquerent, viro mulctarent, interficerent, quod ex Horat. Serm. I, 2. Varr. de Pace, Catull. carm. 15. Plauti Poenulo et Nostro constat. — 313. *nec erit felicior Marte*, in adulterio deprehendetur, ut Mars, quem eum Venere concumbentem Vulcanus, Veneris maritus, *laqueis* vel potius retibus impeditum omnibus diis videndum praebuit; quae lepida fabula, faecete h. l. memorata, notissima est ex Hom. Odyss. Θ, 266 seq. Ovid. Met. IV, 171. *Astrum* autem *Martis* poëta forsan pro ipso Marte dixit respectu sideris natalitii, cui hoc Martis infortunium tribuit, et huius astri, quod infaustum erat. Nec tamen dissimulo, hanc interpretandi rationem duram esse. — 314. *Exigit plus*, poenam graviorem. 316. *secat*, concidit, lacerat. Cf. Horat. Epod. IV, 11. ibique Mitscherl. — 317. Vetus Schol. "*Mugilis* (s. *mugil*) piscis grandis capitis (unde et *capito* dicitur, Gall. *mulet*), postremus exilis, qui (aeque ac scorpio et raphanus) in podicem moechorum deprehensorum (Athenis olim) solebat immitti." De ipso pisce v. Athen. VII, 16. (77. 78.) p. 306. 307.

318. *tuus Endymion*, filius tuus formosus. *Endymion* pastor, a Luna adamatus: qui mythus inde ortus, quod primus lunae cursum observavit (v. Plin. II, 9.), et pulcer fuit; summam enim hominis pulcritudinem adumbraturi poëtae fingunt, deos eius amore captos esse eumque rapuisse. *dilectae*, formosae, et quam amat propter pulcritudinem. — 319. *Servilia* matrona deformis ac dives. Nomen cuiusdam mulieris turpissimae; Schol. Vix crediderim, poëtam respexisse duas Servilias, turpissimas Catonis sorores, e quibus altera, Bruti mater, cum Caesare libidinis commercium habuit, altera autem a Lucullo, marito suo, ob prostratam pudicitiam fuit repudiata. Illa certe non *numos dedit* Caesari, sed amplissima potius ab eo accepit dona ac praedia. v. Suet. et Plut. ll. cc. — 320. *illius*, huius Serviliae. *Exuet* filius tuus turpi matronae, qualis Ser-

vilia est, *omnem corporis ornatum*, h. e. amores eius sectabitur, donec omnibus eam nudaverit unionibus vel gemmis reliquoque corporis ornatu. (1) — 321. *quid enim* pretii ac muneris *ulla* mulier impudica *negaverit udis inguinibus*, in Venerem libidinemque conferre dubitabit? 322. *Oppia* iudice Brit. forte patricia ac nobilis, *Catulla* vero plebeia, vel illa liberalis ac prodiga et haec avara, vel denique illa dives et haec pauper. Nota Ach. est: "Sic omnes interpretes. Ego vero sensum multo magis satiricum h. l. aperio: scil. *Catulla* mulier infamis et impudica (*libertine effrontée*), quae publice notabatur, *Oppia* mulier formosa et pudica, *prude achevée*. Porro, quum illas poëta opposuerit, in animo ei fuisse suspicor, omnes feminas impudicitiae insimulare." *Casta* tamen mulier parum apte h. l. memorari videtur. *Oppia* forsan h. l. nomen deformissimae, et *Catulla* formosissimae mulieris. *Catulla* certe, cuius mentionem facit Martialis VIII, 53, et formosissima fuit et impudicissima. — 323. Idem Ach. ita interpretatur: *femina* omnis, quaecumque, sit *deterior* aut melior, habet *totos*, eosdem, *mores illic*, quum de inguinibus udis agitur, Gall. *toute femme bonne ou mauvaise est la même, quand il s'agit de ..., et ne refusera jamais, quoiqu'il en coûte, d'assouvir sa passion.* Sed quam dura sit haec explicatio, vix est quod moneam. Vulgaris est haec: *Femina deterior*, in ceteris male morata et in reliquos omnes avara et nequam, *illic habet totos mores*, hic induit comitatem, liberalitatem cet. ut moechis largiatur et placeat. Sed bene haec adnotavit Manso: "Ipse olim tentaveram *tortos* pro *totos*, respiciens ad Plauti (Menaechm. IV, 2, 25.) conditiones *tortas* et confragosas. h. e. ambiguas et difficiles, et ad Persii *mores curvos* et *intortos* (III, 52. V, 38.), h. e. abnormes et ad regulam non exactos. Nunc accuratius re perpensa mentem muto et *totos mores* de universa vivendi agendique ratione intelligo. Dixerat poëta de libidinibus feminarum generosiorum et summo loco natarum. His missis, pergit: Quid dicam de *feminis deterioribus*, i. e. inferioris conditionis? Hae totae ab inguinibus pendent; harum *mores* et consuetudines plane *illic* (in inguinibus) sunt et inguinum imperio temperantur. Habemus epiphonema satis aptum et claudenda sententia dignum, cui,

(1) Interpretes, quotquot vidi, haec verba ita exponunt: *exuet* Servilia *omnem corporis ornatum*, ut adultero donet. Sed verbum *exuet* ad idem subiectum, ad quod *fiet*, referendum est.

si verba spectemus, non absimile fuerit Lucretianum illud VI, 1203. *Huc hominis totae vireis corpusque fluebat.* Ceterum frustra quaeritur, quae sint *Oppia*, *Hippia* et *Catulla*, quaeve sub earum nomine lateant. Si admittimus lectionem *Hippia*, quaeque h. l. occurrat, eandem esse dicimus cum *Hippia*, cuius poëta VI, 82. meminit, habemus senatoris Rom. uxorem. De Catulla nil certi quidem diserta testimonia definiunt, nec tamen repugnant generosae familiae, quae de ea, si modo nostra fuerit, Iuven. II, 49. et Mart. VIII, 53. praedicant. Non vero opponere sibi invicem voluit Iuvenalis *Oppiam* et *Catullam*, sed potius utriusque exemplo docere, feminas vel nobilissimas, si libidine corripiantur, temperare sibi non posse, quin, generis et loci immemores, famam ac numos abiiciant. „ Huic tamen consilio non repugnat oppositio, quae probabilis quoque fit ex vocc. *sive*, *sive*. Fortasse etiam non deerunt, qui *amores* legere malint.

324. *Sed casto quid forma pulcra nocet?* Obiectio, quam refellit poëta exemplis *Hippolyti* et *Bellerophontis*, quorum castitas vel in proverbium venit, quosque *grave propositum* castae vitae vel castitatis servandae non a periculis tutos praestitit, sed in ea potius coniecit. *Quid profuit immo*, potius (Gall. *au contraire*) bis, libidini incestoque amori mulierum restitisse et castitatem servasse? *Hippolytus*, Thesei filius pulcerrimus, qui a Phaedra noverca, cuius incesto amori non obsequebatur, falso apud patrem stupri insimulatus et, quum huius iram fugeret, ab equis, quos Neptunus, Thesei precibus ad vindictam provocatus, consternaverat, curru deiectus raptatusque misere periit. *Bellerophon* s. Bellerophontes filius Glauci et Sisyphi, Corinthiorum regis, nepos, qui, quum a Proeto, Argivorum rege, hospitio exceptus et ab eius uxore *Stheneboea* ad adulterium pellectus esset, propter repulsam ab ea stupri apud maritum accusatus et ad Iobaten socerum missus est, ut ab eo interficeretur. — 327. *Stheneboea*, quae Ἄντεια dicitur Hom. Il. ζ, 160. et vel Iobatae vel Amphianactis filia fuit. *Cressa* Phaedra, Minois regis Cretensis filia. Cur vero *Cressa* h. l. dicitur, nec potius proprio nomine *Phaedra?* Nonne ex hac quoque, ut ex aliis causis, probabile fit, Phaedrae iam antea mentionem factam et a librariis lectionem v. 326. corruptam esse? vid. ibi Var. Lect. — 328. *Concussere se*, propter repulsam commotae sunt, excitarunt se iratae ad vindictam, ut ap. Flor. III, 1. pr. *non leviter se Numidia concussit* ad pugnandum, ad bellum fortiter

gerendum. Genus loquendi a leone, qui iratus se caudamque concutit, petitum videtur, non a luctatoribus, qui certaturi manus concutiunt; nisi malis: *concussere se*, animum agitarunt, vindictam secum animo volutarunt. Conf. Virg. Aen. VII, 338. ibique Heyne. Sed illud aptius graviusque. 329. *Quum pudor* ob rem turpem, qualem meditabantur Phaedra et Stheneboea, *stimulos admovet odio*, accendit odium et iram. Genus loquendi notum ductumque a *stimulo* κέντρῳ s. σαυρωτῆρι, quo equi aut boves aratores pungi et incitari solebant, unde proverb. πρὸς κέντρα λακτίζειν et κεντρηνεκέες ἵπποι.

329—345. Pulcritudinem esse noxiam, probatur etiam exemplo C. Silii, iuvenis formosissimi et consulis designati, cui Messalina, Claudii Imp. uxor, insano amore capta, palam nupsit, absente marito Ostiamque sacrificii causa profecto; quae et ipsi et Silio causa exitii fuit. Nota Ach. est: „Iuvenalis h. l., ipsa historia mitior, in Silio multo maioris pretii virum nobis offert, quam re vera fuit: nam Silius quidem a Messalina sollicitatus Iuniam Silanam uxorem suam repudiavit; at ille paulo post, et ambitione pessima ductus, et honorum atque dignitatum spe mente occoecatus, ipsam vicissim Messalinam impulit, ut insanas illas nuptias celebraret.„ Silius tamen id fecit necessitate coactus, quamvis non ita castus et propositi tenax, ut Hippolytus et Bellerophon, tamen non minus fere dignus fuit, cuius misereamur. — *Elige*, dic, *quidnam suadendum esse putes* Silio, precibusne Messalinae obsequatur eamque uxorem ducat, nec ne? Si duxerit, periculum mortis metuendum a Claudio; si abnuerit, a Messalina. Conditio itaque eius miserrima fuit certumque et inevitabile exitium. 332. *rapitur* Silius *Messalinae oculis*, amore ardentibus, h. e. amore eius detinetur ac devincitur, *exstinguendus*, periturus, ut pereat: nam oculi vel facies aliaeque partes corporis pulchrae adspicientem *capere*, *rapere*, *sibi subripere* et *venari* dicuntur. Male iungunt: *rapitur exstinguendus oculis Messalinae*, occidendus ante oculos eius.

333—336. Describuntur solennia nuptiarum Messalinae et Silii, de quibus conf. Tac. Ann. XI, 27. — 334. *Flameolo* velo, quo tecta sponsa vel nova nupta traditur sponso. *Tyrius*, purpureus, *Genialis* sc. lectus nuptialis, purpura stratus. v. ad VI, 22. *in hortis* Lucullianis, de quibus v. Tacit. eiusque intpp. Ann. XI, 32. et 37. quibus tamen locis memorat, Messalinam nuptiis demum celebratis in hortos illos digressam et in iis interfectam esse. Henninius monet, salem habere voc. *palam*, poë-

tamque, ut indomitam Messalinae libidinem ureret, notare, cum contra morem Romanorum non in *lecto adverso*, qui fere in atrio domus ante ipsam ianuam (*adversus* ianuam, de quo v. Lips. Elect. I, 17.) statuebatur, sed publice *in hortis* pudorem prostituisse, obiterque ita tangi mirificum Imperatoris mariti stuporem. Conf. Tac. Ann. XI, 27.—335. Poëta non ait, antiquas sive ritus antiqui dotes fuisse *decies centena*; sed notat invidiosam illo aevo Romanorum opulentiam, quae tantum ab antiqua tenuitate recesserat, ut quasi legitima et solennis dotium summa esset decies centena millia, unde et Seneca: *Pantomimae decies sestertio nuubnt*; Rigalt. v. ad VI, 137.—336. *Auspex* adhibebatur in nuptiis, ut auctoritatem iis daret et per eum auspicia caperent sponsus ac sponsa; nam ânspicato, ut alia, sic quoque matrimonia contrahebantur: *dos* etiam *inter auspices consignabatur*, Suet Claud. 26. (Conf. Ern. clav. Cic. v. *Auspex*, Tac. Ann. XI, 27. XIII, 37.) Ciceronis autem aevo res non amplius in usu fuit, sed nomen tantum. v. Cic. de div. I, 16. *cum signatoribus* tabularum dotis s. nuptialium, inter quos ipsum quoque Claudium fuisse quidam putarunt, *inductum*, *quasi de industria simularentur nuptiae ad avertendum transferendumque periculum, quod imminere ipsi per quaedam ostenta portenderetur.* Ita Suet. Claud. 29. Enimvero ille non ultimus domus suae dedecus scire potuisset (v. 342.), si ipse inter signatores hoc praetextu allato adfuisset; Ach.

237 seq. Poëta ipsum alloquitur Silium: *Tu putabas* forte, haec clam Claudio Imp. futura esse: sed Messalina, non contenta furtivis adulteriis et secura ob stuporem mariti, palam ac *legitime*, adhibitis scil. signatoribus tabularum dotis, auspice cet., iusta et cuncta nuptiarum solennia celebrare voluit ac celebravit. Itaque *dic*, *quid placeat* tibi, ducturusne sis Messalinam uxorem, nec ne? *Nisi parere velis* et obsequi insano amori ac voluntati Messalinae, quae palam et legitime vult nubere, *pereundum* tibi *est ante lucernas*, λυχναψίαν, antequam accendi solent lucernae, h. e. ante vesperam, confestim, iussu iratae feminae: *si* autem *scelus admittas*, palam ac legitime eam duxeris uxorem, *dabitur mora parvula* supplicio tuo, *dum res* cet., h. e. ipsi Claudio poenam temeritatis scelerisque dabis, quam primum rem compererit. 341—345. Bene poëta notat stuporem Claudii et facete Silium hortatur, ut Messalinae desiderio satis faciat. *Res nota* fuit *Vrbi et populo*, priusquam *contigit Principis aures*. *Ille* Princeps *dedecus domus* Augu-

stae *ultimus*, postremo omnium, *sciet*, et *sciet* tantum, non ulciscetur: nam Messalina effugisset poenam sceleris, nisi Narcissus caedem eius properavisset. *Interea*, dum res temeraria ad Principis aures pervenerit, *tu*, Sili, *obsequere imperio* et cupidini Messalinae; *sit* tibi *tanti* pretii *vita dierum paucorum*, h. e. fac illud, ut certe aliquot dies vitam protrahas: nam si parere abnueris, extemplo Messalinae iussu tibi percundum erit; si eius amori ac desiderio satis feceris, vives saltem aliquot dies, donec res contigerit Principis aures, qui ultimus eam resciscet. 344. 345. Quodcumque ceperis consilium, vel quaecumque ratio tibi levior meliorque visa fuerit, mors tibi parata est, sive a Messalina, sive a Claudio. 345. *pulcra et candida cervix*, quae pulcritudo exitialis fuit Silio et immaturae mortis causa.

346–366. Locus plane divinus omniumque, quos memini, gravitate ac praestantia sententiarum nobilissimus. 346. *Nil ergo optabunt homines?* Vetabimus ergo homini vota? nihil minus: haec obiectio suo stat talo et magni ponderis est, siquidem omnis hominum vita (et maxima eius voluptas), si rem accurate ad rationem voces, nihil aliud est, quam concatenata spei et votorum successio, qua demta homo quid erit, nisi iners stupor, nisi viva morte sepultus; sed vota exsuperantissimae Dei providentiae sunt accommodanda, quae mens est Nostri, qui hac Sat. idem docet, quod in Enchiridio Epictetus et in morali philosophia Stoici, Hennin.

347 seq. Σωκράτης εὔχετο πρὸς τοὺς θεοὺς ἁπλῶς τἀγαθὰ διδόναι, ὡς τοὺς θεοὺς κάλλιστα εἰδότας, ὁποῖα ἀγαθά ἐστι· τοὺς δὲ εὐχομένους χρυσίον ἢ ἀργύριον ἢ τυραννίδα ἢ ἄλλο τι τῶν τοιούτων, οὐδὲν διάφορον ἐνόμιζεν εὔχεσθαι, ἢ εἰ κυβείαν ἢ μάχην ἢ ἄλλο τι εὔχοιντο τῶν φανερῶς ἀδήλων, ὅπως ἀποβήσοιτο, Xenoph. Mem. Socr. I, 3, 2. Ἄνθρωποι δὲ μάταια νομίζομεν, εἰδότες οὐδέν· θεοὶ δὲ κατὰ σφέτερον πάντα τελοῦσι νόον, Theogn. Sent. v. 141. 142. Θεοῖς εὔχου, οἷς ἐστι μέγα κράτος· οὔ τι ἄτερ θεῶν Γίγνεται ἀνθρώποις, οὔτ' ἀγάθ' οὔτε κακά, ibid. v. 171. 172. Ipse Socrates ap. Plat. Alcib. II. p. 154. ed. Nürnbergeri: Δοκεῖ μοι φρόνιμός τις εἶναι ἐκεῖνος ὁ ποιητής, ὅς φίλοις ἀνοήτοις τισὶ χρησάμενος, ὁρῶν αὐτοὺς καὶ πράττοντας καὶ εὐχομένους ἅπερ οὐ βέλτιον ἦν, ἐκείνοις δὲ ἐδόκει, κοινῇ ὑπὲρ ἁπάντων αὐτῶν εὐχὴν ποιήσασθαι. λέγει δέ πως ὡδί. Ζεῦ βασιλεῦ, τὰ μὲν ἐσθλὰ καὶ εὐχομένοις καὶ ἀνεύκτοις Ἄμμι δίδου, τὰ δὲ δεινὰ καὶ εὐχομένοις ἀπαλέξειν κελεύει. et pag. 172. Τοῦτον μὲν τοίνυν καὶ Λακεδαιμόνιοι τὸν ποιητὴν ἐζηλωκότες, εἴτε καὶ αὐτοὶ οὕτως ἐπεσκεμμένοι, καὶ ἰδίᾳ καὶ δημοσίᾳ ἑκάστοτε παραπλησίαν εὐχὴν εὔχονται, τὰ καλὰ ἐπὶ τοῖς ἀγαθοῖς τοὺς θεοὺς διδόναι κελεύοντες αὖ σφίσιν αὐτοῖς. πλεῖον δ' οὐδεὶς ἂν ἐκείνων εὐξαμένων ἀκούσειε. — 349. *pro iucundis*, pro iis, quae nobis iucundissima videntur, vel quae ad voluptatem spectant et maxime a nobis expeti solent. 350. Dii enim nobis dant utilia, etiam non petita; nos saepe noxia votis expetimus.

352. 353. Socrates ap. Plat. l. l. pag. 152. Εὑρήσεις δὲ καὶ περὶ τέκνων τὸν αὐτὸν τρόπον εὐξαμένους τινὰς ἤδη γενέσθαι, καὶ γενομένων εἰς ξυμφορὰς τε καὶ λύπας τὰς μεγίστας καταστάντας. οἱ μὲν γάρ, μοχθηρῶν διὰ τέλους ὄντων τῶν τέκνων, ὅλον τὸν βίον λυπούμενοι διήγαγον· τοὺς δέ, χρηστῶν μὲν γενομένων, συμφοραῖς δὲ χρησαμένων, ὥστε στερηθῆναι, καὶ τούτους οὐδὲν εἰς ἐλάττονας δυστυχίας καθεστηκότας ἤπερ ἐκείνους, καὶ βουλομένους ἂν ἀγένητα μᾶλλον εἶναι ἢ γενέσθαι.

354. 355. Preces veterum plerumque simul vota erant. *Tomacula* (*tomacinae pernae* Varr. R. R. II, 4. § 10.) Gr. τόμοι s. τόμια, et τεμάχη s. τεμάχια, pinguia quaedam viscera, inpr. porcina, vel minutatim concisa vel simpl. abscisa, qualia Diis offerri solebant (unde h. l. *divina*): sic dicta a τέμνω vel τομάω. — *Divina* dicuntur, quaecumque ad deos eorumque sacra spectant vel diis offeruntur; unde *res divinae* dicuntur sacrificia. — *Porcus* olim nuptiarum potissimum initio et a Graecis Veneri immolabatur.

358. *spatium extremum*, finem, *vitae*, mortem imminentem. Sic θανάτου τέλος, βιότοιο τελευτή, τέκμαρ, *metae aevi* Sil. X, 209. et similia: nam vitae spatium comparari solet stadio decurrendo in circo, et finis vitae, mors, metae, νύσση. Conf. Piod. Nem. VI, 13. (δραμεῖν ποτὶ στάθμαν) Virg. Aen. X, 472. et XII, 546. Epicuri praeceptum erat: Ἀνέχου καὶ ἀπέχου et eris ἀναμάρτητος καὶ ἀμεταμέλητος. 360. Etiam haec Stoicam spirant sapientiam. Conf. Sen. de ira II, 6—8. et Horat. Epist. I, 6. Ex affectibus autem et perturbationibus animi, quae vitam non patiuntur quietam esse et beatam, potiores tantum memorantur, ira et cupiditas. 361. 362. Animum, qui variis, immo Herculeis, laboribus, quibus eluceat virtus et incrementa capiat, exerceri malit, quam ignavam in otio ac voluptatibus vitam agere. *Sardanapalus* ultimus Assyriae rex idemque mollissimus, unde h. l. *plumis*, plumeis culcitis, h. e. lectis mollibus.

363. 364. Bonam mentem ac felicitatem ipse tibi parare poteris studio virtutis et sapientiae, unde eas optare stultum est. — *semita vitae tranquillae*, via ad vitam tranquillam ac beatam, μακρὸς δὲ καὶ ὄρθιος οἶμος cet. Hesiod. op. et d. 286 seq. nam poëta memor fuisse videtur fabulae, quam de Hercule commentus est Prodicus. — 365. 366. *Nullum numen*, nullam potestatem, *Fortuna* habet in homines, minime in studiosos sapientiae ac virtutis, qui animi cupiditatibus imperant neque externa sectantur bona, quae subiecta sunt Fortunae, sed animi, quae vera sunt bona neque a fortuna nobis auferri possunt: qui vero causas rerum non satis solerter explorant pravisque

cupiditatibus ducuntur, per imprudentiam res humanas non divina providentia, sed Fortunae arbitrio regi existimant vel tacite quasi confitentur, et huic, tamquam auctori, tribuunt, quae ipsis culpa sua contingunt. *Numen* poëtis primum Dei voluntas et quodcumque eius iudicium, monitum oraculumque, deinde eius potentia ac maiestas (ut forte h. l.), vel auxilium, hinc vero Deus ipse, et denique illius vel natura vel nomen quoque ac titulus dicitur. Si tamen quis propter ea, quae mox sequuntur, verba, *nos te facimus Deam*, vulgarem vocis notionem retinere malit (ut *nullum numen habes* sit id. qd. nullum numen es, s. non es Dea), equidem non magnopere repugnem. *locamus te in coelo*, locum tibi in coelo damus, h. e. te in Deos referimus.

IN

SATIRAM XI.

1. 2. Cf. IV, 13. 14. et VIII, 182. *Atticus* h. l. pro quovis nobili ac divite; qualis fuit ille T. Pomponius, qui vel tironibus ex Nepote et Cicerone notissimus est. *lautus*, splendidus et magnificus, qui ita vivit, ut solent nobiles ac divites, utque eos decet. — 2. *Rutilus* pro quovis paupere, divites aemulante. — 2. 3. *Apicius* pro homine luxurioso s. guloso. — 4 *Convictus*, convivia, h. e. omnes, qui in conviviis sunt, ut mox *thermae*, *stationes* et *theatrum*. *Thermae* h. l. vel proprie dicuntur, et quidem homines, ibi convenientes, vel potius thermopolia, aut popinae. *Stationes* sunt συστάσεις, circuli seu omnia loca, ubi frequenter, vel audiendi vel confabulandi causa, convenire aut consistere solent homines, v. c. cives post negotia, legati civitatum vel municipiorum, de iure respondentes, senatores, qualia fuere senaculum, forum, porticus cet. — 5. De *Rutilo* scil. loquuntur, fabulantur, rident. 5—8. Nam mox, dum iuvenis est, dicunt eum, consumtis bonis et inopia cogente, sponte operam daturum esse gladiaturae. *Sufficiunt galeae* portandae armisque tractandis. 7. *nec prohibente tribuno*, Imperatore, eiusmodi dedecus Vrbis. Cf. Var. Lect. (1) — 8. Dicunt eum gladiatorem futurum; non, quod alii putant, lanistam aut eius scribam. *Scripturus*, descripturus, excepturus, scil. ut ediscat, *leges*, praecepta artis gladiatoriae, dictata, *lanistae*, qui *commentari* dicebatur et *dare dictata*. *verba regia*, superba, imperantia, *lanistae*,

(1) In MS. Barthii (v. ei. Advers. XLII, 16.) vetera haec legebantur Scholia: »Poëta ostendit, omnem publicae militiae disciplinam esse exstinctam et meditationem armorum resedisse tantum in gladiatoribus. *Lanistae* autem magistri gladiatorum erant, et mos erat, ut, si quis coactus gladiaturam adsumeret, statim, ut vellet, eam relinqueret, qui vero sponte, numquam.« Cf. Salmas. de mod. usur. c. 10.

qui tironibus in palum vel adversarium, cum rudibus primum, deinde cum iustis armis, irruentibus subinde acclamabat: *adtolle! caede! declina! urge! percute!* vel etiam *seca* et *ure*: unde *regia* quoque *verba* possunt crudelia h. l. esse. *Regia* enim contemtim dicebantur Romanis, quippe qui inde a regibus exactis summum in eos odium gerebant. Vix autem crediderim, poëtam h. l. respexisse P. Rutilium consulem et quae de eo tradit Valer. Max. II, 3, 2.

9 seq. Sunt praeterea multi gulae indulgentes, qui pecunia mutuo sumta lautas emunt dapes, quosque *creditor saepe elusus*, h. e. deceptus vana pollicitatione solutionis, in *macello*, ubi delicata venduntur opsonia et gulosi homines frequenter conveniunt, *exspectat*, ut exigat ab iis fenus. Macellum frequentabant Romani ipsique ibi emebant opsonia, quae servis domum ferenda tradebant. 11. Qui tantum vivunt et vivere volunt, ut edant et serviant gulae: ᾧ ὁ θεὸς ἡ κοιλία, Phil. III, 19. Conf. inf. XII, 50. 51. Gell. VII, 16. et Athen. IV, 15. (48) p. 159. ubi etiam laudantur verba Socratis: ὁ Σωκράτης δ' ἔλεγεν τῶν ἄλλων ἀνθρώπον διαφέρειν, καθόσον οἱ μὲν ζῶσιν, ἵν' ἐσθίωσιν, αὐτὸς δ' ἐσθίει, ἵνα ζῇ, quae et leguntur ap. Macrob. Sat. II, 8.

12. Quo quis horum miserior est et pauperior, eo vivit *egregius*, h. e. magis egregie, lautius: comparat. adverb. ut ap. Lucret. IV, 469. — 13. Qui mox ad incitas vel extremam redigetur paupertatem. Metaphorae ab hianti et rimoso pariete s. muro ductae, vel ab aedificio, cuius ruina iam impendet et manifesta est. *perlucente*, apparente.

14. *Interea*, priusquam ad incitas sunt redacti, *gustus*, epulas, quas gustu explorant, *quaerunt per omnia elementa*, per aërem, aquam et terram: volucres, pisces, feras et fructus terrae exquisitiores; ut ap. Sen. Contrlandv. V. praef. *Quidquid avium volitat, quidquid piscium natat, quidquid ferarum discurrit, nostris sepelitur ventribus. Quaere nunc, cur subito moriamur: mortibus vivimus.*

15. 16. Magnitudo pretii non obstat, quo minus desiderio ciborum capiantur, non minuit desiderium, quin potius illud auget: *si interius adtendas*, accuratius rem consideres, *magis illa iuvant*, delectant, suaviora iis videntur magisque appetuntur, *quae pluris*, maiori pretio, *emuntur*.

17. Non dubitant, mutuo accipere, quae perdant magis, quam erogent; Schol. Quamdiu supellectilis aliquid superest, facile iis est parare sibi pecuniam *perituram*, quae mox gulae luxu in-

tereat; Ach. 18. *oppositis* pigneri, hypothecae loco, ad securitatem creditoris. *Lancibus* pretiosis, argenteis, aureis cet. — *matris imagine fracta*, non casu, puto, vel vetustate, vel ut partem statuae vendat, sed *fracta* ex industria, ut non cognosci possit et sine pudore vendi. 19. *quadringentis numis*, magno pretio; non vero integro censu equestri, quo sensu *quadringenta*, scil. sestertia, dicuntur I, 106. II, 117. V, 132. nam *numi* sunt sestertii, non sestertia, et de homine sermo est, qui devorata re familiari supellectilem oppignerat, unde non facile efficiet censum equestrem. *condire*, cibis bene conditis vel delicatis implere. *fictile* vas, ut *testa alta* IV, 131. (ubi v. not.) *Fictile*, quia lances argenteas opposuerat, aut quia maxima aliqua patina ei opus erat, Grang. *gulosum* vas, quale est hominum gulosorum, vel capax. 20. *Sic*, hoc luxu, *veniunt ad miscellanea*, cibum e variis ferculis mixtum, vel immundam saginam (ut utar verbis Prop. IV, 8, 25.), *ludi*, ludii, gladiatoris (v. ad VI, 82.); h. e. gladiatores fiunt (cf. v. 8.), ut largiorem certe victum cui adsueverunt, retineant: nam gladiatores et athletae epulis largioribus ali solebant, ut vires eorum augerentur (*coliphia* II, 53.), unde *gladiatoriam saginam* dixit Tac. Hist. II, 88. et Prop. l. l. *vulsi carpenta nepotis, Qui dabit immundae venalia fata saginae*, h. e. qui patrimonio dilapidato vitam animamque suam lanistae vendet. *Miscellanea*, genus miserabile ferculi, cibus gladiatorum, qui omnia, quae apponuntur sibi, *miscent* et sic manducant, Schol. Alii *miscellanea ludi* putant esse *ludos miscellos*, h. e. e variis generibus mixtos (v. intpp. Suet. Cal. c. 20.), ut sensus sit: fiunt histriones seu ludii. Rigaltius exponit: Sic isti luxu conturbatore pereunt, ut in miscella consummatione gladiatores. Grangaeus: Sic lurcones illi *ludii* seu gladiatores futuri *veniunt ad miscellanea*, condiunt patinas omni ciborum genere refertas et intermixtas; de quo v. Sen. Epist. XCV. Turnebus Adv. XXII, 23. innui credebat et ludos *miscellos* et homines omnia *miscentes* et conturbantes, h. e. ad paupertatem redactos. Cf. ad VII, 129.

21—23. Multum interest, divesne sit an pauper, qui lautas parat epulas et magnos sumtus facit. Cf. v. 1 seq. *Ventidius* h. l., ut v. 1. *Atticus*, pro homine divite ac nobili. (1) *lau-*

(1) Nonnulli putant designari P. Ventidium, de quo v. VII, 199. alii Ventidium Cumanum, de quo v. Tac. Ann. XII, 54. alii denique eum, de cuius divitiis Pers. IV, 25. 26. *Nostin' Ventidi praedia? cuius? Dives*

dabile, honestum. — 23. Luxuria *a censu famam trahit*, ducit, sumit; si magnus est census (res familiaris, opes), liberalitatis, magnificentiae et honestatis, si exiguus, luxuriae famam nomenque obtinet.

24—27. Stulti sunt et contemtu digni, qui rerum externarum scientiam, quae vel prorsus inutilis est, vel ad beate vivendum nihil confert, sectantur ac probe tenent, at intus et domi suae hospites vel in metiendis facultatibus et se ipsi cognoscendis caeci, ignorant, multum inter magnas atque exiguas opes interesse et pro illorum modo ac mensura faciendos esse sumtus. *Tecum habita: noris, quam sit tibi curta supellex*, Pers. IV, 52. *Atlantis*, montis Mauritaniae, mira altitudo notissima. — 26. *Ferrata arca* et claustris munita, in qua pecunia et opes servabantur. *Arca* divitum est, pauperum vero *sacculus* s. *loculus* et *crumena* (inf. v. 58.), unde *arca* magnas, *sacculus* vero modicas designat rerum copias et facultates. v. ad X, 25. et XIV, 260. 261. — 27. *E coelo descendit*, deum habet auctorem, vel divina, aurea, praestantissima est sententia illa γνῶθι σεαυτόν, quae in vestibulo templi Delphici aureis literis inscripta erat et a quibusdam Thaleti, vel Chiloni, Cleobulo, Bianti, Pythagorae, Socrati aliisque hominibus, ab aliis ipsi Apollini, vel eius oraculo, tamquam auctori (propter divinam eius praestantiam), tribuitur. Γνῶθι σεαυτόν, nosce te ipsum, si discere cupis, quid tibi, quid aliis debeas; et in tota vita age secundum animi, corporis et fortunae vires ac modum. Confer. qui haec illustrant Socrates ap. Plat. in Alcib. I. T. V. p. 56. 65. ed. Bip. et Sen. Epist. 82. — 28. *Figendum* illud, altius animo infigendum est, ut in eo inhaereat. Cf. ad V, 12. — 29 seq. In omnibus vitae partibus hanc sententiam oraculi instar consule, v. c. in matrimoniis contrahendis, ut tibi parem ducas, vel in petendis honoribus, ut explores ante, num iis idoneus illisque bene administrandis par sis. *sive coniugium quaeras;* Id dixit ex altero Sapientis dictu (Ovid. Her. IX, 32.): *nube pari*, Graag. — *Senatus sacri*, venerandi, ut ἱερὰ σύγκλητος. *in parte Senatus*, Senator, *esse*. — 30. 31. Verba difficillima, quae olim ita interpretabar: Non petendos esse honores, viribus nostris

arat Curibus, quantum non milvus oberret. Haec bene h. l. conveniunt: sed Casaubonus iam ad Pers. l. l. notavit, in membranis Persii *Vectidi* ac *Vetidi* legi, et Ventidium Persi sordibus praeterea, non luxuria insignem esse.

maiores, ipse *Thersites* intellexit, qui, quamvis intolerantius se iactaret, non tamen ita immemor fuit suae tenuitatis et ignaviae, ut *loricam* et reliqua *Achillis* arma *posceret*, *in quibus*, quibus indutus, ipse *Vlysses se transducebat*, se videndum, vel potius se ridendum praebebat; nam poëta haud dubie respexit contentionem heroum de armis Achillis innuitque, haec arma ne Vlyssem quidem decuisse, ne hunc quidem iis gestandis parem fuisse vel hoc honore dignum. Neque obstat, quod Ach. obvertit: « nullibi legimus, Vlyssem a Graecis propter hoc derisum fuisse vel etiam derideri debuisse, quum ipsimet illum Graeci sponte sua et in commendationem suarum (eius) virtutum etiam Aiaci praetulerint. » Sola eloquentiae vis in iudicio illo vicit et superior discessisset Aiax, si tam promtus lingua, quam manu fuisset: quod poëta significasse videtur. Sufficit etiam, hunc ita et recte quidem iudicasse. Sed locus noster aliis premitur difficultatibus. Vt enim taceam, ita non satis convenire verba *nec enim* et *poscit* pro *poscebat* vel *poposcit*, poëta saltem alios auctores, nobis ignotos, secutus est: nam Flavius iam Coniectan. c. 31. ex Qu. Calabro et Lycophr. v. 999. notavit, Thersiten alapae ictu ab Achille interemtum esse adeoque non potuisse illi de armis certamini adesse; Iuvenalem igitur vel memoria lapsum esse, vel variasse historiam. Hanc ob causam et quia non modo eadem vox inepte repetatur, *anceps causa* et *causa magno discrimine*, sed verba quoque molesta et absurdissima *nec enim* — *Ancipitem*, ne litera quidem mutata, e medio versuum tolli possint, ea omnino e contextu eiicienda censet Heinecke. Gravissima est prior ratio; sed sola non sufficit et satisfacit: nam saepissime variat priscarum rerum narratio et ex diversis fontibus iisque scriptis, quae interciderunt, hausta est; Gordii quoque nodus ita conciditur potius, quam solvitur. Reliqua argumenta sunt levissima. Quot enim versus sine literarum sententiarumque mutatione deleri possunt? et quis sibi persuadeat, haec verba, in quibus et doctrina et summa vis venustasque inest, absurdissimum esse glossema notulamque ludi magistri exempli loco margini adscriptam? Neque etiam omnis *causa anceps*, h. e. ambigua, cuius eventus est dubius, cum *magno discrimine* agitur; et mireris, hunc censorem veris tautologiis non offendi in aliis locis. Praeterea nihil proficitur illa versuum eiectione et hac verborum iunctura: *sive coniugium quaeras, vel sacri in parte senatus Esse velis, seu tu magno discrimine causam Protegere affectas; te consule, dic tibi* cet.; nam verba

te consule etc. non nisi ad causae defensionem spectant. Omnia vero iungi voluit; nam illud *seu* ita aptissimum est, et ipse docet, modorum mutationem *quaeras*, *velis* et *affectas* usitatissimam esse et exemplis comprobatam a Cort. ad Cic Ep. ad div. XII, 2, 7. et Munk. ad Hygin. f. 148. Quid igitur respondendum erit Hein. quaerenti: « scrupulos si exemero, ecquid erit pretii? » Meo qualicunque iudicio nihil erit, quod in h. l. displicere possit, dummodo *poscat* legatur pro *poscit*, et verba haec ita exponantur: *Figendum — velis: nec enim*, neque etiam, *loricam* et arma *Achillis poscat Thersites*, homo qualis Th. fuit, *in qua se t. Vlixes. Ancipitem tu causam seu* cum *magno discrimine protegere affectas* (conaris), — *te consule* cet. Non deerunt fortasse, qui suspicentur, pro *seu* reponendum esse *si*; sed venustior est abrupta haec dictio et affectui magis consentanea quam vulgaris: *si tu affectas, te consule* cet. Eadem utitur Iuvenalis passim, v. c. VI, 329. 330. ubi tamen et suppleri potest *si*, ut h. l. 33. *te consule*, te ipsum interroga, vel te et vires tuas excute, explora, *et dic tibi, qui*, qualis, *sis* (quo sensu *in sese descendere* et *secum habitare* dixit Pers. IV, 23. et 52.); utrum sis *orator vehemens*, gravis et acri verborum actionisque genere ad permovendos animos idoneus, h. e. praeclarus, *an* mediocris, vel infimae notae rabula, ut *Curtius* Montanus (v. ad IV, 107.), *et Matho* (v. ad I, 32.), *buccae*, rabulae, fastuosi causidici ac ventosi, vel, ut verbis vet. Schol. utar: iactanticuli, qui tantum buccas inflant et nihil (graviter et apte vel accommodate ad persuadendum) dicunt. Sic fere *buccam loquacem vetuli cinaedi* dixit Martial. I, 42, 13. et *hominem durae buccae* Petron. 43. Conf. sup. ad III, 35. et Var. Lect.

35 seq. Praeclarum praeceptum! Conf. VI, 358 seq. et Casaub. ad Pers. VI, 25 seq. *mensura sui*, modus virium suarum et facultatum. — 37. *mullum*, piscem pretiosum et grandem. v. ad IV, 15 seq. et V, 92 seq. *gobio*, h. e. pretium gobionis, vel quo ematur *gobio* s. *gobius*, κωβιός, *cobio*, vilis pisciculus (Gall. *goujon* aut *boulerot*), ut *asini*, *ovis* et *boves in crumena* ap. Plautum. *In loculis* et *crumena*, v. ad v. 26.

38. 39. Conf. ad VI, 129. *aere paterno*, patrimonio, *ac rebus*, re familiari. *mersis in ventrem;* unde homo gulosus ac prodigus vocatur *gurges* et *vorago patrimonii* vel *baratrum macelli*. Hinc et lepide *venter* dicitur h. l. *capax* omnium bonorum, *feneris*, *argenti* cet. quae quasi vorat ac deglutit. *feneris*, pecuniae, fenere et datae et acceptae. 41. *Argenti gravis*, v.

ad IX, 141. — 42. *Talibus a dominis*, belluonibus, *novissimus*, postremo, *exit*, oppigneratur aut venditur, *annulus* aureus, insigne Equitum; unde *digito nudo*, imminuto censu equestri: nam *constitutum erat, ne cui ius annulorum* (s. annuli gestandi) *esset nisi cui ingenuo ipsi, patri avoque paterno sestertia CCCC census fuisset*, Plin. XXXIII, 2, s. 7. *Pollio*, decoctor, forte is, de quo Plin. IX, 10. s. 13. *Testudinum putamina secare in laminas lectosque et repositoria his vestire Carvilius Pollio instituit, prodigi et sagacis ad luxuriae instrumenta ingenii.* Conf. ibi Hard. et sup. ad IX, 6.

44. 45. Mors *praematura* et *acerba* minus *metuenda* est *luxuriae*, h. e. luxuriosis hominibus, quam *senectus*, et morbis et fame laborans, quae gravissima est helluonum et helluationis poena; nisi sensus est: mors in infantia vel in iuventute luxuriosis minus metuenda est, quam senectus. Nam mors infantium dicebatur *acerba*, iuvenum *immatura* et senum *naturalis*. — *Cineres* et *funus* pro morte. — 46-49. *Hi plerumque gradus* sunt, quibus isti perditae gulae homines ad inopiam perveniunt et fidei violationem: primum *conducunt*, h. e. fenere accipiunt, *Romae pecuniam*; deinde eam *coram dominis* eius h. e. creditoribus vel feneratoribus ipsis, non sine gaudio primum et deinde dolore id videntibus, *consumunt*; tandem, *ubi paulum* et *nescio quid*, forsan vel ferme nihil, *superest*, et iam *auctor feneris*, fenerator, *pallet*, timet, ne fenus cum sorte perdat, *vertunt solum* patriae et sponte in exsilium abeunt: nam *qui volunt poenam aliquam subterfugere aut calamitatem, solum vertunt, hoc est, sedem ac locum mutant*, Cic. pro Caec. c. 34. Lepide autem poëta dicit, eosdem *currere*, festinanter patria cedere, ne a creditoribus comprehendantur, et se conferre *Baias*, propter loci amoenitatem et delicias, quo h. l. referuntur *ostrea*, quae ibi capiuntur. Vetus Schol. «*Baias*, ubi maior est luxuria, ubi et reliquam, si est, pecuniam devorent.» — 50. *Cedere foro*, creditores fraudare, *iam*, nostris temporibus, *non est deterius*, non magis ignominiosum habetur, quam ex media et aestuosa Vrbis regione migrare in suburbanam et frigidiorem. *Cedere foro*, ut ap. Sen. Ben. IV, 39. id. qd. Galli dicunt *faire banqueroute*: nam in *foro* argentariorum erant tabernae, et res pecuniaria perscriptione, transcriptione cet. tractabatur; unde negotiatores *in foro versari* et contra *foro ce-*

dere dicuntur. (1) — 51. *Esquilias*, quae *gelidae* dicuntur V, 78. regionem Vrbis infrequentem et fere desertam. *Subura fervens*, ob situm, vel potius maximam populi frequentiam. v. ad III, 5.

52. 53. Hoc tantum dolent, quod aliquamdiu Circensibus ludis careant. Facete de insana ludorum spectandorum cupiditate, qua Romani ardebant. v. ad III, 223. — 54. *Non gutta sanguinis*, nihil ruboris, h. e. pudoris, nullum eius vestigium. — 55. Qui pauci hodie sunt, quos puderet malefactorum et infamiae; *pudorque* iam tantum non omnibus ridicula res videtur, et prorsus ex Vrbe effugeret, nisi pauci essent, qui eum quasi retinerent.

56 seq. Poëta iam ad *Persicum*, amicum suum, nobis ignotum, quem ad coenam vocaverat, se convertit: Cognosces hodie, utrum iis, quae de frugalitate pulcerrime dixisse ac praecepisse videri possim, etiam vita et mores mei congruant.

58. *Sed potius laudem siliquas*, victum tenuem ac pauperum, quum tamen *occultus* sim *ganeo*, clam popinas frequentem et domi gulosus sim. *Siliquae* vel legumina et propr. eorum folliculi, quales pisa, fabae, lupini cet. habent (Gr. λοβοί, Gall. *des gousses*), vel fructus arboris silvestris s. ficus Aegyptiae (κερατωνία, unde fructus κεράτιον, Gall. *carobes* s. *carouges*), quo non tantum sues, ut apud nos glandibus, sed etiam servi et infimae conditionis homines alebantur. *pultes*, v. ad VII, 185. et inpr. XIV, 171. — 59. *Coram aliis*, palam, vel clara voce, ut alii id audiant meque frugalem existiment. *dictem puero*, parari afferrique mihi iubeam. *in aure*, clam et insusurrans. *placentas*, dulciaria, cibum delicatiorem; quem quomodo paraverint Romani, docet Cato R. R. 76. ubi v. intpp.

60. *conviva mihi promissus*, qui te mihi convivam futurum promisisti: Schol. Qui invitatur ad coenam et se venturum promittit, dicitur *promittere* (se venturum) *ad aliquem* s. *ad coenam*; *condicere* vero *coenam alicui* et simpl. *alicui* vel *aliquo ad coenam*, qui denunciat, se ad coenam venturum. 61. *habebis Evandrum*, me pauperem et frugalem hospitem, et *venies Ti-*

(1) Conf. Ernesti clav. Cic. voc. *forum*. Nonnulli *forum* h. l. pro tota urbe, cuius frequentior est locus, positum putant: quod minus linguae, quam h. l. congruit, nam mox sequitur *migrare* et *patriam fugere*.

rynthius aut minor illo hospes, a me hospitio ita excipieris, ut olim ab Evandro Hercules aut Aeneas. Poëta memor fuit loci Virg. Aen. VIII, 100 seq. et 359—369. ubi agitur de paupere Evandro, qui Herculem et Aeneam hospitio exceperit. Aeneas *hospes illo*, Hercule, *minor* quidem virtute et rebus gestis, *et ipse tamen contingens caelum*, Deoa, sanguine, propinquitate; originem, et paternam et maternam, a Diis repetens: ut ap. Sil. VI, 627. et VIII, 293 seq. Sensus est: Si Evander rex hospitibus, a Diis oriundis, frugalem dedit coenam, non lautiorem a me exspectabis. 65. *Alter*, Aeneas, *aquis*, *alter*, Hercules, *flammis ad sidera missus*. Nam Aeneam *veneranda Numici Vnda*, in qua vel iuxta quam in proelio periisse dicitur, *Deum caelo misit Indigetem*, abluto omni, quod in eo fuerat, mortali, ut utar verbis Tibull. II, 5, 43. ubi v. Heyne. Herculis autem, *fulgente sacratis ignibus Oeta*, *Ingentem animam rapuere ad sidera flammae*, Sil. III, 43. 44. ubi v. not. Cf. Luciani Hermotimus c. 7. (φασὶ τὸν Ἡρακλέα ἐν τῇ Οἴτῃ κατακαυθέντα θεὸν γενέσθαι. καὶ γὰρ ἐκεῖνος, ἀποβαλὼν ὁπόσον ἀνθρώπειον εἶχε παρὰ τῆς μητρὸς καὶ καθαρόν τε καὶ ἀκήρατον φέρων τὸ θεῖον, διευκρινηθὲν ὑπὸ τοῦ πυρὸς, ἀνέπτατο ἐς τοὺς θεούς.)

64. *Fercula*, quae tibi apponentur. *ornata*, v. Var. Lect. *macellis*, ut VI, 40. ubi v. not. *Dapibus mensas onerabat inemtis*, Virg. Ge. IV, 133. *Bene erat, non piscibus urbe petitis*, *Sed pullo atque haedo* Horat. Sat. II, 2, 120. ubi similis descriptio frugalis coenae legitur. — 65. *De Tiburtino agro*, ubi forte Iuvenali villa fuit. *veniet*, afferetur infereturque in triclinium. 66. *toto grege mollior*, cui caro mollior est et tenerior, quam ulli boedulo totius gregis. *inscius herbae*, lactens, qui adhuc herbam non contigit, Schol. 67. Qui nondum tentavit *mordere*, carpere, *virgas salicti*, salicis, vel saliceа. *salicti humilis*, conf. Virg. Ge. II, 434 seq. — 69. *Asparagi montani*, silvestres, minus delicati, quam hortenses.

71. *Ova calentia torto foeno*, h. e. recentia, modo sumta e nido calenti, qui ex torto foeno conflatus fuit. *matribus*, gallinis. — 72. *Vvae* variis *servabantur* modis, et inde *ollares*, *pensiles* cet. dicebantur. — 73. *Signinum pirum*, sic dictum a Signia (hod. *Segni*), Latii opp. et Rom. colonia, ut al. *testaceum* a colore. Idem oppidum celebre fuit opere Signino et vino austero, quod ventri sistendo adstringendoque adhibebatur. — *Pirum Syrium* s. Tarentinum species Falernorum, e Syria primum allata et nigri coloris. *de corbibus iisdem*, omnia

promiscue, quod simplicitatem denotat; Prat. — 74. *mala aemula*, certantia cum *Picenis*, — 75. *postquam auctumnum*, auctumnalem succum, *et pericula crudi succi*, crudum noxiumque succum vel humorem, quem, quum recentia essent, per auctumnum habuerant, *frigore* hiemis *siccatum*, exhaustum et excoctum, *posuere*, deposuere, amisere. Vocem *auctumnum* poëta ipse adiectis verbis *crudi pericula succi* explicavit.

77—119. Praeclara priscae Romanorum simplicitatis frugalitatisque descriptio, quam v. 120—129. excipit non minus venusta magnificentiae elegantiaeque serioris aevi imago: quae comparatio deinde v. 129—180. continuatur et lectorem mirum quantum delectat. *Senatus*, senatorum. *Oluscula* pro vilissimo cibi genere. Notanda etiam h. l. epitheta *parvo* et *brevibus*. — 80. Bene vilitas ciborum exprimitur, etiam comparatione temporum. Servi autem ergastularii pedibus vincti, etiam quum opus in agro facerent. — 81. *meminit*, quia ante servitutem non parce consueverat vivere. *quid sapiat*, quem, h. e. quam bonum, saporem habeat, ut inf. v. 121. *nil rombus sapit*, vel *mella herbam sapiunt* et similia, ubi verbum *sapere* vel propr. de sapore, vel de odore adhibetur. *Vulva* suilla in deliciis erat Romanis, et magis quidem eiectitia, extracta utero matris praegnantis, ἐκβόλιμος, ἐκβολὰς, μήτρα ἐκβολάδος, eiecto per abortum partu, quam porcaria, partu edito legitimo tempore ac nascendi modo. *Vulva popinae*, delicate praeparata in popina, deversorio gulosorum hominum, *calidae*, ubi perpetuo ignis est in foco et cibi parantur.

82 seq. Annotatio Casaub. ad Athen. I, 10. p. 13. est: "Satis constat tam ex sacris quam aliis literis, primis temporibus, ignota hominibus carnium manducatione, tantum in honorem numinis mactari solitas hostias. Piguit postea mortales olerum et τῆς ἀπύρου τροφῆς: itaque coepere et ipsi carnibus vesci, sed parce initio et fere non nisi salitis." *Sicci*, fumo exsiccati (v. ad VII, 119.), *terga suis*, ut mox *lardum*. *pendentia* in carnario non procul a foco e *crate* lignea et *rara*, non densa, ut vento aërique magis pervia essent; ut *rara tibi curta craticula sudet ofella* in Martial. XIV, 221. Veteribus non, quales nobis sunt, camini erant et cellae fumariae, sed fumus per fores et fenestras emittebatur, quapropter res fumo condiendae aut tigillis suspendi solebant, ut a rusticis nostris, aut in summa aedium parte locari, quae vinorum praecipue servandorum ratio erat. — *Terga* suis et capita, sale fumoque durata, ut diu reservari

possent, cibi vulgares erant et rustici. — 83. *festis diebus* pro *in festos dies*, locutio parum Latina, nisi forte *apponenda* subaudias; H. Vales. — 84. *cognatis ponere*, apponere in mensa, *lardum natalitium*, die natali, vel quod eo die apponi solet in epulis, quae in illo parantur. — 85. *Accedente*, addita tantum, *nova*, recenti vel alia, *carne*, *si quam dabat hostia*, si forte hostia mactaretur vel ab ipsis vel a magistratibus: *immolatarum enim ab his hostiarum exta ad quaestores aerarii delata veniebant; sacrificiisque populi Rom. tum deorum immortalium cultus, tum etiam hominum continentia inerat*, Valer. Max. II, 2, 8.

86 seq. Clarissimi quoque homines *ad has epulas*, tamquam lautissimas, *maturius solito ibant*, ut largius diutiusque genio indulgerent, et quia ingenti cupiditate tam delicati cibi ardebant. — *imperiis castrorum*, militaribus. Alii ad titulum Imperatoris referunt. *solito maturius*, ante horam nonam, Schol. (v. ad I, 49.) Τριχέδειπνοι, Lindembr (v. ad III, 67.). — 89. Priscis temporibus proceres civitatis agrum colebant et opere rustico delectabantur, unde et prima cognomina orta, Fabiorum, Lentulorum, Ciceronum, Seranorum, Pisonum, Pilumnorum; quod notum ex Plin. XVIII, 3—5. Colum. in Praef. et aliis. *Erectum*, humeris sublatum, *a monte domito*, a colle vel agro montano, quem subegit ligone et aratro, *ligonem referens* domum. En venerandam priscorum civitatis procerum imaginem!

90 seq. Quamdiu Roma timuit Censores horumque censura severa fuit, simplices quoque fuere eorum victus et supellex. — *Tremere* aliquid s. aliquem docte dicitur passim. *Fabii*, *Cato*, *Scauri* et *Fabricii* h. l. clarissimorum Censorum nomina. Septem, quod sciam, *Fabii* fuere Censores: M. Fabius Ambustus a. V. CCCXC, Q. Fabius Maximus Rullianus a. 449, Q. Fabius Gurges, Maximi Rulliani filius, a. 473, Q. Fabius Maximus Verrucosus Cunctator a. 523, M. Fabius Buteo a 512, Q. Fabius Max. Servilianus a. 627, Q. Fabius Max. Aemilianus Allebrogicus a. 645. Non male vetus Schol. "*Fabium* (nam ita legendum pro *Fabricium*, ut sit Q. Fabius Maximus Rullianus, collega P. Decii in censura, qui cum eodem consul fuit et certamen de provinciis habuit teste Liv. X, 24.) Censorem dicit, cui in Censura *Maximi* nomen obvenit, qui luxuriam reipubl. damnans a collega P. Decio postulavit, ut aut ipse, quemadmodum ei videretur, mores hominum emendaret, priorum Censorum negligentia perditos, aut pateretur se revocare pristinum civitatis statum: quorum si neutrum faceret, minitatus abdica-

turum se eum magistratu. Decius ergo exterritus permisit, ut, quemadmodum vellet, remp. administraret, se consentiente. " — *Cato* h. l. est M. Porcius Cato, Tusculanus, *Censorius* ac *Sapiens* et vulgo *Cato Maior* vel *Priscus Cato* dictus, acerrimus nobilitatis adversarius, cuius frugalitas notissima et celeberrima ob severitatem censurae, quam a. 569 gessit. Hinc et *durus*, h. e. severus, h. l. et Martial. XI, 2, 1. (*Triste supercilium durique severa Catonis Frons*) dicitur. — E *Scauris* clarissimus M. Aemilius Scaurus, qui princeps Senatus, Censor a 645. bis Consul a. 638. et 646. et auctor legis cibariae fuit, et Aemiliam stravit viam pontemque Mulvium fecit. — 92. Haec referri possunt ad censuram Fabii ac Decii, de qua v. verba vet. Schol. sup. ad v. 90. adscripta, et C. Claudii Neronis ac M. Livii Salinatoris a. 549.

93 seq. Illis temporibus nemo sollicitus fuit de lecto testudine exornando aliaque supellectilis magnificentia comparanda. Poëta memor h. l. fuisse videtur nobilissimi de laudibus vitae rusticae loci ap. Virg. Ge. II, 462 seq. — 94. 95. *Testudines tantae magnitudinis Indicum mare emittit, ut singularum superficie habitabiles casas integant; atque insulas Rubri praecipue maris his navigant cymbis. — In Phoenicio mari haud ulla difficultate capiuntur* cet. Plin. IX, 10. s. 12. *Testudinum putamina secare in laminas lectosque et repositoria his vestire Carvilius Pollio instituit*, id. ibid. c. 11. qui lib. XXXIII, 9. s. 51. tradit, Carvilium, Equitem Romanum, paulo ante Sullana tempora vixisse. Conf. de testudinibus ac supellectile, inpr. lectis testudineis, quos Clemens Alex. χελώναις πεποικιλμένας κοίτας et Lucianus κλίνας ἀπὸ χελώνης Ἰνδικῆς appellat, VI, 80. et Plin. ll. cc. et XXXII, 4. 95. *Troiugenis*, ut sup. I, 100. ubi v. not. *fulcrum*, spondam. Lecti tricliniares praecipua supellectilis pars. — 96. *nudo latere*, vulgo exponunt: sine fulcro, ad quod discumbentes se inclinent; sed rectius Schol. non ornata (testudine vel argento aurove) sponda. *frons*, anterior pars lecti et altior ad caput, *aerea*, lamina aeris obducta: quod unicum fuit *lecti*, et quidem parvi, ornamentum. — 97. Huius ritus causam Ferrarius Elect. II, 26. iam recte petiit ab Hygino fab. CCLXXIV. pr. cuius loci lacunam ita supplevit: *Antiqui nostri in lectis tricliniaribus in fulcris capita asellorum vite alligata habuerunt, significantes quod pampinos praerodendo putare vites docuerit atque ita vini suavitatem invenerit.* Conf. Muneker. ad h. l. Huic coniecturae favet Pausan. II, 38. Τὰ δὲ ὑπὸ τῶν ἐν Ναυπλίᾳ λεγόμενα ἐς τὸν ὄνον,

ὡς ἐπιφαγὼν ἀμπέλου κλῆμα ἀφθονώτερον ἐς τὸ μέλλον ἀπέφηνε τὸν καρπὸν, καὶ ὄνος σφίσιν ἐν πέτρᾳ πεποιημένος διὰ τοῦτό ἐστιν, ἅτε ἀμπέλων διδάξας τομὴν, παρίημι οὐκ ἀξιόλογα ἡγούμενος. *Frons* itaque *lecti ostendebat*, videndum praebebat *caput aselli*, effigiem capitis asinini, in ea expressam vel potius caput vite alligatum; quod *vile* ornamentum erat, si *claro* illi *ac nobili fulcro* comparetur. *Frons* autem h. l. designare videtur fulcra lecti in anteriore eius parte; quod ex Hygin. l. l. probabile fit. *coronati* sertis, puto, non panibus, ut in sacris Vestae. — 98. *ruris alumni*, rustici infantes; vivi, opinor, non effieti. 99. *Tales ergo*, tam simplices erant, *cibi*, de quibus v. sup. v. 77 seq.

100 — 108. Priscis temporibus miles capta urbe eximia vasa, quorum ignorabat pretium, frangebat, ut inde equorum armorumque ornamenta, quae sola curabat, conficeret vel eorum fragminibus ac caelaturis equos et arma ornaret. De eo vid. verba Polybii ap. Strab. p. 381. Quam rudes artium Romani adhuc fuerint ante excidium Corinthi, vel ex eo intelligitur, quod de Mummio referunt Vellei. I, 13. et alii. *Graecas artes*, sculpturam, picturam aliasque artes, a Graecis potissimum excultas. 101. *praedarum in parte*, quam sorte acceperat. 102. *Magnorum artificum*, quales VIII, 102 seq. laudantur. 103. *Phalerae* propr. equi, deinde et equitum aliorumque (etiam cursorum ap. Petron. c. 28. p. 100.) ornamenta, quae tamen qualia fuerint, parum constat, nisi forte non minus vera, quam perspicua est eorum descriptio in Panciroli notitia dignitatum imperii Orientis: (in Graevii Thes. Ant. Rom. T. VII. p. 1396.) *Aliae purpureae taeniae dorsa ac pectora collaque equorum complectuntur: pro fasciis aureae phalerae cernuntur, quae sunt ovales orbiculi et auro distincta lora.* — 13. *gauderet*, laetaretur quasi ac superbiret. Praeclare sensus tribuitur equo, et sic praestantia ornatus designatur, quam et equus intelligit. Male vulgo interpretantur: ut equus phaleras haberet. 103 seq. Caelatura vel galearum vel clipeorum patria et origo aut historia maiorum rerumque ab his praeclare gestarum exprimi solebat. — 104. 105. Res fabulosa et vel tironibus nota. Eadem adumbrata in clipeo Aeneae ap. Virg. Aen. VIII, 630 seq. cuius loci venusti Iuvenalis memor fuit. *Romuleae ferae*, lupae, *geminos Quirinos*, h. e. Romulum Remumque, lactantis. — 105. 106. Conf. Var. Lect. 105. *Imperii* Rom. *fato* ac fortuna ita ferente, ut lupa mammas praeberet pueris, conditoribus tantae urbis. — *sub rupe*, iuxta petram aquas vomentem, teste Dionys. Hal.

lib. I. Pro rupe vulgo memorant ficum Ruminalem; de qua v. Hard. ad Plin. XV, 18. s. 20. — 107. *Dei*, Martis, parentis Romuli et sic populi Rom. *pendentis* vox obscura, quam Britan. interpretabatur: in summa casside expressi: nam quae alta sunt, *pendere* dicunt poëtae. (1) *perituro hosti*, venuste et apte ad virtutem militis adumbrandam.

109. *Ponebant*, apponebant olim, *furrata* cibaria, cibos e farre, pultem, in *catino*, vase fictili, *Tusco*: nam fictilia Tusca, et praecipue Arretina, erant nobilissima. "Quaedam exstant hodie sub hoc nomine, *vases Etrusques*: quae antiquarii nuperi, forsan ex levibus argumentis, contendunt esse indistincte et omnia Graeca;" Ach. — 110. *Omnia*, quae *tunc* temporis possidebant homines, parvo contenti et beati, ita comparata erant ut iis *invidere* possis, *si lividulus sis*, si vel paululum ad invidiam proclivis sit animus. — 111—116. Dii quoque ipsi, quum minus luxuriosi essent homines, magis erant propitii, et vel vatum loco imminentia praenuntiabant mala. Sensus est: homines paucis contenti longe religiosius vivebant multoque cariores erant diis; felicius vivebant et securius: quidquid enim boni contingit nobis, prisca loquendi ac cogitandi ratione Diis tribuitur. Cf. loca praeclara Sen. Consol. ad Helv. c. 10. et Epist. 31. extr. *Deos finges non auro, non argento: non potest ex hac materia imago Deo exprimi similis. cogita illos, quum propitii essent, fictiles fuisse.* — *Templorum* Deorumque maiestas erat *praesentior*, magis propitia: nam dii favent et auxilium praestant, quum adsunt.

111—114. *M. Caedicius de plebe nunciavit tribunis, se in nova via, ubi nunc sacellum est, supra aedem Vestae, vocem noctis silentio audisse clariorem humana, quae magistratibus dici iuberet, Gallos adventare;* Liv. V, 32. — 113. *Invisitato atque inaudito hoste ab Oceano terrarumque ultimis oris bellum ciente* cet.

(1) Vetus interpres mss. a Rigaltio laudatus: »quasi ad ictum se inclinantis.« Sic fere *proni aurigae in verbera pendent* ap. Virg. Aen. V, 147. et al. Sed *pendere* non simpl. ita ponitur. Lubinus exponit: sculpti in clypeo, qui e sinistro militis humero dependet. Addison et Spenc. ex numis: ad Rheam Sylviam se demittentis, ut eum ea concumbat, et in aëre pendentis Lessingius: incerti, dubii, vel communis, coll. Servio ad Virg. Aen. XIII, 118. (*Dii communes sunt Mars, Bellona, Victoria, quia hi in bello utrique parti favere possunt*) ut innuatur, victorias propriae potius virtuti tribuendas esse, quam dubio auxilio dei, modo his modo illis partibus faventis.

Liv. V, 37. — 114. *his*, ex his templis. Alii: *his* rebus, hoc modo; et Ach. de *his*, de adventu Gallorum. *monuit nos*, ut periculum, quod instaret, caveremus. 115. *rebus Latiis*, rei publicae Rom., imperio Romano, ut *res Romanae*, *Asiae*, *Agamemnoniae*, *Iliae* cet. ap. Virg. et al. — *nullo violatus Iupiter auro*, v. sup. ad III, 20. De Iove Hammone Lucan. IX, 519 seq. *Pauper adhuc deus est, nullis violata per aevum Divitiis delubra tenens; morumque priorum Numen Romano templum defendit ab auro.*

117 seq. Priscis temporibus mensae conficiebantur e nucibus aliisque arboribus vernaculis vulgaribusque, non e citro, quae arbor longe, ex Mauritania, petebatur. — 118. *hos in usus*, ut mensae inde conficerentur. *lignum*, nux. *stabat*, erat, ut passim *stare* et ἱστάναι pro *esse*. — 119. *Annosam*, quae hinc facile *deiici* s. subverti poterat. *Eurus* pro quovis vento vehementiori. — 121. Exquisitissimi etiam cibi nullum saporem habere videntur, eos fastidiunt luxuriosi homines, *nisi* cet. Sic *ventrem invitant pretio* (appetitum excitant rebus pretiosissimis) ap. Claudian. XX, 329. et *renovant per damna famem* ap. Petron. 119. *Nil sapit*, v. sup. ad v. 81. *rhombus*, v. ad IV, 39. *Damae*, Λιβύστιναι δορκάδες, diversissimae ab iis, quae Gallis *daims* dicuntur. v. Aelian. H. A. XIV, 14. — 122. *Vnguentorum* et *rosarum* vel coronarum usus in conviviis notissimus. *latos orbes*, mensas grandes et rotundas. *orbes sustinet grande ebur et pardus sublimis*, h. e. pes altus s. fulcrum eburneum, caelatum in pardi biantis figuram, *dentibus ex illis*, elephantinis, *quos mittit* cet. Τραπέζας ἐλεφαντίποδας dixit Lucian. in Somn. Rotundae mensae ferme μονόποδες fuere, quadratae vero tripedes nec ita in pretio et tenuioribus relictae, Hennin. — 124. *Dentibus*, quos Pausanias et alii rectius *cornua* appellant. *Syene* opp. et penins. in Nilo et confinio Aegypti atque Aethiopiae, sub cancri tropico (Ptol. IV, 5.), hod. *Essuen* s. *Asvan* et *Assevan*, quo Iuvenalis ablegatus dicitur sub honorificae militiae praetextu: nam tres ibi cohortes Romanae praesidii causa excubabant (Strab. XVII. p. 797.), quae *Castra* vocantur Plin. V, 9. s. 10. ubi conf. Harduin. Hinc *portam Syenes* h. l. dici putabat Calder. Alii existimant, Elephantidem s. Elephantinam ins. et urbem vicinam (v. Plin. et Harduin. l. l.) designari, quoniam ex ea et Aethiopia per Syenen, tamquam *portam*, in Aegyptum transitus, et illa ab elephantorum multitudine sic dicta sit. 125. 126. *Elephantos fert Africa ultra Syrticas solitudines*

et in Mauritania : ferunt Aethiopes et Troglodytae : sed maximos India, Plin. VIII, 11. Hinc etiam praecipue laudantur *Indi dentes* et *Indum ebur*. — *Mauri celeres*, ut fere omnes Africae populi, v. c. Poeni, Gaetuli, Autololes, Aethiopes Troglodytae, et alii. *Mauro obscurior*, nigrior, *Indus* Orientalis. Μαῦρον Graecis obscurum dicitur. *Concolor Indo Maurus* ap. Lucan. IV, 678. — 126. *Nabataei*, quorum μητρόπολις fuit Petra, unde Arabia Petraea nomen accepit. Ex his quidem commigrarunt in Africam. Elephanti autem dentes quovis fere biennio, ut cervi certo tempore cornua, *deponunt*, et, quoties id faciunt, plerumque recipiunt graviores crassioresque. Si fides habenda Plin. VIII, 3. s. 4. dentes *deciduos casu aliquo vel senecta defodiunt*, — *circumventique a venantibus impactos arbori frangunt praedaque se redimunt.*

127. Facete poëta deridet luxum. *Hinc*, quum mensae sunt citreae et pes earum eburneus, *surgit*, crescit, *orexis*, ὄρεξις (ab ὀρέγομαι, appeto), appetitus ciborum; ut ap. Lamprid. in Heliog. 29. extr. *Amabat sibi pretia maiora dici earum rerum, quae mensae parabantur, orexin convivio hanc esse asserens.* — 128. *bilis*, ut *improba ventris rabies*, vel *rabies edendi* de lupo, qui *asper et improbus ira saevit in absentes oves*, ap. Virg. Aen. II, 356. et IX, 63. Prateus: „ *Stomacho bilis*, velut ira ad cibos devorandos. Porro famem irritari constat bili stomachum vellicante.„ Schurzfleischius: „ In cod. meo additur scholium *amaror*, qui videlicet escas faciat delicatas.„ *Pes argenteus* non maioris nunc aestimatur, quam *annulus ferreus*, cuius usus priscis temporibus honorificus fuit. v. Plin. XXXIII, 1. Nunc eburnei tantum mensarum pedes in pretio sunt, ut aurei annuli.

129. *Ergo*, quum tam delicate nunc et luxuriose vivatur. 130. *caveo*, non invito ad coenam. *qui me sibi comparat*, qui postulat, ut in supellectilem et coenam non minores, quam ille, sumtus faciam, et *superbus* me frugalem despicit. 132. *Tesserae* et *calculi* vel latrunculi ex *ebore*, quorum etiam mentionem faciunt Prop. et Martial. — 134. *Ossea*, non eburnea. *his*, vilioribus cultellis, cibi non fiunt *ranciduli*, ingrati saporis. v. ad VI, 185. *opsonia*, v. ad IV, 64. *non secatur peior*, peius; vel: gallina non *peior* est et fit, si his cultellis *secatur*.

136—144. Cf. V, 120—124. et ibi not. — *Structor*, v. ad V, 120. — 137. *Pergula*, magistri in pergulis docentes, et quidem h. l. artem sciudendi cibos. *Pergulae* magisteriales erant cellulae s. diactae propendentes in aedium parte inferiore vel

editiore (unde ὑπερῷα) in quibus artifices opera sua, ut populo innotescerent, exponebant venalia, aut omnium artium professores, pictores, ludimagistri et artifices, eas publice docebant. *Trypheri doctoris*, clarissimi structoris s. carptoris et scissoris, qui pergulam in Subura (v. 141.) habebat ibique artem fercula scindendi tradebat discipulis. Nota C. Valesii est: "*Trypherus*, nomen videtur fictum a luxu (τρυφερός, delicatus, mollis, a τρυφή), aut certe alicuius aevo suo celebris coqui: *pergula* autem fuit tantum appendix aedificii, in publicum spectans, Gall. *échoppe*; ob id artifices et magistri minus noti in pergulis opera sua proponebant aut docebant, ut innotescerent.„ 138. *Sumen* cibus delicatior, mammae suillae, post recentem partum exsectae et lactis plenae. *Pygargus* vel lagopus, vel caprea Libyca (gazella), a clunibus albis, πυγαῖς ἀργαῖς, sic dicta. Aquilae etiam genus (*vultur albicilla* Linn. *Jean le blanc* Gall.) a cauda albicante πύγαργος appellatum. 139. *Scythicae volucres*, quae a Phaside Colchidis fl. *Phasianae* s. *Phasiani* dicuntur, quod ibi abundant vel inde ab Argonautis primum sunt advectae. Colchidis (hod. Mingreliae) fines a geographis antt. late extenduntur; sed multo latius fines Scythiae, cui vicinam faciunt alii Colchidem. *Phoenicopterus* genus avis, quae habet *pinnas* (πτερὰ) colore *phoenicio*; in aqua semper est, abundans in Africa: huius rostrum tam prolixum est et curvum, ut, nisi merso capite, aqua in os ipsius non possit intrare; Schol. *Nomen debet quae rubentibus pennis* Mart. III, 58, 14. Eius lingua et cerebellum praecipui saporis. 140. *Oryx* caprea unicornis et bisulca, in *Gaetulia*, Africae regione. — *lautissima coena*, facete, quoniam non nisi simulacra ciborum sunt, etsi lautissimorum. Eadem coena dicitur *ulmea*: nam scissores s. carptores, artem struendae mensae dapiumque rite scindendarum docentes, utebantur simulacris ciborum, ex ulmo aliove ligno confectis, quorum singulae partes connexae erant filo aut leviter conglutinatae, ita ut vel obtuso cultello (*hebeti ferro*, nisi *hebeti* dictum pro hebetato scissione) possent dividi, et sic tirones membrorum reperire iuncturas ac scite partes distribuere aut carpere discerent: quod non sine sonitu fiebat (unde *sonat*) in *Subura*, quoniam multae ibi erant structorum pergulae. (1) De *Subura* v. ad III, 5.

(1) Conf. ad V, 121. et Valesiana p. 196. Vetus Schol. *ulmeam caenam* ad codices lanionum, ex ulmis plerumque confectos, referebat. Non

142—144. Neque etiam *tirunculus noster*, servulus, novit scite *subducere* furto partes delicatiorum ciborum, ut servi nobilium ditiorumque hominum, *rudis omni tempore et* adhuc *imbutus* tantum, initiatus quasi huic arti furandi *furtis*, furto *ofellae exiguae*: nam *imbutus* h. l. non est a teneris adsuefactus, sed qui alicuius rei initium fecit. Ita lucet hic locus, in quo alius et vulgaris huius vocis significatus interpretibus et mihi quoque fraudi fuit. Sic aptissima sunt omnia, irrisio servorum furantium, primum *tirunculi* furtum (rudes enim pastoris bubulcique filii Romae mox corrumpuntur vitiorum illecebris), diminut. *ofella* (offula, frustulum carnis, panis cet.) et epitheton *exigua*, quo adiecto vis eius augetur (ut V, 85. et al.); nam parva plerumque sunt vitiorum initia. Quorum si meminisset Manso, non dixisset: *quis est, quem non offendat tirunculus omnis fraudis et furti expers idemque furtis imbutus*? neque depravasset, quae corrigere voluit. v. Var. Lect. — *capreae*, caprae silvestris, damae cet. *Afrae* s. *Africanae aves* et *volucres* vocantur etiam *Libycae volucres* Martial. XIII, 45. *gallinae Numidicae* et *Africanae* Petron. Colum. et Varr. qui docet, eas grandes, varias gibberas esse Graecisque dici μελεαγρίδας, quibus tamen illas tantum similes esse tradit Colum. l. l. et a quibus eas discernit Suet. Cal. 22. Varroni adstipulatur Plin. qui praeter alia docet, Meleagridas non esse nostras gallinas Indicas, quum his non conveniat descriptio illarum ap. Athen. X, 24. et XIV. p. 655. (attamen illa Varronis, Plinii et Colum. et gallinae Indicae ab occidentali primum India s. America ad nos allatae adeoque prorsus incognitae fuerint veteribus. — 145. *Plebeios*, vulgares vilesque, *calices*, non pretiosos et multa arte conspicuos. — 146. *puer incultus*, non ornatus, *atque a frigore* tantum vel bene *tutus*, crassa sc. veste tectus. *Non Phryx aut Lycius*, sed Italus et rudis, pastoris aut bubulci filius. *non petitus a mangone*, qui servos pere-

male autem Grangaeus putabat, a doctoribus illis discipulos *ulmis* caesos esse, si quando cibos non apposite sciderint, hosque *ulmorum* ictus, per totam *Suburam* resonantes, facete *coenam ulmeam* vocari, quod, quum edidicerint apparatum coenarum, *coenam* primi, sed *ulmeam* praegustaverint. Structores certe vel scissores in domo et conviviis nobilium divitumque Rom. servi erant, et servi tum *ulmeis* plerumque virgis, tum in *Subura* saepe flagris caedebantur. Sed h. l. de institutione, non de suppliciis agitur, et *lautissima* atque *ulmea coena* omnino ad aves ferasque, ante memoratas, referenda est, nec *sonat* tantum, sed *caeditur* etiam *ferro*.

grinos *et magno* sc. pretio vendit, quique, ut verbis Quintil. II, 15. utar, *colorem fuco et verum robur inani sagina mentitur.* *Quum posces* aliquid vini aut cibi, *posce Latine*; nam servi mei suut Itali, nec aliam callent linguam, quam Latinam, non Graecam, cuius studium usumque delicatuli nunc homines affectant.

149. Non *idem habitus* familiae servorum in magnifica domo. — *tonsi*, quales sunt rustici aliique, qui parum curant cultum corporis; intonsa vero coma, h. e. promissa s. prolixa, decor iuventae. *Capilli recti* vel horridi (*fruticantes* IX, 15), vel simplices, sine ornatu et arte, non crispati aut calamistrati et cirrati. Sic Sen. Ep. 95. dixit: *ne quis, cui rectior est coma, crispulis misceatur.* — 150. Contra ap. Horat. Sat. II, 8, 70. *omnes Praecincti recte pueri comtique ministrant.* — *pexi*, deducti pectine, Schol. — 151. *Pastoris duri*, asperi moribus et ingenio. — 152. *Suspirare aliquid* docte pro suspirando aliquid desiderare, Gall. *soupirer*: nam propr. dicimur *suspirare aliqua re* vel *in aliqua re* vel *propter aliquam rem*. Dulcedinem autem vss. 152—155. quis est qui non sentiat? 153. *casulam*, in qua natus est et educatus. *hoedos notos*, quos scil. saepe olim pavit. — 154. 155. Qui, quamvis servus, vultum, pudorem animumque non servilem habet, sed *ingenuum*, liberalem et generosum, qualis decet pueros *ingenuos*, h. e. liberis parentibus natos, quos *ardens purpura*, praetexta, *vestit*, h. e. praetextatos, v. ad I, 78. *Purpura* dicitur *ardens*, ut *ignea* Valer. Fl. I, 427. *flammata* Martial. V, 20, 2. et Stat. Achill. I, 297. *candens* Horat. Sat. II, 6. 102. *mixto incensa auro* Stat. Theb. X, 60. Quae verba, ut Gr. αἴθειν, αἴθεσθαι et φλέγειν, de fulgore coloris ac splendore purpurae, auri, armorum cet. saepissime adhibentur.

156—158. Puer est simplex, purus et castus, neque turpia aliorum servorum officia praestat vel obscoena novit. *Pugillares*, pugilli s. pugni instar crassos, praegrandes, *bilibres* VI, 372. *in balnea*, v. ad VI, 374. 375. *raucus* ex nimis frequenti Veneris usu, quo vox enervatur et raucescit, vel potius quia eunuchus est et iussu heri castratus. v. ad VI, 368 seq. et 515. — 157. *nec iam*, nondum, *alas*, earum pilos dropace vel volsellis *vellendos iam praebuit* alipilo, ne foeteant oleantque hircum; nam per aetatem illi pili nondum excreverunt. *Alae grandes* virilitatis indicium XIV, 195. Non ei ante aetatem orti sunt pili sub alis, qui solent fruticari his,

qui ante legitimam aetatem per libidinem viri fiunt; Calder. Non male! 158. *gutto*, olei vasculo. v. ad III, 263. *pavidus*, balnea intraturus et voraces drauci oculos veritus; Farn. *non pavidus tegit inguina gutto*, forte quia simplex est, neque novit, illorum adspectu libidinem excitari posse. — 159. *vina* Tiburtina, non longe petita aut transmarina. *diffusa* in cados. *lusit* in infantia.

162—164. Forte et speras, Persice, illecebras libidinum, *ut* (quae sunt verba Macrob. II, 1.) *nos puella ex industria supra naturam mollior canora dulcedine et saltationis lubrico exerceat illecebris*. Nam in comessationibus fidicinae, tibicinae, sambucistriae et cantrices esse solebant, meretrices, quae lascivis cantilenis et saltationibus (quarum tres modos Scaliger Poët. I, 18. refert, scil. χειρονομίαν, ἅλμα et λάκτισμα) convivas delectarent excitarentque in Venerem. Quales tum temporis potissimum erant *Gaditanae* puellae. Mart. V, 79, 26. in simili frugalis coenae descriptione: *Nec de Gadibus improbis puellae Vibrabunt sine fine prurientes Lascivos docili tremore lumbos*; et XIV, 203. de puella Gaditana: *Tam tremulum crissat, tam blandum prurit, ut ipsum Masturbatorem fecerit Hippolytum.* Notus autem est locus Liv. XXXIX, 6. *Luxuriae peregrinae origo ab exercitu Asiatico invecta in Vrbem est. Ii primum lectos aeratos, vestem stragulam pretiosam, — Romam advexerunt: tunc psaltriae sambucistriaeque et convivalia ludionum oblectamenta addita epulis: epulae quoque ipsae et cura et sumtu maiore apparari coeptae. Vix tamen illa, quae tum conspiciebantur, semina erant futurae luxuriae.* Hanc Iuvenalis in Sat. nostra passimque describit et perstringit. Quam solennis vero ille mos fuerit, iam ex eo intelligitur, quod Macrob. l. l. tradit, ne philosophos quidem defuisse, qui psaltrias in convivia intromitti iusserint. Cf. et Gell. XIX, 9. — *ut Gaditana* puella *incipiat prurire*, mollem lascivumque corporis motum edere, in *canoro choro*, in choro saltantium canentiumque puellarum; nisi *canorus chorus* est potius saltatio cum cantu iuncta, ut *lascivus chorus* ap. Tibull. II, 1, 88. (1) — *probatae*, landatae et incitatae *plausu* accumbentium, convivarum. — 164. *Ad terram descendant*, terram pedibus, alte

(1) Plerique h. l. *prurire* dictum putant pro: pruritum libidinis excitare, scil. in convivis; quae ratio durior est. Confer tamen mox ad v. 168.

iactis, vel saltibus tripudiisque indecoris, pulsent; *tremulo clune:* lumbis natibusque lascive motis et vibratis. (1) — 165. Quae omnia sunt *irritamenta Veneris* cet. Cf. mox ad v. 168. *urticae*, v. ad II, 128. — 166. Haec Gaditanarum crissatio saltatioque maiori afficit voluptate ac libidine *alterum*, femineum, *sexum* (v. ad VI, 254.); *magis ille* sexus *extenditur* ad Venerem (ita vet. Schol.), erigitur, excitatur ad libidinem, vel potius intenditur, *et mox urina movetur, auribus atque oculis concepta*, h. e. irritatur semen genitale, libidine excitata auditu cantilenae et visu saltationis lascivae: ut VI, 63. seq. et Mart. XIV, 203. — Alio sensu versus 166—168. cepit Henninius, cuius nota est: „Videtur poëta tangere morem beatiorum, qui scitissimas utrinsque sexus alebant delicias in Venerem fractas casque imbuebant omni libidinis arte, ut nimirum scientissime saltarent, ut suavissime canerent aliaque libidinis incentiva nossent, ut constat ex Gell. XIX, 9. Sed *tamen*, ait Noster et indignatur, maiorem isti Ioves voluptatem capiunt ex Ganymedibus suis et Bathyllis eorumque πορνικῇ καλλιφωνίᾳ.„ Henninio adstipulantur Dusaulx et Achaintre, qui h. l. ita exponit: „Lascivis saltationibus et cantilenis Gaditanarum puellarum aptis ad Venerem irritandam poëta opponit saltationes et cantilenas adolescentium, veluti ad excitandam libidinem divitum plerumque draucorum et pathicorum aptiores et efficaciores. *Maior tamen ista voluptas sexus alterius*, masculini, quia in formosis adolescentibus Ganymedibus reperiuntur coniuncti saltationes lubricae et motus lascivi, eiusque sexus clunes et lumbi scite *magis extenduntur*, moventur; quod verissimum est: nam in maribus firmiores et significantiores sunt gestus, motus corporis, quam in feminis.„

169—176. *Hae nugae*, vanae deliciae et illecebrae libidinum, non humilis conditionis hominibus, quales nos sumus, sed nobilibus divitibusque aptae vel sunt, vel esse putantur. *Non capit*, non admittit, tamquam ipsi consentaneas. *audiat ille* sc. dives, *qui pytismate lubricat orbem* v. 173. — 170. *Testas* crepitacula s. crotala (κρέμβαλα, Gall. *castagnettes*) ex piscium testaceorum testis et conchyliis, quibus Hispani potissimum Indicaeque mulieres in saltationibus utuntur. Brodaeus in Misc.

(1) Lubinus et alii: ad terram procumbant, quasi ad sese stupratores admissurae, idque, ut magis intuentes convivas irritent, clune tremulo et crissante.

IX, 17. et alii ita dici putant vasa testacea, parietibus in theatris infarta, ut exceptum spectatorum plausum cum harmonica quadam redderent; alii cymbala seu tympana; alii vero genus plausus, manibus planis et expansis editi sonumque collisarum testarum referentis.(1) *cum verbis* obscoenis, *quibus abstinet* adeo *mancipium nudum*, meretrix vel prostibulum, in *olido stans fornice*, ut ap. Horat. Sat. I, 2, 30. — 171. *ille fruatur*, delectetur. 172. *omni libidinis arte*; qua ad libidinem pelliciuntur homines. — 173. Divitis, opinor, hominis descriptio et magnificae domus, sed valde obscura; unde vix quemquam ullius scriptoris locum reperies, qui magis virorum doctorum ingenia exercuerit. Simplicissima est et ceteris, opinor, praeferenda interpretatio vet. Schol., quam probarunt etiam Ferrar. Elect. II, 6. et Ach., *qui exspuit supra marmor Lacedaemonium*, *quo stratum est pavimentum*; inepta autem, quam subiungit, ratio: *ut leve sit*, *ut saltantibus puellis nihil impediat*. *Marmor Lacedaem.* s. Taenarium pretiosissimum et viride. *Pytisma*, Gr. πύτισμα, sputum, a πυτίζειν, synon. verbi πτύειν, exspuere, inpr. vinum, gustandi causa haustum. Donatus: *pytissare* i. e. exspuere, dum sapor vini probatur. Sic ap. Terent. Heautont. III, 1, 48. et *pytisma* ap. Vitruv. VII, 4. *in conviviis*, *quod poculis et pytismatis effunditur*, *simul atque cadit*, *siccescit*. *Lubricare* est udum facere et lubricum; *orbis* vero pavimentum tessellatum s. vermiculatum: nam duplex erat musivarii operis species, altera, quae crustis marmorum diversicolorum, in quadratas, sexangulas, triquetras, forte et rotundas figuras sectis, vermiculatas animalium effigies referret; altera, quae marmoris maculas, quas Plinius XXXV, 1. *ovatas figuras*, Seneca ep. 87. *orbes* et Mathematici ἐλλείψεις vocant, marmori insereret. Quidam *orbem* de triclinio accipiunt, quod nonnunquam rotundum erat (vel ob cottabi lusum), et marmore constratum: alii de mensa. (v. ad I, 137,) Sic Salmasius in Obss. ad Ius Att. 23. p. 487. et ad Spartian. Pescenn. Nigr. c. 6. ubi ita h. l. exponit: Delphica ex Lacedaem. marmore, poculis onusta, ad quam *pytissabant*, h. e. vinum experiebantur ac degustabant, quod more degustantium eum ore reiicerent, mensam ipsam *lubricabant*. Aptiore sensu *orbem Laced.* h. l. nates dici, contendit Böttiger in: London und

(1) v. Casaub. et Ernesti ad Suet. Ner. cap. 20. extr. Vetus Schol. »*Testis* antea percutiebant saltantibus pantomimis; quoniam tunc non erat, ut mesochori percuterent manibus.«

Paris V. Iahrg. Nr. VI. 1802. p. 179. At Iacobs in Vol. I. Miscell. philol. ab Aug. Matthiae edit. Altenb. 1803. « Longissime, dicit, a vero sensu aberrant, qui rem obscoenam significari existimant. Cave etiam ne cum Ferrario divitum luxuriam carpi existimes, qui pretiosa triclinia oris excrementis foedaverint; sed, quod Schol. iam perspexit, est simpliciter magnifici triclinii descriptio, more Iuvenalis adumbrata, qui in talibus spurcas voces honestioribus praeferre solet. Si quis tamen *pytisma* cum Scaligero de cottabismo accipere velit, nec hic ineptam interpretationem probaverit. Cogitandum est autem de simplicissimo cottabismi genere, quo vini partem residuam e poculo in pavimentum iaculabantur. pro *orbem* legendum esse suspicabar *aecum*, quod verbum de conclavibus, maioribus hominum conventibus destinatis, usurpari solet. Conf. Vitruv. VI, 5, 4. Nunc perpensa Scaligeri explicatione et Iuvenalis dicendi more, qui generalioribus circumscriptiora praeferre solet, *orbem* verum esse puto. *Lacedaemonius orbis* est *macula* in marmore Laconico, *circuli speciem gerens*, cuiusmodi maculae marmori pretium addidisse videntur. In hunc sensum accipio locum Sen. Ep. 87. *Pauper sibi videtur ac sordidus, nisi parietes magnis pretiosis orbibus refulserint, nisi Alexandrina marmora Numidicis crustis distincta sint.* » Equidem adsentior Ferrario, et *pytisma* h. l. non modo salivam seu sputum, sed etiam merum largius haustum orisque excrementa dici crediderim, adeoque designari et hominem opulentum eumdemque luxuriosum ac potatorem, qui eiusmodi pytismate *orbem Laced.*, mensam s. pavimentum marmoreum, *lubricet*, madefaciat atque inquinet, et splendidam eius domum (cui *humilis* v. 169. opposita est), parte (*orbe Laced.*) pro toto posita. Sic multum et ponderis et sarcasmi inest his verbis atque sententia admodum consentanea tum ingenio poëtae satyrici, tum moribus illius aevi, praecipue vero spurcissimis comessationibus obscoenitatibusque modo memoratis. Cur vero minor spurcities ab h. l. aliena est, si maiores eidem rei conveniunt et v. 162—172. tribuuntur? (1)

(1) Ios. Scaliger ad Manil. p. m. 454. *pityama* (immo *pytisma*) referebat ad κότταβον s. κοτταβισμόν, genus ludendi, quo vinum, a potu in poculo reliquum, ita in altum iaciebatur, ut in aereas caderet phialas s. pelvea, et, si ab his tacta esset aerea statua (μάνης) sub illis posita, soni-

174—176. Haec aliaque huius generis turpia videntur et inhonesta in pauperibus, in divitibus ferri solent et, ex opinione vulgi, sunt ferenda, vel adeo laudabilia et pro virtutibus, non vitiis, habentur. *Alea turpis*, v. ad I, 88. *mediocribus*, ut VI, 582. *nitidi*, lauti, ut v. 1.

177 seq. In lautioribus Romanorum conviviis, ut in theatris, acroamata esse solebant, h. e. homines, qui vel cantu vel saltatione vel facete dictis vel etiam recitatione aliqua auditores oblectarent. Honestiora oblectamenta erant recitationes, inpr. carminum Homeri (*conditoris*, auctoris, *Iliados*) et Virgilii. Illa ab Homeristis ut plurimum Latine decantabantur. — 178. *Maronis altisoni*, praeclare, ob maiestatem dignitatemque epicam Aeneidis. *carmina Maronis*, *dubiam facientia palmam*, victoriam, principatum, scil. carminibus Homeri. — 180. *versus tales*, tam egregios, quorum praestantiam quisque intelligit sentitque, si vel a rudi puero male recitentur.

181. Ad epulas affer hilarem animum omniumque curarum expertem. — 183. *non feneris*, quod ipse debes aut quod tibi debetur, *ulla mentio* et recordatio ingrata scil. sit tibi hodie, vel *contrahat tibi bilem*, iram tibi moveat et indignationem.

184 seq. Iocus paulo liberior acerbiorque, sed aptus illis temporibus morumque corruptelae. 185. *tibi tacito*, dissimulanti suspicionem adulterii, etsi satis probabilem et ex multis signis

tus (λάταξ) ederetur. Hinc putabat, sensum h. l. esse: Ne exspectes a paupere, quod ei competit, qui non plebeium, ut nos, pavimentum, sed pretiosum crustisque marmoreis vermiculatum *pytismate* tingit. Sed in illo ludo maxime cavendum erat, ne quid vini in terram s. pavimentum caderet, et quomodo vinum, e poculo effusum, non vero exsputum, πύτισμα, sputum, dici potest? — *Grangaeus* suspicabatur, *orbem* significare quid propudiosi, scil. μολύνειν Κλαζομενάς, ut ap. Suet. Aug. 68. (ubi tamen vid. Burm. et Ernesti) et magis *orbem Lacedaemonium*, sumtum ex Aristoph., cui Clinia dictus Κυσολάκων, unde Hesych. λακωνίζειν, παιδικοῖς χρῆσθαι, et Eupolis μισῶ λακωνίζειν; *pytisma* vero pro re obscoena sumi, ut *sputum*, *salivam*, *rorem*, *serum*, *spuere*, *despuere*, *perdespuere*, (ap. Catull. LXXIV, 3. ubi tamen vid. Scalig. et Doering.) *vomere* ap. Arnob., adeoque sensum h. l. esse: qui nova Elephantidos figura nudum supinatumque in ventrem exsecrandis uredinibus flagitat. — Plerique intpp. iunii credebant annulum Equitis frequenti saliva lubricatum et ostentationis causa indutum saepius ac detractum; Nic. vero Heinsius, ab Henninio consultus, notas amoris liquore vini in mensa ductas.

(186. 187.) manifestam, neque eam prodere audenti; quo tum patientia viri, tum uxoris imperium libertasque dissoluta et effrenata feminarum libido acerbe notantur. — 186. *multicia*, vid. ad II, 66. *Humida*, effusa genitura super veste, Grang. Alia eaque recentia libidinis indicia sunt *rugae* vestis, *vexatae*, disiectae, *comae et vultus auresque calentes* s. rubentes.

188. *Protenus*, confestim, simul ac *limen* domus meae intraveris, *quidquid dolet* tibi, te mentemque tuam vexat et angit. *Exuere* aliquid mente vel mentem aliqua re, pro oblivisci, ut ἐκδύεσθαι τὶ et τινά, et contra *induere patrem* ap. Claud. Cons. Hon. III, 157. — 189. *Pone*, depone, abiice (animo) *domum*, domesticas curas vel curam domus, *servorum* cet. ne quid hodie hilaritatem tuam turbet vel imminuat. 199. *sodales*, amicos, *ante omnia*, tamquam acriorem curam.

191 seq. *Interea*, dum nos convivium instruimus vel coenabimus, omnes, quotquot sunt, cives Circensibus detinebuntur ludis, unde ne quidem negotii quidquam cum aliquo perficere eoque liberius genio hodie indulgere poteris. Vetus Schol. « *Interea* ideo, quia Megalesiaci Circenses ante solem prope edebantur. » *Megalesia*, ludi Circenses instituti in honorem Cybeles, quae magna Mater Deum et a montibus Phrygiae dea *Idaea*, Berecyntia et Dindymene dicebantur. *Spectacula* pro spectatoribus posita putabat Grang. Sed poëta potius ipsos ludos dixit *spectacula mappae* et per ἐπεξήγησιν *Idaeum solenne*. *Mappa* e loco super carceres escenso editor ludorum iis committendis mittendisque quadrigis signum dabat. De verbis *similisque triumpho Praeda caballorum Praetor sedet* v. ad X, 36 seq. et Excurs ad h. l. — *pace*, cum bona venia, *immensae* cet.; facete.

194 seq. De insana Circensium spectandorum cupiditate, qua plebs Rom. flagrabat, v. ad III, 223. — 195. *Fragor*, acclamatio, et inpr. plausus spectatorum vel auditorum. *Percuti*, *quati*, *verberari*, *feriri*, *pulsari*, *ici* dicuntur *aures* vel loca *fragore*, voce, clamore, rumoribus cet. — 196. Ex *quo* fragore *colligo eventum* felicem, victoriam, *viridis panni*, factionis prasinae, cui maxima plebis pars et olim Imperatores favebant. — *Pannum* autem non sine acerbo sale dixit poëta; quod intelligitur ex loco praeclaro Plin. Ep. IX, 6. *Si aut velocitate equorum, aut hominum arte traherentur, esset ratio nonnulla:*

At nunc favent panno, pannum amant cet. — 197 seq. Etiam haec, sarcastice dicta. v. Cassiodor. Epist. III, 51. *si deficeret* animo viribusque et hinc cederet ac vinceretur. Vetus Schol. « *Si deficeret*, si vinceretur Prasinus (Prasina factio); aut si hoc spectaculum deficeret, ut non essent Circenses, sic tristem urbem videres, ut si esset bello victa. » Sed prior ratio praeferenda. — 198. *Cannensis* clades cum delectu memoratur. *Cannarum in pulvere*, proelio Cannensi, quo ventus, quem Vulturnum Apuli vocant, adversus Romanis coortus, multo pulvere in ipsa ora volvendo prospectum ademit.

199 seq. Haec cum summa indignatione dicta. *spectent* Circenses ludos *iuvenes*, quos magis certe id decet, quam nos viros. *Sponsio* facta pro victoria huius vel illius factionis. — *decet clamor et adsedisse*, ut *me iuvat nec spes nec certare* ap. Horat. Od. IV, 1, 29 seq. — 201. 202. Non male Henninius: » Sensus obvius: vs. 199. 200. Sed concedamus Circensia ludicra puellis et adolescentulis; v. 201. cum stomacho subdit: immo spectent et in Circensibus cum maritis suis nuptae illa, quae ne quidem dicere praesentibus ipsis, nedum facere pudor prostitutus audeat; reliquamus his hominibus sua crepundia, nos interim curabimus cuticulam, et apricabimur. At quaerit Grangaeus: Quid ludis Circensibus obscoeni? Respondebit pro me Ovidius A. A. I, 135—170. et Trist. II, 280 seq. Hanc Circi licentiam et ipsi Patres priscae ecclesiae gravissime notarunt. Fugiendum ergo bonis moribus Circum innuit. » — 203. Nobis iam senibus aptior, gratior utiliorque est apricatio s. insolatio, ἡλίωσις s. ἡλιοχαΐα. Ea olim in usu erat et varia: ut tum corpori siccitas, tum cuti color fuscus et post unctionem nitor conciliaretur. *Nostra cuticula*, iam vetula et in rugas *contracta* oleoque inuncta, *bibat vernum solem*, imbibat eius ardorem eoque calefiat; ut ap. Martial. 13. *totos avida cute combibe soles*, et ap. Pers. IV, 18. *adsiduo curata cuticula sole*. — *vernum solem*: nam Megalenses ludi prid. Non Apr. agebantur. v. ad VI, 69. 204. Verba *effugiat togam* quidam exponunt, exuat togam ad insolationem et balnea; alii fugiat curas et negotia togatorum, h. e. hominum tenuiorum. v. ad I, 96. An de toga meretricum cogitavit poëta? v. ad II, 70.

204 seq. *Iam nunc*, quamvis nondum octava, sed quinta tantum diei hora sit, *salva fronte*, non laeso pudore, *in balneum ire poteris*, h. e. non turpe erit lavari et deinde sexta hora ad

coenam venire: nam festo laetoque die convivia tempestiva non sunt turpia et inhonesta. — 205. *Frons* pro pudore, cuius sedes est in ea; ut ap. Pers. V, 104. al. Male alii *frontem salvam* putant esse exporrectam curis omnibus depositis. 206. *Facere hoc*, genio otioque indulgere. 207. *talis*, voluptariae et otiosae. 208. *Nulla est voluptas, quae non adsiduitate sui fastidium pariat* Plin XII, 17. Τὸ γὰρ ἡδὺ, ἐὰν πολὺ, αὖ τί γε ἡδύ.

IN

SATIRAM XII.

1. *Corvinus* amicus poëtae, ad quem haec Sat. missa est et quem Iuvenalis una cum Catullo ad festam laetitiam invitasse videtur. Suavissimum est initium: *Haec lux*, dies, *dulcior mihi natali die*, qui ceteris et laetior et sanctior est atque, ut omnis fere dies festus, religione epulisque quotannis celebrari solebat. Hic dies *Iure solennis mihi sanctiorque Paene natali* Horat. Od. IV, 11, 17. *haec lux*, dies, quo rediit Catullus, mihi amicissimus. — 2. Color orationis ductus ex Horat. Od. IV, 11, 6 seq. *cespes*, ara e vivo cespite, cespititia, βωμὸς αὐτοσχέδιος, qualis tempore urgente et in privatis etiam sacrificiis exstrui solebat. *festus*, festo diei et laetitiae conveniens, ut *festa frons* et similia ap. Virg. Aen. II, 249. et al. *animalia*, victimas. *Deis promissa* et vota olim, quum Catullus discederet, pro reditu eius et incolumitate. — 3. *ducimus* (v. 11. *traheretur* funibus) sc. ad aram, ut v. 112. X, 65. et passim de victimis. Sic et Gr. ἄγειν. *Reginae*, in honorem eius. *Regina* et βασίλεια quaevis Dea maior vocatur, sed inpr. Iuno, regina deorum. *Iunone Reginae* templa Romae condidere Camillus et M. Aemilius. *niveam agnam*: nam Diis superis albae, inferis nigrae mactabantur victimae. — 4. *Par vellus*, nivei velleris agna, eiusdem generis victima. *pugnanti* cum *Gorgone Maura*, h. e. Palladi, pugnanti cum aegide, vel ope aegidis, h. e. clipei vel thoracis, in cuius medio era caput Medusae Gorgonis, a Perseo in *Mauretaniae* finibus vel in extrema Africa interfectae. *Gorgones* s. Graeae fuere tres filiae Phorci, Φορκίδες; sed Medusa κατ' ἐξοχὴν dicta Γοργώ.

5 seq. Adumbratur h. l. et quidem praeclare natura ferocis vituli, non, ut quidam putant, valde reluctantis, quod mali erat ominis. Nam *observatum est a sacrificantibus, ut, si hostia, quae ad aras duceretur, fuisset vehementius reluctata ostendissetque, se invitam altaribus admoveri, amoveretur, quia invito*

deo offerri eam putabant, Macrob. Sat. III, 5. Conf. similes victimarum immolandarum descriptiones ap. Horat. Od. III, 13, 3 seq. et IV, 2, 54 seq. ubi Iani iam recte notavit, eas convenire homini, meditatione sacrificii, quod parat, pleno, easque inprimis valere ad victimae, per se exiguae, pulcritudinem commendandam declarandamque super ea re laetitiam ac spem, gratam Diis hostiam fore. *procul*, longe, *extentum funem*, quo ad aram ducitur. Ascensius et alii victimas dicunt ad aram fune longiore et laxo, non arcte ligato, ductas fuisse, ne visae essent invitae ire et trahi, quod mali fuerit ominis. 6. *Iovi Tarpeio* s. Capitolino. Tria, quae h. l. memorantur, numina, Iuno, Minerva et Iupiter, simul in Capitolio colebantur. — *frontem coruscat*, crispat, vibrat, quatit, ut *coruscare tela*, *linguam* cet. nisi malis, vibrat frontem, micantem propter cornua primum protuberantia; vel denique *coruscat* κατὰ *frontem* h. e. micat in fronte, cornibus iam enascentibus. *Coruscare*, ut κορύσσειν s. κορύπτειν, proprie est arietare s. cornu petere, κερατίζειν, deinde splendere, quoniam lucidae res vibrant et quatiunt ex se fulgoris radios. Vetus Schol. " movet sicut telum, quod coruscat. " — 7. *maturus templis et arae*, aris templorum; iam satis grandis, ut sacrificetur. — 8. *Spargendus mero;* nam consecrabatur victima vino in caput, inter cornua, libato s. infuso. — *merum*, ut ap. Ovid. Met. VII, 584. *fundit purum inter cornua vinum.* — 9. *Ducere ubera matris quem pudet*, ut *matre relicta* ap. Horat. Od. IV, 2, 54. sed quanto venustius illud! — *vexat nascenti robora*, arbores, *cornu*, ut ap. Virg. Ge. III, 232. 233.

10 seq. Hoc suaviter adiectum et sensui amicitiae convenienter. Vota autem et sacrificia facultatibus cuiusque respondebant: at Dii non nisi purum eius, qui dona offert, animum respiciunt. *res* familiaris. *similis*, par, *affectibus*, voluntati, cupiditati vel affectui amoris. — 11. *Pinguior Hispulla*, facete. *traheretur*, sc. funibus, ut *ducere* v. 3. — 12. *Mole*, pinguedine. — *finitima in herba*, in pascuis Romae vicinis, forte ut ap. Horat. Od. III, 23, 11. *Albanis in herbis*, in pascuis laetis circa Albam Longam. — 13. *Clitumnus*, Vmbriae Cisapenninae fluvius (nunc *Tinia*), qui iuxta Mevaniam (hod. *Bevagnam*) *Tiniae* fl. (*Topino*) miscetur, et cuius aquae ea vis inesse putabatur, ut candida reddere armenta, quorum magna ibi in *laetis pascuis* copia erat, unde multa Romam adducebantur, ut in solennibus mactarentur sacrificiis. *sed* cuius *sanguis*, *ostendens laeta*

Clitumni pascua, *iret*, manaret, profunderetur, et quidem ingenti impetu ac vi, qua *ostendit*, taurum pinguem esse et in *laetis*, opimis, *pascuis* nutritum. 14. *a grandi* ac robusto *ministro* sacerdotum, popa, qui plerumque robustus est et obesus, victimis saginatus. — 15. Pro ituris suscipiuntur vota, quae solvuntur in *reditu*. 16. *amici*, Catulli, qui nunc ipse *miratur*, *incolumem sese* esse et tot tantaque pericula maris evasisse. 17. *pelagi casus*, pericula maris, inpr. tempestatem. *Evasi*, quod evasit. 19. *Nube una*, atra nube, per totum expansa caelum. *subitus antennas impulit*, subito in eas incidit, illas percussit, *ignis*, non fulguris (nam Catullus *fulguris ictum evasit* et *praeter* fulmen *subitus ignis*, adeoque ab eo diversus, *antennas impulit*), sed Helenae (*le feu Saint-Elene*), electrica materia vel igneus ardensque vapor, qui, praecipue post tempestatem, in mari circumvolat et malo navis adhaeret; de quo v. Plin. II, 37. — 20 seq. Praeclare adumbratur pavor eorum, qui navi vehuntur. *Attoniti* vocantur, *qui vivi stupent et in totum sibi excidunt*, Sen. Nat. Quaest. II, 27. — 21. *conferri*, comparari, *posse*, h. e. incendium multo terribilius esse naufragio. — 23. *si quando*, h. e. aliquando, *poëtica surgit*, exoritur, *tempestas*, h. e. atrox et saeva tempestas fingitur aut describitur a poëtis rem exaggerantibus. Facete, ut ap. Lucian. quomodo historia conscribenda sit, Opp. T. III. pag. 405. ed. Schmid. δεήσει γὰρ τότε (ὁ συγγραφεύς) ποιητικοῦ τινος ἀνέμου ἐπουριάσοντος τὰ ἀκάτια cet. et in Timon. pr. καὶ εἴ τί σε ἄλλο οἱ ἐμβρόντητοι ποιηταὶ καλοῦσι, καὶ μάλιστα ὅταν ἀπορῶσι πρὸς τὰ μέτρα. — ἅπαντα γὰρ ταῦτα λῆρος ἤδη ἀναπέφηνε καὶ καπνὸς ποιητικὸς ἀτεχνῶς, ἔξω τοῦ πατάγου τῶν ὀνομάτων.

24. Ita exclamabundi loqui solent scriptores, superveniente novo aliquo infortunio, etiam de re vel improvisa ac subita vel gravi, attentionem moturi. *alius genus discriminis*, quod, sententiis quibusdam facete praemissis et interiectis, memoratur v. 29 seq. — 25. *cetera*, quae mox dicturus sum. *sortis eiusdem*, non minus tristia. — 27. 28. v. ad XIV, 302. *quis enim nescit* tot quotidie fere naufragia esse, ut *pictores* iam eorum pictura sibi parare possint, quae ad victum suppeditent? *ab Iside pasci*, ali, *pictores*, quoniam in eius potissimum templis *tabellae*, in quibus pictum erat naufragium, suspendebantur. Navigantes eius tutelae commissos fuisse monet Lucianus, et praecipuum illius festum Romae erat *Isidis navigium*, de quo v. Lactant. Inst. I, 11. et Apul. Met. l. XI. p. 367. ed. Elm.

31. *Alternum latus arboris* (navis, ut ap. Ovid. Her. XII, 8. non mali, ut ap. Virg. Aen. V, 504.) *incertae*, fluctuantis (*instabilis* ap. Virg. Ge. IV, 195.), quae fluctibus et ventis modo in dextrum, modo in laevum latus iactabatur; unde etiam *alternum latus*. — 33. *Rectoris cani*, senis adeoque usu periti; quo periculum augetur. *Decidere*, de vita quasi pacisci *cum ventis iactu*, proiectis bonis suis et pro vita oblatis, ut ita lis dirimatur, h. e. navi exonerata, vita saltem servetur iactura bonorum. Lepida dictio petita a litigantibus, qui de re vel rem controversam secum decidunt, litem dirimunt pactione.

34. 35. Festiva et apta comparatio, etsi continetur errore vulgi, quo *castor* s. fiber, ab hominibus exagitatus, *testiculos* suos morsu avulsos abiicere putatur, ut ipse salvus *evadat*, quasi *intelligat*, sciat, propter castoreum se maxime expeti insidiasque sibi parari. — 36. Poëta ridet opinionem vulgi. *inguen*, testes et castoreum. « Nostris temporibus notum est, castoreum, medicamentum, in testiculis castoris non contineri, sed in sacculo infra ventrem posito; » Ach. *medicatum*, active, ut passim, pro: ad medicandum et medicinas utile.

37. *Fundite*, proiicite in mare. Quare? v. intpp. Act. Apost. XXVII, 38. — 39. *vestem teneris quoque Maecenatibus aptam*, v. ad I, 66. — 40 seq. *Atque alias* vestes, *quarum pecus ipsum natura*, indoles, *generosi graminis infecit*, h. e. e lana aut vellere pecudum s. ovium Hispanarum, cuius color nativus s. naturalis est rutilus aut purpureus, quem ei non ars operaque hominum, purpura et lutum, tribuit, sed naturae beneficium, *gramen generosum* ac praeterea *vis occulta egregii fontis, Baetis* fl., et *aëris*, s. coeli temperies iuxta illud, in Hispania, cuius maximus fluvius est *Baetis*, Arabibus inde dictus *Vadi al Kibir*, fluvius magnus, corrupte *Guadalquivir*. — 43. *argentum*, argentea vasa, ut I, 76. *mittere* in mare *lances factas* a *Parthenio*. *Parthenius* caelatoris nomen, Schol. Sculptor, de quo Plin. Grang. Sed, quod iam monuit Lessingius, neque a Plinio, neque ab alio memoratur; et dura est ellipsis praepositionis. *Crater* vas vinarium et quidem capacius, paterae s. poculi formam referens. De *urna* v. ad VI, 426. — 45. Facete amplitudo crateris designatur. *cratera dignum Pholo*, Centauro, *sitiente*, vini avidissimo. Locus desumtus ex Stesichoro, Lyrico poëta, qui Centaurorum et Lapitharum convivium describens, ait Pholum implevisse Herculi, hospiti suo, craterem trium lagenarum capacem, quem prior ipse ex-

hausisset; Grang. *coniuge Fusci*, quae ebriosa fuit, Schol. Quidam suspicantur, hanc esse Laufellam, de qua v. VI, 320 seq. et IX, 117. *Fuscus* forte idem, cuius mentio fit XVI, 46. vel alius, de quo v. ad IV, 112. — 46. *bascaudas*, vasa, ubi calices lavabantur, et cacabus; Schol. Conchae aereae, genera vasorum; Papias. Canistra Britannica; Marshall. — *escaria* vasa, lances, *multum caelati*, multa vasa, h. l. pocula aurea argentesque eaque caelata. 47. Poculorum pretium augetur antiquitate et dignitate priorum possessorum. — *biberat* ex *quo*, quibus poculis usus fuerat. *emtor Olynthi*, Philippus, Alexandri M. pater, qui multis artibus frustra usus est, ut *Olynthum*, maximam olim Thraciae urbem, Atheniensium imperio eriperet, eamque tandem cepit, Lasthene et Euthycrate pecunia corruptis. — *callidus*, v. Iustin. IX, 8. Idem Philippus plures civitates emit, et castellum olim oppugnaturus, quod exploratores munitissimum esse nuntiaverant, quaesivisse ex iis dicitur, εἰ χαλεπὸν οὕτως ἐστὶν, ὥστε μηδ᾽ ὄνον προσελθεῖν χρυσίον κομίζοντα. *Poculo aureo pulvinis subdito Philippum regem dormire solitum* tradit Plin. XXXIII, 3. s. 14.

48 seq. Poëta narrationem interrumpit quatuor versibus insertis, quibus vituperatio avaritiae, illis temporibus vigentis, et laus Catulli continentur. *alius*, praeter Catullum. 49. *caput*, vitam. *rebus*, rei familiari, opibus. 50. 51. *Non propter vitam*, vitae sustentandae causa, *faciunt patrimonia*, opes colligunt, *quidam*, *sed vitio caeci*, avaritia excaecati, *propter patrimonia vivunt*, putant se eam ob causam vivere, ut opes cumulent. (1)

52 seq. Retexitur tela abrupta. *Iactatur* in mare a Catullo et sociis eius. *sed nec damna*, iactura bonorum, *levant* in sublime atque tollunt scil. navem (scopulo vadisve haerentem, ut ap. Virg. Aen. I, 145. quem locum contulit Hein.), vel *levant*, imminuuntur, sc. discrimen. Sed neutra vox antea est memorata. (2) 53. *adversis* fatis *urgentibus*, prementibus, periculo crescente. *adversis* ventis, alii. *illuc recidit*, eo redactus est. — 54. *malum ferro*, securi, *submitteret*, succideret. — 55. *se angustum*, in angustias adductum, impeditum, implicatum ma-

(1) Multi sunt, qui ob hanc causam colligunt patrimonia, tantum ut habeant, non tamen ut utantur, sed avaritiae satisfaciant, Schol.

(2) Alii, *sed nec* res in mare iectae *levant damna*, discrimen. At *damna* eo sensu non capi possunt.

gnis difficultatibus ac periculis, *explicat*, expedit ex iis, propr. se arctum expandit, angustum, quo inclusus erat, spatium dilatavit. *Discriminis ultima*, maxima tunc pericula adsunt, *quando praesidia afferimus*, quum ea praesidia afferimus, quae *navem* faciunt *minorem*, leviorem; Marshall. (1) Succisionem vero mali ultimum esse naufragii remedium, nota res est.

57—61. Poëta cogitatione ac sensu periculorum, quae in amicum ingruerant, intime affectus, omnem acerrime exsecratur navigationem, tamquam rem non minus temerariam ac periculosam, quam miseram. Similiter multi poëtae navigantium audaciam increpant. *I nunc*, ut in simili loco Senec. Med. 650. et sup. VI, 306. ubi v. not. *nunc*, postquam audisti, navigantibus tot tantaque imminere pericula. *ventis animam*, vitam, *committe*, ut ap. Horat. Od. I, 3, 10. *qui fragilem truci Commisit pelago ratem*, et Sen. Med. 304. *Animam levibus credidit auris.* — *dolato ligno*, v. Var. Lect. — 58. 59. Laërtius lib. I. tradit, Anacharsidem, quum audisset, τέτταρας δακτύλους εἶναι τὸ πάχος τῆς νεώς, dixisse, τοσοῦτον θανάτου τοὺς πλέοντας ἀπέχειν. Hinc et Dio Chrysost. Orat. LXIV. de Fortuna navem appellat τριδάκτυλον ξύλον πεύκινον. Aratus Phaen. 300. ὀλίγον δὲ διὰ ξύλον Ἄιδ' ἐρύκει. Seneca Controv. III. *parva* (navigiorum) *materia seiungit fata*, et Med. v. 306 seq. *Potuit tenui fidere ligno, Inter vitae mortisque vias Nimium gracili limite ducto.* — 59. *taeda*, ut alibi *pinus*, cognata arbor, pro navi, e pinu texta, h. l. pro tabula vel assere navis. *latissima*, crassissima. 60. 61. *Mox*, ubi in navi eris et lustrabis res, quas tecum tulisti et quae tibi maxime necessariae sunt ad vitam et salutem, praeter panem et vinum, *adspice*, respice etiam *secures*, quae *sumendae* sunt (alii: ne obliviscaris tecum *sumere* secures), quibus opus est *in tempestate* ad malum succidendum. — *Reticulum* pera, ad modum retis texta, ut ap. Horat. Sat. I, 1, 47. *ventre lagenae*, lagena ventrosa, h. e. ampla, itineri apta.

62—67. Sedata tempestate, 67 seq. *vestes* pro velis, quae igne conflagrarant, extendebantur et in *prora* alterum *velum*

(1) Alii, qui distinguunt: *ac se Explicat angustum, discriminis ultima quando* cet., exponunt: quod facere solemus, quando cet. quae durissima est ellipsis. Non magis probanda interpretatio Ach. *tunc angustum se explicat* sc. periculum h. e. extremum est, *quando*, quum *ultima praesidia*, remedia, *afferimus* cet.

minus, quod unum superfuerat; atque ita (75 seq.) lacera navis portum subiit Ostiensem. 62. *iacuit planum mare*, h. e. tranquillum factum est et *planum*, quo sensu passim *unda* vel *mare iacere*, *stare*, *cubare*, *sedere*, et contra *surgere* dicitur. — 63. *Fatum*, quo salus nautarum et Catulli continebatur, *valentius Euro*, ventis, *et pelago*, efficacius fuit tempestate. Fatis Dii quoque ipsi impares, eorumque leges fixae (v. ad Sil. V, 76. 406). — 64 seq. Conf. ad III, 27. *Pensa ducere*, ut *p. trahere*, *torquere*, *versare*, *volvere*. — 65. *Parcae hilares*, adspirante fortuna et coeptis blandiente; ut contra *Sorores tristes* et *durae*. *Stamen album* Parcarum longiorem felicioremque vitam significat et portendit, ut contra *atrum* vel *pullum* mortem et infortunium. *Lanificae staminis albi*, docte pro, ducentes stamen album vel lanam staminis albi, h. e. lanam albam, facientes. 67. Bene *miserabilis* visu *prora*, navis, malo, velis aliisque armis destituta; et *arte inopi*, non multum fructuosa, quam necessitas docuerat, *extentis vestibus*, velorum loco expansis, ut ap. Tac. Ann. II, 24. ubi etiam *vestes* sunt proprie sic dictae, non, ut Schol. putabat, funes aut vela aut artemon. — 69. *Velo* minori, in *prora*, quod *dolon* vocatur, ut maius ἀρτέμων, *artemon*, et, quod ad puppim est, forte *epidromus*. *suo*, quia in prora est, vel vestibus opponitur, quae proprie non sunt vela navis. *deficientibus* vi, vel cessantibus. *Austri* cum delectu positi, tamquam venti vehementiores ac tempestatem cientes. — 70. Sic Neptunus *Collectas fugat nubes solemque reducit* ap. Virg. Aen. I, 143.

70—72. *Tum conspicitur sublimis apex*, mons Albanus, *gratus*, dilectus, *Iulo* s. Ascanio, Aeneae filio, quippe qui, condita in eo Alba Longa, *sedem* ibi imperii collocavit et Laviniae, *novercae* suae, concessit *Lavinium*. Res notissima vel ex Liv. I, 1. et 3. Virg. Aen. I, 267 seq. ubi v. Heyne. 71. *Lavino*: nam veteres etiam *Lavinum* pro *Lavinium* dixisse videntur.

72—74. Etiam haec nota ex Virg. Aen. III, 388 seq. VIII, 42 seq. 81 seq. ad quae loca v. Heyne. Conf. Varr. R. R. II, 4. *cui*, Albano monti, ut et Albae Longae, *nomen dedit candida scrofa*, sus alba. *Phrygibus*, Iulo et Troianis, *laetis* ob repertam ex oraculi responso suem. *sumen*, sus. Conf. Var. Lect. et ad XI, 138. — 74. *Mamillas* facete forsan substituit poëta pro porcis, ut rei miraculum augeretur.

75 seq. Describitur portus Ostiensis, de quo Suet. Claud.

c. 20. *Portum Ostiae exstruxit, circumducto dextra sinistraque brachio et ad introitum, profundo iam salo, mole obiecta, quam quo stabilius fundaret, navem ante demersit, qua magnus obeliscus ex Aegypto fuerat advectus, congestisque pilis superposuit altissimam turrim in exemplum Alexandrini Phari, ut ad nocturnos ignes cursum navigia dirigerent.* — *moles*, ingentia saxa, in mare iacta alteque exstructa instar aggeris, quibus pars maris *inclusa* et exclusa. Itaque iungo: *moles positas per aequora*, in aequore; non, ut suadet H. Valesius, *intrat aequora inclusa per moles positas*, molibus iactis. *Tyrrhenamque Pharon*, turrim excelsam, in mari Tyrrheno aedificatam. *brachia*, portus partes vel moles prominentes et dextra sinistraque *porrectas*, portentas in mare, *rursum*, retro (*rursum* enim propr. quasi *revorsum*), h. e. ultra Pharon, ad introitum portus exstructam. (1) — 77. Magnitudo portus Ostiensis designatur, *pelago occurrunt*, v. Var. Lect. *relinquunt Italiam*, ab eius ora recedunt. 78. 79. Haec verba languere videntur; nisi forte haec eorum sententia est: Hic portus Ostiensis multo mirabilior, quam naturales, qui passim a poëtis describuntur, admirationem magis, quam veritatem sectantibus. 79. *magister*, gubernator, *petit interiora tuti stagna* (aquas) *sinus*, h. e. subit portum interiorem, ubi naves tutae sunt a tempestate et naufragio, unde vel *cymbae Baianae*, quali utuntur in lacu Lucrino, *pervius*, navigabilis est. 81. *vertice raso:* nam in luctu summoque vitae periculo caput radi et crines ab iis, qui ex naufragio, vel diuturno morbo alioque discrimine salvi evaserant, Diis sospitatoribus offerri solebant. — 82. Comparant verba Euripidis (Ὡς ἡδὺ τὸν σωθέντα μεμνῆσθαι πόνων;), Sen. Ep. 78. Macrob. VII, 2. et Cic. Ep. ad Div. V, 12. *Garrula*, quae garrulos faciunt homines; vel pro garrulis nautis, vel denique adiect. pro adverbio, ingenti garru-

(1) Ita voc. *rursum* interpretari malim eum Grangaeo, quam cum vet. Schol. *iterum*: » quia Traianus portum Augusti restauravit in melius, et interius tutiorem sui nominis fecit. » Ab Augusto quoque portum hunc inchoatum esse nemo, quod sciam, prodidit. Exstruxit eum Claudius et perfecit Nero, si numis eius fides habenda. Traianum vero addidisse interiorem, Cellarius in Geogr. ant. II, 9. inde colligit, quod, quem geminum inieeta mole fecerit Claudius, postea tergeminus s. triplex fuerit, λιμέσι τρισὶ περιγραφόμενος, Philostorg. de Alarico XII, 3. Cf. Tab. Peuting. Possis et iungere *rursum intrat*, atque *rursum* exponere ut *rursus* X, 150. quod tamen minus arridebit.

litate, qualis plerumque est hominum, magno periculo liberatorum. *nautae*, Catullus eiusque socii, quorum affectus animi egregie adumbrantur.

83—92. Praeclara conversio! nam descripto periculo et reditu Catulli repente sensus in actionem transeunt, qua dramatica ac vivida rerum adumbratione summa poëseos virtus continetur. Poëta ob reditum amici, qui in extremo vitae discrimine versatus erat, laetitia exsultans, advocat servos; iubet properare necessaria ad vota pro reditu Catulli solvenda remque divinam rite faciendam; omnis morae impatiens est. Festinantes oculis quasi cernimus servos et dominum iam sequentem, iam diis maioribus vota solventem in templis et mox Laribus domi, ubi omnia ad festam laetitiam parata sunt. *Linguis animisque favete*, εὐφημεῖτε, solennis in sacris formula, qua populus vel tacere iubebatur, vel fari verba bona, εὔφημα, boni ominis, ne, qui adessent, seu consulto seu temere, quid mali s. sinistri ominis dicerent, quo vel profanaretur res sacra, vel eius vis infringeretur. — 84. *Serta* vel coronae, etiam frondes et infulae, in magna, vel publica vel privata, laetitia, super postibus foribusque et templorum et aedium suspendebantur. *Farra*, h. e. mola salsa, ex farre tosto et sale, *cultri*, frons victimae et ignis s. focus adspergebantur. — 85. *ornate*, parate, vel potius coronate. *molles focos glebamque virentem*, h. e. aram, confectam e cespite molli ac virenti s. recenti (conf. ad v. 2. et Mitscherl. ad Horat. Od. I, 19, 13. ubi *vivus cespes* eodem sensu dicitur): non aram *molli* cinctam vitta, ut ap. Virg. Ecl. VIII, 64.

86. *sacro*, *quod praestat*, quod praestantius et maius est, in Capitolio et maioribus Diis *peracto*. Conf. sup. v. 2—9. — *peracto rite*, bene et recte, ex legibus praescriptis, animo, loco ac tempore idoneo. *Rite* vox sacrorum s. religiosa. — 87. 88. Poëta etiam domesticos placat deos: tanta eius est laetitia, tantus amoris gratique animi affectus! Praeclare autem *parva* Iovis Lariumque *simulacra*, *graciles coronas* et *fragili cera* de diis parvarum aedium. Eorum vero simulacra cur *nitent cera*? quia cerea erant? quod nusquam me legere memini. Nota Achaintri est: videtur Lares magna parte cera confectos fuisse, unde eos Horat. Epod. II, 66. *renidentes* vocat. Nonnulli eam designari putant *ceram*, de qua v. ad IX, 139. et X, 55. *fragili cera*, flexibili, molli, ut ap. Ovid. Met,

XV, 169. vel potius de simulacris cereis, quae facile franguntur.

89. *Hic*, domi, postquam Iovi Tarpeio vitulum mactavi, *Iovem nostrum*, meum domesticum, cuius *parvum simulacrum* domi habeo, *placabo*, venerabor et ei satis faciam, agens gratias et vota persolvens, ne irascatur, vel potius *thura dans*. *Laribus paternis*, v. ad VIII, 14. — 90. *iactabo*, spargam flores, inpr. *violas*, et quidem *omnium*, quotquot sunt, *colorum*, nigram s. pullam (τὸ μελάνιον s. κατ᾽ ἐξοχὴν τὸ ἴον,), albam (λευκόϊον), luteam (τὸ φλόγινον), pallentem cet. — 91. 92. Iam omnia domi parata sunt ad festi diei laetitiam. *erexit ianua ramos*, h. e. rami, inpr. laurorum, erecti, suspensi sunt in ianua. *longos ramos*, ut *grandi lauro ornetur ianua* VI, 79. — 92. Sacris festisque diebus, in omni publica privataque laetitia, ad ianuas ac fenestras, etiam medio die, catenulis suspendebantur *lucernae*, lampades, cerei, funalia accensa; unde *festa ianua*, et forte non sine sale acerbo *matutinis*, tamquam claro die opus esset alia luce.

93 seq. Subita aptaque transitione ad alterum idque primarium Satirae argumentum progreditur poëta arripitque occasionem sibi oblatam heredipetas perstringendi. *suspecta*, quasi non profecta ex animo in amicum benevolo et vera laetitia, sed ex studio captandae hereditatis. — 95 seq. Καινὴν γάρ τινα ταύτην τέχνην ἐπινενοήκατε, γραῶν καὶ γερόντων ἐρῶντες, καὶ μάλιστα εἰ ἄτεκνοι εἶεν· οἱ δὲ ἔντεκνοι ὑμῖν ἀνέραστοι, Lucian. Dial. Mort. VI, 3. *Libet exspectare*, exspectet aliquis, vel frustra exspectabo donec reperiatur, qui cet. — 96. Bene non modo *gallinam* dixit poëta, sed et *aegram* atque *oculos claudentem*, moribundam. *impendat*, mactet, ut dono eam mittat vel pro salute amici sacrificet diis: de quo v. ad XIII, 233. *amico tam sterili*, a quo tam parum emolumenti speres, qui tam exiguam fructus spem praebeat, quum tres habeat filios. Alii *sterilem amicum* εἰρωνικῶς dici putant. — 98. Ne vilis quidem avicula *pro patre*; pro eo, cui liberi sunt, *cadet*, mactabitur. *Coturnix* autem h. l. pro vilissima ave; Plinius X, 23. s. 33: *Coturnicibus*, inquit, *veneni semen gratissimus cibus: quam ob causam eas damnavere mensae*; *simulque comitialem propter morbum despui suetum*, *quem solae animalium sentiunt*, *praeter hominem*. (ad quae verba v. Hard.) Idem Plinius paulo ante dixerat, coturnices saepe volando fessas tanta in naves incidere copia, ut eas pondere suo demergant. Sed vilitas coturnicum non tam ab ingenti, quae Romae fuerit,

harum avium multitudine, quam ab illis causis, a Plinio memoratis, repetenda. *calorem*, aestum febris.

98—120. Si *Gallita* et *Paccius*, h. e. divites iidemque *orbi*, vel levi tentantur morbo, captatores reverentiam iis amoremque votis pro salute eorum susceptis probare certant, ut ab illis, talibus officiis delenitis, si ex morbo convalescant, heredes scribantur. 100. *Legitime*, rite et ordine. *fixis*, suspensis, in parietibus. *vestitur*, bene de copia et ornatu. *tabellis* votivis, quae vota continebant suscipienda, et in *porticibus* atriisque aedium ac templorum vel aliis locis publicis figebantur, ut omnes voti essent conscii. *Non defuerunt, qui depugnaturos se armis pro salute aegri Caii, quique capita sua titulo praeposito voverent*, Suet. Cal. c. 14. ubi v. Ernesti. — 101. Ἑκατόμβη, sacrificium, propr. centum boum, sed et ovium, caprarum cet. *promittant*, diis voveant pro salute aegrorum.

102—114. Elephantos voverent heredipetae, si *hic*, Romae, vel in *Latio* nascerentur. Apta sententia, cuius tamen vis infringitur intempestiva doctrina. — 103. *nostro sub sidere*, coelo eiusque vertice, climate (ut contra *terras alio calentes sole* dixit Horat. Od. II, 16, 18.) non *concipitur*, nascitur. — 104. *furva*, nigra, a *gente*, ab Indis, Mauris, Aethiopibus. De voce *furvus* copiose disputavit Heins. ad Ovid. Met. III, 273. — 105. *Arboribus Rutulis et Turni agro*, in saltibus agrisque Rutulorum, quorum rex olim Turnus fuit et metropolis Ardea, *pascitur*, ut et in agro Tiburtino, in quem vetulos elephantos de armento Imperatorum actos putabat H. Vales., ut eorum dentes ibi pristino candori restituerentur coeli solique beneficio.

106. Elephanti sunt *armentum Caesaris*, non a *privatis* hominibus ali possunt, sed a solis Imperatoribus, qui haec animalia, quorum usus olim in bellis erat (v. 107 seq.) nunc ad voluptatem et spectacula ludorumve Circensium pompam adhibent. — *Privato*, v. ad VI, 114. — 108 seq. *siquidem maiores horum* elephantorum, qui nunc a Caesaribus voluptatis et spectaculorum causa aluntur, *parere solebant Hannibali Tyrio*, cuius patria fuit Carthago, colonia Tyriorum, *et nostris ducibus*, Romanis, qui eos non modo in triumpho duxerunt, sed illis etiam in bello usi sunt, v. c. L. Scipio ap. Appian. bell. civ. II, 96. *Regi Molosso*, Pyrrho, Epirotarum regi, in cuius *bello elephantos Italia primum vidit et boves Lucas appellavit, in Lucanis visos a V. CCCCLXXII*, Plin. VIII, 6. *Molossi* gens Epiri.

111. *Nulla mora per Novium* scil. foret, si Romae et in Italia

elephantorum copia esset. *Novius* et *Pacuvius* heredipetae tunc temporis famosi. — 212. *ebur*, elephas. *ducatur ad aras*, v. ad v. 3. — 113. *Gallitae*, ut v. 99. Quae *victima sola* est *digna tantis Deis*, Laribus Gallitae, ditissimae matronae; vel potius hominibus, tam divitibus et orbis, qui a *captatoribus* non solum divino coluntur honore, sed etiam *tanti* illis videntur *Dii*, ut elephanti iis sacrificandi sint, non vulgares victimae. Ita egregie ingenium et mores *captatorum* s. heredipetarum adumbrantur: cui picturae mox etiam vividiores fortioresque inducuntur colores v. 115—120. *Alter enim*, Pacuvius (quod ex v. 128. intelligitur), ne illud mireris, pro salute aegri hominis, qui orbus et ditissimus est, *corpora servorum* cet. h. e. *servos* atque *ancillas*, quin et liberos *voveret si concederes*, si per leges liceret, *mactare* horum *corpora*, sacrificia humana. Quae sacrificia non tam ad opinionem antiquitatis, mortem morte redimi posse, quam ad divinum honorem hominibus praestandum et mitigationem irae deorum, spectant. — 118. *frontibus ancillarum imponet vittas*, tamquam victimarum, quae vittis circum tempora ornatae immolantur. Sic de Sinone arae destinato Virg. Aen. II, 129. 133. — 118. 119. filiam adeo, si qua ei est, eamque iam *nubilem* (quo scelus augetur), sacrificabit pro salute aegri, quemadmodum olim Agamemnon, quum cervam Dianae sacram fixisset et tempestas, ira Deae immissa, classem Graecam in Aulide retineret, Calchantis consilio, ut iratam Deam placaret, ei immolandam statuit *Iphigeniam*, filiam suam, natu maximam; quam tamen Diana, *cerva* pro ea substituta et caligine sacrificantibus obiecta, in terram Tauricam per nubes detulit ibique templi sui sacerdotem fecit. Fabula notissima ex Eurip. Iphigen. in Aul. et in Taur., Hygin. fab. 98. al. et varie olim tractata: nam alii Iphigeniam vere immolatam tradunt, alii loco cervae substituunt ursam vel anum vel iuvencam vel bovem cet. *Iphigenia*, v. ad v. 127. — 120. Etsi non sperandum sit heredipetae, filiam suam ope divina servatum iri, quod contigisse Iphigeniae, *cerva* ei supposita, *tragici* poëtae fabulantur. *Cerva* fuit *piaculum*, sacrificium expiandi sceleris iraeque mitigandae causa Dianae factum et quidem *furtivum*, quia furtim vel insciis Graecis cerva pro ipsa Iphigenia fuit substituta: eadem *tragica* dicitur, quoniam ex ingenio tragicorum poëtarum profecta est. Facetissimo itaque sale et artes heredipetarum et poëtarum figmenta notantur.

121—127. Etiam hi versus pleni facetiarum. *Laudo civem*

meum, Pacuvius mihi multo sapientior Agamemnone eiusque consilium magis, quam huius, laudandum videtur, et salutem divitis orbi, ob *testamentum* vel amplae haereditatis spem, pro qua vel filiam immolare haud dubitat, multum puto praeferendam esse saluti *mille* navium, h. e. classis Graecorum, pro qua Iphigenia est mactata: nam si dives convaluerit ex morbo, testamentum forte mutabit et Pacuvium ex asse scribet heredem, summo eius amore devinctus vel existimans adeo, salutem suam ac valetudinem illius votis et sacrificiis tribuendam esse. 122. *Mille rates* s. naves Graecorum Troiam profectas esse, poëtae memorant, certo numero pro incerto posito. *Libitinam evadere*, ut *L. vitare* ap. Horat. Od. III, 30, 7. pro mortem effugere. Nam Venus Libitina funerum Dea apud Romanos, in cuius templo apparatum funebrem servabant eius redemtores vel curatores funerum, qui *Libitinarii* inde dicti sunt. 123. *Delebit tabulas* testamenti, in quibus alios scripserat heredes. *inclusus carcere nassae* venuste dicitur dives et orbus, qui *mirandis meritis*, officiis, votis ac sacrificiis, ab heredipeta irretitus et devinctus capitur, velut piscis in nassa. *Nassa*, κύρτος (Oppian. Ἁλιευτ. III, 85. et 341 seq.), ἐκ σχοίνων λαβύρινθοι (Theocr. XXI, 12.) calathus vimineus angusti colli, quo quum intravit piscis, exire non potest. Ea γραφικῶς describitur in loco sim. et class. Sil. V, 47 seq. ubi v. not. Conf. Cic. ad Att. XV, 20. Plaut. Mil. II, 6, 68. et loca scriptorum, in quibus similis est metaphora, a captura piscium desumta, Plaut. Truc. I, I, 21. 22. et Curc. III, 61. Martial. VI, 63, 5. 6. Horat. Sat. II, 5, 44. Epist. I, 1, 79. et, qui de eadem re agit, Lucian. in Tim. § 22. οἷος αὐτοὺς ὁ θύννος ἐκ μυχοῦ τῆς σαγήνης διέφυγεν, οὐκ ὀλίγον τὸ δέλεαρ καταπιών, in dial mort. VI. 4. ὁ δὲ, τοσοῦτόν μοι δέλεαρ καταπιών, ἐφειστήκει θαπτομένῳ πρώην ἐπιγελῶν, in dial. mort. X. Νῦν Ερμόλαος ἔχει τὰ ἐμὰ, ὥσπερ τις λάβραξ καὶ τὸ ἄγκιστρον τῷ δελέατι συγκατασπάσας, in Hermotimo c. 59. Ως ὀλισθηρὸς εἶ καὶ διαδιδράσκεις ἐκ τῶν χειρῶν, αλλ' οἰόμενος ἐκπεφευγέναι ἐς τὸν αὐτον κύρτον ἐμπέπτωκας. — 125. *Forsan* non sine vi dictum: innuit enim, incertam hominis spem esse, adeoque improbiora eius vota, sacrificia et cupiditatem. *breviter*: nam paucis tantum verbis opus est in testamentis, quibus heredes ex asse scribuntur, nec plura in iis memorantur heredum nomina vel legata. Cf. ad I, 68. — 126. Praeclare de simili re Lucian. in Timone § 22. Ἐκεῖνος μὲν, ὅστις ἂν ᾖ ποτε, ἁρπασάμενός με (sc. Plutum, h. e. divitias) αὐτῇ δέλτῳ, θέει φέρων, ἀντὶ τοῦ τέως Πυῤῥίου, ἢ Δρόμωνος, ἢ Τιβίου, Μεγακλῆς, ἢ Μεγάβυζος, ἢ Πρώταρχος μετονομασθεὶς, τοὺς μάτην κεχηνότας ἐκείνους εἰς ἀλλήλους ἀποβλέποντας καταλιπὼν,

ἀληθῶς ἄγοντας τὸ πένθος cet. — *rivalibus*, aliis heredipetis, eandem hereditatem captantibus. *Incedere* aptum h. l. verbum, quod superbiae s. ostentationis et gravitatis vim passim habet. — 127. *iugulata Mycenis*, Iphigenia (a patria sic dicta, ut ap. Ovid. Met. XII, 34.), h. e. immolatio filiae. Nam *Mycenis* h. l. filia Pacuvii (altera quasi Iphigenia vel ei similis), ut sup. v. 119. *Iphigenia*, quoniam pro salute aegri divitisque hominis, ut vera Iphigenia pro salute Graecorum, immolatur.

128—130. Poëta, qui ridendo dixerat verum, nunc cum summa indignatione Pacuvio eique similibus heredipetis dira imprecatur, vitam longissimam, et, qualis avarorum esse solet, miserrimam: quid enim tristius esse potest, quam ex divitiis, iisque inhoneste partis, nullam percipere voluptatem et per longam vitam omnibus aeque ac sibi ipsi gravem esse atque odiosum? Imprecatio tamen haec non tam ab indignatione, quam ab ironia et sarcasmo petita videtur Ach. *vivat vel Nestora totum*, h. e. totam Nestoris aetatem. — 129. *Quantum rapuerit Nero*, docent Xiphilinus, Suet. Ner. c. 26. 32. et alii. — *Montibus aurum*, auri cumulum, *exaequet*, ut ap. Valer. Max. II, 9. *partarum rerum aequatus coelo cumulus sedem stabilem non habebit.* 130. Cf. Ovid. in Ibin v. 115 seq.

IN

SATIRAM XIII.

1 seq. Sen. Ep. 42. *Nulla maior poena nequitiae, quam quod sibi ac suis displicet:* et praeclare Ausonius: *Turpe quid ausurus te siue teste time.*„ Cf. Var. Lect. — 2. *ultio*, poena. *se iudice*, iudicio animi sui et conscientiae. — 3. Cf. Pauli Ep. ad Rom. II, 14. 15. *quamvis improba gratia Praetoris*, a reo corrupti, *vicerit fallaci urna*, h. e. fecerit, ut reus iudicio vincat fallacibus sententiis iudicum sortito datorum: nam Praetor s. Quaesitor, cui quaestio s. causa capitalis obtigerat, sortiebatur vel sorte legebat et dabat iudices selectos e decuriis, tabellis in urnam coniectis; unde reo favere poterat, secernens in iudicibus legendis eius vel suos amicos. Idem quoque iudicibus tabellas dabat, absolutionis, condemnationis et ampliationis, quas hi, in consilium missi, in *urnam* coniiciebant, iisque eductis sententiam ferebat: unde *urna* etiam h. l. ad suffragia iudicum selectorum, a reo corruptorum, referri potest. Sed h. l. *Praetoris* potissimum *gratia* iniqua notatur. Hinc probabile fit, amicum Calvini, qui depositum abnegaverat, accusatum ab eo, sed Praetoris iudicumque corruptorum sententiis absolutum fuisse.

5. *Calvinus*; alius forte Calvinus Vmber, malus poëta, ap. Mart. VII, 89. — 8. *te mergat*, funditus te evertat bonis et ad paupertatem redigat. — 10. *Casus tritus*, vulgaris, (metaph. petita a via) *et e medio*, non e summo, *Fortunae* adversae, h. e. malorum, *ductus acervo*, multum abest a summo infortunio. — 11. *Flagrantior*, acrior, vehementior. 12. *vulnere*, damno. 13. 14. Iunge: *particulam malorum, quamvis minimam levium exiguamque, vix ferre potes, Ardens visceribus spumantibus*, aestuantibus bile et ira, in qua sanguis ab imis praecordiis exaestuat. — 16. *Depositum*, quidquid custodiendum alicui datum est, παρακαταθήκη, *sacrum*, sancte servandum et reddendum, vel ob iusiurandum interpositum, vel ne tollatur amicitia,

fides violetur et amicus afficiatur iniuria ac damno, quo nihil scelestius est.

16–22. Talis fraus non mira videri debet homini, longo rerum usu edocto, cui eiusmodi mala tum nota sint ac familiaria necesse est, tum aequo ferenda animo. In interrogatione maior vis inest. *Stupet haec*, ut sup. IV, 119. ubi v. not. *post terga relinquere*, conficere, ut nos dicimus: *im rücken haben*. 16. 17. Ex h. l. probabile fit, hanc satiram Hadriani temporibus scriptam esse, LXI annis (nam LX annos iam *post terga reliliquit* Calvinus) post Fonteii consulatum. Sed quatuor, non duo, ut vulgo putant, Fonteii Capitones Consules in fastis memorantur. Prior Consul fuit a V. C. DCCXX, at suffectus tantum, *ad unguem Factus homo*, *Antoni*, *non ut magis alter*, *amicus* Hor. Sat. I, 5, 32. (v. Pigh. Ann. T. III. p. 497.) Alter a. DCCLXIV vel DCCLXV cum Germanico Caes. biennio ante mortem Augusti (v. Pigh. l. l. p. 540.). Tertius a. DCCCXI vel DCCCXII cum C. Vipsanio s. Vipstano, sub Neronis imperio. (v. Pigh. p. 593. Tac. Ann. XIV, 1. Plin. II, 70. s. 72. et VII, 20. Suet. Cal. c. 8.) Quartus a. DCCCXIX vel DCCCXX cum C. Iulio Rufo. (v. Pigh. p. 601. 602.) Si alterum h. l. designari credideris, a. DCCCXXV vel DCCCXXVI, tertio vel quarto anno imperii Vespasiani; si tertium, a. DCCCLXXII vel DCCCLXXIII, secundo vel tertio anno imperii Hadriani; si quartum, a. DCCCLXXX vel DCCCLXXXI, regnante eodem Imperatore, haec Satira scripta est. Tertium innui, probabilis, nec tamen certa, est intpp. coniectura, quam iis persuasit Lips. Quaest. Epist. IV, 20. Conf. ad v. 157. et ad XV, 27.

19–22. *Sapientia*, σοφία, quam Pythagoras primus φιλοσοφίαν dixit, est quidem *magna*, potens ac valida, *victrix Fortunae*, quae minas eius ac vim contemnere nos docet; sed idem discimus quoque *magistra vita*, longo usu et experientia. Inde discere poteras, *incommoda vitae* patienter *ferenda* esse, quamquam non sis philosophus. Cf. v. 120 seq. — 19. *libellis sacris*, praeclaris, divinis (ut ἱερὸς et δῖος) vel quoniam philosophia, ut verba Cic. Tusc. Qu. I, 26. mea faciam, est *donum inventumque deorum* — *eius prorsus divina vis* — *et animus divinus*, *aut deus* cet. — 20. *Philosophia est inexpugnabilis murus*, *quem Fortuna multis machinis lacessitum non transit*, Sen. Ep. 82. Similiter Cato *Fortunae victor* dicitur Manilio. — 22. *iactare iugum*, impatienter ferre incommoda vitae. Metaphora

ducta a bobus ferocibus vel succumbentibus oneri, qui *iugum detrectant*, *quatiunt*, *excutiunt eique subtrahunt colla*. Contra *iugum accipere*, *subacta cervice ferre*, *ei submittere colla* et propr. et metaph. dicitur.

23–37. Descriptio illorum temporum scelerumque, quae tum grassabantur: brevis pictura, cui principales tantum colores induxit poëta. — 23. Nunc quotidie committuntur flagitia, iisque profanatur quaevis *festa dies*, quae religiose olim et sancte agebatur. *ut cesset prodere furem*, quo non cernere possis furem et deprehendere. 25. *gladio*, vi, *vel pyxide*, veneno (quod in ea condebatur, de quo v. Cic. Coel. 25. et Suet. Ner. 47.), non fritillo vel alea. 26. Conf. Sen. Ep. 42. pr. Ad numerum Sapientum allusisse poëtam, iudicio parum probabili suspicantur Interpp. *Numerus vix est totidem* cet. v. Var. Lect. 27. *Thebarum* Boeotiarum scil. *portae* septem, unde ἑπτάπυλος Θήβη. Nam Θῆβαι Αἰγύπτιαι ἑκατόμπυλοι. *Ostia Nili* celeberrima septem, Canopicum, Bolbitinum, Sebennyticum, Phatniticum, Mendesium, Taniticum, Pelusiacum: quae adhuc superesse tradit Pocock. unde Nilus dicitur *septemfluus* Ovid. Met. XV, 753. *septemplex* ibid. V, 187. *septemgeminus* Virg. Aen. VI, 801. — *Nili divitis*, quia multis auctus fluviis et per plura ostia in mare Mediterr. effunditur; vel quia inundatione limoque suo Aegyptum ditat s. fecundat. (1)

28–30. Haec varie exponunt interpretes. (2) Notissimum vero

(1) Grangaeus: »quia fluit arena aurea, unde Cedreno dictus χρυσοῤῥόας.«

(2) Nonnulli ita: Vivimus eo tempore, quod quatuor, sic dictas, mundi aetates, auream, argenteam, aeream et ferream, tantopere excedit, ut pro nona aetate haberi possit, si cum ferrea comparetur et morum respiciatur corruptela. Alii: tempora nostra iam duplo peiora sunt, quam fuere ferrea. Plerique arbitrantur, non probant, a Latinis quidem poetis quatuor effingi aetates, a Graecis autem octo, quot sint metalla, auream, argenteam, electream, aeream, cupream, stanneam, plumbeam, ferream. Asceosius putabat, *primam* aetatem fuisse Deorum regnantium sine crimine; *alteram* Deorum adulterio aliisque vitiis foedatorum; *tertiam* Semideorum magis ad divinitatem accedentium; *quartam* Semideorum ad hominum magis vitam inclinantium; *quintam* Heroum, mortalium quidem, sed virtutem totam amplexantium; *sextam* Heroum, non omnino perfectorum; *septimam* hominum, plus virtuti, quam vitiis deditorum; *octavam* hominum, vitiis magis quam virtuti studentium; *nonam* hominum, ex meris vitiis sceleribusque consutorum. — Grangaeus suspicabatur, Iuvenalem mundo tot aetates sive earum potius mutationes, in septennia descriptas, tribuisse, quot Solon adsignaverit homini, cuius nona aetas

est, priscos poëtas, ut indicarent, homines a naturali optimaque vitae ratione ad pessimam gradatim esse delapsos, omne illud tempus, quod effluxerit inde ab origine mundi, in aetates, a *metallis* pro cuiusque ratione denominatas, descripsisse, et quidem vel in duas (v. Virg. Ge. I, 125 seq.), vel in tres (Arat. Phaen. 100 seq.) vel in quatuor (Ovid. Met. I, 89 seq. et al.), vel in quinque (Hesiod. Ἔργ. 109—208.); non vero ut plerique intpp. h. l. putant, in octo, quot sint metalla, in auream, argenteam, electream, aeream, cupream, stanneam, plumbeam, ferream; etsi gradus plures non male ita exprimi potuisse videntur. Itaque suspicabar olim cum Vossio (v. not.), Iuvenalem respexisse vaticinia illa Sibyllina de ἀποκαταστάσει s. παλιγγενεσίᾳ (de quatuor saeculis denuo revolvendis et renovandis) vel famam illam, ab Etruscis vatibus profectam, de octo saeculis mundo datis et vita moribusque hominum diversis, de saeculo nono, a Sullae temporibus (quibus maxima fuit rerum mutatio et pravitas morum) incipiente, et de decimo, meliorum temporum aureaeque aetati similium principio et rerum ἀποκαταστάσει. Ita duplici modo designaretur saeculum, ut simile nono illi, quod Etrusci vates, et ut peius ferreo, quod poëtae com-

langueat et infirma sit. (Vide de ταῖς τῶν ἡλικιῶν μεταβολαῖς κατὰ ἑβδομάδα Solonis Fragm. ap. Clement. Alex. Strom. VI, 16. p. 814. ed. Potteri, et Philon. de mundi opificio lib. I. vel in Gnomicorum Poët. Opp. a Glandorf. et Fortlage Lips. 1776. editis T. II. p. 77 seq) — Plathneri animadversio est haec: »Procul dubio poëta respexit ad septem metalli species. Vt igitur ostenderet improbitatem saeculi, nonam esse ait aetatem, i. e. nonam speciem metalli esse inveniendam, ut nomen capiat. Sed cur non *octavam?* Ex commistione hoc specierum fieri poterat. Magis vero est, poëtam ad Sibyllam respexisse, quae mundi aetates quatuor metallorum generibus notasse dicitur, ut esset aurea, argentea, aenea, ferrea, et quarta finita παλιγγενεσίαν statuisse. *Nona* igitur *aetas*, quae ferrea renata, adeoque octava deterior.« Vossius de Sibyll. Orac. c. 4. p. m. 42 haec notavit: »Nullum dubium est, quin Iuvenalis Cumaeam sequutus sit vatem, quae nonam aetatem, nullo signatam metallo descripserat velut omnium aetatum teterrimam, ut contra decimam aetatem veluti omnium optimam, utpote qua futura esset ἀποκατάστασις per Christum. Sed poëta quum istam ἀποκατάστασιν non admitteret, scribit nonam etiamnum fluere aetatem: in libris enim Cumaeae Sibyllae ἀνεπίγραφος et sine titulo fuit octava et nona aetas. Si id non sit, verisimile est, ab octo coeli regionibus s. sphaeris octo aetatibus, a tellure vero cognomen additum fuisse nonae, quum constet, aliquot Pythagoreos eosque sequutum Philonem Iudaeum istoc ordine coeli digessisse regiones.« Omitto aliorum coniecturas minus probabiles.

menti sunt. Neque haec coniectura aliena est ab ingenio Iuvenalis, qui doctrinam ostentare amat. Iis vero, quae contra eam disputavit Heinecke, non tanta inest vis, quanta ipsi videtur; nam simile quidem idemve tempus, at diversa ratione ab Etruscis vatibus priscisque poëtis adumbratum fuisse contendi, et verba *quorum* (sc. saeculorum, i. e. cuius saeculi) *sceleri — metallo* non ad *nonam* retuli *aetatem*, sed ad *saecula ferri temporibus peiora:* neque Censorinus tantum, sed alii quoque auctores consulendi; ex nota autem Servii ad Virg. Ecl. IX, 47. et ex hoc Maronis loco saeculum illud decimum non multo peius, sed longe melius fuisse, quam nonum, colligo; nam sermo ibi est de saeculo felici; quod laeto portendatur prodigio et infaustam Sullae aetatem excipiat. Neque tamen diffiteor, illam interpretationem argutam magis, quam veram, vulgatamque lectionem emendandam potius quam explicandam et videri posse et mihi semper visam esse.

31. Summa δεινότης inest his verbis, et brevitas affectui convenit. *Nos* sceleratissimo vivimus saeculo, quo ubivis et quotidie tot tantaque grassari videmus scelera, et tamen tam stupidi sumus, ut, si quid mali aut iniuriae nobis aliisve accidat, continuo prae stupore et tamquam novitate miraculoque attoniti *hominum Divumque fidem*, opem, *cieamus*, imploremus, quasi haec inusitata sint nec semper et ubique obvia. *Pro Deum atque hominum fidem!* vel *Dii*, *obsecro vestram fidem* cet. admirationis quiritationisque formulae. Ita exclamasse videtur Calvinus: unde *nos ciemus* mollius dictum pro *tu cies.* — 32. Haec et δεινῶς et σαρκαστικῶς dicta. *Quanto* clamore *Faesidium* male *agentem* causas vel perorantem in foro *laudat vocalis*, clamosa, *sportula*, h. e. clientum aliorumque hominum turba, praemio sportulae conducta, ut dicenti acclamaret *Pulcre*, *Bene*, σοφῶς, cet. v. ad I, 1 seq. et de *sportula* ad I, 95 seq. Non minus facete locuti sunt de hac re Martial. VI, 48. Plin. Ep. II, 14. in loco class. et auctor epigr. in Anal. Brunck. T. II. p. 331. (Ποιητὴς πανάριστος ἀληθῶς ἔστιν ἐκεῖνος, Ὅστις δειπνίζει τοὺς ἀκροασαμένους. Ἢν δ' ἀναγινώσκῃ καὶ νήστιας οἴκαδε πέμπῃ, Εἰς αὐτὸν τρεπέτω τὴν ἰδίην μανίην.)

33. Salse Calvinus sexagenarius (v. 16. 17.) dicitur *senior dignissimus bulla*, h. e. qui inter pueros referatur propter simplicitatem rerumque imperitiam, νήπιος γέρων· nam *bulla* puerorum insigne. v. sup. ad V, 164. *senior* ἐμφατικῶς, ut *Tun' vetule* ap. Pers. I, 22. — 34. *quas habeat Veneres*, voluptates, gra-

tiam, venustatem, illecebras, h. e. quam grata sit et iucunda avaris.

34—119. Praeclare docet poëta, corruptos saeculi sui mores vitiorumque licentiam, quae remp. Rom. invaserit, ex contemtu religionis, tamquam ex primario fonte, fluxisse, hanc vero irreligiositatem ex superstitione et inepta natam esse theologia, quae phantasiae quidem praebeat alimenta, sed mentem corrumpat et iam *vulgo*, plebi, sit contemtui ac ludibrio; homines itaque, quamdiu simplex adhuc fuerit religio, pie et sancte vixisse, at postquam ingenium poëtarum eam multis argutiis, fabulis pravisque opinionibus de natura, vità, moribus et ingenti numero Deorum deformaverit, a probis maiorum moribus ad impietatem et scelera defecisse. Haec igitur θεολογούμενα et commenta poëtarum multis deridentur salibus facetiisque (ut in Luciani dial. Deorum) sed et nimia forsan ingenii orationisque luxurie et iudicio paulo iniquiori de mythologia vet. — 37. Stulti et simplices sunt, qui Deos verentur periuriorum vindices. *arae rubenti* sc. igne, vel potius sanguine victimarum.

38—52. Festiva, sed declamatorio potius, quam poëtico dicendi genere adumbrata descriptio aurei saeculi, quo Ausonum adeoque Aboriginum Latinorumque religio admodum simplex fuit et praeter Saturnum, Ianum, Picum et Faunum alios ignoravit Deos; qui postea ex Graecorum mythologia adsciti sunt. *indigenae*, prisci incolae Latii, Aborigines, non tantum ἐγχώριοι, sed etiam αὐτόχθονες, αὐθιγενεῖς, *hoc more*, hac simplicitate ac fide, pietate et sanctitate vitae, *vivebant*, aurea aetate, qua regnavit, *Saturnus*, *prius quam* hic, a Iove filio suo exutus regno, *fugiens diademate deposito sumeret agrestem falcem*, symbolum messis: nam ipse Saturnus fuit symbolum melioris vitae, cuius origo a satione, messe frugibusque inventis repetenda est, et hinc Aborigines agri vitaeque cultum docuisse fingitur. 40. 41. *Tunc*, *quum adhuc Iupiter*, quo regnante argentea fuit aetas, *privatus*, regno nondum paterno potitus, aleretur in *Idaeis antris*, neque iam uxorem duxisset *Iunonem*. *antris Idaeis*, Idae, montis Cretensis. Fuere tamen, qui Iovem in Ida, Phrygiae monte, natum educatumque traderent, postquam confusae fabulae Cretenses et Phrygiae.

42—45. Tum vita Deorum a poëtis nondum ad heroum vitam accommodata erat, nec tam luxuriosa etiam effícta, vel iucunda et otiosa, ut Saliarem in modum quotidie epularentur. Poëtae

fabulantur, quod vel tironibus notum est, convivia a Diis heroum more agi, iisque *ad cyathos*, a poculis, οἰνοχόους esse, *puerum Iliacum*, Ganymeden, pulcerrimum iuvenem filiumque Trois vel Erichthonii vel Assaraci vel Ili, regum Troianorum, *et formosam Herculis uxorem*, Hebcn. — 44. 45. Verba explicatu difficillima, nec a quoquam interpretum intellecta: (1) quae hoc sensu capio: *Nec puer Iliacus ad cyathos* (erat, vel *quum nec* — esset), *nec Herculis uxor et Vulcanus*, pocillator deorum, ex officina *Liparaea* arcessitus, fumo niger et hinc *brachia* e fornace et camino *nigra tergens*, sibi detergens, quum in eo esset, ut porrigeret diis pocula, *nectare*, vino deorum, more olim solito, *iam siccato*, exhausto, ex crateribus, maioribus vasis in abaco positis, et in *cyathos*, minora pocula, infuso. Conf. ad V, 47. Nam Iuvenalis respexit locum Hom. Il. I, 597 seq. ubi Vulcanus Αὐτὰρ ὁ τοῖς ἄλλοισι θεοῖς ἐνδέξια πᾶσιν Ὠνοχόει, γλυκὺ νέκταρ ἀπὸ κρητῆρος ἀφύσσων. (ut h. l. *siccato nectare*, et ap. Hom. Od. IX, 9. 10. μέθυ δ' ἐκ κρητῆρος ἀφύσσων Οἰνοχόος φορέῃσι καὶ ἐγχείῃ δεπάεσσιν.) Ἄσβεστος δ' ἄρ' ἐνῶρτο γέλως μακάρεσσι θεοῖσιν, Ὡς ἴδον Ἥφαιστον διὰ δώματα ποιπνύοντα. Notavit simul discrimen insigne illorum pincernarum, e quibus duo fuere *formosissimi*, Ganymedes et Hebe, tertius vero deformis, Vulcanus claudus et fumo *niger;* nec sine irrisione deorum et pocillatoris. Verba tamen *siccato nectare* paulo durius sic dicta, et lectio vulgaris emendanda videtur. Olim suspicabar legendum esse: *nec iam* vel potius *aut iam* (ut mox v. 50.) scil. ad cyathos erat seu quum esset *siccato nectare tendens* (extendens, protendens) *Brachia Vulcanus*, scil. quum pocula diis porrigeret. Has coniecturas, quarum me nondum poenitet, reprobavit Heinecke, cuius nota est: « Post *neque* disiunctivas particulas *aut*, *vel* etc. negandi vim habere, nullo modo autem *et*, *ac*, *que*, docere studet

(1) Haec verba varie interpretantur, vel: nondum Vulcanus, post haustum in coelo nectar detersisque brachiis, revertebatur ad officinam Liparaeam; vel, nondum V. brachia detergens, deorum accumbebat mensae et nectar potabat; vel, nondum erat Vulcanus faber Deorum, qui iam post remotas epulas et mensam, ubi nectar exhausit, surgit, manus *tergens*, aqua lavans, aut potius madefaciens et irrigans nectare epoto, vel denique, nondum Vulcanus in officina Liparaea epotum nectar nigro brachio ab ore detersit. Ceterum omnia plana esse et facilia dicit Ach. in hoc sensu: *et quum nondum Vulcanus*, *tergens brachia nigra* fuligine tabernae, *et iam siccato nectare*, exhausto prius poculo nectaris pleno, *ad cyathos* adhuc esset.

Bentl. ad Hor. Epod. 16, 6. et Serm. I, 6, 68. cum quo facit Ruhnken. ad Vellei. II, 45. Sed vide (praeter Burm. ad Ovid. III, 492. Ern. ad Tac. Ann. I, 32. Iohnson. et al.) summum Wolfium acute pro more suo de his disputantem ad Tac. Ann. I, 32. Mox in iis, quae sequuntur, mendum esse puto; ea certe, quae interpretes attulere, nauci non sunt. Ipse nihil, quod satisfaciat, extundere potui. Quid dicamus vero de coniectura *tendens*? Quomodo Vulcanus pocula porrigere potuit *siccato nectare*? » Potuit omnino, si verba *siccato nectare* eo quo supra dixi et ad V, 47. sensu acceperis; quem, etsi praefracte eum defendere nolim, probabilem certe faciunt ea, quae notavi. Nihil vero difficultatis et plus salis h. l. inerit, si reposueris: *libato nectare tendens* cet. Ita Vulcano non tantum pincernae, et quidem nigri, partes tribuuntur, sed etiam praegustatoris, qui vina convivis porrigenda *libat* vel *delibat*, h. e. antea et primus vel leviter et primoribus labris gustat, praegustat, προγεύεται. Pro *libato* a librariis facile substitui poterat *sicato*. Vtrum itaque vel nulla opus sit medicina, vel lenior meliorque adhiberi possit, iudicent me acutiores. Comparandus autem est locus similis et facetiarum plenus Luciani in Dial. Deorum V. c. 4. et 5. ΖΕΥΣ. Τὸν Ηφαιστον ἔδει τὸν σὸν υἱὸν οἰνοχοεῖν ἡμῖν χωλεύοντα, ἐκ τῆς καμίνου ἥκοντα, ἔτι τῶν σπινθήρων ἀνάπλεων, ἄρτι τὴν πυράγραν ἀποτιθέμενον, καὶ ἀπ' ἐκείνων αὐτῶν τῶν δακτύλων λαμβάνειν ἡμᾶς τὴν κύλικα καὶ ἐπισπασαμένους φιλῆσαι μεταξὺ, ὃν οὐδ' ἂν ἡ μήτηρ σὺ ἡδέως φιλήσειας ὑπὸ τῆς ἀσβόλου κατηθαλωμένον τὸ πρόσωπον. ἡδέως ταῦτα· οὐ γὰρ καὶ παρὰ πολὺ ὁ οἰνοχόος ἐκεῖνος ἐμπρέπει τῷ συμποσίῳ τῶν θεῶν· ὁ Γανυμήδης δὲ καταπεμπτέος αὖθις ἐς τὴν Ιδην· καθαρὸς γὰρ καὶ ῥοδοδάκτυλος, καὶ ἐπισταμένως ὀρέγει τὸ ἔκπωμα καί, ὅ σε λυπεῖ μάλιστα, καὶ φιλεῖ ἥδιον τοῦ νέκταρος. ΗΡΑ. Νῦν καὶ χωλὸς, ὦ Ζεῦ, ὁ Ηφαιστος, καὶ οἱ δάκτυλοι αὐτοῦ ἀνάξιοι τῆς σῆς κύλικος, καὶ ἀσβόλου μεστός ἐστι, καὶ ναυτιᾷς ὁρῶν αὐτόν, ἐξότου τὸν καλὸν κομήτην τοῦτον ἡ Ιδη ἀνέθρεψε· πάλαι δὲ οὐχ ἑώρας ταῦτα, οὐδ' οἱ σπινθῆρες, οὐδ' ἡ κάμινος ἀπέτρεπόν σε μὴ οὐχὶ πίειν παρ' αὐτοῦ. ΖΕΥΣ. Εἰ ἄχθῃ παρὰ παιδὸς ὡραίου δεχομένη τὸ ἔκπωμα, σοὶ μὲν ὁ υἱὸς οἰνοχοείτω· σὺ δὲ, ὦ Γανύμηδες, ἐμοὶ μόνῳ ἀναδίδου τὴν κύλικα cet. 45. *Vulcani* et Cyclopum *taberna*, s. officina a poëtis collocatur in iis locis, quae ignibus subterraneis ardent, praecipue in Aetna, Lemno, insulis Aeoliis s. Vulcaniis circa Siciliam earumque potissimum maxima, *Lipara*.

46. *Prandebat quisque Deus sibi*, privatim, solus; nondum enim luxuriosi erant. (1) — 45 seq. Πολυθεΐα, a poëtis efficta,

(1) Henninius putabat, Deorum delicias scoptice exagitari, quasi qui bis de die saturarentur, quod Plato in Epist. ad Diogen. et Cic. Tusc. Qu.

lepide irridetur. — 48. *miserum*, bene, ob gravitatem ponderis. 49. 50. Nondum aliquis poëta commentus erat, Saturni filios, Iovem, Neptunum et Plutonem de mundi imperio *sortitos* esse. *Imperium profundi*, maris (non inferorum), *triste*, ob tempestates, in mari saevientes, quae tot calamitatum causae sunt. — *Pluton*, Πλούτων, *torvus*, saevus, durus, inexorabilis, Ἀΐδης ἀμείλιχος ἠδ' ἀδάμαστος· Τοὔνεκα καί τε βροτοῖσι θεῶν ἔχθιστος ἁπάντων, Hom. Il. IX, 158. 159. *cum coniuge Sicula*, Proserpina, in Sicilia nata et rapta a Plutone iuxta Hennam, unde et *Hennaea* dicitur. — 51. 52. Conf. ad II, 149 seq. Nondum aliquis poëta fabulose multa tradiderat de inferis et poenis ibi luendis, v. c. de *rota* Ixionis, de *Furiis*, de *saxo* Sisyphi et de *vulture atro*, iecor Tityi et Promethei depascente; neque etiam de *regibus* iudicibusque *infernis*, de Plutone, Minoe, Aeaco, Rhadamantho, Triptolemo: nam his non opus erat, quem scelera ne nota quidem essent, nedum admitterentur, neque talia in mentem veniebant hominibus, quorum et vita et religio simplicissima erat.

53. *Improbitas*, exemplum improbitatis, *illo aevo*, quod poëtae aureum dixerunt seculum, *admirabilis*, inusitata et inaudita, *fuit*, ut nunc probitas, de quo v. mox v. 61 seq. — 55 seq. De antiquissima hac honoris testificatione et veneratione maiorum natu v. Heyne ad Virg. Ecl. VI, 66. Koenig ad Claudian. XXI, 48. (*Cedentes spatiis assurgentesque videbas*) Intpp. Gell. II, 15. et inpr. Klotz. ad Tyrt. p. 139. — 56. *Barbato*, non viro tantum, sed etiam iuveni, cui *prima lanugo* erat. Conf. v. 59. — *licet ipse puer videret plura domi fraga* cet., h. e. quamvis ditior esset. *Fraga* autem et *glandes* primi hominum cibi erant solaeque divitiae.

58. 59. Dodwell. in Annal. Quintil. p. 79. et 136. » *Prima*, inquit, adolescentiae barbatae *lanugo* ab anno censebatur aetatis XVIII. eoque, ut videtur, expleto. Hoc nos docet h. l. Iuvenalis, quum *barbatum* suum, quem *puero* opponit, *quatuor* dumtaxat *annis* puero maiorem agnoscit, et prima tantummodo lanugine vestitum. Ita *prima lanugo* in annum XVIII. expletum convenerit, quum etiam *pueritia* in anno XIV. similiter expleto terminata fuerit. Inde *barbatuli iuvenes* appellabantur ad illum usque annum, ut videtur, quo *barbam primam radebant*, aetatis

V. in Italis Siculisque mensis improbaverint. Sed poëta potius communia Deorum convivia ridet, et *prandere* h. l. est id. qd. coenare; haec autem verba opponuntur vers. 42 seq.

scilicet XXI. Hanc *pubertati plenae* aetatem constituunt ICti, usque a temporibus Hadriani. Nec id immerito, etiam pro sententia veterum cet. — *Venerabile* fuit *praecedere quatuor annis*: ita nimirum, ut *parem* aliquatenus reverentiam illam agnoscat poëta, quae a pueris primae iuvenum lanugini dari solebat et aetati barbatae; utrobique enim pariter *adsurgebant*, proinde aliam illam, nec suae aequalem, aetatem agnoscentes. » Conf. ad VI, 105. — 59. *Primae lanugini*, adölescentulis, etsi adhuc imberbibus, idem *adeo* honor habebatur a pueris, qui *sacrae*, venerandae, *senectae*, senibus, veneratione dignis, a iuvenibus.

60—70. Nostris temporibus fides et probitas portento miraculoque similes sunt. *Depositum* dicitur, quodcumque deponitur apud aliquem eique adservandum traditur. 61. *follem*, saccum, crumenam, *veterem*, dudum sibi commissum, *cum tota aerugine*, cum omni pecunia, quae fuit in eo et prae vetustate ac situ iam aeruginem contraxit. Aeris vitium *aerugo* dicitur, ferri *robigo* s. *rubigo*, Schol. 62. 63. Eiusmodi *fides* nunc *digna* videtur, quae, prodigii instar, in *libellis Tuscis*, h. e. haruspicum, notetur, et ex horum praescripto expietur lustreturve *agna* aliave victima iratis diis caesa. Haruspicina, quae iam Pelasgis in usu fuit, ab Etruscis maxime exculta est et ab iis ad Romanos pervenit: unde *Tusci libelli*, ut *libri Etruscorum* ap. Cic. de Div. II, 23. et *Etruscae disciplinae volumina* ap. Plin. II, 83. s. 85. — *coronata agna*: nam victimae et vittis, et sertis floribusque ornabantur.

64—70. *Egregii sanctique viri* exemplum nunc tam rarum est, ut simile sit *monstro*, quale est *bimembris puer* cet. Cicero de Div. II, 28. *Si*, inquit, *quod raro fit*, *id portentum putandum est*, *sapientem esse*, *portentum est: saepius enim mulam peperisse arbitror*, *quam sapientem fuisse*. — *Monstrum*, insolita species. Poëta autem paulo prolixior h. l. videri potest in recensendis variis *monstris*, ostentis, prodigiis portentisque v. 65—70. *bimembri puero*, duplicia vel hominis animalisque membra habenti, partui monstroso. *Piscibus inventis sub miranti aratro* terram scindente. — 66. *Mulae fetae* exemplum rarissimum quidem (unde et proverbii loco dicebatur *quum mula pepererit*, v. c. Suet. Galb. c. 4.), sed non omnino negandum. (1)

(1) Conf. Liv. XXXVII, 3. Aristot. anim. VI, 24. Plut. plac. philos. V. 14. Harduin. ad Plinium VIII, 44. s. 69. Spallanzani Memorie sopra i muli. Modenae 1768. 8. et Bochart. Hieroz, I, 2, 20.

— 67. *Lapidei imbris* crebra fit mentio ap. Livium, et de causa huius prodigii, a violentis ventis repetenda, qui lapides in altum sublatos iterum in terram (vel de montibus quoque) deiecerint, Heyne l. l. p. 212. 213. — 68. *Examen apum* in pendentis *uvae* speciem (βοτρυδὸν Hom. Il. II, 89.) *considens in culmine delubri* domusque, vel in arbore, foro, castris signisque militaribus, saepius in dira refertur omina. *apium* pro *apum*. — 69. 70. *Amnes* passim memorantur *fluxisse gurgitibus miris*, portentosis, h. e. sanguineis (cf. Var. Lect.), aut *vortice lactis*, aquis scil. a soli cretacei aut argillacei aut ferruginei contagione albescentibus aut rubescentibus, aut nigrescentibus. *Gurgitibus* et *vortice* poët. pro aquis. Grangaeus *gurgites miros* referebat ad nimiam vim aquarum, quae religionem fecerit.

71 seq. Infortunium tuum neque insolens est impio hoc saeculo, neque magnum, si comparetur cum iis, quae passi sunt alii. Ἄπαντα γὰρ τὰ μείζον' ἢ πέπονθέ τις Ἀτυχήματ' ἄλλοις γεγονότ' ἐννοούμενος, Τὰς αὐτὸς αὑτοῦ συμφορὰς ῥᾷον φέρει, Timocles ap. Athen. VI, 1. (2) p. 223. *fraude sacrilega*, scelerata, improba, quae scil. perfidia et periurio amici fiebat. — 73. *arcana*, h. e. sestertia arcano s. secreto apud aliquem deposita eiusque fidei clam, sine testibus, commissa. 74. *patulae*, amplae.

75 seq. Apta improbitatis imago et simul irrisio theologiae veterum vel doctrinae de Diis, quos vel minus hominibus metuendos esse poëta docet. Lucianus Timon. c. 2 seq. Θᾶττον, inquit, τῶν ἐπιορκεῖν τις ἐπιχειρούντων ἕωλον θρυαλλίδα φοβηθείη ἄν, ἢ τὴν τοῦ πανδαμάτορος κεραυνοῦ φλόγα cet. — 77. *neget* depositum amicus tuus. 78. *fulmina Tarpeia*, h. e. Tarpeii s. Capitolini Iovis. 79. *Frameam* gladium fuisse docent Isidorus et Augustin. Ep. 120. c. 16. sed hastam Tac. Germ. c. 6. ubi v. Lips. *Cirrhaeus vates*, μάντις, ut *Delius vates* ap. Virg. Aen. VI, 12. Apollo Delphicus, sic dictus a *Cirrha*, Phocidis oppido et navali Delphorum, quod inde pro ipsis Delphis ponitur. Ei *spicula* et arcum dari, notissima res est. 80. Conf. Tibull. I, 4, 25. *calamos*, sagittas. *Puella venatrix* est Ἄρτεμις ἀγροτέρα. 81. *Tridens* insigne Neptuni, quod tamen et Nereo tribuitur a Virg. Aen. II, 418. *Neptunus* docte dicitur *pater Aegaei* sc. maris, quoniam in eo praecipua illius sedes est, unde et ipse *Aegaeus* vocatur. Cur vero *pater* maris appelletur, v. ad VI, 394. — 82. *Herculis arcus* et sagittae fatales ac Philocteti dono datae; quod vel ex Hygini f. 102. notum. 83. *Armamentaria coeli* facete dicuntur. 84. 85. Non tantum *iurabit per caput*

filii, ut solebant patres, sed, quod horribilius, se, Thyestae exemplo, manducaturum filii sinciput adseverat; Grang. *Comedam*, scil. si mentior. *Sinciput flebile nati*, h. e. flebilis, miserandi nati, ut *s. miserabile* ap. Sidon. V, 418. *Sinciput* totum caput, ut ap. Plaut. Men. III, 2, 41. IV, 2, 69. al. etsi proprie vel dimidiam eius partem (qs. *semicaput*) vel priorem ita dici putant. *aceto*, condimento capitis. *Phario*, Aegyptio: nam *Pharos*, parva Aegypti ins., de qua v. sup. ad VI, 83, totam passim Aegyptum designat. Aegyptium autem *acetum* laudant Martial. XIII, 122. et Athenaeus II, 26. s. 66. (κάλλιστον δ' ὄξος εἶναι, φησὶ Χρύσιππος ὁ φιλόσοφος, τό τε Αἰγύπτιον καὶ τὸ Κνίδιον.)

86—119. Causae memorantur, cur multi homines peierare non dubitent. — 86—88. Notae sunt sententiae veterum philosophorum, qui Deos vel esse; vel, ut Epicurei, res humanas curare negabant, quique Naturam credebant vel nihil aliud quam Deum, vel ab eo diversam esse. *omnia ponant*, omnes res humanas contineri existiment. — 87. *moveri*, gubernari. 88. *Natura volvente vices*, moderante vicissitudines, ut ap. Virg. et Claudian. — 89. *Altaria tangunt*, qui vel precantur, vel iurant.

90—105. Praeclare periurorum animus adumbratur. — 93. Periuri ab ipsis Diis poena et plerumque quidem praesenti, inpr. coecitate, mulctari credebantur et ab Iside. Iablonski Panth. Aegypt. T. I. p. 111. 112. monet, magnam semper fuisse et esse hodie in Aegypto coecorum multitudinem, hanc vero coecitatem a superstitiosis hominibus Isidis irae, non naturalibus causis, tribui. Idem de hac Dea copiose egit ibid. T. II. p. 3 seq. *Isidis* autem sacra e peregrinis maxime vigebant Romae et superstitiosissime agebantur. Ad hanc vanam superstitionem perstringendam spectat mentio Isidis et *sistri*, quo *irata* dea *lumina*, oculos, excutere fingitur. *Sistrum* (Isisklapper), quo olim sacerdotes Isidis accinebant iis, qui mortem Osiridis lamentatione complorabant, erat aeneum rotundumque crepitaculum, a σείεσθαι, concutere, sic dictum, in cuius parte superiore felis cum facie humana, in inferiore Isis sculpta erat. Eius *per angustam laminam, in modum baltei recurvatam, traiectae mediae paucae virgulae, crispante brachio tergeminos ictus, reddebant argutum sonorem*, ut utar verbis Apul. Met. XI. p. 258, 33.

95. Aliae poenae, quae periuris infliguntur ab iratis diis. —

Phthisis, φθίσις, tabes lenta. *Vomicae putres*, ulcera putrida, apostemata, abscessus maligni puris pleni. *Sunt tanti* aestimanda, ut non eligantur cum opibus et patienter ferantur? „ Melius est aegrotare cum divitiis, quam esse sanum pauperem, „ Schol. 96. *Podagram locupletem*, h. e. quae, vel si cum divitiis coniuncta est: non, quae divitibus (immo luxuriosis) plerumque infesta et familiaris est. *Ladas*, velox cursor, qualis fuit Ladas, cursor Alexandri M., qui in Olympicis palmam tulit. *si non eget Anticyra, nec Archigene*, facete pro: si sanus est, si sapit. *Anticyra* pro belleboro s. veratro, cuius praestantissimum genus nascebatur parabaturque Anticyrae, cuique vis stomachi ventrisque insanorum, delirorum cet. purgandi inerat, inpr. ubi in illa urbe vel insula hibebatur. *Anticyra*, Ἀντίκυρα (propr. Ἀντικίῤῥα, Cirrhae adversa), nomen duarum urbium maritimarum in Phocide ad sinum Crissaeum et in Phthiotide ad Maliacum sinum. Vtrique hellebori proventus tribuitur, illi a Pausan. in loco class. X, 36. huic a Stephano et Strab. IX. p. 288. 299. — 98. *Archigene*, h. e. medico, qui mediam pertundat venam. *plantae*, pedis. — 99. Quid Ladae profuit, in stadio Olympieo vincere et tamen esurire? *Pisaeae*, Olympicae: nam Pisa urbs Elidis in Peloponneso ad Alpheum fl. ubi Olympici agebantur ludi eo loco, cui postea Olympiae nomen fuit. Victores autem in Olympiis ludis, Ὀλυμπιονῖκαι, non modo coronis *oleaginis*, sed etiam aliis muneribus honoribusque fere divinis afficiebantur. At tot honores et praemia non ab inopia tutos praestabant victores.

100—105. Alia peierantium effugia et periurii causae lepide memorantur. 100. Sententia notissima. Χρόνια μὲν τὰ τῶν θεῶν πως, εἰς τέλος δ' οὐκ ἀσθενῆ Eurip. in Ione 1615. *Vt*, quamvis. 103. *his*, eiusmodi delictis, *solet ignoscere*, quia plerumque non puniuntur, vel quia non ad Numinis contemtum, sed ad commodum peierantis spectant. 105. Exempla suppeditabit historia omnium temporum. *crucem*, servile supplicium. *diadema*, regiam dignitatem, regnum.

107 seq. Egregie adumbratur perditorum hominum audacia. — *te ad delubra vocantem* eum, ut iuret, *praecedit* talis homo, non sequitur, *immo paratus* est *trahere* in ius te cunctantem, *et vexare*, obiurgare te velut sycophantam et calumniatorem. Mutatio numeri, *confirmant*, *praecedit* cet., passim obvia est et affectui apta. 110. *fiducia* innocentiae. 110. 111. Conf. ad VIII, 186. *Vrbani* non cognomen, sed epitheton scurrae s.

faceti hominis. Conf. Ernesti clav. Cic. ubi haec notavit: « *Vrbanitas* est virtus ingenii animique, qua eleganter possumus, ut homines in urbe liberaliter educati, de omnibus rebus iudicare, neque aliquid inepti et absurdi dicimus et facimus, sed potius venuste et cum specie quadam liberali; estque hoc genus urbanitatis per totam vitam, orationem moresque fusum. Hinc *urbanus* elegans in omni iudicio, dicto, facto, qui opponitur imperito s. absono, ut ἀστεῖος a Stoicis ἀμαθεῖ: deinde perpetuo Romae vivens, aut otiose aut causas in foro gerens cet.: denique facetus, dicax, quales fieri solent otiose Romae viventes nihilque agentes, nisi ut in foro stent cet. unde tandem pro scurra dici coepit. »

112. 113. Ridet poëta Homeri commenta. *Tu miser exclamas*, ut v. 31. 32. *vincere* clamore *Stentora* χαλκεόφωνον, Ος τόσον αὐδήσασχ', ὅσον ἄλλοι πεντήκοντα, Hom. Il. V, 785. *Gradivus*, Mars, *Homericus*, qualem Homerus effingit: ὁ δ' ἔβραχε χάλκεος Αρης, Οσσον τ' ἐννεάχιλοι ἐπίαχον ἢ δεκάχιλοι Ανέρες ἐν πολέμῳ, ἔριδα ξυνάγοντες Αρηος, Il. V, 859 seq.

114—119. Facete increpatur ipse Iupiter ὅρκιος s. ὅρκων ταμίας et periurii vindex, tamquam impotens et ignavum numen (ut Mars II, 130. 131.), simulque stultitia hominum, a quibus colantur Dii, qui nec audire, nec videre et loqui possint, adeoque vita careant, quique instar hominum muneribus capiantur. Similis est lepos et sarcasmus Luciani in Timone c. 1—6. 114 seq. Si audis, Iupiter, cur non *vocem mittis*, respondes? *video*, in statuis tuis *marmoreis aeneisque* non plus vitae inesse, quam in *statua Vagellii* s. *Bathylli*.

116. 117. Gravis obiurgatio et apta religioni veterum, qui Deos non tam benignos, quam sui commodi donorumque non minus quam homines, cupidos fingebant, adeoque non precibus eos implorabant, sed votis, horumque exauditionem non ab illorum benignitate, sed grato beneficiorumque memori animo exspectabant. Hinc etiam in precum formulis Dii saepe munerum acceptorum admonebantur. *carbone*, ara, in qua carbones incensi; non acerra: nam *iecur* etiam et *omenta* dicuntur imposita. *charta*, in qua thus involutum, *thuris piperisque cucullus* ap. Martial. III, 2, 5. *soluta*, aperta, ut thus effunderetur. — *pia thura*, quae pietatem in deos testantur, — 117. *iecur*, praecipuam extorum partem. *sectum*, resectum a ceteris extis. Alii interpretantur minutatim sectum, forte ut facilius combüratur. — *Omentum*, panniculus s. membrana tenuis, ventriculo pulvi-

naris instar instrata et intestina involvens (Gr. ἐπίπλοον); deinde intestina molliora; denique adeps, ut forte h. l. et χνίσση vel δημὸς ap. Hom. *alba* e natura adipis; vel albi porci.

120—125. Audi nunc, Calvine, quae *solatia* ego tibi *ferre*, afferre, possim, et quidem e sensu communi desumpta, quoniam non sum philosophus: neque enim philosophicis opus est argumentis ad te consolandum ob levem, quam fecisti, iacturam, scil. decem sestertiorum. Haec praeclare expressit poëta, inpr. v. 124. et 125., ubi metaphora petita est ab aegrotantibus, quibus pro vario morborum genere vel peritiores, vel rudiores adhibendi sunt medici. Infra tamen v. 184 seq. philosophiae praecepta traduntur. — 122. *Cynicorum* et *Stoicorum* idem auctor erat, Antisthenes, eademque paene dogmata; solo fere habitu *distabant*. Vtrique etiam pallio utebantur, sed sub eo Stoici *tunicam* gerebant, Cynici vero leviores interulas sive tunicuIas lineas; unde passim ἀχίτωνες dicuntur. *tunica* tantum *distantia*, quod nudius et inverecundius Cynici, quae velant et tegunt leviter Stoici; Lips. ad Tac. Ann. XVI, 34. E sectis philosophorum h. l. memorantur, quae potissimum Romae vigebant. 123. vid. ad XIV, 319. *Suspicit*, veneratur, magni aestimat, admiratur. *plantaribus*, plantis vel arboribus. 124. *aegri dubii*, quorum salus dubia s. anceps est. 125. *committe venam* secandam, h. e. curationem morbi. *Philippi*, medici et forte imperiti. Modeste poëta se talis medici *discipulo* comparat.

126—135. Vid. ad v. 1—12. *tam detestabile factum*, quam quod amicus tuus commisit in te. Similis autem orationis color ap. Horat. Sat. II, 3, 41. *hoc si erit in te Solo*, *nil verbi*, *pereas quin fortiter*, *addam*. 127. 128. Maximi doloris iudicia. — 129. Nimirum necesse est, ut *accepto damno ianua claudatur*: εἰρωνικῶς haec, quibus, quae sequuntur, optime respondent; Hein. *claudenda est ianua*, in signum moeroris, ut in *funere* propinquorum fieri solet, h. e. iustus est dolor et luctus. —131. *nummi* amissi, iactura pecuniae. 132—134. Iactura pecuniae vero, non ficto, dolore, *veris lacrimis ploratur*, non fictis vel simulatis, *coacto humore*, ut plurimum funera propinquorum, quod lepide h. l. notatur. *Nemo dolorem fingit in hoc casu*, ita ut *contentus* sit, *vestem summam*, eius superiorem partem, *deducere* tantum ab humeris, neque etiam scindere s. dilacerare, ut fit in summo luctu. 133. *Vexare oculos humore coacto*, ut ap. Terent. Eunuch. I, 1, *una falsa lacrimula, quam oculos*

terendo vix vi expresserat. Sic *coactas*, *inanes* et *iussas lacrimas* dixere Virg. et Martial.

136—139. Si saepe fit, ut *tabellis*, cautionibus s. obligationibus, non semel, sed *decies* et *diversa in parte*, variis locis coramque testibus, qui singuli eas subsignarunt, *lectis* a creditore et ipsa debitorum manu scriptis, tamen haec *chirographa*, has tabulas a se ipsis scriptas, *vana*, conficta et adulterina, adeoque *supervacua*, quibus nulla insit vis probandi, esse *dicant* ii, debitores, *quos arguit*, convincit, *ipsorum litera*, scriptura, manus, chirographum, et *sardonyx*, sigillum gemmae insculptum. 137. *chirographa ligni*, tabulas ligneas, cera illitas, et cautiones ipsa debitoris manu scriptas, quales sunt obligationes nostrae et literae cambiales. Eodem forte sensu *ligna* dixit Ovid. ex Ponto II, 9, 69. 70. quos versus Cuiacius Obss. XI, 14. ita e libris mss. non male restituit: Nec *mea fallaci convicta est gemma sigillo Mendaces lignis imposuisse notas.* Conf. tamen Var. Lect. 139. *Sardonyx* vel *Sardonychus princeps gemma*, sigillum, quod praecipue in sardonyche insculpitur, *quoniam sola prope gemmarum scalpta ceram non aufert*, Plin. XXXVII, 6. s. 23. — *loculis*, in thecis.

140. Num *te*, — *O delicias*! O rem ridiculam! vel O ridiculum hominem! — *extra communia ponendum*, a communi hominum fortuna eximendum *censes?* Faceta irrisio! — 141. *qui*, h. e. qua ratione, cur tu es (qui fit, ut tu sis), *gallinae filius albae*, h. e. singulari felicitate natus, cui contigerit uni, quod nescio an ulli (ut *Fortunae filius* ap. Horat. Gall. *le fils de la poule blanche*) *nos* vero reliqui homines *viles pulli nati infelicibus ovis*, h. e. communi hominum fortunae obnoxii? Horum proverbiorum, quibus perperam comparant illud, *mali corvi malum ovum*, origo incerta est, (1) et forsan deducenda vel a praecipua gallinarum in pullis custodiendis defendendisque sedulitate et singulari erga eos affectu (φιλοστοργίᾳ, de qua v. Bochart. Hieroz. II, 1, 18.); vel potius a raro partu et sterilitate *albarum gallinarum*, quae, ut verba Columellae R. R. VIII, 2, 7. mea faciam, *quum sint fere molles ac minus vivaces, tum ne fecundae quidem facile reperiuntur.* — *infelicibus*

(1) Alii eam inde repetunt, quod candida boni, nigra mali ominis sint; alii a gallina alba, ab aquila praetervolante in Liviae Drusillae gremium demissa; (v. Suet. Galb. 1. Dio XLVIII. p. 389. Plin. XV, 30. s. 40.) alii vero a Leda, duo ova pariente, e quibus immortales et mortales nati.

ovis, avis inauspicatae (malis ominis) aut cornicis aut bubonis aut potius corvi, ovum per os reddentis, Brit. — 143. *bile*, ut V, 159. — 144. *Confer*, compara tuo damno, quae alii patiuntur, *latronem*, sicarium, *conductum* mercede ad necem alicui inferendam, et *incendia* excitata *sulfure*, face aliaque materia sulfurata, quae *dolose* apposita est *ianuae*, ut haec *primos colligat ignes*, et exitus praecludatur iis, qui in domo sunt.

147 seq. Varia sacrilegii genera venuste adumbrantur, et magna vis inest in epithetis. 148. *adorandae robiginis*, venerandae antiquitatis, qua pretium eorum augetur et quasi sanctitas. — *Robigo* autem h. l. id. qd. aerugo, aeris, non ferri vitium. — 149. *Dona*, ἀναθήματα (unde et mox *posita*), et quidem non singulorum hominum, sed *populorum* et *antiqui regis*. « Non de Romae *regibus* hic loquitur, sed de regibus rei publicae sociis, de Attalo aliisque, vel ducibus Carthaginiensium, Graecorum, Syrorum, Aegyptiorum cet., qui saepe coronas aliaque dona Iovi Capitolino Romam mittebant; » Ach. et Dusaulx. Vulgo autem non male suspicantur, tecte h. l. notari Neronem (quem et incendiarium, et sacrilegum fuisse simulacraque ex auro vel argento fabricata et templis detracta conflavisse, Suet. c. 32. 38. et alii memorant), aut alium satis notum illa aetate. 152. *bracteolas*, tenues auri laminas, aeri inductas, πέταλα, *de Castoris*, Castoris statua s. imagine, *ducat*, detrahat.

153. *An dubitet*, tam tenues bracteas vel auri quid argentive detrahere, is, qui *solitus* est, *conflare totum Tonantem*, totam Iovis effigiem? 155. *artifices veneni*, qui illud parant. *mercatorem veneni*, non qui vendit, sed emit venenum, ut eo aliquem necet. Sic *emtores provinciarum* dixit Cic. — 155. Parricida designatur. *deducendum in mare corio bovis*, culeo, cui insuitur. — 156. *simia innoxia*, lepide, quae nihil peccavit et tamen simul poenam luit.

157 seq. Haec est minima pars scelerum, *quae usque a Lucifero, donec lux occidat*, a mane ad vesperam, *audit* ad se delata *custos Vrbis*, praefectus Vrbi, cui tutela Vrbis commissa est, *Gallicus*, Rutilius Gallicus Valens, quem Domitiani temporibus praefectum Vrbi fuisse, patet ex Stat. Silv. I, 4. cuius carminis v. 16 est hic: *Quem penes intrepidae mitis custodia Romae.* Henninius putabat, ex h. l. constare aetatem, quo Satira nostra sit scripta. Sed v. ad v. 16. 17. — 160. *una domus* scil. Rutilii Gallici, ubi audies, quot Romae scelera et quam gravia quotidie committantur: nam praefectus Vrbi sub Impe-

ratoribus omnem fere iurisdictionem exercebat, quod notissimum ex Tac. Ann. VI, 10 seq. et aliis. *Paucos consume dies* in domo ista, *et te miserum dicere aude*, si potes, h. e. non audebis, si te aliis, qui graviora passi sunt, comparaveris.

162—173. Non magis mirum est, Romae tot videre sceleratos homines, quam in Alpibus tot strumosos cet. Quis vero mirabitur, quae sunt vulgaria et naturae quasi cuiusvis loci congruunt? — Exquisita variarum rerum similitudine ostenditur, quanta sit Romae morum corruptela. 162. *Aequicolis in Italia et Alpibus in natione Medullorum est genus aquae, quam qui bibunt, efficiuntur turgidis gutturibus*, Vitruv. VIII, 3. extr. — 163. Hoc non alibi legere memini. Pomp. Melam consuli iubent intpp. sed vellem eius locum laudassent, quem nondum reperi. De *Meroe* v. ad VI, 528. *mamillam* feminarum.

164. 165. *Caerula Germani lumina*, caeruleos oculos Germanorum, quales et his et Britannis omnibusque paene populis septemtr. s. Scythis tribuuntur; quod Aristoteles Probl. XIV, 14. naturae vitium esse putabat et frigoris effectum, alii vero arti potissimum tribuunt et glasto, quo se colorasse Britannos tradunt Caesar B. G. V. Plin. XXII, 11. et Solin. c. 35. unde etiam *Brith* et *pictos* Mart. XIV, 99. eos dici putant. Conf. intpp. Tac. Germ. 4. et Mart. XI, 54, 1. Mitscherl. ad Horat. Epod. XVI, 7. et Conring. de habitus corporum Germanic. causis Frft. 1727. p. 81 seq. *stupuit lumina*, v. ad IV, 119. — *Caesariem flavam*, ξανθὴν, Germanis Gallisque tribuunt Diodor. Herodian. et alii, (unde *auricomus Batavus* Sil. III, 608. et Vandali χρυσοειδεῖς dicuntur Procopio), sed rutilam, rufam, πυῤῥὸν, Liv. Tac. Galenus. Sen. Mart. XIV, 176. et utramque Sil. IV, 200 seq. Rutilum iis crinem non natura tantum, sed ars quoque dabat: nam capillos crebro lavabant rutillabantque lixivio seu sapore Gallico, qui ex sevo s. sebo et cinere factus erat, ut et pulchram ita et terrificam sibi induerent faciem; unde h. l. *madido cirro*. Eosdem *vertere capillum croco* dicit Tertull. de cultu II, 6. et aqua calcaria, τιτάνου ἀποπλύματι σμῶντες τὰς τρίχας συνεχῶς, Diodor. V, 28. Quae tantum non omnia iam notavit Lips. ad Tac. Germ. 4. ut et haec: "Romanae etiam matronae veteres amabant colorem flavum rutilumque et summa diligentia capillos cinere rutilabant; posteriores magis avide, quae capillitium ipsum emebant a Germanis et pro comis suis supponebant." Cf. ad VI, 120. (*nigrum flavo crinem abscondente galero*, quae verba hinc explicanda videntur) ad V, 115.

Ab iisdem Germanis matronae Rom. adsciverunt *cornua*, κέρατα, h. e. capillorum nodos, implicationes, struem et tutulum: nam *insigne Germanorum obliquare crinem nodoque substringere; — horrentem quoque capillum retro sequuntur ac saepe in ipso vertice religant: — in altitudinem quamdam et terrorem adituri bella ornantur*, Tac. Germ. 38. Martial. V, 38. et de Spect. III, 9. Sen. Ep. 24. et de Ira III, 26. Germani longam nutriebant comam eamque non crispabant aut inurebant calamistris, ut Phryges, sed in nodum cogebant, vel, ut poëta noster dicit, *torquebant cornua cirro madido*, madidato, madefacto. *Cirri Germanorum* memorantur etiam Tertull. de virginibus velandis c. 10. et ita dicuntur cincinni, annuli, capilli deflui, dependuli, diffusi, tam in vertice, quam retrosecus collecti, renodati, religati. *torquentem caesariem*, cui docte tribuitur, quod proprie ad ipsum spectat Germanum.

167—173. Fabula de parva *Pygmaeorum* statura eorumque pugna cum *gruibus*, quae ingruente bieme in calidiores plagas abeunt, notissima est et ex etymologia forte effcta (nam πυγμὴ s. πυγὼν *cubitus* dicitur et πυγὸς *brevis*), vel, iudice Strab. XVII, inde, quod corpora summo solis et calore et frigore exigua fiunt et contorta: Pygmaeos enim Plinius VII, 2. in India (at IV, 11. in Thracia), Homerus, Mela et Strabo in Aethiopia, alii in Scythia ponunt. Nota Ach. est. „Forsan hae fabulae debentur peregrinatorum quorumdam hyperbolicis, ut saepe sunt, narrationibus, qui in Scythia, Laponiae contermina, visis uno vel aliquot ex Laponibus, eos multo breviores, quam re ipsa essent, effinxerunt; inde crescente similibus testimoniis mendacio, ex quatuor pedibus (mensura Laponum) ad duos tantum et minus fuerunt adacti Pygmaei. Similem fabulam narrat Prateus et *le Mercure Galant* m. Apr. 1683.„ Poëta autem de industria ridicule magis quam vere rem memoravit et satirice auxit, unde etiam v. 169. gruibus *curvos ungues*, hominem rapientes, et v. 173. Pygmaeis minorem tribuit steturam, quam Gellius IX, 4. Plinius et alii. *Ad*, adversus, *subitas*, subito advolantes, *Thracum volucres*, grues, quae hieme ingruente e Thraciae finibus in Graeciam plagasque calidiores migrant, unde *Threiciae* dicuntur Ovid. Art. III, 182. et *Strymoniae* Virg. Ge. I, 120. et Aen. X, 265. XI, 580. *nubem*, ingentem gruum multitudinem, ut Gr. νέφος. Conf. ad Sil. I, 311. — 172. *Quamquam*, immo quoniam. v. Var. Lect.

174. Schol. „Anthypophora, quasi obiectio: Ergo nulla poena

manet eos, qui peierant? „ Sen. de Ira III, 26. *Quid ergo, inquis, impune illi eri? Puta te velle, tamen non erit. Maxima est enim factae iniuriae poena, fecisse: nec quisquam gravius afficitur, quam qui ad supplicium poenitentiae traditur*; quae respondent verbis poëtae inf. v. 192 seq.

175—179. Responsio poëtae: Supplicio scelerati hominis nihil proficis, nec damnum, quod passus es, sarcitur. 178. 179. *sed vel minimus sanguis e trunco*, truncato, mutilato, *corpore effluens dabit* tibi *solatia invidiosa*, quae tibi invidiam conflent et odium. Praestiterit tamen, verba, *sed corpore trunco — vita iucundius ipsa*, iungere et Calvino tribuere, ut sensus sit: *Sed* vel minimum sanguinem si e truncato scelerati hominis corpore effluere videro, id mihi *dabit solatia invidiosa*, invidenda, amplissima, quae mibi quis invidere possit; *at vindicta* est *bonum iucundius ipsa vita*. Ita pro *At* suspicari possis *Et*: illud vero convenientius affectui, in quo certe *sed* saepe repetitur.— 180. Conf. Hom. Il. Σ, 108 seq. Aristot. Rhetor. I, 11. II, 2. Sen. de ira II, 32. Ratio est, quia vindicta agrestis et naturalis quaedam iustitia est, ut Baco Verulam. Serm. Fidel. IV. subtiliter iudicat, Hennin.

181—192. Praeclare respondet poëta. *hoc indocti* dicunt sentiuntque. *praecordia flagrantia*, animum aestuantem ira. Sen. de ira II, 19. *Volunt quidam ex nostris* (Stoici) *irani in pectore moveri, effervescente circa cor sanguine. Causa, cur hic potissimum adsignetur irae locus, non alia est, quam quod in toto corpore calidissimum pectus est. Quibus humidi plus inest, eorum paulatim crescit ira, quia non est paratus illis calor, sed motu acquiritur. Itaque puerorum feminarumque irae acres magis, quam graves sunt levioresque, dum incipiunt* cet. — 184 seq. Hoc non praecipit philosophia. *Chrysippus* Stoicus. *mite Thaletis ingenium*, Thales mitis ingenii vir. v. ad IV, 39.— 185. *senex vicinus Hymetto*, monti Atticae (*dulci*, ob mellis optimi copiam), est Socrates Atheniensis; de cuius patientia ac moderatione irae v. Sen. de const. sap. c. 18. et de ira I, 15. III, 11. Plat. Apol. Socr. passim. Eadem praeclare adumbratur h. l. v. 186. 187. *cicutae*, v. ad VII, 206. *acceptae inter vincula*, in ipso carcere, in quo venenum hausit Socrates. *saeva*, ob eius innocentiam. 187. Tres proprie Socratis fuere accusatores, Anytus, Melitus, Lycon. *nollet*, noluisset, scil. si is ad poe-

nitentiam versus simul cum vel pro ipso voluisset mori. (1) *felix Sapientia*, philosophia, quae felices reddit homines. (2) Egregia h. l. ac vera philosophiae laus. — 188. *exuit vitia*, nos vitiis, vel facit, ut ea exuamus. 690. Conf. Sen. de Ira II, 34. qui contra de Clem. I, 5. *magni* dicit *animi esse proprium, placidum esse tranquillumque et iniurias atque offensiones superne despicere.*

191. Lepida argumentatio. *Continuo*, sine ulla dubitatione, *sic collige*, iudica, scil. infirmi animi esse ultionem, *quod*, quoniam, *vindicta nemo magis gaudet*, *quam femina*, quam scil. natura finxit imbecilliorem et irae affectuumque impotentiorem. Conf. ad v. 181. (3)

192—249. Pulcerrima malae conscientiae, tamquam gravissimae scelerum poenae maximique cruciatus animi imago. *Evasisse meritas poenas.* — 194. 195. Conscientiae malae, animum torquenti et urgenti, ut symbolis eius, Furiis, quae Graecis Ἐριννύες et Εὐμενίδες dicuntur, veteres praeclare *flagellum* tribuebant et stimulum quoque, v. c. Aeschyl. Eumen. 150 seq. Ἐμοὶ δ' ὄνειδος, ἐξ ὀνειράτων μολὸν, Ἔτυψεν, δίκαν διφρηλάτου, Μεσολαβεῖ κέντρῳ. Ὑπὸ φρένας, ὑπὸ λοβόν. Πάρεστι μαστίκτορος Δαΐου δαμίου (vel θυμικοῦ ex emend. Schütz.) Βαρύ τι, περιβαρὺ κρύος ἔχειν. Hinc conscientia *flagellare* et *verberare* dicitur Sen. Ep. 97. et al. Prov. Graec. ἡ συνείδησις τὴν ψυχὴν πλήττει. *surdo verbere*, ut mox *occultum flagellum*. v. ad VII, 71. Conscientia mala etiam *tortor* est et carnifex, qui caedit, torquet, urit, lancinat. *Carnificina est aegritudo*, Cic. Tusc. Qu. III, 13. — 196 seq. Cruciatus animi multo graviores, quam corporis. 197. *Caedicium* aulicum Neronis crudelissimum fuisse, notat vetus Schol. Alius, opinor, *Caedicius* et quidem patronus causarum, non iudex, memoratur XVI, 46. *gravis*, severus. De *Rhadamantho*, severissimo iudice, v. Diodor. V, 80. Heyne ad Apollod. II, 4, 11. et in Exc. XI, ad Virg. Aen. VI. — 198 Praeclare Ausonius: *Turpe quid ausurus te sine teste time*; et Sen. Ep. XLIII. *Bona conscientia turbam advocat*, *mala etiam in solitudine anxia atque sollicita*

(1) Ex h. l. lepidam effinxit historiam vetus Schol. « Socrates quum argueretur proditionis, receptus est in carcere cum accusatore, qui, cum sibi daretur venenum, accusatori petenti noluit dare. »

(2) Male vetus Schol. « Quicumque *felix*, i. e. doctus et sapiens. Potior ergo est Sapientia, quam felicitas. Siquidem illa paulatim amittit, haec statim purgat. »

(3) Vulgo haec ita interpretantur: inde collige, neminem magis vindicta gaudere, quam feminam. Sed illa sententia, ni fallor, et melior est, et linguae convenientior.

est. Si honesta sunt, quae facis, omnes sciant: si turpia, quid refert neminem scire, quum tu scias? O te miserum, si contemnis hunc testem!

199—207. Historia nota ex Herodot. VI, 86. sed parum apte intexta h. l. ubi de mala conscientia agitur. *Spartano cuidam*, Glauco Epicydidis filio, qui *dubitaverat* tantum, redderetne Milesio cuidam pecuniam apud se depositam nec ne, et hinc Delphicum consuluerat oraculum. 204. *moribus*, bona animi indole et principiis honestatis vel probitate ductus. 205. *vocem adyti — probavit*, v. Var. Lect. *adyti*, sacri penetralis, vel specus, cui tripus Pythiae impositus. 207. *longa deductis gente*, ab antiqua gente originem genusque ducentibus. Ad multitudinem potius propinquorum haec spectare, putat Ach. 208 seq. Sola voluntas *habet crimen facti*, habetur pro facto, et non minus rerum ac poena dignum facit. — 210. *cedo*, quid autem dices, quantaque eum poena dignum censebis, *si conata peregit?* v. ad VI, 504.

211 seq. Venusta imago hominis, malae conscientiae cruciatus sentientis. « Verbum *anxietas*, ut Gall. *anxiété*, ad pingendos conscientiae morsus aptissimum est et fere unicum: differt autem ab *angore*; » Ach. 212. Prae continuo animi aestu *fauces* semper *siccae* sunt et siti uruntur, ut in *morbo* et aestu febrili, et tamen *displicent* ei et insipida sunt *vina*, etiam pretiosissima. — *Cibus difficilis*, quem difficulter tantum mandit deglutitque, *inter molares*, maxillares dentes, prae fastidio ipsi faucibus haeret et *crescere* videtur. Sic *in ore crevit cibus* ap. Sen. Ep. 82. *Crescit et invito lentus in hore cibus* ap. Ovid. Ep. Her. XVI. 226. — 213. 214. Conf. Var. Lect. et de *Albano* vino ad V, 33. cuius pretium *senectute* augetur. *Albani senectus*, v. ad IV, 39. — 215. Si vel *melius* vinum *ostendas*, ei dederis. *densissima ruga C. in f.* frons caperatur ob moerorem et animi aestus, quos patitur; Ach. 216. v. ad IV, 138. — 218. Sen. de tranq. an. c. 2. *Adiice illos, qui non aliter, quam quibus difficilis somnus est, versant se et hoc atque illo modo componunt, donec quietem lassitudine inveniant.* — 219. *templum et aras*, ubi peieravit. — 220. *sudoribus* gelidis aestu ac perturbatione animi expressis. 221. *tua imago sacra*, veneranda (al. exsecrabilis), religionem horroremque incutiens, *et maior humana*, divina, qualis deorum esse solet. Egregie declarantur effectus turbatae phantasiae, omnia augentis, maxime in solitudine, nocte et somno.

223—228. Praeclare et graphice de homine scelerum sibi conscio, in quo reviviscit sensus religionis, quem frustra opprimere conatur. Contra Horat. Od. III, 3, 1 seq. *Iustum ac tenacem propositi virum* cet. 225. *fortuitus*, casu, ex Epicureorum sententia. *ventorum rabie*, ex conflictu ventorum nubiumque. 226. *Iratus*, ab irato missus Iove, scelera vindicante. Sic *iracunda fulmina* dixit Hor. Od. I, 3, 40. et ζάκοτον ἔγχος Pind. Nem. 5, 90. *iudicet*, v. Var. Lect. 227. Si *illa*, prima tempestas, *nihil nocuit* cet. — 228. *hoc sereno*, hoc die, quo mox serenitas rediit.

229. *lateris dolorem*, pleuritida, h. l. pro quovis morbo acuto et *vigili*, h. e. qui nos vigiles facit, vel non dormire patitur. 230. Morbos corporis mortemque praematuram poenas esse gravioris sceleris, inpr. periurii, a diis vindicibus inflictas, vulgaris olim opinio erat. 231. — Metu perculsi grandinem et fulmina *putant Deorum* iratorum *saxa et tela* esse. Sed h. l. de morbis potius sermo est, et iterum forte Epicureorum dogmata respiciuntur. Sen. de ben. IV, 19. *Tu*, inquit, *Epicure*, *Deum inermem facis*: *omnia illi tela*, *omnem detraxisti potentiam*, *et*, *ne cuiquam metuendus esset*, *proiecisti illum extra motum*. Morbi quoque acutiores sagittis Apollinis et Dianae immitti credebantur.

232 seq. Ovem non audent pro salute sua vovere Diis, quibus se invisos esse sciunt. 233. *cristam galli promittere Laribus* pro avertendo morbo. Sic Aesculapio gallus immolabatur ab iis, qui convaluerant, unde se huic deo gallum debere dicit Socrates ap. Plat. in Phaed. Wernsdorf in poët. Lat. min. T. I. p. 249. «Ab gallis, inquit, multa remedia morborum petiit vetus superstitio. Exta eorum et fibras, ut opimas victimas, Diis acceptissima esse tradit Plin. X, 21. et cristam galli contritam efficaciter imponi cani, morso ab alio rabioso, Plin. XXIX, 5. s. 32.» — 235. Magna cum vi poëta dicit *hostiam*, et quidem quamcumque ac vel minimam, *vita digniorem* esse scelerato homine, pro cuius salute voveatur.

236—249. Vltimum consolationis momentum. «Hoc potissimum est ad consolationem Calvini; ait enim, malorum variam et mobilem esse naturam, ut ad peccandum constantes sint, moxque peracto scelere sua cognoscant malefacta, sed tamen natura impellente ad pristina vitia se redire; unde colligit, improbum hominem toties peccaturum, ut aliquando deprehendatur solvatque poenas;» Britan. Natura autem malorum

hominum egregie h. l. ac vere adumbratur. 136. *Hoc habent inter cetera boni mores, placent sibi et permanent: levis est malitia, saepe mutatur, non in melius, sed in aliud*, Sen. Ep. 47. *natura*, indoles animi, mores. *malorum* hominum. 239: 240. Conf. Hor. Epist. I, 10, 24. 25. *Natura* iam facta *fixa*, constans in vitio, *et mutari nescia*, obfirmata consuetudine peccandi, quam sibi contraxit mens ad vitia proclivis eorumque dulcedine iam irretita et in illis abiecto omni pudore confirmata. Conf. ad VII, 50 seq. et Horat. Epist. I, 10, 24. 25. *Ex voluntate perversa facta est libido, et dum servitur libidini, facta est consuetudo, et dum consuetudini non resistitur, facta est necessitas*, Augustin. Confess. VIII, 5. — 242. *attrita de fronte*, h. e. dura et inverecunda vel pudoris experte. Sic et *perfricare frontem* et *os* dicitur pro, pudorem deponere et expellere vel *eiicere* quasi de fronte attritione eius.

244. *Dabit vestigia*, pedes, *in laqueos*, quos ei vitia quasi ponunt; metaphora petita a feris avibusque, quae pedicis et laqueis capiuntur. Alii *laqueum* putant vincula dici et catenas. 245. *uncum* ferreum s. vectem *nigri*, obscuri, tenebrosi, *carceris*, ad quem ibi adstringetur; nisi *uncus* est catena: nam *unci* certe et *hami* dicebantur orbes, quibus catenae alligantur. Alienus ab h. l. uncus, cuius X, 66. mentio fit, ubi cum *carcere* iungitur. — 248. *Nomen* h. l. pro homine, ut ὄνομα. — 249. *surdum*, qui nec preces et vota, nec periuria audiat. *Tiresiam*, h. e. caecum, instar Tiresiae, ut non videat hominum facinora. Vel tironibus notus est Tiresias, vates Thebanus, eiusque caecitas, cuius variae tamen causae traduntur.

IN

SATIRAM XIV.

Vs. 1. *Fuscini*, ad quem Satira scripta est, non alibi fit mentio. *fama digna sinistra*, in turpissimis rebus habenda, digna quae vituperentur. 2. *rebus nitidis*, pulcris praeclarisque, *haesuram*, non facile eluendam, *maculam figentia*, infigentia, inurentia, aeternam turpitudinis labem adspergentia. 3. *monstrant* exemplis, et *tradunt* praeceptis.

4. 5. Similiter Dryden, qui h. l. expressisse videtur et egregie dixit:

If gaming does an aged sire entice,
Then my young master swiftly learns the vice,
And shakes in hanging sleeves the little box and dice.

Alea damnosa, v. ad I, 89. 90. *heres bullatus*, infans parvulus, qui bullam praetextamque nondum deposuit, vel decimum certe quartum aetatis annum nondum egressus est. Conf. ad V, 164. — 5. *parvo*, aetati infantis apto. *Fritillus* (al. *pyrgus*, *turricula*, *orca*, *pyxis*) pyxis cornea vel vasculum poculo simile, in quo tali et tesserae (h. l. *arma*, ludi instrumenta, unde forsan *armiger* dictus sup. I, 92.) concutiuntur et inde per pyrgum s. turriculam, quae etiam phimus, φιμός, et orca vocatur, in alveolum s. foram, tabulam lusoriam s. talariam, coniiciuntur. *movet:* nam tali; fraudis vitandae causa, mota prius agitataque manu in alveum lusorium iaciebantur; unde Graecis dicuntur διάσειστοι ἀστράγαλοι.

6—14. Spes nulla erit, mores filii alios melioresque futuros esse, quam parentis, si hic delicate ac molliter vivit. *Non melius*, quam filius patris eius, quem alea iuvat; vel *non melius de se*, quam de parente suo. 7. *Tubera terrae*, Gall. *des truffes*, *champignons*, Linn. *lycoperdon tuber*. *Tubera terrae* (ὕδνα in Glossario Philox.) dicuntur ad differentiam tuberum in

arboribus crescentium, qui *tuberes Libyci* vocantur ap. Martial. XIII, 42. et 43. forsan Gall. *mousserons* vel *morilles*; H. Vales. — *radere*, corticem eorum cultello abradere et tum ea cibo parare. 8. *Boletus* optimum fungi genus, Gall. *champignon poreux*. *eodem iure*, quo parens mergebat. 9. *Ficedula*, motacilla Linn., Gall. *figuier*, *bec-figue*. Romanis in deliciis erant *tubera*, *boletus*, et *ficedula*. *Mergere*, devorare: nam ficedulae totae a gulosis comedi solebant. *cana gula*, senex gulosus, pater gulae delicatae. Conf. ad IV, 39. — 11. Designatur septimus aetatis annus, quo dentes excidunt. 12. *Barbatos magistros*, philosophos, qui barbam alebant; de qua Stoicorum in primis Cynicorumque barba v. Böttigeri Sabina p. 310. 311. 314. *admoveas*, adhibeas ad erudiendam emendandamque mentem, pravo patris luxuriosi exemplo depravatam. 13. *paratu*, apparatu. — 14. Veuusto pro, a paterno luxu haud deflectere et quasi degenerare.

15—20. Num clementiam *Rutilus*, pater, mitemque iustitiam, quae placide fert parva delicta, an crudelitatem docet filios, dum in servos propter levia peccata flagris saevis? 16. *nostra materia*, ex eadem, ex qua formata sunt nostra. — 18. *Rutilus* homo forte illius aetatis, nobis ignotus. Britann. putabat, ad Rutilum quemdam respici, qui temporibus poëtae, absumtis per luxum divitiis, ad gladiaturam se contulerit. Alii eumdem XI, 2. memorari suspicantur. 19. Qui Sirenum vocem cantumque non aeque suavem et auditu iucundum putat, ac sonum flagellorum. 20. Qui saevissimus in suos tyrannus est. *Lar* domus et qui in ea sunt, h. l. inpr. servi. *Antiphates* Laestrygonum rex, notissimus ex Hom. Odyss. et Ovid. ut *Polyphemus* Cyclops ex Odyss. Virg. Aen. et Eurip. Cycl. — 21. *Tum felix* sibi videtur, gaudet. — 22. *Ardens ferrum* laminae ardentes s. candentes, quaestionum cruciatusque instrumenta. v. intpp. Prop. III, 7, 35. et Chariton. Aphrodis. I, 5. pr. (1) — *propter lintea*, res viles amissas et desideratas vel dolo subreptas.

23. Quid filium docet pater crudelis, qui delectatur strepitu compedum, quibus servi iu ergastulis vinciuntur? — 24. *mire*,

(1) Lipsius Elect. II, 15. existimabat, h. l. candens ferrum designari, quo literae s. notae fronti servorum inurebantur, quo etiam referebat verba Naevii ap. Priscian. VII. *signare oportet frontem calida forcipe*. Sed eo poëta potius mox v. 24. respexit.

mira voluptate. *Ergastula* propr. *carcer rusticus*: nam in villis plerumque et agris erant, et quidem subterranea, angustis illustrata fenestris, in quae detrudebantur servi, sive fugitivi ac mali, sive captivi, barbari ac viles. Sed h. l. *ergastula* sunt ipsa mancipia, ut alibi *servitia*, *stabula*, *naufragia*, *aucupia* cet. abstr. pro concr. vel *ergastula inscripta* vocantur, in quibus sunt mancipia *inscripta*, h. e. stigmate vel signo fronti inusto notata. Sic *servi inscripti* dicuntur Martial. et Plin. *literati* Plaut. *inusti* Plin. et *barbarus* (servus fugitivus) *compunctus notis* (στίγμασι) *Threiciis* Cic. Off. II, 7.

25 seq. Conf. VI, 232 seq. 233 seq. ibique not. *exspectas*, sperasne? v. ad VI, 75. — *Largae* adulterae eo tempore forsan famosae. — 27. *contexere*, ordine recensere, *tanto cursu*, tam cito. — 28. ut non ter decies respiret, lepida hyperbole. *conscia matri*, adulteriorum amorumque matris. *ceras*, tabulas ceratas, et quidem h. l. literas amatorias. v. ad VI, 233. — 29. *dictante hac*, matre, ut eas conficere, scribere discat. — 30. *dat ferre*, ferendas, ut ap. Hom. δῶκε φορῆναι, φέρειν, ἄγειν, vel ἔπασσε κομίζειν. *eisdem*, quibus eas mater ferendas dederat, *cinaedis*, turpissimis ministris et internuntiis.

31. Sic natura comparatum est. 33. *auctoribus magnis*, nam exempla dant parentes, quorum magna est apud liberos auctoritas. *subeunte animos*, sensim furtimque iis se insinuant. — *Vnus et alter iuvenes* iunge. Perperam Schol. pater et avus. 34. *haec spernant*, parentum vitia satis habeant perspecta et fugiant. 34. 35. Quibus benigna natura ingenium ad virtutes propensius, quam ad vitia, vel plurimum salis tribuit. *Titan* Prometheus, prudentiae symbolum, cuius pater Iapetos fuit unus Titanum, ex limo primum hominem formasse fingitur. Poëta autem expressit verba Callim. Fragm. 133. εἰ σε Προμηθεὺς Ἔπλασε καὶ πηλοῦ μὴ 'ξ ἑτέρου γέγονας. *melior luto finxit*, ut contra ap. Claudian. XX, 496. *deteriore luto quos condidit* Prometheus. 36. *fugienda vestigia*, mala exempla, quae vel inopinantes et inviti sequuntur. 37. *veteris orbita culpae*, malorum parentum via, h. e. vitae ratio, vel cursus, vestigium, h. e. exemplum. Sic *neque id ab orbita matrumfamilias instituti* dixit Varro ap. Non. 14. o. 37. — 38. *damnandis*, inhonestis turpibusque factis. *huius vel una potens ratio est*, ad hoc vel id solum satis grave incitamentum est. — *dociles imitandis turpibus*, ut ap. Sil. I, 237. XI, 11. al.

41 seq. Malum hominem patriaeque proditorem ubique re-

perias, sed vix usquam invenietur civis bonus et patriae defensor, qualis fuit M. Iunius Brutus, percussor Caesaris, eiusque *avunculus*, M. Porcius Cato Vticensis, frater Serviliae, matris Bruti. Similiter Sen. Ep. 97. dixit: *omne tempus Clodios, non omne Catones feret*. *axe*, coeli plaga.

44. *foedum dictu visuque*, turpe verbum factumque. — 45. Poëta venuste usus est sacrorum formula, *procul*, *O procul este*, *profani*, ἑκὰς, ἑκὰς ἐστὲ βέβηλοι. Sancta quasi sunt *limina* illa, h. e. domus, in qua liberi sunt. — *Lenonum puellae*, prostibula, meretrices, *et cantus*, obscena cantica, quibus convivas oblectant *parasiti*, *pernoctantis*, qui noctem agunt in aliena domo.

48. Cave credas, filium tuum per aetatem non curare, quae agas, nec turpitudinem cognoscere. Plutarchus memorat, Catonem a turpibus verbis, praesente filio, ita temperasse, quasi apud Vestales loquutus sit, neque cum eo lavasse umquam. 49. *obstet filius infans*, eius praesentia, quo minus pecces, ne pravum ei des exemplum.

50—58. Quomodo filium tuum *corripere* audeas et *castigare*, si tibi fuerit simillimus tuoque exemplo peccaverit? *Censoris ira* nota censoria, quae et ignominia est et poena. 51. *Quandoque*, aliquando. 52. *morum quoque filius*, qui morum quoque similitudine ostenderit, se filium tuum esse. 53. *tua per vestigia*, tua vestigia premens, tua secutus exempla. *deterius*, quam tu. 54. Haec εἰρωνικῶς intelligenda *nimirum*, ut al. *scilicet*. v. ad II, 104. *Clamore*, increpatione. — 55. *tabulas* testamenti, scil. eius exheredandi causa. — 56. *Vnde tibi* scil. sumes? De qua loquendi forma v. Heins. ad Ovid. Ep. Her. XII, 84. *frontem*, h. e. severitatem gravitatemque. v. ad II, 8. Similiter *quo ore illum* (filium) *obiurgabis* dixit Terent. Phorm. V, 10. 53. — 57. *cerebro*, sana ratione. *Cerebrum consilii sedes est* et *animae habitatio est in cerebro*, *indeque sensus ingeruntur et gubernantur*, Macrob. Sat. VII, 5. et 9. — 58. *Cucurbita*, σικύα, instrumentum (vasculum, a cucurbitae similitudine sic dictum, Gall. *ventouse*), occipitio inciso admotum, quo utuntur chirurgi ad sanguinem e cute eliciendum phreneesinque sanandam. "Potest et intelligi χολοκύνθης, quae, sumto humore cerebri actionem impediente, curationem affert." Ach. *ventosa*, plena aëris. Quoniam concepto *vento* ex flamma stuppae intus accensae cuti adhaerescit; Brit. — *hoc* δεικτικῶς, tuum. Proprie caput et homo ipse cucurbitam *quaerit*, opus

habet, desiderat. Venuste autem hoc dictum, ut XIII, 97. *egere Anticyra vel Archigene.*

59—69. Curas, ut domum omni modo nitidam, non ut eam filio castam exhibeas. Senecam Ep. V. *Qui domum*, inquit, *intraverit, nos potius miretur, quam supellectilem nostram*, et Sallust. orat. I. de rep. ord. *Nam domum aut villam exstruere eamque signis, aulaeis aliisque operibus exornare et omnia potius, quam semel visendum efficere, id est, non divitias decori habere, sed ipsum illis flagitio esse.* — *cessabit*, otiosus erit. — 60 seq. Verba domini instantis, vel forte Iuvenalis ipsius ad dominum; F. Didot. in ed. Ach. 61. *Aranea arida*, quae loca arida amat, vel macra, tenuis. 62. *Argentum leve*, vasa argentea et polita nec aspera caelatura, quibus opponuntur *vasa aspera* sculpturis et caelaturis vel signis exstantibus, ἀνάγλυφα. — 63. *domini instantis*, urgentis, excitantis servos. 64. *miser trepidas*, misere, h. e. vehementer times. 67. *Scobs* s. *scobis*, qua detergebantur pavimenta, πρίσματα, ramenta serrarum (quae tamen a scobe distinguit Colum. IV, 29, 16. ubi v. Schoettg.) Nota Ach. est: " *Scobs* non solum, quod e ligno deteritur, verum etiam quod e ferro deraditur. Sententia autem h. l. est: de his adeo sollicitaris, quae tamen ita facile possunt emendari, ut servus unus singula tergeos ac deradens vix inde *scobis*, pulveris, ramentorum, auferat *semodium*, modium dimidium. Alii ita explicant: ergo miser trepidas, ne cet., quum tamen servus unus huic malo facile possit mederi, scil. iniecto semodio scobis.,, 68. *non agitas* mente, non curas. *agris* colendis.

74—85. Ipsa quoque animalium exempla docent, mentibus infixa haerere, quae ab ineunte aetate et a parentibus discuntur. Haec est loci sententia: nec tamen, ut vulgo putant, imitationem malorum morum ciconiae et vulturis exemplis bonorum aquilae illustrari crediderim. « *Ciconia* h. l. forte *ibis* (conf. XV, 3.), sed de vulgaribus quoque ciconiis Iuvenalis potuit loqui: ex Plinio enim X, 23. *honos ciconiis exitio serpentium tantus, ut in Thessalia capitale fuerit occidisse; eademque est poena legibus, quae in homicidam;* » C. Vales. 76. *sumtis pinnis*, ut passim. — 77. *crucibus*, quibus non modo servi, sed etiam sicarii et homicidae affigebantur. — 79. Vultur, ubi adolevit, eodem, cui adsueverat, cibo vescitur. 80. *Vultur facit in arbore nidos*, quod non sine exemplo, etsi rarum est: nam plerumque in excelsissimis rupibus nidificant. 81. *famulae Iovis* aves, aquilae,

ut ὄρνις Διὸς Κρονίδαο διάκτορος in Antipatri Epig. XCII. Aquilas fingi armigeros Iovis, fulmina eius gerentes, ex poëtis monimentisque vett. notissimum est. Iuvenalis docte loqui vel mythos ita ὡς ἐν παρόδῳ ridere solet. « Varia sunt aquilarum genera, et h. l. sermo est de aquila, quae Graecis dicitur χρυσάετος et γνήσιος. Lat. *stellaris* vel *Iovis aquila*, Gall. *l'aigle royal;* » Ach. *Generosae aves* sunt eaedem aquilae; ut alii putant, accipitres, falcones cet. 82. *cubili*, in nido. 85. *rupto ovo*, quum ovo exclusa esset. 86. *Aedificator*, cupidus aedificandi, ut ap. Flor. I, 8, 4. *Aedificator Centronius*, ut Gellius, de quo v. Martial. IX, 47. — 87. *Caieta* promont., urbs et portus in finibus Latii et Campaniae ad mare Inferum, nunc *Gaeta.* Locus amoenissimus et consuetus Romanorum secessus, ut et *Tibur* ac *Praeneste*, urbes Latii, non procul Roma in editis locis sitae, unde h. l. *summa arce* et *montibus.* — 89. Magnificentia villarum Rom. vel tironibus nota. v. ad I, 94. *Marmoribus Graecis*, ut ap. Stat. Silv. III, 1, 5. Spartani potissimum marmoris praestantiam laudat Plin. XXXVI, 7. *petitis longe*, procul, ex Aegypto, Armenia, Numidia cet. — 90. *Praeneste* fuit celebre templo Fortunae, dicato et exstructo ab Augusto, ubi oracula et sortes Praenestinae edebantur, unde Fortuna etiam dicebatur *Dea Praenestina*; *Tibure* autem Herculis fuit aedes, τὸ Ἡράκλειον, condita a Martio Philippo, vitrico Augusti; unde *Tiber Herculeum.* Sed poëta forte ad templa Romae condita respexit, ut vs. seq. — 91. *Posides* Claudii Caesaris libertus et *spado* (Suet. Claud. 28.), a quo maximis sumtibus exstructae *Posidianae aquae*, thermae magnificae in litore Baiano. v. Plin. XXXI, 2. *vincebat*, exstruxit aedes, villas et thermas, quae magnitudine et magnificentia Capitolium vincebant s. superabant. *Capitolia*, plur. pro. sing. ut X, 65. Romae quoque et vetus, et novum fuit, illud octava, hoc sexta in regione. *Capitolia nostra*, Romana, maiora et praestantiora aliis: nam Capitolia etiam fuere Capuae, Pompeiis, Beneventi aliisque in oppidis Italiae; arces ac templa magnifica, primoribus Diis dicata Capitolioque Rom. similia. v. ad Sil. XI, 265. Cum delectu itaque poëta dixit *Capitolia*, templum magnificentissimum, et, ut rem augeret, *nostra.* 92. *sic habitat*, tam splendidas exstruxit aedes, in quibus habitet. 92. *Fregit*, imminuit. 94. *turbavit*, absumsit.

96—106. Ritus etiam, quamvis ineptos et superstitiosos, liberi discunt a parentibus, v. c. Iudaeos, qui h. l. ridentur, ut III, 14 seq. VI, 159. 160. et 542 seq. Nota Ach. est: « Parum apte

hoc exemplum sumitur: nam de bonis moribus hac satira agitur, qui in quacumque religione et in omni ritu possunt vigere et in honore versari. » Acerba tamen iudicia de Iudaeis, ut in Sat. XV. de Aegyptiis eorumque religione, condonanda homini, patriis ritibus et religioni avitae addicto, et poëtae satirico, commodam ridendi occasionem amplectenti. Res etiam Iudaicae per excidium Hierosolymitanum multis quidem innotuere Romanis, sed ita, ut vera mixta essent falsis. *metuentem*, religiose colentem et observantem, *sabbata*, h. e. Iudaeum, qui religioni sibi ducit, die sabbati consueta vitae negotia peragere. Sed propter simil. loc. Pers. V, 184. (*Labra moves tacitus recutitaque*, a circumcisis celebrata, *sabbata palles*) suspicor potius, poëtam respexisse ad tristitiam et ieiunia, quae sabbatis a Iudaeis exerceri putabant Romani. Conf. Casaub. ad Pers. l. l. qui existimabat, hoc non ita esse intelligendum, quasi omnia Iudaeorum sabbata sint tristia, sed tantum superstitiosorum. Romani tamen illud sibi persuasisse videntur. An *sabbata* dicuntur dies festi et feriae esuriales Iudaeorum? — 97. Quum Iudaei sub coelo (vel potius sub dio; nam templo non erat culmen; Ach.), et illud suspicientes precarentur, Romani putabant, ipsum ab iis *coelum adorari*: unde Petronius etiam p. 683. ed. Burm. per iocum dixit, illos *coeli summas advocare auriculas*, et Tac. Hist. V, 5. (ubi v. Lips.) *Iudaei mente sola unumque numen intelligunt — summum illud et aeternum, neque mutabile, neque interiturum: igitur nulla simulacra urbibus suis, nedum templis sunt.* v. ad VI, 545. « Poëta forsan alludit ad ea, quae Exod. XIII, 21. leguntur de columna *nubis*: simili vero ratione Socratem velut nubes adorantem sugillabat Aristophanes; „ Ach. *Coeli numen*, coelum, tamquam numen. — 98. 99. Poëta salse dicit, Iudaeos, *carne suilla abstinentes*, eam non magis violandam censuisse, quam humanam, nec minoris aestimasse sues, quam homines. Causas huius ritus afferunt Tac. Hist V, 4. et meliores Michaëlis Iur. Mos. § 203. Conf. sup. ad VI, 159. — 99. *praeputia ponunt*: nam *circumcidere genitalia instituere, ut diversitate noscantur*, Tac. Hist. V, 5. — 100 seq. Tac. Hist. V, 4. pr. *Moses*, inquit, *quo sibi in posterum gentem firmaret, novos ritus contrariosque ceteris mortalibus indidit: profana illic omnia, quae apud nos sacra; rursum concessa apud illos, quae nobis incesta.* Et cap. 5. *Nec quidquam prius imbuuntur, quam contemnere deos, exuere patriam, parentes, liberos, fratres, vilia habere.* — 101. *metuunt*, religiose observant (ut forte v. 96.),

inpr. ob metum poenarum. — 103. 104. Iudaei non nisi Iudaeis ulla praestant officia; *non monstrare* solent vel monstrant *vias* errantibus vel *fontes* aquarum (quarum penuria laborat Iudaea) sitientibus, *nisi eadem sacra colentibus*, eamdem profitentibus religionem, et *verpis*, h. e. Iudaeis; qui *verpi* dicuntur a *verpa*, verendis, ut *recutiti*, circumcisi (v. Scalig. de causis ling. Lat. I, 28.). Tacitus Hist. V, 5. *Iudaeorum*, inquit, *misericordia in promtu, sed adversus omnes alios hostile odium: separati epulis, discreti cubilibus* cet. Conf. Wetsten. ad Matth. V, 43. (1) — 105. 106. Causa huius et superstitionis et inhumanitatis est pater, qui quovis sabbato otium agit nec ulla vitae negotia curat. Ineptas huius moris causas tradit Tacit. Hist. V, 4. veras autem Michaëlis Iur. Mos. § 159. 194—196. et 249. Conf. et Dio XXXVII, 17. *Ignava septima lux*, ut *frigida sabbata* et *septima quaeque dies turpi damnata veterno* ap. Rutil. I, 389 seq. et σάββατα ψυχρὰ in Meleagri carm. 83. nam τὸ ψυχρόν, ut Lat. *frigere*, de otio et ignavia dicitur. — *partem vitae non attigit ullam*, nulla vitae negotia curat, nisi verbum *attigit* expresse pingit diligentiam, quam Iudaei in observandis sabbatis adhibebant, abstinentes ab omnium rerum contactu et tractatione; Ach. Idem recte subiungit: si tamen ea mens poëtae fuit.

107. *cetera* vitia parentum. 108. *Inviti*: nam *imberbis iuvenis Vtilium tardus provisor, prodigus aeris* — at senex *Quaerit et inventis miser abstinet ac timet uti*, Horat. A. P. v. 164. et 170. — 109. 110. Hoc *vitium*, avaritia, non nisi *specie et umbra virtutis*, scil. frugalitatis et parsimoniae, *fallit* et fallere potest homines et praecipue iuvenilem mentem, quum externa eius forma tristissima sit et deterreat magis, quam alliciat.

111 seq. Quae quum ita sint, parentes, ut filios fallant, avaritiae speciosum frugalitatis nomen tribuunt et vitium tamquam

(1) Perperam nonnulli huc referunt fabulosam Taciti Hist. V, 3. narrationem de *fonte* aquarum, ope asinorum a Iudaeis invento, in cuius originem inquisivere viri docti, quos ibi laudavit Ernesti. Pessime autem Grangaeus h. l. ita interpretabatur: *Moses tradidit* iussitque, neminem nisi Iudaeum ad *vias*, mysteria religionis, admittere, et *fontem*, h. e. eam doctrinam, *quaerentes* excludere, nisi eamdem legem colant. Nec melius Schol. vetus: *non monstrare vias*, non confiteri religionis secreta, nec *deducere ad fontem*, ubi baptisantur. Vtramque tamen interpretandi rationem cum dictis figurisque biblicorum sacrorum, quorum notionem aliquam habere potuerit Iuvenalis, concordare monet Ach.

virtutem commendant. — 114. De *Hesperidum* hortis ac pomis eorumque custode, dracone, Typhonis et Echidnae vel Terrae filio, v. Heyne ad Apollod. II, 5, 11. et ad Virg. Aen. IV, 483 seq. De *Pontico* s. Colchico dracone, qui eiusdem erat stirpis et aureum vellus in Ponto apud Colchos servabat, v. Schol. ad Apollon. II, 1213 seq. Diodor. IV, 49. Ovid. Met. VII, 149 seq. — 116. *fabris*, artificibus. 117. 118. Opes crescunt quocumque modo, per fas atque nefas, flagranti cupiditate et studio. Id poëta egregie expressit metaphora, a fabrili arte desumta et h. l. aptissima, mentione *fabrorum* modo facta, quae eodem spectat. 120. *Exempla beati pauperis* et vetus et recentior historia suppeditabit (praeter illud Aglai Arcadis, a Schol. memoratum, de quo v. Plin. VII, 46.): avarus autem non nisi divites putat esse felices. *Paupertas* etiam saepissime non egestas est, sed fortuna mediocris, quae nec lauta, nec tenuissima et despecta est, vita simplex et paucis contenta, quae plerumque felicior est, quam quaestuosa, cui opponitur. *Paupertas est, non quae pauca possidet, sed quae multa non possidet*, Sen. Ep. 87. — 122. *illam viam* avarorum. *eidem incumbere sectae*, eamdem *viam*, h. e. vitae rationem, idem vitae institutum persequi. *Secta* via et methodus, ut *viam et sectam aut rationem vitae sequi* ap. Cic. N. D. II, 22. et pro Cael. c. 17. Bahrdt de secta philosophica accipit, quum pecunia sit optima philosophia sitque intelligentia.

124. *minimas sordes*, avaritiae principia et elementa. His *protenus*, statim ab initio, teneras puerorum *imbuunt* mentes, non extremis sordibus: sensim iis sensimque avaritiam insinuant, ab qua abhorrent. (1) — 126. Ab hoc versu usque ad 140. referuntur *minimae sordes*, a v. 141. usque ad finem recenset infamiam et crimina, quorum avaritia semper origo atque causa fuit; Ach. 126. Sic. *φειδωνίῳ μέτρῳ τὸν πύνδακα ἐγκεκρουσμένῳ μετρεῖν αὐτὸς τοῖς ἔνδον τὰ ἐπιτήδεια, σφόδρα ἀποψῶν*, Theophr. Char. XI. extr. ubi conf. Casaub. *castigat ventres*, edendi cupiditatem famemque coërcet. *modio iniquo*, iniusta ac nimis parva demensi mensura. 127. *Neque sustinet*, ne a se quidem animoque suo

(1) Casaub. ad Theophr. Char. X. pr. *minimas sordes* putabat esse *μικρολογίαν*, quam *sordem infimam* dixerit Apuleius, quodque parcissimi hominis vitium multis quidem nominibus a Graecis exprimatur, at vix ullo a Romanis. Sed haec notio a toto h. l. aliena est, quod inpr. ex v. 125. intelligitur.

avaro impetrare potest umquam, ut omnia, quae in alium diem servavit et seposuit, *mucidi panis frusta consumat.* *caerulei*, nigri. *mucida*, quae diutino situ mucorem contraxere. 129. *Hesternum minutal*, ut θοίνην ἕωλον ap. Athen. VII, 2. ubi Schweigh. haec adnotavit: Cibos ἑώλους i. e. *hesternos* vel *pridianos* dixisse Graecos pro *rancidis* aut *putidis* eamdemque inde notionem eiusdem vocabuli ad alias quoque res putidas aut vetustate obsoletas fuisse translatam, pervulgatum est. *Minutal* condimentum vel cibus, edulia et opsonia ex variis rebus *minutatim* et tessellatim concisis (ap. Isidor. ex pisce, oleo, ficis et oleribus), unde *varium* dicitur Martiali XI, 32, 11. Conf. Apic. IV, 3. qui minutal marinum, Tarentinum, Apicianum, Matianum, dulce, ex praecoci, leporinum, ex iecinoribus pulmonibusque leporis et ex rosis s. rosatum memorat, et in singulis minutalibus porrum capitatum aut porrum simpliciter (i. e. sectivum, ut h. l. vs. 133. fila *sectivi porri* et ap. Apic. VIII. 8. *capillus porri*) minutatim vult concidi. *solitus servare*, conf. Martial. I, 104, 7. — 130. *Septembri* mense, in quo Romae flagrantissimus pestilensque aestus saevit, adeoque opsonia citius corrumpuntur. — 131. *differre in tempora* cet. Fabam coctam in alium diem servat cum *lacerto*, sardina, genere piscis salsi; vet. Schol. *Conchis* et *lacertus* vilissimi cibi. *Conchis* faba cum cortice elixa, non *faba fressa*, quae sine cortice coquitur, *aestiva* et propterea durior, quam quae primo veris tempore; Grang. v. ad III, 293. Alii *aestivam* dici putant, quoniam opsonia facile aestivo tempore putrescunt. *Lacertus* vile piscis genus, Ital. *lacerto*, Gall. *maquereau* aut *maquerelle*. *Signatam*, obsignatam, sc. annulo signatorio (siegelring), quo olim materfamilias, non, ut apud nos, claustris clavibusque, omnia obsignare et sic *includere*, claudere et custodire, solebat, ut furta, inpr. servorum, prohiberet. Iam patet, quam venuste etiam his verbis adumbrentur sordes hominis. Ipse paterfamilias obsignat, et quidem omnes, etiam levissimas, res, ut alius, ei similis, ap. Theophr. περὶ βδελυρίας Char. XI. extr. τὰ δὲ καταλειπόμενα ἀπὸ τῆς τραπέζης ἡμί[illegible] τῶν ἀφανίδων ἐπογράφεσθαι, ἵνα οἱ διακονοῦντες παῖδες μὴ λάβωσιν, et ap. Lucianum, in verbis, a Casaubono ad Theophr. l. l. adscriptis, sordidus homo e coena domum reversus, ἀριθμῷ παραλαβὼν τὰ κρέα, ὁπόσα τῷ παιδὶ κατόπιν ἑστῶτι παραδεδώκει, καὶ ἐπισημηνάμενος ἐπιμελῶς τὸ ἀπ' ἐκείνου καθεύδει. *Silurus*, vilis piscis, potissimum Nili. Conf. Plin. IX, 15. ubi Harduin. suspicabatur, hunc piscem, quem vulgo sturionem esse putant,

Pannoniis, Danubii accolis, nunc *Arcia* s. *Hacchia* et propter latum os vernacula voce *voratricem hominum* dici, eiusque imaginem, sub glanidis nomine, exhiberi ab Aldrovando de pisc. V. p. 569. Nostro tamen loco non ingens, sed parvus potius innui videtur. *putri siluro*, quemadmodum σαπρὸν σίλουρον dixere Sopater et Diodorus ap. Athen. VI, 4. (18.) p. 230. et VI, 9. (36.) p. 239. — 133. *Porrum* est vel capitatum (κεφαλωτὸν πράσον, quod in caput nutritur), vel sectile s. sectivum et sectum, Gall. *de la ciboule*; unde *utrumque porrum* dixit Mart. III, 47, 8. Conf. III, 293. Colum. XI, 3, 30 seq. Plin. XIX, 6. s. 33. Martial. X, 48, 9. *numerata*, ut nemo servorum ne unum quidem auferre possit. Singulis fere verbis vivida avaritiae imago adumbratur et cernenda quasi obiicitur oculis. Theophr. Char. XI. extr. τὰ δὲ καταλειπόμενα ἀπὸ τῆς τραπέζης ἡμίση τῶν ῥαφανίδων ἀπογράψασθαι, ἵνα οἱ διακονοῦντες παῖδες μὴ λάβωσιν. Conf. ibi Casaub. — 134. *Aliquis de ponte*, mendicus, qui in pontibus stipem colligere solet. *negabit*, se esurum, recusabit venire, *ad haec* fercula, edulia *invitatus*.

135 seq. Conf. Horat. Sat. I, 1, 70 seq. et II, 3, 82 seq. 109 seq. *quo* fine; quem in finem *divitias* scil. habes s. possides? Sic Cicero in Verr. II, 2, 55. dixit, *quo tantam pecuniam*? et Horat. Epist. I, 5, 12. *Quo mihi fortunam, si non conceditur uti?* — *tormenta*, animi curas et sollicitudines. *coactas*, congestas, collectas.

140. *paratur*, et mox v. 143. *mercaris*, forte actus pro conatu. — 144. *canet*, albescit, *oliva*, floribus olivarum, exquisite pro, iis consitus est.

145 seq. Si agri dominus pretio induci non potest, ut eum vendat, fraude et iniuria cogetur. Sen. Ep. 90. *Licet agros agris adiiciat, vicinum vel pretio pellat aeris, vel iniuria.* 145. Magna vis est epithetorum, *macri*, *lassi* (nimio labore) et hinc *famelici boves*. 148. *Novale* sc. solum, quod alternis annis seritur; sed h. l. quivis ager, ut ap. Virg. Ecl. I, 71. *In ventres saevos*, ingentes, vel potius, quos fames urget et exasperat. Similiter *iratum ventrem* dixit Horat. Sat. II, 8, 5. et *rabiem edendi* Virg. Aen. IX, 63. — *actum*, id factum, vel omnia ablata esse. — 151. Ex h. l. suspicari possis, minimam vel potius nullam fuisse civilem disciplinam agrorum respectu: nam in urbibus politiam viguisse quamdam sub praetoribus et aedilibus minime dubium est; Ach. Conf. Hesiod. Ἔργ. 346 seq. — 152. Quam mala est fama avari eiusdemque potentis? Obiectio poëtae, cui avarus

v. seq. respondet. Egregie *buccina* tribuitur Famae, quae omnia quasi debuccinat, h. e. divulgat.

153—155. Conf. I, 48. XIII, 92 seq. Horat Sat. I, 1. 66 seq. Sen. Ep. 115. et Pompon. ap. Non. I. n. 64. *tunicam lupini*, folliculum fabae; h. l. pro re vilissima. — 156—160. Verba poëtae, quibus amara continetur irrisio. Conf. Horat. Sat. I, 1, 80 seq. et Epist. I, 2, 47 seq. *Scilicet*, v. ad II, 104.

161 seq. Egregia priscae simplicitatis frugalitatisque imago. v. ad XI, 77 seq. et conf. Var. Lect. *Mox*, paulo post Titi Tatii regnum. *fractis*, debilitatis, *aetate*, veteranis. 162. *immanem*, regem belli peritissimum et bis victorem. *gladios Molossos*, Epiroticos, bella cum Pyrrho, Epiri rege, gesta. — *Molossi*, incolae Epiri. Conf. XII, 18. — 163 seq. *iugera bina* agri ex hostibus capti viritim plerumque dividebantur colonis eo missis. *Bina iugera a Romulo primum divisa viritim*, Varr. R. R. I, 10. ubi v. Vrsin. *Bina tunc iugera populo Rom. satis erant, nullique maiorem modum attribuit* Romulus: *quo servos paulo ante principis Neronis, contemtis huius spatii viridariis, piscinas iuvat habere maiores; gratumque, si non aliquem et culinas*, Plin. XVIII, 2. *Centuriis vocabulum datum ex eo est, quum antiqui Romani agrum ex hoste captum victori populo per bina iugera partiti sunt, centenis hominibus ducenta iugera dederunt, et ex hoc facto centuria iuste appellata est*, Sicul. Flacc. de cond. agr. lib. I. — 166. *Curta*, manca, *fides patriae nullis visa*, nemini ingrata nimisque parca videbatur patria, quae hanc mercedem tantis constituebat meritis.

166 seq. Talis agellus alebat patremfamilias et qui in eius *casa* erant. — Romanorum aedes priscis temporibus non nisi casae erant. 169. *Vernula*, servae filius domi natus, *unus*. Temporibus contra poëtae unus dominus magnam servorum familiam alebat. *tres domini*, filiifamilias, domini s. heri minores vel olim futuri, ut ap. Plaut. Capt. prol. v. 18. (1) — 170. *A scrobe*, a fodiendo, plantis vitibusque defodiendis, *vel sulco*, arando agro. *Amplior caena et grandes ollae*, quia parantur et apponuntur *fratribus magnis*, adultis et a rustico opere famem

(1) *Filiusfamilias appellatur sicut paterfamilias, sola nota hac adiecta, per quam distinguitur genitor ab eo, qui genitus: itaque post mortem patris non hereditatem percipere videntur, sed magis liberam bonorum administrationem consequuntur: hac ex causa licet non heredes sint, domini sunt*, Paul. lib. 2. ad Sabin. et L. 11. ss. de lib. et posth.

integram afferentibus, quodque bi pulte tautum vescuntur. *Inventutem grandi pastam polenta* similiter dixit Pers. III, 55. ubi tamen Casaub. monet, *grandes* vocari *ollas* et *polentam*, quia multo pane vescantur, quibus solus panis sit cibus, et hac voce commendari εὐεξίαν modice viventium: signum enim esse valetudinis bonae, grandem panis quadram posse comedere, idque non facere delicatulos cum omnibus suis condimentis et gulae scitamentis. *Altera coena*, nam prior eaque exigua parvulis fuerat parata. *Puls*, quae ex farina, fabis aut hordeo parabatur, far tusum et aqua maceratum, cibus priscorum Italorum (qui eo trecentis annis ante panis usum vescebantur), ut polenta Graecorum: nam illi farre, hi bordeo victitabant. Vsus antiqui huius cibi mansit in sacris. — 172. Nunc horti ampliores sunt, quam olim agri.

178. *properantis*, qui cito vult dives fieri. — 179 seq. Inducitur sermo Marsi senis et Vestini Hernicique cum *pueris*, h. e. filiis suis; et priscorum Italiae incolarum frugalitas prae luxu hominum, his temporibus viventium, laudatur. Cum delectu autem memorantur *Marsi*, *Hernici* et *Vestini*, gentes laboribus bellisque asperae, et morum simplicitate ac probitate conspicuae. — 182. *qui satis est mensis*, qui victui tolerando sufficit. 185. *Nil vetitum*, nihil, quod nefas est, *fecisse volet*, faciet vel facere cupiet et solet, *quem non pudet*, *alto per glaciem perone tegi* cet. h. e. homo frugalis, qui in vestitu non ornatus et nitoris, sed usus, quem praestat, rationem habet, quemque non pudet, vili habitu crassoque panno uti, quo frigus arceat. *Pero* corium crudum. (1) *Pedes perone setoso talos adusque vinciebantur*, *genua*, *crura suraeque sine tegmine*, Sidon. Apollin. Epist. lib. IV. *submovet Euros*, vim ventorum aërisque iniuriam arcet. *Pellibus inversis*, quae introrsum pilos habent. 187. *purpura*, luxus. *quaecumque est*: nam *nobis ignota* est et de ea non nisi fando audivimus.

190. Sub *finem auctumni* antelucanam lucubrationem incipiebant Romani; Grang. *media de nocte*, cf. ad Liv. IX, 44, 5. *supinum* in lecto, dormientem, pigrum. 191. *ceras*, tabulas ceratas. 192. *rubras leges*: nam veteres Romani legum reliquorumque librorum principia ac titulos rubrica, μίλτῳ, minio, vel κηρῷ μεμιλτωμένῳ, cera miniata, notabant et pingebant.

(1) Gloss. *calceamentum pilosum*, (*rusticum* ap. Isidor. Orig. XIX, 34.) cuius erat usus tempore hiberno.

Nota Ach. est: « Qui mos etiam usque ad initium typographiae stetit, ut videre est in vett. MSS. et princ. editt., quorum tituli et maiusculae literae minio, cerussa aliove colore, sed praecipue *rubro*, cum figuris auro depictis scripti fuerunt. In libris autem *legum* textus legis erat rubro colore exaratus, commentarius et glossae nigro. Hinc b. l. *leges rubrae*, et plerumque *rubrica* pro legibus ipsis. » — 193. *libello* supplice, non, ut olim, per et propter virtutem. Honores militares, inpr. ordines, ac Imperatoribus *peti* et per gratiam dari solebant: unde Vegetius II, 3. queritur, *Legionum robur infractum, quum praemia virtutis occuparet ambitio et per gratiam promoverentur milites, qui consueverant per virtutem.* Cf. Lips. de mil. Rom. II, 8. *posce vitem*, pete centurionatum. *Vitis* insigne centurionis, qui milites ea castigabat. — 194. 195. Exhibe vero te incultum vel negligentem circa cultum corporis ac pilosum, ut strenuus idoneusque militiae videaris. Theophr. Char. XIX. *περὶ δυσχερείας* § 2. *τὰς μασχάλας θηριώδεις καὶ δασείας* (h. l. *alas grandes*) *ἔχειν ἄχρις ἐπὶ πολὺ τῶν πλευρῶν*, ubi Casaub. « Multi, inquit, Athenienses, quo magis viri fortes viderentur et ab omni mollitie alieni, studuerunt hirsuti esse sub axillis. Nam quum in concionem venerant, in suffragiis ferendis partem illam denudabant, ut posset ab omnibus, postquam manum vel brachium sustulerant, conspici cet. » Conf. sup. ad II, 11. 12. et Pers. III, 77. ubi idem Casaub. monet, notari illuviem et *δυσχέρειαν* eorum, qui centurionatum, tribunatum cet. ambiebant et cultus neglectu externoque habitu gloriam virorum atque militarium affectabant. *buxo*, pectine buxeo. *nares pilosas*: nam molles et delicatuli pilos narium evellebant, ut et alas. — 195. *alas grandes*, axillas grandibus pilis hirsutas, quod virilitatis iudicium est; Brit. *Laelius* pro quovis imperatore. 196. *attegias*, casas vel mapalia (rectius magaria), quae sunt tuguria Nomadum plaustris imposita. De mapalibus *Maurorum* v. Sil. II, 437–448. et XVII, 88 seq. (1) Vulgo putant, hoc vocab. esse Punicum s. Mauritanum, et synon. *castella*. Sed *attegias* ab *attegendo* dici, ut *κάλυβας ἀπὸ τοῦ καλύπτειν*, contendebant Salmas. Exerc. Plin. p. 311. Bochart. Phaleg. II, 9. et alii. *Brigantes* populus Britanniae (2) numerosissimus, cuius caput

(1) Rufinus *attegias* ponit pro umbraculis, quae *σκηνοποιεῖσθαι* dicit Iosephus, ut notat Politian. Miscell. c. 9. Grang.

(2) Non, ut Schol. notat, Galliae, etsi in ea Brigantium opp. (hod. Briançon) nam Iuvenalis temporibus et multo ante provincia erat omnis Gal-

fuit Eboracum (hod. *York*) et regina olim clarissima Cartismandua. — 197. *aquilam*, primipilatum: nam aquila aurea, legionis signum, erat in custodia centurionis primi pili. *locupletem*: nam huius centurionis dignitas admodum erat quaestuosa. — *sexagesimus annus*, quia gradatim, per decem cohortes, ad primi pili dignitatem adscendebatur. Cf. Plin. XIV, 1. « Hyperbolice haec et ad notandam praemiorum tarditatem: nam post quinquagesimum annum nemo arma ferre cogebatur; » Ach.

199 seq. Si non sine timore cornuum lituorumque sonum audire poteris, mercaturam exerce, et ita quaere opes. Cur venter solvatur pavore, docent Macrob. VII, 11. et Gell. XIX, 4. (1) — 201—204. Neque fastidias merces viliores aut foetidas, modo fructuosae sint et quaestuosae, ut coria, quae trans Tiberim portantur. Ibi putida conficiebantur opera, v. c. sulphurationes et excoriationes. — 204. Poëta respexisse videtur ad nota illa verba, quibus urinae vectigal commendasse dicitur Vespasianus.

206. Dicitur εἰρωνικῶς *sententia Diis atque ipso Iove digna*, digna, quae dei alicuius atque ipsius Iovis sententia sit. *sententia poëtae*, scil. Ennii, sumta a Bellerophonte Euripidis, qui hoc pariter ironice dixit; Farn. Grangaeus comparavit verba incerti poëtae ap. Senecam Ep. 115. *Non quare et unde: quid habeas, tantum rogant.* — *Vnde habeas*, scil. opes, divitias, vel quod possides. *Habere*, ut ἔχειν, absol. pro divitem esse positum accipiebat Grang. 208. *repentibus*, parvulis, ut *qui in purpuris repet* ap. Quintil. I, 1, 6. *assae*, v. Var. Lect. 209. *ante alpha et beta*, priusquam prima literarum elementa discant.

212. *Festinare*, avaritia imbuere vel ut imbuas ea filios tuos quam primum et ante annos. *Praestare aliquem* dicuntur, qui spondent pro eo, ut talis sit vel futurus sit, qualis esse debet, vel qualem eum esse alii cupiunt et optant. v. Ern. clav. Cic. Grangaeus contulit versum senarium ignoti poëtae ap. Cic. Ep. IX, 7. πολλοὶ μαθηταὶ κρείττονες διδασκάλων. *magistro*, te,

lia, nec ulla fuit tunc causa, cur Romani in eam arma ferrent; Ach.

(1) Rem probant exemplis Dionysii, Bruti, Carbonis, ap. Aristoph. in Ranis, Sen. Ep. 82. et Valer. Max. IX, 13, 2. inpr. Arati, summi ducis, quem tradit Plutarchus torpore ac vertigine, quoties fere coeperit tuba cani, correptum esse acieque iam instructa saepius anxie quaesivisse ab ordinum ductoribus, *num praesentia sua opus sit?* inde vero occasionem quibusdam dedisse faceti dicti: *Praetori Achaeorum instante pugna alvum solvi.*

parente. 213. 214. Quemadmodum Aiax Telamonius et Achilles parentes suos virtute, ita te filii tui avaritia omnibusque sceleribus vincent.

215 seq. Salse et haec dicta: Ignosce puerulis, si tibi nondum pares fuerint sceleribus; expecta, dum adoleverint, videbisque, iniquitatem eorum cum annis crevisse. *nondum implevere medullas maturae mala nequitiae*, summa nequitia, qualis est parentum, nondum satis alte in teneros penetravit animos et tamquam venis medullisque infixa haeret. 217. *mucronem longi cultri*, novaculam barbae tondendae causa *admittere*, h. e. adolescere. 218. *periuria vendet summa exigua*, parvi quaestus commodique causa peierabit. 219. Iurantes precantesque *tangebant aram*, vel *pedes*, genua et simulacra deorum, ut ap. Suet. Tib. 27. et Ovid. Met. XIII, 585. *Cereris* pro quocumque numine et quidem sanctissimo. 220. *Elatam*, mortuam ac sepultam. Verbum funerale, ut ap. Prop. IV, 7, 7. al. v. sup. ad I, 72. — 221. *Mortifera cum dote*, magna, et hinc causa mortis. Verba *limina subit* spectant ad ritum nuptialem, quo nova nupta, ad aedes sponsi ducta, ut invita virginitatem deponere videretur, a paranymphis portabatur trans *limen*, quod tam ab ingrediente, quam ab egrediente tangi ominosum erat. — *premetur*, suffocabitur, strangulabitur. *quibus*, quam scelestis! nisi malis post *digitis* signum interrog. ponere, ut sensus sit: quibusnam aliis quam mariti sui, qui tuus est filius? Alii de digitis aconito infectis accipiunt, coll. Plin. XXVII, 2. *Constat omnium venenorum ocissimum esse aconitum et tactis quoque genitalibus feminini sexus animalium eodem die inferre mortem. Hoc fuit venenum, quo interemtas dormientes a Calpurnio Bestia uxores M. Caecilius accusator obiecit: hinc illa atrox peroratio eius in digitum.* 223. Caede sibi facilius divitias parabit, quam aerumnis *terra marique* tolerandis. 224. Magnum scelus, quod quaestuosum est, caedes, facili negotio perpetratur.

227—232. Quicumque pueros opum amore et cupiditate imbuit et eosdem *laevo monitu*, perversis infaustisque praeceptis, *avaros producit*, format, efficit (v. ad VI, 241), is similis est aurigae, qui *curriculo*, equis, *dat libertatem et totas effundit habenas*, h. e. is filiis *dat libertatem* immoderatam vel quodvis scelus audendi, is in effrenatas eos cupiditates et quaevis scelera pronos faciet frustraque deinde a cursu quasi et impetu, quo in flagitia feruntur, illos revocare conabitur, ut auriga,

qui equis in circo currentibus habenas ita remittit, ut, si cursum deinde velit inhibere, non possit. Comparatio aptissima venustissimaque, a circo petita. *totas effundit habenas*, ut ap. Virg. Aen. V, 818. XII, 499. al. *Curriculo*, equis, ut *currus* ap. Virg. Aen. XII, 287. et Ge. I, 514. ἅρματα πωσιχάλινα dixit Pind. Pyt. II, 21. *quem* Graece et docte pro *quod*, sc. curriculum, quoniam, si sensum respexeris, ad equum, h. e. filium, spectat. Conf. ad v. 241. — 232. *te*, auriga, h. e. patre et auctore s. doctore. *metis relictis*, equis indomitis adeo ruentibus, ut metas cursu praetereant, nec circum eas flecti se patiantur. Similiter animus in avaritiam praeceps fines et modum transit.

233 seq. Poëta vere et naturae hominum convenienter philosophatur. *Nemo satis* esse *credit*, sufficere putat, satis habet. 234. *indulgent sibi latius ipsi*, filii, non contenti modo finibusque, a patre definitis, eos transeunt. *latius*, conf. Bentl. ad Hor. Sat. II, 2, 113. — 235 seq. Quum stultum esse dicis, qui aliis bene faciat, doces filium, quocunque modo divitias sibi parare. 236. *paupertatem levare et attollere*, ut contra *paupertate*, vel fame, inopia cet. *premi*, *urgeri*, *gravari* dicimur, metaph. ab onere petita. 237. *circumscribere*, decipere, fraudare. — 240. *Menaeceus*, Creontis, Thebani regis, filius Marti se immolavit, ut secundum Tiresiae vaticinium cives sui victoriam reportarent. *si Graecia vera*, veridica, verax est, h. e. si Graecorum scriptores vera nobis tradidere (*quidquid Graecia mendax audet in historia* X, 174. 175.) nec potius hoc commenti sunt, ut alia, quae de Thebis earumque origine fabulose narrant. Haec ut rideret poëta, adiunxit vs. 241—243. qui tamen h. l., ubi a comparatione tantum occasio eorum scribendorum petita est neque ipsi ad caput rei illustrandum quidquam faciunt, parum opportuni sunt et intempestivam produnt artis doctrinaeque ostentandae cupiditatem. (1) Historia autem originis Thebarum vel tironibus nota ex Ovid. Met. III, 1—130. et forte ex etymol. vocc. γηγενεῖς et Σπαρτοὶ orta est. *legiones* pro multitudine virorum ar-

(1) Non enim crediderim, (quae Bahrdtii sententia erat) horum versuum addendorum consilium eo spectare, ut iis adumbretur summa vis educationis pravorumque exemplorum et praeceptorum, quae in teneros puerorum animos sine ullo impedimento alte descendant, ut dentes draconis in sulcos Cadmi. Quae ratio quam longe petita sit, vel me non monente intelligitur.

matorum. Res de industria amplificatur, risus captandi causa, quo et v. 243. spectat. *quorum* Graece et docte dicitur pro *quarum* scil. Thebarum, respectu ad incolas urbis et nobilius genus babito, ut *quem* sup. v. 231. — 243. Tam horrido modo tantoque impetu in se armis decertarunt, ut putares, una cum iis natum fuisse *tubicinem*, qui ad pugnam eos excitaret. 244. *ignem*, insatiabilem avaritiam, quae etiam *ardens* dicitur Cic. Fin. III, 11. *scintillas*, semina et originem.

246. 247. Filius etiam te ipsum, patrem et praeceptorem, interficiet, ut leo nonnumquam magistrum suum, a quo enutritur, in *cavea*, ferarum receptaculo vel theatro, dilacerat. Poëtam h. l. respicere historiam sui temporis putant, coll. Martial. de Spect. X. Particula autem comparationis omissa, ut sup. v. 229 seq. et passim. — 248 seq. *Filius ante diem patrios inquirit in annos*, Ovid. Met. I, 148. Hosce annos filius e *genesi* computabit, vel *Mathematicos* ea de re consulet et, si hi vitam nimis longam tibi promiserint, eam tibi veneno eripiet, ut tuis divitiis ocius potiatur. *Sed grave* est filio tuo *exspectare tardas colus*, mortem, nimis tarde ad te adventantem. — *colus*, vitae *stamina*, quae fusis suis Parcae ducunt. *tardas colus*, ut *nimium stamen* X, 252. *stamine* Parcarum *nondum abrupto*, ante naturale vitae modum. 251. *senectus cervina*, summa. De longa cervorum vita v. Aristot. H. A. IX, 6. et Plin. VIII, 32 s. 50. extr. — 252. *Archigenen quaere*, h. l. medicum. v. ad VI, 46. et de *Archigene* ad VI, 236. *quod Mithridates composuit*, antidotum, de quo v. ad VI, 661. — 253. 254. *Si vis* auctumnum et ver aliud videre, h. e. vel annum vivere. *medicamen* Mithridaticum, antidotum, alexipharmacon. *et pater et rex*, non minus pater, quam rex; quoniam his temporibus patri a liberis non minus metuendum est, quam tyranno a civibus. Verba autem *et pater et rex* ad eumdem quoque Mithridatem referri possunt, qui *et pater et rex* a Pharnace filio, qui patri bellum intulerat, obsessus in regia venenum hausit et, quum eo sumto parum profecisset ad mortem accelerandam (nam frequenti usu antidotorum, quibus ab ineunte aetate se munierat adversus venena, vis eorum imminuta erat), a Bitoeto, milite Gallo, a quo id petierat, interfectus est.

256 seq. Maiorem voluptatem, quam quae ex *theatris*, h. e. ludis scenicis capitur (quibus Romani maxime delectabantur), promitto tibi, si consideraveris labores et pericula, quae subit

avarus, ut omni modo rem augeat. 257. *Praetoris pulpita*, ludi scenici, a praetore dati. *Pulpitum*, λογεῖον, cathedra, suggestus in proscenio s. theatro, ubi histriones recitabant. *lauti*, elegantis, divitis, vel magni et dignitate conspicui; vel potius qui laute, splendido apparatu ludos facit (ut ap. Pers. VI, 23. *puer lautus*, qui magnis impensis coenam parat), vel iis in sella curuli et praetexta s. toga picta, veste triomphali, praeest. Ita praetores viam sibi ad consulatum, ut Aediles curules ad summos honores muniebant. 258. *quanto constent*, tamquam pretio, quo emta sint et parata. Sic *morte constare* dixit Caes. B. G. VII, 19. — 260. *Fiscus*, corbis spartea s. viminea, in quam pecunia condebatur, vel ipsa pecunia. *ad Castora*, apud mensarios et feneratores in foro, ubi aedes erat Castoris, vel in aede Castoris *ponendi numi;* nam non modo foedera, pactiones et testamenta, sed pecuniae etiam deponebantur in templis, quae tuta erant religione deorum et potissimum excubiis militum, unde *vigil Castor* h. l. dicitur. — 261. Ex quo fures in foro Martis, h. e. in foro Augusti, quod aede Martis Vltoris ornatum erat, numularios diripuere, et ipsi quoque Marti insignia sua abstulere; Brit. Ex quo in templo Martis compilatae fuerunt arcae ipsiusque Dei galea furto subrepta; Farn. Poëta forte ad sui temporis historiam, nobis ignotam, respicit; et hac occasione, ut passim, ridet infirmam divini numinis potentiam, et quidem h. l. (ut II, 130 seq.) *Martis*, qui ne *res* quidem *suas*, sua ipsius insignia, servarit, nedum res hominum, sibi, tamquam patri ac tutori Romanae gentis, in custodiam concreditas. Rigaltius in Diss. de Sat. Iuven. suspicabatur, deriso Marte, qui falso *Vltor* dicatur, non modo vanitatem fabulae perstringi, sed etiam ignaviam accusari Romanos, qui nihil amplius armis quaerant et olim etiam quaesita sibi eripi turpiter patiantur.

262 seq. *Licet relinquas*, relinquere, spernere poteris, *omnia aulaea Florae* cet., h. e. cuncta ludorum genera, ex quibus non tantum percipies voluptatis, quantum ex avari laboribus; nisi malis: quamvis vel omnes ludos relinquas, nihil cures, non magna carebis voluptate, modo respexeris varia *negotia*, labores, navigationes, peregrinationes, incommoda et pericula, quae avarus subit, ut rem familiarem amplificet opibusque affluat; tanto tibi iucundius haec, quam ludi illi, spectaculum offerent. Haec avari *negotia* cet. in verss. seqq. describuntur. Poëtae animo oculisque obversabatur locus Horat. Epist. II, 1, 197 seq. *Aulaea* vela picta, in aedibus, porticibus et theatris su-

spensa, unde b. l. pro ipsis ludis ponuntur. *Florae* ludi, Floralia sc. sacra s. solennia. *Cereris* ludi, qui in Cerealibus sc. sacris agebantur. *Cybeles* ludi, Megalesia, diversa a ludis magnis.

255—284. Quam vecors sit avarorum audacia, docet poëta comparatione eorum cum aliis hominibus, qui non minus quidem audaces sunt, sed ut quaerant victum, non ut opibus affluant: unde temeritas illorum iustiorem habet excusationem. — *Petaurum*, πέταυρον, propr. asser s. tabula parieti affixa, ad quam se gallinae volatu recipiunt, ut pernoctent; hinc machina in altum suspensa, in quam, gallinarum instar, quasi volatu sese ferebant petauristae, οἱ πρὸς ἀέρα vel πρὸς αὔρας πέτονται. Ita Grang. qui etiam monet, a Mercuriali et Lipsio petaurum explicari de machina lignea, nostris oscillis simili, qua homines rotis in aërem iactarentur, a Scalig. autem ad loc. class. Manil. V, 433 seq. de rota, in sublimi posita et a duobus versata, altero superne, altero inferne nitente, ita ut alternis deiecti nunc penderent, nunc recte sederent. *Petauri ludus, quum per circulos quispiam veloci cursu transvolat, corpore ita librato, ut circulum non offendat;* Alex. ab Alex. III, 21. *Rota transmisso toties intacta petauro* Mart. XI, 22, 3. Variae tamen petauristarum artes fuisse videntur. — 266. Designatur funambulus, σχοινοβάτης et νευροβάτης.

267 seq. Tu multo maiorem risus voluptatisque materiam praebes, qui non victus, sed lucri quaerendi causa semper navigas et negotiaris, nulla periculi ratione habita. *Corycia*, Cretensi; epith. orn. petitum a mercatura, quam olim Cretenses potissimum faciebant; quo etiam sequentia spectant. *Corycus* s. *Corycum* urbs et mons Cretae. (1) 268. *tollendus* a *Coro* (v. ad X, 180.) cum nave, intumescentibus fluctibus: pro vocat. *tollende*. 269. *Perditus*, miserrimus, omni saepe ratione ac spe destitutus *sacci olentis*, croci, opobalsami; Grang. opobalsami, aut malobathri, foetidae mercis, ut ex sententia tali, *tu foetide*, Schol. 270. *antiquae Cretae*, post hominum memoriam iam habitatae, adeoque fama nominis sui

(1) Britannicus et alii epitheton referunt ad Coricum, Ciliciae prom. et oppidum, ut navis designetur errabunda et propemodum praedatoria, quum avarus contemto omni periculo huc et illuc navigando lucra sectetur, quo more errent Cilices, piratae saevissimi. Sed in vss. seq. de Creta ius agitur.

notissimae. Quemadmodum enim hominum, quae vulgo dicitur, nobilitas ex antiquitate generis aestimari solet; ita et antiqua origo saepe a poëtis in magna vel urbium vel terrarum laude ponitur. — 271. *Passum*, vinum, quod ex uvis passis, h. e. ad solem expansis et arefactis, (1) optime conficiebant Cretenses. (56.) Athen. . X, 11: Παρὰ Ρωμαίοις δὲ, ὥς φησι Πολύβιος ἐν τῇ ἕκτῃ, ἀπείρηται γυναιξὶ πίνειν οἶνον. τὸν δὲ καλούμενον πάσσον πίνουσιν. τοῦτο δὲ ποιεῖται μὲν ἐκ τῆς ἀσταφίδος, καὶ ἔστι παραπλήσιος πινόμενος τῷ Αἰγοσθενίτῃ γλυκεῖ καὶ τῷ Κρητικῷ. Creticum vinum fuisse dulce, dicit etiam Aelian. V. H. XII, 31. *pingue passum*: nam *ex uvis passis in praelo compressis effluit et conditum vasculo mellis more servatur*, ut utar verbis Colum. XII, 39. *lagenas* vino passo repletas: nam *lagena* vas erat, in quo vinum non modo paratum semper habebatur in triclinio, ut ex eo infunderetur poculis, sed etiam adservabatur. v. intpp. Petron. 22. — *municipes Iovis*, Creticas, eiusdem quasi patriae cum Iove, qui in Creta nutritus dicitur. Sic *municipes siluri* IV, 33. ubi v. not. *testa municeps Sibyllae*, h. e. Cumana, ap. Martial. XIV, 114. 2. et *lacernae Cadmi municipes*, h. e. Tyriae, ibid. X, 87, 10. Grangaeus monet, hanc loquendi formulam depromtam esse ex Aristoph. Acharn. Act. II. Sc. II. Ο λάρκος δημότης ὅδ' ἐστιν ἐμός. — 271 seq. Funambulus arte sua periculosa non nisi victum sibi et vestitum parat, avarus autem non minore vitae discrimine divitias, quibus carere possit. *ancipiti figens vestigia planta*, incerto gradu per funem incedens. 273. *brumam cavet*, frigus arcet, h. e. parat sibi, quo frigus arcere possit. 275. *tu temerarius es*, temere periculis te vitamque tuam obiicis. 276. *trabibus*, navibus. *Plus hominum* cet. qui naufragium pertulerunt, quam qui evaserunt; Ach. Immo *plus hominum est iam in pelago*, quam in terra; tanta est hominum avaritia et lucri cupido. Omnia in maius extolluntur, et nihil omittitur, quod ad avaritiam ἐναργῶς adumbrandam valere possit. Eo etiam spectat v. 277. *classis* pro multitudine navium.

278 seq. Naves non Orientem modo, sed Occidentem quoque extremum petent. *Carpathium aequor*, a Carpatho ins. (nunc *Scarpanto*), inter Rhodum sita et Cretam, dictum et

(1) v. Columella XII, 39. et intpp. Virg. Ge. II, 93. Varro lib. I. de vita populi Rom. *Passum*, inquit, *nominabant, si in vindemia uvam diutius coctam legerent eamque passi essent in sole aduri.*

cum delectu positum, quoniam et periculosum est, et transeundum iis, qui Bithyniam petunt, quo frequenter commeabant mercatores Romani. *Gaetula aequora*, Libycа. Libya s. Africa horreum Rom. populi. 279. *Aequora transsiliet*, traiiciet, et quidem cum summa temeritate atque audacia, ipsis naturae legibus illudente. *Calpe*, Hispaniae Baeticae promont. (*Gibraltar*) *ad gurgitem* h. e. fretum *Herculeum* s. Gaditanum, in quod sol mergitur. — 280. Solem undis se mergentem, instar candentis ferri aqua tincti, *stridorem* sonitumque edere, poëtae passim fingunt, idemque olim et Iberi et philosophi, v. c. Epicurus et Posidonius, credebant. — 281 seq. Sarcasmi vim facile senties. *folle tenso* et *aluta tumida*, βαλαντίῳ, sacco argenti pleno, nummis distento et turgente, instar follis vento repleti. — 283. *Oceani monstra* marinae belluae, quae summum maris petunt tempestate imminente. *iuvenes marinos*, Tritonas et Nereidas. *Vt quis e longinquo reveneral, miracula narrabant, vim turbinum et inauditas volucres, monstra maris, ambiguas hominum et belluarum formas*, Tac. Ann. II, 24. (1)

284 seq. Varia sunt insaniae et furoris genera, inter quae avaritia etiam et potissimum referenda. *ille* Orestes, a Furiis, μητροκτονίας ultricibus, *vultu* terribili et *igni*, facibus, *terretur in manibus sororis* Electrae, quae fratrem, furore correptum et querentem, Ω Φοῖβ' ἀποκτενοῦσί μ' αἱ κυνώπιδες Γοργῶπες, ἐνέρων ἱέρειαι, δειναὶ θεαί, consolatura dicebat, Οὔ τοι μεθήσω, χεῖρα δ' ἐμπλέξασ' ἐμὴν, Σχήσω σε πηδᾷν δυστυχῆ πηδήματα, sed duris his verbis repellebatur, Μέθες, μί' οὖσα τῶν ἐμῶν Ἐριννύων, Μέσον μ' ὀχμάζεις, ὡς βάλῃς εἰς Τάρταρον. Ita Eurip. Orest. v. 260 seq. qui locus Iuvenalis, opinor, animo obversabatur. *Eumenides*, Εὐμενίδες, eaedem deae, quae antiquioribus poëtis Ἐριννύες dicebantur. — 286. *Hic*, Aiax, Telamonis f. qui armis Achillis ab Agamemnone aliisque Graecorum ducibus Vlyssi adiudicatis, in insaniam incidit, et quum flagris in *boves* pecudesque saeviret tresque arietes iugulasset, Atridas et Vlyssem a se *percussos* occisosque esse existimabat. *mugire*, bovem esse. *Ithacum*, Ithacium s. Ithacensem, Vlyssem, ἁπλοῦν et ἐθνικὸν ἀντὶ κτητικοῦ, simplex pro possessivo, ut *Dardanus*, *Itala tellus*, *equus* s.

(1) Apud populos, miraculorum amatores, ut erant Graeci Romanique, balenae, phocae aliaque marina animantia pro Sirenibus, Nereidibus et Tritonibus, forsan, ut Lapones aliique Scythiae parvae staturae populi pro Pygmaeis; habitae sunt; Ach.

exercitus Astur, *populus Phaeax* (XV, 23), *Maeotis ara* et *Memphitis terra* (XV, 115. 122), Δελφὶς ἄκρα s. πέτρα, Κελτὸς Ἄρης, Θεσσαλὸς λεώς et similia.

287 seq. Quamquam avarus et mercator, qui divitiis inhiat et lucri studio tot periculis se committit, non, ut furiosi solent, vestes suas lacerat, tamen insanit et propterea *curatoris eget a Praetore dati*, ut utar verbis Horat. Epist. I, 1, 102. — 289. *tabula* ille (propr. navis) *distinguitur*, separatur, disiungitur ab *unda*. — 291. *Argentum concisum in titulos faciesque minutas*, concisum in argenteolos signatumque titulis et imaginibus parvis Principum vel pecudis, urbium, Iani gemini, Victoriae, navis, bigarum, quadrigarum. Conf. ad VI, 205. Plin. XXXIII, 3. Scalig. ad Caton. p. 69.

292 seq. Mercator lucri cupidus nil curat tempestatem. — *solvite funem*, ut ap. Virg. Aen. V, 773. ubi v. Heyne. 294. *fascia nigra*, nubes atra, quae longo per coelum tractu fertur, praenuntia tempestatis. 295. *Aestivum tonat*, ut aestate fieri solet ob calorem. *hac ipsa nocte*, ut X, 76. *hac ipsa hora*. 296. *cadet*, peribit. 297. Eu graphicam avari descriptionem! Tabulam dextra, *zonam* vero (in qua Romani vel peregrinantes vel negotiantes pecuniam habebant, non *laeva* tantum manu, sed *morsu* quoque, h. e. dentibus, tenet, quasi eam perditurus, si corpori adhaereat, neque reputans, se ita facilius submergi; mavult autem perire, quam pecuniae iactura et natatum reddere expeditiorem et sic vitam redimere. "Mavult suffocari, perplexa scil. manu *laeva* et hiante ore per *morsum*, quam ut expedita iactura redimeret vitam natando." Hennin. 299. *Tagus* et *Pactolus*, auriferi fluvii Hispaniae et Lydiae. *rutila*, aurea. 300. Nudi sunt naufragi, quia, ut facilius natent, vestes abiiciunt; Grang. *sufficient* illi *panni* viles, quibus *inguina*, ex aqua marina uda et frigida, *velare*, tegere et abscondere possit; Lub. et Ach. 301. 302. Qui naufragio olim vel alio insigni periculo evaserant, funestos, quos tulerant, casus, ne toties eos stipem colligentes narrare cogerentur, et quoniam mentem magis afficiunt, quae oculis, quam quae auribus percipimus, pingere et scribere solebant in tabulis, quas humeris primum ferebant, et deinde una cum vestimentis, quae servaverant, tamquam ἀναθήματα, in templo dei Σωτῆρος, Neptuni vel Isidis et Aesculapii, suspendebant. *picta tempestate*, pictura tempestatis et naufragii, *se tuetur*, vitam sustentat.

305. *Hamae* instrumenta, σκάφη, ad incendia compescenda hauriendamque aquam (ut ἄμη ap. Plut. et Hesych.), vel vasa aquae acetique plena, quibus utebantur Vigiles, quorum cohortes septem (unde h. l. *cohortem servorum*, quod praeterea ad luxuriam Romanorum spectat et servorum, qui a ditioribus alebantur, multitudinem) incendiis coërcendis Augustus instituerat. Vetus Schol. " Per translationem disciplinae militaris Sparteolorum Romae, quorum cohortes in tutelam Vrbis cum hamis et cum aqua vigilias curare consuerunt vicibus. „ Vasa autem illa non a Vigilibus incendii exstinguendi causa quavis nocte circumlata videntur, quae Brissonii (Antiq. select. II, 8.) aliorumque sententia est, sed disposita in publicis privatisque aedibus, inpr. locupletiorum, qui in earum propatulo secundum Neronis edictum (v. Tac. Ann. XV, 43.) *custodes* (nocturnam servorum custodiam) *et subsidia reprimendis ignibus habebant.* *Hami* piscium ab h. l. alieni, ob sensum ac metrum. Nota Ach. est: " Quidam male intelligunt uncos ferreos seu ad diruenda aedificia, seu ad capiendos fures; ego vero non solum vasa s. vascula aquaria, sed et cupas, praegrandia vasa ad eumdem fere modum, quo instrumenta, quae Galli vocant *pompes à incendie*, e quibus aqua longis siphonibus per medium mittebatur incendium. „ 306. Licinus forte idem, ad quem poëta potissimum respexit I, 109. ubi haec est vet. Schol. nota: " *Licinius* ex Germania puer captus tantae industriae fuit, ut reliquiàs cibariorum inter conservos feneraret et, cui quid credidisset, quali poterat chirographo, pugillaribus subnotaret: quos quum in expeditione quadam transiturus flumen in vestimentis recondidisset, C. Iulio Caesari quondam denegauti ei pugillaribus quidquam adnotatum, barbarus lugens eos obtulit. Statim ad dispensationem admissus, non multo post manumissus est. Dein curationi Galliarum ab Augusto praepositus eas spoliavit; et quum flagraret invidia, basilicam sub nomine C. Iulii Caesaris aedificavit. Decessit sub Tiberio, proinde dives, quod Cassii opes etiam exhausisset, et dictus est habuisse numos, quantum milvi volant. „ *attonitus* δειλός, pro anxius et sollicitus. 307. *Electro*, poculis et vasis ex electro. *signis*, statuis, vel potius simulacris. *Columna Phrygia*, ex marmore Phrygio, inpr. Synnadico (nam Synnas s. Synnada urbs Phrygiae maioris, marmore nobilis), ut ap. Tibull. III, 3, 13. ubi v. Heyne et Broekhus. *ebore et testudine*, supellectile iis ornata, vel ex iis facta.

308 seq. Divite illo Licinio s. Licinio, qui quavis nocte incendium domus metuebat, multo felicior Diogenes ille Sinopensis Cynicus, qui paucis contentus erat divitiasque spernebat. Huius domus non ardebit; nam dolium, quod in Metroo ipsique pro domo erat, non ligneum, sed fictile ex terra: quam domum si quis fregerit, vel cras ex argilla et luto fingetur alia, vel eadem conglutinabitur. *Cynici nudi*, nam Cynicorum humerus alter nudus erat, pallio in alterum reiecto. v. Salmas. de pallio p. 396 seq. *plumbo commissa*, h. e. ferruminatione s. plumbatura, μολυβδώσει. *testa*, dolio fictili.— 311 seq. Nota sunt, quae tradunt Diog. Laërt. VI, 2, 6. et Plut. vit. Alex. T. I. p. 671. Ἐν τῷ Κρανείῳ ἡλιουμένῳ αὐτῷ (Diogeni) Ἀλέξανδρος ἐπιστάς φησιν, Αἴτησόν με ὃ θέλεις. καὶ ὅς, Μικρὸν, εἶπεν, ἀπὸ τοῦ ἡλίου μετάστηθι. πρὸς τοῦτο λέγεται τὸν Ἀλέξανδρον οὕτω διατεθῆναι καὶ θαυμάσαι καταφρονηθέντα τὴν ὑπεροψίαν καὶ τὸ μέγεθος τοῦ ἀνδρός, ὥστε τῶν περὶ αὐτόν, ὡς ἀπῄεσαν, διαγελώντων καὶ σκωπτόντων, Ἀλλὰ μὴν ἐγὼ, εἶπεν, εἰ μὴ Ἀλέξανδρος ἤμην, Διογένης ἂν ἤμην. 313. Conf. ad X, 168 seq. Cynici honores et divitias spernebant, docentes solam virtutem sufficere ad vitam beatam. *Diogenes, cum Alexandro M. de veritate regni certabundus, baculo vice sceptri gloriabatur*, Apul. Apol. I.

315. 316. v. ad X, 365. 366. ubi eadem leguntur verba. 316 seq. Si quis tamen a me quaerat, quantus rei familiaris modus esse debeat, *edam*, dicam, respondeo cet. — 318. *In quantum*, καθ' ὅσον vel εἰς et ἐς ὅσον s. ἐφ' ὅσον, ut ἔς τι. — 319. *Epicurus* honestae voluptatis amator, cuius famam, olim magnopere laesam, hodie alii alio modo et successu defenderunt, Athenis in *horto* docere solebat et olere, polenta atque aqua contentus ipso Iove felicior sibi videbatur. — 320. *Socratici penates*, frugalis Socratis domus et secta. *ante* Epicurum. — 321. *Natura;* nam *si ad naturam vives, numquam eris pauper, si ad opinionem, numquam dives*, Sen. Ep. 16. *Sapientia*, philosophia. *dicit* docet ac praecipit.

322—331. Haec cum indignatione et sarcasmo disputantur ac suadentur. *Videor acribus exemplis te claudere*, ut *in angustias compellere s. cogere*, Germ. *in die enge treiben*, et Lucian. Hermot. c. 63. περιέρχῃ με καὶ συνελαύνεις ἐς στενόν; vel avaritiam et cupiditates tuas nimis angustis frugalitatis terminis circumscribere: exempla Diogenis, Epicuri et Socratis, quae tibi commendavi, vereor, ne nimis *acria*, severa et rigida sint. Quod si ergo haec philosophorum frugalitas austeritasque tibi displi-

cuerit; *de moribus nostris*, Romanorum huius aevi, *misce*, admisce, adiunge illi austeritati *aliquid*, non multum, ita ut modicis contentus sis opibus, non immensas, ut illi, quaeras. — 323–326. *effice summam*, *quam lex Othonis dignatur bis septem ordinibus*, para tibi censum equestrem, quadringenta sestertia, quae ut habeat, qui in quatuordecim ordinibus s. gradibus (orchestrae, in qua senatores sedebant, proximis) sedere cupit, sancitum est lege Roscia theatrali, lata a L. Roscio Othone Trib. pl. a. V. C. DCLXXXVI. Docte autem et εἰρωνικῶς *lex* dicitur *dignari summam bis septem ordinibus*, h. e. equestri loco et ordine: nam lege illa proprie quidem non summa, sed, qui eam possideret, hoc ordine et honore dignus censebatur; at dignitas haec magis ex pecunia pendebat, quam ex homine eiusque moribus virtutibusque: quo etiam spectat sarcasmus III, 154–159.

325–329. Si *haec quoque summa* tibi non sufficit, *sume duos Equites*, h. e. para tibi censum duorum Equitum, et si id nondum satis tibi videtur, trium: sed hoc tibi persuadeas velim, cupiditates avarorum numquam satiari nec ullis terminis contineri posse. Simillimus locus finisque satirae est ap. Pers. VI, 75–80. *Haec quoque summa si rugam trahit extenditque labellum*, ut contra *iam redit in rugam*, h. e. multiplicatur, πολλαπλασιάζεται, ap. Pers. VI, 79. ubi Casaub. et Koenig verba nostra interpretantur ita: si summa nondum tendit neque explet marsupium, sed adhuc hians et laxum est os illius. Hoc eleganter translatum putant a vestibus, quae, quo ditior aliquis esset et elegantior, eo laxiores fuerint et fusiores eoque magis rugatae (unde *effluit effuso cui toga laxa sinu* ap. Tibull. I, 6, 40.); at Britann. a sacco, qui, quum plenus non sit, rugam trahat. Vetus autem Schol. et plerique intpp. sensum verborum ita expediunt: *si haec quoque summa rugas* in fronte tua contrahit, h. e. tristem facit adeoque tibi displicet, non satis magna videtur. Illud arridere potest, quoniam tum v. 327. metaphora, a veste petita, continuatur, et sup. v. 138. de eadem re dicitur *pleno quum turget sacculus ore*. Hoc vero, quia subiungitur *extenditque labellum*, quo non minus aegritudo et mens parum contenta adumbratur; unde Farnab. non male exponit h. l. « si haec quoque summa te cogit, quod Angli dicunt, *to bend the brow and hang the lip.* » Britann. tamen hoc sumtum existimabat ab iis, qui tamquam famelici labra oris extendant ad cibum capiendum. Poëta etiam alia uti potuit metaphora. *tertia quadrin-*

genta, tres census equestres, h. e. censum senatorium, quem Augustus ad duodecies sestertium auxit. v. Suet. Aug. 41. Dio LV. et Plut. vit. Anton.

327 seq. Si nondum satiavi cupiditatem tuam, h. e. si ea ne sic quidem satiatur, sed si pluribus inhias, plura concupiscis: nec Croesi, nec regum Persarum, nec Narcissi opes *sufficient animo* tuo, h. e. avidam mentem tuam explebunt. Poëta toto h. l. cum indignatione loquitur. *Persarum* ac Parthorum reges et olim et tum temporis potentissimi erant iidemque ditissimi. — 330. Claudius Imp. libertorum praecipue suspexit Posiden, Felicem, Harpocram, Polybium, sed ante omnes *Narcissum*, ab epistolis, et Pallantem, a rationibus, quos, decreto quoque senatus, non praemiis modo ingentibus, sed et quaestoriis praetoriisque ornamentis ornari libenter passus est; tantum praeterea adquirere et rapere (h. l. *indulsit*, permisit, *omnia* scelera cet.), ut, querente eo quondam de fisci exiguitate, non absurde sit dictum: *abundaturum, si a duobus libertis in consortium reciperetur.* Haec sunt verba Suet. Claud. c. 28. quae commentarii loco adscripsi. Νάρκισσος μέγιστον τῶν τότε ἀνθρώπων δυνηθείς· μυριάδας τε γὰρ πλείους μυρίων εἶχε, καὶ προσεῖχον αὐτῷ πόλεις καὶ βασιλεῖς cet. Dio Cass. LX. p. 688. C. *uxorem*, Messalinam, quae propter adulterium et nuptias cum Silio aliaque flagitia, auctore potissimum Narcisso, occisa est, inscio et invito Claudio, qui veniam ei daturus erat, nisi libertus ille caedem festinasset.

IN

SATIRAM XV.

1. *VOLVSIVS Bithynicus*, e Bithynia oriundus, amicus Iuvenalis, nobis ignotus. Alius *Volusius*, malus poëta, notus ex Catullo. Nostrum fuisse eum, ad quem Plut. libellum scripserit πρὸς Βιθυνικὸν περὶ φιλίας, suspicabatur C. Vales. — *Quis nescit, qualia demens Aegyptus portenta colat;* minus acerbe Cicero Tusc. Qu. V, 27. *Aegyptiorum*, inquit, *morem quis ignorat? quorum imbutae mentes pravitatis erroribus quamvis carnificinam prius subierint, quam ibim aut aspidem aut felem aut canem aut crocodilum violent; quorum etiam si imprudentes quidpiam fecerint, poenam nullam recusent.* Eumdem Aegyptiorum morem cultumque animalium, anguillae, bovis, suum, canis, felis, muris et ibis, asperioribus facetiis perstrinxere Antiphanes, Anaxandrides et Timocles, quorum versus nobis servavit Athenaeus. 2. *Portenta*, quae *omnigenum Deum monstra* dixit Virg. Aen. VIII, 698. *portentificas animalium figuras* Lactant. de orig. erroris II, 14. *horrificos quos prodigialia cogunt Credere monstra Deos* Prudent. contra Symm. I. *Aegyptia illa, non numina, sed portenta* Minuc. Octav. p. 236. Conf. Lucian. de sacrific. c. 14. 15. ubi haec portenta deorum ridet: ἢν δ' ἐς τὴν Αἴγυπτον ἔλθῃς, τότε δὴ τότε ὄψει πολλὰ τὰ σεμνὰ καὶ ὡς ἀληθῶς ἄξια τοῦ οὐρανοῦ. κριοπρόσωπον μὲν τὸν Δία, κυνοπρόσωπον δὲ τὸν βέλτιστον Ερμῆν, καὶ τὸν Πᾶνα ὅλον τράγον, καὶ ἶβιν τινὰ καὶ κροκόδειλον ἕτερον καὶ πίθηκον cet. Eadem vero portenta etiam India coluit: neque dementior Aegypti, quam Graeciae et Romae, religio fuit ob cultum animalium. Ipsa quoque Roma Aegyptiorum sacra adscivit: quod notat Lucan. VIII, 832 seq. Quaedam autem animalia ob omnibus culebantur Aegyptiis, e terrestribus bos, feles, canis; ex aquatilibus lepidotus, lutra, anguilla cet.; e volatilibus accipiter cet.: alia a quibusdam populis, ut ovis a Saitis et Thebanis, capra et hircus a Mendesiis, aquila a Thebanis, lupus a Lycopolitanis, hippopotamus a Papremitis cet. Haec religionis di-

versitas saepe odium, rixas, caedes ac bella peperit; quale fuit odium, idque vetus et immortale, ac bellum inter *Tentyritas* atque *Coptitas* ortum, quod inf. v. 33 seq. describitur. Simile bellum sua aetate exstitisse memorat Plut. de Is. et Osir. Opp. T. II. p. 380. Οἱ Ὀξυρυγχῖται καθ' ἡμᾶς, τῶν Κυνοπολιτῶν τὸν ὀξύρυγχον ἰχθὺν ἐσθιόντων, κύνας συλλαβόντες καὶ θύσαντες, ὡς ἱερεῖον κατέφαγον. ἐκ δὲ τούτου καταστάντες εἰς πόλεμον, ἀλλήλους διέθηκαν κακῶς, καὶ ὕστερον ὑπὸ Ῥωμαίων κολαζόμενοι διετέθησαν. Romanis quoque ipsis aliquando, simili de causa, adversus Aegyptios arma fuisse capienda, docet Aelianus hist. anim. XI, 26. Conf. Pierius hierogl. XXXI extr. Idem Plutarchus l. c. et Diodor. II, 4. tradunt, priscos reges, rebellante frequenter populo, Aegyptum divisisse in varias partes singulisque edixisse, quae separatim colerent animalia, ut inter se dissidentes non in Principes conspirarent. *Crocodilos adorat*, quia et Aegyptum securum praestant ab Arabiae Libyaeque latronibus, qui metu horum animalium perterriti Nilum traiicere non conantur, et Menam regem ab impetu et furore canum defendisse dicuntur; quas rationes affert Diodor. II, 4. *Crocodilon adorat pars haec* Aegypti, cet. Τοῖσι μὲν δὴ τῶν Αἰγυπτίων ἱροί εἰσι οἱ κροκόδειλοι, τοῖσι δ' οὔ, ἀλλ' ἅτε πολεμίους περιέπουσι. οἱ δὲ περί τε Θήβας (ut Ombitae in nomo Thebano) καὶ τὴν Μοίριος λίμνην οἰκέοντες καὶ κάρτα ἥγηνται αὐτοὺς εἶναι ἱρούς. — οἱ δὲ περὶ Ἐλεφαντίνην πόλιν οἰκέοντες καὶ ἐσθίουσι αὐτούς, οὐκ ἡγεόμενοι ἱροὺς εἶναι, Herodot. II, 69. *Gens hominum est huic belluae adversa in ipso Nilo Tentyritae ab insula, in qua habitat, appellata. Mensura eorum parva, sed praesentia animi in hoc tantum usu* (forte *tanto ausu**) *mira. Terribilis haec contra fugientes bellua est, fugax contra insequentes: se adversum ire soli hi audent. Quin etiam flumini innatant; dorsoque equitantium modo impositi, hiantibus resupino capite ad morsum, addita in os clava, dextra ac laeva tenentes extrema eius utrimque, ut frenis in terram agunt captivos: ac voce etiam sola territos, cogunt evomere recentia corpora ad sepulturam. Itaque uni ei insulae crocodili non adnatant; olfactuque eius generis hominum, ut Psyllorum serpentes, fugantur.* Ita Plin. VIII, 25. s. 38. *Coptitae* contra et *Ombitae* et Arsinoitae aliique crocodilos religiosis colebant ritibus, et parentes non modo patienter ferebant, liberos suos ab illis raptos devorari, sed honori quoque id sibi ducebant superque ea re laetabantur. Hinc bellum inter *Tentyritas* et *Coptitas* ortum videtur, quod describitur inf. v. 33 seq. Ab illis praeterea accipitrem cultum, ab his vero in eorum odium cru-

cifixum esse, tradit Aelianus. Ex his vero, quae modo dixi, intelligitur, non opus esse crocodilorum cultum referre ad unam tantum eorum speciem, quae parva ac terrestris sit, nec hominem laedat, quaeque σοῦχος s. σοῦχις dicta et in antris puteisque, ut mansuesceret, a Diospolitis educata sit. — 3. *illa*, alia pars, adeoque non tota Aegyptus, quod alii memorant. *pavet*, religiose colit: nam religio saepe dicitur *pavor*, *metus*, *timor*, *formido*, *horror*, δεισιδαιμονία, quoniam ferarum gentium religio metu magis, quam amore divini numinis continetur. *Ibis* (Tantalus Linn.) avis ciconiae fere similis et utilissima Aegyptiis, quia ranas, serpentes, bruchos, locustas aliaque insecta et amphibia innumera, quibus Aegyptus, post inundationem potissimum Nili, infestatur, devorat ac delet; unde h. l. *satura serpentibus* dicitur. *Ibes maximam vim serpentium conficiunt, quum sint aves excelsae, cruribus rigidis, corneo proceroque rostro: avertunt pestem ab Aegypto, quum volucres angues ex vastitate Libyae vento Africo invectas interficiunt atque consumunt; ex quo fit, ut illae nec morsu vivae noceant, nec odore mortuae*, Cic. N. D. I, 36. Ibes crocodilis etiam inimicas esse et, si pennae earum crocodilis admoveantur, hos protenus obtorpescere, tradit Aelian. de anim. X, 21. et 24. — 4. *Cercopithecus* simia caudata, a κέρκος, *cauda*, et πίθηκος, *simia*, sic dicta, nigro capite et pilo asinino (Plin. VIII, 21. s. 30.), quam vel Thebis, vel in aliis Aegypti oppidis cultam esse, non aliunde, quod sciam, constat. Iuxta Nilum tamen scribit Solinus multos simios nasci, et cercopithecos adorari in Arabia ad Memnonium; Brit.

5. Designantur Thebae Aegyptiae, ubi in templo Serapidis colossus fuit vel saxea *Memnonis effigies* (e nigro marmore et forma hominis sedentis), quae, solis orientis percussa radiis, sonum citharae similem edidisse dicitur, et adhuc exstat. Qui miraculum rei augent, sonum illum, quarto adhuc saeculo p. Ch. n. auditum, dicunt oriente sole laetum, occidente lugubrem fuisse, vel adeo vocem hominis, et quidem canentis vel clamantis vel querentis. *Memnon* autem Aegyptius solis orientis symbolum fuit, et nomen eius corruptum traductumque ad res quoque Troianas ingenio poëtarum, qui eum Tithoni et Aurorae filium fecere. *chordae magicae*, h. e. statua, quae magica arte sonum vocalem, instar chordarum citharae, edere credebatur. Τὸ ἄγαλμα κάθηται τε καὶ ἀνὰ πᾶσαν ἡμέραν ἀνίσχοντος ἡλίου βοᾷ, καὶ τὸν ἦχον μάλιστα εἰκάσει τις κιθάρας ἢ λύρας ῥαγείσης χορδῆς, Pausan. I, 42.

— *Memnone dimidio*, h. e. in statua, quae non integra est, sed dimidiata (v. ad III, 219.); quod terrae motui tribnit Strabo l. c. sed Cambysi Pausan. l. l. et vetus Schol. cuius glossa est haec: « Memnonis ex aere statua, citharam tenens, certis horis canebat. Hanc Cambyses rex iussit aperiri, existimans mechanicum aliquod esse, quod intra statuam lateret: nihilominus tamen aperta statua, quae crat magice consecrata, horis statutis sonum reddidit. Ideo *dimidio* dixit, id est aperto et diviso. » Schol. nondum editus, quem Douza ad Catull. laudavit: « Statua, inquit, Memnonis filii Aurorae ita arte quadam mechanica composita, nt humana voce Regem et Solem salutaret. Postea rex Cambyses volens hanc rem cognoscere, partem statuae abscidit, et sic postea Solem tantum, non etiam Regem salutabat: unde *dimidio Memnone* dixit. » — 6. *Thebe*, Θήβη, Διὸς πόλις, vulgo *Thebae*, et quidem non Boeotiae vel aliarum regionum urbs sic dicta, sed antiquissima huius nominis urbs Aegypti, unde h. l. *vetus*. Conf. Diodor. II, 1. Θῆβαι Αἰγύπτιαι ἑκατόμπυλοι Hom. Il. IX, 383. *portis centum*, h. e. multis, nt ἑκατόμπολις Κρήτη et al. Conf. Koeppen ad Hom. l. c. et Diodor. I, 45. qui tamen lib. II, c. 1. *portas centum* dixit quorumdam sententia totidem esse templorum ianuas. Alii tot aulas vel domos Principum intelligi existimant. v. Mela I, 9. *iacet obruta*, ruderibus s. ruinis; diruta a Cambyse. v. Plin. XXXVI, 9. s. 14, 2. Diodor. II, 1. (qui et regiam sedem inde Memphin tradit translatam esse) Bochart. Geogr. sacr. p. m. 314 seq. et de *veterum Thebarum magnis vestigiis* Tac. Ann. II, 60. Strab. XVII. p. 816. et Itineraria Pauli Lucae, Pocockii, Savarii et inpr. Nordeni.

7. *Illic caeruleos*, h. e. maris *pisces*. v. Excurs. ad h. l. — *piscem fluminis*, Nili, v. c. τὸν λεπιδωτὸν, τὴν ἔγχελυν, τὸν ὀξύρυγχον, τὸν λάτον et al. — 8. Notatur ridicula religio hominum, qui canes colant, comites Dianae venatricis, non vero dominam eorum et venationis deam, Dianam. *Canis* in Aegypto animal sacrum, inpr. Cynopolitis, dedicatumque Anubidi cynocephalo. Κυνῶν πόλις Αἰγυπτία πόλις, ἐν ᾗ πόλει ὁ Ανουβις τιμᾶται, Steph. de urb. Lactantius de falsa sap. V, 20. tradit, canes in tanto apud Aegyptios honore fuisse, ut, si in domo aliqua canis moreretur, omnes in ea toto corpore raderentur, quod maximi fuerit luctus indicium. Verba *nemo Dianam veneratur* pathice magis et ironice, quam vere dicta putant, quod Aegyptii Bubastin coluerint, quae Αρτεμις Graecorum seu Romanorum Diana fuerit. Ita certe Bubastin interpretantur Herodot. II, 156. aliique scri-

ptores veteres, quos laudat Iablonski Panth. Aeg. III, 3. T. II. p. 59 seq. Idem tamen vir doctus bene de h. l. ibid. p. 58. ita disputavit: " Potest hic esse verborum illorum sensus, oppida permulta colere *canem*, Anubim videlicet, in quibus tamen nullus Bubasti vel *Dianae* cultus offerretur. Aut potuit poëta id intelligere de *Diana* Graecorum et Romanorum, montium nemorumque custode et venatorum praeside, quam sane in *Bubasti* sua (symbolo novilunii) Aegyptii non venerabantur. Forte etiam tempore illo, quo scribebat Iuvenalis, sacra Bubastia, olim Aegyptiis sacrosancta summaque solennitate ac laetitia celebrata, a pristino splendore magnopere desciverant neglectaque iacebant. Neque etiam scriptor aliquis aetate illa iunior nunc mihi succurrit, qui de sacris illius Deae, ceu suo etiamnum aevo celebratis, loquatur. Non mediocriter suspicionem hanc auget Strabo XVII. p. 353. ubi loquens de urbe Bubasto solum eius nomen commemorat, templi vero ibidem visendi sumtuosi et vere admirandi mentionem plane nullam iniicit. „

9. Non animalia tantum sacra erant Aegyptiis, sed arbores etiam et plantae, *porrum*, *caepa*, allium, lens, faba cet. Neque tamen, quod poëta h. l. ridet, has plantas in deos retulisse divinumque iis cultum tribuisse videntur Aegyptii; quod nec Plinium l. l. sibi persuasisse crediderim, cuius verba etiam hoc sensu accipi possunt: Aegyptii non modo per deos iurant, sed per allium quoque et caepas. Id forte eamdem ob causam fecerunt, ob quam Rhadamanthus iussisse dicitur, per anserem vel canem vel arietem, platanum aliave huius generis iurare; ut scilicet nemo temere nomine divino ad res quascumque abuteretur. Aegyptii plantas, supra memoratas, valetudini forte noxias esse putarunt, et sacras hinc fecerunt, ut nemo eas ederet; vel alias ob causas iis abstinuerunt. Cur nefas duxerint *caepas* edere, docent Plut. de Is. et Osir. Opp. T. II. p. 353. E. F. (Οἱ δὲ ἱερεῖς ἀφοσιοῦνται καὶ δυσχεραίνουσι καὶ τὸ κρόμμυον παραφυλάττοντες, ὅτι τῆς σελήνης φθινούσης μόνον, εὐτροφεῖν τοῦτο καὶ τεθηλέναι πέφυκεν. ἔστι δὲ πρόσφορον οὔτε ἁγνεύουσιν οὔτε ἑορτάζουσι, τοῖς μὲν, ὅτι διψῆν, τοῖς δὲ, ὅτι δακρύειν ποιεῖ τοὺς προσφερομένους.) et ex eo Gell. XX, 7. al. 8.

10. Salsa, sed iniusta, opinor, irrisio ridiculae superstitionis. — *O sanctas*, religiosas, *gentes*, σαρκαστικῶς, ut *O sancta simplicitas*! 11. *Lanatis animalibus abstinet omnis mensa*, h. e. ovium esu abstinet omnis Aegyptus, et quidem, si Diodoro II, 4. fides habenda, quoniam bis edunt fetus et lac, caseum la-

namque hominibus praebent, adeoque propter summam utilitatem: vel propter primum signum Zodiaci, ovis vel arietis, quem sol ingreditur, figura expressum; unde etiam Saitis ac Thebaeis aries vel ovis sacra erat et in templo Iovis Thebaei s. Amun, tamquam viva Ammonis imago, nutriebatur; 12. Capra et potissimum caper s. hircus animal sacrum Aegyptiis, praecipue Mendesiis, quorum sanctissimus Deus fuit Mendes, symbolum vis sativae ac genitivae, quae in natura inest, vel fecunditatis fertilitatisque, qua mundus noster conservatur; unde hircus, tamquam viva Mendetis imago, colebatur in magnifico templo, quod in honorem Mendetis exstructum erat in metropoli Mendesiorum Thmui, quae etiam a numine tutelari Mendes dicebatur.

13. Nefas in Aegypto animalibus, sed fas *humanis carnibus vesci!* Hinc omnis et iusta poëtae indignatio, quam per totam effudit satiram et quae ad hanc scribendam eum impulit. Conf. Diodor. II, 4. qui tradit, fame olim Aegyptios premente, multos fuisse, qui humanam ederint carnem et ab animalibus sacris abstinuerint. Neque tamen omnes Aegyptii nefas duxerunt quibuscumque animalibus vesci, sed alia gens aliis iisque sacris et quae vivae Deorum imagines essent. Illa quoque dementia immanisque crudelitas, cuius insigne exemplum inf. v. 33 seq. commemoratur, non omnibus Aegyptiis exprobrari potest: et minus mira videri debet, quoniam ex religione profecta est. Ab hominibus enim, quorum mentes superstitione aut perversis de Diis rebusque divinis opinionibus imbutae sint, inhumanitate ac saevitia omnem superari posse barbariam, historia medii, quod dicitur, et vel nostri aevi docet. Conf. Lessingii Nathan.

13—32. Quae Vlysses *Alcinoo*, Phaeacum regi, a quo exceptus erat hospitio (Hom. Odyss. VI-XIII.), *super coenam*, h. e. inter coenam a. coenandum, narravit de inhumanitate et ἀνθρωποφαγίᾳ *Cycoplum*, inpr. Polyphemi, et *Laestrygonum*, ferarum Siciliae et Italiae gentium, etsi fabulosa videbantur ipsis Phaeacibus, tamen minus atrocia sunt, quam quae his temporibus in Aegypto contigerunt quaeque de Tentyraeis referam. Aegyptii, sapientiae fama olim clarissimi, barbaris comparantur populis: quae tamen comparatio proprie non nisi ad Tentyraeos et crudelitatem ex religione natam, spectat. 13 seq. Conf. Lucian. ver. hist. I, 3. Ἀρχηγὸς δὲ αὐτοῖς (Ctesiae et Iambulo, qui fabulose multa narrarunt) καὶ διδάσκαλος τῆς τοιαύτης βωμολοχίας ὁ τοῦ Ὁμήρου Ὀδυσσεύς, τοῖς περὶ τὸν Ἀλκίνοον διηγούμενος ἀνέμων τε δουλείαν καὶ μονοφθάλμους καὶ

ὠμοφάγους καὶ ἀγρίους τινὰς ἀνθρώπους, ἔτι δὲ πολυκέφαλα ζῶα καὶ τὰς ὑπὸ φαρμάκων τῶν ἑταίρων μεταβολὰς, οἷα πολλὰ ἐκεῖνος πρὸς ἰδιώτας τοὺς Φαίακας ἐτερατεύσατο. *Attonito* novitate et miraculo rerum, quas Vlysses narrabat. *Tale facinus*, scil. ἀνθρωποφαγίαν Polyphemi et Antiphatis. 15. *bilem*, iram et indignationem. *quibusdam* convivis, Phaeacibus discumbentibus. 16. *Aretalogus*, qui de virtute sua (ἀρετῇ) rebusque a se gestis multa praedicat, qualis fuit miles ille gloriosus Plauti. (1)

16—23. Verba cuiusdam e Phaeacibus accumbentibus, fabulosa haec audientis; quod ex v. 24. intelligitur. Egregie autem augetur miraculum rei eo, quod vel rudi feroque populo Vlysses mendax videtur aretalogus; sed, quod facete poëta v. 24. 25. addit, iis tantum convivis Alcinoi, qui *nondum ebrii* erant. Ipsa quoque Phaeacis huius oratio festiva ac praeclara. 17—22. Memorantur fabulosa, quae Vlysses Alcinoo narravit de Carybdi, Laestrygonibus, Cyclopibus, Scylla, Symplegadibus, utribus Aeoli et Circe. 17. *Carybdis* propr. vehementior fluxus undarum, quae a septemtrione in Austrum, acrioribus potissimum ventis australibus, qui eas repellunt, ad scopulum, ex adverso Scyllae positum, alliduntur. *vera Charybdi*, non fabulosa, qualem adumbravit Vlysses ap. Hom. l. l. *abicit* ἀρχαϊκῶς et metri causa dictum pro *abiicit*, ut passim omnia ex *iacio* composita, *subicere*, *inicere*, *adicere*, *proicere*, *conicere*, *obicere*, unde *obices* et *subices*. 18. *Laestrygones*, ferus populus, cuius reges Lamus et Antiphates fuere ac prisca sedes Formiae, opp. Latii in finibus Campaniae (hod. Mola, in Terra di Lavoro), prope Caietam (nunc Gaeta) in intimo sinus Caietani s. Formiani recessu. *Cyclopes* fera Siciliae gens, quae, aeque ac Laestrygones, carne humana vesci solebat. Notissimus eorum Polyphemus, qui Vlyssis socios devorasse dicitur. Conf. ad IX, 64. 65. — 19. *Scylla* rupes ad litus Italiae, versus Scyllaeum opp.,

(1) Cf. Suet. Aug. c. 74. ubi Casaubonus *aretalogos* monet parasitos esse philosophos, qui de virtutibus disputare soliti sint apud mensas divitum: quos *circulatores* vocat Seneca Ep. 29. Sed v. Ernesti ad Suet. l. c. Turnebus Advers. X, 12. *Aretalogus*, inquit, non tam videtur a virtute (ἀρετῇ) dici, quam ab ἀρετὸς, i. e. gratus et placens, qui narrationes et fabellas acroamataque auribus auditorum grata loquitur: proinde et nugatores eo etiam nomine et garruli censentur, quum usu veniat persaepe, ut scurrae illi nugentur et garriant. Idem perperam putabat, *aretalogum* vocari Vlyssem ab *Arete*, uxore Alcinoi, cuius nominis priores syllabae producuntur.

cui humana forte olim forma fuit. *Citius Scyllam crediderim* cet. v. ad X, 220. — 20. *Cyaneae*, Κυάνεαι scil. πέτραι, petrae s. cautes, duae insulae vel potius cautes sub ingressum Ponti Euxini s. Bospori Thracii, a caeruleo vel maris colore sic appellatae, quae olim non sine periculo transeuntium inter se *concurrisse* feruntur (unde et Πλαγκταί, vagae, errantes, Συμπληγάδες et Συνδρομάδες dictae), sed Argonautis transgressis immobiles stetisse. Fabulosa narratio de concursu earum inde orta, quod tam parvo (XX stadiorum) discretae erant intervallo, ut, potissimum iis, qui eminus eas conspicerent, concurrere quasi inter se aut collidi viderentur, vel ut ex adverso intrantibus geminae cernerentur paulumque deflexa acie coëuntium speciem praeberent (ita Plin. IV, 13. s. 27.); vel denique, quod situs earum sub navigationis per Pontum Euxinum initia incertus habebatur, ita ut errare per mare crederentur. (Quae est sententia Heynii ad Apollod. I, 9, 22.). Ita etiam Argonautarum navigatione immobiles aut stabiles factae perhibentur propterea, quod illa verus earum situs veraque indoles innotuit, et transituris postea metus periculi ademtus est. « Hodie illas vulgus vocat *Pavonare*: Thevetus etiam testatur, eas Barbaris dici *Iarcazes*. » Grang. Vetus Schol. (nam reliqui interpretes id tacitum relinquunt) quaerit h. l. « numquid et ad haec saxa Vlyxes accessit? » Sed conf. Hom. Odyss. XII, 55 seq. ubi Cyaneae petrae s. Πλαγκταί non in Euxino, sed Siculo mari collocantur, et Vlysses Alcinoo narrat, Circen suasisse, ut non per Planctas, sed per Scyllam et Charybdim, ut viam minus periculosam iret. De verbis *concurrentia saxa Cyaneas* v. Var. Lect. 20. Ex Hom. Odyss. X, 1—75. nota est fabula de ventis, qui *utribus* inclusi ab Aeolo dati sint Vlyssi navigaturo, et postquam huius socii utres aperuerint, rati aliud intus latere, soluti atrocem moverint tempestatem: unde et poëta bene *tempestates* dixit pro ventis, earum causis. — 21. 22. *Circe* famosa venefica, cuius sedes a poëtis ex Aea, Colchorum urbe, translata est in Ææam ins. sive Circeios prom. Latii, ubi Vlyssem excepisse hospitio et *Elpenora cum* XXI aliis *remigibus* vel sociis eius *tenui verbere* virgae *percussos* (ῥάβδῳ πεπληγυῖα) mutasse in *porcos*, mox vero veneficiis pristinae formae restituisse dicitur: quo mytho voluptatum vis ad mores ferinos hominibus induendos et rationis ad eosdem exuendos declaratur. *Elpenora* fuisse e sociis Vlyssis, in sues mutatis, non constat ex Homero, qui tamen alia de eo refert Odyss. κ, 552 seq. et λ, 51—80. Grangaeus cum

potius nominatum putabat, quam quemquam aliorum, quod ebrius obdormiverit in tecto aedium Circes et deinde lapsus per gradus interierit. *cum remigibus porcis*, h. e. qui in porcos mutati erant. 23. *Tam vacui capitis*, sine cerebro, (κενεγκράνιον vet. Schol.) h. e. tam bardum stupidumque, *populum Phaeaca*, Phaeacium (v. ad XIV, 287.) *putavit* esse, ut fabulis fidem haberet? *Phaeacia* ins. Ionii maris prope Epirum, quae etiam *Corcyra* vocatur et nunc *Corfu*: unde mox *Corcyraea urna*. (Cf. Plin. IV, 12. s. 19. ibique Hard.) *Phaeaces* autem pro credulibus et stultis etiam proverbii loco dicebantur; ut et pro iis, qui cutem curant luxuriaque diffluunt, v. c. Horat. Epist. I, 15, 24. Notus potissimum Alcinoi luxus: unde lepide mox apteque de eius convivis v. 24. *Sic aliquis merito* dixit, qui *nondum ebrius* erat cet. et de *urna* temetum ducere. Conf. ad v. 16 seq. *Temetum*, vinum, quae praecipua *temulentiae* causa est. *minimum temetum*, v. Var. Lect. *temetum duxerat*, hauserat vel biberat, ut *ducere pocula* ap. Horat. Od. I, 17, 22. (ubi v. intpp.) vel *Cadus erat vini: inde implevi hirneam: eam ego vini eduxi meri* ap. Plaut. Amphitr. I, 1, 273. 274. νέκταρ et μέθυ ἀπὸ et ἐκ κρητῆρος ἀφύσσειν καὶ ἐγχέειν δεπάεσσιν (*urnae* h. l. de cuius voc. proprio significatu v. ad VI, 426.) ap. Hom. Il. I, 598. et Od. IX, 9. — 26. Vlysses solus sociis amissis naufragio evaserat, et postquam duae nataverat noctes ac dies, in litus Phaeaciae eiectus erat *Ithacus*, Vlysses. *nullo sub teste*, sine teste, ut ap. Ovid. Met. XIII, 14. 15. *Sua narret Vlysses, Quae sine teste gerit.* v. ad IV 12. Quae contra mox narrat poëta, non minus *quidem miranda* erant, *sed nuper gesta*, et totius *populi scelus*, unde veritas rei facile explorari ac cognosci poterat. — *canebat* facete dictum videtur pro *narrabat*, ut fabulosae designentur narrationes, quales solent esse poëtarum, qui proprie *canere* dicuntur.

27. En memorabilem temporis definitionem, quae ad maiorem quoque rei fidem faciendam valet. Sed pro dolor! neque lectio satis certa est (v. Excurs. ad h. l.), neque constat, quis et quando *Iunius* ille *consul* fuerit. Nonnulli perperam intelligunt ipsum Iuvenalem nostrum; alii *App. Iunium Sabinum*, qui cum Domitiano (cuius hic etiam satirice perpetuum consulatum silentio notari non abs re videbatur Pithoeo) consul fuit a. V. DCCCXXXVI; Salmasius vero in Exerc. Plin. p. 447 seq. (v. sup. Vol. I. p. XLII. et LVI.) *Q. Iunium Rusticum*, qui consul fuit cum Hadriano, anno imperii eius tertio et V. C. DCCCLXXII.

Haec coniectura ceteris probabilior est, et tum haec satira eodem anno scripta videri potest, quo decima tertia. v. ad XIII, 16. et vit. Iuven. per annos digestam pr. Vetus Schol. «De se dicit Iuvenalis, qui in Aegypto militem (*limitem* coni. Hennin. et *vitem*, insigne centurionis, Pith.) tenuit, et ea promittit se relaturum, quae ipse vidit.» 28. *Referam*, quae *nuper gesta* sunt *super*, supra, ultra, ut ὑπέρ, *moenia Copti calidae*, intra fines Copti et Tentyrorum. Aptius etiam voc. *super* h. e. ultra, si poëta, qui *refert*, *quae ipse notavit* et vidit (v. 45.), Copti commoratus est, quum bellum hoc inter Coptitas et Tentyritas, incolas oppidorum finitimorum (v. 33), gereretur. *Coptus* (*Copti* v. 35.) commune Arabum Aegyptiorumque oppidum, a Diocletiano dirutum, nec nisi XII mill. pass. remotum a Tentyris; emporium celeberrimum, quo merces Indicae, Arabicae et Aethiopicae, Arabico sinu advectae, deportabantur. Metropolis fuit Nomi Coptici, et mediterranea, non ad ipsum Nilum sita, sed ad canalem ex hoc fluvio ductum, in quo merces illae, ab Arabico sinu vel Berenice camelis et via publica Coptum devectae, navibus in Nilum et deinde Alexandriam deferebantur. — 29 seq. *Nos* referemus *scelus*, non unius hominis, sed *vulgi*, totius populi, quale numquam auditum est nec a *Tragicis* poëtis descriptum; *graviora cunctis cothurnis*, h. e. iis, quae in tragoediis solent tractari. v. ad VI, 506. — 30. *a Pyrrha*, inde a tempore Pyrrhae, h. e. diluvii, quo Deucalion et Pyrrha, uxor eius, vixere, ut sup. I, 81 seq. *Ex quo Deucalion nimbis tollentibus aequor Navigio montem adscendit* cet. ubi v. not. *syrmata*, tragoedias.

33 seq. Conf. ad v. 2. *Inter finitimos Coptos et Tentyra*, h. e. inter haec finitima oppida eorumque incolas. 34. *Vulnus animi*, dolor vel indignatio et ira, Gr. ἕλκος. Conf. Var. Lect. — 35. *Coptos*, v. ad v. 28. Vera autem videtur haec lectio esse, non *Ombos*. v. Var. Lect. *Tentyra* vel *Tentyris*, hod. *Dendera*, urbs Thebaidos, in Africae latere seu ad occidentalem Nili ripam sita et proxima Diospoli parvae (a qua versus austrum eam M. P. XXVII. abesse docet Antoninus), unde Τεντυρίτης νομός dictus (Plin. V, 9.): ubi permulta adhuc reperiuntur rudera cum tot notis hieroglyphicis, ut vix per annum delineari possint. *utrimque*, ab utraque parte, civitate. — 36 seq. v. sup. ad v. 2. — 38. *tempore festo alterius populi*, Tentyritarum (ut v. 73. *pars altera*); ut alii putant, Coptitarum. — *rapienda*, captanda, raptim et cupide amplectenda; nam

rapere s. *corripere*, Gr. ἁρπάζειν, dicitur pro raptim sive facere sive capere, v. c. tempus, diem, pugnam, gressus, letum, viam, campum cet. *occasio* odii expromendi atque ulciscendi, seu prohibendi, *ne* Coptitae *laetum diem*, h. e. laetitiam festi diei, *sentirent* cet. quo invidia rei augetur. 40. *primoribus inimicorum*, Coptitarum; alii: Tentyritarum. 42. Aegyptii *cibos palam et extra sua tecta capiunt*, *obscoena intimis aedium reddunt*, Mela I, 9. — 43. *Toro*, lecto discubitorio, *pervigili*, in quo noctes quoque pervigilant, genio indulgentes. v. ad VIII, 158. *iacentem*, v. Var. Lect. — 44. Sacrorum festivitate et hilaritate convivii septem interdum dies noctesque continuae extrahuntur. *Horrida*, aspera et saeva, *sane est Aegyptus* tota, omnes Aegyptii, vel, ut alii putant, ea pars Aegypti, de qua h. l. agitur (utraque ratio dura est et vid. Var. Lect.): *sed barbara turba*, gens (Coptitae), *luxuria non cedit famoso Canopo* (v. ad I, 26.), adeoque luxu effeminata est et minus fortis, vel facile vincenda. *quantum ipse notavi*, αὐτόπτης: unde constat, poëtam in Aegypto fuisse. Conf. ad Argum. huius Sat.

47 seq. Alia memoratur causa, cur Tentyritae a Coptitis (alii: hi ab illis) facile potuerint vinci. Aegyptios esse φιλοίνους καὶ φιλοπότας, notat Athen. *madidis*, βεβρεγμένοις, ebriis. Sic *vino madere*, *madidum esse*, *dilui*, *irrigari*, *tingui*, *proluere se*, βρέχεσθαι, τέγγεσθαι, et hinc *fluere mollitia* et *luxu*, *diffluere luxuria*. (v. ad Sil XII, 18.) Iidem ebrii dicuntur *blaesi*, balbutientes, quorum lingua oberrat et vacillat, qui non perspicue, neque omnia, quaedam vero iterum tertiumque dicunt. 48 seq. *Inde*, ex una parte, scil. Tentyritarum (alii: Coptitarum), ebrietas et saltatio, at (v. 51) *hinc*, ab altera parte, Coptitarum, *odium ieiunum* erat, h. e. hominum ieiunorum sobriorumque. Ab inimicis infesta sobrietas: Schol. Possis etiam verba *inde* et *hinc* ad unum idemque subiectum referre: *inde*, scil. ex ebrietate, saltatus cet., *hinc*, ex eadem *ieiunum*, h. e. infirmum *odium* (viribus ebrietate fractis) proficiscebatur. Sed illa ratio praestat. 49. *tibicine*, tibiis canente, *nigro*, Mauro, Aethiope, adeoque forte rudi, quod tamen ebrii non curant; vel potius fusco Aegyptio, indice Grang. qui contulit Prop. IV, 8, 39. *Nilotes tibicen erat*, *crotalistria Philis*, et Petron. fragm. II, 1 seq. *Memphitides puellae Sacris Deum paratae: Tinctus colore noctis, Manu puer loquaci.* *qualiacumque*, cuiuscum-

que generis. Etiam hoc ebriis convenit. Non designatur vilitas unguentorum, quae in Aegypto pretiosissima erant.

51 seq. *Iurgia*, contentiones verborum, altercatio, *prima*, primum, *sonare incipiunt animis ardentibus* vino et ira; *haec tuba*, incitamentum, *rixae*, certaminis, instar tubae, quae signum dat et accendit ad pugnam. Conf. III, 188. et V, 26. *Iurgia* ad verba tantum spectant, *rixa* vero cum ad verba et obiurgationes, tum ad facta et vim inferendam. Possis etiam *iurgia* referre ad leviorem dissensionem altercationemque, et *rixam* ad acriorem verborum contentionem et convicia, quibus ita irritati sint animi, ut *dein clamore pari concursum* et *manus* consertae sint. Similis locus est Tac. Hist. I, 64: *Iurgia primum: mox rixa inter Batavos et legionarios, dum his aut illis studia militum aggregantur, prope in proelium exarsere.* Conf. ibi Ernesti. 53. *vice teli*, loco armorum: ut ap. Ovid. Met. XII, 382. — 54. *Saevit manus nuda*, inermis, sine iustis armis: unde *nuda proelia* dixit Prop. IV, 1, 28. et *nudam pugnam* Stat. Theb. I, 413. quae mox praeclare et festive adumbratur.

54–74. Conf. Virg. Aen. VII, 505–527. *toto certamine*, in omni pugnantium turba. Conf. Var. Lect. — 57. *Dimidios vultus*, v. ad VIII, 4. *facies alias*, mutatas deformatasque vulneribus et cruore. *hiantia*, detecta, exstantia. 59. *Ludere*, ludicram, non seriam rem agere *se credunt*, nisi aliquis interimatur et conculcetur, ut in iusta pugna fit. 61. 62. Faceta poëtae sententia et ironia salsa. *quo*, v. ad VIII, 9.

62 seq. Virg. Aen. I, 150. *Iamque faces et saxa volant: furor arma ministrat*; et VII, 507, *quod cuique repertum Rimanti, telum ira facit.* — 63. *inclinatis lacertis*, non, ut quidam volunt, demissis ad saxa tollenda, sed inclinatis brachiis et reductis in modum circuli ad vibrandum; Ach. Immo illa ratio huic praeferenda. 64. *Tela*, arma, *seditioni domestica*, familiaria et consueta, vel propria, vel quae in promtu sunt: nisi epitheton, si sensum spectes, ad *seditionem* referendum est et *seditioni* doctius dictum pro *seditionis*, vel ita legendum. *domestica* competentia furori: nam nulla sic sunt domestica rixantibus tela, ut saxa; vet. Schol. Ach. et alii legunt *seditione* et hoc dictum putant pro *in seditione*.

65 seq. Non tam grandia iaciunt saxa, qualia olim heroes misisse perhibentur. Obiter notat Virgilium cum Homero, quod praeter decorum heroas lapidibus concertasse canant, et praeter

verisimilitudinem nimia hyperbola lasciviant in saxis, in heroibus ipsis et similibus; Hennin. Heroes Homerici saepe saxa, eaque immania, iaciunt, quum alia deficiunt arma vel ad magna conamina non sufficiunt: quod ad ipsos quoque Deos transfertur Il. XXI, 403 seq. Id quidem nobis videtur parum decere bellatorem; sed quam maxime congruit moribus heroum hominumque, qui et rudes sunt et ira feroces: quod iam notavit Koeppen ad Hom. Il. V, 305. qui etiam in not. ad Il. I, 272. et in comment. de Homeri vita et carm. p. 165–173. docet, non plane vanam esse fidem illam et opinionem de vastis priscorum hominum corporibus viribusque, vitae cultusque elegantia nondum debilitatis, qua exeolatur quidem corpus, sed simul vires eius imminuantur. Res tamen ab Homero in maius et in miraculum extollitur: idque obiter significat poëta satiricus, etsi illud consentaneum est primario consilio, quod epici poëtae sequuntur, quodque ad animos rerum narratarum admiratione afficiendos spectat. *hunc*, talem, *lapidem*, *quales* (doctius quam *qualem*) sc. torsit *Turnus* in Aeneam, *Aiax* in Hectorem, et *Tydides*, Diomedes, in Aeneam. — 69. Nota Ach. est: "Haec de humani generis decrescentia non seriose a poëta dici crediderim, sed ironice potius: nam non erat is, qui Graecorum et priscorum commentis ac fabulis facile fidem adhiberet„ — 70. *Hoc maiores nostri questi sunt, hoc nos querimur, hoc posteri nostri querentur, eversos esse mores, regnare nequitiam, in deterius res humanas et in omne nefas labi*, Sen. de ben. I, 10. — 71. Facete poëta dicit, si quis Deorum homines, quos nostra aetas fert, adspiciat, eum *ridere*, quod tam pusilli, et *odisse* eos, quod tam mali sint.

72. Poëta retexit telam narrationis, inde a v. 65 abruptam. *Deverticulum*, digressio a re proposita ad aliam. v. Var. Lect. Apposite ac perspicue Liv. IX, 17. *ut ab rerum ordine declinarem varietatibusque distinguendo opere et legentibus velut deverticula amoena et requiem animo meo quaererem.* *Fabula* est historia, narratio, sive ficta sit, sive vera. 73. *aucti* Tentyritae; ex aliorum sententia Coptitae. "Ex hoc versu et seqq. Coptitas provocatores, Tentyritas autem propugnatores fuisse, non male coniiciendum est, etsi Iuven. taceat;„ Ach. 74. *Sagittae infestae* non sunt inimicae vel hostiles, sed in aliquem aut aliquid directae et illatae. — 75. *Terga fugae praestantibus*, dantibus, praebentibus, *omnibus* Coptitis *instant*, *qui Tentyra colunt*, inco-

lunt (Tentyritae), *vicina umbrosae palmae*, h. e. palmis umbrosis sive palmetis.

77 seq. Conf. ad v. 13. *quidam* Coptitarum. 78-83. En plura dirae inhumanitatis indicia, quae animus legentis horret! 80. *Sufficeret*, cibi loco esse posset, vel, ut quisque acciperet aliquam mortui partem. 83. *Exspectare focos*, h. e. tempus, quod ad carnem in foca vel coquendam vel assandam requiritur.

84–87. Immanitatem Tentyritarum, crudam hominis carnem avide deglutientium, δεινῶς simul et facete adumbrat poëta, dicens, tam dirum esse scelus eorum, ut fas sit *gaudere* et *gratulari igni*, tamquam rei sacrae, quod eam non *violaverint* coctura carnis humanae et sic scelus sceleri addiderint. Suspicari possis, eum respexisse ad veterum philosophorum poëtarumque notiones cosmogonicas de aethere supremo vel igni aethereo, subtilissimo ac purissimo, per totam naturam, per coelum et terram, per aetherem et sidera, per omnes res vivas ipsaque terrae viscera, fuso, *summam coeli partem* ac regionem mundi occupante, perpetuo fulgente totumque mundum regente, permeante, animante, vivificante, ex quo animae etiam, tamquam particulae decerptae s. avulsae (ἀποσπάσματα), emanare, et in quem post certum tempus refundi putabantur: quae constans et communis fuit opinio antiquorum totius Orientis philosophorum, inpr. Aegyptiorum (quorum *Phthas* fuit symbolum huius ignis elementaris ac naturalis, ut Ἥφαιστος et *Vulcanus* apud Graecos et Romanos, quorum tamen theologia mythica deinde ab illo igne ad artificialem, qui metallis fundendis parandisque adhibetur, delapsa est, et huius potius, quam illius rationem habuit), ac Graecorum, et quidem praecipue Orphicorum, Pythagoreorum, Stoicorum. Sed de vulgari potius igni, non de aethereo illo, vel natura aetherea et ignea, quae animae mundi tribuebatur, cogitasse poëtam, ex v. 85 intelligitur. *Violari* autem aut *pollui* dicebantur omnia ea, quae vel in alienum nefariumque adhibebantur usum, vel a rebus hominibusque scelestis et aut physice aut moraliter impuris contingebantur, in primis res sacrae (ignis vero Vestae et Vulcano sacer erat), et *elementa*, aër, aqua et ignis, quibus res impurae purgari lustrarique solebant et ex quibus omnia credebantur nata esse, unde etiam inter res sacras habebantur. Huc spectat locus notiss. Cic. Rosc. Am. c. 26 de parricidis. — 85. v. ad IV, 133. Verba autem h. l. languere videntur, vel intempestivum doctrinae ostentandae

studium prodere. Sed poëta forte fabulam illam omnemque simul veterum doctrinam de morali rerumque sacrarum pollutione, de elementis, tamquam rebus sacris, e quibus omnia sint nata et quibus lustratio fiat, forsan et de igne aethereo, h. l. ridere voluit. Faceta certe sunt verba, *elemento gratulor* (h. e. igni, quod non violatus sit), *et te*, Volusi, meçum *exsultare reor*: multo autem facetiora, si Volusius fuit philosophus vel imbutus certe opinionibus illis.

87—92. Quis talia fieri posse sibi persuadeat, nisi ex historia constaret, quoad progredi queat inhumanitas et furor mentis, caeco religionis ardore incensae? *Sustinere* dicitur, qui potest aliquid ferre et deinde ab animo suo impetrare, hinc audere, vel valere. Verbum aptissimum tali facinori, cuius perpetrandi consilium non nisi ab eo capi potest, qui omnem exuit humanitatem et promtae est audaciae ad omnia, quae vel praeter naturam sunt et fiunt. 89. *Nam* spectat ad *qui* v. 87. quod pro *quicumque* positum. 90. *Prima gula*, h. e. qui primus gustavit talem cibum devoravitque carnem humanam.

93 seq. Quanta sit immanitas Aegyptiorum, ostenditur nunc comparatione eorum cum Vasconibus vel Calaguritanis, v. 115—123. cum incolis Chersonesi Tauricae, hospites Dianae immolantibus, et v. 124—128. cum Cimbris aliisque feris populis. — *Vascones* populus Hispaniae Tarraconensis, ad Pyrenaei radices, in hodierna Catalonia et Navarraeo regno: a quibus oriundi *Vascones*, qui partem Galliae Aquitanicae, ab ipsis *Gascogne* dictam, occuparunt. Illorum, non horum, urbs olim eximia fuit *Calaguris*, ultra Iberum sita et in dextra eius ripa, Quintiliani patria (hod. *Calahorra* in Nova Castilia), quae diversa est ab oppidulo eiusdem nominis cis Iberum, quod nunc *Loarre* (in Valencia) dicitur. Illa Calaguris, de qua h. l. sermo est (quod ex v. 108. intelligitur), *Nascica*, haec *Fibularensis* cognominatur Plin. III, 3. et al. Conf. Cellar. Notit. orb. ant. T. I. p. 89 seq. Illius incolae olim a Cn. Pompeio obsessi dira fame urgebantur et, ut fidem Sertorio datam praestarent, uxores liberosque suos comedisse traduntur. v. Valer. Max. VII, 6. ext. 2. et 3. qui eorum et simile Numantinorum facinus tamquam summum feritatis notat exemplum, in quo nulla sit necessitatis excusatio, quum sic vivere necesse non sit, quibus mori liceat. Neque illud probat Iuvenalis v. 94—106. sed recte docet, necessitatem famemque Calaguritanis iustiorem certe excusationem dare, quam solam feritatem et odium Tentyritis, et v. 106—112.

sapientiam Stoicorum a gente tam barbara, quam antiqua, minus requiri posse, quam ab ea, quae his temporibus vivat, quibus literae Graecorum Romanorumque in omnes terras sparsae sint. *ut fama est*: cui poëta vix fidem habuisse videtur. — *alimentis talibus*, carne humana. 94. *animas*, vitam, ut VI, 501. et IX, 122. *sed* cum vi repetitur. 95. *Fortunae invidia* dicitur secundum priscorum hominum loquendi et cogitandi rationem, qua Fortuna Diique nimium felicibus hominum rebus invidere credebantur. *bellorum ultima*, extrema, summa pericula ac mala, ut *belli subita* vel *fortuita*, *extrema* et omnia fere adiectiva neutra, quae a poëtis pro substantivis ponuntur, vel ita, ut sive haec supplenda, sive illa his accommodanda sint. 97. *quod nunc agitur*, a me memoratur, de quo nunc loquor. 98. *cibi*, ἀνθρωποφαγίας Calaguritanorum. *gens*, Vascones s. Calaguritani. 98 seq. Similia traduntur. de Saguntinis, Numantinis et aliis. *quidquid cogebat* sc. edere. 100. *vacui ventris furor*, ut *im[illegible]ba ventris rabies* ap. Virg. —101. *maciem et tenues artus*, ἰσχν[illegible] τοῦ σώματος, attenuationem corporis, alimentorum inopia contractam. —102. *Membra aliena*, h. e. aliorum hominum, ut *sua*, uxorum liberorumque, quin et sui ipsorum, ut ap. Ovid. Met. VIII, 877. *Ipse suos artus lacero divellere morsu Coepit et infelix minuendo corpus alebat*; quo nihil dirius fingi potest. — *parati esse*, edere, ad edenda. 104. Conf. Var. Lect. 105. 106. Non poterat gravius exprimi miseratio, qua digni videntur Calaguritani.

106—112. Nos quidem Romanos meliora docuit philosophia, inpr. Zenonis, h. e. Stoicorum, scil. *non omnia*, sed *quaedam* tantum pro *vita* tuenda *facienda* esse, et quidem non nisi ea, quae honesta essent, adeoque Calaguritanis moriendum potius fuisse, quam vitam ratione tam inhonesta et impia producendam. Haec *Zenonis praecepta* etiam VIII, 83. 84. inculcantur et passim a Stoicis, v. e. a Sen. Ep. XVII. LXX. et LXXII. et a Plin. XXVIII, 1. s. 2. (*Vitam quidem non adeo expetendam censemus, ut quoquo modo trahenda sit. Quisquis es talis, aeque moriere; etiam quum obscoenus vixeris aut nefandus. Quapropter hoc primum quisque in remediis animi sui habeat: Ex omnibus bonis, quae homini tribuit natura, nullum melius esse tempestiva morte, idque in ea optimum, quod illam sibi quisque praestare possit.*) Conf. ad v. 93. et ad VIII, 83. *Zeno* Stoicae sectae autor, qui, quod honestum esset, id summum et solum bonum esse dicebat; Schol. 108. *Sed Cantaber*

unde Stoicus esse vel fieri poterat, h. e. unde Vascones et Calaguritani, gens barbara et rudis, Stoicae philosophiae praecepta discere poterant? *Cantaber* (poët. pro *Cantabri*) Hispaniae septemtrionalis fera et bellicosissima gens (in hodierna Biscaia), Vasconibus finitima, unde pro his h. l. ponitur. 109. Q. Caecilius *Metellus* Pius, Q. Metelli Numidici filius, qui contra Sertorium cum Cn. Pompeio bellum gessit, in quo Calaguris, Lauron, Pallantia aliaque Hispaniae oppida obsessa sunt. — *antiqui*, qui *aetate antiqua*, veteri aevo vixit; non, quod vulgo putant, antiquo genere orti, vel post quem alii floruerunt Metelli, vel, denique gravis aetate (ut *antiquus Butes* ap. Virg. Aen. IX, 647), ut poëta respexisse videri possit ad faceta Sertorii verba, in concione militum dicta; *Puerum hunc* (Pompeium) *ego quidem, nisi anus illa* (Metellus) *supervenisset, verberibus castigatum Romam misissem.*

110 seq. Nostris temporibus, quae contra humanitatem peccantur, non amplius ignorantia vel feritate excusari possint: nam *totus* iam *orbis* terrarum (addere debuisset, quantum quidem nobis, Romanis, cognitus est) *habet Graias nostrasque*, Romanas, *Athenas*, h. e. literas. Literae artesque liberales dicuntur *Athenae*, ut schola, ubi docentur, *Athenaeum*, quoniam in illa urbe potissimum floruere: unde Thucydidi ea dicitur παίδευσις τῆς Ἑλλάδος, Diodoro κοινὸν παιδευτήριον πάντων ἀνθρώπων, et Ciceroni (pro Flacco c. 26), *urbs, unde humanitas, doctrina, religio, fruges, iura, leges ortae atque in omnes terras distributae putantur.* Simili autem orationis colore poëta III, 62. dixit: *Syrus in Tiberim defluxit Orontes.* 111. Eloquentia aliaeque, artes liberales ex Italia in Galliam et inde in Britanniam transierunt. De Britannis v. Tac. in vita Agricolae, eorum praesidis c. 21. De *Gallia facunda* v. ad I, 44. et VII, 148. — 112. Facete haec et ὑπερβολικῶς dicta. *Thule* extremi septemtrionis insula, veteribus ignota, quorum alii insulas Shetlandicas, Britanniae a septemtrione obiectas, alii Scandinaviae penins. (Sueciam et Norvegiam), alii denique Islandiam intellexisse putantur. *iam loquitur* et cogitat.

113. *populus ille*, Vascones, Calaguritani. *et tale quid*, tale facinus, *excusat Saguntus*, *par* Calaguritanis *virtute atque fide* (Sertorio ipsisque eius cineribus praestita, de quo v. ad v. 93), *sed maior clade*: nam Saguntus expugnata ab Hannibale et excisa, postquam incolae ex desperatione in rabiem versi se coniecerant in rogum vel invicem iugulaverant, Cala-

guritani autem obsidione liberati. Vulgo exponunt: *par virtute atque fide* Sagunto, quae tamen urbs *maiore clade* fuit.— 115 seq. Calagnritanis et Saguntinis si non iustam, certe aliquam excusationem et veniam dant obsidio, fames, *virtus et fides*: sed *quid excusat tale* facinus, quod Tentyritae commiserunt? quid horum sceleri potest praetendi? an speciosum nomen religionis? Nam *saepius olim Religio peperit scelerosa atque impia facta, Aulide quo pacto Triviai virginis aram Iphianassai turparunt sanguine foede Ductores Danaum*, Lucret. I, 83 seq. Sed *Aegyptus saevior* est *Maeotide*, Maeotica, Taurica, *ara*, h. e. Tentyritarum saevitia maior, quam quae in Chersoneso Taurica exercebatur: nam ibi *immolabantur tantum* homines Dianae Scythicae s. Tauricae, non vero comedebantur. Haec est sententia vss. 115—119. breviter expressa: quae brevitas affectui convenit. — *Taurica* sc. terra s. Chersonesus peninsula, quam formant et paene circumfundunt Pontus Euxinus et *Maeotis* palus. " Iuxta *Maeotim* paludem *Taurici* sunt, quorum rex Thoas advenas immolare consuerat, usque in adventum Orestis et Pyladis; quibus agnitis (et Thoante ab iis occiso) Iphigenia, quae erat templi sacerdos, ablato inde Dianae signo, aufugit, idque Ariciae consecravit; " Schol. Fabula notissima. *Taurica* sc. terra s. Chersonesus, ut ap. Plin. IV, 12. *Sacrum* Thoas rex Taurorum primus instituisse dicitur. — 117. Iterum commenta poëtarum, more Iuvenalis, perstringuntur. *ut*, fac ut, si vel (quamvis) *credas digna fide*, *quae carmina*, poëtae, *tradunt*, sc. de Thoante, Iphigenia, Oreste ac Pylade. — 119. *hostia*, homo immolandus Dianae, *nil timet gravius cultro*, timet tantum, ut Deae mactetur, non, quod multo gravius est, ut ab hominibus sanguinariis devoretur.

119 seq. *Qui* s. *Quis modo*, nuper, *casus*, quae calamitas et dira necessitas, *quae tanta fames* et quae *infesta arma*, hostiles copiae, *vallo*, circumvallatione, arcta obsidione, *impulerunt et coëgerunt hos*, Tentyritas, *tam detestabile monstrum*, monstrosum scelus (v. ad II, 122), *audere*? Vascones dira necessitate ac fame ad inhumanitatem, ἀνθρωποφαγίαν, adacti sunt, non Tentyritae. — 122. 123. Horum versuum sententia videtur esse haec: Anne alio graviore scelere ita offendere possent Nilum, ut iratus *surgere*, intumescere et *siccam terram Memphitidem*, h. e. Aegyptiam, inundatione sua fecundare nollet et ita in *invidiam* odiumque veniret eorum, qui nullo

suo merito hanc calamitatem paterentur? Ita conseq. positum pro anteced., *invidia* pro ira et calamitate illa. *Invidiam* enim *Diis facere* dicuntur, qui vel ipsi gravissimas calamitates immeriti patiuntur, vel sceleribus suis efficiunt, ut a Diis iratis illae immittantur multis, etiam immeritis, qui sinistras inde de Diis opiniones concipiant eosque invidia prosequantur, quia illas immiserint sibi vel contingere passi sint. Nilus autem ab Aegyptiis inter principes colebatur Deos, et quidquid fere mali hominibus contingit, ex communi antiquitatis opinione ab ira Deorum repetendum est. (1) *terra sicca*, h. e. si terra esset sicca, si siccitate laboraret. *Terra Memphitis*, ut v. 115. *Maeotis ara*, pro Memphitica, h. e. Aegyptia; quoniam *Memphis* clarissima olim fuit urbs Aegypti et sedes regni, ad Delta et sinistram Nili ripam sita, cuius rudera etiam nunc e regione urbis Cairo reperiuntur.

124—128. Aegyptii, vel potius Tentyritae inhumanitate superant barbaros populos. *Qua* scil. rabie saeviunt. De *Cimbris* v. ad VIII, 249 seq. *terribiles*, qui ingentem olim ter-

(1) Interpretes, quos consului, alio modo h. l. explicarunt; nonnulli sic: quo alio scelere ita offendere potuissent Nilum, ut ille *invideret* suas aquas tam impiis hominibus eorumque agros inundare nollet? alii ita: quo immaniore facinore possent Nilum ad terram inundandam irritare; ut poëta respexerit fabulam de Thasio, qui, quum Aegyptus per novem annos siccitate exaruisset, persuasserit Busiridi, immolato hospite venturos imbres, promisisque fidem ipse immolatus exhibuerit, de quo v. Hygin. fab. 56. et Ovid. A. A. I, 647 seq. unde perperam colligunt, Nilum vel numen huius fluvii insigni scelere ita ad iram irritari potuisse, ut cresceret et superstagnaret: nam eius inundatio exoptatissima est Aegyptiis, et irati Dii non bona, sed mala hominibus immittunt. Alii *invidiam Nilo facere* simpl. dictum putant pro, iram ei et indignationem movere. Nota Ach. est: »Quivis Deus populo iratus pestes, famem aliave mala in eum immittebat; tunc populus omnis ad eum placandum maxima sacrificia atque etiam humana parabat: et, quo maior hostia erat, eo serius, respectu tanti muneris, *invidia*, aemulatio, Deo crescere putabatur: nam beneficia non sine invidia quadam accipiuntur: Inde, ad se beneficio liberandum, aemulatio invidiae filia oritur in animo recipientis, cui nihil satis est, donec tale munus munere maiore rependerit. Sic *invidiam facere Nilo* in sensu quidem abstrusiore idem ac cogere eum maximis hostiis et muneribus, ut cet., vel excitare eius segnitiem, ut fere pariter Ovid. A. A. I, 647 seq. Itaque sententia h. l. est: Si Nilus iratus Aegyptiis nollet *surgere* h. e. Aegyptum inundatione fecundare, numquid ad eum placandum possent aliquid crudelius facere, quam hominem immolare et eius membris vesci?«

rorem incusserunt Romanis. *Britones*, v. Var. Lect. 125. *Sauromatae*, v. ad II, 1. *Agathyrsi*, Scythica gens in Sarmatia Europeaa, Gelonis contermina, ambiens Maeotidis paludis flexum vel, ut alii dicunt, accolens Marisium fl., qui, si Herodoto fides habenda, in Danubium influit. Quod si verum est, sedes huius populi in hodierna Transsilvania fuere. — *immanes*, feri, etsi molles fuere, ut omnes Thraces, teste Herodoto.

126 seq. Acerba irrisione et indignatione haec dicta de Tentyritarum omniumque simul Aegyptiorum, qui Nilum accolunt, inpr. Alexandrinorum et Canopitarum, mollitie, quae mirabilem facit illam feritatem et barbariem. 127. 128. Poëta non ea respexisse videtur, quae Seneca Nat. Quaest. IV, 2, sed quae Strabo XVII. p. 801. A. de mollitie Alexandrinorum, Canopum in Nilo navigantium, tradit: Ἀντὶ πάντων δ' ἐστὶν ὁ τῶν πανηγυριστῶν ὄχλος τῶν ἐκ τῆς Ἀλεξανδρείας κατιόντων τῇ διώρυγι· πᾶσα γὰρ ἡμέρα καὶ νὺξ πληθύει τῶν ἐν τοῖς πλοιαρίοις καταυλουμένων καὶ κατορχουμένων ἀνέδην μετὰ τῆς ἐσχάτης ἀκολασίας καὶ ἀνδρῶν καὶ γυναικῶν. Ibidem dicit tanta facilitate navigari, ut scaphis etiam utantur testaceis, quae h. l. vocantur *fictiles phaseli* et *picta testa*. *Nam qua Pellaei gens fortunata Canopi Accolit effuso stagnantem flumine Nilum Et circum pictis vehitur sua rura faselis*, Virg. Ge. IV, 287 seq. qui locus haud dubie Iuvenalis animo obversabatur, et ubi Heyne iam ex Diodor. I, 98. et Herodot. II, 96. 97. notavit, hoc proprium fuisse Aegyptiorum, ut certo navicularum genere, cui *Baris* nomen fuerit, cymbis papyraceis, per Nilum discurrerent. Sed quomodo testaceae vel *fictiles* scaphae aquis sustinebantur? Ita quaerebat Grangaeus putabatque, satisfacturum nobis Senecam Nat. Quaest. III, 25. Nota Ach. est: «Minime physici est talis quaestio. Omne vas concavum, quaelibet sit eius materia, omnis cymba aquas supernatat, dummodo sit illi pondus minus et superficies aequa aquae columnae ipsam sustinenti.» *Fragiles phaseli* dicuntur Horat. et Ovid. 39. *Phaselus* s. *faselus* navicula longior et angustior, sic dicta a forma leguminis, φασήλου, (quod est genus fabarum), et mirae velocitatis, quam potissimum debebat prorae, longe et oblique supra aquam porrectae. *Remis incumbere*, ut al. *insurgere*, ἐμβαλεῖν κώπαις Pind. Pyth. IV, 356. ἐπερρώοντ' ἐλάτῃσι Apollon. II, 663. Similiter *adsurgere in hastam*, *clipeum*, *ensem*, *ictum*, ἐρείδειν, ἐπερείδειν τὸ ἔγχος. *testae*, scaphae testaceae. *remis brevibus*, naviculae aptis. 129. *poenam sceleri*, quae Tentyritarum sce-

leri debetur, 130. *in quorum mente pares sunt ira atque fames*, qui putant aut certe putare videntur, nihil differre, utrum quis sola ira et odio, an dira fame motus carne humana vescatur, quique hinc per iram eadem nefanda faciunt, quae alii (Calaguritani et Saguntini) per famem, et quae sola fames aliquantulum excusat. (1)

131—158. Aureae sententiae, sed declamatoria magis, quam satirica arte prolatae. 131 seq. Saevitia illa Tentyritarum est praeter naturam, quae non ad crudelitatem formavit homines, sed *cor mollissimum* dedit et ad misericordiam propensum; quod vel eo *fatetur*, indicat, (ut X, 172.) quod non aliud animalium genus *lacrimas* fundere potest. *Natura hominem tantum nudum et in nuda humo natali die abiicit ad vagitus statim et ploratum, nullumque tot animalium aliud ad lacrimas, et has protinus vitae principio; at hercules risus, praecox ille et celerrimus, ante quadragesimum diem nulli datur*, Plin. VII, 1. — 133. *optima* et propria *pars*, indoles et affectio, *nostri sensus*, animi vel mentis, est mollities et miseratio. —135. *Squalorem* vel *sordes* tam *reorum*, quam supplicantium lugentiumque ad miserationem movendam spectare, vel tironibus nota res est. *Squaloremque rei* et (v. ad IV, 63. in Var. Lect.) *pupillum ad iura*, ius, *vocantem circumscriptorem*, tutorem, qui pupillum bonis suis fraudavit. —136. 137. Designantur fletus, pueritia et decora facies pupilli, quae omnia ad miserationem augendam valent. *cuius* pupilli *capilli puellares*, longi et fluentes, quales esse solent puellis puerisque delicatis, *ora manantia fletu*, lacrimis, *faciunt incerta*, h. e. incertum faciunt adspicienti, sitne puer an puella. Venustae ideae, eleganter, ut passim a poëtis, expressae. (2) — 138. 139. Henninius: « Vix est, inquit, ut Iuvenalis hodiernis moribus persuadeat, fieri hunc *gemitum naturae imperio*, quandoquidem sine ullo gemitu fere ea funera quotidie occurrant. Sed ne quis Iuvenalem φιλοσοφώτατον ἀφιλοσοφίας arguat, notandum, Veteres statuisse, infantum animas semper flere ceu acerbo funere mersas, idque

(1) Ita h. l. interpretari malim, quam cum Britannico *iram* referre ad impulsum irae mentisque impetum, qui in potestate nostra est, et *famem* ad deliberatam voluntatem cupiditatemque saevam, qua gravius peccatur.

(2) A quibusdam *cuius* ad *circumscriptorem* refertur. « *Puellares capilli*, tristitia et squalore longiores: quum enim rei tenemur, et capillos demittimus; qui faciunt nos interdum vultum habere, tamquam puellae; Schol.

hausisse eos ex Platonicorum dogmatis; quod docet Virg. Aen. VI, 426 seq. Sane haec serio credentem Natura non reluctantem ducet conspecto infantis funere ad gemitus, tactum scil. commiserationе humanitatis nostrae et aetatulae illius, quae boni malique iuxta gnara innocentes animulas aeternum fleturas acerba morte exhalat.» At illam fuisse antiquitatis opinionem, non persuasit mihi locus Virg. neque de infantibus tantum, sed virginibus quoque, immatura morte obeuntibus, h. l. sermo est. Naturae autem vis infringitur corruptis saeculi moribus; et de miseratione idem fere valet, quod de pietate dixit Valer. Max. V, 4. ext. 5. 139. *quum terra clauditur*, conditur, *infans et*, etiam, *minor igne rogi*, iunior, quam ut cremari fas sit. *Editis primores septimo mense gigni dentes, haud dubium est. — Hominem prius quam genito dente cremari, mos gentium non est*, Plin. VII, 16. s. 15. *Suggrundaria antiqui dicebant sepulcra infantium, qui necdum XL dies implessent, quia nec busta dici poterant; quia ossa quae comburerentur non erant: nec tanta cadaveris immanitas, qua locus tumesceret. Vnde Rutilius Geminus Astyanacte ait: Melius suggrundarium misero quaereres quam sepulcrum*, Fab. Planciad. Fulgent. in exposit. serm. ant.

140. 141. Docte et exquisite homo pius, probus et innocens designatur: non alius enim erat *dignus face arcana*, h. e. dignus, qui initiaretur vel interesset mysteriis (v. ad II, 89.) sive sacris Cereris *arcanis*, mysticis, quae effari nefas erat quaeque secreto et noctu agebantur, unde et *nocturnus* vocatur *Bacchus* Virg. Ge. IV, 521. et *nocturna Maenas* Sil. III, 395. ubi v. not. Hinc *qui Cereris sacrum vulgarit arcanae* ducte pro scelestissimo quovis dicitur Horat. Od. III, 2, 26. ubi conf. Mitscherl. Quinto autem mysteriorum et quidem magnorum die, qui dicebatur ἡ τῶν λαμπάδων ἡμέρα, in memoriam Cereris, Proserpinam filiam accensis facibus quaerentis, *faces* ardentes cum ante fores ponebantur, tum a viris et feminis gestabantur; unde δᾳδοῦχοι et δᾳδουχεῖν τὰ μυστήρια. Hi itaque δᾳδοῦχοι non amplius μύσται erant vel ad μυστήρια tantum μικρὰ admissi, sed iam ἔφοροι sive ἐπόπται, quibus *sacerdos Cereris* (ἱεροφάντης, ἱεροφύλαξ, ἱερονόμος, μυσταγωγός) μυστήρια μεγάλα et arcana eorum caerimonias revelaverat, habita ante severa quaestione de vita potissimum pure et sancte acta. Hinc intelligitur vis verborum, *qualem initiandum Cereris vult esse sacerdos*. Simili sensu castae ac probae mulieres dicuntur *Cereris vittas contingere dignae* sup. VI,

50. ubi v. not. Ceterum δᾳδοῦχος etiam κατ' ἐξοχὴν vocabatur sacerdos quidam Cereris, adiutor ἱεροφάντου, et ἀγὼν λαμπαδοῦχος in aliis quoque sacris, v. c. in Ἡφαιστείοις, Παναθηναίοις, et Προμηθείοις, instituebatur ab iis, qui accensis currebant facibus eusque inexstinctas ad metam ferre iubebantur. 142. *Quis bonus ulla mala humana credat sibi*, a se, *aliena* esse, non credat sibi accidere posse, quae aliis contingere videt, vel credat, haec aliorum mala ad se non pertinere, adeoque iis nôn afficiatur et doleat? *Iste versus* (Terentii Heautont. I, 1, 25) *et in pectore, et in ore sit*: *Homo sum, humani nihil a me alienum puto*, Senec. Ep. 95. Eundem versum laudavit Cic. Off. I, 9. —143. *A grege mutorum* animalium, quae nec malis alienis dolent, nec bonis laetantur. *venerabile ingenium*, intelligentiam et rationem. 144. *divinorum*, rerum divinarum, *capaces* intelligentes. *Deus homines humo excitatos celsos et erectos constituit, ut deorum cognitionem, coelum intuentes, capere possent: sunt enim homines non ut incolae atque habitatores, sed quasi spectatores superarum rerum atque coelestium, quarum spectaculum ad nullum aliud genus animantium pertinet*, Cic. N. D. II, 56. —145. *capiendis*, cognoscendis ac discendis. 146. *Sensum*, mentem s. animam ratione praeditam, ex anima mundi, cuius natura aetherea et ignea, sedes autem praecipua in *coelesti arce*, in coelo et sideribus est, diximus. *Prona* animalia, ad terram incurvata.

148—158. Egregius locus, expressus forte e Cic. de Invent. I, 2. et Horat. A. P. 391—399. Eadem non rationi humanae, sed culinariae arti lepide tribuit coquus Athenionis ap. Athen. XIV, 23. *Anima*, Gr. ψυχή, est id, quo vivunt, sentiunt ac moventur et homines et cetera *animantia*, quae inde nomen habent, vis vitalis, vegetabilis ac sensitiva, quae plantis etiam et arboribus tribuitur; *animus*, νοῦς et φρήν, est mens, vel id, quod in nobis cogitat, intelligit ac vult, et quo sapimus. —150 seq. *Mutuus affectus* benevolentiae atque amoris et communis utilitas sunt vincula societatis humanae, quod praeclare docet poëta. — *Dispersos* per deserta et sylvas homines *trahere*, contrahere, congregare, *in populum*, civitatem. 152. *proavis*, a maioribus. 153. *laribus*, aedibus. 155. *Vt collata*, mutua, *fiducia*, et apes auxilii etiam noctu *tutos* praestaret homines *vicino limine*, iunctis aedibus et vicino opem ferente vicinis. 156. *nutantem*, labantem.

158—174. Magna orationis vi et verborum gravitate increpa-

tur odium, quo se invicem prosequuntur homines. 158—164. Haec si non prorsus, tamen maximam partem veritati consentanea sunt et h. l. aptissima. Feras non nisi in diversa genere saevire, contendunt etiam Horat. — 160. *Cognatis maculis*, h. e. ferae, easdem maculas habenti, *parcit similis fera*, pardus pardo, lynx lynci, tigris tigridi.

165—171. Homines non modo se invicem occidunt ferro, sed etiam comedunt. *nefanda* epitheton rei et affectui aptissimum. 166—168. Primi fabri ex ferro instrumenta rustica parabant, non gladios. 169. *populos*, Tentyritas.

171 seq. Similis color orationis II, 1 seq. et 153—158. Praeclare autem anthropophagis opponitur *Pythagoras*, qui *cunctis animalibus*, h. e. eorum carne, et quibusdam quoque *leguminibus abstinebat*, (v. ad III, 229.) ac lepide simul huius philosophi doctrina de μετεμψυχώσει et, quem inde praecipiebat, victus irridetur, quam etiam perstrinxerit Cic. de Div. II, 58. et asperioribus facetiis Lucianus in Dialogo, qui Ὄνειρος ἢ Ἀλεκτρυὼν inscribitur. 172. *haec*, talia, *monstra*, monstrosa, portentosa scelera, (ut v. 121. ubi v. not.) qualia perpetrarunt Tentyritae. 174. *Tamquam homine*, tamquam hominis, non animalium caro esset; vel tamquam animalia vix differrent ab hominibus, quia animae illis essent, quae in corpora eorum transmigrassent e corporibus. Conf. XIV, 98. *ventri indulsit*, edere permisit, *non omne legumen*, sed quaedam edere vetuit.

IN

SATIRAM XVI.

1. *GALLVS*, amicus poëtae, forte idem, cuius passim mentionem facit Martialis. 1—3. Si felicibus auspiciis capessitur militia, praemia eius tanta sunt, ut facile mihi cupiditatem militandi iniicere possint, etsi pavidus sim tiro. (1) — 3. *Portam* signanter dici credebat Grangaeus, quia castrorum aggerem subire capitale fuerit. 4. Schol. vetus ap. Barth. Advers. XIV, 16. « Per constellationem puncto felices infelices efficiuntur. Apparet, Iuvenalem Stoicum esse. » Britannicus monet, haec dici ex disciplina Aegyptia, in qua plurimum Petosiris et Necepsus laboraverint. v. ad VI, 553 seq. et 581.

4—6. Facete dictum: Felix genesis ac fatum plus valet etiam in militia, quam favor *Martis*, praesidis bellorum, conciliatus nobis per literas precesque efficacissimas vel *Veneris*, amicae eius, vel Iunonis, *genetricis*, matris ipsius. De amoribus *Martis* ac *Veneris* v. ad X, 313. 314. 6. *genetrix* Martis Iuno, *quae delectatur Samia arena*, h. e. Samo, insula arenosa in mari Icario ad litus Ioniae, quae nunc *Sussam Adassi* vocatur. Ex antiqui sermonis genio Dii illas terras amare et incolere vel certe frequentare dicuntur, quae iis sacrae sunt et ubi sacrificiis templisque coluntur. Celeberrimum autem *Iunonis Samiae* et templum et festum fuit. *Arenam* h. l. dici putant pro in-

(1) Haec felicitatis notio ingrata exprimitur tautologia; neque expeditior fit oratio vel nitor ei redditur, si cum Henninio *felicis* ad rationem retuleris, et *prospera* ad casum, ut sensus sit: Quamvis innumera sint *felicis* et cum ratione factae expeditionis praemia; si tamen casus, et vis maior castra praestaret *prospera*, mallem fortunata temeritate eadem subire castra, quam in toga desidere. Ita certe v. 2. *sed* pro *nam* dicendum erat. — *felicis militiae*, non calamitosae, qualis est mea; Calder. qui putabat, poëtam primum subobscure calamitatem suam designare, et tum laudare commoda militiae: quam sententiam nobis non persuasit. Multo tamen minus lectoribus placebit explicatio Britannici, qui *felicem militiam* h. l. dici existimabat eam, quae a bellis civilibus longe absit.

sula arenosa et sterili, coll. verbis Apuleii: *Rutatio omnis est in sarculo et surculo, quorum proventu magis fructuosa est insula* (Samos) *quam frugifera*. Sed Samum frugiferam esse dicit Strabo: unde potius designari crediderim terram Sami argillaceam, unde conficiebantur celeberrima illa vasa fictilia et testae, quae durissimae erant et ad secandum quoque adhibebantur. v. ad VI, 514.

7. *Commoda communia*, omnium militum. Malim tamen ea intelligere, quae militibus communia sunt cum togatis. Huc poëta v. 8–34. refert, quod miles aeque ac togatus proprios habet iudices. Deinde v. 35–60. *commoda* memorantur, quae solis militibus propria sunt, citus litium exitus, ius testandi vivo patre, bonores et praemia. *Togatus* civis Romanus, quatenus opponitur armato vel militi, qui sago amictus est, non toga, quae impedimento est in pugna. Eodem sensu inf. v. 33. *paganus* dicitur opponiturque *armato* aut militi, ut ap. Plin. Ep. VII, 25. X, 18. Veget. II, 23. extr. et alios, inpr. ICtos, qui inde testamentum peculiumque vel *paganum* esse dicunt, vel *castrense: pagani* enim proprie vocabantur rustici, quibus vel Numa vel Servius Tullius in locis montanis ipsaque natura munitis prima fecit perfugia, quae Graece *pagos* appellavit; hi vero, Imperatorum certe temporibus, a militia videntur immunes fuisse, ne agri essent inculti. Conf. Ernesti clav. Cic.

8–34. Iniuria, etiam gravissima, a milite impune inferri potest cuivis, et ab his patienter ferenda est, quoniam iudex militis non Praetor, sed centurio est, eiusque accusatione nihil proficitur, sed nova potius iniuria excitatur, a commilitonibus metuenda, qui partes rei per fas ac nefas tuentur. De his militum commodis ad iudicia spectantibus v. tit. ff. de re milit. et Salmas. Obss. ad Ius Att. c. 21. p. 420. Festive autem ea h. l. adumbrantur, et salse perstringitur licentia petulantiaque militum, qua civibus Rom. insultabant Imperatorum temporibus. 9 seq. Conf. III, 288–301. *Praetori*, iudici. 11. *Offa*, tumor carnis s. vibex; proprie massa carnis aliarumve rerum rotunda et in tumorem crescens vel in unum convoluta, inpr. globus farinae conspersae, μᾶζα, ὄμπη, Aeol. ὄππη, unde Lat. *offa*. 33. *Livor* macula percussione vel contusione ac pressione contracta. 12. Haec verba ita intelligo: *oculum* unum plane excussum, alterumque *relictum* quidem ac superstitem, sed in tali conditione, ut *nil* opis salutisque promittat medicus. Plu-

rimi legunt *oculos relictos*, eosque putant dici vel deperditos, vel excussos.

13. Togato s. pagano, *haec punire* ope iudicis, h. e. puniri *volenti*, *datur iudex*, non urbanus s. Praetor, sed militaris, *centurio*, quique non ingenio iudicioque, sed e calceis, habitu, et *grandi* statura crassisque suris aestimandus est. Hinc *iudex* ipse facete dicitur *bardaicus calceus* et *grandes surae*, h. e. cuius grandes surae tectae sunt bardaica caliga s. ocrea; nisi malis verbi *Bardaicus iudex* iungere et post *volenti* distinguere, ut *calceus* scil. militaris simpl. pro caliga vel phaecasio, et deinde pro caligato dictus sit. Simili fere sensu sup. VII, 116. *bubulcus iudex* dicitur. (1) — 14. *Subsellia* in iudiciis non sunt

(1) *Bardaicum* sive *Bardiacum* (v. Var. Lect.) quidam dici putant servilis infimaeque conditionis hominem (a *Bardaeis* s. *Bardiaeis*, satellitibus Marii aut populo Illyrico); alii bardum s. stupidum, rerum ignarum; alii Gallum s. barbarum; alii vero bardocucullum. (v. ad VI, 118. et VIII, 145.) h. e. bardocucullo sive bardaico cucullo (ut ap. Capitol. in Pertin. c. 8.) vestitum iudicem. Qui bardocucullus etiam simplic. *Bardaicus* aut *bardiacus* dicitur Martial. IV, 4, 5. (ubi v. intpp.) unde h. l. ita exponere possis: *iudex datur*, et quidem *bardaicus* scil. cucullus, *calceus* et *grandes surae*, h. e. cui bardocucullus est et calceus s. caligae et grandes surae, vel cui caput cucullo et grandes surae caligis tectae sunt. Ferrarius de re vest. VI, 21. » *Bardaicus iudex*, inquit, bardocucullo vestitus, sive ille ex crassiore lana, sive ex caprarum pilis et cilicio confectus: qualem propterea Centurionem *hirsutam capellam* V, 155, appellat auctor; non tam quod capillis et barba promissa, sed quod sago hirsuto atque villoso indueretur. Gemina Claudiani sententia in Rufin. II, 85. *Moerent captivae pellito iudice leges.*» Grangaeus: » *Bardaicus iudex* apposite dixit, quomodo et postea *calceus iudex*, et *grandes surae* indices. *Bardaicus iudex* idem est, ac si diceret *bardocucullo indutus*, quo vestis genere hiberno tempore ut plurimum utebantur milites, potissimum Galli: nec interest, *bardaicus* an *bardiacus* legas. Est vero nil aliud quam *bardocucullus*; sive a *Bardis* deducas, qui sunt cantores apud Gallos, sive a *Bardea* vel *Bardala*, quae *alauda* est, unde *alaudarum* legionarii, sive a *Bardaeis* Illyrici populis, (qui *Vardaei* dicuntur Plin. III, 22. s. 26. et Cic. ad Div. V, 9. Οὐάρδαιοι Ptol. Ἀρδιαῖοι Strab. VII, 5. p. 315. Polyb. II, 11. 12. et Appian. b. Ill. 3. 10. conf. Schweigh. ad hh. ll. Gron. et nos ad Liv. XXVII, 30 extr.) sive ab illis populis Hispaniae, qui solebant, ut nunc Germani, principibus apparere et excubias facere, quos Plut. in Mario vocat βαρδιαίους, (Μάριος κατῄει δορυφόρους ἔχων λογάδας ἐκ τῶν προσπεφοιτηκότων δούλων, οὓς Βαρδιαίους προσηγόρευεν, Opp. T. I. p. 431.) ut notavit Alciatus Parerg. Iur. V, 16.» Calderinus: » *Bardiacus* est sagulum militare ex pilis caprorum, sed h. l. epitheton calcei, ut ex habitu designet centurionem, qui et calceis ciliceis utatur, et grandioribus tibialibus quales cal-

tribunalia, sed sedes tam iudicum, quam patronorum, quae tam *magnae* erant ut etiam alii honestiores homines in iis locum haberent. v. Ernesti clav. Cic. Tribunal erat Imperatoris prope praetorium, subsellia Centurionum et Tribunorum militum ad *signa*, quae in principiis locala; Grang. *grandes surae*, ut *planta magna* III, 247. — 15. M. Furius *Camillus* in obsidione Veiorum edixit, ne miles in ius vocaretur extra castra, ut scil. praesto esset semper ad nutum ducis et quoties confligendum esset cum hoste.

cei *udones* apud Martial. XIV, 140. inscribuntur. » Causabonus ad Capitol. in Pertin. c. 8. » Meliores libri Martial. IV, 4, 5. *Bardiacus*, et fortasse hic quoque *cuculli Bardiaci* scribendum; quos e Gallis Santonibus et Lingonibus Romam mitti solitos, ex eodem poëta (v. ad VIII, 145.) constat. » Salmasius ibid. » *Bardaicus* a *Bardacus*. ut *Archiacus* ab ἀρχαῖος. Bardaei populi sunt Illyrici, a quibus isti *bardaici cuculli*, militare gestamen, quos *Liburnicos* appellat Martialis XIV, 139.» Vetus Schol. »*Bardaicus iudex* Centurio, qui quasi inter illos milites militavit habentibus stationem apud *Bardos*. est autem gens Galliae, vel qualis fuit *Bardas*. » Alius Schol. ap. Barth. Advers. XIV, 16. » Datur tibi poscenti mulctam barbarus centurio, qui pro milite respondebit. *Bardaicus* similis Batavorum, (unde eum legisse *Battavicus*, vel in eo legendum *Bardaeorum* coni. Hennin.) iste acerrime iudicabat de civibus, dicens: capitale est crimen, si togatus militem pulsaret. » Henninius: » Vulgo non perspiciunt huius loci argutiam et acrimoniam. Militarem licentiam et petulantiam, qua insultabatur Romanis civibus imperatoriis seculis, traducit: hinc excandescit, *togatos*, notanter ita loquitur, *a milite pulsatos, excussos dentes, faciem lividam, extusum oculum, non audere Praetori deferre, sed dissimulare* hanc contumeliam; aut si omnino hanc *puniri velint*, quid tum? adeundi sunt *Centuriones, quorum de milite est cognitio: ex instituto enim Camilli non licebat militi extra vallum litigare*. Quid ulterius? *dabitur tibi togato*, civi Romano, libero, *Bardaicus iudex*, i. e. centurio miles ex servili illa traduce, qui a suis dominis fugitivi Cinnanae Marianaeque saevitiae quondam satellites fuerant, ut ex Plut. Mario constat. Atquinam hi *Bardaei* vel *Bardiaei* Marii? Glossae Latino-Graecae: *Bardei*, Ἰλλύριοι δοῦλοι, οἱ καὶ ἀγωνισάμενοι ὑπὲρ τῆς Ἰταλίας, κατὰ Κίννου καὶ Μαρίου στρατευσάμενοι· καὶ ἐκ τούτου τυραννῆσαι κατὰ τῶν δεσποτῶν. Consentire hisce Glossis videtur Plin. III, 22. Hinc apparet, subtilissima indignatione eaque acerrima *Bardaicum iudicem* introduci, qui de causa inter togatum et militem cognoscat, eumque iudicem non ab ingenio aut iudicio censendum, quam potius *calceis* et *grandibus* crassisque *suris*, quibus ad iniquum *tribunal* servilis propago de homine libero iudicatura accedat. Latet et aculeus in recessu, quo pungit inertiam suorum civium, qui a peregrinis e sterquilinio effossis patiebantur sibi militares dignitates praecipi. Qui aliter explicant, nugantur. » Henninio adstipulatur Ach.

17—19. Haec poëta sibi, vel Gallus poëtae et quidem lepide obiicere censendus est: *Centuriones igitur*, quod ex his modo dictis patet, non minus ac Praetores vel urbani indices secundum fas et aequitatem ius dicent. *Centuriones* autem de levibus cognoscebant causis, et primi pili etiam imperatori in consilio aderant cum Tribunis. — 20 seq. Verba vel militum ad laesum et litigantem eiusque patronum ac testes, vel potius poëtae, illam obiectionem diluentis; at *tota cohors*, quin et legio obstrepet in iudicio, ne damnetur commilito, et, si forte damnatus fuerit, ultrix aderit, et *consensu magno efficient*, *ut vindicta*, ultio, quam parabunt et ex te petent propter accusationem commilitonis, *sit curabilis*, curanda, h. e. metuenda, *et gravior*, *quam iniuria*, a milite tibi olim illata. Annotatio Hein. est: «Equidem accipio *curabilis* significatione activa, quam adiectiva in *-bilis* saepissime habent: *efficiunt*, *ut vindicta sit curabilis*, te curet, i. e. faciat, ne in posterum audeas milites accusare, te doceat omnes iniurias militum patienter ferre.» In legione propr. X sunt cohortes et XXX *manipuli*. Praeclare autem h. l. notatur ferocia militum, illis potissimum temporibus omnia per vim agentium licentiamque immoderatam usurpantium.

22 seq. Haec facete dicta. *Vagellius*, Mutinensis, (v. Var. Lect.) *declamator*; cui *mulinum cor* tribuitur vel ob stoliditatem (unde et stultus homo *mulus* dicitur Catull. LXXXIII, 3. et idem forte *Vagellius* eamdem ob causam memoratur sup. XIII, 119) vel ob audaciam temeritatemque, qua quaslibet causas, malas etiam ac periculosas, suscipiebat, vel denique ob pertinaciam, qua in unumquemque invehebatur, sine respectu personarum, qualem mulorum naturam esse monet Graug. 24. *Quum duo crura habeas*, quae clavis undique pungi possint. — *offendere tot caligas*, *tot millia clavorum*, facete pro tot milites, quorum caligae clavis suffixae sunt; de quo v. ad III, 248.

25. *Quis tam procul absit ab urbe*, tam alienus sit ab urbanitate, tam inurbanus, rudis et rusticus; vel tam ignarus rerum urbanarum et licentiae militum. (v. ad XIII, 111.) Hoc sensu, quotquot vidi, interpretes verba illa ceperunt, praeeunte vet. Schol. ap. Barth. Adv. XIV, 16. qui praeter alia haec adnotavit: «*Procul ab urbe* dicuntur esse fatui, quia, qui in urbibus sunt, solent esse prudentiores paganis: contra autem villani, qui ab urbe remoti sunt, stulti vocantur.» Sed aptior, opinor, simpliciorque ratio est haec: *Quis tam procul ab Vrbe*

absit, abesse sustineat, ut militis accusandi causa ad castra et exercitum, longe Roma remotum, proficiscatur? Ita et melius cohaerent sequentia v. 25. *Praeterea quis tam Pylades*, h. e. tam amicus alicui omniumque eius periculorum comes ac particeps (qualis Pylades fuit Oresti) *ut ultra molem aggeris*, ultra vallum, in castra *veniat* cum illo, causae eius apud Centurionem agendae, vel testimonii contra militem reum dicendi, vel miserationis iudicum veste mutata, qui amicorum mos est, movendae causa? 27. *Lacrumae siccentur protenus*, lacrimas confestim, post acceptam a milite iniuriam, comprimamus, tamquam vanas et inutiles, et dissimulemus vel patienter feramus hunc iniuriam, *neque sollicitemus amicos*, ut nos, militem delaturos, comitentur ad castra nobisque in iudicio adsint, *se excusaturos* et detrectaturos officium tam periculosum. 29. *Iudex*, centurio, *quum dixerit* togato, militis nomen deferenti, *da testem*: nemo facile erit, qui, si vel *pugnos*, ictus pugnorum, quos accepisti, *vidit*, *audeat dicere*, *Vidi*, se vidisse. (Cf. VII, 13. 14.) Si ausus hoc fuerit *nescio quis* (utpote qui haud facile invenietur) tum *credam* eum *dignum* esse *barba et capillis maiorum*, h. e. qui in maiores nostros referatur iisque aequetur, viris summae fidei et constantiae, quibus mos erat *barbam et capillos* alere ac promittere; de quo v. ad IV, 103. et VI, 105.

32 seq. Facilius reperietur, qui falsum testimonium dicat *contra paganum* s. togatum, (v. ad v. 8.) quam qui verum contra militem dicere audeat. *Citius falsum producere testem possis* cet. v. ad X, 220 — 34. *fortunam*, bona et libertatem s. licentiam, *armato* h. e. militi concessam. *pudorem*, bonam famam et honorem: nam *contra pudorem* alicuius *loquitur*, qui ei exprobrat, quae ipsi sint dedecori ac rubori, vel quorum eum pudeat necesse sit.

35. Privilegia *alia*, solis militibus propria. Conf. ad v. 7. — *Sacramentum* propr. iusiurandum militare, h. l. pro ipsis militibus ponitur.

35—50. In iudiciis urbanis lente omnia procedunt: at lites militum sine mora dirimuntur. 36—41. Recensentur exempla causarum, quae in foro aguntur. *Convallem*, planitiem, undique collibus septam. *ruris aviti*, a maioribus mihi iure hereditario s. testamento relicti. 38. *Terminus*, stipes vel *saxum*, lapis terminalis, *in medio limite*, inter duos agros et in eorum confinio, positus, qui tam *sacer* erat, ut Dei loco *coleretur*,

utque cum violare aut fraude mala loco movere s. proferre (pro quo docte h. l. dicitur *effodere*, ut al. *revellere*, *convellere*, et *evertere*, antec. pro conseq. posito) summum esset nefas, iam inde a Numae temporibus, a quo lex lata: *qui terminom exarasit, ipsus et boveis sacrei sunto*. — 39. Quem agrum diu possedi. Termino quotannis primum sacrificabantur *puls* et *liba*, vel primitiae frugum, tura, favi cet., postea vero agni etiam et sues. De *vetulo libo* v. Var. Lect. 40. *numos sumtos*, vel fenore, vel mutuo. 42. 43. *Exspectandus erit annus* (annuum vel longinquum tempus, ut ap. Terent. Heautont. II, 2, 11. *dum comuntur*, *dum ornantur*, *annus est*) *qui inchoet*, nedum finiat, *lites totius populi*, adeoque et meam. Tanta est multitudo litium totius populi, ut spes meae litis inchoandae diu differenda sit. Conf. Suet. Vesp. c. 10. et de centumviralibus iudiciis ac causis, quarum exempla v. 36 seq. memorantur, Ernesti clav. Cic., Turneb. Advers. IV, 3. et intpp. Plin. Ep. I, 18. VI, 33. (1) — 43. *tunc quoque*, lite iam inchoata. *mille morae*, ut in nostris quoque iudiciis. 44. *Subsellia sternuntur*, apponuntur et parantur, *tantum*, non etiam iustus iudicum numerus in iis sedet; sed quia maior eorum pars abest, iudicium differtur in aliud tempus.

45 seq. *Caedicius* et *Fuscus* nomina non iudicum, opinor, sed patronorum causarum: unde et *facundus* ille dicitur. Alius, ni fallor, *Caedicius* memoratur XIII, 197, (et lectio etiam h. l. dubia est. v. Var. Lect.) alius quoque *Fuscus* IV, 112. sed idem forte XII, 45. Plin. Ep. VII, 9. et Aurelius Fuscus, patronus insignis huius temporis, Martial. VII, 27. Verba autem obscura h. l. vulgo exponunt ita: *Caedicio iam ponente*, deponente, *lacernas*, ut vel agat causam, si patronus est, vel, si iudex, eam audiat, aut deponente ob aestum, dum exspectat iudices et frigus captat vestium onere gravatus, *et Fusco* iudice

(1) Servius ad Virg. Aen. II, 102. »In ordine, inquit, dicebantur causae, propter multitudinem vel tumultum festinantium, quum erat bonus litium.« Huius Servii, non aliorum, auctoritate freti contendunt interpretes, morem fuisse, ut per sortem ordinarentur causae et in ordinem vel ordine (Gall. *au tour de rôle*) agerentur. Nonnulli ita h. l. interpretantur: diutissime mihi exspectandum erit, antequam inchoentur *lites totius populi*, h. e. conveniant ad iudicandum Centumviri; indices electi ex tribubus et *toto populo*, apud quos litigandum est. Sed haec ratio durissima. Pithoeus Subseciv. II, 20. *annum* accipit de certo anni tempore: quo convenerint iudices et causae totius populi agi coeperint.

iam micturiente tum ob longam sedendi et exspectandi moram, tum ob largam meri potionem; quales iudices notat Titius ap. Macrob. Sat. III, 16. *describens homines prodigos in forum ad iudicandum ebrios commeantes: veniunt in comitium tristes; iubent dicere, quorum negotium est, narrant: iudex testes poscit, ipsus it mictum: ubi redit, ait se audivisse omnia, tabulas poscit, literas inspicit, vix prae vino sustinet palpebras.* Iudices sedent otiosi, donec taedio morae affecti lacernas deponunt; Calder. Sed vera est, opinor, Hein. interpretatio: « Iuvenalis aperte dicit: Saepius si iam in eo est, ut nostrae lites diiudicentur, si oratores se iam ad dicendum parent, aliquid fit, quo iudicium differtur. Hoc ita expressit; Si *facundus Caedicius iam ponit lacernas*, ut in toga orationem suam habeat, (lacernae enim togis superinducbantur et toga induti esse debebant dicturi, conf. Mart. VIII, 28. et Plin. ep. II, 3. et IV, 2.) et *Fuscus iam micturit*, quia mox dicturus est, et igitur aliquamdiu hoc facere non potest; si haec omnia fiunt et parati sumus ad haec audienda et nos defendendos, tamen saepius infecta re digredi coacti sumus. » Ferrarius de re vest. IV, 25. « Non ita, inquit, compertum mihi est, cur *Caedicius posuerit lacernas*: non quod defatigatus esset exspectando, non enim mora aestum affert; neque dicendo delassatus, nondum enim causa caepta erat: fortasse quia dicturi *lacernas deponebant*, in quo tamen haesito, quum auctor Dial. de orator. c. 39. etiam *paenulas* in agendo adhibitas dicat. » Haec vero non iusta haesitandi ratio est. *Paenulis* tum utebantur Romani etiam in Vrbe frigoris et pluviae causa, (v. ad V, 79.) *togis* in publicum prodituri, (unde et togae mentio fit in vestitu cultuque oratoris ap. Quintil. XI, 3.) et *lacernas* togis iniiciebant. v. ad IX, 28. 29. *lacernam* legendum esse h. l. suspicari possis. Sed saepe plur. ponitur pro sing. Verba autem *Fuscus iam micturit* plus in recessu habere videntur, quam fronte promittunt, et poëta satiricus, ni fallor, non modo patronum causae mox dicturum designare voluit, sed etiam vel loquacem pluresque clepsydras poscentem, vel potatorem, qui, ut iudex ille ap. Macrob. l. l., saepius it mictum. Idem forsan Fuscus ut vinosus notatur a Mart. VII, 27 et eius quoque coniux ut ebriosa sup. XII, 45. — 46. *parati* ad dicendum causamque agendam, *digredimur* infecta re, frustrati exspectatione iudicum. 47. In foro, ubi litigamus, lente procedit lis nostra. Metaphora petita ab arena amphitheatri et gladiatoribus, qui in ea pugnant.

48—50. Militibus contra quovis die, et quando vel quoties iis

libet, tempus causae agendae conceditur, neque *res*, causa s. actio, *longo sufflamine*, longa mora, (v. ad VIII, 148.) *atteritur*, deterior vel mala fit, quam bona esset, et perditur. *Atterere* vel *terere*, ut Gr. τρίβειν et ἐπιτρίβειν, comminuere, infirmare, perdere. *Sufflamine atterere* etiam simpl. pro morari s. differre dici potest, vel *res* de re familiari accipi, ne synonymae voces *res* et *lis* iungantur. Sed illa ratio praestiterit.

51–54. Militibus etiam (primum a Iul. Caesare, deinde ab Augusto, Tito, Domitiano ac potissimum Nerva et Traiano) id privilegii concessum, ut quae a se *parta* essent *labore militiae*, h. e. stipendium, praemia, praeda aliaque in militia s. bello acquisita (quod vulgo *peculium castrense* dicitur) *non essent in corpore*, summa, *census*, bonorum filii, quorum *omne regimen*, dominium, *teneat pater*, h. e. non patriae potestati obnoxia essent, atque adeo *militibus vivo* etiam *patre ius esset testandi* de hoc peculio castrensi. (Cf. Digest. l. 29. t. 1. l. 1. de testam. mil. Vlpian. 23. § 10.) His aliisque Imperatorum institutis imminuta est patria potestas, cui olim omne filii peculium una cum corpore ac vita subiectum erat.

54–56. Quae quum ita sint, *pater*, *quamvis iam tremulus* capite, h. e. senio confectus, *captat Coranum* filium, *signorum comitem*, in bellum proficiscentem et *castrorum aera*, stipendium, *merentem*, h. e. militem, ut heres ab eo scribatur bonorum militia partorum vel olim pariendorum. Poëta iam XII, 93 seq. captatorum artes perstrinxerat, et nunc docet, ipsos quoque patres fuisse captatores filiorum et quidem *iam tremulos*, quo rei indignitas augetur. Historiam autem temporis sui haud dubie respexit; et *Coranus* videtur alius esse, quam qui memoratur Horat. Sat. II, 5, 57. — 56. *Hunc* Coranum s. militem *labor aequus provehit:* aequum enim est, paria labori praemia reddi; *aequus* autem appellatur *labor*, quia aequum est unicuicuique, pro patria laborare; Brit. Sed v. Var. Lect. 57. *pulcro labori* militiae, quia saluti patriae impenditur. *dona*, honores et praemia, qualia mox v. 60. memorantur, *dona sua*, propria ac iusta.

58 seq. Ipsius ducis refert, milites honoribus ac praemiis afficí, quoniam sic non tam virtus eorum excitatur aliique alliciuntur ad militandum, quam tum ipsius ducis iustitia probatur, tum amor ac gloria militaris augetur. 60. Haec et alia virtutis militaris praemia memorantur Gell. II, 11. et Sil. XV, 254 seq. De *phaleris* v. ad XI, 103. et de *torquibus* Lips. Mil. Rom. V, 17. ubi etiam discrimen horum ornamentorum exquiritur.

INDEX

RERVM ET VERBORVM

Multae res ac voces, non nisi in Var. Lectt. vel in Comment. quaerendae ibique illustratae, indicantur literis *V. L.* et *n.*

A

B

D

G

K

L.

N

O

Q

R

V

FINIS

Facultate obtenta.

